

„HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...”

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 3.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

*Szentesi (Csongrád megyei) magyar jobbágy,
és frivaldi (Trencsén megyei) szlovák nemes
őseim emlékének.*

IFJ. BARTA JÁNOS

„Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...”

*(Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében
a 18. század végén)*

DEBRECEN, 2009

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A borítót tervezte:

SZILÁGYI IMRE
grafikusművész

A címlapon:

Az egykori megyeháza (ma városháza) Sátoraljaújhelyen. Épült: 1754–1768 között.

A hátlapon:

Zemplén vármegye címere a megye címerének és pecsétjének adománylevelén. Bécs, 1837. március 16. – Lelőhelye: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára. XV. 81. Zemplén vármegye levéltára történetére és Kazinczy Ferenc levéltárosi működésére vonatkozó iratok gyűjteménye (1558) 1766–1942. 5. doboz. 2.

Fotók: OLÁH TAMÁS

A térképeket rajzolta:

BAGDI RÓBERT és BARTA IMRE

A kötetet lektorálta:

OROSZ ISTVÁN
professor emeritus
és

UJVÁRY ZOLTÁN
professor emeritus

Technikai szerkesztő:

MOLNÁRNÉ BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az OTKA K 61 447 sz. pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-473-345-4

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

I. ELŐSZÓ	7
II. CÉLKITŰZÉSEK ÉS FELADATOK	10
III. FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK	18
Felmérések, összeírások	18
Forráshasználat, forráskritika	28
A megyeleírások kezdetei	39
IV. A TÁJ ÉS LAKOSAI	53
Természeti adottságok	53
Járások, kerületek	59
Lakosság	68
V. A GAZDÁLKODÁS HÁTTERE	73
A szántóföldek nagysága	74
„Lappangó” szántóföldek	82
A paraszti szántók földosztályokba sorolása	87
Földművelés	90
A paraszti állatállomány. Rétek	95
Állattartás	104
Szőlőművelés	110
Kertek, gyümölcsösök, erdők	122
VI. JOBBÁGYOK, PARASZTOK	129
A paraszti földállomány	129
A parasztság rétegződése	140
Járadékok, adók	155
A terhek súlyosabbá válása	164
A megélhetés kiegészítő forrásai	172
A paraszti munka értéke	182

VII. BIRTOKOSOK, NEMESEK	194
A földtulajdonosok típusai	194
A nemesség lélekszáma	203
A nemesség rétegződése az egyes források alapján	211
A nemesség megoszlása a három összeírás alapján	216
A nemesi jövedelmek forrásai	227
Az egyes birtoksrétegek jövedelemszerkezetének eltérése	233
A nemességre háruló terhek	245
VIII. NEVEZETES BIRTOKEGYÜTTESEK, HÍRES CSALÁDOK	259
A Rákócziak örökében (Az Aspremont birtokok)	259
Uradalom az ország szélén (A homonnai uradalom)	263
Tisztségviselők, arisztokraták Zemplén megyében	275
Két híres köznemesi család (Kossuthok, Kazinczyak)	282
Extraneusok, „vidékiek”	288
IX. KAMARAI, EGYHÁZI ÉS POLGÁRI BIRTOKOSOK	296
Kamarai birtokok	297
Egyházi nagybirtokok	302
Plébánosok, lelkészek birtokai.....	309
Polgárok, professzorok, alkalmazottak	316
A földbirtoklás periferiáján.....	322
X. RÉGIÓK, NEMZETISÉGEK	327
A Hegyalja	327
Ahonnan a hegyaljai bor a nevét kapta (Kincstári birtoklás és mezővárosi politika Tokajban)	330
Ahol a legédesebb bor terem (Mád birtokosai és lakosai)	340
Nemzetiségi viszonyok	348
XI. ÖRÖM ÉS BÁNAT A 18. SZÁZADI ZEMPLÉNBEN	360
XII. UTÓSZÓ – ELLENTMONDÁSOS HANGVÉTELBEN	368
XIII. FÜGGELÉK	372
Táblázatok jegyzéke	372
Zemplén megye települései a 18. század végén	375
Térképek jegyzéke és a kerületek térképei	385
A 18. századi mezőgazdaságban használt mértékegységek	401
XIV. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	402

I. ELŐSZÓ

„Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében
Van pénz, van eledel, van bor a pincében,
Mi kell több? mért vesse életét kétségben
A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényében?”
(Orczy Lőrinc: *Tokajban való érkezés télen*, 1770-es évek)

A történelmi Zemplén vármegyének ma legfeljebb harmada tartozik Magyarországhoz. E maradék még önálló közigazgatását is elveszítette, amikor 1950-ben az újonnan alakult Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe olvasztották. A megyetörvény azonban csonkaságában is számos történelmi vagy földrajzi nevezetességgel büszkélkedhet. Sárospatak látogatóját múltunk több évszázados emlékei fogadják, s bár Tokaj egykori várának köveit régen széthordták, pusztulása sem feledtetheti a hozzá kapcsolódó régvolt eseményeket. A Hegyalja szőlője és bora költőket ihletett meg. „Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja, / Itt vagyon a' jó bor 's azt termő hegy állja” [azaz a Hegyalja] – olvashatjuk Losontzi István nagykőrösi professzor 1773-ban megjelent *Hármas kis-tükör* című tanító költeményében. Természeti és anyagi javakban való gazdagságát dicsérte a mottóval választott sorokkal a 18. századvégi nemesi költő, Orczy Lőrinc. Kölcsey Ferenc pedig nemzeti *Himnuszunkká* emelkedett költeményében emlékezett meg Tokaj boráról – Isten különleges ajándékáról: „Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél.”

Zemplén megye mindezek ellenére legtöbbször csak helyszínt adott bizonyos országos eseményeknek, vagy elindította pályájukon a később nevezetessé váló szereplőket. Lakosai ritkán jutottak jelentősebb szerephez, települései, tájai történelmekönyveinkben csak mint az országos események helyszínei fordulnak elő. Pedig a megye a helyi viszonyok iránt érdeklődő történész számára is hálás kutatási terület. A volt megyeszékhelyen, Sátorajújhelyen gazdag és jól rendezett levéltár várja a kutatókat, esetenként olyan jellegű forrásokkal, amelyek más megyékben régen elkallódtak, megsemmisültek. A trianoni békével létrejött országhatár azonban az egykor virágzó várost a csonka ország peremére vetette, ami bénítólag hatott a kutatásokra is. Talán ennek is következménye, hogy a levéltár iratanyagának sok értékes darabja maradhatott kihasználatlanul a kutatásban. Az utóbbi évtizedekben szerencsére megélénkülő Zemplén-kutatásokhoz kívánok hozzájárulni a jelen kötettel.

Negyven évvel ezelőtt Felhő Ibolya az úrbérrendezés során keletkezett anyagról úgy vélte, hogy „Az úrbéres jobbágyság és földesurai viszonyának felmérése, rendezése során a statisztikai feldolgozásra alkalmas adatok egész tömkelegét rögzítet-

ték az eljárásban részt vevő hivatalos személyek ill. szervek.”¹ Munkámban – az úrbéri összeíráson túl – magam további források adatainak „tömkelegét” tekintetem át, és igyekeztem „statisztikai [vagy annak látszó] feldolgozás” keretében felhasználni őket. E források keletkezése között eltelt viszonylag rövid időszak lehetőséget adott arra, hogy összehasonlítsam őket, ellenőrizzem pontosságukat, véleményyt formáljak hitelességükről. A feladat annakidején sokkal nehezebbnek mutatkozott, mint amilyennek a kidolgozás során bizonyult. Amikor – immár több mint negyven évvel ezelőtt – magam a Zemplén megyei anyag feldolgozásához kezdtem, nem álltak rendelkezésemre az azóta megismert technikai eszközök. Még nem volt modern számítógép, de hazánkban nem volt hozzáférhető a tenyérszíni nagyságú zsebszámoló eszköz sem. Xeroxozás vagy fotózás helyett mindent ki kellett céduláznom, a számtani műveletekhez legfeljebb a munkahelyemen található kattogó, zörgő összeadó gépet tudtam segítségül hívni. A számítások többségét még így is fejben, bármiféle gépi segédeszköz nélkül kellett elvégezni. Ez a módszer meglehetősen időigényes volt, s mivel eredményre csak hosszú, küzdelmes munkával számíthattam, a témát – más, gyorsabb eredményt kínáló munkáim, köztük az agrárirodalom akadémiai doktori értekezést eredményező feldolgozása mögött – háttérbe szorítottam. Első idevágó publikációm csaknem 30 évvel a kutatás megkezdése után jelent meg, hogy eddig nagyjából tucatnyi újabb kövesse.

Az általam vizsgált levéltári anyag számos megközelítési lehetőséget kínál a megyebeli lakosság társadalmának vagy gazdaságának vizsgálatára. Ezek egy részét az utóbbi másfél évtizedben megjelent, idevágó tanulmányaimban igyekeztem kihasználni. A terjedelmi korlátok azonban nem feltétlenül tették lehetővé a lakosság életét biztosító földrajzi környezet, a gazdaságot befolyásoló táji sajátosságok alaposabb ismertetését, ugyanakkor – az eltérő fórumokon, gyakran a tanáraimnak, kollégáimnak, barátaimnak szentelt emlékkönyvekben történő közlés miatt – nem egyszer ismétlésekre kényszerültem. Jelen kötetemben – bár több fejezetében lesznek felismerhetőek eddigi munkáim részletei – mégsem korábbi tanulmányaimat gyűjtöttem csokorba, hanem eredményeimet valamiféle logikai rendbe állítva, többnyire újonnan megfogalmazva kívántam összefoglalni. Nem tagadhatom, hogy – a költő Losontzi István értelmezésében – „útasként”, azaz valamiféle átutazóként vizsgáldtam, hiszen sohasem laktam az egykori megye területén, s még kevésbé van (felmenőim révén) családi kötöttségem a vidékhez. Így, még a költő feltételes módot jelző „ha” szócskája is aktuális lehet. Kérdéses ugyanis, milyen eredménnyel járhat, ha egy távol élő kutató fog a helybeliek által jól ismert, de neki idegen régió vizsgálatához?

Ahhoz persze, hogy az általam gyűjtött anyagból több tanulmány, majd kötet szülessen, mások segítségére is szükségem volt, amiért többeknek köszönettel tartozom. Orosz István professzornak, Hegyalja története kiváló ismerőjének a segítségével találtam rá 1968 nyarán a sátoraljaújhelyi levéltárban a II. József korabeli

---

¹ Felhő Ibolya, 1970. 16.

kataszteri felmérésnek a szántóföldek nagyságát feltüntető adatsoraira, amelyek érdeklődésemet Zemplén felé fordították. Orosz professzor – tanárom, majd kollégám – tanácsaival azóta is komoly segítséget nyújtott. Takács Péter kollégám – c. egyetemi tanár – a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés zempléni anyagának mikrofilm felvételeit bocsátotta rendelkezésemre, s – mint az úrbéri kérdőpontokra adott megyei vallomások kötetbe foglalója² – azok felhasználásában ugyancsak hasznos tanácsokat adott. Azt is be kell vallanom, hogy a *Zemplén megyei jobbágyvallomások* három kötete nélkül a munkám sokkal nehezebb lett volna, nemcsak azért, mert kéziratos formában kellett volna olvasnom a kiadványban közölt forrásokat, hanem mert a szlovák és ruszin nyelvű szövegeket meg sem értettem volna. Papp Klára egyetemi tanár sorozatszerkesztői észrevételein túl a Bihar megyei úrbérrendezés forrásainak feldolgozása³ során szerzett tapasztalataival tudott segíteni. S bár a munkám kezdete óta eltelt több mint négy évtized alatt a sátoraljaújhelyi levéltár gárdája alaposan kicserélődött (egykori vezetője Hőgye István több éve elhunyt), nem feledkezhetem meg arról, hogy mind a korábbi, mind a jelenlegi munkatársaknak – a néhai vezetőnek posztumusz, a maiaknak, Oláh Tamás osztályvezetőnek, Kálmán Éva levéltárosnak és a többieknek – megköszönjem, hogy mindig szívesen, segítőkészen fogadtak, s a levéltári anyagban való járatlanságomból adódó problémáim megoldásában segítettek. Tóth Gergely (MTA Történettudományi Intézete) Bél Mátyás *Notitiájáról* készített PhD értekezése szövegének, valamint a *Notitia Zemplénre* vonatkozó – nyomtatásban eddig sajnos nem publikált, a közelmúltig kéziratos formában is egyetlen példányban ismert – része fotójának rendelkezésre bocsátásával, Kónya Péter professzor (Eperjesi Egyetem) több Szlovákiában található zempléni település monográfiájának megküldésével járult hozzá munkám eredményességéhez. Vinkler Bálint (a Debreceni Egyetem PhD hallgatója) a Magyar Országos Levéltár néhány filmjének CD-re vételével, Bagdi Róbert (a Debreceni Egyetem PhD jelöltje) és Imre fiam a térképek megrajzolásával segítettek. Végül köszönettel tartozom a szentesi Kis Tóth Tihamérné levéltári kezelőnek is, aki a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltárában saját felmenőimre vonatkozó anyaggal segített. Zempléni családi kapcsolatok híján, az ő emléküknél kívánom szentelni munkámat.

Segítségüket valamennyiüknek ezúton is köszönöm.

Debrecen, 2009. karácsony hava.

Barta János

---

² Takács–Udvari, I–III. 1995–1998.

³ Papp Klára, 1998.

II. CÉLKITŰZÉSEK ÉS FELADATOK

Zemplén megye 18. századvégi társadalmának vizsgálatában a kutató legalább fél-tucatnyi korabeli összeírásra támaszkodhat. A szokásos, másutt is megtalálható források közül rendelkezésére áll az úrbérrendezés anyaga, beleértve a kilenc kérdőpontra adott paraszti vallomásokot, valamint az előzetes felmérés és a tulajdonképeni rendezés számos adatot tartalmazó tabelláit. Felhasználhatja a dicalis összeírások táblázatait, valamint a II. József korabeli népszámlálás eredményeit is, amelyek szintén nem ismeretlenek a kutatók előtt. Mindezekon túl azonban segítségére van két olyan forrástípus, amely szinte kizárólagosnak számít, hiszen más megyékben hiába keressük őket. Vagy valóban nincsenek meg, vagy a kutatóknak eddig nem sikerült a nyomukra bukkanniok, s ha töredékeik mégis felbukkantak, akkor hiányosságaik akadályozták meg, hogy a tudomány értékeiknek megfelelő figyelmet fordítson rájuk. Az egyik a II. József korabeli kataszteri felmérésnek a szántóföldek nagyságra vonatkozó anyaga, a másik az 1797/1800-i megyei jövedelemösszeírás, amely tartalmazza a nemesi jövedelmeket is.⁴

Úgy tűnik, ezen utóbbi forrásokat érdemben eddig a zempléni kutatásokban sem használták, hiába mutatkozott a megye annyira népszerűnek a kutatók körében.⁵ A történészek érdeklődését inkább az országos történelmi események színhelyei (Tokaj, Sárospatak), a megyében birtokos – országosan, vagy csak regionálisan ismert – családok (Rákócziak, Szirmayak), a pályájuk, vagy annak legalább egy szakasza által ide kötődő kiemelkedő személyiségek (Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos) kellették fel. Lelkes helyi kutatók – a megyei főszámvevő Dongó Gyárfás Géza kezdeményezésére – a 19. század végén *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez* címmel külön folyóiratot indítottak a történelmi érdekességek bemutatására.⁶ A ki-

⁴ Munkám újrakezdésekor, 2008 nyarán, több megyei levéltár vezetőjénél érdeklődtem, hogy tudnak-e a két irattípusról gyűjteményükben, de erre mindenünnen nemleges választ kaptam. A segítséget mindenképpen köszönöm, mert így méltán tarthatom ezen iratok meglétét Zemplén megyében különlegesnek. – Hiába kaptak nyilvánosságot több mint száz éve a kataszteri felmérés Pest megyei töredékei (Horváth Sándor, 1901.), érdemben csak Wellmann Imre foglalkozott velük (1979. 112–113.).

⁵ Egyetlen kivételként Erdmann Gyula két tanulmányát (Erdmann, 1987, 1990.) említhetném, amelyekben az 1800-i nemesi jövedelemösszeírás alapján mutatta be a megyei nemesség megoszlását.

⁶ Az *Adalékok* szerkesztőbizottságának elnöke Dókus Gyula alispán lett, szerkesztője Dongó Gyárfás Géza. A szerzők-közreműködők között jelentős szerepet vállalt Matolai Etele, a másik alispán.

advány egyes számai ugyan meglehetősen vékonykának tűnnek, kezdeti havonkénti megjelenésük mégis alkalmat adott olvasóinak és az alkalmi szerzőknek a gyors reagálásokra, a helyreigazításokra. Ezekre pedig sokszor volt szükség. Az *Adalékokat* a lelkesedés sem tudta igazán igényes tudományos fórummá emelni.⁷ Szerzői között számos műkedvelő akadt, akiknek tévedéseit a szerkesztő – maga is legfeljebb amatőr történész –, sem feltétlenül tudta kiszűrni.⁸ A cikkeket sokszor befolyásolták a korabeli társadalmi elit (a dualista korszak arisztokráciájának és dzsentri rétegének) elvárásai.⁹ Mindez persze nem zárja ki azt, hogy a mai kutató ne tudná használni, sőt, hogy ne bizonyos megilletődéssel üsse fel a lapjait. Az *Adalékok* ma a nemesi családok történetének kevésbé ismert részleteivel, a – nem egyszer régen elpusztult – műemlékek leírásával, sok esetben történelmi értékű képeivel, hivatalnok névsoraival, de leginkább forrásközléseivel tud a kutatás hasznára lenni. A megye gazdaságára vonatkozó közleményt ugyanakkor ebben a folyóiratban meglehetősen keveset találunk.

Hiába fordultak azóta a kutatók a gazdaság- és társadalomtörténet felé, az I. világháborút követően országhatár által megosztott megyét már két ország történeteseinek kellett kutatniuk. Dongó Gyárfás Géza az *Adalékok* újraindításakor, 1926-ban szerkesztői felhívásában még azt a célt tűzte ki, hogy a folyóirat maradjon „tükre Zemplén vármegye múltjának”, és foglalkozzon „Zemplén ösvármegye földjének” történetével (a szokatlan kifejezésen a megye történelmi területét értve),¹⁰ célkitűzését azonban politikai és ideológiai akadályok hiúsították meg. Hiába vállalták fel a magyar történészek a továbbiakban a maradék megyerész, benne is elsősorban a Hegyalja és a Bodrogló kutatását, ha a megye jelentős része már kiesett látókörükből. Hasonló módon szűkült le a szlovák történészek kutatási területe.¹¹ A mo-

⁷ Kosáry Domokos bibliográfiája (Kosáry, 1970.) a 409. lapon más, nem túl hízelgő kifejezések mellett, a dilettáns és elfogult jelzőkkel is illeti, de ugyanakkor elismeri, hogy „sok, valóban fontos eredeti levéltári forrást is magában rejt”.

⁸ Vö. Csorba Csaba, 1989. 173–176.

⁹ Az *Adalékok* 1901. augusztusi számát (VII. évf. 8. szám,) szinte kizárólag (28 lap a 32-ből) futaki Hadik Béla grófnak, az új főispánnak szentelték. Részletes leírást kapott beiktatásának ünnepe, beleértve az illusztris köszöntőket valamint a család történetét, annak ellenére, hogy a szerzők „az ősidőkbe vesző” bizonytalan legendák és a család nemességének 1720-i megújítása közé nem tudtak hitelt érdemlő adatot beiktatni. A főispánt köszöntő megalázkodást talán magyarázhatja, hogy a szerkesztő ugyanezen, 1901/8. szám belső borítóján jelentette be, hogy a kiadványt – anyagi okokból, mivel az előfizetők sem teljesítik vállalásukat – meg kell szüntetnie. Erre azután – többek között a Tudományos Akadémia és a vármegyei vezetők segítségével – a megye 100 példányra fizetett elő) – mégsem került sor.

¹⁰ Előfizetést kérünk. *Adalékok* XXIV. évf. 1926/1. 1–2. lap.

¹¹ Az utóbbi bő évtizedben Szlovákiában több zempléni vonatkozású településmonográfia jelent meg. A *Sol'* [Sókút, 1997]; *Čierne nad Topľou* [Fekete Patak, 1999]; *Skrabské* [Mogyoróska, 2002]; *Hraň* [Garany, 2006] történetét feldolgozó kötetek szerkesztője Kónya Péter, az Eperjesi Egyetem professzora, a *Humenné* [Homonna, 2002] monográfiáé Vasil Fedič Mgr. Ezekben a munkákban – a Homonna-monográfiát is beleértve – Kónya professzor a szerzője a 18. századra vonatkozó fejezeteknek. A tágabb zempléni tájra vonatkozó munkát azonban ezeknek a friss megjelenésű szlovákiai könyveknek a bibliográfiájában is legfeljebb egyet véltem felfedezni (Uličný, 2001.), amelyhez viszont nem sikerült hozzájutnom.

dern szakmunkák mindkét oldalon legtöbbször megeleégsszenek egy-egy település, vagy legfeljebb kisebb tájegység múltjának bemutatásával.¹² Miközben eredményesen használják fel az ismertebb összeírások (úrbéri tabellák, népszámlálás) helyi vonatkozású adatait, figyelmen kívül hagyják a levéltári anyag eddig rejtőző tekintélyes mennyiségű állagait. Persze az a hatalmas adattömeg, amelyet a 18. század végének összeírásai kínálnak, összességében valóban meghaladni látszik az ésszerű feldolgozás lehetőségeit és kereteit. Ha magam a továbbiakban mást sem tennék, mint az említett források általam számítógépes *excell* táblázatokba beillesztett, falvanként is több tucatnyi adatát próbálnám hiánytalanul bemutatni a megye mind a 444 településén, már az is megtöltene egy szolidabb kötetet, az adatok értékelésére pedig nem is jutna terjedelem. Mivel nem kívánok külön táblázatos kötetet is közreadni, feldolgozásomban – néhány kivételtől eltekintve – megmaradtam a kerületi összesítéseknél, ill. a hegyaljai adatok összesítésénél. Általában a szövegben is mellőztem a különféle felsorolásokat, hiszen ezek is végeérhetetlen helység-névsorokhoz vezettek volna. Nem tudtam persze mellőzni a településneveket akkor, amikor eredményeimet a szövegben példákkal kívántam illusztrálni. Az előfordulások persze esetlegesek és nem teljeseek. Valamennyi község neve a kötet végére illesztett település-névsorban található meg, míg földrajzi elhelyezkedésükre a 15 kerületet egyenként bemutató térképek utalnak. A községenkénti felsorolások ismételtetését pótolhatja, hogy a II. József korabeli 15 kerület adatai is képesek a megye eltérő tájegységein mutatkozó sajátosságok bemutatására.

Hasonlóképpen lemondtam arról, hogy adataimmal valamiféle változást, akár egyfajta „fejlődést” próbáljak felvázolni. Az adott – 1772–1800 közötti, gyakorlatilag bő negyedszázados – korszakot politikailag meglehetősen mozgalmassnak ítélni lehetünk. Már Mária Terézia úrbéri rendeletéről tudjuk, hogy a megyék rosszallását váltotta ki, amit a végrehajtás lassításával igyekeztek kifejezni. II. József ugyan elkoboztatta az általa feloszlott szerzetesrendek birtokait, a magánbirtokokat azonban ez nem érintette. Az uralkodónak a rendek megadóztatására irányuló szándéka viszont nem maradhatott visszhang nélkül. Zemplén megye nemessége egyértelműen elutasította a „kalapos király” törekvéseit, s ilyen értelemben csatlakozott a II. József halálát követő politikai vitákhoz. A megyei közgyűlés jegyzőkönyvében adták tudtul, hogy a földmérés aktáit, „hogy ne szolgálhassanak bizalmatlanság tárgyául utódainknak, sőt, hogy szeretet kösse őket a fejedelemhez”, „tűzzel elemésztették”. Megsemmisítették a házak számozását is.¹³ Az 1790–1791-i országgyűlésre a megye először Szirmay László alispánt és Szulyovszky Menyhért tanácsost küldte. Utóbbi az ellenzék aktív tagja lett. A két követet hamar Kazinczy András és Szirmay Antal váltották fel, akik közül utóbbi a protestánsok vallásgya-

¹² A magyar fél eredményeinek jó tükre a két *Tállya* monográfia (1994, 2000.) valamint a 18 tanulmányt tartalmazó *Zemplén népessége, települései* kötet (szerkesztette Tamás Edit, 1999.), bár a mai országhatáron is túlnyúló témát tulajdonképpen az utóbbiban is mindössze kettőt találhatunk (Tamás Edit: Zemplén vármegye népessége a XVIII–XIX. században; Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben).

¹³ Marczali, 1907. I. 20.

korlásáról folyó vitában tűnt ki, az udvari álláspont támadásával.¹⁴ A megyebeli birtokos Almásy Ignácot egy röplap a francia forradalomban vezető szerepet játszó Mirabeau-hoz hasonlította. A szintén zempléni birtokos Sztáray Mihály grófról (Szabolcs megye főispánjáról) Bécsben úgy hitték, hogy a berlini udvarral fogott levelezésbe, hogy porosz herceget hívjon a magyar trónra. Egy jelentés azzal vádolta, hogy „az osztrák háznak annyira ellensége, hogy azt akarja, Magyarország nemcsak ellenállásra legyen képes, hanem szükség esetén elszakadásra is”. II. Lipót király Zemplén megyét a legveszélyesebbek közé sorolta, s külön figyelmeztette az ott állomásozó katonaságot, hogy ne élezzék a konfliktusokat.¹⁵ Az uralkodói hatalmat gyengíteni akaró megyei törekvéseket azonban nem a társadalmi helyzet megváltoztatásának szándéka vezette, hanem éppen konzerválása. Nem kívántak változtatni a fölbirtokviszonyokon sem.

A jakobinus mozgalom leleplezése és megtorlása a megyében azt a célt érte el, amit az udvar, pontosabban ezúttal I. Ferenc király a pereknek szánt. Politikailag megfélemlítette, visszafogta a nemesi ellenállást, de társadalmi kihatása nem volt. Zemplénben ugyan három személyt is letartóztattak az összeesküvés felgöngyölítéssé, de ez nem gyakorolt hatást a helyi birtokviszonyokra. Az elfogott Kazinczy Ferencnek és Táncsics Ignácnak, Sztáray Mihály gróf fia nevelőjének a megyében nem volt ingatlan birtoka. A Kazinczy édesanyjának tulajdonában lévő két szőlőt (Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen) mindenesetre lefoglalták, a szintén letartóztatott Szulyovszky Menyhért javait viszont testvérére bízták.¹⁶ A zempléni „jakobinusokat” a perek lefolytatása után sem sújtotta birtokelkobzás, mivel ez csak a fővesztéssel járt volna együtt.¹⁷ A zempléni birtokszerkezet az ítéletek után is érintetlen maradt. Idővel, bár a tárgyalt időhatárokon túl, a visszaállított szerzetesrendek is visszakapták birtokaikat.

A vizsgált források ismeretében talán azt is ki lehet mondani, hogy a 18/19. század fordulójának jelentősebb gazdasági és társadalmi változásai, amelyeket általában a modernizáció szóval szoktak összefoglalni, a felhasznált összeírások születéssékor még nem érték el a megyét. A 18. század végének háborúi (előbb a törökök, majd a franciák ellen) a megye életében elsősorban a nemesi gabona-megajánlások hatósági elvárása révén jelentkeztek. Az országot sokfelé keresztülszövő szellemi megélénkülés, a mezőgazdasági termékek értékesítését fellendítő háborús konjunktúra végülis alig (vagy egyáltalán nem) érződik az összeírásokban. Még nem tükrözik ugyanakkor a borkivitelnek, és ezzel a szőlő termesztésének a Lengyelország

¹⁴ Uo. II. 286. – Szirmay ekkor írta az egyházak földtulajdonjogát támadó munkáját: *Jus reipublicae in bona ecclesiasticorum*. Pest, 1791.

¹⁵ Marczali, 1907. II. 148.

¹⁶ A megye másodalispánja, Pálóczi Horváth Antal által vezetett vizsgálóbizottság jelentését közli az *Adalékok* XVIII. évf. (1912) 83–88. lapja.

¹⁷ Az első fokon ítélkező királyi tábla Kazinczyt és Szulyovszkyt halálra, Táncsics Ignácot 3 évi börtönre ítélte. A hétszemélyes tábla, mint fellebbezési fórum, Kazinczy és Szulyovszky ítéletét meghatározatlan idejű (javulásukig tartó) börtönre enyhítette, Táncsicsét viszont 10 évre súlyosbította.

felosztása, a lengyel piac hanyatlása miatt bekövetkezett visszaesését sem. A gazdaság helyi jelenségeit továbbra is a változatlan társadalmi viszonyok, az évszázados szokások, előírások és kötöttségek határozták meg. Ezért is gondoltam úgy, hogy az időben a szélső források között fennálló, nagyjából negyedszázados eltérés ellenére, a kötetben szabad statikus, azaz állóképet adnom a megye állapotáról. Akad persze forráscsoport, amely lehetőséget nyújtana bizonyos időbeli különbségek figyelembe vételére, érdemi változást azonban az érintett negyedszázadban ezek sem sugallnak. Ahol változások mutatkoztak, mint például a dicális összeírások folytonosan megújított adataiban, az eltéréseket sokkal inkább az adatfelvétel pontosságának lazulására, a hamis bevallásokra vezethetjük vissza, mint a mögötük álló jelenségek valóságos különbségeire.

Kevésbé vettem figyelembe a vizsgált időszakban bekövetkezett földbirtokos változásokat. Az *Adalékok* közleményei többször utalnak a megye ismertebb családjai-ban bekövetkezett eseményekre, halálesetekre, az örökösök vitáira, pereire, zálogba adásokra és visszaváltásokra. A szerzetesrendek feloszlása során jelentős egyházi birtok került át a kamara, majd különféle alapok kezelésébe. A következő század elején – 1802-től kezdve, több lépcsőben – azonban az egyház ezek jelentős részét vissza tudta szerezni, így egyszerűbbnek tűnt e változásokat figyelmen kívül hagyni. A birtokirányítás sajátosságai, az uradalmak igazgatása azért maradhatott ki, mert erre a felhasznált összeírások nem utalnak. Hiába maradt azonos birtokos, Aspremont János Gobert gróf tulajdonában a széthullott Rákóczi birtokok egy része, a táblázatok kevés kapcsolódást mutatnak közöttük. Inkább csak a szolgáltatásaik növekedése miatt hibáztatott uradalmi tisztviselőkre utaló megjegyzések teremtenek kapcsolatot a kamarai uradalom településeinek vallomástevői között. Magam pedig nem kerestem további adatokat a birtokirányításra, az uradalmak igazgatására.

Akad persze így is olyan terület, amelyet az általam felhasznált forrásokban fellelhető hiányok ellenére sem mellőzhettem. Mivel Zemplén megye történetéről a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat Zemplén-monográfiája¹⁸ óta nem született összefoglalás, érintenem kellett politikai eseményeket, alkalmanként a megemlített személyek (birtokosok) pályájának egyes állomásait. Legfőbb célkitűzésem azonban nem ezek részletezése volt, így ebben igyekeztem rövid lenni, hanem a megye társadalmára vonatkozó adatok bemutatása, különféle összehasonlításokban való felhasználása. Persze, e téren sem törekedhettem teljességre. Mint említettem, mellőztem az uradalom-, s egyáltalán a birtoktörténeti leírásokat. Nem foglalkoztam a birtoklás jogcímével, tehát, hogy az összeírásban szereplő földesúr tulajdonként vagy zálogként rendelkezett az adott terület felett, követve ezzel az úrbérendezés tabelláit feldolgozó Fónagy Zoltán álláspontját.¹⁹ Nem végeztem alaposabb demográfiai értékelést a korabeli „háznépek” (parasztsaládok) szerkezetét illetően, amire a népszámlálás és a dicális összeírások is lehetőséget adtak volna. Fi-

¹⁸ Borovszky, é. n. [1905]

¹⁹ Fónagy, 1999. 1148.

gyelmen kívül hagytam az összeírások cselédjeit, a szolgálakat. Nem próbáltam statisztikát készíteni a lakóházakra vonatkozó adatokból. Általában kevés figyelmet fordítottam az egyes települések lakosonkénti összeírásaira, pedig összehasonlításukkal jó néhány következtetésre lehetett volna jutni. (Alig néhány faluban próbáltam összevetni az úrbérrendezést megelőző összeírás és a tabellák adatait, hogy a két forrás különbségeit vizsgálhassam, pedig ez – ahogyan a „lappangó szántóföldekről” írt fejezet igazolja – meglepő eredményekkel járhat.) Nem összegeztem a dicalis összeírásoknak a falusi közösségek (*communitas*) jövedelmeire vonatkozó adatait sem, és kimaradtak táblázataimból a nemesi közbirtokosság (*compossessoros*) javai is.

Célom a rendelkezésemre álló összeírásokban található adatok felhasználása, táblázatokba foglalása és azokból bizonyos alapvető következtetések levonása volt. Még azt sem mondom, hogy eredményeim az egyes települések, kisebb régiók kutatói számára mindig újat mondanak. Munkám legfőbb eredményének az ismeretek megszerülését tartom, ami lehetőséget adhat a megye különböző részeinek összehasonlítására, más térségek (megyék) viszonyaival való összevetésre. Ez pedig nemcsak a mai Magyarország vonatkozásában lehet igaz, hanem a határon túli (jelen esetben felvidéki) területekre is, amelyek történetét ma hazánkban kevésbé ismerik.

Nem tagadhatom ugyanakkor, hogy ilyen tömegű adat felhasználása számos bizonytalanságot és hibalehetőséget rejt magába. Az előbbihez sorolnám habozásomat és vonakodásomat attól, hogy a korabeli összeírások eltérő, esetenként ellentmondó adatai közül mindig ugyanazt válasszam. Számításaimban ugyanis nem egyszer olyan adatokat kellett felhasználnom, amelyek szorosan kötődtek az egyes összeírások egymástól eltérő szempontjaihoz. A jobbágyok telekhányad szerinti kategorizálása például megvan az úrbéri tabellákban, de nincs meg a dicalis összeírásokban, a szántóföldek, rétek, szőlőterületek osztályba sorolása megtalálható az utóbbiakban, de hiányzik az előzőből. (A tabellák a települések egészét sorolták osztályokba.) Így – hiába térnek el esetenként a kétféle forrás azonos tárgyú adatai – nem minden számításomban próbáltam meg egységesíteni őket. A jobbágyok rétegződésének bemutatásánál az úrbéri tabellák, a művelt területek minőség szerinti megoszlásánál a dicalis összeírások adatai kerültek előtérbe.

Ami pedig a hibalehetőségeket illeti: az elmúlt korok kutatói tudják, hogy a korabeli összeírásokban nem ritkák a számítási, leginkább az összeadási hibák. De az is előfordult, hogy valamely adatsor átvezetésekor a másoló változtatta meg az eredeti adatokat, talán tévedésből,²⁰ vagy talán azért, mert korrigálni akart volna va-

²⁰ A korabeli tévesztések illusztrálására hadd hivatkozzam egyetlen példára. Az 1776-i dicalis összeírás megyei összesítésében 12 933 jobbágy (*colonus*) szerepel. Saját számításaim – többszöri, időigényes ellenőrzéseim ellenére – ennél lényegesen kevesebbet, 12 137 főt eredményeztek. Hosszú idő kellett ahhoz, hogy rájöjjenek, az összesítés készítője tévesen írta be a 9-es számot az 1-es helyett. Az adót azután maga sem a 12 933, hanem 12 133 fő után számolta. Ezt már összhangba lehetett hozni saját számításaimmal. A végeredmény közelítése azonban mégsem jelenti azt, hogy minden részlet azonos lenne. A korabeli kerületi összeadásokban a végeredményben található négy fős eltérésnél nagyobb különbségeket is találtam, amelyek azonban – hol többletként, hol hiányként – végül nagyjából kiegyenlítették egymást.

lamilyen hibát.²¹ Bonyolult, sok adatot tartalmazó táblázataim készítésekor magam is elkövettem számolási hibákat. Korábbi eredményeimet persze azóta a modern technika segítségével, az adatok *excell-file*-ban való rögzítésével próbáltam korrigálni. Kénytelen vagyok bevallani, hogy ahányszor újabb adatokat vittem be programjaimba, annyszor jött ki új, a korábitól különböző végeredmény. Kötetem jelenlegi számadatai így igen gyakran térnek el azoktól, amelyekre korábbi tanulmányaimban jutottam. Az eltérések persze általában viszonylag csekélyek, százalékban kifejezve többnyire elhanyagolhatóak, így – szerencsére – nem kényszerítenek következtetésem megváltoztatására. Régebbi – a technika fogyatékosságai miatt elkövetett – hibáimat természetesen vállalnom kell, ami nem jelenti, hogy korábbi eredményeimet megtagadjam, következtéseimet megváltoztassam. Mégis, azoknak, akik rosszallják a különbségeket, elnézését kérem.

Egy másik téren is az olvasók megértését kell kérnem. Mivel az érintett települések javarésze ma nem Magyarországon van, ezért nem érintették őket a hazai helységnévírási előírások. A szabályok alkalmazása – mondjuk két, a vizsgált korban külön írt önálló tagjuknak (pl. Aranyos Patak, Magyar Jesztreb) egybeírása – a kutatás számára nehezen követhetővé tette volna felismerésüket. Végül azonban nemcsak ezen települések esetében maradtam meg az adott helység két szóból álló elnevezésénél, hanem sok esetben ma Magyarországon található települések elnevezésénél is, amelyeket pedig a mai szabályok szerint egybe kellene írni. Elhatározásomat megerősítette a II. József korabeli népszámlálás eredményeit közlő modern kiadvány ilyen formájú névhasználata.²² Munkámban tehát előfordulhat a Külső Bőcs, az Alsó Dobsza (a forrásokban az Alsó Dopsza elnevezés is feltűnik) forma stb., s még azt sem állítom, hogy ebben mindig következetes tudtam lenni. Sárospatak esetében groteszkül hatott volna a különírás, a korban használt Sáros Nagypatak és Sáros Kisapatak esetében viszont a három tag egybeírása tűnt volna erőltetettnek. (Ez utóbbi elől a népszámlálási kiadvány is óvatosan kitér, Kisapatak és Nagypatak neve elől elhagyva a Sáros jelzőt.) Az Alsó Dobsza formában mutatkozó bizonytalanságom ugyanakkor egy további problémára is rávilágít. A korban jó néhány település neve több változatban is bekerülhetett az összeírásokba (pl. Ladmóc vagy Lagmóc, Máca vagy Málca). Bár ilyen esetekben igyekeztem egységesíteni az elnevezést, ez nem mindig sikerült. Egy esetben viszont sikerült következetesnek lennem. Elkerültem a dualista korszak végén kezdeményezett erőszakos helységnév-magyarosítások sokszor torzszülött teremtményeit (pl. Kolbászóból Végaszó; Krivoscsányból Gödrös; Sztakcsin Rosztokából Zuhatag; Velopoljéből Szélesmező, Zamútóból Opálhegy, Zbojból Harcos stb.), mivel ezek ugyancsak megnehezítették volna a mai névazonosítást.

²¹ Ilyen – a falusi táblázatokban szereplő összeget mindössze eggyel vagy kettővel növelő vagy csökkentő – változtatás több is található az 1776-i dicalis összeírás kerületenkénti összesítésében. Érdemben az eredményül kapott arányokon ezek a minimális eltérések nem változtatnak. Magam a később készült – remélhetőleg korrigált és nem téves – kerületi összesítések adatait használtam fel.

²² Danyi-Dávid, 1960. 272–285.

A kötet végére illesztett településnévsorban a határon túlra került települések esetében feltüntettem a mai szlovákiai elnevezést is. Szomszédaink névhasználata egyébként a szlovák és ruszin lakosságú települések esetében általában visszatért az eredeti, a 18. században hivatalosan is használt névalakhoz, amit a szlovák ABC (a magyarban nem használatos jelekkel ellátott) betűivel tüntet fel. (A forrásokkal való összevethetőség érdekében magam igyekeztem a 18. századi névalakot használni.) A magyar lakosságú helységek esetében azonban a múlt tisztelete a határon túl már nem érvényesült. Azt még meg lehetne érteni, hogy a korábbi *Tót* jelzőt (pl. Tót Kriva, Tót Volova, Tót Izsép, Tót Jesztreb,) az esetek egy részében szemérmesen *szlovákra* módosították (pl. Slovenské Krivé, Slovenská Volová, a főnév nemének megfelelően), vagy más megkülönböztető jelzővel látták el (Višň Žipov, Jastrabie nad Topľou), a *Magyar* jelzőt (pl. Magyar Izsép, Magyar Jesztreb) pedig öntudatosan elhagyva, az *alsó* vagy *zempléni* jelzővel helyettesítették (Nižný Žipov, Zemplinske Jastrebie), azt viszont kevésbé, hogy miért kellett más (általában a magyarok lakta) települések nevét úgy megváltoztatni, hogy eredeti (a forrásokban használt) formájukra ne, vagy alig lehessen ráismerni (Deregný – Draňov, Hegyi – Zemplinske Kopčany, Imreg – Brehov stb.). Csekély vigasz lehetne, hogy a szocialista korszakban klerikálisnak bélyegzett nevével megfosztott, az I. világháborúig kizárólag magyarok által lakott Szent Mária (amit Csehszlovákiában Bodrognak neveztek) legalább szlovák alakban (Svätá Mária) visszakapta a nevét.

A kötetben megfogalmazott állításaimat egyébként nem tartom kétségbevonhatatlannak, az egymásnak sokszor ellentmondó források értelmezésében bizonyára követtem el hibákat. Nem vonom kétségbe azt sem, hogy az általam közölt adatok (táblázatok) alapján számos további, saját következtetéseimet meghaladó eredményre lehet jutni. Éppen ezért senkit nem akarok visszatartani attól, hogy folytassa munkámat és helyreigazítsa tévedéseimet.

III. FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

FELMÉRÉSEK, ÖSSZEÍRÁSOK

A Zemplén megyében felbukkanó, ritkaságszámba menő 18. századvégi források fennmaradásának okát feltehetőleg a korabeli megyei viszonyokban kell keresnünk. A magyar történelem koraújkori és újkori politikai eseményeiben több ellenzéki vagy éppen lázadó szereplővel megjelenő, az 1790. év politikai mozgalmában oly hangos ellenzéki megye ügyeit egyidejűleg igen alapos, munkájukban lelkiismeretes hivatalnokok intézték. A korabeli összeírások között több olyan is akad, amelynek településenkénti adataiból – az éppen érvényben lévő közigazgatási beosztást figyelembe véve – kerületi, járási és megyei összesítést készítettek, amit a levéltár kiváló gondozói (elsősorban Szirmay Antal,²³ majd Kazinczy Ferenc²⁴) által irányított és rendezett megyei levéltárban utóbb – az adatok aktualitásának megszűnése után is – megőriztek. Tették ezt akkor is, amikor valamely összeírás elrendelése ellenkezett a rendi érdekekkel, tartalmát az állami politika felhasználhatta a megyei nemességgel szemben. Feltételezhetően így maradhettek fenn Zemplénben a II. József által elrendelt kataszteri felmérés szántóföldekre vonatkozó kimutatásai, amelyekbe – a magyar rendek addigi tiltakozását negligálva – a nemesi földbirtokok is bekerültek. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a felmérés eredeti dokumentumait – ahogyan a közgyűlési jegyzőkönyv megőrkítette – valóban megsemmisítették, legfontosabb adatait azonban annyi változatban másolták le – hol az egyes te-

²³ Szirmay Antal (1747–1812) Zemplén vármegye főjegyzőjeként 1777–1785 között volt a megyei levéltári anyag hű gondozója. Újrarendezte és csoportosította a begyűjtött anyagot, megteremtve a későbbi raktározás alapelveit. Levéltári tevékenységével talán már ekkor történetírói ambícióit előlegezte meg. Vö. Oláh Tamás, 2008. 8. – Szirmay az 1790/91-i országgyűlésen mutatott – említett – ellenzéki szerepe ellenére a későbbiekben sok kérdésben az udvar oldalára állt, s a jakobinus mozgalomról igen elítélő munkát írt. Kéziratban maradt művéhez (*Historia conspirationis Martinovicsiane*, 1795, nyomtatásban: Benda Kálmán, 1957. 354–423.) Kazinczy – aki egyébként Szirmay levéltárosi munkásságát nagyra becsülte – fűzött számos kritikai megjegyzést. (A jelzett kiadvány Kazinczy jegyzeteit is tartalmazza.) – Szirmay személyében egyébként a munkám számára hasznos korabeli megyeleírások (Szirmay, 1798, 1803, 1804) szerzője kapcsolódik össze a korabeli forrásokban név szerint szereplő nemes birtokossal.

²⁴ Kazinczy Ferenc (1759–1831) 1815–1831 között dolgozott a levéltárban, saját megfogalmazása szerint, mint „a vármegye napibérese”. Oláh Tamás, 2008. 11. – Az ő munkásságát aligha kell külön bemutatni. Az általam használt forrásokban egyébként több családtagja is szerepel.

lepülések, hol az érintett birtokosok rendjében –, hogy azokból az utókorra is maradtak használható, néha egymást kiegészítő, máskor egymásnak nem is mindig megfelelő adatokat tartalmazó példányok. A fennmaradt ívek egyúttal azt is igazolhatják, hogy a nemesek aggodalma és haragja nem volt alaptalan. Nevük és birtokuk mellett ott találjuk az 1787-ben megkezdődött török háborúra induló hadsereg ellátására a katonai raktárakba szállítandó gabona kivetését is, megkülönböztetve a már beszállított és a még hátralékban lévő mennyiséget. Ha a birtokosok a sajátkezelésű földjeikre vonatkozó adatokat igyekeztek is eltitkolni, éppen Szirmay volt az, aki a kataszteri felmérés településenkénti számadatait 1803-ban nyomtatásban megjelent megyeleírásában feltüntette. Az összeírás eredményei mégis feledésbe merültek, hiszen a császárnak – a nemesség pénzbeli megadóztatására irányuló – tervét nem sikerült végrehajtatnia, így további hasznát nem vették. Nem egészen egy évtizeddel a „kalapos király” halála után azonban a magyar nemességnek újra hozzá kellett járulnia egy újabb (ezúttal a franciák ellen viselt) háború terheihez, s ennek érdekében a megyében birtokkal rendelkezők (a nemeseket is beleértve) jövedelmeiről készítettek alapos összeírást.

A jelzett források egy része tehát fennmaradását a megyei ügyintézés – politikai állásfoglalástól függetlenül – lelkiismeretességének köszönhetette. Megszületésüket azonban az állampolitika javára kell írunk. Aligha tekinthetjük véletlennek, hogy a 18. század vége felé egyszerre ilyen, korábban ismeretlen számú, ennyi adatot tartalmazó összeírással találkozhatunk. A Habsburg hatalom valójában csak ekkor jutott el odáig, hogy megkíséreljen hiteles képet kapni a töröktől közel évszázaddal korábban visszafoglalt Magyarországról és lakosairól. A felvilágosult abszolutisztikus szakaszba lépő kormányzat elsősorban a lakosságról és annak vagyoni állapotáról kívánt tájékozódni. A közvetett célt természetesen az adókiivetés lehetséges mértékének megállapítása, az adóalanyok számbavétele és a katonaság ellátásában felhasználható háztartások összeírása jelentette. Az eredményes munkát sokáig gátolták a társadalmi akadályok, azok a rendi kiváltságok, amelyek alapján a nemesség nemcsak az adóterhek alól mentesült, hanem a különféle összeírásokból is kivonhatta magát. De a hatóságok maguk is alig-alig rendelkeztek az összeírás munkájára alkalmas apparátussal, hivatalnokokkal. A 18. század korábbi szakaszaiban keletkezett felméréseket, mint az 1715/1720-i porta-összeírást vagy az 1754/1755-i nemesség összeírást a történetírás csak kellő óvatossággal és korrekcióval használhatja. Pontatlanságaik miatt a kortársak sem tudtak valós képet alkotni az országról és népéről. Tudjuk, hogy milyen meglepetést keltett, amikor a II. József által elrendelt népszámlálás kétszer-háromszor annyi lakost talált az országban, mint amennyit addig feltételeztek.

Az államhatalom által elrendelt, az előzőeknél pontosabbnak számító összeírások sorát a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezéshez kapcsolódó megyei felmérések nyitották meg. Adataikat számos megyéből ismerjük, sokuk – ha eltérő

szempontok szerint is – feldolgozott.²⁵ Az 1767. január 23-án kibocsátott úrbéri rendelet korszakos jelentőségét az a körülmény adja, hogy az állam – amely hatékonyabban kívánt beavatkozni a földesúr–jobbágy kapcsolat addig általában magánjoginak tekintett köreibe – ezáltal alapvető módon tudta meghatározni a társadalmi viszonyok alakulását a 18. század hátralévő évtizedeiben.²⁶ De a rendelet kibocsátása egyúttal fontos politikai lépés is volt, hiszen a királynő vele az 1764/1765-i, gyakorlatilag kudarcra jutott országgyűlés napirendjéről a nemesség ellenállása miatt levett témához tért vissza.²⁷ Nem vette figyelembe a megyék utóbb kibontakozó tiltakozását sem. A rendelet kibocsátása ezáltal precedens értékűvé válhatott a további kormányzás számára. Jelentőségét tehát aligha lehet kétségbe vonni, mint ahogyan ezt történettudományunk sem teszi.

A rendezésnek három alapvető törekvése volt: megállapítani a parasztság által használt telkiállomány nagyságát és a vele járó haszonvételeket, a már meghatározott telkiállományt megvédeni a földesúri kisajátítástól, valamint szabályozni a telek után járó szolgáltatásokat. A járadékok alapjául szolgáló (eszmei) egész telekhez tartozó szántó és rét nagyságát – az ország tájainak sajátosságai valamint a talaj minőségének megfelelően – eltérő mértékűnek tekintették (a szántó nagysága 16–40 magyar hold, a rété 6–22 kaszás). A belső telek nagyságát mindenütt azonosnak vették (2 pozsonyi mérő vetőmag alá szükséges terület, azaz egy magyar hold). A járadékok zömét a termény (kilenced, ajándékok) és a munka (egész telek után heti 1 nap ígás vagy 2 nap gyalogrobot, fuvar stb.) tették ki, pénzt viszont a földesúr az 1 forintos füstpénzen kívül csak alkalmanként követelhetett (például országgyűlési segélyt). Töredéktelek esetén a járadékok mérséklődtek.

Az általános elvek helyi alkalmazását alapos felmérésnek kellett előkészítenie. Csak ezáltal lehetett elkülöníteni a telkiállományt a földesúr sajátkezelésű allódiúmtól, majd besorolni a jobbágyságot a telekhányad szerint megfelelő kategóriákba. Az összeíró biztosok az egész falu jelenlétében vették fel az ún. kilenc pontos

²⁵ A tabellák közlésének immár klasszikus példája a Felhő Ibolya szerkesztésében megjelent dunántúli kötet (Felhő, 1970.). Sajnos, a sorozat azóta sem folytatódott. A felmérés szóbeli adatainak feldolgozását – egyetlen megye vonatkozásában – először Wellmann Imre végezte el (Wellmann, 1967.), hasonló jellegű kiadvány: Takács, 1991. Wellmann Imre a felmérések adataiból – külön ennek a célnak szentelt munka nélkül is – országos következtetéseket vont le a magyar mezőgazdaságról szóló monográfiájában (Wellmann, 1979.). Az adatok országos szintű összegzésére tett kísérletet Fónagy Zoltán (Fónagy, 1999.). – Mind a szöveges részt, mind a tabellákat tartalmazza a Bihar megyei anyagot összefoglaló három kötet: Bársony–Papp–Takács, 2001–2004. Takács Péter három kiadványában a Szabolcs megyei úrbérrendezés anyagáról (Takács, 1987, 1988, 1988.) a jobbágyvallomások mellett a tabellák kivonatát is közölte, a földesurakat megnevezve, jobbágyaik számát és javait azonban csak összegezve. Az utóbbi évtizedben több megyei szintű forrásközlés is megjelent, sajnos általában a tabellák nélkül.

²⁶ A földesúr–jobbágy kapcsolat bizonyos elemeit (járadéknagyság, jobbágy költözése) korábban is szabályozták törvények, így az a valóságban addig sem volt tisztán magánjogi kapcsolat.

²⁷ Az úrbérrendezés előzményeit ld. Szabó Dezső, 1933. 5–47.

kérdőív adatait. A földesúr nem szólhatott bele a válaszokba,²⁸ az eljárás a helyi lakosság anyanyelvén folyt, nehogy a latin nyelvű feljegyzések megmásítsák az eredeti közléseket. A rendezés során a falusiak szóbeli vallomást tettek, amikor az ún. kilenc kérdőpontból álló kérdőívre válaszoltak. A lakosoknak mindenekelőtt arról kellett nyilatkozniuk, hogy volt-e falujuknak urbárium vagy más jellegű szerződése (*contractusa*) földbirtokosaikkal, milyen jellegű kötelezettségeik (szolgáltatásaik) voltak a földesurakkal szemben, melyek lehettek a gazdálkodásukból származó hasznos ágak, és mi okozott kárt a gazdálkodásuknak. E vallomásokat a feltett kérdések rendjében írásba foglalták, a paraszti földekről pedig – még kézzel rajzolt, s latin nyelvű fejléccel ellátott – táblázatokat készítettek.

Bár a rendelet – és ennek megfelelően az egész eljárás – kifejezetten a jobbágy-ság védelmét szolgálta, a favak parasztjait földesuraikhoz rendelve írták össze. Igaz, ezt követően – már az előzetes felmérés táblázataiban is – a falu minden gazdáját (jobbágy, zsellér, házatlan zsellér) név szerint felsorolták, s – az első két kategória esetében – külön rubrikákban tüntették fel az általuk használt belső telek, szántóföld valamint a rét nagyságát. Az egyes gazdák által használt szántóföld nagyságát – országosan elfogadott egységes földmérték hiányában – a belé vetett gabona mennyiségével adták meg, ez nyomásonként 6–12 pozsonyi mérőt (a leginkább elfogadott 1200 □-öles magyar holdban ennek a felét) tette ki. A rét esetében a mértékegység a *falcastrum* (kaszás, embervágó) volt. A jobbágylisták előtt feltüntették, hogy a megnevezettek örökös jobbágyok-e, vagy szabadon költözők. A rovatok között szerepelt a jobbágyok telekhányad szerinti besorolása is (azaz, hogy egész- vagy résztelkesek), bár erre a kérdésre az ország jelentős részében, ahol a telekrendszer még nem alakult ki, nem tudtak válaszolni. Történetírásunkban az előzetes felmérés során készült táblázatok felhasználásának – a jól ismert tabellákéval ellentétben – alig találjuk nyomát.

A rendezés során kitöltésre kerülő – ezúttal nyomtatott, a lakosság anyanyelvén feltüntetett fejlécekkel összeállított – tabellák rubrikáiban részben a felmérés kérdései ismétlődtek meg. A fejlécen azonban ezúttal már feltüntették, hogy a település – földje minősége alapján – melyik földosztályba tartozik. Országosan négy kategória létezett, de azt, hogy az egyes osztályokhoz mekkora szántónak kellett tartoznia, az egyes megyékben eltérően szabták meg. A falu parasztgazdáit ezúttal is a földesurak szerint csoportosítva írták össze, az általuk használt föld (gyakorlatilag a szántó) nagysága alapján azonban ezúttal – annak megfelelően, hogy mekkora telekhányaddal rendelkeztek – előírászerűen kategorizálták őket. A belső telket továbbra is pozsonyi mérőben számolták, a szántót magyar holdban. A rendezés során kellett a parasztok szántóit az összeíróknak – nagyságuk alapján, a falu földosztályba sorolásának megfelelően – telkekre osztani, amit rendszerint matematikai pontossággal meg is tettek, hiszen ennek alapján írták elő a robotkötelezettséget és a különféle természetbeni szolgáltatásokat.

²⁸ Zemplénben nem találjuk nyomát annak a másutt előforduló gyakorlatnak, hogy a földesúr a vallomások végére iktattatta különvéleményét.

Bonyolultabbnak mutatkozott a helyzet a rétekekkel, mert ezek településenkénti kiterjedése nem mindig érte el a szántóföld alapján megállapított telekszám után előírt nagyságot. Az összeírás során ezért a gazdáknak számos településen mértek ki nagyobb szántót, mint amit nominális teleknagyságuk után kellett volna kapniok, másutt pedig az ugyancsak a szántóból kialakított tartalék (kiegészítési) alapról („belső házhely és rétek fogyatkozásának helyrehozása, amelyből kilenced nem adatik”) pótolták a hiányt. Rovatot kaptak a járadékok: az „esztendőbeli szolgálat avagy robot” napok száma, azzal a megjegyzéssel, hogy azt „marhás” vagy helyette „kézi szolgálat”-tal lehet teljesíteni. Ezt követték a természetbeni szolgáltatások, mint a „tűzre való fa”, a „fonyás” (fonás, mennyiségét súlymértékben, funt-, azaz fontban megadva), a „kifőzött vaj” (iccében), aprójószág (kappan, csirke), tojás, végül az „adózások” formája, ami lehetett „esztendőbeli árenda”. Sajnálatos módon az úrbéri tabellákban mellőzték az 1/8 teleknél kisebb földdel rendelkező, így zsel-lérnek minősülő falusiak földállományát, akár belső telek, akár szerény kiterjedésű szántó volt az. A belső telken, szántón és réten kívül más jellegű birtokra a felmérés folyamatában nem tértek ki.

Zemplén megyében az előzetes felmérésre 1772-ben került sor.²⁹ Néhány községben munkálatait már a tavaszi hónapokban lezárták, a legtöbb helyen azonban ősszel, egyes településeken pedig csak decemberben végeztek vele. (Az előzetes felmérés ívein általában nem szerepel külön dátum, formájuk, valamint az azonos kézírás azonban kétségtelenné teszi, hogy a kilenc kérdőpontra adott válaszokkal egyidejűleg készültek, keletkezésükre tehát azok keltezését fogadhatjuk el.) Az úrbéri tabellák nagyjából másfél évvel az előkészítő felmérést követően készültek: keltezésük 1773 ősztől 1774 nyaráig terjed. Zemplénben a biztosok magyar, szlovák és német nyelvű űrlapok közül választhattak. Ruszin nyelvű űrlapok hiányában a ruszin községek adatait is szlovákul írták össze.³⁰ Német a nyelve két telepés község, Károlyfalva és Trautzonfalva³¹ – ma Herceggút – dokumentumainak. (A harmadik német telepésfalva, Rátka vallomásait viszont magyarul rögzítették!³²) A felmérés Zemplén megyei anyagának szöveges része közel másfél évtizede nyomtatásban is hozzáférhető, sajnos a kiadvány nem tartalmazza a tabellákat.³³ A felmérés szigorú elvei, a földesúri és úrbéres földek elkülönítésének igénye miatt az ekkor készült tabellákat a későbbiek során (különösen a 19. századnak a jobbágy-felszabadítást megelőző évtizedeiben, majd magának a felszabadításnak a korszakában) pontos mércének tekintették a jobbágyi földek megállapításakor.

Az úrbérrendezés Zemplén megyei forrásainak használatát megnehezíti, hogy iratai ma egyik levéltárban sem találhatóak meg együttesen. A Magyar Országos

²⁹ A Zemplén megyei úrbérrendezés anyaga: MOL, Helytartótanácsi Levéltár, Urbarialia. C 3250 – C 3265. valamint ZmL IV-A 2001/b. Loc. 66–75.; Loc. 104.

³⁰ A Zemplén megyei úrbérrendezés nyelvi kérdéseire ld. Udvari, 1992. 13–14.

³¹ A falu nevének korabeli írása némileg eltér a főúr, Trautzon herceg nevének formájától.

³² Rátka urbáriuma: ZmL IV. 2001/b. Loc. 66. No. 56.

³³ Takács–Udvari, I–III. 1995–1998.

Levéltár anyagában (amelyhez mikrofilm felvételeken jutottam hozzá) a megye 444 községe közül csak 437-nek az anyaga szerepel. Teljesen hiányoznak belőle hat kisebb falunak (Máca, Márk, Morva, Orosz Volya, Petrik, Vécse), továbbá az oppidum Sárospatak nagyobbik iker-helységének, Sáros Nagypataknak az adatai. De az országos levéltári anyag 437 településének anyaga sem minden esetben teljes. Hiányzik belőle 42 további település úrbéri tabellája és 9 település előzetes összeírásának anyaga. Ezek adatai azonban többé-kevésbé pótolhatóak a sátoraljaújhelyi levéltár anyagából, ahol egyrészt megtalálható további 17 település úrbéri tabellája, másrészt azok a megyei összesítések, amelyekből a továbbra is hiányzó adatok egy része pótolható.³⁴ Némi problémát az okozhat, hogy a megyei összesítésekből kimaradtak bizonyos adatok (pl. a jobbágyok telekhányad szerinti besorolása).

Az úrbérrendezés során megismert – és az ország jelentős részén valóban megvédett – paraszti népesség viszonyait az állam a továbbiakban is folyamatosan figyelemmel akarta kísérni. Ennek eszközül szolgáltak a rendszeressé tett és megújított dicalis összeírások.³⁵ Bár hasonló összeírásokra a 18. század első felében is sor került, az 1772. július 30-i helytartótanácsi körrendelet újól meg határozta, hogy hogyan kell az adótárgyakat évente összeírni, aminek alapján a parasztságra kivethetik a hadiadót (*contributio*) és a megyének fizetendő háziadót. A megye egyébként maga állapíthatta meg a rovások számát s a reájuk eső adót.³⁶ Ennek érdekében pontosan meghatározták, hogy miből mennyi tesz ki egy dicát. A parasztság jövedelmeit öt fő csoportra osztották: a személyekhez, és külön az állatállományhoz kapcsolódó jövedelemforrásokra, a művelt földhöz (elnevezésében a telekhez) kapcsolódó-, valamint az ún. „szerkívuili” (*extra seriales*, szó szerint: soronkívuili) vagyona,³⁷ végül a közös haszonvételeket illető dicák csoportjára. A személyi rovatba tartozott a „háznép”. (Jobbágyok, zsellérek, beleértve családtagjait, a 16 év feletti fiúkat, lányokat, a testvéreket, a gazdaságban élő szolgákat és szolgáló lányokat. Az úrbéresek feleségét ezzel szemben nem számolták külön, és nincs nyoma annak, hogy adóalanyként szerepeltek volna.) Az állatok után felvett dicákat a gazdaságban található jószágok alapján számították, a telek (föld) utánit a művelt terület (szántó, rét, szőlő, káposztás, dohányos, zöldséges kert stb.) nagysága alapján. A „szerkívuili” adóalapba sorolták a különféle haszonvételekből és bérletekből származó jövedelmeket (fűrészmalom, italmérés, húsmérés, olajütő, kereskedés), a közös haszonvételek közé a faluközösség (*communitas*) legeltetésből, fuvarozásból, erdőelésből, nádvágásból stb. származó együttes jövedelmei kerültek.

³⁴ A kilenc kérdőpontra adott feleletek összesítése: ZmL IV-A. 2001/k. 15. Fasc. 294. No. 72. – A tabelláké: ZmL IV-A 2001/b. Loc. 72. No. 600.

³⁵ ZmL, IV-2005/d. Dicalis összeírások 1773–1844/45. I/3.

³⁶ Soós Imre, 1973. 12–13.

³⁷ A dicalis összeírásoknál visszatértek a latin nyelvre. A „szerkívuili vagyona” alkalmazott magyar kifejezést a táblázatok jóval későbbi, 19. századi magyar nyelvű változatában használták. Átvétele következtében nem próbálkoztam az eredeti latin kifejezés lefordításával.

Az adóalap folyamatos ellenőrzését szolgáló évenkénti dicalis összeírások adatai csak kis részben párhuzamosak az úrbérrendezési tabellákon található adatokkal. Bár mindkettőben megtalálható a településeken élő gazdák (jobbágyok, zsellérek) felsorolása, továbbá szántóföldjük és rétjük nagysága, a jószágok (igásökrök, fejőstehenek, növendékmarhák életkorra lebontva, valamint lovak, csikók, sertések, juhok, kecskék) számát csak a dicalis összeírásokból ismerhetjük meg. Új kategóriaként megjelentek a lakóházak (legalábbis a számuk), a szőlők (mértékegységük a *fossor* – kapás), a kertek (darabszámra), a (méh)kaptárak és még több más, az adózásnál figyelembe veendő vagyontárgy. Ugyanakkor az ingatlan vagyponra vonatkozó adatok is bővültek. Osztályba sorolva tüntették fel a házakat, a szántót, a rétet, a szőlőt és a kertet. (Az úrbérrendezéskor a település együttesét sorolták be valamelyik osztályba, a dicalis összeírásokban az egyes művelési ághoz tartozó területeket külön-külön, ami így lehetővé tette a különféle adótárgyak különböző osztályba sorolását.) A megyében 1773-al kezdődő, esetenként egy-két évvel később készült első összeírások adatai – mind az úrbéres népesség számát, mind a szántó- és rét nagyságát tekintve – nagyjából egybeesnek az úrbéri tabellák adataival. A kétféle felmérést ezért akár egymás hiányosságainak pótlására, esetleges korrekciójára is fel tudjuk használni.

Az úrbérrendezés dokumentumaihoz hasonlóan gyakran használt forrás a II. József uralkodása alatt készült népszámlálás anyaga (1784–1787).³⁸ Értékét csak növelheti, hogy Magyarországon a következő évszázad közepéig legfeljebb csak részleges népszámlálások voltak (1805, 1820, 1838), az első teljesnek mondható összeírások az 1850-es években születtek (1851, 1857). Az ekkor született adatokat sokáig nem tudjuk hasonló forrásokkal ellenőrizni. A II. József korabeli népszámlálás fontos szabálya volt, hogy a főcsoportokon belül senki nem szerepelhetett kétszer. Külön rovatot kaptak a nemesek, egyháziak, tisztviselők, a „polgárok” és a parasztok, utóbbiak két kategóriában, ezúttal is megkülönböztetve a jobbágyokat és a zselléreket. (Az úrbérrendezéssel ellentétben a jobbágy kategória alsó határát ezúttal egy-egy telekben határozták meg. A zsellér kategóriák között ugyanakkor nem tetek különbséget.) A fiúkat a „sarjadék” kategóriába sorolták, de külön szerepeltek a „polgár és paraszt örököse” kategóriába soroltak is. A nők esetében nem volt ilyen megkülönböztetés. Az első magyarországi népszámlálás szempontjait természetesen régen túlhaladták a modern statisztika elvei, kategóriái sem mindig világosak. De azt a modern kritika sem vonja kétségbe, hogy a lejegyzett adatokból mégis képet kaphatunk a lakosság tényleges számára, nemek közötti megoszlására, a kiváltóságolt rétegek (nemesek, egyháziak) arányára, az egyes társadalmi rétegek megoszlására a megye települései között, koncentrációjukra a fontosabb helységek körül.

Az úrbérrendezést nagyjából másfél évtizeddel követő, II. József által 1786. február 10-én elrendelt kataszteri felmérés célja jelentős adóreform bevezetése lett volna. A felmérést a földesúr vagy tisztségviselője vezetésével, a település bírójá-

³⁸ A népszámlálási elvek leírása: Danyi-Dávid, 1960. 5–47.

nak, esküdtjeinek és a helyi viszonyokat jól ismerő, hat választott férfinak a közreműködésével végezték.³⁹ A földterület kimérése során minden területet figyelembe vettek, tehát a mezőgazdaságilag nem hasznosított, vagy terméketlen részeket is. A birtokosnak vallania kellett a termés és a jövedelem nagyságáról is. A táblázatokban a szántóföldek, rétek, szőlők és erdők kaptak külön oszlopot, a szántóföldek esetében a búza, a rozs, az árpa és a zab termését kellett megadni az előző kilenc év átlagában. A felmérés során 11 különböző dokumentumot készítettek, köztük a községi bevallási könyveket, ezek összefoglalóját, az egyes birtokosok földterületeit kimutató individuális árkusokat, ezek összefoglalóit, valamint több, a terméseredményekre vonatkozó kimutatást.⁴⁰

A nemesség nem tudta megakadályozni a tervezett adókimutatással járó összeírást, viszont mindenben igyekezett akadályozni az összeírók tevékenységét. A kortársak azzal vádolták a hatóságokat, hogy ezen összeírást mindenféle hozzá nem értő jövedelem elemek végezték volna,⁴¹ amit nem igazol a végrehajtás alaposága. A munkát csak a katonaság segítségével lehetett lefolytatni. A császár meghátrálása, rendeleteinek visszavonása, majd halála hamar véget vetett az adóztatás kísérletének. A diadalmámborban ünneplő nemesség szekérszámra hordatta az akasztófák alá az összeírások íveit, ahol azokat elégették. Így pusztult el az első hitelesnek tekinthető magyarországi birtokösszeírás java.

A nemesség által megsemmisítésre ítélt felmérés anyagából leginkább községi bevallási könyvek maradtak fenn, megyei és egyházi levéltárakban, vagy arisztokraták családi levéltáraiban.⁴² A zempléni anyagból – a fenti, gazdag dokumentumok ismeretében – meglehetősen szegényes részletekkel kell beérnünk.⁴³ Csupán a szántók összeírása maradt fenn, de ez kettős összefüggésben is. Egyrészt települések szerint, elkülönítve a nemesi földeket a paraszti használatban lévő területtől (utóbbit, megkülönböztetés nélkül a *rusticus* rovatba sorolva), másrészt az egyes kerületekben birtokosok szerint, felsorolva a tulajdonosokat. A rendelkezésünkre álló

³⁹ Vö. Szántay, 2008. 407–412.

⁴⁰ Töredékes a Pest megyei felmérésnek a nagyszigeti Szily család levéltárában fennmaradt anyaga is, amely négyezrednyi pontossággal közli a szántók, legelők, kertek, szőlők és erdők településenkénti nagyságát és megoszlását a birtokos és a paraszti kategória között (Horváth Sándor, 1901.). Nem tartalmazza viszont a földeknek az egyes birtokosok közötti megoszlását. A Pest megyei és az ugyancsak töredékes zempléni anyag adatait összerakva alkothatunk képet arról, hogy mit is veszítettünk a dokumentumok megsemmisülésével.

⁴¹ E korabeli véleményekre ld. Marczali, 1888. III. k. 92.

⁴² Szántay, 2008. 407.

⁴³ ZmL IV-A 2003/b. 97. kötet. (A levéltári fond-jegyzékben kötetnek nevezett anyag valójában össze nem kötött iratok csomója.) Az anyag így is bővebb annál, mint amiről a történettudomány általában tudni vélt. Marczali Henrik (1907. I. 20.) az 1790. március 4-i Zemplén megyei közgyűlés határozata alapján elfogadta, hogy a nemesi adókimutatás céljából elrendelt földmérés aktáit, „melyek megbecsülhetetlen károknak voltak következése..., hogy ne szolgálhassanak bizalmatlanság tárgyául utódainknak, sőt, hogy szeretet kösse őket az uralkodóhoz... tüzzel elemésztették”. Hasonló álláspontra helyezkedett az évtizeddel ezelőtt megjelentetett helységnévtár szerzője is: „A II. József korában készített nagy statisztikai jellegű anyaggyűjtések közül a kataszteri felvétel anyaga Zemplén vármegyére nem maradt fenn.” – Barsi, 1998. I. 13.

anyag szegényebb, mint amit akár az úrbéri tabellákban, akár a dicalis összeírásokban találhatunk, mert csak a szántóföldek nagyságát és tulajdonjogát ismerhetjük meg belőle. Abban az értelemben mégis bővebb, hogy a nemesi sajátkezelésű gazdaságokra is tartalmaz adatokat. A Zemplén megyei felmérés anyaga különös figyelmet érdemel, hiszen – hiába váltak ismertté újabban többfelé is egyes településekre vonatkozó részlet-anyagok – megyei szintű felfedezésről másutt eddig nem tudunk.

Az uralkodó persze nem kívánta tudomásul venni a nemességnek a kataszteri felméréssel szemben kibontakozó tiltakozását. 1785 óta ismétlődően, de nem sok sikerrel, telekkönyv vezetését rendelte el. A felállítandó országos hivatal helyszínéül 1787. április 2-án Bécsben kelt rendelete Budát jelölte ki.⁴⁴ Tervét a földtulajdonviszonyok tisztázatlanságával, és ezáltal a birtokosoknak nyújtandó hitelezés biztonságosabbá tételével indokolta. A tervezet 7. §-a szerint ugyanis az adósságot az adóslévével feltüntetésével a telekkönyvbe is be kellett volna vezetni. A földbirtokok felvételére 8 heti határidőt adott. A rendelet ugyan helytartótanácsi közvetítéssel eljutott Zemplén megyébe, eredménytelensége azonban nem a helyi hatóságokon múlt.

A földmérés közismerten II. Józsefnek a nemesség megadóztatására irányuló tervét szolgálta. Az uralkodó az adóztatás kétféle lehetőségét mérlegelte. Az egyik szerint – a fiziokratizmus elveinek megfelelően – magát a birtokot tekintette az adó alapjának, s a hozzájárulást a földnagyság alapján vettette volna ki, a másik szerint a földesúri jövedelmek (terméseredmények) arányában tette volna meg ugyanezt. Szándékához még bizalmi emberei – Ürményi, Majláth stb. – körében sem talált feltétlen támogatásra, terveit így több lépcsőben igyekezett megvalósítani. Az állami jövedelmek növelésének szükségességét az időközben (1787-ben) kirobbant török háború, és a Magyarország déli határaihoz vezényelt császári sereg élelmisszerrel és takarmánnyal való ellátásának gondjai is erősítették. 1788. január 26-án kelt rendeletében az uralkodó lehetőséget adott arra, hogy a jobbágyok adójukat gabonafélék (rozs, árpa, zab) formájában is leróhassák. Következő lépéseként – az újoncozást elrendelő, 1788. április 27-én kelt pátensében – arra szólította fel a birtokosokat, hogy – méltányos, de később fizetendő pénzbeli térítés ellenében – mind maguk, mind jobbágyaik vállaljanak önkéntes gabonaszállítást a hadsereg számára. (A jobbágyoknak a vételár felét készpénzben ígérték, ők annak másik feléről, a birtokosok pedig a tartozás egészéről elismervényeket [*Lieferschein*] kaphattak.)⁴⁵ Az 1788. szeptember 6-án, a kormányiszékek vezetőihez intézett császári kéziratban (*Handbillet*) pedig már azt olvashatjuk, hogy az önkéntes megajánlás keveset ér, helyette „egy, az utolsó terméseredményen és a földmérésen alapuló általános kivételre” van szükség, amelybe az urasági földeket is bevonják.⁴⁶

A gabonaszállítások azonban alig tudták fedezni a meginduló háborúban bevetett hadsereg szükségleteit. A bécsi kormányiszerveket különösen az aggasztotta, hogy a

⁴⁴ Niczky Kristóf gróf leirata, 1775. sz. nyomtatott körlevél, kelt Budán 1787. május 13-án. ZmL IV. A 2003/a. II. József kori közigazgatási iratok (Germanica) Fasc. 28.

⁴⁵ Marczali, 1888. 490–492.

⁴⁶ Uo. 500.

terhek javarészét továbbra is a jobbágyoknak kellett vállalniok. Az uralkodó Magyarországról 3 658 000 pozsonyi mérő gabonát várt volna el. Marczali Henrik II. Józsefről szóló monográfiája 19 megyét sorol fel, amely teljes egészében szállította is a kivetett mennyiséget (1 490 000 mérőt), további 9 megye (rájuk 924 000 mérő volt kivette) pedig részben teljesítette a kötelezettséget. A megyék egy része (10 megye) – a hozzájárulásról szóló döntést országgyűlési feladatnak minősítve – megtagadta a segítséget (rájuk 124 800 mérő volt kivette), míg végül 7 megye nemcsak a hozzájárulást utasította el, hanem saját szerveit a (506 000 mérőnyi) gabona begyűjtésétől is eltiltotta. A kivetett gabona felének összegyűjtését így komoly veszély fenyegette. A császár ezért 1789. október 24-én katonai végrehajtást rendelt el a vonakodókkal szemben, legyenek azok bár világi vagy egyházi birtokosok.⁴⁷ Határozottságát azonban hamar lelohasztotta az 1789. október 27-én kirobbant belgiumi felkelés híre.

Az országos levéltár anyagát kiválóan ismerő Marczali Henrik munkájában Zemplén megyét a császári rendeletet semmibe vevő, a gabona begyűjtését egyenesen tiltók csoportjába sorolta. A sátoraljaújhelyi levéltárban őrzött megyei források azonban ezt nem erősítik meg. A megyei vezetők 1788 elejétől gyűjtötték a birtokosok megajánlásait tartalmazó nyilatkozatokat (*declaratiók*), s 1789-ből valamint 1790-ből számos kimutatás született a beszállított gabona mennyiségéről. Ha a megyét nem is sorolhatnánk a kötelezettségüket maradéktalanul teljesítők közé, viszonylag mérsékelt hátralékai miatt nyugodtan tekinthetjük a felsőbb szervek által előírt gabona beszállítását részben teljesítő megyék egyikének.

A nemességre vonatkozó vizsgálatot egy 1797/1800-ban keletkezett jövedelemösszeírás adataival egészíthetjük ki.⁴⁸ A 18. század utolsó éveiben – ezúttal a francia háborúhoz kapcsolódóan, a megyei nemesség *insurrectionális* kötelezettségeinek felmérésére – szokatlan gondossággal igyekeztek összeírni a megyében birtokos nemesek és nemesi jogállású intézmények–személyek jövedelmeit. Ezúttal is jelentős számú összeírás született, részben a települések, részben a jövedelemmel rendelkező személyek rendje szerint. Nemcsak a nemes birtokosok kerültek bele, hanem egyházi intézmények, a különféle egyházak papjai, lelkészei, a földesúri birtokok jószágigazgatói, számvevői, távoli (szabad királyi) városok polgárai, a pataki iskola tanárai, de a bérlők, zálogbirtokosok között akár görögök és zsidók is. Bár ez az összeírás mesterséges elvet érvényesített – minden jövedelmet konkrét pénzösszegre számítottak át –, a készítésénél tanúsított alaposág valamint a jövedelemforrások nagyfokú differenciálása mégis különlegesen értékessé teszi a kutatás számára. Bár az összeírás egyes ívein igyekeztek feltüntetni, ha az adott személy kész volt akár lóval, akár gyalog hadba vonulni (*equitat, militat*), a pénzjövedelem nagyságát és az érte járó – ugyan csak pénzben kifejezett – kötelezettséget ebben az esetben sem felelték el feltüntetni. Mintha – évtizeddel a császár halála után – ezúttal az adókivetésnek másik, a birtokosok jövedelmeit alapul vevő változatát akarták volna megvalósítani.

⁴⁷ Uo. 551–552.; H. Balázs Éva, 1957. 435.

⁴⁸ ZmL IV-A 2005/e *Liber obtingentialis Insurrectionis* 1800.

Az 1800-i felmérés – elméletileg – minden földesúri jövedelmet tartalmazott. Az összeírás négy nagyobb csoportban 17 jövedelmi kategóriát különböztetett meg. Az első csoportba (6 kategória) az úrbéresektől származó jövedelmeket sorolták. Külön rubrikába kerültek a jobbágyi telkekről, a zsellérektől, továbbá a házatlan zsellérektől származó jövedelmek, s külön rovatokat szenteltek a zsellérek birtokából nyert, valamint a telken felüli szántókból és rétekből származó bevételeknek. A második csoportba egyedül a majorságból származó jövedelmeket sorolhatjuk. A harmadikba (8 kategória) az ún. kisebb királyi haszonvételek kerültek: külön részletezve a korcsmáltatás-, mézszárszék-, vám-, rév-, halászat-, erdő-, malom- és vásártartás jövedelmei. Az utolsó csoportba jutottak a szőlőbirtoklás jövedelmei három alcsoportban: szabad szőlők, dézsmát (tizedet) fizető szőlők és a hegyjogból származó jövedelmek. A kimutatásban a felsorolt jövedelmeket telekre (*sessio*) számították át, általában 24 rénes forint (korabeli rövidítéssel Rft) jövedelmet tekintve egy teleknyi jövedelemnek. Ennyi jövedelmet számoltak egy eszmei jobbágytelekkel, 8 zsellérral vagy 12 házatlan zsellérral. A szabad szőlők esetében akkora területet tekintettek egy teleknek, amelyet 12 Rft szakmány-munkabér ráfordítással lehetett megművelni. A dézsmás szőlők esetében 16 Rft szakmány-munkabér ráfordítású területet számítottak egy teleknek. A felmérés 1/8 teleknyi pontossággal (elméletileg 3 Rft-ra lebontva) adta meg az adatokat.

Bár az 1800-i jövedelemösszeírást konkrét indítékhoz, a napóleoni háborúkhöz tudjuk kötni, a megyében mégsem az egyetlen ilyen jellegű forrást jelenti. A megyei igazgatás alaposágát bizonyíthatja, hogy a 19. század folyamán később hasonló, de a korábbinál alaposabb, több rubrikát tartalmazó felmérések is készültek.⁴⁹ Mivel az újabb összeírások túllépik vizsgálódásaim időhatárait, ezekkel már nem foglalkozom.

FORRÁSHASZNÁLAT, FORRÁSKRITIKA

A történelmi korszakokban visszafelé haladva a kutatók számára egyre értékesebbnek bizonyulnak azok a források, amelyek számadatokat tartalmaznak. Előfordulásuk ugyanis a régebbi korokba visszalépve egyre ritkább, esetlegesebb. Eleink nem feltétlenül tartották szükségesnek olyan ismeretek írásban való megőrkötését, amelyeket természetesnek, általánosan ismertnek tekintettek. Ezért is értékelhette olyan nagyra az úrbérrendezés „statisztikai kimutatásokra alkalmas” tabelláit Felhő Ibolya.

A 18. század utolsó negyedét tekintve azonban Zemplén kutatóját mégsem annyira a források hiánya, mint inkább bőségük és – nem ritkán – ellentmondásaik zavarhatják. A különféle összeírások azonos célzatú rovataiban meglehetősen gyakran fordulnak elő ugyanarra a jelenségre vagy körülményre vonatkozó, de egymástól eltérő adatok. Különbségeiket esetenként meg lehet magyarázni, gyakran bizonyos törvényszerűségeiket is meg lehet állapítani, a kutatásban azonban még-

⁴⁹ Erdmann Gyula az 1800-i összeírás mellett az 1834-ben készített felmérés adatait használta fel a megye reformkori nemesi társadalmának bemutatásában. Vö.: Erdmann, 1987. 85–97. és Uő: 1990. 301–375.

sem hagyhatjuk figyelmen kívül őket. A nagyjából azonos időben, szinte egymással párhuzamosan keletkezett összeírások tartalmukban egymásnak megfelelő adatai között ugyanis még akkor is találhatunk különbségeket, ha azok nagyságrendileg megfelelnek egymásnak (mint pl. az úrbérrendezési és a dicális összeírások eredményei). Értékelésük, a közöttük való – alkalmanként mégoly bizonytalan – állásfoglalásunk pedig nemcsak Zemplén megye múltjának jobb megismeréséhez vihet közelebb bennünket, hanem segítséget nyújthat más megyék hasonló forrásaival való összehasonlításra és azok forrásértékének megállapítására is.

A megye társadalmának vizsgálata előtt például érdemes – egyelőre forráskritikai szempontból – néhány területen összehasonlítani a különböző forrásokban található adatokat. Ebből a célból három területet választottam ki: a nemesség és a gazdák lélekszámára, valamint a parasztok által művelt földterület nagyságára vonatkozó adatainkat. A lakosság lélekszámára és megoszlására vonatkozó, egymástól nem egyszer eltérő számokat már csak azért is érdemes szembesítenünk, mert nemcsak a titkaikat (a földbirtokok nagyságára, jövedelmeikre vonatkozó adatokat) oly féltékenyen őrző kiváltságosok vizsgálatakor merülhetnek fel bizonytalanságok, hanem a szolgáltatásaik miatt egyre nagyobb figyelemmel kísért, s ezért gyakrabban összeírt alávettek, a parasztok esetében is.

A nemesek esetében két érdemleges forrásunk van, amelyben lélekszámukra vonatkozó adatokat találhatunk, de ezek adatait nem könnyű összhangba hozni. A II. József korabeli népszámlálás a megyében 4948 nemes férfit írt össze,⁵⁰ esetükben azonban nem különítették el a felnőtteket és a gyermekeket. A nemes családok fiúgyermekai apjukkal közös rovatba kerültek, a nemes férfiak elkülönítésére így nem találunk közvetlen adatot. Azt viszont nem nehéz megállapítani, hogy a népszámlálás nem-nemesi rovataiban a „sarjadékok” (fiúgyermek) száma a férfilakosságnak 39,5 százalékát tette ki. A népszámlálás nemes-számából ezt az arányt levonva nagyjából háromezer főt kapunk. Az úrbérrendezés tabellái – bár a jobbágyokat a földbirtokosokhoz rendelve adják meg, s így számos birtokos nevét tartalmazza – a fenti adat ellenőrzéséhez alig nyújtanak segítséget. A nemesi címmel rendelkezők közül ugyanis nem mindenkinek volt birtoka vagy jobbágya. Az úrbéri tabellákra éppen ezért csak 1164 birtokos neve került fel (tehát ennyinek volt jobbágya vagy zsellére), lényegesen kevesebb, mint a népszámlálásból kikövetkeztethető lélekszám. Még kevesebb nemessel találkozhatunk a kataszteri összeírásban. Az abban feltüntetett közel másfélezer személyből (ill. intézményből) 1123 főt tekinthetünk nemesnek, bár sajátkezelésű szántója (allódiума) közülük is csak 819 főnek volt.

Az 1800-i összeírásba azonban mindenkit be akartak venni, akinek az ott felsorolt 17 kategóriában jövedelme volt. Természetesen az itt szereplők egy része ugyancsak nem volt nemes. A felsorolásban intézmények, városi polgárok, hivatalnokok, pataki professzorok, esetenként jobbágyok is szerepelnek, mint jövedelmek

---

⁵⁰ Danyi–Dávid, 1960. 285. lapon csak 4928 fővel számol, ebben azonban nincs benne az 1787-ben Sáros megyében összeírt, az általam használt közigazgatási beosztás szerint viszont Zemplén megyéhez tartozó Fias község 20 nemese.

élvezői. Az összeírás ezeket a nem-nemeseket nem mindig különítette el egyértelműen a nemesi birtokosoktól (pontosabban a nemest jelölő D [dominus] vagy N [nobilis] megkülönböztetés nincs mindig kitéve a nyilvánvaló nemesek neve elé sem). Azt, hogy az összeírásban feltüntetett 3257 hozzájárulás-köteles intézmény és személy közül hányan voltak a helyben (azaz a megyében) lakó nemesek, csak körültekintő számítgatással lehet megállapítani, amit egy későbbi fejezetben kívánok elvégezni. Ennek eredményéről egyelőre annyit, hogy az 1800-i összeírásban nagyjából 2400 Zemplénben lakó nemesi birtokosunk marad. A népszámlálás adatából hiányzó nagyjából hatszáz főt a paraszti adófizetésre kötelezett taxalisták és a teljesen vagyontalan nemesek között kell keresnünk.

A nemességre vonatkozó forrásoknál gazdagabb anyagból tudunk következtetni a parasztság lélekszámára és rétegződésére. Az adatok azonban ezekben sem feltétlenül egyeznek meg egymással. Az 1. sz. táblázatban a felhasznált forrásoknak az egész megyére vonatkozó összesített adatait mutatom be.

*I. sz. táblázat.
A parasztlakosság lélekszáma
a 18. századvégi Zemplén megyei összeírásokban⁵¹*

A forrás jellege	Jobbágyok (coloni)	Zsellérek (inquilini)	Házatlan zsellérek (subinquilini)
Úrbéri előzetes felmérés ⁵²	12 572	4 089	1 023
Úrbéri tabellák	12 745	4 178	901
1776-i dicalis összeírás ⁵³	12 122	3 770	970
1778- dicalis összeírás	12 057	3 255	568
II. József korabeli népszámlálás	14 596	22 258	
1787-i dicalis összeírás	14 599	6 342	4 946
1788-i dicalis összeírás	14 695	6 604	5 194
1800-i dicalis összeírás	12 757	5 083	1 047

⁵¹ A korabeli kimutatások pontatlanságai miatt a táblázatokban általában saját számításaim (összeadásaim) végeredményét vettem figyelembe. Ennek oka nem feltétlenül a korabeli pontatlanságok kiszűrésére tett kísérlet volt (hiszen nagyságrendi eltéréseket okozó hibák a korabeli számításokban sincsenek), hanem sokkal inkább az, hogy így tudtam az egyes településeket az általam alkalmazott – az egyes tájegységeket jobban elkülönítő – közigazgatási beosztásnak megfelelően csoportosítani. Végeredményeim tehát nem feltétlenül felelnek meg a forrásokban közölt összegeknek.

⁵² Az úrbérrendezést megelőző felmérés szántóföldre vonatkozó adatait saját magamnak kellett összeadnom, mivel a korabeli összeírók gyakran az egyes települések szántóinak összeadásáig sem jutottak el, nemhogy a kerületi vagy járási összesítésekig.

⁵³ A megyében 1776 volt az első olyan év, amikor a dicalis összeírások településenkénti adataiból összesítést készítettek. Ez azonban még a régi közigazgatási rend alapján készült. 1777–1787 között új, végül átmenetinek bizonyult beosztást használtak, míg 1788-ban megint más (immár harmadik) rendre tértek rá. A változtatást megelőző és követő évek adatainak eltérései részben az igazgatás módosítására vezethetők vissza.

A paraszti kategóriák lélekszámában mutatkozó eltéréseket a jobbágyokra vonatkozó kerületi adatok vizsgálatával próbálhatjuk meg értelmezni. Erre a célra három, közel egykorú forrás áll rendelkezésünkre: az úrbérrendezés során született kétféle táblázat valamint az 1776-i – gyakorlatilag az első teljes – dicalis összeírás. Adataikat a 2. sz. táblázatban összegzem.

2. sz. táblázat.
A jobbágyok száma az úrbérrendezést megelőző felmérés,
az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint⁵⁴

	Kerületek	Jobbágyok az előzetes felmérésben	Jobbágyok a tabellákban	A felmérés %-a	Jobbágyok a dicalis összeírásban	A tabellák %-a
1	Szerencsi	1 008	1 118	110,9	1 050	93,9
2	Tokaji	116	209	180,2	127	60,8
3	Pataki	492	461	93,7	377	81,8
4	Királyhelmei	457	473	103,5	458	96,8
5	Zétényi	730	630	86,3	609	97,1
6	Újhelyi	827	714	86,3	683	95,7
7	Gálszécsi	650	602	92,6	586	97,3
8	Terebesi	713	713	100,0	693	97,2
9	Sókúti	585	592	101,2	578	97,6
10	Homonnai	1 094	1 046	95,6	1 086	103,8
11	Varannói	867	874	100,8	859	98,3
12	Sztropkói	770	762	99,0	732	96,1
13	Göröginyei	1 192	1 207	101,3	1 046	86,7
14	Papini	1 753	1 737	99,1	1 660	95,6
15	Szinnai	1 318	1 607	121,9	1 578	98,2
	Megyei összes	12 572	12 745	101,4	12 122	95,1

A háromféle összeírásnak a jobbágyokra vonatkozó adatai nagyságrendileg megfelelnek egymásnak. Nem térnek el lényegesen a későbbi összeírásokétól az úrbérrendezést megelőző felmérés adatai sem. Pedig velük kapcsolatban tudjuk, hogy ezek a rendezést megelőzően, a jobbágy kategória kritériumának (minimális telekhányad, egyáltalán szántóföld mint meghatározó tényező) megállapítása előtt születtek. Adatai – amelyek a lakosság szóbeli vallomásain alapultak – inkább tükrözik a falusiak önértékelésének, mondhatnánk: önbesorolásának kifejeződését, mint valóságos rétegződésüket, eredményei mégsem kerülnek szembe a pontosabb felmérések eredményeképpen létrejött tabellák számaival. Az úrbérrendezés kétféle táblázatának falvankénti kimutatásait összevetve kiderül, hogy a rendezés előtt

⁵⁴ Munkámban – később kifejtendő okból – az 1777–1787 közötti közigazgatási beosztáshoz alkalmazkodtam. Ennek megfelelően csoportosítottam a megelőző és a következő korszak adatait is. A feltüntetett 15 kerület nagysága, a hozzá tartozó települések száma tehát mindig állandó.

számos olyan, szerény parcellával rendelkező gazdát is jobbágnak minősítettek, akinek szántóföldje nem érte el az 1/8 telket, így a rendezés során átkerült a zsellérek közé. Ez az egyik oka a zsellérek számbeli növekedésének. A jobbágyként besorolt gazdák száma ugyanakkor a megyei összesítésben mégsem csökkent, hanem – alig észrevehetően ugyan (1,4%-al) –, de növekedett. Sajátos következtetésre vezethet a II. József által elrendelt népszámlálás és az 1787-i dicalis összeírás jobbágyszámának közelítése (különösen, miután váratlan emelkedést mutatnak a megelőző évekhez képest). Nem tudni, hogy a megyei összeírók ismerhették-e a népszámlálási adatokat, de ha nem, a népszámlálás elrendelése akkor is valóságos adatok rögzítésére ösztönözte őket. Az 1800-i összeírás lényegesen alacsonyabb adataiban a fegyelem újbóli lazulásának és az adatok pontatlanságának bizonyítékát kell látnunk.

A kiegyensúlyozott megyei átlag mögött persze változatos kerületi adatokat találunk, amelyekben csökkenés és növekedés egyaránt mutatkozik. Nagyobb, 10%-ot meghaladó eltérést öt kerületben rögzítettek, háromban növekedést, kettőben csökkenést. A pozitív vagy negatív irányban érintett kerületek között azonban nehezen találunk kapcsolatot. A jobbágnak elfogadott gazdák száma a délebbi kerületek némelyikében növekedett (a Tokaji kerületben, ahol persze összességében is kevés jobbágy élt, így kisebb változás is magasabb arányt produkált, közel duplájára), s ezt a számbeli növekedést – megyei szinten – néhány középső és északi kerületben tapasztalt csökkenés egyenlítette ki. Délen a Szerencsi kerületben a szántóföldek bősége, a Tokajiban a jobbágykategória körül kialakult bizonytalanság segíthette elő új gazdák regisztrálását. A Szinnai kerületben legfeljebb az előzetes felmérés nagyvonalúságára (valójában pontatlanságára) gyanakodhatunk, amelynek során zsellérnek minősítettek a kategória ismérveinél tehetősebb gazdákat. A jobbágyság közel 15%-os csökkenését a Bodroghöz vízenyősebb területein fekvő Zétényi kerületben valamint az Újhelyi kerületben valószínűleg a jobbágnak tekintett gazdák nagyobb számával és a szántók szűkösségével magyarázhatjuk, ami miatt többen kiszorultak a jobbágy kategóriából. Az úrbérrendezés eljárásában a jobbágyság számáról felvett adatokat így általában megbízhatónak tekinthetjük.

Az előzetes felmérés adatainál – a tabellák adataihoz képest – jelentősebb eltérést mutatnak az 1776-i dicalis összeírás számai. A százalékos eltéréseket vizsgálva úgy tűnik, mintha az adókiivetés alapjául szolgáló összeírásban a készítők több esetben az úrbérrendezést megelőző felmérés arányaihoz kívántak volna visszatérni. Adataik ugyanis sok esetben közelebb állnak annak számaihoz, mint a tabellákéhoz. Ez még a legnagyobb ingadozást mutató Tokaji kerületre is érvényes. A Tokaji kerületen kívül csak két olyan másik van, ahol a jobbágyok száma a dicalis összeírásban a tabella adatának 90%-a alá süllyedt (Pataki, Göröginyei), és egy, ahol egyáltalán növekedés mutatkozott (Homonnai), ami az utóbbiban szinte a felmérésbeli számhoz való visszatérést eredményezte. A kerületi adatokat tekintve tehát az úrbérrendezés és az 1776-i dicalis összeírás számai között sincs érdemi ellentmondás. A különbségek túlértékelése ellen szól az is, hogy a kerületi összesíté-

seket meghatározó részadatok a települések (kerületenként persze eltérő) részében éppen megegyeznek az úrbérrendezés táblázatainak számaival. A 3. sz. táblázatban azoknak a településeknek a számát és kerületben elfoglalt arányukat mutatjuk be, amelyekben az úrbéri tabellák és az 1776-i dicalis összeírás jobbágyainak száma pontosan megegyezik.

*3. sz. táblázat.
Azon települések száma, amelyekben az úrbéri tabellák és az 1776-i dicalis
összeírás jobbágyainak száma pontosan megegyezik*

	Kerületek	Települések száma	Ahol 100%-os egyezés van	Ennek százaléka
1	Szerencsi	21	3	14,29
2	Tokaji	10	0	0,00
3	Pataki	13	1	7,14
4	Királyhelmeci	26	16	61,54
5	Zétényi	24	10	41,67
6	Újhelyi	28	9	32,14
7	Gálszécsi	26	4	15,38
8	Terebesi	26	11	42,31
9	Sóskúti	20	8	40,00
10	Homonnai	45	13	28,89
11	Varannói	39	17	43,59
12	Sztropkói	41	21	51,22
13	Göröginyei	33	3	9,09
14	Papini	44	9	20,45
15	Szinnai	48	13	27,66
	Megyei összes	444	138	31,08

Bár az érintett települések aránya megyei szinten egyharmad alatt marad, s mind-össze egyetlen olyan kerület van, ahol ez 50% fölé emelkedik, ha azokat a településeket is hozzájuk számolnánk, ahol az eltérés 95–100% között van (további 69 település) akkor az arány, (46,6%-al) megyei szinten is megközelítené az 50%-ot. A települések közel fele tehát megerősíti, hogy az úrbérrendezés és az 1776-i dicalis összeírás számai között nem találunk ellentmondást.

Az úrbérrendezés és az 1776-i dicalis összeírás eredményeinek összehasonlítása során mégis szükségesnek láthatjuk két olyan kerület településenkénti adatainak bemutatását, amelyekben az eltérések jelentősebbek az átlagnál. Egyikük a Szerencsi kerület, amelyben az előzetes felmérés során több településen nem a szántó-földhöz, hanem a gazdák jószágállományához (négy igavonó marha) kapcsolták a jobbágyi állapotot. Elvileg tehát – az értelmezésbeli különbség miatt – itt kerülhetett legmesszebb egymástól a jobbágyok száma.

4. sz. táblázat.

A jobbágyok száma a Szerencsi kerületben az úrbérrendezést megelőző felmérés, az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint

	Települések	Jobbágyok az előzetes felmérésben	Jobbágyok a tabellákban	A felmérés %-ában	Jobbágyok a dicalis összeírásban	A tabellák %-ában
1	Alsó Dobsza	27	17	63,0	14	82,4
2	Bekecs	38	45	118,4	45	100,0
3	Berzék	21	21	100,0	18	85,7
4	Csanáros	87	80	92,0	75	93,8
5	Gesztely	48	58	120,8	56	96,6
6	Girincs	28	28	100,0	28	100,0
7	Harkány	43	57	132,6	63	110,5
8	Hernád Németi	68	104	152,9	99	95,2
9	Hidvég	46	50	108,7	44	88,0
10	Hoporty	15	16	106,7	15	93,8
11	Kak	21	19	90,5	17	89,5
12	Kesznyéten	59	50	84,7	46	92,0
13	Kis Csécs	9	21	233,3	19	90,5
14	Köröm	31	32	103,2	40	125,0
15	Külső Böcs	42	45	107,1	42	93,3
16	Legyes Bénye	47	47	100,0	46	97,9
17	Luc	86	90	104,7	83	92,2
18	Megyaszó	144	158	109,7	136	86,1
19	Monok	87	100	114,9	93	93,0
20	Szada	38	44	115,8	42	95,5
21	Szerencs	23	36	156,5	29	80,6
	Kerületi összes	1008	1118	110,9	1050	93,9

A Szerencsi kerület településein – az előzetes felmérés értelmezési különbsége ellenére – a tabellákban (négy települést kivéve) nem csökkent, hanem éppen növekedett a jobbágyok száma. Ez azt bizonyíthatja, hogy a jószágállományuk miatt jobbágnak minősített gazdák a szántóföldnek sem voltak szükében. A dicalis összeírás számai itt a felmérés számaihoz való visszatérést mutatják. A kerületnek az átlagtól való nagyobb eltérése nem cáfolja eddigi állításainkat. A Szerencsi kerülettől eltérően viszont a Tokaji kerület településenkénti táblázata a jobbágy kategória súlyosabb értelmezésbeli különbségére mutathat rá.

5. sz. táblázat. A jobbágyok száma a Tokaji kerületben az úrbérrendezést megelőző felmérés, az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint

	Települések	Jobbágyok az előzetes felmérésben	Jobbágyok a tabellákban	A felmérés %-ában	Jobbágyok a dicalis összeírásban	A tabellák %-ában
1	Golop	32	0	0,00	0	–
2	Keresztúr	0	19	–	9	47,37
3	Kisfalud	17	14	82,35	0	0,00
4	Mád	0	0	–	11	–
5	Ond	65	16	24,62	62	387,50
6	Rátka	0	61	–	0	0,00
7	Tállya	0	0	–	0	0,00
8	Tarcal	0	50	–	0	
9	Tokaj	0	0	–	0	–
10	Zombor	2	49	2450,00	45	91,84
	Kerületi összes	116	209	180,17	127	60,77

A jövedelmi források között a szőlőművelést és a borkereskedelmet előnyben részesítő Tokaji kerületben a jobbágykategóriát a különféle összeírások során igen eltérő módon értelmezhetők. Ismereteink alapján nem kell meglepődnünk azon, hogy a felmérés jobbágyait a tabellákban nem mindenütt fogadták el jobbágyként (Alsó Golopon egyet sem, Ondon a felmérésben feltüntetettél jóval kevesebbet, mivel úgy értékelték, hogy nem rendelkeznek elegendő szántófölddel.⁵⁵ Meglepő viszont az ellentétes irányú változás: Keresztúr, Rátka és Tarcal zselléireinek (a felmérés táblázatában szám szerint 133, 61 és 250 fő) egy részéből a tabellákban jobbágy lett. Közülük a dicalis összeírás csak Keresztúr jobbágyai egy részét (felét) hagyta meg ebben a minősítésben, Rátkáét és Tarcalét visszaminősítette zsellérnek. Pedig az előző település (Keresztúr) „zsellérei” közül a felmérés szerint 38-an 17 pozsonyi mérő (8,5 magyar hold) szántóval, 23-an ennek felével rendelkeztek, ami legalább 3/8–1/8 teleknyi, a jobbágy besorolásra elegendő földnek felelt volna meg. Tarcalon pedig, ahol a felmérés idején még 87 gazdának volt szántója, a tabella már csak 50 lakos használatában regisztrált egyenként 5 magyar hold (1/4) telek szántót. A kerületben a felmérés során egyébként 1138 házas és 210 házatlan, a tabellákban 1044 házas és 173 házatlan zsellérről számoltak. A zsellérszám így – eltérően a kerületek többségétől – jóval meghaladta a jobbágyokét.

Ha az egyes települések adatai között számos ingadozást is találunk, a bemutatott táblázatokban rendszerint közös jelenség, hogy a dicalis összeírásokban alacsonyabb a jobbágyok száma, mint az úrbéri tabellákban. Számuk a későbbiekben tovább csökkent. A forrástípus évjárataiban gyakran tapasztalhatunk következetlenségeket. Az 1. sz. táblázatban bemutatott öt dicalis összeírás egymást követő

⁵⁵ A két település összeírásainak sajátosságaira részletesebben a „lappangó szántóföldekről” szóló fejezetben térek ki.

években mutat ugrásszerű változásokat, növekedés helyett csökkenést, ami bizonytalanná teszi az adatok hitelességét. Aligha lehetne tagadni, hogy a csökkenő adatok mögött leginkább az adóalap eltagadására irányuló törekvést feltételezhetünk. (Visszatérve az 1776-i összeírásra, talán már ott is ezzel magyarázhatjuk a jobbágyszám csökkenését az úrbéri tabellákhoz képest.) Az évenként ismétlődő adatfelvételek során úgy látszik a hivatalos szervezetben is lanyhult az az alaposág, az a lelkiismeretesség, amely az úrbéri tabellák pontosságát szavatolta. A dicalis összeírásokkal kapcsolatban mindenképpen szükség lehet forráskritikára.

Külön magyarázatot kíván a parasztgazdák számának eltérése a két, leghitelesebbnek tekinthető forrásunkban, az úrbéri tabellákban és a népszámlálási íveken. A 1. sz. táblázat adatai szerint a népszámláláskor a jobbágyok 14,5%-kal lettek volna többen, mint az úrbérrendezéskor talált 12 745 fő, a zsellérek száma pedig közel négy és félszeresére emelkedett volna a korábbi összeírás óta. Pedig a két felmérés között mutatkozó ismert eltérésnek – azaz, hogy a népszámláláskor egynyolcad telekről egynegyedre emelték a jobbágycatégoriea telkiállományának alsó határát – a tapasztaltakkal ellentétben, éppen csökkentenie kellett volna a jobbágyok számát. Persze feltételezhetjük az eltelt húsz évben a colonusok számának némi emelkedését is. Ezt erősíti az 1787-i dicalis összeírás, amelynek 14 599 főnyi jobbágya feltűnő pontossággal esik egybe a népszámlálás adatával. A kerületi részletadatok ugyanakkor nem igazolnak tételes egybeesést. Ennek bemutatására összevethetjük a népszámlálás és az 1787-i dicalis összeírás colonusokra vonatkozó számait.

6. sz. táblázat. A jobbágyok száma az egyes kerületekben 1787-ben

Sorszám	Kerület neve	A népszámlálás szerint	A dicalis összeírás szerint
	Szerencsi	1 254	1 168
2	Tokaji	402	158
3	Pataki	725	407
4	Királyhelmei	525	497
5	Zétényi	647	724
6	Újhelyi	746	882
7	Gálszécsi	558	557
8	Terebesi	748	782
9	Sókúti	665	714
10	Homonnai	1 221	1 264
11	Varannói	952	1 003
12	Sztropkói	762	918
13	Göröginyei	1 420	1 399
14	Papini	2 185	1 982
15	Szinnai	1 786	2 144
	Megyei összes	14 596	14 599 ⁵⁶

⁵⁶ Saját összeadásom, a korabeli táblázat 14 695 jobbágyot mutat ki.

A táblázat valóban elhárítja azt a gyanút, mintha a népszámlálással egykorú dicalis összeírás adatait az előzőről másolták volna le. Egybeesésük mögött mégis kellett valamiféle összefüggésnek lennie. A népszámláláskor a jobbágykategória lélekszámában a korábbiakhoz képest mutatózó, egyáltalán nem jelentéktelen többletben nyilván szerepet játszott a lakosságnak az úrbérrendezés óta bekövetkezett természetes növekedése. De bizonyára változtak az összeírási elvek is. Elképzelhető például, hogy az egy telken gazdálkodó családtagokat – akik közül a tabellákon csak egyet vettek figyelembe – a népszámláláskor mind a colonusok közé számolták. A vele párhuzamos dicalis összeírás adatában – amit a korábbiakhoz képest magasabb száma miatt mindenképpen kivételesnek kell tekintenünk – a közigazgatás II. József korabeli szigorodásának szerepét is el kell ismernünk. A megyék autonómiájának felszámolása, a kerületi rendszer kialakítása pontosabbá tette az állam szempontjából az adó miatt fontos összeírásokat, ami az addig ingadozó adatot a népszámlálás számához közelítette. A növelés eszköze lehetett persze a jobbágy kategória kereteinek – a népszámláláséhoz hasonló – némi bővítése is. Mindez azonban a császár halála után – úgy látszik – ismét visszajára fordult.

A jobbágyok lélekszámával kapcsolatban felmerült problémához hasonlóval szembesülünk, ha az általuk művelt földterület nagyságát kívánjuk megállapítani. Erre vonatkozó adatokat mind az úrbérrendezéskor készített két táblázatban, mind a dicalis összeírásokban, mind a II. József korabeli kataszteri összeírásban találhatunk, természetesen itt sem ellentmondások nélkül. Az úrbéri tabellák és az 1776-i dicalis összeírás adatait a 7. sz. táblázatban mutatom be.

Az előzetes úrbéri felmérés 95 151 $\frac{5}{8}$ magyar hold szántója és 39 915 kaszás rétje távol áll a másik két összeírás adatától, feltüntetését a táblázatban ezért mellőztem. A rendezés két fázisában mutatózó különbség ezen a téren jobban érthető, mint az úrbéres népesség számának esetében. Az egyes falvakban – a paraszti vállomások során – a parasztagdák, és esetleg a jobbágyok számáról is, megbízhatóbban lehetett nyilatkozni, mint a szántóföldek vagy rétek addig pontosan soha fel nem mért nagyságról. A felmérés meglehetősen bizonytalan adataitól a földnagyság esetében tehát el lehet tekinteni, ami nem zárja ki, hogy számait a későbbiekben – különféle összehasonlítások céljából – elő ne vegyem. A tabellák 14 1470 $\frac{1}{2}$ magyar hold szántója és az 1776-i dicalis összeírás 136 476 $\frac{7}{8}$ holdja, valamint a tabellák 46 137 $\frac{1}{4}$ kaszás rétje és a dicalis összeírás 46 058 $\frac{3}{8}$ kaszása között azonban már nincs gyökeres ellentmondás. A hasonlóság – úgy vélem – megengedi, hogy munkámban e két összeírás adataival számoljak, s – szükség esetén – akár egymás hiányosságainak pótlására, esetleges korrekciójára használjam őket.

7. sz. táblázat. A szántó és a rét nagysága az úrbéri tabellákban és az 1776-i dicalis összeírásban⁵⁷

	Kerület neve	Szántó / magyar hold		Rét / kaszás	
		Úrbéri tabellák	Dicalis összeírás	Úrbéri tabellák	Dicalis összeírás
1	Szerencsi	14 510	14 260 7/8	4 634 1/4	4 665 3/4
2	Tokaji	1 878 1/4	1 937	890	909
3	Pataki	3 735 1/2	3 085	1 518	1 464
4	Királyhelmei	5 757 3/4	5 603 1/4	2 014 1/2	1 989 1/4
5	Zétényi	5 605 7/8	5 444 1/2	3 686	3 637
6	Újhelyi	7 528 1/2	7 349	2 750 1/4	2 637
7	Gálszécsi	8 805 1/2	8 557	2 104	2 160 5/8
8	Terebesi	10 774 1/4	10 789	4 201	4 204
9	Sóki	9 611 1/2	8 630 5/8	1 979 1/8	2 001 1/4
10	Homonnai	11 310 1/8	11 071 3/4	3 019 7/8	3 028 1/8
11	Varannói	12 174 1/8	10 711 7/8	2 126 1/2	2 121 3/8
12	Sztropkói	7 318 1/8	7 129 3/4	2 248	2 243 1/2
13	Göröginyei	11 062 3/4	10 959 3/8	3 671 3/4	3 680 3/4
14	Papini	16 347	15 971	5 844 1/2	5 841
15	Szinnai	15 051 1/4	14 976 7/8	5 449 1/2	5 475 3/4
	Megyei összes	141 470 1/2	136 476 7/8	46 137 1/4	46 058 3/8

A fentebbi források paraszti szántóföldjei és a II. József korabeli kataszteri felmérés 301 716,1 magyar holdra átszámított paraszti szántója közötti eltérés ugyanakkor meghaladja az egyszerű forráskritikával kiküszöbölhető hibalehetőséget. A kataszteri felmérésbe bekerült, a korábbi összeírásokban még „lappangó” földek előfordulásának részletesebb magyarázatával, amiben – a lélekszámban mutatkozó különbségekhez hasonlóan – ugyancsak a felmérés elveinek eltérései játsszák a fő szerepet, külön fejezetben kívánok foglalkozni.

A lakosságra, a jobbágyszámra és a művelt területekre vonatkozó adatok persze csak töredékét jelentik azoknak a számoknak, amelyeket a vizsgált forrásokban találhatunk. Szembesítésük azonban jól mutathatja, hogy a korabeli – mégoly gazdag, nagy alapossággal készített – összeírások esetében sem mellőzhetjük a kritikát. Más, kevésbé szerencsés megyékben e források közül kevesebb áll rendelkezésünkre, szűkebb lehetőséget biztosítva az ellenőrzésre, az adatok összevetésére. Ezért is érezhetjük úgy, hogy az egyes forrástípusok elfogadása, értelmezése a Zemplén megyei vizsgálódásokon túl más megyék hasonló típusú forrásainak megítélésében és felhasználásában is felhasználható.

⁵⁷ Az úrbéri tabellák szántó-nagyságába beleszámoltam a „rétek fogyatkozása miatt” juttatott kiegészítő földeket is.

A MEGYELEÍRÁSOK KEZDETEI

„Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdön áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágtában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezik. A három úr a hegy csúcsáról, ameddig csak a szem ellát, körös-körül megszemlélte a földet; kimondhatatlanul meg is szerette azt, és mindjárt azon a helyen, pogány szokás szerint, egy kövér lovat ölje le, nagy áldomást csapott.”⁵⁸

Béla király „névtelen” jegyzője – mint oly sokszor máskor – földrajzi névből kreált személynévre vezeti vissza a tarcali (a későbbi elnevezések szerint inkább tokaji) hegy elnevezését. A zempléni táj néhány más eseménnyel kapcsolatban is feltűnik. Laborc ispán, Hung várának [Ungvár] védelmezője, megfutott az ostromlók elől, és „Zemplén vára felé sietett”, de Álmos katonái „egy folyó mellett” elfogták és felakasztották. „Attól a naptól kezdve ezt a folyót az ő nevéből Laborcnak hívták.” Álmos ezután tette meg fiát, Árpádot vezérré. „Az Úr megtestesülésének kilencszázharminc esztendejében”⁵⁹ Árpád vezér, elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával elfoglalta.” Ezt követően jelentek meg a gögös bolgár Salán (Zalán) vezér követői Árpád előtt, aki válaszként a maga küldötteit, az említett három vitézt indította Salán táborába. Útjuk közben biztonságosan „átúszatták a Bodrog folyót azon a helyen, ahol ebbe a Sátorhalomról lefutó patakocska beleömlik”, mikor azonban ez utóbbi patakocskán keltek át, Ketel lova megbotlott, s ő csak „alig bírt a halálból kimenekülni”. (Csak természetes, hogy társai ezt a folyót róla nevezték el.) Ez a követség vitte Árpádnak a kért – a hagyomány szerint jelképesnek számító – ajándékot Salán vezértől: a két korszó Duna vizet és egy nyalábot Alpár homokjának fűvéből.

Árpád vezér és kísérei („nemesei”) azonban nem siettek továbbindulni Zemplénből. „Nagy örömmel felkerekedtek Hung várából, s a Tarcal hegyén túl ütöttek tábort a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a helyről látták, hogy milyen az a hely, mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul *amabilis*, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme. Attól a naptól kezdve mostanáig a szerelemről Szerencsének hívják a helyet.” Több napig időztek a környéken, sokan kaptak dús adományt, Tarcal vitéz is a róla elnevezett hegynek lábánál. Ő emeltetett földvárat ott, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik. Nem sokkal ezután „Árpád vezér és övéi kivonultak Szerencsből, és a Sajó folyó mellett ütöttek tábort, a Tiszától egészen a Hernád vizéig.”

A névtelen krónikás meglehetősen tájékozottnak mutatkozott az alsó-zempléni vidéken, a Bodrog mellékén, Tokaj és Szerencs környékén. Földrajzi ismeretein túl

⁵⁸ Anonymus, 1926. 46. lap.

⁵⁹ A szakirodalom szerint valójában 896-ban, esetleg 895-ben. Témám egyébként nem kívánja meg, hogy Anonymus tévedéseit minden esetben kiigazítsam.

azonban művéből legfeljebb a táj szépségeire utaló kijelentéseit tudjuk hitelesnek tekinteni, fiktív névadásait azonban nem, s ennek következtében el kell vetnünk a vidék elfoglalására és első tulajdonosaira vonatkozó tetszetős történeteit is. Tarcal (azaz Tokaj) vagy Szerencs hegyéről bizonyára már akkor is szép kilátás nyílt, ami valóban megszerettethette a vidéket a honfoglalókkal. A vidék eddigi – bolgár uralom alatt álló, de etnikailag pontosan meg nem nevezett⁶⁰ – lakosait ugyanakkor legfeljebb abban a vonatkozásban említi, hogy eleinket elfogadták új uraiknak.

Érzékletessége ellenére a tájleírás Anonymusnál csupán a történelmi események kísérője, mintegy színesítője marad. A következő évszázadokban azonban – legalábbis Zemplént illetően – még ennyi környezetleírással sem találkozhatunk. A táj legközelebb csak a reneszánsz korban keltette fel a tollforgatók érdeklődését, de rendszerint ekkor sem önmaga értékeiért, hanem a történelmi áttekintések bevezetőjeként. A hazai históriák közül így kerülhetett be a földrajzi áttekintés Petrus Ransanus, majd Antonio Bonfini munkáiba, s hasonló módon fűzött a 16. század közepén alapos földrajzi leírást a magyarság történetét megörökítő könyve elé Oláh Miklós (1493–1568), a későbbi esztergomi érsek is. A részletekről azonban ezekből a leírások meglehetősen keveset tudunk meg. Néhány, a szerző által bizonyára jobban ismert vidék kivételével Oláh Miklós *Hungáriája* is inkább csak várak és városok felsorolását tartalmazza, rendszerint valamely folyóhoz való közelségük szerint. Ezt teszi Zemplén megye várai – Tokaj, Csicsva, Újhely, Terebes – esetében is, amikor a Hernád és Bodrog közén megnevezi őket. Konkrétumot valójában csak kettőjükéről mond: Tokaj a tiszai átkelőhelyet őrzi, Terebest a falon kívül vezetett sáncárok teszi erőssé. Megemlíti még néhány további mezővárost – Tarcalt, Sárospatakot, Tállyát, Liskát – is, mint kiváló bortermő helyeket.⁶¹ Néhány – más megye ismertetésében előforduló – részletleírását ismerve megállapíthatjuk, hogy Zemplénről aligha rendelkezett alaposabb ismeretekkel.

A megye legkorábbi, figyelmet érdemlő ismertetését egy, a 18. század elején Bécsben megjelent könyvben találhatjuk. Michael Bonbardus (1683–1729), a linzi jezsuita kollégium rektora *Topographia magni Regni Hungariae* című, 1718-ban megjelent munkájában megfordította a humanista szerzők által követett értékrendet. Közel 400 lap terjedelmű könyvének alig több, mint egytizedét kitevő történelmi leírása (*Vetus Hungaria*, azaz régi Magyarország) ugyanis megelőzi a földrajzi ismertetést (*Hungaria Moderna*, tk. új Magyarország), s megfordulnak az arányok is. A sok részletet tartalmazó földrajzi fejezetek országrészek, azokon belül pedig megyék szerint tagolódnak. Zemplén megye a harmadik nagyobb részbe (*Hungaria Transdanubiana Superior*, Felső Dunántúl) kerül, s bár ismertetésére végül alig három lap jut, ebben azonban több konkrétumot is találhatunk. Megtudhatjuk, mely megyék a szomszédai, mely folyók határolják, honnan ered a neve. A megyének

⁶⁰ Aligha segít az etnikai pontosításban, hogy – Anonymus szerint – Salán méltóságát, „az ispánt az ott lakók nyelvén dukának mondták”, hiszen ebben egy latin elnevezést vetített vissza egy olyan környezetbe és időszakra, ahol és amikor ez még nem fordulhatott elő.

⁶¹ Oláh Miklós, 2000. 33.

Bonbardus is két nevezetes helységét emeli ki, Patakot és Tokajt (birtokosként mindkettőnél megnevezi a Rákócziakat), de nem felejt el megemlíteni a Patakon és Homonnán alapított jezsuita kollégiumokat sem. Tud a Hegyalja borának hírérről, úgy véli, hogy Magyarország legkiválóbb bora a tokaji Mézesmálon terem (*vini totius Hungariae praetiosissimi feracissimi*). Felsorolásában több más település is szerepel, nevezetességével egyetemben: Borsi a csinosnak (*elegans*) mondott Rákóczi várral, Lelesz a premontrei kolostorral, Zétény Klobusiczky báró kastélyával stb.⁶² A leírás sajnálatos hiányossága, hogy Zemplén középső és felső része (Homonnát kivéve) nem szerepel benne.

A megye időben első, terjedelmében hosszabb, tartalmilag valóban igényes leírását a 18. század első felének polihisztor tudósa, Bél Mátyás (1684–1749) készítette. *Notitia Hungariae Novae* c. munkájának Zemplénre vonatkozó részét azonban nem tudta nyomtatásban megjelentetni, hazánkban a kutatók kéziratának is sokáig csak egyetlen példányáról tudtak.⁶³ Sőt, voltaképpen az is kétséges, hogy mennyi benne Bél saját munkája, mennyit tudott hozzátenni a valószínű (de mindenképpen önzetlen) segítő, Dobai Székely Sámuel által készített, és neki eljuttatott fogalmazványhoz.⁶⁴ E bizonytalanságok ellenére a *Notitia* zempléni megyeleírása igen lelkiismeretes összegzés, amely számos – a kor tudományos (földrajzi, történelmi) színvonalának megfelelő – hasznos korabeli ismeretet tartalmaz.

Tudjuk, hogy Bél Mátyás munkájához számos segítő – tanárokat, lelkészeket, hivatalnokokat – kért fel. Az általuk küldött anyagot dolgozta fel, amit a Felvidék nyugati részén fekvő megyék – és néha dunántúliak esetében is – saját megjegyzéseivel, élményeivel színesített. (Utalás szülőfalujára, tanulmányai színhelyére.) Ezt küldette meg – a Helytartótanács közreműködésével – véleményezésre az érintett megyéknek. Az már az adott megye hozzáállásától függött, hogy érdemleges válaszra méltatták-e vagy sem. Zemplén az utóbbiak közé tartozott. A *Notitiát* PhD értekezése témájául választó Tóth Gergely feltételezte, hogy Bél sohasem járt a megye területén, a kutatás szerint a megyéről térképe sem volt, ismertetéséhez tehát alapos segítőre volt szüksége.⁶⁵ Azt, hogy a tudós mégiscsak járhatott Zemplénben – legalábbis a Hegyalján – másik, újabban magyar fordításban is megjelentetett művének személyes jelenlétére utaló megjegyzése igazolhatja. A tokaji hegyvidék bortermeléséről írva megjegyzi, hogy a szüretet, amelyet általában Simon és Juda ünnepe tájára tűzik ki, „1732-ben, amikor ott voltunk, október 13-ára hirdették meg”.⁶⁶

⁶² Bonbardus, 1718. 170–172.

⁶³ Lelőhelye az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom. – Magam Détsy Mihály: Hol állt a középkori Patak vára c. tanulmányának (megjelent: Tamás Edit szerk., 2004.) egyik lábjegyzetéből tudtam meg, hogy az ELTE Egyetemi Könyvtárban a szövegnek egy másik kézírata is létezik, amelyet nemrég sikerült áttanulmányoznom.

⁶⁴ Munkámban a Bél Mátyásról írtakat Tóth Gergely PhD értekezéséből vettem (Tóth Gergely, 2007.). A nyomtatásban eddig nem publikált értekezés kéziratát a szerzőnek – a bevezetőben kifejezett köszönetem után – ismételtelen köszönöm.

⁶⁵ Tóth Gergely, 2007. 128.

⁶⁶ Bél Mátyás, 1984. 408.

A személyes látogatásra utaló megjegyzés ismeretében mégsem vonhatjuk kétségbe, hogy a *Notitia* Zemplénre vonatkozó kéziratának elkészítésében Bél erősen rászorult adatközlője, Dobai Székely Sámuel segítségére. A Hegyalján tett feltételezett látogatása ugyanis aligha terjedt ki a megye északabbi, zordabb részeire, amelyek leírása a *Notitia*ban legalább annyira részletes, mint a délebbieké. 1732-ben arról írt, hogy Gersei Pethő Mihály főispán segítséget ajánlott neki, ezzel azonban nem tudott élni, mivel a vármegye vezetője a következő évben elhunyt. Ez után fordult Bél a Felvidék keleti részét alaposan ismerő Dobai Székely Sámuelhez, egykori pataki diákhoz, aki Zemplén mellett vélhetőleg a Sáros és Ung megyei anyag összeállításában is segítségére volt. Dobai mintát is kért a kidolgozás elősegítésére. Szerzőségét az általa jobban ismert megyei területek, például iskolája, Sárospatak gondos ismertetése erősíti. Még egykori tanára, a „feddhetetlen és művelt” Csécsi János is belekerült a leírásba. A vármegye északkeleti részéről Dobai barátja, Pika László szolgáltatott adatokat. Nem tudni, hogy Bél a kéziratot hajtott-e végre javítást, jelentősebb kiegészítést, vagy sem. Ebben a *Notitia* keletkezésének és sorsának jelenlegi legjobb ismerője, az egyes megyékről készült másolatok filológiai elemzője, Tóth Gergely sem kívánt határozott állást foglalni. Zemplén megye leírása – véleménye szerint – több részletében nélkülözi azt a precizitást, ami Bél munkáit általában jellemzi. Különösen bizonyos déli területek, a hegyaljai és bodrogi járások ismertetésében tapasztalt rendszertelenséget.⁶⁷

Bonbardus *Topographiájának* az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, a Zemplén megyei részre vonatkozó kézirat másolata ugyanakkor arra enged következtetni, hogy Bél mégsem elégedett meg a távoli segítők közreműködésével, hanem igyekezett irodalmi tanulmányokat is folytatni. Forrásait jegyzetelte, másoltatta. Ezt erősíti meg, hogy a szóbanforgó másolat címlapján a *manu propria Belii* szavak is olvashatók.⁶⁸ Ez azonban nem vonatkozik az egész kézírra. Bonbardus tetszetős kézírással másolt eredeti szövegét a margón elhúzott betűkkel írt, szemmel láthatóan sebtében odavetett megjegyzések egészítik ki. Ez utóbbiakat tekinthetjük Bél kezeírásának. A kusza kiegészítések többek között a kevésbé jelentős helységeknek az eredeti szövegben található szikár felsorolásához fűznek kiegészítéseket, pl. Borsi esetében azt, hogy 1676-ban ott született Rákóczi Ferenc. A viszonylag rövid főszöveg után pedig felsorolja a megye négy járását, majd (a településnevek fölé írt számozással) az akkori 22 mezővárost. Végül egy röpke bejegyzéssel erősíti meg a ruszinok és szlávok (valójában szlovákok) magas arányát a

⁶⁷ Tóth Gergely munkája első részében (120. és 159. lap) úgy vélte, hogy valószínűleg a teljes zempléni anyag Dobaitól származik. Később (261. lap) Dobait csak adatközlőnek nevezte, akinek anyagát felhasználva írta meg Bél azt a szöveget, amit majd a Helytartótanácsához terjesztett fel.

⁶⁸ E másolatot is a Tóth Gergelytől kapott fényképfelvételekről ismerem. A kézirat címlapja – tévesen – 1618-ra teszi a megjelenést. A Bonbardus munkájára irányuló figyelmet igazolhatja, hogy azt 1750-ben, két évtizeddel szerzője halála után másodszer is kiadták, ezúttal is Bécsben. – Tóth Gergely értekezésében kétségbe vonja, hogy Bél használta volna Bonbardus munkáját, mivel ahhoz csak a *Notitia* 1718-i tervezetének elkészülte után juthatott hozzá. A jóval később készített zempléni kézirat esetében azonban a felhasználás aligha vonható kétségbe.

lakosságon belül. A kommentátor (Bél) tájékozottsága tehát meghaladta a munka idegen szerzőjének ismereteit.

Bél saját Zemplén kéziratát 1736. augusztus 13-án juttatta el (8 másik megye anyagával együtt) a Helytartótanácsnak, amely augusztus 17-én küldte tovább Zemplén megyének véleményezésre. A megyei közgyűlés – bár a kérést szeptember 13-án soron kívül felolvasták – nem foglalkozott a kézirattal, sőt, egy későbbi sürgetésre is csak elégedetlenségüket fejezték ki tartalmát illetően. Úgy vélték, hogy a szerző azzal a szándékkal, hogy megnevezi az egyes települések birtokosait, és azt, hogy tulajdonként, vagy zálogban bírják az adott falut, „magánszemélyek jogaiba ártja bele magát”. A kézirat átnézését elutasították (ennek némileg ellentmond, hogy ugyanakkor bírálták néhány hibáját, amelyeket azonban sajnos nem részleteztek), és azt nem is küldték vissza a Helytartótanácsnak. Hiába sürgette a következő évben a felső hatóság a megyét többször is, az ügyel érdemben nem foglalkoztak.⁶⁹

A *Notitia* számára készített Zemplén-leírás – akár javította azt Bél, akár teljes egészében Dobai munkája – mindenképpen alapos, a megyéről gazdag ismereteket kínáló összefoglalás. Bizonyára a Dobai számára megküldött mintának köszönhetően követi Bél megyeleírásainak rendszerét. Két nagyobb részre tagolódik. Általános része magába foglalja a megye földrajzi és történelmi leírását, „különös” része az egyes települések ismertetését az akkori négy járásnak megfelelően csoportosítva. Bár nyelve latin, a földrajzi elnevezéseket (települések, hegyek, folyók neve) rendszerint magyarul közli. A kevésszámú kivételhez tartozik a Tisza (*Tibiscus*) vagy a Tokaji hegy (*Mons Tokay*). A földrajzi helyneveknél egyébként esetenként váltakozva használja a latin és a magyar elnevezést (pl. *hol mons* – *hol hegy*).

Az első rész a megye nevének magyarozatával kezdődik. A névadó természetesen Zemplén vára. Következik a megye szomszédainak megnevezése (más megyék valamint Lengyelország), majd a megyehatárok, köztük a Zemplént Sáros megyétől elválasztó félelmetes (*horrendus*) hegyek, kisebb-nagyobb folyóvizek. Bél a megye hosszát 17 mérföldre becsüli. (Ez a 8353,6 km-es mérfölddel számolva 142 km lenne, ami kissé alábecsüli a megye tényleges hosszát.) A hegyek, amelyek a megyében vagy szőlőtermesztésük, vagy meredekségük, vagy szépségük miatt váltak nevezetessé, a földrajzi környezet leírásában is előre kerülnek. Első helyre persze a tokaji hegy, amelyet „egész Európában, és lehet, hogy az egész földkerekségen is az elsők között mondanak” (*mons per universum orbem terrarum decantissimus*). A leírás nem mulasztja el megemlíteni, hogy mivel Tarcalhoz közelebb van, mint Tokajhoz, jogosabb lenne Tarcali hegynek nevezni. Nála is feltűnik a két település között fekvő Mézesmál, amelynek nevét a rajta termő szőlő különös édeségének tulajdonítja. Nem hiányozhatnak a helyi érdekességek sem. Bél (vagy inkább a környéket valóban ismerő Dobai) szükségesnek tartja megemlíteni, hogy a királyhelmei hegy tetejéről nemcsak Munkácsig és Debrecenig, de északon a Kár-

⁶⁹ Tóth Gergely, 2006. 40., Uő. 2007. 261–263.

pátokig is el lehet látni.⁷⁰ Nem hiányozhat ezután a helmei hegy szőlőjének (és a belőle készített bornak) a dicsérete sem. A szőlőhegyeket a többi hegy követi, leírásukhoz feltétlenül hozzátartoznak erdők, forrásaik és a kilátás róluk. A Szinnai kő nevű hegyet a Palesztinában található hasonló nevű (Sinai!) hegyhez hasonlítja, bár megállapítja, hogy annál kisebb, egyenetlenebb. Szívesen tér ki a néphit, a különféle fabulák ismertetésére. A Vihorlát hegységben található Dil hegy egyik völgyében összefolyó patakok vizéből keletkezett Tengeri szem nevű tó (a nevet magyarul adja meg) – ismertetése során például megjegyzi, hogy a környékeliek hiedelme szerint a hegyek alatt a tengerrel van kapcsolatban. Ezt maga persze nem hiszi, mivel a tó vize édes, és nem sós, mint a tengeré. A tó szokatlan mélységét viszont Homonnai Drugeth Zsigmond gróf egykori kísérletével tudja igazolni, aminek során alját egy 93 öl (177 m) hosszúságú zsinagra kötött ólom nehezéssel sem tudták elérni.

A hegyeket borító erdőknek és a legszebb ligetes helyeknek szentelt rövidke paragrafus után következnek a folyók, részletes folyásiránnyal, az elhaladásukkor érintett települések megnevezésével, esetenként alaposabb tájleírással. Így ismerhetjük meg a Tiszát szegélyező mocsarokat, a belőle kiágazó és visszafolyó ereket, amelyek szinte szigeteket hoztak létre. A folyókat, patakokat a források, gyógyvizek követik. Megtudjuk, hogy a kelcei savanyú-víz forrásról az eperjesi Rayman doktor adott kedvező véleményt, továbbá, hogy Erdőbényén két gyógyvíz is fakad. Egyikük, a Rednek nevű, a falutól északra fekszik. Lúgos, kékesszürke színű vízzel a férfiaságra gyakorol kedvező hatást. A másikat a környékeliek Szemgyógyítónak nevezik. A megye termékei között első helyre a szőlő és a belőle nyert borok kerülnek. A természeti sajátosságok részletezése után a növény- és az állatvilág ismertetése mégis szűkösnek tűnik. A házi- és a vadállatok után az általános rész első fejezetét a megyében található fémek ismertetése zárja.

A második fejezet, ami a Politicum címet viseli, rövid történelmi áttekintéssel indul. A népvándorlás népeiről – jazigok, metanasztázok, szarmaták, szkíták, vandálok, gótok, dákok – persze nem feltétlenül derül ki, hogy valóban előfordultak-e a megye területén, de ezt a kor tudományos szintjén nem is lehetett volna elvárni. Bél szándéka leginkább a különféle népek keveredésének bemutatása, amivel együttélésüket igazolhatja. Ezért is emelheti ki például a cseh zsoldosvezér, Giskra 20 éves felvidéki uralmát. Ami Bél saját korát illeti, magyarokat, szlovákokat (elnevezésében szlávokat), ruszinokat (orosznak nevezve), lengyeleket, németeket, cseheket, zsidókat, cigányokat sorol fel a megye lakosaiként, rövid jellemzést is adva e népekről. A ruszinok esetében a 14. században hazájából menekülő Korjaticovics Teodor fehér orosz herceg kap jelentős teret, mivel számos betelepülő érke-

⁷⁰ Királyhelmectől Munkács légvonalban nagyjából 55 km-re van, Debrecen valamivel több, mint 100 km-re. Bél állítását ezért is kételkedve kell fogadnunk. Igazáról személyesen még nem sikerült meggyőződnöm. Mindenesetre Debrecenből nemhogy a királyhelmei, de a tokaji hegy (65 km) sem látszik, pedig az nemcsak közelebb van, de magasabb is a helmei hegyénél. A tokaji Kopasz hegy 516 m magas, a Királyhelmei mellett magasodó hegy (vagy inkább csak domb) 264 m.

zett vele. De jövevények a németek, és a főleg Lengyelországból bevándorló zsidók is, míg a munka a cigányok jellemzésében leginkább vándorló életformájukat emeli ki. Az általános részt a megyebeli legfontosabb birtokosok névsora és a tisztviselők megnevezése zárja, előbbi a feudális hierarchia szerinti beosztásban: grófok, bárók, nemes urak sorrendjében. Utóbbiak között megtaláljuk Rákóczi Andrást, a névadó (Rákóc) falu korabeli birtokosát is, akinek a nevét bizonyára azért merete megemlíteni, mivel nem a fejedelmi családból származott. Megtudjuk, hogy a megye főispánja Gersei Pethő Mihály volt (akitől Bél támogatást remélt), két alispánja Csicseri Orosz Boldizsár és Okolicsányi János.

A Bél Mátyás féle megyeleírás második, ún. speciális részét az egyes települések ismertetése teszi ki. Terjedelmileg ez kb. duplája az első résznek, hiszen minden településnek szerepelnie kellett benne, ha csak néhány szóval is. A nevezetesebb helyek természetesen számos oldalt kapnak, azokat a településeket pedig, ahol vár vagy kastély is volt, esetenként kétszer is említi, külön a várat, külön a helységet. A sorrend a korabeli megyebeosztás négy járását (Hegyaljai, Bodroghközi, Újhelyi, Nagymihályi) követi, a települések felsorolásában viszont már inkább a szerző által képviselt fontossági sorrend érvényesült. A Hegyaljai járás ismertetése Sárospatak igen alapos leírásával kezdődik, számos történelmi ismeretet is belefoglalva, a Perényiekhez, Lorántffyakhoz, de akár a Rákóczi családhoz kapcsolódóan is. (Persze elkerülve az akkor még Törökországban élő II. Rákóczi Ferenc említését, a hivatkozásokat inkább az erdélyi fejedelmi ősökhöz kapcsolva. Borsi esetében is elmarad a Bonbardus szöveghez fűzött, a fejedelem szülőhelyére tett megjegyzés.) A települések ismertetésében mindig szerepel a birtokos (vagy birtokosok) neve, annak ellenére, hogy a megyei nemesség éppen emiatt nem akarta megadni jóváhagyását a megye leírására. Korabeli megjelentetését persze bizonyára nem ez akadályozta meg, hiszen számos olyan megye leírását sem tudták nyomtatott formában kiadni, amelyek közgyűlése jóváhagyta Bél szövegét.

Sajnálatos, hogy Bél Zemplén leírása azóta sem jelent meg sem eredeti nyelvén, sem magyarul. Kéziratának nehéz hozzáférhetősége miatt a helytörténeti kiadványok sem gyakran idéznek belőle. A nem olyan régen elkészült szlovák fordítás⁷¹ sajnos magán viseli a szlovákiai történelmi kiadványok tudathasadását. Bár Bél – a latin szövegben – a helységneveket általában magyaros formában, a kor helyesírásának megfelelően közli, a szlovák kiadvány ezeket is szlovákra fordítja, amivel leginkább a majdan a települést más levéltári forrásokban azonosítani akaró szlovák kutatók dolgát nehezíti meg. A latin szövegben magyarul megnevezett Szinnai kő és Tengeri szem is szlovák fordításban (Sninský kameň, Morské oko) szerepel, ami a szlovák olvasó szempontjából természetesen érthető, de ha ezek földrajzi nevek, akkor az eredeti forma feltüntetése is kívánatos lett volna. A szlovák szövegben meghagyott néhány magyar elnevezés sem követi Bél eredeti írásmódját. A vár-

⁷¹ Bel, Matej, 1999. A SAV (Szlovák Tudományos Akadémia) mikrofilmje alapján fordította Martin Slaninka. – A kötet hozzám eljutott xerox másolatából nem derül ki, hogy ez a fordítás milyen (az esztergomi, a budapesti vagy egy harmadik, Magyarországon nem ismert) kézirat alapján készült.

megye szót Vármede, a tokaji hegy nevét Kopastető, a Hegyalját (Bélnél Hegyalla) Hed’alia formában találjuk. Nem könnyíti meg a kutatók dolgát a kötet (legalábbis a zempléni rész) végére illesztett kétnyelvű földrajzi név-regiszter sem, mivel ennek latinnak nevezett hasábjára is szlovák helyesírással közli a Bél szövegében magyarosan írt neveket. A mai Magyarországon található települések neve egyébként erről a listáról lemaradt, pedig a szöveg ezeket sem eredeti formájukban, hanem szlovák nevükön közli, ami szerencsésebb esetben megelégszik a név szlovák írásjelekkel történő fonetikus átírással. A Serenč vagy Tolčva forma mögött nem nehéz felismerni az általuk jelölt helységet, a Blatný Potok név azonban megérdemelte volna, hogy legalább egyszer kiderüljön, Sárospatak szlovák nevééről van szó. Grotteszk módon a fordítás a szlovák történelmi elnevezéseket sem tiszteli. A Pozsony megyéből származó Ghylányi báró származási helyét Bratislava stolicának fordítja, holott Pozsony neve szlovákul még 1918-ban is a német Preßburgból formált Preßporok volt. Annál érdekesebb, hogy a kiadó/fordító tisztelete a német nevek iránt nagyobbak mutatkozik, mint akár a magyar, akár a szlovák hagyományok iránt. A kézirat címéből idézett Zempliner Komitát kifejezésben az umlautos ä-n ott a két pont, annak ellenére, hogy az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található példány a megye szót nem is a német helyesírásnak megfelelően, hanem a latinnal kevert formában, Comitát-ként közli. A német nyelvűnek tekintett szót tehát nem fordították szlovákra, sőt, vélt betűhibáját is igazítani akarták. A szövegben később a német Sattelberg hegy (amelyet nyereg alakjáról neveztek el így) nevét sem fordították le (ellentétben a Tengersizemmel), sőt, a név szövegűen van írva, igaz, minden betűje megtalálható a szlovák ABC-ben. (Ez utóbbi követelménynek persze a Tengersizem is megfelelt volna.)

A nyomtatott kiadás hiányában azt gondolhatnánk, hogy Bél Mátyás igényes Zemplén leírásának információi közel háromszáz évig nem jutottak el az érdeklődőkhöz. Ez azonban csak részben igaz. Eljutottak, bár az olvasó nem feltétlenül tudott róla, hogy a 18. század elején élt tudós szövegével találkozunk. Bél munkájának alapossága, teljessége nagy hatást gyakorolt a következő megyeleírás szerzőjére, a levéltárosként már említett Szirmay Antalra, aki több (ugyancsak latin nyelvű) könyvében is használta adatait. Először a szőlőtermő helyekről írt könyvecskéjében – *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum Comitatus Zempliniensis*⁷² – találkozunk az előd munkájának számos kijelentésével, néha mondataival is, szinte szó szerint, sajnos anélkül, hogy Szirmay hivatkozott volna forrására. Ebben azonban még csak a megye első osztályba sorolt szőlőművelő hegyeit és településeit (a természeti leíráson túl a Hegyalja 19 települését) foglalta bele. Utóbb, a teljes megyét bemutató *Notitia topographica, politica in clyti comitatus Zempleniensis* című munkájában⁷³ már nemcsak Bél művének egyes megállá-

⁷² Szirmay Antal, 1798.

⁷³ Szirmay Antal, 1803. – Szövegét – magyarra fordítva, „Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ismertetése” címmel – az *Adalékok* rögtön első számától (1895. november) kezdve közölte, kezdetben Matolai Etele fordításában, amibe később (az utolsó közlemény a IX. évfolyamban, 1903-ban jelent meg) mások is besegítettek.

pításait vette át, hanem a *Descriptio* szerkezetét is mintának tekintette. Az még nem bizonyíthatna semmit, hogy a megye elnevezését Szirmay is Zemplén várára vezeti vissza (és ehhez többletként némi etimológiai magyarázatot is ad, a szláv *zem* = föld szóra hivatkozva), a megyét határoló hegyek sem különbözhetnek, a tokaji hegy Tarcalhoz való közelségének kiemelése is lehet véletlen. (Szirmay többletként megemlíti a feltételezett névadó Turzol vezért, tanúbizonyosságát adva a *Gesta Hungarorum* 1746-ban kiadott szövege ismeretének.) Bizonyára a korban közhelyként hangoztatott állítást fogalmazott meg, amikor a tokaji hegy egész földkerekségen elterjedt híreről szolt, vagy a Bélnél említett népi hiedelmekre hivatkozott. (Így pl. a Tengersizem kapcsolatára a tengerrel, amit ugyancsak cáfolt.) Gyanúsabbnak tűnik az, hogy megismétli Bél állítását, miszerint a helmeci hegyről ellátni Munkácsig, Debrecenig meg a Kárpátokig. És igazán árulkodó, amikor a Varannó valamint a Homonna melletti hegyek 1732-ben még meglévő szőlőműveléséről szól, amivel azóta – a belőle készült bor savanyúsága miatt – felhagytak. Maga a korabeli összeírásokra hivatkozik, mégis inkább arra kell gondolnunk, hogy Szirmay azért említi az 1732. évi szőlőművelést, mert Bél munkája – amely a két hegyet valóban a szőlőtermő hegyek közé sorolta – akkor keletkezett. Bél neve (Bellius formában) egyébként előfordul Szirmay művében. Annak Nürnbergben megjelent *Prodromus*ára⁷⁴ hivatkozik például a pannóniaiak (rómaiak) magyarországi szőlőművelése forrásaként. A zempléni főjegyző egyébként másutt is többször megnevezi különféle forrásait. Megemlíti, amikor adatát Anonymustól (*ex Anonymo Belae Regis Notario Notitia Historica*jából) veszi, vagy amikor Katona István klasszikus *Historia Critica*jából merít. Külön felsorolást szentel a tokaji borról szóló értekezéseknek. Egy kivételes esetben Bél Zemplén leírására (Bellius kéziratára) is találtam utalást, amikor Szirmay a Szinnai kő és a palesztinai Sínai hegy nevét hasonlítja össze. De ebben az esetben szükségesnek tartja azt is hozzátenni, hogy „egyébként itt [mármint a Szinnai kőnél] nem az evangéliumot hirdetik, de a medvék mormogása hallik”.

Szirmay Antal tehát nagyjából 70 évvel Bél Mátyás (és Dobai Székely Sámuel) munkája után közreadta a *Notitia* megyeleírásának legfontosabb részleteit. Feltehetnénk persze a kérdést, hogy hogyan jutott hozzá a nagynevű előd kiadatlan és kéziratban is meglehetősen korlátozottan előforduló munkájához. A válasz azonban mégsem lehet túl bonyolult. Tudjuk, hogy Zemplén vármegye főjegyzőjeként a megyei levéltárat is gondozta. Ilyen minőségében találhatott rá a Helytartótanács által a megyének küldött régi kéziratra, amiből azután sokat átvett saját munkájába.⁷⁵ Egyébként művében levéltárosi tevékenységét nem hallgatta el, gyakran hivatkozott az általa őrzött és megismert régi iratokra. A néphiedelemben a tokaji Kopasz hegyen feltételezett boszorkánygyűlések kapcsán például egy 1708-i peres

⁷⁴ Szirmay Antal, 1803. 13.

⁷⁵ Oláh Tamás, a sátoraljaújhelyi levéltár vezetőjének szíves közlése szerint Bél kéziratának egyelőre sem a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltárában, sem a Tiszáninneni Református Egyházkerület sárospataki levéltárában nem sikerült nyomára bukkanni. (Utóbbi helyre Dobai Székely Sámuel révén juthatott volna el.)

eljárást említett meg, amelyben az egyik boszorkánynak vélt vádlott nem azt tagadta, hogy boszorkány lett volna, hanem azt, hogy – mivel már nem volt fiatal – az ördögökkel táncolt volna.

Mindemellett nem szabad azt hinnünk, hogy a *Notitia Topographica* megmaradt volna a Béltől átvett ismeretek szintjén. A megye földrajzi-politikai leírásában (amiben valóban sok a hasonlóság, egybeesés Bél munkájával) Szirmay Antal saját ismereteivel, ill. az azóta eltelt események következményeivel bővítette a hetven évvel korábban született munkát. Béltől eltérően adta meg a megye hosszát, amit 24 mérföldnyire becsült (az *Adalékok* közleménye szerint ez 182 km lett volna, ezúttal jócskán túlbecsülve a valóságos hosszúságot.) Az általa is kiemelten tárgyalt szőlőtermő hegyek után a szőlőművelés legfontosabb ismereteit foglalta össze. (Bél Mátyás a maga tudós munkájában nem akart erre túl sok figyelmet fordítani.) Szirmay úgy vélte, a legedesebb bort a Tokajban, Mádon és a tarcali Mézesmálon szüretelt szőlőből nyerik, a legtartalmasabb a tállyaiak bora, a legerősebb a zomboriaké, a legzamatosabb a szegieké és a zsadányiaké, míg a legjobban eltartható a tolcsvaiaké és az erdőbényieké. Megtudjuk, hogy mások (pl. a gálszécsiek, barkóiak) is dicsérték a maguk borát, azzal érvelve, hogy akik megismerik, azokból csodálatos kurjongásokat csal ki. Ami bizony nem annyira a minőséget, mint inkább a borfogyasztás mértéktelenségét tanúsíthatja. Szirmay is érezte ezt, így – nem sokkal később, a falucsúfolók között – a barkói bort bíráló szöveget is idézett: „Ne becsméreld a barkói ecetet, mert míg bor volt, hitványabb volt.” Irodalmi ismereteire alapozta a hegyaljai szőlőtermelés rövid történetét, saját tapasztalataira az ott művelt szőlőfajták felsorolását. Bél *Prodromus*ára hivatkozva utalt a rómaiak, Anonymusra hivatkozva honfoglaló eleink szőlőművelésére, bár az utóbbira vonatkozó érvelése, miszerint a honfoglalók lépten nyomon (így a tarcali hegyen is) áldomást tartottak („lerészegedtek”) nem tűnik túl meggyőzőnek. Az ősi szőlőművelést ugyan szerinte megszakították a tatárjárás pusztításai, hogy azután a IV. Béla által behozott olasz (valójában inkább vallon) telepések újra indítsák. Szerzőnk méltatlankodik, hogy a Mátyás udvarához tartozó Bonfini meg sem említette a tokaji bort, Oláh Miklós pedig – aki ugyan megemlítette, ahogyan erre hivatkoztam is –, nem sorolta a nevezetesebbek közé. Maga úgy gondolta, hogy a tokaji bor hírére a gondos szőlőművelés, például a háromszori kapálás, valamint az aszú szőlő külön kezelése alapozta meg, amit a 16. század közepén kezdtek alkalmazni. Ismerteti az aszúbor készítésének korabeli módját is. Úgy vélte, hogy a megyében egy közepes termésű évben 80 ezer 3 akós hordó bort lehet előállítani, ami 240 ezer akó (122 ezer hl) termést jelent. Állást foglalt a tokaji szőlőn állítólag keletkező növényi eredetű aranyszemekkel kapcsolatban. A korban sokan vélték úgy, hogy a szőlő aranyszemeket is tud növelni, erre Szirmay Dobai Székely Sámuelnek Pálffy Miklós kancellárhoz írt 1759-i levelét, valamint Bél *Prodromus*át hozta fel példaként. Ennek kapcsán azt is megvallotta, hogy egyszer maga is büszkén mutogatott egy aranyszemekkel telehintett szőlőfürtöt, amiről azonban – miután Bécsbe küldte – a vizsgálat kiderítette, hogy az aranynak vélt foltok bizonyos bogárkák tojásai. A debreceni Weszprémy Istvánra, a Bél által is említett eperjesi Rayman Já-

nos Ádámra és másokra hivatkozva idézi azokat a korabeli tudományos cáfolatokat, amelyek a szőlőszemekre tapadó aranylő foltokat a szőlő kicsorduló és megszilárduló mézgás levének tulajdonították. A különféle hiedelmek, népi mondák cáfolata másutt is foglalkoztatta. Kétségbe vonta, hogy Szerencsnek a honfoglaló magyarok Pannónia szerencsés elfoglalása miatt adták volna a beszélő nevet. A Firlíko hegy tetején mutatkozó csupasz kört nem a boszorkányok táncterületének vélte, hanem az Árpád korban a határt védő kopjások földsánca maradványának.

Szirmay több nevezetes gyógy- vagy esetleg csak jóízű vizéről kedvelt forrást ismert, mint Bél Mátyás. Jobban ismerte hatásukat, történetüket. Bél még aligha írhatott volna az 1775-i királyi rendeletről, amelynek alapján befalazták a sókúti és magyarizségi sós forrásokat, nehogy a sóvári sófőzők jövedelmét csökkentsék. Több településen tudott olyan kénes-salétromos forrásról, amelynek vize a „béna ágyékúakat” gyógyította. (Elődei közül Bél Erdőbényén említett ilyen.) Személyesen ismerte a Vékén (Szirmay idős korában ezen a településen lakott) állítólag 130 évet megélt szolgabíró. Bírálta a hegyaljai lakosok túlzó barátságát Bacchus-szal, mert – köszönhetően az egészséges levegőnek – „a hegyaljai városokban is sokan túlélnék a századot [azaz a száz évet], ha a Bacchus barátságát mértékletesebben élveznék”). Alapos leírást találhatunk növényzetről, állatvilágról – házi és vadállatokról egyaránt – és bizonyos ásványokról is. Sztára és Ladmóc közelében különféle színű márványról tud, amelyből azonban – csiszolók hiányában – meszet égetnek. A pataki hegyoldalban rubinok is akadnak, bár igen aprók. A tolcsvai határban talált jáspisokból Mária Teréziának is küldtek, a buzgó vámosújfalui jegyző, Ferenczy János lelkes levéllel mellékelt küldeményét azonban a királynő tolokásnak minősítette. Utal a korábbi arany- és ezüstművészetekre is (Ruda Bányácskán és Aranyos Patakon, utóbbinál ismét Bél Mátyás – ezúttal Sáros megyét ismertető – kiadatlan kéziratára hivatkozik), amivel már saját korában is felhagytak. A Bodrogban olyan bőségesen található a hal, hogy egy-egy áradás után a pangó vizekben visszamaradt halakat a disznókkal etetik fel.

Olvashatunk a megye népességéről is. Különös, hogy a megyebeli „oroszkok” (ruszinok), akiket más forrásokból jámbor természetű földműveseknek ismerhetünk meg, nála vad, csempész, laza erkölcsű népként tűnnek fel. Az utóbbi vád oka talán az lehet, hogy Szirmay hisz a Krasznibrodiban tartott leány- és özvegy vásároknak, amelyek során a kolostor bazilita szerzetesei állítólag kérdezősködés nélkül összeadták az előttük megjelent párokat, nem firtatva a kettős házasság (bigámia) vagy a közeli rokonok kapcsolatával létrejött vérfertőzés bekövetkeztét sem.⁷⁶ Nem egyértelmű a véleménye a cigányokról. „E vármegyében a cigányok is mintegy külön köztársaságot képeznek.” Csoportjaik vajdákat választanak, akik rendben tartják őket, ítélkeznek felettük. Fellebbezni a nádor által kinevezett fővajdához lehet. Az állítólagos vajdai eskü – ami magyarul van beiktatva a latin szövegbe – mégis gyanút keltően súlyos büntetéssel fenyegeti meg a törvényekkel szembeszegülő cigány

---

⁷⁶ Szirmay, 1803. 53.

vezetőt: „Valamint Fáraó királyt⁷⁷ az Isten a Veres tenger mélységében elsüllyesz-
tette, úgy engemet is a föld gyomrába süllyesszen”. Ha pedig hazugságon, lopáson
kapják, sújtsa földi büntetés: „akasztófán száraggyak dühös hóhér keze által”.⁷⁸

Bár a megye történetének Szirmay külön kötetet szentelt,⁷⁹ a megyeleírásban
sem mellőzte teljesen a múlt eseményeit. Ismeretei természetesen meghaladták azt,
amit Bél, vagy segítője tudhatott. Olvashatunk a megye középkori történetéről, ar-
ról, hogy helyén eredetileg két vármegye is szerveződött (Patak- és Zemplén me-
gye néven), ami azután – miután a munkát a 19/20. század fordulóján az *Adalékok*
közölte – hosszú vitát váltott ki a történészek között. Beszámolt a megyeszékhely
(pontosabban a megyegyűlések helyszínének) változásairól, a 18. századi közigaz-
gatási módosításokról. Megnevezte a megye nemes családjait, külön az arisztokra-
tákat, a birtokos nemeseket és az armalistákat. A késői olvasó szemében munkájá-
nak értékét csak növeli, hogy a kor birtokosainak érdekeit kifejező család- és ese-
ménytörténeti leírásokon túl közre adta a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés és a
II. József által elrendelt népszámlálás adatait is, amelyekhez a megyei levéltár gon-
dozójaként juthatott hozzá.⁸⁰

Az általános részt Szirmay munkájában is a települések leírása követi, amely
azután végképp elszakad a Bél féle *Notitiától*. Ebből nem hiányozhatott a lakosok
nemzetiségének és vallásának ismertetése, de az egyes települések esetében a ne-
mes szerző számára a legfontosabb szempontnak mégis a birtokosok megnevezése
tűnt, általában történeti háttérrel, ki mikor, milyen adomány, vagy családi változás
jóvóltából kerülhetett az adott település birtokába. Ha az adott helyen vár emelke-
dett, megismerkedhetünk annak – sok esetben meglehetősen viszontagságos – tör-
ténetével is. A templomok nevezetességét a bennük található történelmi (vagy
helytörténeti) jelentőségű temetkezési emlékek szerint méri. (A leleszi templom
büszkeségének tekinti például, hogy Gertrud királyné testének egy részét itt temet-
ték el.) De bekerülnek munkájába a gazdálkodásra vonatkozó megjegyzések is.
Nagy Tárkányban nemcsak a kastélyt tartja fontosnak, hanem a sóraktárt is. Meg-
említi a településekhez tartozó szőlőket, a lakóhelyeket övező erdőket, és – mint
korábban utaltam rá – a településekhez tartozó szántók nagyságát (holdban kifejez-
ve). Ez utóbbi adatok – néhány bizonytalanságtól eltekintve – megegyeznek a II.
József által elrendelt kataszteri felmérésben található számokkal. Igaz, Szirmay
nem igazán kívánt túllépni birtokos nemesi voltán, így az egyes településeknél csak
a szántó teljes nagyságát adta meg, anélkül, hogy részletezte volna, mennyi tarto-
zott ebből a (különben megnevezett) birtokosok falubeli allódiához (azaz a tele-
pülés szántójából mennyi volt az ő sajátkezelésű földjük).⁸¹ Nem tagadta meg ud-

⁷⁷ A cigányokat egyiptomi eredetűnek hitték.

⁷⁸ Szirmay, 1803. 55.

⁷⁹ Szirmay, 1804.

⁸⁰ Szirmay, 1803. 128.

⁸¹ Szirmay szántóföldre vonatkozó adatait használta fel közel fél évszázaddal későbbi munkájában
Fényes Elek (Fényes, 1844. III. k.).

varhúségét sem. Borsi községről azt olvashatjuk, hogy „nevezetes II. Rákóczi Ferencnek a hazára nézve gyászos születéséről”.⁸² A szabadságharc fejedelmét hibáztatta azért is, mert az egyidőben hajózható Karcsa folyó újra elmocsarasodott. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1646-ban Belgiumból és Velencéből behívott mérnökökkel szabályoztatta a folyót, lecsapoltatta a vizenyőket, dédunokája azonban 1705-ben, amikor Tokaj várát leromboltatta, a csatornákat is elrontatta. Erre két különböző helyen is hivatkozott.⁸³

Szirmay Antal megyeleírása a lakosság életkörülményeinek javítására irányuló javaslatokkal zárul. A főleg mezőgazdaságból élő Tokaji kerület lakosait a lóállomány javítására, faültetésre, mesteremberek oda költöztetésére, a tiszai hajózás jobb kihasználására biztatja. Utóbbi révén a térség gabonáját akár a Fekete-tengerig lehetne szállítani. Szükségesnek véli a folyók szabályozását, ami áradásaikat is mérsékelné. Az északi területeknek a Balti-tenger felé irányuló kereskedés megnyitását ajánlja (akár a Kárpátokat áttörő Dunajec igénybe vételével is), hiszen akkor az angolokkal vagy hollandokkal is kapcsolatba kerülhetnének. Mivel Lengyelország felosztása után megnehezült a tokaji bor kivitele a porosz fennhatóság alá került területekre, javasolta a borból lepárlás útján tömény szeszital készítését. A munka végső paragrafusaiban valóságos gazdaságfejlesztő program jelenik meg a földművelés, állattenyésztés ágazatainak a javítására, az ipar fejlesztésére (gyárak alapítására), az utak gondozására tett javaslatokkal. A munkát egy II. Józsefet dicsérő latin nyelvű vers zárja, amelyet Illkovich Elek munkácsi görög katolikus kanonok írt a császár ottani látogatásának tiszteletére.

Összefüggő kortárs megyeleírás korszakunkban nem született több. A 18. század vége előtt azonban nyomtatásban megjelent egy olyan munka, amely számos, a megyére vonatkozó adatot tartalmazott. Vályi András (1764–1801) műve, a *Magyarországnak leírása...*⁸⁴ lexikonszerű elrendezésben, ABC sorrendben tartalmazza nemcsak a településeket, hanem a legfontosabb földrajzi neveket is (folyóvizek, tavak stb.). A sajnálatosan korán elhunyt Vályi András 28 évesen lett a pesti egyetem magyar nyelv- és irodalom professzora.⁸⁵ Munkája magyarnyelvűségével úttörő jellegű volt. Az *Adalékok* emlékező sorai szerint a Zemplén megyére vonatkozó történeti adatokat Bél Mátyás hátrahagyott kéziratából merítette, amihez Batthyányi József gróf, esztergomi érsek jóvoltából tudott hozzájutni. Azt viszont magából Vályi könyvéből tudjuk, hogy a települések leírását és naprakész adatait egyenesen a megyétől kapta, járasonkénti beosztásban, amiért külön köszönetet is mondott Bernáth Ferenc első alispánnak, valamint a szolgabíróknak és esküdteknek.

---

⁸² Szirmay, 1803. 296.

⁸³ Uo. 37., 402.

⁸⁴ Vályi, I–III. 1796–1799.

⁸⁵ Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat az *Adalékok* 1896-i évfolyamából vettem, ahol a szerkesztő, Gyárfás Dongó Géza emlékezett meg (332–333. lapok) Vályiról.

A Zemplén címszónál található rövid megyeleírás⁸⁶ nála is a megye nevének magyarozatával kezdődik, annak visszavezetésével Zemplén várára, „melly a Bodrog vize mellett virágzott vala”. És ha meglehetősen röviden is, de olvashatunk hegyekről, vizekről, borról, gazdaságról. A hegyek „számosak, és némelyek jó boraikért az egész Hazában legnevezetesebbek, kiváltképpen híres a Tokaji hegy, mellynek tetője kopasz, oldalai pedig szőlőkkel díszeskednek”. Folyói közül legfontosabb a Tisza valamint a Bodrog. Utóbbinak „halai számosak, s szálfákkal is alkalmas hajókázást és kereskedést szolgált, rákja is sok van, de áradáskor mint valamely kis tenger messze elterjed, kivált az úgynevezett Bodroglakásban”. A természeti jelenségek között szerepel a bényei szemgyógyító forrás is. Nem mulasztja el megemlíteni a megye egészséges levegőjét sem, kivéve a Bodroglakást, ahol a víz párolgása miatt „alkalmatlan gőzölés” tapasztalható.

Vályi különös érdeme, hogy nagy figyelmet szentelt a gazdálkodásnak. Nemcsak a Bél által ismertett általánosságokat – szántóföldek, legelők, termények, jószág, fa stb. – ismertette, hanem az egyes településeknél azt is, hogy volt-e szántója, rétje, erdeje, szőlője, továbbá, hogy hány nyomásban művelték a szántót és hol, melyik környékbeli városban volt a település piaca. Az ABC rendbe illesztett település leírásokban (Vályi 506 lakott helységről tudott) megtaláljuk a lakosság nemzetiségét (esetenként a vegyes lakosság megjelölésével), vallását, a birtokosok megnevezését. Hiányoznak viszont belőle azok a konkrét adatok, amelyek a lakosság számára vagy a művelt földterület nagyságára utaltak volna. Úgy látszik, Zemplén megye oly készségesnek tűnő nemesi adatszolgáltatói ezeket a számokat még a századvégen sem kívánták igazán nyilvánosságra hozni. Szirmay Antal ezen adatokat közlő *Notitiáját* ugyanakkor Vályi nem ismerhette, hiszen az néhány évvel az ő lexikona után jelent meg. A hiányok pótlására, munkája újabb kiadására viszont korai halála miatt nem gondolhatott.

---

⁸⁶ Vályi, III. 667–669.

IV. A TÁJ ÉS LAKOSAI

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Nem könnyű Bél Mátyás, és még inkább Szirmay Antal zempléni tájleírásait további adatokkal kiegészíteni. Nagy kár, hogy tudásuk mégsem válhatott széles körben ismertté. Bél munkája úgy merült feledésbe, hogy sohasem kapott nyilvánosságot, de hosszadalmas leírásai, s a következő évtizedekben (a reformkorban) hátterbe szoruló latin nyelve Szirmay *Notitiája* számára is megnehezítették, hogy tágabb körben olvassák. Matolai Ede fordítása ugyan az *Adalékok*ban némileg pótolhatta ezt a hiányt, de inkább csak a helybeli olvasók számára. Ha most mégis visszatérek a zempléni táj sajátosságainak ismertetésére, nem az ismétlés szándéka vezet, hanem az, hogy a modern kor tudományos eredményeivel, azoknak számokba foglalásával próbáljam kiegészíteni a korábbi ismerteteket.

A bemutatást mégsem a modern számítások valamelyikével kezdem, hanem egy Zemplén megyét értékelő, lassan két évszázados, veretes magyar nyelven megfogalmazott idézettel. Fényes Elek – aki a 19. század közepének Magyarorszájáról több munkát is megjelentetett, és szívesen jellemezte az egyes vidékeket valamilyen különleges tulajdonsággal –, Zemplént három felsőfokú jelzővel is kitüntette: „Zemplén vármegye Honunknak legszebb, legnagyobb s legboldogabb megyéi közt fénylik, akár természeti szépségét, akár a természet különféle ajándékaiban való nagy gazdagságát tekintjük.”⁸⁷ A dicséret sorait akár rutinszerűnek is vélhetnénk, a tudós lelkesedését mégis igazolhatja, hogy véleménye egybeesett más szerzők megállapításaival. (Akik nemcsak a költőket megihlető bort és harapnivalót dicsérték benne.)

Fényes Elek a megye rendkívüli felszíni változatosságát nem emelte be a ritka (felsőfokot érdemlő) tulajdonságok közé, pedig méltán megtehetette volna. Hiszen Zemplén „ősvármegyét”, amely az Alföldtől a Kárpátok hegyvonulatáig ért, a legkülönbözőbb domborzati viszonyok jellemezték. A megyének a Tisza és a Hernád közé eső legdélibb tája tulajdonképpen a Nagyalföld része. Települései általában 100 m tengerszint feletti magasságban helyezkednek el. A Sajó és a Takta tiszai torkolatánál fekvő települések közül három: Szada, Harkány és Kesznyéten 97, a többiek közül Zombor éppen 100, Szerencs 106 méter magasságban fekszik.

---

⁸⁷ Fényes, 1844. III. k. 382.

(Utóbbi domboldalra épített új városrésze természetesen ennél valamivel magasabban.) Alföldi peremvidéknek tekinthető a Bodrogek is, ahol a folyókhöz (Tisza, Latorca) közel ugyancsak akadnak 100 m tengerszint alatti települések (pl. Alsó- és Felső Berecki, Ricse és Szent Mária egyaránt 98 m). De a többi település közül is alig néhány fekszik magasabban 110 méternél. A Bodrogek egyhangú síkját két magános domb (a Királyhelmeccel melletti 264 m, a Kis- és Nagy Kövesd közötti 277 m magas) teszi változatosabbá.

A Tisza jobbpartján a Tokaj fölé magasodó Kopasz-heggyel (516 m) a Kárpátokig nyúló hegylánc kezdődik (Eperjes-Tokaji hegylánc), amely egészen a Keleti Beszkidek ormain húzódó országhatárig nyúlik. Hegycúcsai azonban észak felé – legalábbis a megyén belül – nagyjából Gálszécs vonaláig nem haladják meg a tokaji Kopasz-hegy magasságát. (Magasabb hegyei e vonaltól délre Abaúj megyébe estek.) Az alacsony hegyvonulat kelet felé még lankásabb dombvidékekbe, majd síkságba vált, amely keleten a megye határát jelentő Laborc folyóig tart. Ez a terület a Zempléni-medence. Észak felé ennek a felszíne is változatosabban alakul, Varannótól felfelé a folyók egyre szűkebb völgyekbe szorulnak, közeikben egyre magasabb hegyvonulatok emelkednek. Nem kivétel ez alól a Vihorlántól északra, Ung megye fölé benyúló jelentős terület sem, ahol a kortársak figyelmét is felkeltő két látványos természeti jelenség található. A Vihorlát ormai alatt, közvetlenül Ung megye határán, 619 méter magasan, bükkerdővel körülvéve terül el – egy egykori vulkáni kráterben – a különös mélységű Tengersizem, s nem messze tőle, 1005 m magasan emelkedik a Szinnai kő két – nagyobb síkot alkotó, szintén vulkáni eredetű – szilatömbje.

„A megye északi részét (az egésznek közel egyharmadát) a Beszkéd bérceinek különböző ágai borítják el, s azért ez igen hegyes” – olvashatjuk Fényes Eleknél.⁸⁸ A Keleti Beszkidek vonulatai kelet felé – Ung vármegyéhez közelítve – mind magasabbra emelkednek. A lakosság szerencséjére a megyét érintő hegyek nagysága mégsem éri el a Kárpátok másutt oly magas és zord bérceit, a megye legmagasabb pontja a Beszkidekben 1221 méter, az Eperjes-Tokaji hegyláncban 1092 m. (Mindkét csúcs közvetlenül a megyehatáron áll – a Kremenáros az Ung megyével és Galiciával, a Simonka a Sáros megyével közös határon.) A hegyvonulatok a lakosságnak a szomszédos megyékkel, vagy akár csak a közeli településekkel való kapcsolattartását mégis alaposan meg tudták nehezíteni, különösen az Ung megye fölé beszögellő térségben. Míg a nyugat felé határos Abaúj és Sáros megyébe több jelentősebb út is vezetett (a Hegyaljától északra legalább négy: Fiastól Girált, Fekete Pataktól Hanusfalva, Bánszkatól Herlány felé, továbbá Gálszécsstől a Dargói hágó), addig északra Galiciába a megyéből mindössze három, nem főkereskedelmi utat jelentő hágón lehetett átjutni (Csertész, Mezőlaborc és Ruszka fölött), keletre, Ung megye északi részébe pedig hasonlóképpen három – ugyancsak fáradságos – magashegyi útvonalon (Ulics, Ublya és Orosz Hrabóc felől). Ezzel szemben az Ung

⁸⁸ Uo. 382.

főlé behajló nyúlványból a Vihorlát hegyvonulatán dél felé egyáltalán nem vezetett jelentősebb útvonal (a vonulat legmagasabb csúcsa, az egész hegyláncnak nevet adó Vihorlát ugyan csak 1075 m magas, de rajta kívül még négy másik csúcs emelkedett 1000 méter fölé). Aki innen Ung megye délebbi területeire akart átjutni, annak a Ciróka patak völgyében egészen Nagymihályig kellett leutaznia, hogy ott – a Zempléni-medencét elérve és átkelve a Laborcon – átjusson a szomszéd megyébe.

A megye középső és északi részének lakossága rendszerint a folyók, patakok mentén hozta létre településeit. A települések tengerszint feletti magassága természetesen nemcsak a lakosok közlekedési lehetőségeit, de megélhetésüket is megnehezítette. A megye legmagasabban fekvő faluja az északkeleti kiszögellésben fekvő Runyina volt (560 méterrel a tengerszint felett, ami csaknem félszáz méterrel haladja meg a tokaji Kopasz-hegy magasságát), de a Szinnai kerület 47 faluja átlagosan is 321 m magasságban feküdt. A Beszkidekben nyugat felé haladva ez az átlag csökken ugyan (Papini kerület 271, Göröginyei 262, Sztropkói 232,5 m), de a legmagasabban fekvő falvak itt is jóval felülemelkednek az átlagon (a három kerület sorrendjében: Palota 482 m, Csertész 459 m, Orosz Bisztra 400 m).

Meglehetősen változatos a megye vízrajzi hálózata is (ld. az 1. sz. térképen). A déli területek nagy folyóit számos kisebb folyó és patak táplálja, amelyek közül néhány határvonalat is jelentett a szomszéd megyékkel. Délen a Tisza,⁸⁹ délnyugaton a Hernád és a Sajó is határfolyó volt, mint keleten a Latorca, északabbra mellékfolyója, a Laborc. A folyók-patakok szélesedő hálózatát innen szinte „legyező alakban” követhetjük észak felé.⁹⁰ A Bodrogyközben a megye ugyancsak a Tiszánál indult. Az a folyó, amelyet mi a mai országhatáron belül Bodrogyként ismerünk, négy-öt kisebb folyó és nagyobb patak összefolyásából alakul ki, bár – groteszk módon – egyik sem viseli a Bodrogy nevet. Mellékvizei közül a legnyugatabbra található Tapoly folyócska Sáros megyéből érkezik, majd számos kisebb-nagyobb patakkal egyesülve, Gálszécstől nyugatra torkollik az Ondavába. Az Ondava is Sárosban ered, baloldali mellékfolyócskái (inkább patakjai) – a Hocska és az Olyka – azonban már Zemplén északi részéről indulnak. Akárcsak a megye legjelentősebb, legészakabbra, szinte a galíciai határon fakadó folyója, a Laborc. A Laborcba balról ömlő mellékfolyó, a Ciróka és mellékpatakjai ugyancsak a megyében – annak Ung megye fölé behajló északkeleti részében – gyűjtik össze vizeiket. Jóval délebbre ömlik a Laborcba az újabb baloldali mellékfolyó, a Latorca. A Laborc és az Ondava összefolyásától nevezik az immáron tekintélyes folyót Bodrognak. A Bodrogy jobboldali alsó mellék-vize a földrajzilag jelentéktelen, a trianoni békekötés politikussai által azonban hajózhatónak ítélt Ronyva patak. – A megye északkeleti, Ung vármegye fölé benyúló területén van néhány kisebb patak – az Ulics, a Hluboki és az Ublya, valamint kisebb mellékvizeik –, amelyek nem a Ciróka–Laborc vízgyűjtőjé-

⁸⁹ A megye délnyugati nyúlványában – Karád és Tokaj között – a megyehatár beljebb került a Tisza vonalánál. A folyó akkor teljesen Szabolcs területén haladt.

⁹⁰ A szemléletes hasonlat: Buza János: Zemplén vármegye természeti viszonyai c. fejezetéből származik. In: Borovszky, [1905.] 2.

1. sz. térkép. Zemplén vármegye vízrajzi térképe

hez tartoznak, hanem délkeletre, az Ung felé viszik vizüket. Lentebb persze az Ung is a Latorcába ömlik. Alapjában véve a megyehatárt alkotó folyók határozták meg Zemplén csizmaszerű alakját – amelynek ugyan nem volt olyan sarka, mint Itáliának, s északon is szélesebbnek tűnt, mint a példaképül szolgáló lábbeli –, az *Adalékok* szerkesztője mégis Napóleon- vagy lovagcsizmához hasonlíthatta.⁹¹

A folyók és patakok, amelyek elengedhetetlenek voltak a mindennapi élethez és a gazdálkodáshoz (különösen az állattartáshoz), egyúttal veszélyforrást is jelentettek. Szabályozatlan medrük mentén lápok, vizenyők keletkeztek. A 18/19. század fordulóján készített térképek – mint pl. a II. József uralkodása alatt készült első katonai felmérés táblái, vagy Karacs Ferenc 1804-ben készült rézmetszete – sűrű, vízszintes vonalakkal mutatják ezek helyét, mind a Tisza és a Takta mentén, mind a Tisza és a Latorca–Bodrog között fekvő Bodrogtközben, mind a Zempléni-medence középső részén, az Ondava mellékén. A síkvidéki területeken gyakran problémát okozott, hogy a folyók esése kicsi volt, s a tavasszal, nyár elején a hegyekből, a megolvadó hó olvadása során beléjük ömlő vízmennyiséget nem tudták medreikben elvezetni. A Taktaközben ez inkább csak a folyómenti településeket érintette, a Bodrogtközben azonban a tavaszi áradások káros következményeit fokozta, hogy a vidéket egy további folyóvíz szelte át: a Tice-ér, amely Kis Tárkány felett vált ki a Tiszából, s – hosszan, nagyjából párhuzamosan haladva a Latorcával – Zemplénnél ömlött a Bodrogba. Az áradások által veszélyeztetett területen a szántóművelés kockázatos volt, így azt elsősorban rétnak és legelőnek hagyták meg. Nevezték a vidéket az állattartás paradicsomának is. De vizek nemcsak a földművelést, hanem esetenként a széna begyűjtését és a legeltetést is megnehezítették. Gyakoriak voltak a panaszok, hogy esős időben a víz a szénaboglyákat is elsodorja. A Tisza mente és a Bodrogtköz vizenyőit majd csak a 19. századi szabályozások, „ármentesítések” tették a folyamatos művelésre alkalmassá.

A természeti környezet a településformákra is hatással volt. A legdélibb vidék településeit – akárcsak másutt az Alföldön – a különösebb rendezettség nélkül kialakult halmazos szerkezet jellemzi. A lakosoknak legfeljebb a fenyegető vizenyők, mocsarak által borított területeket, s a folyók alkalmi áradásai által sújtott térséget kellett elkerülniök. A Bodrogtköz falvai az árvizektől ritkábban sújtott emelkedőkre, dombokra települtek, az erektől szaggatott felszín szerkezetüket rendszerint hosszan elnyúló, utcás formára alakította. A megye hegyesebb, északi vidékeire települők azonban már csak a folyók, néha csak a patakok völgyeiben találtak maguknak a megélhetést biztosító gazdálkodásra alkalmas területet. Környezetük azután lakóhelyük szerkezetét is meghatározta. A térképek tanulsága szerint többségükben egyutcás szalag-települések jöttek létre. (Az utca elnevezés egyébként a Szinnai kerület két – Ung megye határán fekvő – ruszin településének nevében is benne volt. Ulics és Ulics Kriva közül az utóbbi [jelentése: görbe utca] ma is egyutcás település a Zboj-patak kanyarulatában, az előbbi viszont, amely két patak

⁹¹ Dongó Gyárfás Géza: Zemplén vármegye történeti földrajza. *Adalékok* IV. évf., 1898. 37.

összefolyásánál fekszik, alaprajzában Y alakú.) A vizek mellett felfelé haladva persze még a letelepedésre alkalmas völgyek is összeszűkültek, majd elfogytak. Az utak zsákutcában végződtek, az utolsó településekből csak egy irányban, a patak folyásának irányában lehetett kijutni. A Keleti Beszkidek és a Vihorlát oldalában több ilyen, szinte katlanszerű völgyben fekvő falu jött létre.

Természetesen az eltérő környezetben a lakosok eltérő feltételek között gazdálkodhattak. Fényes Elek szerint „Földje a róna vidéknek [ti. az Alföld peremvidékének], a Hegyaljának s a gálszécsi völgynek termékeny fekete agyag, mely részint trágya nélkül is, de többnyire kevés javítás mellett, mind búzára, mind más gabonára gazdagon fizető. Vannak azonban itt ott szikes földek is, mint p.o. [példának okáért] Szerencs körül, továbbá vizenyős, ingoványos határok a Bodroglakban... Ellenben az északi hegyes vidékeken a sárga, vagy inkább veres agyagos föld szorgalmas művelést kíván; s még e mellett is főképpen csak zabot, burgonyát, hajdinát terem.”⁹²

A megye ipari méretű hasznosításra alkalmas bányászati kincsekkel nem (vagy alig) rendelkezett. A Szirmay Antal leírásában szereplő ásványokat a modern tudomány csekélyebb értékű köveknek tartja. A ladmóci márvány sötétszínű mészkő (amit mészégetésen kívül épületekként is lehet használni), a tolcsvai kristály is inkább csak zöldsínű jáspis vagy piros obszidián.⁹³ Nemesebb felhasználásra egyikük sem volt alkalmas. Hasonlóan kétséges Szirmay többi felhasználatlan „ásványi értéke” is, a salétrom, timsó, kőolaj. Az úrbérrendezéskor felvett paraszti vallomások ugyanakkor megerősítik Szirmay értesülését a rudlyói hegyekben található vasércről. Rudlyón és Zamutón (a Sókúti kerületben, Sáros megye szomszédságában) több kisebb vashámor is működött, amelyek a gazdák által más településekről (például Bánszékéről) odaszállított vasércet is feldolgozták.⁹⁴ A vulkanikus eredetű hegyek utépítésre alkalmas bazaltkővet a kortársak még nem igazán tudták értékelni, s nem is bányászták. A megye valóban hasznosítható természeti kincsei között a 18. század végéről még gyógy- és ásványvizeit kell megemlítenünk, bár egyelőre inkább csak a környékeliek látogatták, fogyasztották. Homonna, Kelcse és a Sáros megye határában fekvő [Tapoly] Bisztra savanyú vizének általános gyógyító hatást, Erdőbénye timsós forrása vizének a szemet gyógyító hatást tulajdonítottak. Mád, Bári, Toronya kénes salétromos forrásaik vizéről voltak ismertek.⁹⁵

⁹² Fényes 1844. III. 383.

⁹³ Buza János: i. m.

⁹⁴ Takács–Udvari, II. k. 161, 179.

⁹⁵ Szirmay, 1803. 155. stb.

JÁRÁSOK, KERÜLETEK

Zemplén a történelmi Magyarország azon vármegyéi közé tartozott, amelyek a kora Árpádkorban a gazdaságilag előnyösebb adottságú síkvidék peremén létrejött központ felől terjeszkedtek a kedvezőtlenebb adottságú, hegyesebb, és így lassabban betelepülő határvidékek felé. Ahol e terjeszkedés közben a politika (az országvédelem) vagy a gazdaság (a kereskedelem) újabb jelentős bázist tudott létrehozni, ott a térség – elszakadva a korábbi központtól – közigazgatásilag is elkülönült a korábbi egységtől. Ez következett be a Zempléntől nyugatra fekvő Sárosban és Szepesben. Ahol ilyen nem jött létre, a megye megszakíthatatlanul terjeszkedhetett az országhatárig. Így maradt egységes az ország északkeleti sarkában Ung, Bereg, valamint a vizsgálatunk tárgyát képező Zemplén megye. Szirmay Antal még úgy tudta, hogy az Árpádkorban itt is két megye-kezdemény alakult volna ki (Patak és Zemplén), amelyek utóbb egyesültek.⁹⁶ A kritikusabb vizsgálódás azonban kiderítette, hogy a 13. században a zempléni ispánt a források esetenként – felületeségből, pontatlanságból – pataki ispánként említették. Patak megyéről hitelt érdemlő források nincsenek. Volt viszont időszak a 13. században, amikor Alsó-Zemplén nagyobb önállóságra tett szert, sőt, időnként Szerencs vármegyeként emlegették. Politikai (közigazgatási) önállóságot azonban ez a képződmény sem szerzett, tisztségviselői (ispánjai) nem voltak, vármegyei szintre nem jutott.⁹⁷ Zemplén vármegye egysége tehát nem bomlott fel. Így juthatott az ország megyéi között – korábban is említett – kivételes hossza, és – részben ebből következően – a gazdaságában és népességében (nemzetiségeiben) kialakult rendkívüli sokoldalúsága miatt különleges helyzethez.

A Kis Csécsától Csertészig közel 160 km (pontosabban 157,5 km) hosszan elnyúló Zemplén határait igyekeztek földrajzilag jól meghatározható elemekhez kapcsolni. A folyókra, hegyvonulatokra támaszkodó megyehatárok a középkortól kezdve érdemben nem változtak. Kisebb kiigazítások során persze a 18. század végén is sor került néhány település átsatolására (Fias például átmenetileg Sároshoz, Izbugya Unghoz tartozott), ezek a változások azonban a megye alapvető képét nem változtatták meg. Zemplén közigazgatási beosztása ugyanakkor – éppen korszakunkat illetően – már korántsem bizonyult ennyire tartósnak, hiszen mind 1777-ben, mind 1787-ben átszervezték. A változtatások – a térkép tanúsága szerint – megkönnyítették az azonos egységbe sorolt területek közötti kapcsolatokat. A megye közigazgatási beosztásának kialakítását – mint másutt is – természeti adottságai határozták meg. Mivel a hegyek az északi területek falvait még közeli településektől is elzárhatták, kapcsolatrendszerük általában a folyó- és patak völgyek mentén alakult ki. Ezek legtöbbször északról tartott dél felé, így a megye közigazgatási beosztását is általában az észak-déli vonalak jellemezték.

---

⁹⁶ Uo. 121.

⁹⁷ Reiszig Ede: Zemplén vármegye az Árpád-korban. In: Borovszky, [1905]. 350.

Történetének legkorábbi összefoglalása szerint Zemplént már 1299-ben négy járássra osztották (2. sz. térkép).⁹⁸ Ezek: a Hegyaljai (Alsó-zempléni), Varannói (Felső-zempléni), Bodrogközi (ún. Szigeti), és Nagymihályi. Területileg a négy járás nem volt arányos. A Hegyaljai és a Bodrogközi viszonylag kis területet foglalt el a megye délnyugati ill. délkeleti részén. A Hegyaljaihoz nemcsak a később hivatalosan is körülírt szőlő- és borvidék tartozott, hanem az Alföld peremvidékéből a megyére eső települések egész sora. Ennek a járásnak a településein így nemigen kereshetünk volna földrajzi egybeeséseket. A Bodrogközi járás ennél jóval egységesebbnek mutatkozott. A Varannói és a Nagymihályi járasok nemcsak a megye közepű, a névadó települések körüli vidékekre terjedtek ki, hanem messze északra, a hegyvidékekre is. A hivatali ügyintézés megkönnyítése miatt a járasokat meglehetősen korán 16 kerületre osztották (3. sz. térkép), amelyek élére kerületi esküdtek kerültek. Nagyjából ez a beosztás maradt érvényben a 18. század harmadik negyedéig.

A középkori beosztás a Hegyaljai járást három kerületre osztotta. A nyugatról a Hernád, keletről a Takta és a Tisza, délről a Sajó által határolt alföldi peremvidéket 21 településsel a Szerencsi kerületbe osztották. Ettől keletre-északkeletre – a Tisza és az Eperjes-Tokaji Hegylánc kezdeményei közötti dombvidéken – két kerületet alakítottak ki: a Tokajit és a Patakit. Településeik száma nem volt magas (10 ill. 13), elkülönítésüket magas népességszámuk és fontos gazdasági szerepük indokolta. Hozzájuk tartozott ugyanis a fontos borvidék, bonyolult szőlőbirtok-viszonyaival, jelentős jövedelmeivel és állandó birtokvitáival. A járás megyén belüli határát a kiterjedt területtel rendelkező Sárospatak keleti határa jelentette. A Szigeti járás körvonalait a természet, a Bodrogköz folyók által megszabott határa jelölte ki. Két kerületét a Tisza és a Latorca között, a folyókhoz hasonlóan kelet-nyugati irányban húzódó vonal választotta el egymástól. A Királyhelmecei kerülethez 26, a Zétényihez 24 település tartozott.

A Latorcától északra fekvő területeket kevésbé differenciálták. A Varannói járás kerületei (szám szerint öt) nagyjából az Ondava–Olyka vonalától nyugatra, a Nagymihályié (négy kerület) az Ondava–Olykától keletre kerültek el. Az előzőek közül az Újhelyi – a Bodrog partjától indulva –, az Eperjes-Tokaji Hegylánc mentén terjeszkedett északra Szécskeresztúrig, a Zempléni ettől keletre, de ugyancsak a Bodrogtól (pontosabban az Ondava torkolatánál fekvő Zemplén mezővárostól) indulva az Ondava vizenyői mentén tartott csaknem Gálszécsig. A két kerület településeinek száma 24 és 26 volt. Tőlük északra indult a Gálszécsi kerület, 29 településsel. Keleti határa a Sáros megyéből érkező Tapoly folyó lett, így észak felé egyre keskenyedett. Nagyjából a Tapoly és az Ondava közé esett a Varannói kerület, 33 település tartozott hozzá, részben már kisebb hegyvidéki fálvak. A járás legészakibb kerülete a Sztropkói (megint nagyjából) az Ondava és az Olyka közé esett, 48 településsel.

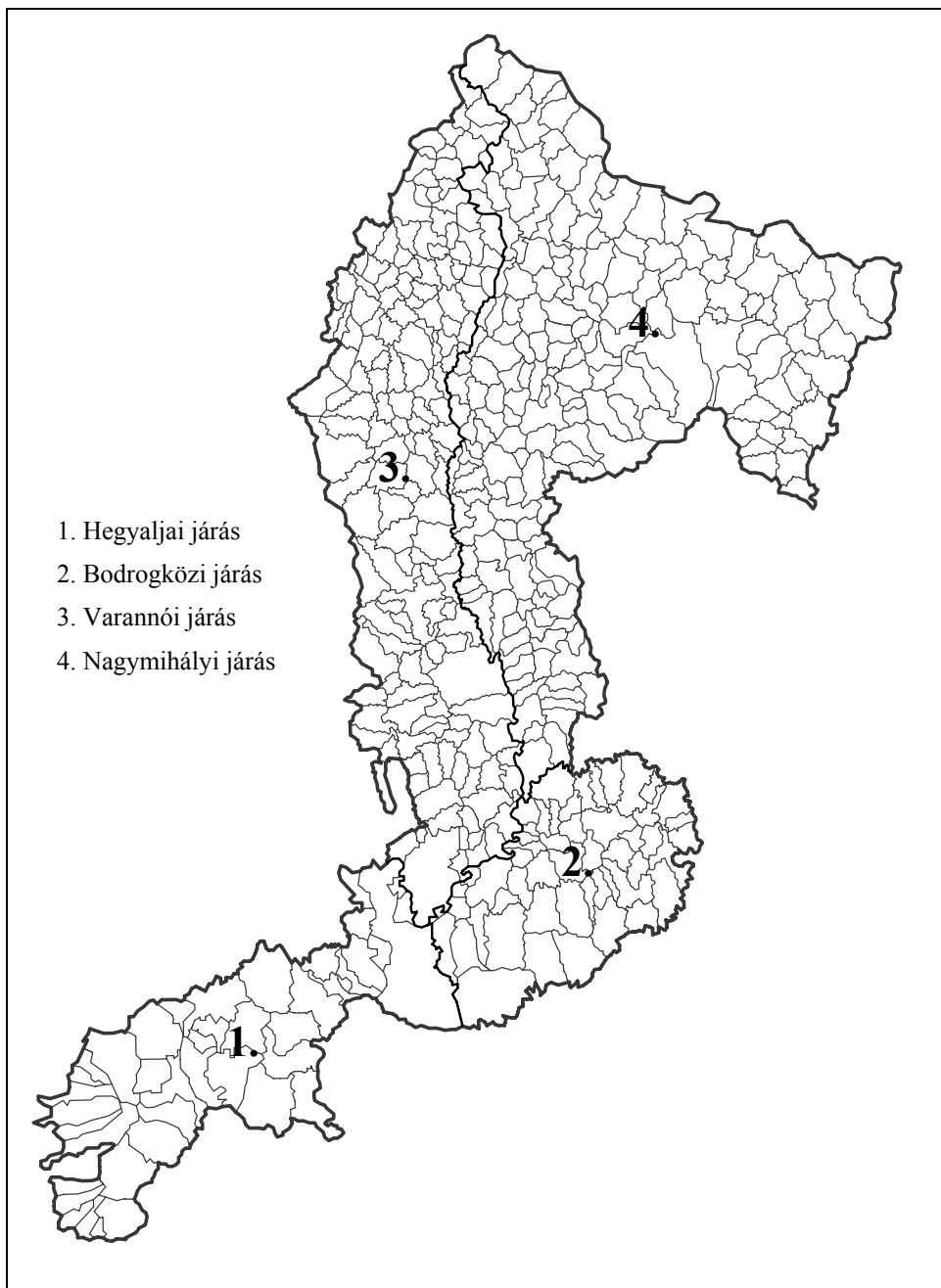
⁹⁸ Szirmay, 1803. 121.

A Nagymihályi járás délen a Latorcától indult. Nagymihályi kerülete a Laborc és az Ondava között a Vihorlát oldalában végződött. 40 települést foglalt magába. Nagyjából Nagymihály magasságában azonban az Ondava balpartján egy másik kerület is kezdődött, amely keskenyen, egyelőre egy-egy falu szélességben észak felé haladt. Központja Hór (időnként Turovce néven is emlegették), 39 településsel. Hosszú, keskeny sávja majdnem az országhatárig ért. A megyének a Vihorlát-tól északra fekvő beszögellésében, nagyjából a Ciróka balpartján feküdt a Peticsei kerület (32 falu), míg a Ciróka és a Hóri kerület között a Bresztói kerületet találhatjuk (27 település). Fenn északon egyébként a kerületi határokat nem könnyű megvonni, hiszen jó néhány olyan település volt, amely nem tartozott egyik kerülethez sem. A homonnai uradalom településeit ugyanis külön kezelték. Az 1715-i adóösszeírás során az uradalom még együtt szerepelt,⁹⁹ az úrbérrendezéskor azonban két részét, a Csáky- és a Vandernáth-részt külön írták össze. Pedig az uradalom települései földrajzilag nem egy tömbben helyezkedtek el. Többségük ugyan a messzi északi Peticsei vagy a Bresztói kerület falvai közé ékelődött, néhányuk azonban a megye délebbi kerületeiben helyezkedett el, Vásárhely például a Nagymihályi kerületnek szinte a közepén. Az uradalom kiterjedése egyébként tekintélyes volt, az úrbérrendezéskor két része 27 ill. 25 települést foglalt magába. A Csáky részhez tartozott Homonna mezővárosa is. Az uradalom különválasztásával folytatták le az úrbérrendezést is. Hiába próbálnánk meg a homonnai uradalom településeit az úrbérrendezéskor kiküldött összeíró biztosok neve alapján beilleszteni a környező kerületekbe (az egyes kerületekben azonos biztosok működtek), mégsem járnánk sikerrel. Az uradalom településeit a környező kerületektől (akár a szomszédos falvaktól is) elkülönülő összeírókra bízták.¹⁰⁰

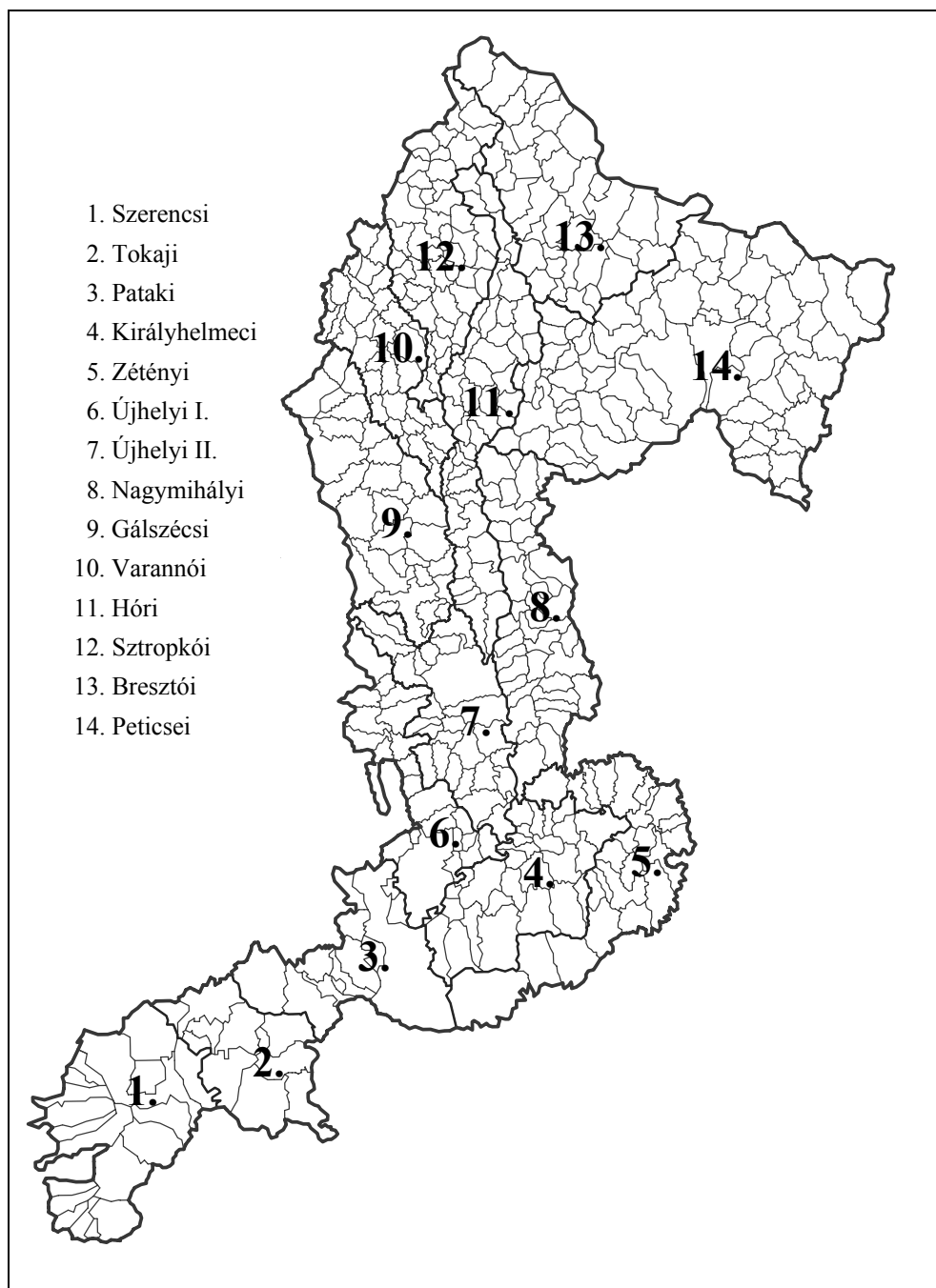
Az úrbérrendezést követő másfél évtized alatt azonban két közigazgatási átszervezés is történt. Céljuk elsősorban az lehetett, hogy – a kisebb egységek (járások, kerületek) számát növelve, a települések jobb megközelítését elősegítve – csökkentsék a helyi szervekre jutó területet, és ezáltal növeljék az igazgatás hatékonyságát. Az alaposabb tagolás ugyanis a közigazgatás helyi szervei számára megkönnyíthette, hogy eljussanak a hozzájuk tartozó településekre, s jobban ellenőrizni tudják azokat. Erre persze elsősorban a legészakibb, hegyvonulatokkal tagolt kerületekben volt szükség. Az egyes települések átsorolása végül sem a birtokosoknak, sem a lakosságnak nem okozhatott problémát, egyetlen kivétellel. A kormányzat az átszervezéssel vállalta, hogy felszámolja a homonnai uradalom kívülmaradását a kerületi beosztástól. Az igazgatási határok megváltoztatása természetesen az uradalom tulajdonosi viszonyain nem változtatott.

⁹⁹ ZmL IV-A 2005/a Loculo 114. No. 89. A *Conscriptio totius Comitatus pro Cassa contributionali deserviens*-ben a közigazgatási egységeket nem székhelyük szerint, hanem a járásokat szolgabírájuk, a kerületeket esküdt vezetőjük nevén nevezték meg. Az összeírásban a homonnai uradalmon kívül a Barkóczyak tavarnai uradalmát is külön kezelték.

¹⁰⁰ Vö. Takács–Udvari, I–III. 1995–1998. beosztásával.

2. sz. térkép. Zemplén vármegye középkori járásai

3. sz. térkép. Zemplén vármegye kerületei az úrbérrendezés korában

1777-ben a megyét 5 járásra, s ezeken belül 15 kerületre osztották (4. sz. térkép).¹⁰¹ A Helytartótanács 1777. augusztus 25-i leirata az ésszerűsége hivatkozott, de az átszervezés indoklása helyett inkább a tisztviselők (szolgabírák és esküdtek) feladatait és fizetésüket részletezte.¹⁰² A megyei közgyűlés az október 14-én, Dóry Ferenc főispán elnökletével Sátoraljaújhelyen megkezdett ülésén hozott határozatával vezette be az új beosztást.¹⁰³ Az új rendszerben a déli öt kerület határaiban nem történt változás. Azonosak maradtak az egyes kerületekhez tartozó település-számok is. A legdélibb három kerületet a Tokaji vagy Hegyaljai járás foglalta össze. A következő, a Zempléni járásba is három kerület jutott, a két – változatlan határú – bodrogi mellett a Sátoraljaújhelyi, ez utóbbi alaposan megváltozott körvonalakkal. Ondava-jobbparti területét ugyanis megkurtították, s csupán 11 ottani települést hagytak a kerületben. Korábbi falvainak egy részét a Gálszécsi kerülethez csatolták amely északon viszont jelentős területet veszített, bár így is 26 települése maradt. A korábbi Zempléni kerület jelentős részéből Töketerebes központtal, és ugyancsak 26 településsel, alakítottak új kerületet. A Gálszécsi kerület korábbi északi részén, 20 településből, Sókút központtal alakult új kerület. Az Ondava jobbpartján területet veszítő Újhelyi kerület – meglepő módon – az Ondava másik, keleti oldalán jutott kárpótláshoz, a jobbparti területnél jóval északabbra, egy – a törzsterülettől sajátos módon egy szűk átjáróval összekötött – Ondava–Laborc közötti területen. Itt 17 település tartozott hozzá. Ezt a részt az addig hosszanti irányban igen kiterjedt Nagymihályi kerületből választották le, amely az átszervezéssel meg is szűnt. Területének az Újhelyi kerületből kimaradt (nagyobbik) része a korábban az uradalomhoz tartozó Homonna központtal létrehozott új kerületbe olvadt. Megszűnt a Hóri kerület is. Délre nyúló keskeny sávja a Homonnai kerületbe olvadt (amelyhez ezáltal 45 település került). A Homonnának tulajdonított jelentőséget az is mutatja, hogy – míg a megye középső és északi kerületeinek a központja általában az adott kerület déli részén, néha közepén volt található, addig az uradalmi központ a róla elnevezett kerületnek szinte a legészakibb sarkában. (Bár a Ciroka, a Laborc mellékfolyója megkönnyíthette a megközelítést, a város mégiscsak a megyének a Vihorlát fölé benyúló ívében volt.)

A megye északi harmadában az átszervezést eltérő folyamatok jellemezték. Északnyugaton területileg általában csak néhány falu átszatolására került sor. Varanó és Sztropkó megtarthatta kerületi központ jellegét, településeik száma azonban mindkettőjüknek csökkent (39 és 41), mert az addigi kerületi határokat dé-

¹⁰¹ Az átszervezéshez vezető megyei kezdeményezés levéltári forrásainak nem jártam utána. Meglétét Kazinczy visszaemlékezései igazolják. Szerinte „Zemplén vármegye deputációt rendele helytartónkhoz, Albert lengyel királyi [helyesen: szász–tescheni] herceghez, Teréziának vejéhez, mely a herceget s a helytartótanácsot kéri, hogy a nagy megye osztassék egy járással többre.” Az 1777 márciusában Budára és Bécsbe tartó küldöttségben – nagybátyja, András kíséretében – az akkor 18 éves író is részt vehetett. A tárgyalások eredményéről azonban a továbbiakban már nem számolt be. – Kazinczy, 1987. 74–76.

¹⁰² ZmL IV-A 2001/b. Loc. 11. No 2. A leiratot Csáky János tanácsos jegyezte.

¹⁰³ ZmL IV-A 2001/a. *Protocollum*, 67. kötet

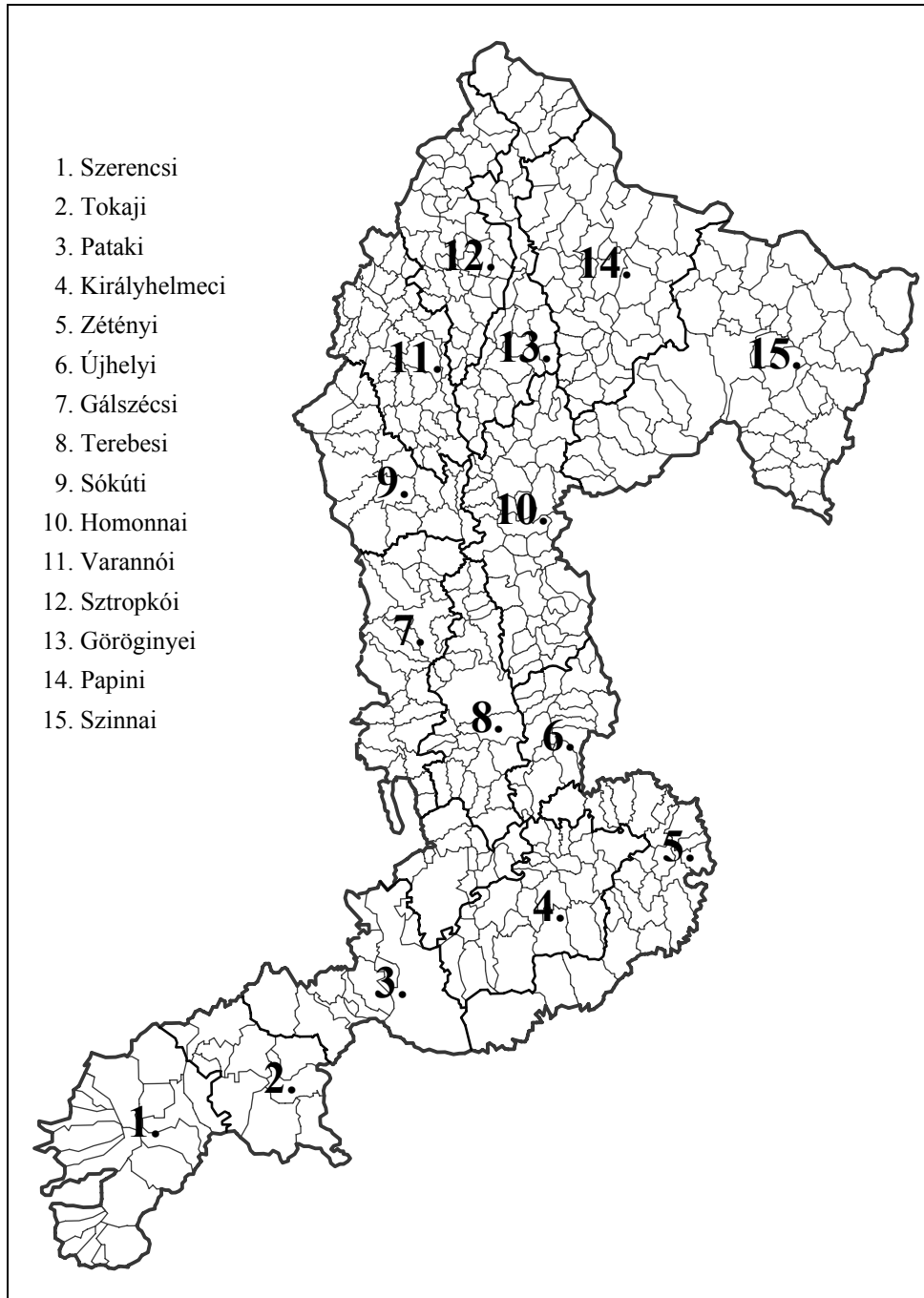

lebbre helyezték, így területük kisebbé vált. A tőlük elcsatolt falvakból és a megszünt Hóri kerület északi sávjából Göröginye központtal jött létre új kerület (33 település). Ugyanakkor valamivel jelentősebb a megye északkeleti területének változása. E térség két kerületébe olvadt ugyanis a homonnai uradalom legtöbb községe. A kerületi központok is új helyre kerültek, Bresztóból Papinára, Peticséből Szinnára, egyúttal megváltoztatva a kerületek nevét is. A két kerület településszáma természetesen megnőtt (44-re ill. 47-re).

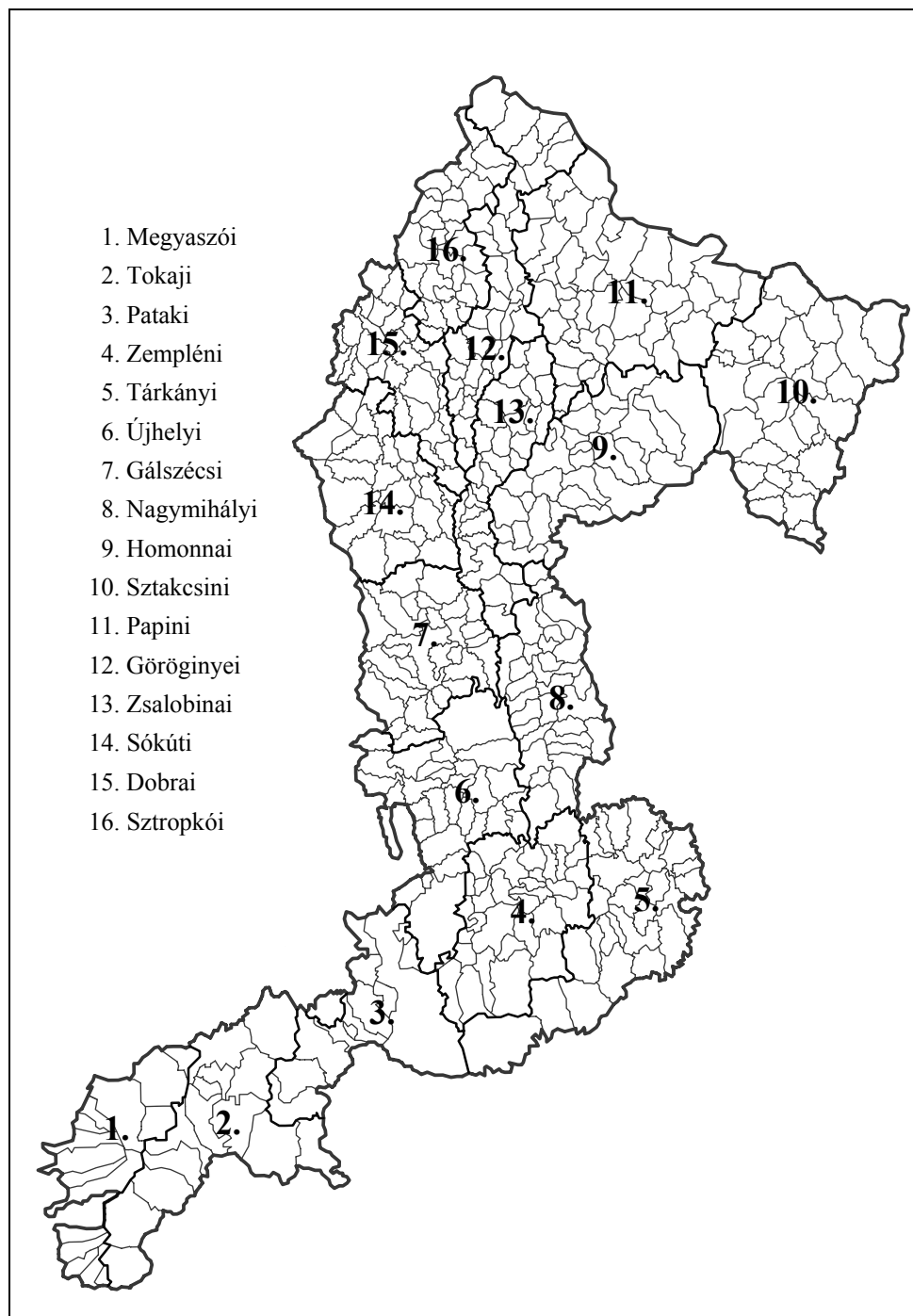
A II. József uralkodása alatt végbement országos változások, a megyei autonómiák felszámolása, az ország 10 nagy kerületre való beosztása, amelynek során Zemplén Abaúj, Sáros és Szepes megyékkel került egy igazgatás alá, a kerület központja pedig Kassa lett, a megyénél kisebb egységeket általában nem érintette. A császár életében (1787-ben) mégis újjáalakították a megye közigazgatási beosztását (5. sz. térkép). Ezúttal 6 járást és azokon belül 16 kerületet alakítottak ki. Ez a változtatás alaposabbnak látszott a korábbinál. A forrásainkban előforduló két korábbi beosztásban a kerületek határát általában a folyók mentén jelölték ki, ami gyakran vezetett ahhoz, hogy szomszédos, egy folyó, vagy északabbra csak patak ellentétes partján fekvő települések eltérő közigazgatási egységbe kerültek. A Nagymihályi kerületet az Újhelyitől és a Gálszécsitől az Ondava választotta, a Varannóit a Sztropkóitól a Tapoly, a Hórit a Bresztóitól az Olyka. Ebben a beosztásban a Tapoly két partján, egymással szemben fekvő Varannó és Varannó Csemernye, vagy Tót Jesztreb és Sókút eltérő közigazgatási egységekhez tartoztak, akárcsak az Olyka két partján egymással szembenező Orosz Petróc és Pakasztó, vagy Kosaróc és Lukasóc. A folyók határként való kijelölése egyébként megfelelt a hagyományoknak. Mint láthattuk, magát Zemplén megyét is több oldalról határolta valamilyen folyó.

Az 1787-i közigazgatási felosztásban új elvet jelentett, hogy a kerületi határok a folyók mellől a vizek közeire (északabbra a völgyeket elválasztó hegyvonulatokra) kerültek. Délen a Hernád–Sajó és a Takta–Tisza vonalai között olyan határt húztak, amely észak-déli irányban kettéválasztotta a volt Szerencsi kerületet. Valamivel északabbra a Bodrog és a nyugati megyehatár közé került újabb választóvonal. Az új határvonalak következtében Megyaszó kerületi székhely rangot kapott, Szerencs viszont, amely Tokajjal került azonos kerületbe, elveszítette székhely jellegét. A korábbi Szerencsi kerület Bodrog menti települései, Keresztúrtól kezdve, a Pataki kerületbe kerültek. A Megyaszó kerületbe 16 település került, a Tokajiba 15, a Patakiba 13. Az elsősorban a Bodrogköz magába foglaló Zempléni járásban a volt Királyhelmei kerületet északra kibővítették, központja Nagy Tárkány lett (27 település tartozott hozzá), s bővült a Zétényi kerület is a Bodrog jobbpartján. (Tulajdonképpen ezzel került a Bodrog túlpartján fekvő Zemplén mezőváros a kerülethez.) Településeinek száma 31 lett.

Az Újhelyi járásban a Sátoraljaújhelyi kerület visszakerült az Ondava jobbpartjára, s egészen Töketerebesig nyúlt (32 településsel). A járás másik kerülete a Gálszécsi volt, amely az Újhelyi kerülethez átkerült települések helyett az Ondava jobbpartján jutott új területhez (28 település). A balparton, a Nagymihályi járásban ismét

4. sz. térkép. Zemplén vármegye kerületei 1778–1787 között

5. sz. térkép. Zemplén vármegye kerületei 1787 után

Nagymihály központtal szerveztek új kerületet, 32 településsel. Ennek következtében Homonna egy, a Ciróka völgyébe felnyúló, 30 települést magába foglaló kerület központja lett. A járáshoz került a Ciróka felső völgyét és a megye északkeleti sarkát magába foglaló, kifejezetten hegyvidéki jellegű Sztakcsini kerület (30 település). A hegyvidéken egyébként az addigi öt kerületet (a már említett Sztakcsinival együtt) hét váltotta fel, a közöttük húzódó határok pedig a folyóvölgyekből felkerültek a vizeket elválasztó hegyekre. A folyóvölgyekhez hasonlóan legyezőszerűen elhelyezkedő kerületek két járáshoz tartoztak. Nyugatról keletre: a Sztropkói járáshoz tartozott a Sókúti (27 település), a Dobrai (nagyjából a korábbi Varannói kerület helyén, 30 településsel) és a Sztropkói (34) kerület. A Göröginyeihez a Zsalobinai (az Olyka patak völgyében, 55 település), a Göröginyei (25) és a Papinai kerület (40 településsel). A különféle átszervezések alig érintették a megyehatárokat, s minimális esetben, legfeljebb néhány község esetében került sor átcsatolásokra.

A közigazgatás változásai természetesen a különböző időben keletkezett összeírásokra is kihatottak. Munkámban is választanom kellett a háromféle beosztás között, hogy az egyes felmérések adatait összehasonlítható állapotba hozhassam. Mivel az úrbérrendezéskor, valamint a legkorábbi dicális összeírásokban a homonnai uradalom két részének – egyébként egymástól távolabb fekvő településeit – nem sorolták be a kerületekbe, az 1787-ben kialakított rendszerrel viszont sérült a közigazgatás és a földrajzi környezet általam feltételezett összefüggése, végül az 1777–1787 közötti, alapvetően II. József korabeli kerületi beosztást fogadtam el. A három felosztás közül – véleményem szerint – ez alkalmazkodott legjobban az egyes földrajzi tájegységekhez. A Nagy Alföldnek a megyébe nyúló északi pereme így teljesen a megye legdélibb kerületébe (a Szerencsibe) került, a hegyaljai borvidék javarésze a következő kettőbe (Tokaji, Pataki), a Bodrogló újabb kettőbe (Királyhelmeci, Zétényi). A Laborc és az Ondava menti Zempléni-medencében öt kerület (Újhelyi, Terebesi, Gálszécsi, Sókúti, Homonnai) helyezkedett el, míg újabb öt kerület (Varannói, Sztropkói, Göröginyei, Papinai, Szinnai) a Keleti Beszék kis ruszin és szlovák hegyi falvait foglalta magába. Adataik alapján tehát jól megkülönböztethetőek lesznek a sík- és a hegyvidék sajátosságai. (Egyébként ezt a beosztást alkalmaztam korábbi tanulmányaimban is, így a kötetben szereplő kerületi adatok is jobban összevethetőek lesznek a korábbiakkal.)

LAKOSSÁG

Zemplén megyének a 18. század végén nagyjából 210 ezer lakosa volt. A II. József korabeli népszámlálás során tényleges lakosként 209 216 főt írtak össze,¹⁰⁴ ebből azonban hiányzott a Sáros megye határán fekvő, más megyei összeírásokban rendre szereplő – és ezért a munkámban figyelembe vett – Fias község (181 lakossal),

¹⁰⁴ Danyi-Dávid, 1960. 272–285.; Ung megye adatai: Danyi-Faragó-László, 1996. 68. és 71.

valamint az Ung megye határán fekvő, az összeírásokba hasonlóképpen bevett Izbugya (394 lakossal).¹⁰⁵ Ha e két község lakosait is figyelembe vesszük, 209 791 lakossal számolhatunk. Ha pedig ezen túl, a „jelenlévő” lakosok számához a „távollevő” 1191 főt is hozzáadjuk, akkor a lakosság száma meg is haladja a 210 ezer főt. Mivel azonban a „távollevők” (0,6%) – minden bizonnyal – sem a birtokviszonyokat, sem a gazdálkodást nem befolyásolták, ezért őket számításaimban mellőztem.

A lakosság megoszlására a népszámlálás csak a férfiak esetében nyújt támogatást. Megyei szinten egyébként – az általam elfogadott 209 791 lakos között – a férfiak aránya (106 736 fő, 50,9%) árnyalatnyival magasabb volt, mint a nőké. A férfiúi többlet a megye kerületeinek többségét jellemezte, csak négy délebbi kerületben (Szerencsi, Tokaji, Pataki, Újhelyi) volt a nők száma magasabb. Az egyes települések adatai természetesen itt is meglehetősen ingadozóak. Kis Csécsen a férfiak aránya mindössze 45,1%, Girincsen 46,8%, Kesznyétenben 46,9%, Rátkán 47%, Kis Toronyán viszont 58% volt. A férfiak felét persze eleve ki kell hagynunk a lakosság társadalmi megoszlásának vizsgálatakor. Több mint egyharmadukat (38 924 fő, 36,5%) ugyanis a „sarjadék” (azaz a 1–17 év közötti gyermek és fiatal) két kategóriájába sorolták, s nem tekinthetjük önállóknak azokat sem, akiket a „polgár és paraszt örököse” kategóriában (14 961 fő, 14,0%) tüntettek fel. Viszonylag jelentős volt a megyében a nemesek aránya, amit a férfi-lélekszám egészéhez kell viszonyítanunk (4928 fő, 4,6%), esetükben ugyanis – mint említettem – a fiúgyermekeket nem a „sarjadék” kategóriába sorolták, hanem az apjukkal egy rovatba.

A nemességgel ellentétben egyébként a megye lakosságában az egyháziak (363 fő, 0,3%), tisztviselők (97 fő, 0,1%) és „polgárok” (1181 fő, 1,1%) meglehetősen szerény arányban voltak képviselve. Az egyháziakat nyilván megrostálta II. József rendelete a szerzetesrendek feloszlására. Az uralkodó politikája – szándéka szerint – nem egyformán érintette a rendeket. A tanítással, betegápolással foglalkozó szerzetesek és apácák kolostorai közismerten maradhattak, de úgy látszik, vallásonként is létezett különbség. Míg Leleszen, ahol korábban a premontreieknek volt kolostoruk, 1787-ben mindössze három egyházi személyt írtak össze, Töketerében és Varannón pedig, ahol a pálosoknak volt kolostoruk, két-két egyházi maradt (nyilván a plébánosok–lelkészek), addig Krasznibrodon (lakosságszám 493), ahol a baziliták tartottak fenn kolostort, a II. József korabeli népszámláláskor is 17 egyházi személyt találtak (3,4%). – A tisztviselőket többnyire az adminisztrációs (kerületi) központokban találjuk, de aki közülük nemes volt, nem ebben a kategóriában tüntették fel. A megyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyen 4 tisztviselő mellett 216 nemeset találhatunk. Mivel a megyében gyakorlatilag nem volt jelentősebb ipar, de még város sem, nem csodálkozhatunk az itt található polgárok alacsony számán. A népszámlálás a lakosság tekintélyes részét (36 854 fő, férfiak 34,5%-a) a paraszt-

¹⁰⁵ Mivel a két települést mind az úrbérrendezéskor, mind az 1800-i nemesi jövedelemösszeírásokról Zemplén megyében vették figyelembe, ezért adataikat a közbeeső időben is a megyéhez számoltam. – Izbugyát egyébként Mészáros Kálmán „kétlaki” községnek nevezte, melyet „hol Zemplénhez, hol Unghoz számítottak”. Mészáros, 1999. 119.

sághoz sorolta. Ezek kétötöde (14 596 fő, 39,6%) kapott jobbágyi (*colonus*) besorolást, míg a többi (22 258 fő, 60,4%) zsellérként került az összeírásba.

Zemplénnek szabad királyi városa nem volt, helységei közül a 18. század végéig 26 jutott el a mezővárosi (*oppidum*) rangig.¹⁰⁶ A megyében – a különféle összeírások nem egyszer eltérő adatainak mérlegelése után – 444 településsel számoltam. A II. József korabeli népszámlálásban 452 helység szerepel, ezek közül azonban 8 egyértelműen pusztá volt. További eltéréseket okozhat, hogy – bár a települések többsége a 18. század végére szilárd keretekkel rendelkezett –, az összeírásokban esetenként mégis összekapcsoltak szomszédos falvakat, leválasztottak kisebb egységeket. A korabeli összeírásokban például Sárospatak két alkotóelemét: Nagy- és Kispatákat rendszerint külön-külön tüntették fel. (Így szerepeltek a népszámláláskor is.) Más települések szinte iker-falvának tűnnek, hol együtt, hol külön-külön említik őket, mint Dara és Sztarina, vagy Dubrava és Smugóc esetében. A II. József korabeli népszámlálásban az anya-település mellett, de külön adatokkal szerepeltetik a puszták egy részét is. Más összeírások viszont azt tanúsítják, hogy az említett 8 pusztán kívül még számos más pusztá volt található, különösen a folyó menti, nagyhatáru településeken.

Az ipar és a komolyabb városiasodás hiánya persze nem akadályozhatta meg, hogy az egyes települések lakosság száma között ne legyenek jelentős különbségek. Pedig ha a megyét földrajzi tájainak megfelelően három részre osztjuk, minden részbe 5-5 kerületet sorolva, a három rész lakosságának száma nagyjából kiegyenlített képet mutat. A legdélibb 5 kerületben 63 902 lakos (30,5%), a középső ötben 74 707 lakos (35,7%), az északi ötben 70 787 lakos (33,8%) lakott. A lakosság látványosan arányos megoszlása mögött ugyanakkor meglehetősen eltérő településszerkezet állt: a déli 5 kerületben 95 településen a települések átlagos lakossága 672 fő, a középsőkben 145 településen 515, míg az északiakban 204 településen 347 fő volt. Még nagyobb eltérést mutatnak az egyedi számok. A megye legnépesebb települése Tállya volt, 4388 lakossal. (Rajta kívül még 26 további település lakossága haladta meg az egyezer főt, köztük a megyeszékhely, Sátorajújhely is, 4023 lakosával.) A legkisebb község a Vihorlát oldalában 456 m magasan fekvő Orosz Bisztra¹⁰⁷, 54 lakossal (a 100 lakos alatti települések száma 12 volt.) A 8. sz. táblázatban az egy településre eső lakosság-átlagokat mutatom be a megye kerületeiben.

¹⁰⁶ Ezek a Hegyalján: Bodrogkeresztúr, Mád, Tállya, Tarcál, Tokaj, Zombor, Erdőbénye, Olaszliszka, Sárosnagypatak, Kispaták, Tolcsva, Sátorajújhely, továbbá Butka, Gálszécs, Homonna, Királyhalmec, Lelesz, Megyaszó, Nagymihály, Szerencs, Szinna, Sztára, Sztropkó, Töketerebes, Varannó és Zemplén.

¹⁰⁷ A Szinnai kerületben található. Nem azonos a megye legmagasabban fekvő települései között említett, a Sztropkói kerületben található faluval. A megyében más esetekben is találunk azonos nevű településeket (pl. Orosz Hrabóc volt a Sókúti és a Sztropkói kerületben, Polena a Sztropkóiban és a Szinnaiban is).

8. sz. táblázat.
A települések átlagos lakossága az egyes kerületekben

	Kerületek	Települések száma	Összes lakos	1 településre jutó lakos	Gazdák (jobbágy + zsellér)	Gazdák száma / település
1	Szerencsi	21	16 372	780	2 877	137
2	Tokaji	10	18 701	1 870	3 386	339
3	Pataki	13	12 003	923	1 991	153
4	Királyhelmeci	26	8 102	312	1 341	52
5	Zétényi	24	8 724	364	1 503	63
6	Újhelyi	28	15 306	547	2 410	86
7	Gálszécsi	26	13 825	532	2 339	90
8	Terebesi	26	13 668	526	2 394	92
9	Sókúti	20	9 861	493	1 922	96
10	Homonnai	45	22 047	490	3 669	82
11	Varannói	39	12 198	313	2 099	54
12	Sztropkói	41	9 231	225	1 482	36
13	Göröginyei	33	12 349	374	2 271	69
14	Papini	44	17 751	403	3 272	74
15	Szinnai	48	19 258	401	3 824	80
	Megyei összes	444	209 396	472	36 780	83

A kerületi adatok azt tanúsíthatják, hogy a lakosságszámban fennálló nyilvánvaló különbségek ellenére a megye északi vidékeit sem a törpe falvak jellemezték. Az 1787-i népszámlálás adatai szerint az egy településre eső lakosságátlagok ezekben a kerületekben is viszonylag számottevőek voltak, s nem mutatkozott alapvető eltérés a népszámláláskor regisztrált jobbágylakosság számában sem. Kivételt inkább a másik – a népesebb déli – oldalon találunk. A Tokaji kerületben az egy településre jutó lakosok száma nagyjából duplája a következő (a Pataki) kerület települései átlag-lakosságának és az ott lakó parasztgazdák átlagos számának, s több mint nyolcszorosa (illetve kilenc és félszerese) a Sztropkói kerületbeli adatoknak.

Nem tudhatjuk, hogy Fényes Elek mire alapozta a megye lakóinak boldogságát. Kétségtelen, hogy kedvezőnek, általában egészségesnek találta az itteni éghajlatot, mind a délebbi, mind az északi vidékeken. „A déli részeken a szelíd, mérséklett [!] éghajlat a *vegetatit* hatalmasan előmozdítja, s itt minden növény, s még a nemezebb is szépen díszlik. A levegő is tiszta és egészséges, kivéven a bodrogi s taktaközi mocsárok mellékeit.” Kedvező véleményét az sem változtatja meg, hogy a levegő „az északi hegyek közt durva, hideg de [itt is] egészséges”. Nem bánja azt sem, hogy „északon a szőlőfűrt már éretlenül marad”, sőt „Homonnán felül a szilva sem érik meg tökéletesen”.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Fényes, 1844. III. 383. és 386.

A természet kedvező hatásáról szólt – Fényest közel félévszázaddal megelőzve – Szirmay Antal is. Ő úgy vélte, hogy „a vizek sokfélesége mellett a levegőt valamely szellem szinte mozgásban tarja, s ami fertőző, ártalmas benne, szétfújja. Hogy a levegő egészséges, a lakosok viruló, vidám arca, termete, erős tagjai bizonyítják.” Bizonyítékul hivatkozott az általam már említett, Vékén élő 130 éves öregúr (korábbi szolgabíró) magas életkorára. Abban, hogy a jó levegő vagy a magas életkor a megye lakóit valóban kiemelkedően boldoggá tette-e, aligha tudunk állást foglalni.

Fényes további dicséreteivel szemben azonban konkrét, ha nem is alapvető ellenvetéseket is tudunk tenni. Zemplén a 18. század végén sem kiterjedését, sem lakossága számát tekintve nem tartozott az ország legkiemelkedőbb megyéi közé. Mintegy 6300 km² kiterjedésével¹⁰⁹ területileg a 11., közel 210 ezer lakosával a 10. helyet foglalta el a megyék között. Felszínének és gazdálkodásának változatossága, sűrű településhálózata miatt azonban mégis különleges szerepet tölthet be bármely vizsgálódásban. Déli-, középső- és északi területeinek eltérései egyetlen közigazgatási egységen belül olyan különbségeket mutathatnak, amelyeket másutt rendszerint csak olyan – egymástól távollévő – megyék esetében tapasztalhatunk, amelyekben a közigazgatás különbsége az összeírások eltérő elveihez és gyakorlatához vezethetett. Ez pedig megnehezítheti a kapott adatok összehasonlítását. Eredményeimet így mindenképp a más megyékkel, azoknak Zemplén tájaihoz hasonló vidékeivel való összevetésre tartom alkalmasnak.

---

¹⁰⁹ Ennyivel számol a hagyományos történeti irodalom, amely általában a Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyéi sorozat Zemplén kötetének (Bp. 1905.) adatát veszi át. Benda Gyula (1973. 66.) szerint Zemplén megye területe 1848 előtt csak 6195 km² volt.

V. A GAZDÁLKODÁS HÁTTERE

A 18. századvégi Zemplén gazdaságában a mezőgazdaság csaknem kizárólagos szerepet játszott. Lakosainak túlnyomó többsége kapcsolódott – földművesként vagy földbirtokosként – az agrártermeléshez, biztosította megélhetését az agrárszféra termékeiből vagy jövedelméből. Nem közömbös tehát, hogy mekkora volt az a földterület, amely a gazdálkodók rendelkezésére állt, s hogy kik és hogyan tudták azt hasznosítani.

A történeti Zemplén vármegye területét a szakirodalom nagyjából 6200–6300 km²-ben adja meg. Ez a modern mezőgazdaságban használatos területmértékre átszámítva 620 000–630 000 hektárt, a hagyományos gazdaságban használatos egységekben mérve 1 077 324–1 093 750 (1600 □-öles) kataszteri, vagy 1 436 515–1 458 300 (1200 □-öles) magyar holdat tesz ki. E terület teljes művelés szerinti megoszlása a ránk maradt 18. századvégi összeírásokból nem derül ki. A kataszteri felmérés adatainak többsége Zemplénben sem maradt fenn. Ha tehát a szántóföldek esetében rendelkezünk is adatokkal a földesúri és a paraszti földek nagyságára, a rétek esetében már csak az adózás céljaira készített dicalis összeírások állnak rendelkezésünkre, az erdők és legelők esetében pedig még ezek sem. Pontosabb ismereteket így többnyire csak későbbi kimutatásokból meríthetünk, amelyek viszont maguk sem mindig mentesek az ellentmondásoktól. Miután Zemplén megye igazgatási egysége közel egy évszázada megszűnt, a modern technikát alkalmazó kataszteri felmérésekre a megye egészét tekintve nem kerülhetett sor. Visszamenőleg pedig aligha lehetne pontosan megállapítani például a megyét borító erdők kiterjedését. A *Zemplén monográfia* bő évszázaddal ezelőtti adata szerint a megye területéből 5040 km²-t (kb. 800 ezer kat. holdat, az összterület 75%-át) foglalták el a hegyek.¹¹⁰ Nyilván nagyjából ekkora volt a területük a 18. század végén is. A hegyek változatlanlanságával szemben – a művelt földterület növekedése következtében – az erdők területe csökkent. 18. századi kiterjedésüket nem ismerjük. Fényes Elek a 19. század közepén még 382 ezer kat. hold erdőről tudott,¹¹¹ a 19. század végén viszont már csak 302 ezer kat. hold erdővel számoltak (27,7%).¹¹² Ennek javarésze a he-

¹¹⁰ Az adatok a monográfia Buza János által készített természetleíró fejezetéből származnak. Ugyanezeket a nagyságokat közölte tíz évvel korábban Ballagi Géza, 1895. II. 159.

¹¹¹ Fényes, 1844. III. 382.

¹¹² Borovszky, [1905]. 173.

gyekre, s ezáltal a megye északi területeire jutott, a folyók mellett húzódó galéria erdőket bizonyára csak akkor számították be, ha mögöttük kiterjedtebb erdőterület húzódott. De – elsősorban ugyancsak északon – a hegyoldalak lejtőire szorulhatott a 174 ezer kat. hold legelő (16%) bizonyos hányada is. Arra, hogy az erdő és a legelő nagysága mennyiben változott a közben eltelt bő száz év alatt, mennyire adták át helyüket az intenzívebben művelt mezőgazdasági ágaknak, korabeli összeírások híján nem tudhatjuk. Művelésbe fogható terület azonban így is maradt. A *Zemplén monográfia* a 20. század elején is 56 ezer kat. hold (5,1%) nem termő területet tüntetett fel.

Legtöbb adatunk a szántóföldekre vonatkozik. Legteljesebbnek a II. József korabeli kataszteri felmérést tekinthetjük (322 451,6 kat. hold), még ha kétségeink is lehetnek aziránt, hogy ezt a nagyságot valóban minden évben bevetették-e. Újabb adatara Fényes Elek sem tudott hivatkozni (nála 312 364 kat. hold szerepel), míg a 19/20. század fordulóján keletkezett összefoglalók 422 ezer holdról tudtak, ami kb. 30%-os növekedést jelent. A paraszti használatban lévő rétek nagyságának pontosabb ismeretét a dicalis összeírások bizonytalanságai korlátozhatják. Nem könnyű ugyanis megmagyarázni például, hogy hogyan nöhetett az 1787-ben 41 375 1/2 kaszás [*falcastrum*] rét egyetlen év alatt 48 634 3/8 kaszásra. 19. századi növekedésük ugyanakkor könnyen magyarázható. A vízügyi „kármentesítések”, folyószabályozások, lecsapolások jelentős, addig legfeljebb időszakosan kihasználható területeket szabadítottak fel az intenzívebb művelésre.¹¹³

A 18. századvégi összeírásainkban a szántók, a rétek és a szőlők kiterjedésére, a különféle kertek (gyakran csak darabszámban kifejezett) nagyságára találhatunk adatokat. A forrásokkal foglalkozó fejezetben úgy véltem, hogy nem lehetetlen közülük olyanokat kiválasztani, amelyeknek adataira szabad támaszkodnunk. A mezőgazdaság központi ágainak tárgyalásába ilyeneket kívánok bevonni.

A SZÁNTÓFÖLDEK NAGYSÁGA

A 18. század utolsó negyedére négy olyan forrással rendelkezünk, amely számszerű adatokat kínál a Zemplén megyei szántóföldek nagyságára. Az úrbéri rendelet munkálatai során készített előzetes felmérés, majd a végrehajtás tabellái, az 1776-tól teljes dicalis összeírások, végül a II. József korabeli kataszteri felmérés adatai persze nem egyszer tartalmazznak egymásnak ellentmondó adatokat. A fejezetet ezért is a felsorolt források vizsgálatával, adataik értékelésével kell kezdenem.

Az úrbérrendezést megelőző felmérés – általam korábban megbízhatatlannak minősített – adataitól, amelyek országos szinten először próbálták körvonalazni a

¹¹³ A Tisza szabályozásáról már az 1722/23. évi országgyűlés tárgyalt, kivitelezésére csak a 19. század közepén (1851-től) került sor. Hasonlóképpen késett a Bodrog megregulázása is. Az 1846-ban alakult, érdemben az 1850-es évektől működő Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat 15 ezer kat. hold területet mentesített töltéseivel az áradásoktól, s tett földművelésre alkalmassá. Mailáth József: *Vízszabályozás*. In: Borovszky, [1905]. 209.

parasztok által használt földek nagyságát, talán nem is annyira a számok pontosságát kell elvárunk. Mivel bevallás alapján (a kilenc kérdőpontra adott válaszokkal egy időben) készültek, jó példát szolgáltathatnak arra, hogy hogyan értékelték saját helyzetüket (szántójuk, rétjük nagyságát) a gazdák, s arra is, hogy – összehasonlítva a biztosok által később kitöltött tabellák adataival – mennyiben felelt meg ez az önértékelés a rendezés során kialakított kategorizálásnak. A települések egy részében ugyanis az úrbérrendezésig nem éltek a jobbágyok teleknagyság szerinti besorolással, vagy ha igen, azt nem feltétlenül a szántó nagyságához, hanem a jószágállomány számához mérték. (Zemplén megye legdélibb, az Alföld peremén fekvő településeinek tartották egész telkesnek, akinek négy ökre volt.) Így a telekszám nem is lehet összehasonlítási alap az előzetes felmérés és a tabellák között. Az lehet viszont a szántók nagysága. A 9. sz. táblázatban azt mutatom be, hogy hogyan aránylottak a tabellák szántóföldre vonatkozó adatai az előzetes felmérés hasonló számaihoz. (Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében a szántóföldek adatait az eredeti pozsonyi mérőről magyar holdra számítottam át, mely így fele lesz a forrásban szereplő, pozsonyi mérőben kifejezett összegnek. Beszámítottam viszont azt az 5311 holdnyi szántót is, amelyet egyes jobbágyok azért kaphattak, mert a szántó alapján történt, telekhányad szerinti besorolásukkor nem tudtak nekik elegendő rétet biztosítani.)

A tabellák a szántóföldek nagyságát jóval jelentősebbnek mutatják, mint az előzetes összeírás rovatai. Korábban a tabellák és a dicális összeírások nagyobb megbízhatósága mellett foglaltam állást. Nem tértem azonban ki az előzetes felmérés adataiban mutatkozó bizonytalanságok okaira. Mivel ez a fázis is beletartozott az úrbérrendezésnek a hatóságok által elrendelt folyamatába, mégsem kerülhetem el az eltérések mégoly rövid magyarázatát. A szántó esetében ez – megyei szinten – közel másfélszeres növekedést jelent. Feltételezhetnénk, hogy az előzetes összeírás adatait a rendezés során a biztosok automatikusan növelték volna meg. Ezt a körülményt azonban cáfolja, hogy a megyei átlagok meglehetősen eltérő helyi adatokból tevődnek össze. A megye egyes kerületeiben olyan esetek is előfordulnak, amikor éppen az összeírások adatai voltak magasabbak, mint a tabelláké. Ezt észlelhetjük a Szerencsi és a Tokaji kerületben. Némi következetességet ezen adatokban annyiban találhatunk, hogy a mérséklődést következetesen a déli kerületekben feltételezték.

A különbségeket végül nem lehet a paraszti földállományban a rendezés során bekövetkezett változással magyarázni. Ilyet történetírásunk nem feltételez. A tabellák ugyan a szántóföldként kezelt földmennyiség 3,9%-át (5311 magyar hold földet) ún. kiegészítésként tüntették fel, amelyet – mint említettem – a „belső házhely és rétek fogvatkozásának helyrehozása végett” adtak hozzá a telkekhez, és amely után nem kellett kilencedet adni. Valójában azonban ez nem a jobbágytelek érdemleges megnagyobbítását jelentette, hanem olyan csekély többletet, amellyel a rétek (ritkábban a belső telkek) aránytalanságait (hiányát) igyekeztek kiegyenlíteni.

9. sz. táblázat. Az úrbérrendezést megelőző felmérés és az úrbéri tabellák számadatai kerületenként

	Kerületek	Előzetes felmérés / m. hold ¹¹⁴	Úrbéri tabella / m. hold	Kiegészítés / m. hold	Szántó + kiegészítés / m. hold	A felmérés %-ában
1	Szerencsi	14 995 1/2	14 028 3/4	481 1/4	14 510	96,76
2	Tokaji	2 379 1/4	1 878	1/4	1 878 1/4	78,94
3	Pataki	1 795 3/8	3 360 3/4	374 3/4	3 735 1/2	208,06
4	Királyhelmei	2 908 1/2	5 606 3/4	151	5 757 3/4	197,96
5	Zétényi	4 150 1/8	5 452 1/2	153 3/8	5 605 7/8	135,08
6	Újhelyi	4 922 1/2	7 528 1/2	0	7 528 1/2	152,94
7	Gálszécsi	5 958	8 191	614 1/2	8 805 1/2	147,79
8	Terebesi	9 616 3/8	10 765 1/4	9	10 774 1/4	112,04
9	Sóki	5 700 1/4	8 660 7/8	950 5/8	9 611 1/2	168,62
10	Homonnai	7 480 1/2	10 926 1/8	384	11 310 1/8	151,19
11	Varamói	8 476 3/8	10 717 1/2	1 456 5/8	12 174 1/8	143,62
12	Sztropkói	5 975 1/4	7 144 7/8	173 1/4	7 318 1/8	122,47
13	Göröginyei	6 458 3/8	10 962 1/2	100 1/4	11 062 3/4	171,29
14	Papini	7 866 3/4	15 988 1/8	358 7/8	16 347	207,80
15	Szinnai	6 468 1/2	14 948	103 1/4	15 051 1/4	232,69
	Megyei összes	95 151 5/8	136 159 1/2	5 311	141 470 1/2	148,68

A különbségek okai között meg kell említeni, hogy a felmérés szempontjai nem mindig mutatkoztak következetesnek. Az úrbérrendezés idején a helytartótanácsi leírások arra biztatták az összeírókat, hogy ne csupán az adóévben bevetett nyomások területét írják össze, hanem minden szántót (az ugart is beleértve). A megyék szabályozásai azonban esetenként a szántóföldek és a rétek rovatába csak a bevetett vagy használt nyomások és kaszálók területét írták be.¹¹⁵ A helytartótanácsi irányelvet úgy látszik nem mindenütt sikerült megvalósítani.¹¹⁶ A vallomásokból Zemplénben sem mindig derül ki egyértelműen, hogy a pozsonyi mérőben megadott vetésterületek a gazda összes szántóját, vagy csak egy-két bevetett nyomást tartalmaznak. A példák ugyanis mindkét változatot elfogadhatónak mutatják. A 30–40 pozsonyi mérős (15–20 holdas) adatokat valószínűleg a teljes földállományra kell vonatkoztatnunk, a 6–10 mérős (3–5 holdnyi) nagyságokat viszont inkább csak a bevetett egy

¹¹⁴ Az úrbérrendezést megelőző felmérés szántóföldre vonatkozó adatait saját magamnak kellett kiszámítanom, mivel az összeírók gyakran még a kézzel rajzolt táblázatok településenkénti adatait sem adták össze, nemhogy abból kerületi vagy megyei összesítést készítettek volna. A 95 151 magyar holdnyi összegnek a korabeli számításokban nincs nyoma.

¹¹⁵ Erről rendelkezett Heves-Külső Szolnok vármegye közgyűlése is 1774-ben. Vö. Soós Imre, 1973. 16–17.

¹¹⁶ Varga János szerint az éppen be nem vetett szántó (ugar) leginkább a nagyhatárú településeken maradt ki az összeírásból (1967. 12. és 17.).

vagy két nyomásra. (A Sókúti kerület Hencóc nevű falujában parasztonként 1–6 pozsonyi mérős vetésterületet is jeleztek, ami teljes úrbéres állománynak irreálisan alacsony.) A köztés (12–20 pozsonyi mérős) adatok viszont jelölhetik egy módosabb gazda egy vagy két nyomását, de egy töredéktelkes egész vetésterületét is.

A földet egyébként nem mérnöki alapossággal mérték fel, hanem az adatok a rendezést végző megyei megbízottak által végzett mérésekkel, esetleg bemondást kiegészítő próbaméréssel kerültek be az összeírásba.¹¹⁷ Nem szabad megfedkezünk arról sem, hogy a gazdák – bár az a váratlan panaszáradatuk, „ami a kormányhivatalok által összeállított kilenc kérdésre válaszul érkezett”, vallomásaik őszinteségét bizonyítja,¹¹⁸ – nem egyszer, esetenként éppen földesuraik sugalmazására, igyekeztek eltitkolni a számukra kedvezőtlennek tekintett körülményeket, például földjeik nagyságát, félvén attól, hogy a rá kivetett adót emelni fogják. A rendezést megelőző felmérés során az összeíró biztosok, maguk is földbirtokosok, a parasztságot – a kilátásba helyezett magasabb adókkal és szolgáltatásokkal való riogatással – földjének eltagadására, kisebb telek bevallására biztatták, amit jobbágyaik általában meg is tettek.¹¹⁹

Magyarázatul szolgálhat az a körülmény is, hogy a legészakibb kerületekben a lakosság megélhetésének elsődleges forrását nem annyira a földművelés biztosította, mint inkább a jószágtartás valamint az erdőélés, amint ezt a kilenc kérdőpontra adott válaszok is megerősíthetik. Tágabbak voltak a legeltetésre alkalmas területek, szélesebb az erdők által gyűjtögetésre felkínált termékek sora. A szántóföldet pedig kevesebbre értékelték, s ezért művelőik esetleg – délebbre lakó társaikkal ellentétben – kevesebbet is véltek a magukénak, mint amennyi valóban az övék volt. A birtokosok e szűkhatárú hegyi falvakban nem kívántak majorságot kialakítani. Céljuk inkább az lehetett, hogy a meglévő szántót a jobbágyok kezére adják, s ezzel járadékkötelessé tegyék.

A különbségek objektívnak tekinthető okain túl a vallomások szöveges részének áttekintése, a jobbágyi nyilatkozatok hangvételének figyelembe vétele egy további, szubjektívnek tekinthető okot is sugall, nevezetesen azt, amit Balogh István „a parasztság alacsonyabb rendűségi érzéseként” regisztrált, s amely miatt e rétegben hiányzott „a társadalmi felemelkedéshez” vezető „igény és öntudat”.¹²⁰ Úgy vélhetjük, hogy a megye északi kerületeiben a felmérés eredményei és az úrbéri tabellák adatai között mutatkozó jelentősebb eltérésben (a Papini és a Szinnai kerületben több mint kétszer ak-

¹¹⁷ Felhő Ibolya, 1957. 215., Varga János, 1967. 12. – Varga szerint a későbbi újraszabályozások még ott is kb. 10%-kal több földet találtak a parasztok kezén, ahol a birtokosok – egyes uradalmaiban – az úrbérrendezést megelőző évtizedekben felmérték földjüket, s – ezt a felmérést elfogadva – az úrbéri biztosok ennek adatait vezették át a tabellákra.

¹¹⁸ Vö. Orosz István, 1995. 126.

¹¹⁹ Wellmann Imre, 1967. 15.; Felhő Ibolya, 1970. 18. – Wellmann Imre mutatott rá arra a groteszk ellentmondásra, hogy míg a parasztság oly őszintén szolt a gazdálkodását befolyásoló körülményekről, köztük is leginkább a terheiről, addig birtokának bevallásában ugyancsak óvatos maradt. Wellmann, 1999. 345.

¹²⁰ Balogh István, 1973. 88.

kora szántót tüntettek fel, mint amennyit előzetesen a jobbágyok magukénak vallottak) a szántóföldek eltagadásán túl a vallomástevők elbizonytalanodására, anyagi helyzetük alábecsülésére utaló körülményeknek is szerepet kell tulajdonítanunk.

Bár mind az előzetes összeírás, mind a végleges rendezés földnagyságát alapsabb felmérés nélkül, jórészt becslés alapján állapították meg, elfogadhatjuk, hogy utóbbi alkalommal ez a becslés jobban közelítette a tényleges földnagyságot. A gazdák tehát az úrbérrendezést megelőzően jóval kevesebbre becsülték az általuk művelt földterületet, mint amekkora az a valóságban volt. Kivételek persze ebben is akadhatnak. A megye két délebbi kerületében (Szerencsi és Tokaji) éppen a tabellák adatai bizonyulnak alacsonyabbnak, mint a felmérése. Ez a csökkenés többféle okra vezethető vissza. Mindenképpen figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy a tabellákban (csekély kivételtől eltekintve) mellőzték a zsellérföldeket. Az 1/8 teleknél kisebb gazdaságok szántói – amelyek többségükben szerepeltek az előzetes felmérésben – a tabellákból így kimaradtak. Az eltérés azonban alapulhat téves korábbi becslésen is. A II. József korabeli birtokfelmérés tanulsága szerint ezen déli kerületekben meglehetősen magas volt a földesúri majorságok aránya,¹²¹ aminek következtében a birtokosok magasra becsülték a szántóföldek értékét. Azt nem lehet egyértelműen kimondani, hogy az úrbérrendezés során a birtokosok paraszti földeket sajátítottak volna ki, az azonban eléggé hihetőnek látszik, hogy e kerületekben a parasztok több földet véltek magukénak, mint amivel valójában rendelkeztek.

A tabellák összeállításakor, a rendezés során a félreértéseket igyekeztek tisztázni, s a hiányosságok egy részét sikerült is korrigálni. Mint korábban már esett róla szó, a tabellák megbízhatóságát erősíti egybeesésük, vagy legalábbis hasonlóságuk a dicalis összeírások adataihoz. A tabellák egyszeri adatával szemben azonban a dicalis felméréseket évente megismételték, s adataik nem feltétlenül felelnek meg egymásnak. A szántóföldek nagyságát például a 18. század utolsó negyedében egyértelműen csökkenőnek mutatják, ami kevéssé tűnik valószínűnek. Erre vonatkozó adataikat a 10. sz. táblázatban mutatom be.

10. sz. táblázat.

A szántóföldek nagysága néhány év dicalis összeírásában

Évszám	Paraszti szántó / magyar hold
1776	136 513 1/8
1778	133 864 5/8
1784	132 265
1785	124 105 7/8
1786	78 636 3/4
1787	82 586 1/4
1788	79 051 3/8
1800	62 498 1/2

¹²¹ Vö. a VII. fejezet nemesi jövedelmeket tárgyaló alfejezetével.

Az adóalapot felmérő dicalis összeírások adatainak időnkénti csökkenése nem egyedülálló jelenség. A parasztek – adóalapjuk mérséklése érdekében – máskor és másutt is igyekeztek eltitkolni vagyontuk, ingatlanukat, jószágukat, és úgy tűnik, szántóikat is. A táblázatban felsorolt adatok közül az első a legmagasabb, annak az évnél az adata, amikor az összeírás először készült el minden településen, s azok adatait megyei szinten is összesítették. Így leginkább ennek az első, talán a hatóságok által is jobban kontrollált évnél az adatait lesz érdemes az úrbérrendezési adatokhoz hasonlítani. A 11. sz. táblázatban a 9. sz. táblázat egyik – a paraszti szántóra vonatkozó – adatát százalékos összehasonlítással egészítettem ki.

11. sz. táblázat.

A paraszti szántó nagysága az úrbéri tabellákban és az 1776-i dicalis összeírásban

	Kerület neve	Úrbéri tabellák / m. hold	Dicalis össze- írás / m. hold	A tabellák %-ában
1	Szerencsi	14 510	14 260 7/8	98,28
2	Tokaji	1 878 1/4	1 937	103,13
3	Pataki	3 735 1/2	3 085	82,59
4	Királyhelmeci	5 757 3/4	5 603 1/4	97,32
5	Zétényi	5 605 7/8	5 444 1/2	97,12
6	Újhelyi	7 528 1/2	7 349	97,62
7	Gálszécsi	8 805 1/2	8 557	97,18
8	Terebesi	10 774 1/4	10 789	100,14
9	Sókúti	9 611 1/2	8 630 5/8	89,79
10	Homonnai	11 310 1/8	11 071 3/4	97,89
11	Varannói	12 174 1/8	10 711 7/8	87,99
12	Sztropkói	7 318 1/8	7 129 3/4	97,43
13	Göröginyei	11 062 3/4	10 959 3/8	99,07
14	Papini	16 347	15 971	97,70
15	Szinnai	15 051 1/4	14 976 7/8	99,51
	Megyei összes	141 470 1/2	136 476 7/8	96,47

A táblázat megerősíti korábbi megállapításomat, hogy az 1776. évi dicalis összeírás szántóföldre vonatkozó adatai lényegében nem térnek el az úrbéri tabellák számaitól. Megyei szinten ugyan kb. 3,5%-kal kevesebb szántóföldet regisztráltak a parasztek kezén, mint amit a jobbágyok a két évvel korábban végrehajtott úrbérrendezés során kaptak, ezt azonban nem tekintettük érdemlegesnek. (Ha pedig a tabellák szántójából levontam volna a kiegészítő földek 5311 holdját, a tabellák földnagysága – 13 6159 1/2 hold – még kevésbé térne el a másik oszlop eredményétől.) Ami a regionális sajátosságokat illeti, a dicalis összeírás szántói mindössze két kerületben haladták meg az úrbéri tabellákban rögzített nagyságot. A Tokaji kerületet persze máris figyelmen kívül hagyhatjuk. A szőlőtermő vidék csekély szántóinál ezt a többletet nem kell komolyan vennünk. A Terebesi kerület többlete viszont mindössze 0,14%-ot tett ki. Lényeges csökkenést ugyanakkor három kerületben ta-

lálhatunk, de ezek a megye eltérő vidékein voltak találhatóak, így példájuk aligha mutat törvényszerűséget. A Pataki kerület – hegyaljai településeivel – maga is a csekély szántófölddel rendelkező egységek közé tartozott. A Sókúti a Zempléni-medence északabbi, hegyesebb részén, a Varannói a Beszkidek völgyei között terült el. Peldájuk azonban nem teszi kétségessé azt, hogy az úrbéri tabellákban a paraszti szántók valós nagyságát próbálták visszaadni.

Megállapításomat azonban cáfolni látszanak a II. József korabeli kataszteri felmérés fennmaradt adatai. Utóbbiakból a 12. sz. táblázat segítségével kívánok következtetéseket levonni.

12. sz. táblázat. Az úrbéri tabellák és a II. József korabeli kataszteri felmérés paraszti szántóinak összehasonlítása

	Kerület neve	Úrbéri tabellák / m. hold	Kataszteri felmérés / kh.	Magyar holdra átszámítva	A többlet m. holdban	A többlet %-ban kifejezve
1	Szerencsi	14 510	15 953,8	21 218,5	6 708,5	46,23
2	Tokaji	1 878 1/4	3 083,6	4 101,2	2 222,9	118,35
3	Pataki	3 735 1/2	4 542,2	6 041,1	2 305,6	61,72
4	Királyhelmecei	5 757 3/4	7 379,5	9 814,7	4 057,0	70,46
5	Zétényi	5 605 7/8	8 012,0	10 656,0	5 050,1	90,09
6	Újhelyi	7 528 1/2	10 562,1	14 047,6	6 519,1	86,59
7	Gálszécsi	8 805 1/2	12 773,1	16 988,2	8 182,8	92,93
8	Terebesi	10 774 1/4	13 008,2	17 300,9	6 526,7	60,58
9	Sókúti	9 611 1/2	12 294,4	16 352,0	6 740,5	70,13
10	Homonnai	11 310 1/8	19 951,8	26 535,9	15 225,7	134,62
11	Varannói	12 174 1/8	22 351,3	29 727,2	17 553,2	144,18
12	Sztropkói	7 318 1/8	15 981,0	21 254,7	13 936,6	190,44
13	Göröginyei	11 062 3/4	20 084,3	26 712,1	15 649,4	141,46
14	Papini	16 347	32 228,5	42 863,9	26 516,9	162,21
15	Szinnai	15 051 1/4	28 648,0	38 101,8	23 050,5	153,15
	Megyei összes	141 470 1/2	226 854,2	301 715,9	160 245,6	113,27

A 12. sz. táblázat szerint a paraszti szántók nagysága a II. József korabeli felmérésben minden kerületben meghaladta az úrbérrendezéskor összeírt nagyságot. De míg az eltérés a Szerencsi kerületben kevesebb, mint 50%, addig a Sztropkóiban közel háromszoros. De a két szélsőségen túl is igazolhatónak látszik, hogy ahogy haladunk északra, úgy növekszik a kimutatásbeli különbség. (Ez alól csak a Tokaji kerület számít igazi kivételnek, a maga duplájára nőtt szántójával. A Terebesi és Sókúti kerületeknek az egyenletes emelkedést megszakító adatai nem kirívóak.)

Egy további táblázat (13. sz.) segítségével azt is megállapíthatjuk, hogy a kataszteri felmérés többlet-szántóinak különbsége nem változtatta meg érdemlegesen a paraszti szántóknak az egyes kerületek között kialakult arányát. Hiába nőtt két-

szeresére a Tokaji kerület csekélyke szántója, ez alig 0,03%-nyi emelkedést eredményezett az összes szántóhoz viszonyítva. S bár a legtöbb szántó ezen esetben is a Papini és a Szinnai kerületre jutott, arányuk az úrbérrendezés idején is meghaladta a 10%-ot.

13. sz. táblázat.

A paraszti szántóterület megoszlása az egyes kerületek között az úrbéri tabellák és a II. József korabeli kataszteri felmérés adatai alapján

	Kerület neve	Úrbéri tabellákban		Kataszteri felmérésben	
		Paraszti szántó / m. hold	Összes szántó %-a	Paraszti szántó / m. hold	Összes szántó %-a
1	Szerencsi	14 510	10,26	21 218,5	7,03
2	Tokaji	1 878 1/4	1,33	4 101,2	1,36
3	Pataki	3 735 1/2	2,64	6 041,1	2,00
4	Királyhelmei	5 757 3/4	4,07	9 814,7	3,25
5	Zétényi	5 605 7/8	3,96	10 656,0	3,53
6	Újhelyi	7 528 1/2	5,32	14 047,6	4,66
7	Gálszécsi	8 805 1/2	6,22	16 988,2	5,63
8	Terebesi	10 774 1/4	7,62	17 300,9	5,73
9	Sókúti	9 611 1/2	6,79	16 352,0	5,42
10	Homonnai	11 310 1/8	7,99	26 535,9	8,79
11	Varannói	12 174 1/8	8,61	29 727,2	9,85
12	Sztropkói	7 318 1/8	5,17	21 254,7	7,04
13	Göröginyei	11 062 3/4	7,82	26 712,1	8,85
14	Papini	16 347	11,56	42 863,9	14,21
15	Szinnai	15 051 1/4	10,64	38 101,8	12,63
Megyei összes		141 470 1/2	100,00	301 715,9	100,00

A 13. sz. táblázat úrbéri rovatának adatai rámutathatnak arra, hogy a paraszti szántók aránya még a legkedvezőbb adottságokkal rendelkező – és összes szántóját tekintve az első helyre került – Szerencsi kerületben is elmaradt a legészakibb két hegyvidéki kerület adata mögött. Ennek okát egyértelműen a földesúri sajátkezelésű gazdaságok itteni jelentős kiterjedésében találhatjuk meg. A Szerencsi kerület szántóinak jelentős részét elfoglalták a majorságok, összébb szorítva a paraszti földeket. Ezúttal is sajátos helyzetet mutat a Tokaji és a Pataki kerület. Minimális szántóhasználatuk a szőlőművelés következménye. Az északabbi kerületek szántóbőségét egyébként a II. József korabeli földmérés adatai is megerősíthetik, bár többletük inkább a kataszteri felmérés sajátos módszereiből adódott, s nem valószínűsítően művelt földjük meglepő nagyságából.

„LAPPANGÓ” SZÁNTÓFÖLDEK

Az úrbérrendezéskor felmért paraszti szántóföldek és a II. József korabeli – immáron mérnöki pontosságú – földmérés paraszti szántója közötti nagyságrendi eltérés mindenesetre meghaladni látszik azt a hibalehetőséget, amit a meglévő adatok egyszerű újraszámolásával kiküszöbölhetnénk. A továbbiakban azt kívánom megvizsgálni, hogy melyek lehettek a parasztek használatában lévő valóságos, de „lappangó” szántóföldek, amelyeket a korábbi összeírásokban mellőztek, de a II. József korabeli kataszteri felmérésben mégis figyelembe vettek.

Legnyilvánvalóbb magyarázatnak az ún. *remanenciális* földek kívánkoznak. Régóta ismert, hogy milyen – önmagában is ellentmondó – várakozások vezették mind a jobbágyokat, mind a birtokosokat az úrbéres földek nagyságának megállapításakor. A jobbágyok ugyan remélhették, hogy az ekkor felmért földjük védve lesz a birtokosok esetleges kisajátítási kísérletétől, de tudták azt is, hogy az ekkori földnagyságuk képezi majd szolgáltatásaik alapját. Bonyolította a helyzetet, hogy a rendezéskor az a hiedelem terjedt el, hogy azt követően az állami adó növekedni fog. A birtokosok sem zárták ki, hogy a nagyobb paraszti föld után a szolgáltatásokat emelhetik, még ha ki is zárták a későbbi kisajátítás lehetőségét. A felméréskor végül a paraszti földek kisebbitésének, részbeni eltitkolásának szándéka került felül. A valóságos és az összeírt terület különbsége lett az ún. *remanencia* (maradványföld), aminek az összeíró biztosok előtt nemcsak nagysága, hanem többnyire léte is titokban maradt. Tartozhatott közéjük éppen be nem vetett nyomás (ugar), a birtokostól bérelt allodiális vagy kuriális szántó, amelynek előnye az volt, hogy utána nem kellett állami adót fizetni.¹²²

Forrásaink azonban további – ezúttal a korabeli felmérésbe bekerült – földekre is fényt tudnak deríteni. A jobbágyi szántókhoz eddigi számításaimban eleve hozzáadtam az úrbéres földek vizsgálatánál nem egyszer figyelmen kívül hagyott kiegészítő földeket, ezt tehát nem lehet még egyszer figyelembe venni. De két további lehetőség is kínálkozik a paraszti földeknek a tabellák adatait meghaladó növelésére. Ezek közül egyiket az irtásföldek, a másikat a zsellérek által művelt, de a tabellákban már mellőzött területek jelentik. Az előzetes felmérésben mindkettőt számításba vették, s a kézzel rajzolt táblázatokon az egyes gazdákhhoz rendelték. A kataszteri felmérésben szereplő, de a korábbi összeírásokból hiányzó szántóföldek alapvető pótlására ezek a tételek nem lesznek elegendőek, a hiátus szűkítéséhez azonban mindenképpen lépcsőfokot jelenthetnek. Az irtásföldekről készítettek megyei összesítést, ennek adatait a 14. sz. táblázatban mutatom be.

¹²² Varga János, 1967. 14–18., Wellmann Imre, 1999. 345.

14. sz. táblázat.
Irtásföldek az előzetes úrbéri felmérés adataiban

	Kerület	A kataszteri felm. többlete / m. hold	Irtásföld / m. hold	A többlet %-a
1.	Szerencsi	6 708,5	0	0,00
2.	Tokaji	2 222,9	10	0,45
3.	Pataki	2 305,6	677 1/2	29,39
4.	Királyhelmei	4 057,0	302 1/8	7,45
5.	Zétényi	5 050,1	632 3/4	12,53
6.	Újhelyi	6 519,1	437 3/8	6,71
7.	Gálszécsi	8 182,8	362 3/4	4,43
8.	Terebesi	6 526,7	252 5/8	3,87
9.	Sóki	6 740,5	877 5/8	13,02
10.	Homonnai	15 225,7	569 1/2	3,74
11.	Varannói	17 553,2	1 050 5/8	5,99
12.	Sztropkói	13 936,6	64 1/2	0,46
13.	Göröginyei	15 649,4	222 1/2	1,42
14.	Papini	26 516,9	57 3/4	0,22
15.	Szinnai	23 050,5	31 1/4	0,14
	Megyei összes	160 245,6	5 548 7/8	3,46

A táblázat szerint tehát az irtásföldekkel megyei szinten mindössze a kataszteri felmérésben mutatkozó többlet 3,46%-át (durván egy harmincadát) tudnánk megmagyarázni. Egyetlen kerület akad, a Pataki, amelyben az átlagot jelentősen meghaladó arányt találhatunk, itt az irtásföldek a többlet csaknem pontosan 30%-át (közel egyharmadát) adták. Az arány két további kerületben haladta meg a 10%-ot, ezzel szemben ötben (a kerületek egyharmadában) az egy százalékot sem érte el. (A Szerencsi kerületben irtásföldet nem is írtak össze.) A „lappangó” szántóföldek hiányát tehát csak igen szerény mértékben pótolhatjuk az irtásföldekkel (legalábbis azokkal az irtásföldekkel, amelyek bekerültek a felmérésbe).

Az irtások művelésbe vonása a parasztok számára egyébként előnyös lehetett, mert ha a földesúri allódiához számolták, sem adót, sem tizedet nem kellett utána fizetni. Az úrbérrendezés a 32 évnél régebben művelt irtásföldeket úrbéres földnek nyilvánította, de 32 év elmúltával bármely irtásföldet bármikor később is úrbéres földdé minősíthettek. Észak-Magyarországon a későbbiek során sok irtásföldet telkesítettek ezen elv alapján.¹²³ Észak-Zemplén falvaiban így a 18. század végén még tekintélyes mennyiségű olyan szántó lehetett, amelyet parasztok műveltek, jogállása azonban nem volt teljesen tisztázott, azaz az úrbérrendezéskor nem tekintették úrbéres földnek őket, két évtizeddel később azonban a paraszti földeket szaporították velük.

¹²³ Varga, 1967. 40–44.

A másik említett lehetőséget a zsellérföldek mellőzése szolgáltathatja. Ezek nyomon követése azonban sokkal körülményesebb, mint az előzetes felmérésben praktikusán (ha számtanilag nem is mindig pontosan) összeadott írtásföldeké. A megye minden települését felölelő kimutatást már csak azért sem tudnánk készíteni, mert a zsellérföldeket az előzetes felmérés során sem vezették rá következetesen (minden településen) az akkor készült táblázatokra. Ezt rendszerint csak ott tették meg, ahol a felméréskor jobbágnak tekintettek olyan gazdákat, akikről a rendezéskor derült ki, hogy szántóföldjük nem éri el az egynyolcadnyi jobbágytelek (földosztálytól is függő) minimális nagyságát. Ezeket a zsellérré vált gazdákat föld nélkül írták össze, de a tabellákban nem különítették el őket a korábban is zselléreként (azaz szántóföld nélkül) összeírt társaiktól, így azt sem jelezték, hogy kiknek a földjeit hagyták ki a tabellákból. Ha tehát „lappangó” szántóföldeket keresünk rajtuk, akkor az előzetes összeírásban földdel rendelkező minden egyes gazdát ellenőriznünk kellene, hogy földjüket összevethessük a tabellákban feltüntetett (vagy ott már mellőzött) földjeikkel. A falvak számottevő részében nem, vagy alig számíthatunk eredményre. Voltaképpen azokat a településeket kell keresnünk, amelyekben a rendezéskor jelentősen lecsökkent a felméréskor magasabbra becsült jobbágyok száma, akiket azután a zsellér kategóriában találhatunk meg.

A gazdák név szerinti vizsgálatának meglehetősen időigényes feladatát egyelőre csak néhány településen sikerült elvégezni, de az is elegendőnek bizonyulhat arra, hogy a szántóföldek egy részének „lappangására” magyarázatot adjon. A hiányzó szántók hollétére legalább három típust találhatunk. Az első – a legkézenfekvőbb – az, amikor a felméréskor még meglévő zsellér- (esetleg jobbágy-) földek kimaradtak a tabellákból. Bodrogkeresztúron az előzetes felméréskor a gazdák közül 133 főt zselléreként, 10-et házatlan zselléreként írtak össze. A településen azonban – rendhagyó módon – a zsellérek szántóföldjét is feljegyezték, összesen 380 pozsonyi mérő (azaz 190 magyar hold) nagyságban. (A mezővárosban még szokatlanabb módon néhány házatlan zsellér neve mellett is találunk szántóföldet.) A rendezéskor a fentebbi zsellérek közül 19-et 1/4 telkes jobbágnak minősítettek, valamennyiüket 5 1/2 hold szántóval. A tabellákban így a falunak mindössze 104 1/2 hold úrbéres szántója lett. Ez eleve 85 1/2 hold hiányt jelentene a felmérés adatahoz képest. Ha azonban a 19 jobbágnak a felméréskor feltételezett szántóföldjeit vizsgáljuk, kiderül, hogy előzetesen a tabellákénál kevesebb, fejenként alig 2–4 hold szántót írtak össze használatukban, azaz akkor földjüket kisebbnek vélték, vagy tudatosan eltagadták. A tabellákban elfogadott 19 jobbágyból 14-et név szerint is azonosítani tudunk a felmérésben. Ott összesen csupán 77 holddal szerepeltek, a tabellában szereplő 104 holdjuk ennél tehát 47,7%-kal több. Ha ugyanezt a különbséget a zsellérnek maradt gazdák esetében is feltételezzük, akkor a 85 1/2 hold hiányt is másfélszeresére, azaz kb. 120 holdra emelhetjük, ami a tabellában szereplő szántónál is több (annak 115%-a).

Alsó Golopon a keresztúri példa fordítottjával találkozhatunk. Itt a felméréskor 32 gazdát vélték jobbágnak, összesen 419 1/2 pozsonyi mérő (209 3/4 magyar

hold) szántóval. A tabellákba azonban csak 29 zsellér került be, valamennyien szántóföld nélkül. Ebben a faluban tehát senkit nem fogadtak el jobbágnak, pedig előzetesen egy gazdát (Varga Mihály nevűt) 42 pm. (21 magyar hold), hármat 30 pm. (15 mh.) feletti, további ötöt 20 pm. (10 mh.) feletti szántóval írtak össze. Azt, hogy ők – a keresztúri példával ellenkező módon – miért nem kerültek be a telkes jobbágyok közé (Varga Mihálynak a felmérésben szereplő szántóföldje alapján az I. földosztályba sorolt településen egész telkes jobbágnak kellett volna lennie), nem tudjuk. (Golopon még irtásföldet sem írtak össze.) Tény az, hogy az előzetes felmérésben még szereplő 209 3/4 magyar hold szántó az úrbéri tabellákból kimaradt. (Az 1773-i dicalis táblázatban 194 1/2 hold szántó szerepelt, ami a szántóföldek megbecsülésének korabeli bizonytalanságait ismerve, megfelel a felméréskor talált földnagyságnak.) A település esetében ugyanakkor aligha érvényesíthetjük azt a szempontot, ami alapján Keresztúrbán közel 50%-kal több szántót feltételeztünk, mint amit előzetesen felmérték, hiszen akkor Golop 10–20 hold szántóval rendelkező gazdái jobbágyi besorolást kaptak volna.¹²⁴ A nagyjából 200 hold szántó mindenestre „lappangásnak” indult. A többletet e település esetében nem tudjuk százalékban kifejezni, mivel – a tabella nulla szántóföldje miatt – nincs mihez viszonyítanunk. Ugyanebbe a típusba tartozik Agárd is, ahol a felmérés 72 jobbágyából a rendezéskor csak 40 gazda jobbágyi voltát fogadták el. Ők viszont a felmérés 220 hold szántójából csak 120 7/8 holddal rendelkeztek, ami azt jelentette, hogy kb. 100 holdat (az összes kb. 40%-át) ezen a településen is a „lappangó” kategóriába sorolhatunk.

A harmadik típust Ond esete szolgáltathatja, ahol a felméréskor 65 gazdát minősítettek jobbágnak, a tabellákba viszont alig 16-an kerültek be közülük ezzel a minősítéssel. Ha csak a falusi összesítéseket vesszük figyelembe, itt a szántó nagysága – a jobbágyok „elfogyása” ellenére – nem növekedett, hanem csökkent: a felmérés 201 1/2 holdjáról 180 holdra. Utóbbi a tabellában szereplő 16 féltelkes jobbágy személyenkénti 10 holdjából valamint a község (*communitas*) 20 holdjából adódott össze. Valójában azonban itt is átértékeltek a szántók nagyságát. A felmérés idején 13 gazda nevéhez 15–15, háromhoz 7 1/2 – 7 1/2 pozsonyi mérő szántót írtak (a *communitasnak* eszerint is 20 hold szántója volt), ami azt jelenti, hogy a felmérés a 16 későbbi jobbágnak csak 217 1/2 pm., azaz 108 3/4 hold szántót tulajdonított, ami durván 60%-a a tabellában ugyanezen személyek kezén lévő földeknek. Mondhatnánk, hogy a 71 1/4 hold többlet (37%) a tabellák készítésekor került elő. Ugyanakkor a zsellérnek minősített 57 fő közül a felmérésben 50 főnek 3 pm., egynek 8 pm. szántója volt, összesen 158 pm., azaz 79 hold nagyságban. Ha az egyes gazdák esetében ez a többlet nem is érte el azt a határértéket, amivel ők is jobbágyok lehettek volna, szántóföldjük – a jobbággyá váltakéhoz hasonlóan – lehetett több annál a 1 1/2 – 1 1/2 holdnál, amivel a felmérésben szerepeltek. Hasonló Nagy Cigánd esete is, ahol a felmérés 112 holdja a tabellában 120 7/8 holdra nőtt, az egyes gazdák adatai azonban itt is kisebb-nagyobb eltérést mutatnak.

¹²⁴ Alsó Golopon a kataszteri felmérés jelentős földesúri majorságot írt össze, éppen az is elképzelhető, hogy a nevezett gazdák abból béreltek. Ez azonban végül az összeírás elveivel ellenkezett volna.

A felsorolt esetekből persze egyelőre korai lenne általánosítani. Azt azonban igazolhatják, hogy a bizonyíthatóan „lappangó” szántók nagysága több településen elérte, vagy akár meg is haladhatta a tabellákban feltüntetett nagyság egyharmadát. (Golopon pedig minden szántó ide került.) A kimutatott többlet összességében persze még mindig igen kevésnek bizonyul ahhoz, hogy az úrbéri tabellák és a kataszteri felmérés adatai között mutakozó lényeges eltérésre magyarázatot szolgáltatson. A megyének azokban az északi kerületeiben pedig, ahol a kataszteri felmérés a legjelentősebb többletet mutatja, ez a magyarázat – a zsellérek alacsony száma miatt – még részlegesen is alig állja meg a helyét. A végső magyarázatot tehát mégiscsak elsősorban a *remanenciális* földek eltitkolásában, a felmérés következetlenségeiben és pontatlanságaiban, a végrehajtásnak az előző földbecslésektől eltérő módszerében kell keresnünk, többek között abban, hogy a kataszteri felméréskor minden hasznosíthatónak látszó földet igyekeztek bevonni, ami messze meghaladta az egyes években ténylegesen használatba vett, és a korábbi összeírásokban mellőzött, esetleg más vonatkozásban bekerült paraszti szántókat.

A megye jelentősebb részét – s különösen az északi kerületeket – tekintve, az egyes összeírások, mindenekelőtt az előzetes felmérés és a tabellák összehasonlításának még egy tanulságát tudjuk kiemelni, nevezetesen azt, hogy ezeken a vidékeken a gazdák tisztos nagyságú, a korábban véltnél jelentősebb földállománnyal vághattak neki a következő évtizedeknek s majdan a jobbágyfelszabadításnak. A tabellák magasabb adatai – akár valóságos gyarapodás állt mögöttük, akár csak vélt földnövekedés – semmiképpen sem fejezhettek ki a parasztságra káros változást. A többletföld ezen gyenge termőképességű, általában a III–IV. földosztályba sorolt településeken is többletjáradék és többletadó fizetését vonhatta maga után, a parasztságot azonban nem fenyegették a másutt – a megye déli részén is – meglévő, a földesúri majorságok kialakítását szolgáló földkisajátítási tendenciák. A gazdák számára tehát az úrbérrendezés azzal a következménnyel járt, hogy javukra írták az általuk használt szántót és rétet, mentesítve azt az esetleges földesúri kisajátítástól, de megterhelve a rendelet által előírt földesúri terhekkel. A valóságban még a tabellák adatainál is több föld halmozódhatott fel a parasztok kezén, mint ezt a II. József korabeli földmérés adataiból láthattuk.

Visszatérve arra a korábban felvetett történelmi dilemmára, miszerint jó-e az, ha bőségesen állnak rendelkezésünkre a források, kissé szubjektív módon azt is mondhatnám, hogy talán nem is olyan nagy baj, hogy a II. József korabeli kataszteri felmérés adatai nem mindenütt maradtak ránk, mert akkor minduntalan a meglévő adatok eltéréseit kellene magyaráznunk. A jozefinus földmérés inkább jogi (tulajdonosi, földhasználói), mint gazdasági szempontjait figyelembe véve, végül mégsem tarthatjuk elhibázottnak, ha kutatásainkban, vagy legalábbis azok egy részénél megmaradunk az úrbérrendezés és a dicális összeírások – mérnökileg ugyan nem hitelesített, a valós gyakorlathoz bizonyára mégis közelebb álló – adatainál. Nem beszélve arról, hogy csakis ezen adatok segítségével tudjuk az adott felmérések (pl. a dicális összeírások) további adatait felhasználni, így például azokat, ame-

lyek a szántóföldek minőségi különbségeire utalnak. (A kataszteri felmérés föld-nagyságához alkalmazkodva ezek az adatok teljesen használhatatlanná válnának.)

A PARASZTI SZÁNTÓK FÖLDOSZTÁLYOKBA SOROLÁSA

Az összeírók mind a földesúri járadékok alapjául szolgáló úrbéri tabellák összeállításánál, mind az adókiivetést szolgáló dicalis felmérés során figyelembe vették, hogy a talaj különbsége eltérő termelékenységhez, s ezáltal eltérő hozamokhoz vezet. Ezek a síkvidéki területeken természetesen jóval magasabbak voltak, mint a gyengébb adottságú hegyi falvakban. A Mária Terézia uralkodása idején készített úrbéri felméréskor a településeket földminőségük alapján kategorizálták. Az összeírók – a rendezés követelményeinek megfelelően – a településeket négy minőségi osztályba sorolták. Az I. osztályba tartozókban 20, a II-hoz tartozókban 22, a III-ban 24, a IV-ben 26 (magyar) hold szántót soroltak egy telekhez. A dicalis táblázatban ezen túlmenően az egyes településeken belül külön meghatározták a szántó, a rét, a szőlő, a kertek minőségét, s ennek arányában vetették ki az adót. 1776-ban az I. osztályban 6 hold szántót, a II-ban 8-at, a III-ban 10-et, a IV-ben 12-öt számítottak egy dicára. Természetesen bármely kategorizálás a megye alföldi falvait (vagy annak szántóit) szinte kivétel nélkül az I. osztályba, míg a hegyvidékieket a III–IV. osztályba sorolta, számokkal is kifejezve azt a közkeletű ténytet, hogy a szántók minősége a délebbi tájakon messze felette állt az északabbi kerületek földjein tapasztalható minőségnek.

15. sz. táblázat. A megye településeinek osztályba sorolása kerületenként az úrbéri tabellák alapján

	Kerület neve	Össz. település	I. oszt.	%	II. oszt.	%	III. oszt.	%	IV. oszt.	%
1	Szerencsi	21	20	95,2	1	4,8	0	0,0	0	0,0
2	Tokaji	10	6	60,0	4	40,0	0	0,0	0	0,0
3	Pataki	14	7	42,9	6	42,9	1	14,2	0	0,0
4	Királyhelmeci	26	18	69,2	7	26,9	1	3,8	0	0,0
5	Zétényi	24	15	62,5	2	8,3	7	29,2	0	0,0
6	Újhelyi	28	22	78,6	5	17,8	1	3,6	0	0,0
7	Gálszécsi	26	22	84,6	3	11,5	1	3,8	0	0,0
8	Terebesi	26	26	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
9	Sóskúti	20	6	30,0	9	45,0	5	25,0	0	0,0
10	Homonnai	45	31	68,9	14	31,1	0	0,0	0	0,0
11	Varannói	39	6	15,4	21	53,8	12	30,8	0	0,0
12	Sztropkói	41	2	4,9	11	26,8	13	31,7	15	36,6
13	Göröginyei	33	5	15,2	12	36,4	14	42,4	2	6,0
14	Papini	44	0	0,0	11	25,0	32	72,7	1	2,3
15	Szinnai	47	2	4,2	9	19,2	30	63,8	6	12,8
	Megyei összes	444	188	42,1	115	25,9	117	25,5	24	5,5

16. sz. táblázat.

A megye szántóföldi osztályba sorolt településeinek megoszlása a kerületek között az 1776-i dicalis összeírás alapján¹²⁵

	Kerület neve	Össz. település	I. oszt. ba	%	II. oszt. ba	%	III. oszt. ba	%	IV. oszt. ba	%	Besorolt tel.
1	Szerencsi	21	21	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	21
2	Tokaji	10	6	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6
3	Pataki	14	10	76,9	3	23,1	0	0,0	0	0,0	13
4	Királyhelmei	26	0	0,0	21	80,8	5	19,2	0	0,0	26
5	Zétényi	24	0	0,0	19	79,2	4	16,7	1	4,2	24
6	Újhelyi	28	9	32,1	17	60,7	2	7,1	0	0,0	28
7	Gálszécsi	26	13	50,0	12	46,2	1	3,9	0	0,0	26
8	Terebesi	26	20	76,9	6	23,1	0	0,0	0	0,0	26
9	Sókiúti	20	1	5,0	12	60,0	7	35,0	0	0,0	20
10	Homonnai	45	1	2,3	28	63,6	14	31,8	1	2,3	44
11	Varannói	39	0	0,0	24	61,5	14	38,7	0	0,0	38
12	Sztropkói	41	0	0,0	15	36,6	14	34,1	12	29,3	41
13	Göröginyei	33	0	0,0	4	12,1	21	63,6	8	24,2	33
14	Papini	44	0	0,0	0	0,0	37	84,1	7	15,9	44
15	Szinnai	47	0	0,0	1	2,1	20	42,6	26	55,3	47
	Megyei összes	444	81	18,5	162	37,1	139	31,8	55	12,6	437

A 15. és 16. sz. táblázat adatainak összehasonlításából kiderül, hogy a dicalis táblázatok összeállítói a természeti háttérrel szemben kritikusabbak voltak, mint az úrbéri tabellák készítői. Ennek következtében több települést soroltak alacsonyabb osztályba, mint biztos társaik. Igaz, ez a lakosságra nézve éppen azzal a kedvező következménnyel járt, hogy szántóföldjeik az adózás szempontjából alacsonyabb földosztályba kerültek. Annál inkább bánhatta a „kivételezést” annak a néhány településnek a lakossága, amelyet éppen magasabb osztályba soroltak. (Az úrbérendezéskor a Szerencsi kerületben egyedül Alsó Dobsza került a II., a Patakiban Kis Patak és Sára a III. osztályba. A dicalis összeírás mindhármukat egy-egy osztállyal feljebb, az I. ill. II. osztályba sorolta.) A másik oldalon viszont megszűnt a Zempléni-medencében található Terebesi kerület településeinek kivételezettsége, hiszen – míg a tabellákban mind a 26 településük I. osztályúnak számított – a dicalis táblázatban 6 közülük a II. osztályba került.

Az I. osztályba sorolt települések arányának kevesebb mint felére csökkentése a dicalis összeírásban a tabellák osztályozásához képest, lehetőséget adott a másik

¹²⁵ Az összes település és a besorolt települések különbségét az adja, hogy a megyében nem minden településnek volt úrbéres szántója. Ezek a települések – összesen heten, köztük Tokaj, Mád és Alsó Golop – nem kaptak osztályba sorolást.

három földosztályban a számok és arányok növelésére. Míg a tabellákban a települések valamivel több, mint fele (52,2%) a két középső osztályba került, addig a dicalis összeírásban ez az arány kétharmad fölé (68,9%) nőtt. A legdélibb három kerületben a dicalis táblázat szerint nem akadt III. és IV. osztályú település, ugyanakkor az öt legészakibban (azokban, amelyek a Keleti-Beszkidék hegyvonulatáig nyúltak) éppen az I. osztályba soroltak hiányoztak teljesen. Annál több került a II. és a III. földosztályba. (Kivételt jelent a Papini kerület, amelyben II. osztályú település sem akadt.) A legészakibb négy kerületnél pedig az összeíró biztosok a falvak egy részét (a Szinnaiban több mint felét) a leggyengébb földminőséget feltételező IV. osztályba sorolták. Az úrbéri tabellák szerint IV. osztályú föld csak a legészakibb négy kerületben volt, a Sztropkóiban egyenesen a települések 36,6%-a tartozott ide.

Az 1776-i dicalis összeírás adatai alapján azt is be tudjuk mutatni, hogy hogyan oszlottak meg az egyes osztályokba sorolt települések paraszti szántói a megye kerületei között. A 17. sz. táblázatban azonban a százalékokat nem az adott kerület összes szántójához viszonyítom (ahogy tettem a településszámokkal a 15. és 16. sz. táblázatban), hanem az adott földosztály megyebeli összes szántójához. Ezáltal kiküszöbölhettem azt, hogy az északabbi kerületek szerényebb szántóval rendelkező falvai hátrányba kerüljenek a nagyhatáru déli településekkel szemben.

17. táblázat.

A megye földosztályba sorolt paraszti szántóinak megoszlása az egyes kerületek között az 1776-i dicalis összeírás alapján (magyar holdban)

	Kerület neve	I. oszt-ba sorolt	%	II. oszt-ba sorolt	%	III. oszt-ba sorolt	%	IV. oszt-ba sorolt	%
1	Szerencsi	14 260 7/8	39,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
2	Tokaji	1 937	5,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
3	Pataki	2 146	5,9	939	2,2	0	0,0	0	0,0
4	Királyhelmei	0	0,0	4 727 1/2	10,9	881 3/4	2,1	0	0,0
5	Zétényi	707 1/8	1,9	4 262 3/8	9,8	407	0,9	68	0,5
6	Újhelyi	3 032 3/8	8,4	3 647 5/8	8,4	669	1,6	0	0,0
7	Gálszécsi	3 898 3/4	10,8	4 220 1/4	9,7	438	1,0	0	0,0
8	Terebesi	9 147	25,2	1 262	2,9	380	0,9	0	0,0
9	Sókúti	865 3/4	2,4	4 783 3/4	10,9	2 981 1/8	7,1	0	0,0
10	Homonnai	270	0,7	7 554 1/2	17,4	3 186 1/2	7,6	60 3/4	0,4
11	Varannói	0	0,0	6 497 1/2	14,9	4 214 3/8	10,0	0	0,0
12	Sztropkói	0	0,0	3 824 7/8	8,8	1 944 1/4	4,6	1 360 5/8	9,3
13	Göröginyei	0	0,0	1 240 1/4	2,8	6 920 5/8	16,4	2 798 1/2	19,2
14	Papini	0	0,0	0	0,0	11 658	27,7	4 313	29,5
15	Szinnai	0	0,0	560	1,3	8 415 5/8	19,9	6 001 1/4	41,1
	Megyei összes	36 264 7/8	100,0	43 519 5/8	100,0	42 096 1/4	100,0	14 602 1/8	100,0

A táblázat természetesen megfelel a már ismert tényeknek, miszerint, míg a déli kerületekben nem volt IV. és alig volt III. osztályú szántó, addig az északiakban éppen az I. osztályú hiányzott. A megye I. osztályú szántóföldjeinek csaknem 40%-át a Szerencsi kerületben regisztrálták, a IV. osztálybelieknek pedig ugyancsak nagyjából 40%-át a Szinnai kerületben. A II. és III. osztálybeli szántók többségét a középső kerületekben találjuk, bár olyan dominanciájuk, mint az I. vagy a IV. osztályúaknak, egyetlen kerületben sem alakult ki. Egyébként, ha az egyes földosztályok legtöbb szántóját adó kerületeket valahogyan kiemelnénk a többiek közül, nagyjából valamiféle átlós vonalat kapnánk, amelyben a magasabb százalékok a bal felső sarokból a jobb alsó felé tartanának.

Nem szabad persze elfeledkeznünk arról, hogy a százalékos összehasonlítás bizonyos fokig félrevezető. A Szerencsi kerület 14 260 hold I. osztályú paraszti szántója több mint kétszerese volt a szinnai kerület 6001 hold IV. osztályú szántójának. A megyében összességében is több mint két és félszer annyi I. osztályú szántó volt, mint IV. osztályú. A két szélső osztályba sorolt földek nagysága azonban még így is alig haladta meg az összes szántó egyharmadát. Közel egyharmad jutott külön-külön a II. és a III. földosztályba sorolt szántókra.

18. sz. táblázat.

Az egyes földosztályokhoz tartozó települések szántóinak összege és arányuk az 1776-i dicalis összeírás alapján

Földosztály	Szántóföld / magyar hold	Összes %-a
I. osztályba sorolt	36 264 7/8	26,6
II. osztályba sorolt	43 519 5/8	31,9
III. osztályba sorolt	42 096 1/4	30,8
IV. osztályba sorolt	14 602 1/8	10,7
Összesen	136 482 7/8	100,0

Végül tehát azt, hogy a megyében a gyengébb besorolású szántók domináljanak, a délebbi kerületek települései földjeinek – az északi falvakét meghaladó – nagyobb kiterjedése akadályozhatta meg. Ez teremtette meg a jobb minőségű földek magasabb megyebeli arányát.

FÖLDMŰVELÉS

Ha a zempleni tájról szóló fejezetet azért kezdtem Fényes Elektől származó idézettel, mert azt a kortárs olvasó nem ismerhette meg Bél vagy Szirmay munkáiból, mivel nem, vagy csak nehezen tudott hozzájuk férni, akkor a gazdálkodásról szóló fejezetben azért kell hozzá fordulnunk, mert tudós elődei megyeleírásukban erre a témára alig fordítottak figyelmet. A gazdasági élet, az embert körülvevő jóságok, a termesztett növények – az egy szőlő kivételével – csak nagyon kevés teret kaptak munkáikban. A Szirmay *Notitiáját* záró nagyívű elképzelések inkább a tervezetés

szférájába kíváncsognak, mint a valóság mezejére. A 19. század elejétől azonban mind a tudomány, mind a hazai közvélemény nagyobb figyelmet fordított a gazdasági életre, ennek lehetett következménye Fényes Elek sokoldalú országismertetője. Beletartozott ebbe Zemplén gazdaságának méltatása is.

„Amilyen különbözők ezen vármegyének geographiai fekvése és helybeli tulajdonsága, éppen olyan különbözők természeti ajándékai és termékenysége is, mely csaknem minden lépcsőn keresztül megy. Midőn az északi hegyek közt lakó rusznyák csak zabot, pohánkát, burgonyát természet főképpen, s zabkenyérrel megelégszik, akkor a hegyaljai magyar a jóltévő természetnek különböző javait nagy mértékben éldeli, s asztalát a búza kenyér mellett a világon a legjobb bor ékesíti. Terem itt igen sok és szép tiszta búza, kétszeres, tönköly, rozs, árpa, zab, köles, sok kukorica a déli, burgonya és pohánka az északi részeken, továbbá lencse, borsó, bab, mák.” A fenti felsorolás azután a kerti veteményekkel folytatódik, köztük a népszerű káposztával, a kenderrel, dohánnyal stb.¹²⁶

Az érdeklődés, a figyelem persze még nem járt együtt a változtatásokkal. A hagyományos gazdálkodásnak a változtatásoktól való idegenkedése miatt aligha kétkelhetünk abban, hogy a 19. század közepén lejegyzett ismérvek java része a 18. század végi Zemplén megyében is megtalálható volt. Hasonló vonásokat tükröznek levéltári forrásaink is. Bár az úrbérrendezést előkészítő felmérés táblázatainak pontosságával szemben kételyeinket hangoztattuk, a szántóművelés részleteire nézve a legfontosabb ismereteinket mégis az előkészítés során felvett paraszti vallomásokból meríthetjük. A gazdáknak feltett kérdések közül több is érintette a művelés körülményeit. Bár a falusiak vallomásai a gazdálkodás konkrét adataira (pl. a terméseredményekre) nem adnak választ, jól tükrözik a gazdálkodás legfontosabb vonásait, beleértve a megyén belüli tájegységek eltéréseiből fakadó különbségeket is.

Hiába hívta fel olvasói figyelmét Fényes Elek a megye eltérő régióiban termelt növények skálájának tetemes különbségére, a szántóföldi művelés alapvető módszerében nem találunk érdemi eltérést. A szántót – ahol nyilatkoztak róla – a hagyományos nyomásos rendszerben művelték, igaz, ennek változatai eltérően alakultak a megye különböző területein. Általában a háromnyomásos forma került túlsúlyba, de egyáltalán nem döntő túlsúllyal. A Szerencsi kerület 21 településéből 16-ban nyilatkoztak mellette (kettőben négy, kettőben két részre osztották a szántót), s ez jellemezte az Újhelyi, a Gálszécsi, a Terebesi, a Homonnai és a Sókúti kerület településeinek többségét is. A Pataki kerület 14 települése közül viszont 11-ben a gazdák a kétnyomásos művelésről vallottak, s ez a forma a Patakin kívül nemcsak a Királyhalmeci kerületben került túlsúlyba, hanem a legészakibb kerületek településeinek többségében is. Míg a délebbi kerületekben a kétnyomásos művelésnek helyi okai lehettek (amiről a vallomástévők nem nyilatkoztak), addig meglétét a megye északi részén a természeti-földrajzi viszonyok következményének tekinthetjük. A térség kétnyomásos gazdálkodást, vagy a hozzá hasonló műve-

---

¹²⁶ Fényes, 1844. III. 385.

lést folytató települései a legmagasabb hegyek között, az országhatár közelében, egy nem is olyan keskeny sávban helyezkedtek el. Igaz, itt már a nyomásos művelés rendje sem feltétlenül érvényesült. A szántókat rendszerint két (ritkábban három) „mezőre” osztották, de ez a felosztás nem feltétlenül jelentett szabályos nyomásos gazdálkodást. A bevetett „mezők” ugyanis nem voltak egyenlő nagyságúak, s eltérhetett fekvésük, de akár termőképességük is. A hegyoldalakon sokfelé kényszerültek sovány, köves talajokat művelni, így egyetlen évben sem nélkülözhatték a falvakhoz közelebb eső, lankásabb, könnyebben művelhető szántókat. A nyomásos gazdálkodást egyébként a megye gazdái még jó sokáig fenntartották. A megye szántóinak 20–25%-át a 19. század végén is az ugar foglalta el.¹²⁷

Bár a vallomások – mint említettem – a terméseredményekre nem nyújtanak támogatást, a biztosok a gazdák szántójának és rétjének nagyságára, valamint a vetőmag mennyiségére azonban tettek fel kérdést („hány posonyi mérőt vehet egyik-egyik hold szántó földjében?”). A szöveges vallomásokba bekerült szántó- és rétnagyságok, valamint vetőmag-mennyiségek számai persze olyan széles skálát ölelnek fel, hogy belőlük bármiféle következtetést levonni nehéz lenne. (A művelt terület nagyságát azután – jól-rosszul – az előzetes táblákban is megörökítették.) A válaszok nagyritkán, néhány kerületben mégis tanulságos körülményre utalnak. A gazdák ugyanis ezekben nemcsak szántójuk nagyságáról nyilatkoztak, hanem arról is, hogy ez mennyire szétforgácsolt volt. A legszerencsésebb esetben csak 2–3 tagból állt (pl. Homonna Olykán), másutt 3–5 darabból (Felső Ladiskóc), kevésbé kedvező esetben tucatnyi, vagy még több tagból. A vallomások lejegyzésében a különböző lehetőségeket is igyekeztek megörökíteni, a szántó-parcellák számát így akár egész sorozatban tüntethették fel Lukásóc lakosainak „6–7–8–9–10–11 vagy 12 darab földjük van”. Bosnyicán (Terebesi kerület) 8–9–25–30 „darab földet” említettek. (A parasztgazdaságok egyébként ebben a faluban tűnnek a legtöbb darabból állónak.) Egy ennyire szétforgácsolt gazdaság – amelyről ráadásul olyan településen vallottak, ahol a szántót két „részre” osztották – művelése nem lehetett könnyű feladat.

Míg a parasztlakosság a szántóföldi művelés rendszerében nem igazán tudott kitörni a hagyományos gazdálkodás kereteiből, a termelt növények megválasztásában erősebben kényszerítették a természeti körülmények. A déli és középső kerületekben a föld – a vallomások szerint – mindenféle gabonát (búza, rozs, árpa, zab) megtermelt. Többször szerepelt a kétszeres (más néven abajdóc, a búza és rozs együttes vetése), de alig néhányszor – pl. Trautzonfalva telepeseinek vallomásában, vagy Királyhelmecek lakóinak piacra szánt termékei között – a kukorica. (Sok későbbi szántóföldi növényt – borsó, lencse, káposzta, dohány – ekkor még a kertekben műveltek.) A falvak lakói természetesen módon – az északi településeken is – ragaszkodtak ahhoz, hogy kenyérgabonájukat maguk termeljék meg. A tenyészidő ottani lerövidülése, a szántót hosszan borító hó, a hóolvadással vagy a tavaszi zápo-

¹²⁷ Ballagi, 1895. 159.

rokkal lezúduló víz azonban kockázatosá tette az őszi gabonafélék termesztését. Több helyen (pl. Haburán) kijelentették, hogy őszi gabonát nem termelnek, másutt csak a tavaszbúza erős hangsúlyozásából sejthetjük ugyanezt (Borró, Csertész, Mezőlaborc stb.). Ezek általában ugyanazok a falvak, ahol a szántót „két mezőre” osztották. Általában is szűkült és minőségében is csökkent a művelt gabonafélék köre. A legészakibb falvakban megjelent a tatárka (a Göröginyei kerületben pl. Rokítócon és Roskócon, a Papini kerület falvainak több mint a felében), a Szinnai kerület nyolc falujában pedig azt jelentették ki, hogy szántójukon csak a zab terem meg.

A talaj minőségének különbségeit a vallomástévők a szántóföldek trágyázásának eltérő szokásaival is érzékeltették. A trágyázást általában csak a sovány földiken tartották szükségesnek, előfordulhatott, hogy kötelezettségét a gazdálkodást sújtó káros körülmények (*maleficia*) közé sorolták. Ahol a hagyományos gazdálkodásban trágyáztak, annak gyakoriságát a szántóhasználat rendjéhez igazították, azaz ahhoz, hogy hány nyomásban művelték a földet. Trágyázni az első, ősszel bevetendő nyomásban szoktak, amibe az ott megtermelhető legigényesebb gabonafélét, rendszerint búzát vetettek. Zemplén településeinek trágyázási szokásai azonban nem feltétlenül feleltek meg ennek a rendnek. A déli kerületekben tapasztalható, meglehetősen rendszertelen trágyázás mellett minél északabbi terület forrásait vizsgáljuk, annál szükségesebbnek vélték a trágyázást, s annál sűrűbben trágyáztak. A Szerencsi kerületben a vallomásokban a trágyázásra vonatkozó kérdések általában válasz nélkül maradtak, ami arra utal, hogy az ide tartozó településeken nem tartották szükségesnek a szántó termőképességének ezt a fajta megújítását.¹²⁸ Néhol (mint például Ondon) a jobbágyok ki is jelentették, hogy földjük trágyázás nélkül is terem.¹²⁹ A trágyázás helyett ebben a régióban azt tartották fontosnak feljegyezni, hogy hányszor kell a földet a bevetés előtt felszántani.

A Szerencsi kerület szomszédságában (de már a Tokaji kerületben) Tállya és Zombor lakói előnyösnek tartották a trágyázást. Vallomásuk szerint a szántó, „kiváltképpen szorgalmatos trágyázás után” jól terem. A Tokaji kerület lakosainak vallomása persze félrevezető lehet, hiszen itt egyes településeknek (pl. Tarcálnak vagy éppen Tállyának) alig, másoknak (mint Tokajnak vagy Mádnak) egyáltalán nem volt úrbéres jellegű szántója. A Pataki kerületben a trágyázást minden településen említették, hol ismétlődésének évével (2–4 évente, pl. Hotyka, Károlyfalva

¹²⁸ Kivételt Bekecs lakóinak vallomása jelent, bár a „Vagyon búza, rozs, kétszer élet [kétszeres] termő fölgye határjában, kivált ha megtrágyáztatik” mondat itt sem utal következetes trágyázásra. Takács–Udvari, III. 431. – A kerületbeli vallomásokban ugyanakkor fontosnak tartották annak rögzítését, hogy hány marhával és hányszor szántottak.

¹²⁹ Mindemelllett nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyes kerületek településeinek vallomásai sokszor gyanús hasonlóságot mutatnak. Nem zárhatjuk ki, hogy ebben a térség közös sajátosságain túl az összeíró biztosok ténykedése (esetleges előítéletei) is szerepet játszhattak. Akár ilyenre is visszavezethető a Szerencsi kerületben a hallgatás a trágyázás meglétéről vagy hiányáról. Más kerületekben a trágyázás említése akkor sem maradt el, ha a falubeliek a kérdésre negatív választ adtak. A Királyhelmei kerületben található Alsó Berecki község vallomásában például szerepel, hogy a falubeliek semmiféle gabona alá nem tartották szükségesnek a trágyázást.

esetében), hol a trágyázandó gabonafélék (általában a búza, mint Ardó és Erdőbénye esetében) megnevezésével. Más településeken a gazdák úgy vallottak, hogy a búzát általában trágyázott földbe vetik, de utána, újabb trágyázás nélkül akár több évig is tudnak rajta rozsot termelni, a zab pedig a trágyázatlan földben is megterem. A főleg a szőlőművelésben kiemelkedő Hegyalja településeinek rendszerint visszatérő volt az a megjegyzés, hogy a föld kevés trágyával is beéri.

A Hegyalját elhagyva, a megye középső részén, a Bodrogeközben és a Zempléni-medencében (az Ondava két partján) ismét a gazdálkodás köznapibb ágazatai kerültek előtérbe. A szántót errefelé legtöbbször 3 nyomásban művelték, a trágyázás gyakorisága azonban igen eltérő lehetett. A Királyhelmecei kerületben pl. Alsó Berecki és Kis Kövesd, a Zétényiben Agárd és Bacska lakosai nem tartották szükségesnek a trágyázást. (Felső Berecki lakói viszont szükség szerint indokoltnak tartották időnkénti alkalmazását.) A falvak többségében 2–10–12–15 évenkénti trágyázással találkozunk. Az Újhelyi kerület egyfajta átmenetet képezhet, hiszen itt egyes falvakban a búza előtt rendszeresen trágyáztak, másutt viszont az esetenként bekövetkező trágyázás hatását akár évtizedet is meghaladó időre (pl. Abarán, Deregnőn és Nézpesten 15 esztendőre is) elegendőnek vélték. Akadt persze a kerületben olyan település is, ahol két-három (Nagy Bári, Ruda Bányácska) vagy négyévente (Dubróka) trágyáztak. Ladmóc lakói persze ebben a kerületben is úgy vélték, hogy a szántón nem szükséges trágyázniok. A Gálszécsi kerületben a búza vetése előtt tartották szükségesnek a trágyázást, általában két-három évente, ahogyan a nyomásokra osztott szántón erre a gabonafélére került a sor. A Terebesi kerületben akadt olyan község, amelyben másodévenként trágyáztak (Parnó), néhány településen (Bodzás Újlak, Magyar Jesztreb, Töketerebes) gyakoribb, három-négyévenkénti trágyázásról nyilatkoztak, akadt azonban olyan település is (Barancs, Bosnyica, Hór, Miglész), amelynek lakói viszont úgy vallottak, hogy elég 10 évente trágyázniok. Az Újhelyi kerületben még ennél ritkább trágyázással is találkozunk. Abara, Csernahó, Nézpest és Nagy Ráska lakói 15 évenkénti, Hegyi, Málca, Petrik és Kis Ráska lakói 12 évenkénti trágyázásról vallottak. A Sókúti vagy a Homonnai kerületben nehéz lenne valamilyen általánosabb gyakorlatot megállapítani, hiszen a három-négyévenkénti trágyázás éppen úgy előfordult, mint a hat-nyolcévenkénti.

A legészakibb kerületekben – mint említettem – a termelt növények között a tavaszi vetésű gabonafélék (általában a tavaszbúza) kerültek előtérbe. Errefelé mindenütt szükségesnek tekintették a trágyázást, amit rendszerint 2–3 évente végeztek el, hatása azonban ennek is szerény volt. Ugyanakkor az itteni vallomások ismétlődő panasza, hogy a trágyát csak nagy nehézségek árán tudják eljuttatni a rendszerint a hegyoldalakon fekvő szántókra, s ha ez sikerül, akkor is fennáll a veszélye annak, hogy egy tavaszi-koranyári nagyobb eső, zápor azt lemossa a föld felszínéről. (A vallomások szerint a hevesebb esőzések a vetést, de magát a szántó felső – ezek szerint igen vékony – termőrétegét sem kímélték.) Helyzetükre, szolgáltatásukra e vidék lakói mégsem panaszkodtak. A vallomások inkább beletörődésről tanúskodnak. Nem egy jelét találjuk annak, hogy elégedetlenség helyett a vallomás-

tevők a megélhetés pozitív vonásait próbálták kiemelni. Számos faluban utaltak arra, hogy a természettel szemben hangoztatott panaszai ellenére van jövedelmük, amiből szolgáltatásaikat teljesíteni tudják.

A PARASZTI ÁLLATÁLLOMÁNY. RÉTEK

Az úrbérrendezéskor lejegyzett paraszt-vallomásokban a földműveléssel szinte azonos értékű hangsúlyt kapott a jószágtartás is, hiszen – azon túl, hogy élelmet, ruházati alapanyagot, trágyát biztosított – nagyrészt a jószágállománytól függött a földesúri szolgáltatások teljesítése. Igásrobot formájában művelték meg a majorsági szántókat, azzal teljesítették a földesúrnak járó különféle fuvarkötelezettségeket (behordás, terményszállítás). Az úrbérrendezést megelőzően a Szerencsi kerület tucatnyi településén pedig – mint említettük – nem is a szántó nagysága, hanem az igásállatok száma alapján minősítették a parasztokat. Félévszázaddal később dicsérte a megye jószágállományát a térség természeti kincseit értékelő Fényes Elek is. „Szarvasmarhát sokat és szépet tenyészt Zemplén, különösen a Bodroghköz nagy kiterjedésű legelőjén... Lovat szinte [szintén] eleget nevelnek a magyarok és a szotákok... A juhtenyésztést az egészséges legelők, a sertéstartást a makkot termő erdők, s a sok kukorica és bozótos helyek nagyon elősegítik.”¹³⁰

A vallomásokban élvezett jelentős szerep ellenére az állatállomány nem került be az úrbérrendezés során készített tabellákba. A paraszti kézen lévő jószágállomány számbeli nagyságára és összetételére a dicalis összeírásokból tudunk következtetni. Adataikat el kell fogadnunk, hiszen – a tabellák adatait nélkülözve – esetükben nincs egyértelmű kontroll-lehetőségünk. Nem támaszkodhatunk a Helytartótanács által a megyéktől kért jelentésekre sem, amelyeknek 1767-től kellett (volna) számot adniok a területükön található szarvasmarhákról, kezdetben csak a fejőstehenekről, később a bikákról is. Zemplén ugyanis nem küldött konkrét jószágszámra utaló adatokat. Azt még megérthetnénk, hogy 1767-ben – tehát a rendszeres dicalis felmérések készítése előtt – azzal hártották el a konkrét válaszadást, hogy nem ismerik a konkrét jószág számot.¹³¹ Kezdetben más megyék is hasonló jelentéseket küldtek. Kevésbé érthető azonban, hogy a hetvenes évek második felében, amikor más megyék – nyilván a dicalis összeírások bevezetésének függvényében – már konkrét jószág számokat közöltek,¹³² Zemplén jelentését akkor sem találjuk közöttük. Ezt a kontroll lehetőséget tehát nem tudjuk kihasználni. Maradnak a dicalis összeírások, pedig a jószágállomány nagysága – a szántóföldek viszonylagos állandóságával ellentétben – erősebben ingadozott, így nagyobb szükségünk

¹³⁰ Fényes, III. 390. Magyarázata szerint a szotákok „evangélikus és katolikus cseh tótok”, amivel nyilván a szlovákok egy – vallásilag meghatározott – csoportját akarta jelölni.

¹³¹ MOL Helytartótanácsi Levéltár C 35. Acta Oeconomica. Lad. D Fasc 10. N^o I/1. Zemplén megye jelentése Sátoraljaújhelyen 1767. július 3-án kelt.

¹³² A dunántúli megyék általában járásonkénti számokat közöltek, az alföldiek esetében előfordulhattott, hogy csak a (nyilván ridegen tartott) nyájak számát adták meg.

lett volna valamilyen ellenőrző adatra. Már csak azért is, mert – bár az általunk vizsgált időszakban nem következett be nagyobb jószágvész vagy az időjárás által okozott pusztulás – a rendelkezésünkre álló összeírások adataiban folyamatos változásokkal találkozunk, s nem is mindig gyarapodást mutatva.

A korábban a többenél megbízhatóbbnak ítélt 1776-i dicális kimutatás szerint a megyében 41 479 szarvasmarhát, 7074 lovat, 16 292 sertést, 6484 juhot, 2636 kecskét és 2225 méh-kaptárt számoltak az adóalapba.¹³³ A szarvasmarhák és a lovak esetében az állományba a 2–3 éves növendékjószágot is beleszámolták. A szarvasmarha állományból 9319 egyed (22,4%) volt tinó vagy üszőborjú, a lovak közül 504 (7,1%) csikó. Mindenekelőtt azt vizsgálom meg, hogy ez a jószágállomány hogyan oszlott meg az egyes kerületek között.

19. táblázat.
A nagyállatok megoszlása az egyes kerületek között
az 1776-i dicális összeírás szerint

	Kerület neve	Ökör	%-a	Tehén	%-a	Borjú	%-a	Ló	%-a	Csikó	%-a
1	Szerencsi	1 425	7,94	1 514	10,72	1 758	18,81	1 423	21,36	103	20,04
2	Tokaji	416	2,32	456	3,23	198	2,12	116	1,74	0	0,0
3	Pataki	530	2,90	722	5,11	211	2,26	90	1,35	0	0,0
4	Királyhelmei	814	4,53	471	3,33	496	5,31	68	1,02	2	0,39
5	Zétényi	961	5,54	679	4,81	255	2,79	341	5,12	12	2,33
6	Újhelyi	1 113	6,20	920	6,12	664	7,11	357	5,36	50	8,56
7	Gálszécsi	929	5,17	718	5,08	308	3,30	348	5,22	17	3,31
8	Terebesi	1 176	6,55	1 143	8,09	476	5,09	591	8,83	12	2,33
9	Sókúti	932	5,19	560	3,96	534	5,71	457	6,88	41	7,98
10	Homonnai	1 551	8,64	1 315	9,31	895	9,52	605	9,08	51	9,92
11	Varannói	1 364	7,60	1 029	7,28	642	7,65	752	11,30	84	17,51
12	Sztropkói	1 341	7,47	757	5,36	935	9,49	427	7,78	45	9,53
13	Göröginyei	1 298	7,23	992	7,02	437	4,68	451	6,77	36	7,00
14	Papini	2 267	12,63	1 463	10,36	671	7,18	388	5,82	36	7,00
15	Szinnei	1 813	10,10	1 471	10,41	839	8,98	157	2,34	21	4,09
	Megyei összes	17 931	100,00	14 429	100,00	9 319	100,00	6 570	100,00	504	100,00

A jószágállomány megoszlása az egyes kerületekben számos vonatkozásban mutat hasonlóságot a szántóföldek megoszlásával. Ez az összefüggés részben annak következménye, hogy a szántóföldi művelés sok vonatkozásban volt az állatállomány (az igaerő) függvénye, az igavonó jószágok száma egyenesen a gazdaságok nagyságának mércéje lehetett. Hiába vett volna művelés alá nagyobb területet valamely

¹³³ Saját számításaim. A korabeli táblázatban 41 483 szarvasmarha, 7218 ló, 16 339 sertés, 6442 juh, 2636 kecske és 2221 méh kaptár szerepel. Mivel 1776-ban még nem az általam elfogadott 1777–1787 közötti közigazgatási beosztás szerint számoltak, a hibaforrást nem sikerült felfedeznem.

gazda, ha vonójószág híján nem tudta volna megművelni. Jelentős jószágállománnyal találkozunk a legdélibb (Szerencsi) valamint a két legészakibb kerületben. A Szerencsi kerület kiemelkedő helyét azonban végül nem a gazdálkodásban nélkülözhetetlen helyet elfoglaló ökrök biztosították (aminek a számához a kerületben az úrbérrendezés előtt a paraszti kategorizálást kapcsolták – emlékezzünk: a négy ígásállattal rendelkezőt tekintették egész telkes gazdának), hanem a lovak, a borjak és a csikók magas száma. A kerület e három jószág-kategóriában a legtöbb egyeddel rendelkezett, ugyanakkor az egyetlen kerület lett, ahol a lovak száma (kettő híján, tehát gyakorlatilag) elérte az ökrökét. Az északi kerületekben a kiemelkedő jószágarány inkább már csak a szarvasmarhákra vonatkozott, s – a települések magas száma miatt – az egy falura jutó szám esetükben sem bizonyult volna kiemelkedőnek. Feltűnően alacsony maradt viszont a két hegyaljai kerület, a Tokaji és a Pataki részesedése bármiféle jószágból.

A felnőtt szarvasmarha állomány 55,7%-át az ökrök adták. Igaerejük fontosabbnak bizonyult a parasztgazdaságok számára, mint a tejet adó, vagy az utódokat biztosító tehének. Az ökrök szántóművelésben való hasznosítását a jószágállományra vonatkozó falusi részlet-adatok is mutatják, az egyes jobbágyháztartásokban ugyanis általában párban fordultak elő. Az igaerő nélkülözhetetlenségét igazolhatja, hogy helyenként a teheneket is járomba fogták. A Nemzeti Gazda valamivel későbbi, 1815-i értesülése – miszerint „váltak szegény emberek, akik a tehenen oda érkeztek, ahová a tizfra gazdák a kolompos ökrökön” – persze nem feltétlenül a szántásra vonatkozik, hanem valószínűleg csak a fuvarozásra.¹³⁴ Általában persze a tehének esetében már nem volt szükség párban való tartásukra, így az egyes gazdaságokban kiegyenlítődhetett az ökröknél alacsonyabb számuk. A falusi bikák számát a dicális összeírásokban nem rögzítették, a korabeli leírásokból úgy tudjuk, hogy bizonyos településeken a tehének számához képest túl keveset tartottak belőlük.¹³⁵ Talán ezt igazolja, hogy a tehének 15,59%-a (1935 a 14 229 egyedből) meddőként került be az összeírásba. A borjak 28,98%-os aránya mégis céltudatos és gondos szaporítást igazol. A növendékjószággal azonban nem kizárólag a saját utánpótlást kívánták biztosítani. A két- és hároméves tinók számában mutatkozó különbség – a 3211 kétéves jószág csaknem kétszerese az 1643 háromévesnek – ugyancsak azt tanúsítja, hogy a növendékmarha jelentős részén túladtak. (Az üszőborjak esetében – számuk 4465 volt – nem különítették el a két évjáratot.)

¹³⁴ Bodó Sándor, 1990. 56. – A paraszti gazdálkodástól általában idegen volt a tehennel való szántás. Erdélyben 1799-ben a buzai jobbágyok a tisztartó önkényének igazolására említették, hogy őket a tehennel való szántásra kényszerítette, amitől azonban jószáguk pusztulását féltették. Kovách Géza, 1971. 94.

¹³⁵ A Helytartótanácsához beküldött jelentések másutt is – különösen az alföldi megyékben – a bikák alacsony számáról tanúskodnak. Az 1775-i és 1776-i jelentések szerint Bács megyében 60–110 tehénre, Komárom megyében 40–50 tehénre jutott egy-egy bika. A Felvidék kis falvaiban községi bika hiányában a szomszédos falvak (Árva megye jelentésében), vagy a földesúr bikáját (Zólyom megye) vették igénybe. – Zemplén megye a bikák számáról sem küldött jelentést. MOL Helytartótanácsi Levéltár C 35. Acta Oeconomica. Lad. D Fasc 10. N° I/1.

A lovak esetében három kiugróan vagy viszonylag magas arányú helyszínnel találkozunk: az egyik a Szerencsi kerület, ahol a megyebeli állomány közel egyötödét tartották, a másik kettő a Homonnai és a Varannói, ahol nagyjából egy-egy tizedét. A Szerencsi kerületben két olyan település is akadt, ahol egy jobbágyra átlagban háromnál több ló esett (Berzék 3,7, Kesznyéten 3,1), további három, ahol kettőnél több (Kak 2,4, Hernád Németi 2,1, Hidvég 2,1). A Terebesi kerületben Hardicsa (2,9) lóállománya emeli meg az átlagot. Bár a lovakat elsősorban fuvarozásra, nyomtatásban és a szárazmalmokban használták,¹³⁶ helyenként az ökröket is helyettesíthették a szántóföldi munkában. Kak község 17 jobbágyának a 40 ló mellett mindössze 4 ökre (és 27 fejőstehene), Leszkóc (Göröginyei kerület) 34 jobbágyának 63 ló mellett ugyancsak 4 ökre (és 37 fejőstehene) volt. Másutt azonban – ahol elegendő ökrrel rendelkeztek – a lovakkal nyilván különmunkát (fuvarozást) végeztek, pl. Sókúton, ahol az 52 jobbágynek 22 ökre mellett 114 lóva volt (átlagban 2,2). A megye északi kerületeire egyébként nem volt jellemző a nagyobb méretű lótarás. A csikók számát az összeírók bizonyára nagyvonalúan kezelték. Alig hihető ugyanis, hogy a hegyaljai településeken egyetlen egyet sem találtak volna belőlük. Az ugyan elképzelhető, hogy a szőlőre összpontosító gazdák nemigen fáradoztak a csikóneveléssel, gyér számú lovaikat zömében idegenből szereztek be. A csikók teljes hiányát mégis nehezen tudjuk elfogadni. A többi kerületben található adatok – a csikók két feltüntetett évjáratában mutatkozó különbség (153 hároméves, 367 kétéves, közel két és félszeres többlet) – egyébként ugyancsak arra utalnak, hogy ahol voltak csikók, a gazdák – a borjakhoz hasonlóan – általában nem a maguk számára nevelték őket.

A sertés-, juh- és kecsketartás nem kapcsolódott a szántóföldi műveléshez, a lakosság ellátásában azonban ezek a jószágok is fontos szerepet játszhattak. A szántóföldi művelés szerény hozadékát különösen az északi kerületek lakosai próbálták kiegészíteni állattartásból.¹³⁷ Az erdős vidék kedvezőnek bizonyult a legeltetésre, ami sokfelé mentesítette a gazdákat a jászlon tartás által megkövetelt többletmunkák alól. A szarvasmarha mellett juhot és kecskét tartottak, hiszen ezek igénytelenségük miatt a leggyengébb legelőn is tarthatóak voltak. A juhok hasznát elsősorban gyapjuk biztosította. A kecskéről faluhelyen még a közelmúltban is úgy tartották, hogy e jószág a szegény emberek tehene. A disznó a baromfi mellett a legfőbb húsforrást jelenthette, ugyanakkor tartása nem igényelte azt a gondozást, amit a nagyállatoké. A kerületi összesítések e jószágok elterjedésére is támpontot nyújthatnak.

¹³⁶ Oláh József eredményére hivatkozik Bodó Sándor, 1990. 56.

¹³⁷ Takács Péter, 1997. 75–97.

20. sz. táblázat.
A sertés, juh és kecskeállomány száma és megoszlása
az egyes kerületek között

	Kerületek	Sertés	%-a	Juh	%-a	Kecske	%-a
1	Szerencsi	1 606	9,85	1 137	17,54	0	0,00
2	Tokaji	370	2,27	90	1,39	0	0,00
3	Pataki	668	4,10	150	2,31	0	0,00
4	Királyhelmei	578	3,55	0	0,00	27	1,03
5	Zétényi	1 354	8,31	0	0,00	22	0,84
6	Újhelyi	1 292	7,93	0	0,00	47	1,78
7	Gálszécsi	833	5,11	0	0,00	40	1,52
8	Terebesi	1 272	7,80	19	0,29	26	0,99
9	Sókúti	915	5,61	208	3,21	173	6,57
10	Homonnai	2 545	15,61	99	1,53	35	1,33
11	Varannói	1 396	8,56	393	6,06	228	8,66
12	Sztropkói	752	4,61	539	8,32	454	17,24
13	Göröginyei	669	4,10	761	11,74	193	7,33
14	Papini	1 073	6,58	1 252	19,32	588	22,32
15	Szinnai	969	5,99	1 836	28,29	803	30,41
	Megyei összes	16 292	100,00	6 484	100,00	2 636	100,00

Utóbbi három jószágfajta megoszlása jelentősen eltért akár a szántóföldek, akár a nagyállatok tartásának arányaitól. Különös figyelmet érdemel a juhok és a kecskék hiánya több kerületben is. Sertésstartás mindenütt volt (tulajdonképpen egyetlen településen sem hiányzott), arányai azonban ugyancsak eltértek a más ágakban tapasztalhatóaktól. A területben szegény (erdeit kiirtó, hegyoldalait leginkább szőlőművelésre fordító) hegyaljai kerületekben a gazdák kevés sertést tartottak, de nem annyira keveset, mint szarvasmarhát, vagy lovat. Tokaj lakosai úgy vélték, hogy a település szűk rétje és legelője miatt a környéken nem lenne szabad sertést tartani, de a nemesek, a sótszt és az uradalmi hivatalnokok mégis tartanak, károkat okozva a szűkös legelőn. A síkvidéki és a középső dombsági kerületekben arányuk meghaladta a megyei átlagot, néhol (mint a Szerencsi, a Zétényi és a Homonnai kerületben) jelentősebb mértékben. Az északi, makkot biztosító erdőségekkel rendelkező vidékek kerületei ezzel szemben meglehetősen ellentmondó képet mutatnak. Kettőben (Varannói és Papini) átlag feletti, a másik háromban az átlag alatti sertésstartást találhatunk. A juh és a kecsketartás számadatai inkább elbizonytalanítanak bennünket. Nemcsak azért, mert több kerületben ilyen jószágot egyáltalán nem jelentettek, hanem azért mert adódtak olyan kerületek, ahol az állomány adatai alig néhány település számaiból tevődtek össze. Nyilvántartásukat így meglehetősen foghíjasnak kell tekintenünk. Juhokat a Tokaji kerületben mindössze Kisfaludon, Tarcalon és Zomborban, a Patakiban Erdőbényén és Olasz Liszkán írtak össze, ami tulajdonképpen félrevezetővé teszi az alacsony kerületi átlagot. Tartása a két bodrogközi kerület mellett a Sátoraljaújhelyi és a Gálszécsi kerületben is hiányzott. A

juhok esetében az északi 5 kerület adta az összeírt jószágok közel háromnegyedét (4781 jószág az 6484-ből, 73,74%). Mivel a juhokat rendszerint legeltették, szaporodásuk a környék nagyállatainak ellátását nehezítette.

A kecsketartás hiányát magyarázhatja, hogy a hatóságok (és a helyi hivatalos szervek) elleneztek tartását, ami – a kecskék agresszív legelése következtében – sok kárt okozott a haszonnövényekben, és különösen az erdőkben.¹³⁸ A vele szemben mutatott óvatosságot igazolhatja, hogy a legdélibb három kerületben a dicalis összeírások egyáltalán nem tüntettek fel kecskéket, s a többiben is alig két tucatsnyit. A gazdálkodás intenzívebbé válása a megye alföldi területeiről fokozatosan kiszorította tartásukat. A hegyvidéki kerületekben azonban továbbra is akadtak olyan, többnyire meredek, bokros, erdőszéli területek, amelyeket más célra nem tudtak használni, mint az igénytelen kecskék legeltetésére. A következő évek kimutatásai szerint a kecsketartás az északi kerületekben rohamosan nőtt. Egy évtizeddel később, 1787-ben a megyében 8132 kecskét írtak össze, ebből 6606-ot, 81,2%-ot az öt északi kerületben. A jószág hasznát az 1778-tól eltelt évtizedben vagy a szegényebb lakosok fedezték fel, vagy az adózásban érdekelt (az összeírásokat irányító) hatóságok.

A rétek nagyságát két korabeli forrásban rögzítették: az úrbéri tabellákban és a dicalis összeírásokban. A két forrás adata elég közel áll egymáshoz (a tabellákban 46 058 3/8, az 1776-i dicalisban 46 137 1/4 kaszás) ahhoz, hogy megbízhatónak fogadjuk el őket.¹³⁹ A utóbbi (a dicalis összeírás) sokoldalúságának köszönhetően lehetőségünk van annak a vizsgálatára is, hogy milyen volt az arány a jószágállomány, és az azt ellátó rétek nagysága között. Bizonyos fokig kísérletet tehetünk annak vizsgálatára is, hogy elegendő volt-e ez a rétnagyság az állatok számára.

A rétek esetében az úrbérrendezés előírásai a differenciálásban nem voltak annyira következetesek, mint a szántóföldek esetében. A tabellákban az I. osztályba sorolt települések esetében egy telekhez 6–8, a II–IV-ben általában 10 falcastrum rétet soroltak. Azt persze nem tudjuk, hogy az osztályba sorolásnál – ahol valószínűleg elsősorban a szántó játszott a fő szerepet – mennyire számított be a rét minősége. A dicalis összeírásokból azonban pótolhatónak látszik ez a hiány. Igaz – a szántó négy osztályával szemben –, a réteket csak három kategóriába osztották.

¹³⁸ A kecskék a 18. századi forrásokban leginkább az állat tartását tiltó iratokban fordulnak elő. Nem sokkal a vizsgált korszak után, az 1807. évi – az erdőkről szóló – XXI. tc. a kecskéket kitiltotta az erdőkből. Viga Gyula, 1981. 19.

¹³⁹ Az úrbéri összesítő (ZmL IV-A 2001/b. Summaria, Loc. 72. No 600.) 45 392 1/2 kaszás rétről tud, igaz ezen kívül 7283 kaszás irtás-rétet is feltüntet, amely más forrásokban nem szerepel.

21. sz. táblázat.
A rétmínőség alapján osztályba sorolt települések száma kerületenként
az 1776-i dicalis összeírás alapján¹⁴⁰

	Kerület neve	Összes telep.	I. oszt.	%	II. oszt.	%	III. oszt.	%	Besorolt
1	Szerencsi	21	7	32,04	6	41,31	5	26,65	17
2	Tokaji	10	0	0,00	3	19,36	5	80,64	8
3	Pataki	14	0	0,00	2	8,88	11	91,12	13
4	Királyhelmecei	26	7	21,83	10	39,22	9	38,95	26
5	Zétényi	24	0	0,00	7	47,60	15	52,40	22
6	Újhelyi	28	16	53,43	6	4,45	6	42,12	28
7	Gálszécsi	26	16	65,32	3	24,32	6	10,37	25
8	Terebesi	26	18	46,24	4	18,11	4	35,64	26
9	Sókúti	20	7	47,90	3	9,69	9	42,41	19
10	Homonnai	45	35	79,31	4	12,98	2	7,71	41
11	Varannói	39	12	47,66	5	19,35	20	32,99	37
12	Sztropkói	41	14	33,32	5	13,04	22	53,65	41
13	Göröginyei	33	15	39,25	3	7,20	15	53,55	33
14	Papini	44	5	8,67	3	3,99	36	87,34	44
15	Szinnai	47	7	11,64	4	11,67	33	76,69	44
	Megyei összes	444	158	31,30	68	18,62	178	50,08	424

A táblázatból kitűnik, hogy a rétek minőség szerinti besorolása a szántóföldek osztályba sorolásától jelentősen eltérő, annál jóval változatosabb képet mutat. Különösen szembetűnő a legdélibb, azaz a Szerencsi kerület eddig – bizonyos fokig még a nagyállatok számában is – tapasztalt kiemelkedő szerepének elmaradása. Az összeírók négy településen (Bertzék, Hidvég, Kis Csécs, Szerencs) egyáltalán nem találtak rétet. De ahol volt kaszáló, annak is több mint kétharmada csak a II. és a III. osztályba került. Alacsony besorolást kaptak a hegyaljai kerületek településeinek réttei, és – meglepő módon – a nagy árterületekkel, és azokon kiterjedt rétekekkel és legelőkkel rendelkező bodrogi kerületek. Rossz minőségüket nyilván éppen a vizek károkozásának köszönhetők. (A jobbágyvallomások szerint az elviesedett rétekre behatolt a nád és a sás, amit a legelő jószág nem kedvelt.) A legjobb besorolást a Zempléni-medence kerületei kapták, ahol a dombháton nyilván kevésbé veszélyeztetett réteket lehetett kialakítani. Az öt középső kerületben volt található a megye I. osztályú réttel rendelkező településeinek több mint fele (57,9%, amibe pedig a Sókúti kerület alacsony részesedése is beletartozott). Ugyanakkor, bár az öt legészakibb kerület III. osztályú réttei (ill. a megfelelő települések) a megyebelieknek csaknem kétharmadát tették ki (63,5%), a kerületi besorolás (az I. osztályú ré-

¹⁴⁰ Az összes település és a besorolt települések különbségét az adja, hogy a megyében nem minden településnek volt rétte. Ezek a települések a dicalis összeírásban nem kaptak osztályba sorolást.

tek 33,3%-ával és a II. osztályúak 29,3%-ával), rájuk nézve mégsem annyira tűnik egyértelműen kedvezőtlennek, mint amit szántóik esetében tapasztalhattunk.

A dicalis összeírások adatai lehetővé teszik, hogy – a szántókhoz hasonlóan – a rétek esetében is olyan táblázatot készítsék, amely nemcsak az egyes rét-osztályokba sorolt települések számát mutatja be, hanem magának a rét nagyságának arányaival számol. A rét nagyságát, miként a dicalis összeírás teszi, kaszásban (*falcastrum*) adom meg. A százalékos számításban pedig a 17. sz. táblázathoz hasonlóan a százalékokat az adott rét-osztály megyebeli teljes nagyságához viszonyítottam.

22. sz. táblázat.

A megye osztályba sorolt rétjeinek nagysága (kaszásban kifejezve) kerületenként az 1776-i dicalis összeírás alapján

	Kerület neve	I. oszt-ba	%	II. oszt-ba	%	III. oszt-ba	%
1	Szerencsi	1 494	10,35	1 926 3/8	22,44	1 243	5,38
2	Tokaji	0	0,00	176	2,05	733	3,17
3	Pataki	0	0,00	130	1,51	1 334	5,78
4	Királyhelmei	434 1/4	3,01	780 1/4	9,09	774 3/4	3,36
5	Zétényi	0	0,00	1 731 1/4	20,16	1 905 3/4	8,25
6	Újhelyi	1 408 5/8	9,76	117 1/4	1,37	1 110 5/8	4,81
7	Gálszécsi	1 439 5/8	9,98	536	6,24	228 1/2	0,99
8	Terebesi	1 944	13,47	761 1/2	8,87	1 498 1/2	6,49
9	Sókúti	958 1/2	6,64	194	2,26	848 3/4	3,68
10	Homonnai	2 401 5/8	16,64	393	4,58	233 1/2	1,01
11	Varannói	1 013 3/4	7,03	411 1/2	4,79	701 3/4	3,04
12	Sztropkói	747	5,18	292 1/4	3,40	1 202 3/4	5,21
13	Göröginyei	1 444 3/4	10,01	265	3,09	1 971	8,54
14	Papini	506 1/4	3,51	233	2,71	5 101 3/4	22,10
15	Szinnai	637 5/8	4,42	639	7,44	4 199 1/8	18,19
	Megyei összes	14 430	100,00	8 586 3/8	100,00	23 086 3/4	100,00

A 22. sz. táblázat nemigen szolgál komolyabb meglepetéssel. Arányai nem távolodnak el különösebben az egyes osztályokba besorolt települések arányaitól. A települései közel 80%-án I. osztályú réttel rendelkező Homonnai kerületben volt területileg is a legtöbb ide sorolt rét. Esetleg az lehet figyelemreméltó, hogy a déli (Szerencsi és ez esetben a két bodrogi) kerületek településeinek kiterjedt rétei megyei szinten is jelentős százalékarányhoz vezettek. A Szerencsi kerületben az egyharmadnyi I. osztályú réttel rendelkező településnek megyei szinten 10,35%-nyi kaszálója volt, hajszállal több, mint a Gálszécsi kerület kétharmadnyi I. osztályú településének (9,98%). A hegyaljai településeket magukba foglaló két kerület rétjeinek alacsony minősítése – mivel összességükben szerény méretű réttel rendelkeztek – megyei szinten nem mutatkozott megbélyegzőnek. A III. osztályú rétek zöme területüket tekintve is az északi vidékre esett (a Papini és a Szinnai kerületek

együtt 40%-ot foglaltak el). Ennek ellenére, ha a rétek túlsúlyát próbálnánk kiemelni, nem mutatkozna az az átlós vonal, amit a szántóknál tapasztalhatnánk.

A dicalis összeírás adatait felhasználva ki tudjuk számolni azt is, hogy mennyi rét jutott egy-egy jószágra, ill. fordítva, mennyi jószágot takarmányoztak egy egy-egy (kaszás) rétről. Mivel a takarmányozásban a növendék jószágról is gondoskodni kellett, számításomban a szarvasmarháknál, és a lovaknál a szokásos számosállat átszámítást vettem figyelembe.¹⁴¹ Bár a takarmánynyerés szempontjából nem közömbös, hogy a szénát milyen minőségű rétről kaszálják, a rétek minőségi besorolására ebben a számításban nem voltam tekintettel.

23. sz. táblázat.

A jószágok réttel való ellátottsága a megye kerületeiben az 1776-i dicalis összeírás adatai alapján

	Kerületek	Szamosállat	Rét/kaszás	1 kaszásra jutó jószág	1 jószágra jutó rét / kaszás
1	Szerencsi	5 769,3	4 665 3/4	1,24	0,81
2	Tokaji	1 148,2	909	1,26	0,79
3	Pataki	1 503,5	1 464	1,03	0,97
4	Királyhelmei	1 753,4	1 989 1/4	0,88	1,13
5	Zétényi	2 223,5	3 637	0,61	1,64
6	Újhelyi	2 870,6	2 637	1,09	0,92
7	Gálszécsi	2 247,7	2 160 5/8	1,04	0,96
8	Terebesi	3 298,0	4 204	0,78	1,27
9	Sókiúti	2 384,3	2 001 1/4	1,19	0,84
10	Homonnai	4 168,0	3 028 1/8	1,38	0,73
11	Varannói	3 727,9	2 121 3/8	1,76	0,57
12	Sztropkói	3 336,4	2 243 1/2	1,49	0,67
13	Göröginyei	3 102,3	3 680 3/4	0,84	1,19
14	Papini	4 667,4	5 841	0,80	1,25
15	Szinnai	4 124,7	5 475 3/4	0,75	1,33
	Megyei össz.	46 217,2	46 058 3/8	1,00	1,00

Bár az egyes kerületek adatai számos esetben érdemlegesen eltérnek a megyei átlagtól, a jószágok és a rétek (kaszások) arányára nemigen tudunk egyértelmű szabályszerűséget megállapítani. A nagyjából „egy szamosállatra jut egy kaszás rét” aránynál rosszabbat (ahol 1 szamosállatra egy kaszásnál kisebb rét jutott) a megye nyolc kerületében, annál jobbat hét kerületben találhatunk. Az egymáshoz hasonló esetek között azonban végül csak mérsékelt földrajzi hasonlatosságot fedezhetünk fel. A Bodrogek két kerületében e számítás szerint érvényesült a rétek bősége (a

¹⁴¹ Az ökröket, teheneket és lovakat egy egésszel, a borjakat 0,8-del, a csikókat 0,9-del számoltam. A juhokat (szamosállatként 0,1), mivel a legtöbb helyen télen-nyáron legettették őket, kihagytam a számításból.

Zétényi kerület mutatja a legjobb arányt a megyében), a Hegyalja két kerülete viszont egymással ellentétes oldalra került, akárcsak a legészakibb öt kerület (a Varannói és a Sztropkói a legrosszabbak közé, a Papini és a Szinnai a jobbak közé tartozott). Az összeírások mindenesetre azt igazolhatják, hogy az északi kerületekben az állatoknak nem jutott kevesebb rét (és széna), mint a déli és a középső kerületekben.

A puszta számok persze ebben az esetben félrevezetőek lehetnek. Modern számítások egy számosállatra évi 50–60 mázsa takarmány-száranyagot számítanak, aminek egyharmada lenne a széna. Ennyi széna termeléséhez – a rét minőségétől függően – 1–3 kat. hold (1,25–4 magyar hold = ugyanennyi kaszás) rétre van szükség.¹⁴² Ennyit, vagy ehhez közelítőt pedig az összeírások legfeljebb a legjobban ellátott településeken tudtak kimutatni. Az északi kerületek – ahol még esetleg az első osztályú rétből sem lett volna elegendő – legtöbbször csak a harmadik osztályba sorolt kaszálóiról ezt a mennyiséget aligha tudták biztosítani. Ezért is tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget a paraszti vallomások a kaszálóikat fenyegető veszedelmeknek, áradásnak és aszálynak. A rétek szűkösségét pedig, amikor az időjárás lehetővé tette, legeltetéssel igyekeztek pótolni. A szükség pedig minden lehetséges területet legelővé tudott változtatni, ami végül nagyságának megállapítását nehezíti. 18. századi nagyságát – mivel az általam vizsgált összeírásokban nem szerepel – aligha tudjuk megállapítani. Kiterjedésére a 19. század végéről származó adatból következtethetünk, amely a legelő nagyságát 17 4236 kh-ban adta meg.¹⁴³ Ez a nagyság 23 1734 magyar holdat tesz ki, ami majdnem pontosan ötszöröse a 46 ezer kaszásra becsült paraszti rétnak. Ha a művelt földek, elsősorban a szántók 19. századi növekedésével számolunk, akkor ez többek között a rétek és legelők kárára történhetett. A 18. század végefelé tehát aligha lehetett kevesebb legelő, mint száz évvel később, ami felhasználásának jelentőségét bizonyítja az állattartásban.

ÁLLATTARTÁS

A kilenc kérdőpontra adott vallomások az állattartás számos részletére is rávilágítanak, bár korántsem olyan alaposan, mint a szántóföldi művelés kérdéseire. Mivel azonban a paraszti állattartás – módszereit tekintve – a földművelésnél konzervatívabbnak mutatkozott, ismereteinket esetenként a néprajztudomány eredményeivel tudjuk kiegészíteni.

A vallomásokban fontos helyet foglalt el annak kérdése, hogy hogyan vélekedtek a lakosok jószágaik réttel való ellátottságáról. A vélemények esetenként kiegészíthetők, máskor ellentmondanak az összeírások számszerű eredményeinek. Többségüket akár a gazdák mindenütt meglévő elégedetlensége, pesszimista szemlélete tükröződésének is tarthatnánk. Pedig panaszaiuk mögött nem egyszer olyan, szá-

¹⁴² Mille Géza, II. 1078. – Hajas–Rázsó, 1969. 920.

¹⁴³ Borovszky, [1905]. 173.

mokban nem kifejezhető körülmények állnak, amelyek – a természeti viszonyokra, áradásokra, kedvezőtlen időjárásra utalva – komolyan befolyásolhatták az állattartást. Hiába volt tekintélyes valamely település rétje, ha a tavaszi áradások miatt csak későn lehetett kaszálni, s így nem kerülhetett sor a második (sarjú-) kaszálásra. Hiába lehetett volna sarjút is kaszálni, ha a legelő szűkössége miatt – a legeltetés „tilalmát” feloldva – a réteket is megnyitották a jószág előtt. A vallomásokból a réten nyerhető széna minőségébe is bepillantást nyerhetünk. A skála itt a zsiros, tápláló füvektől az áradásos területek néha csak sáros, máskor sással, náddal kevert, a jószág által nem kedvelt takarmányáig terjedt. A természeti adottságokra vonatkozó ismereteken túl a vallomásokban a számadatokhoz képest többletként az összeírásokban teljesen mellőzött legelőkre utaló megjegyzéseket is találunk. Rét és legelő paraszti minősítése persze akár ugyanazon a településen belül is eltérhetett egymástól.

Ilyen eltérést találunk a Szerencsi kerület falvainak egy részében is. Míg a kerület településeinek többségében a legelő nagysága, és sok helyen a rét is elegendőnek mutatkozott, addig másutt „fogyatkozásukra” panaszkodtak. Berzék és Hidvég teljesen nélkülözték a rétet (az előző faluban legelő sem volt), a gazdák így jószágukat más közeli települések pusztáin legeltették, s a szénát is máshonnan kellett beszerezniük. Berzék lakosai arra is panaszkodtak, „hogy az *pascuuma* [legelője] szoros, mely mintegy az marha tartásban és nevelésben nincsen mógyok. Sőt, akinék valamely kevés heverő marhája vagyon is, külső helységek csordáiban tartya.” Úrbéres rét Kis Csécsen és Szerencsen sem volt, de a legelőt a két helységben elegendőnek vélték. A folyóparti rétek öntéstalaja általában jó minőségű takarmányt biztosított, s lehetőséget kínált a kétszeri kaszálásra is. A sarjúkaszálást mégis rendszerint meggátolta, hogy az első kaszálás után a rétet is legeltették. Kak községben a vallomások arra is utalnak, hogy az aratást követően a tarlót is legeltették. (Ez nyilván általános szokás volt, amit másutt nem feltétlenül tartottak szükségesnek megemlíteni.) Girincsen és Kesznyétenben a település rétje a Tisza túloldalán helyezkedett el, itt a széna hazaszállítása okozott problémát. A szóbeli vallomások alapján mégis azt mondhatjuk, hogy a Szerencsi kerületben a takarmányozásban nem annyira a rétek vagy legelők szűkössége okozott gondot, mint inkább a környező folyóvizek áradása, ami rétet és legelőt egyaránt elöntött, a víz elvonulása után pedig a nyári szárazság – ami miatt a legelők nyár végére kiszültek – használhatatlanná tette őket.

Hasonló problémák adódhattak a Tokaji kerület településein is. A keresztúriaknak a Bodrogon túl volt rétjük, a mádiaknak egyáltalán nem volt, ezért drága pénzen, más településekről vették a szénát. De a rét több más településen is kevésnek mutatkozott, vagy éppen az áradás tette tönkre. Egyedül a rátkaiak vallották azt, hogy rétjeiken másoknak is jut széna. Még szűkebbnek tartották a kerületbeliek a legelőiket, amiben talán szerepet játszott az is, hogy a hegyoldalak másutt legelőként használt lejtőit kiterjedt szőlők foglalták el. A rétet egyetlen településen – az Alföld peremén található Mezőzomborban – tartották elegendőnek. A zomboriak

egyenesen azt vallották, hogy településük legelőjén mádiak és szerencsiek is legelhetnek. Vegyes képet kapunk a Pataki kerület településeiről is. Szinte valamennyi település rétyjét és legelőjét veszélyeztette a Bodrog áradása, ami miatt a lekaszált széna közé sás és nád is került. Esetenként a víz a boglyába rakott szénát is elvitte. Olaszi, Petrahó és Tolcsva rétjei ráadásul a folyó túlsópartján voltak, ami esetükben is megnehezítette a szállítást. Így, ahol elegendőnek tartották a kaszáló vagy a legelő nagyságát, a takarmányozás ott is nehézségekbe ütközött.

A Bodrogtörzs két kerületében a vallomástevők a réteket általában megfelelő minőségűnek, de – a kedvező táblázatos adatokat cáfolva – kevésnek találták. Legelőjüket ugyanakkor elegendőnek ítélték. „Ami kevés kaszáló rétytek van, marhának téli tartására jó s hasznos szénacsínáló füvet terem. Csordabéli marhájok szükségét nyári legeléssel beérik” – vallották Felső Berecki lakosai. „A kaszáló rétytek is mikor rendkívül árvizes esztendők nem történnek, marhalegelésre jó szénát terem. Marhalegelő helyek, magok kevés szarvasmarhájoknak elégséges” – olvashatjuk a karcsaiak vallomásában. A fő problémát az itt lakók számára is az áradások jelentették, amelyek bizonyos években ronthaták a széna minőségén, vagy a lapályos talajon a behordást nehezítették meg. „Kaszálójok némely részecskéjét, mióta két esztendőttől fogva az árvíz reá ömlött, s el nem apadhatott, azóta fű helyében haszontalan kórót tisztán nem kaszálhattak” – folytatták Felső Berecki gazdái. A karcsaiak szerint pedig „Kaszáló rétytek szükön vagyon. Ami van is, az az árvíz mia káros, mert annak idejében alig aratásig szabadulhatnak belőle, s ugyanazon okból sarjűtermésre éppen nem alkalmasak”. Alsó Berecki gazdáinak vallomásából az is kiderülhet, hogy a sarjűkaszás elmaradásáért nem feltétlenül a természetet kellett okolni. „Sarjűt is kaszálhatnának, ha úgy mint másutt, Szent János nap előtt tartanák a kaszálatot. Emellett pedig e végre legszükségesebben kívántatik a jó rend és a tilalmasoknak megtartása, mely eddig sem a lakosok, sem a földesurak részéről nem *observáltatott*” [itt: nem törődtek vele]. Egyes települések jószágait (pl. Karos, Nagy Cigánd, Szolnocska községeket) az árvizek idején a szomszédos határookra kellett hajtani legelni, más települések viszont idegen jószágot is be tudtak fogadni.

A megye három nagy tájegysége közül a legkedvezőbb paraszti véleményeket a középső régió, a Zempléni-medence falvaiban vették fel. Úgy tűnik, hogy a régió kerületeiben az összeíró biztosok is megelégedtek néhány általános, keveset mondó megjegyzéssel, amivel a rét (széna) mennyiségére és minőségére utaltak. „Rétjeink elegendők vannak, mellyeken néha sarjűt is kaszálhatunk. Marha legelő Mezőnk vagyon” – vallották az Újhelyi kerületben Abara lakosai, akik e két területen semmiféle káros körülményre nem panaszkodtak. „Rétünk van elegendő, Sarjűt nem kaszálunk... Jó legelőnk van” – olvashatjuk ugyanitt a berettőiek vallomásában. „Sarjűt is tudnánk kaszálni, ha elkerítenénk” – tették hozzá a butkaiak. A dubrókaiak viszont nem kaszáltak sarjűt, „mivel a jószágok lelegelik”. Hasonlóképpen nyilatkoztak a homonnai uradalomnak az úrbérrendezéskor még a járásoktól és kerületektől elkülönült egységként kezelt, s így külön biztosok által felmért két része (a Csáky és a Vandernáth rész) falvaiban lakó paraszt gazdák is. Persze az áradások errefelé

is okozhattak károkat, de alig akadt olyan falu, amelynek ne lett volna rétje. (Ilyen volt a Homonnai kerületben Bánóc és Krivoscsány.)

A legészakibb kerületek változatosabb képet mutatnak, a réttel való ellátottságról mégis többségében kielégítő vélemények születtek. Ezt persze a vidék adottságaihoz mérve kell értenünk. A gazdák ugyanis itt szinte sehol nem rendelkeztek négy vagy hat kaszáznál nagyobb réttel. (Annál gyakoribb volt az egy-két kaszás illetve az egy-két székérnyi szénát adó rét feljegyzése.) A Beszkidek völgyei közé szorult települések között is akadt olyan, amelynek nem volt rétje (pl. Bukóc). A hegyvidék lakói azonban általában már nem az árvizekre, hanem a gyengébb talajban termő, rosszabb minőségű szénára panaszkodtak. Dricsna lakói szerint: „Bokrokkal benőtt réteik nagyobb részben a hegyekben vannak, s rendkívül terméketlenek, gyengék, ezért sarjú sohasem kaszálható rajtuk.” A vallomások többször tartalmaznak rövid, a szűk tényekre korlátozódó – elegendő vagy szűkös rétekről és legelőkről, jó vagy rossz minőségű takarmányról szóló – mondatokat. „Rétünk van, széna bőven terem rajta. Legelő nyáron mindenféle jószág számára elegendő legyen” – olvashatjuk Parihuzóc lakóinak vallomásában. Az összeírók érdeklődését úgy látszik, nemigen keltette fel a vidék viszonyainak egyhangúsága. Arra mégis felfigyeltek, ha a lakosság a szarvasmarhán túl más jószágot is megemlített. Így például Círóka Bélán, Grozócon, Helmeckén (és néhány más településen) szükségesnek látták feljegyezni, hogy a birkáknak is elegendő legelő jutott. Círóka Hoszszúmező lakosai azt vallották, hogy „Tehénlegelőt és minden más állatnak legelőt elegendőt bírunk. Bárányt, kecskét tarthatunk, s így a földet trágyázzuk is, ahogy tartjuk őket.” (Utóbbi mondat a tarló legeltetésére utal.) Ugyanakkor a hegyvidéken több olyan települést is találunk, amelynek vallomásaiban nem említenek legelőt, talán azért, mert a szűk hegyoldalak a jószág legeltetésére alig lehettek alkalmasak. Igaz, a hegyvidék kis falvaiban is akadtak települések, amelyek lakói rétyüket és legelőjüket kitűnőnek tartották. A Szinnai kerületben található Helmecke legelőjén más települések jószága is legelhetett. (Annál különösebb, hogy az itteniek a saját rétyükön termett szénát viszont rossznak tartották.)

A nagyállattartás számára fontos volt az itatóvíz is, rövidebb periódussal számolva még fontosabb, mint a takarmány.¹⁴⁴ A megyében erre gyakorlatilag nem találunk panaszt. A délebbi kerületekben a falvak közelében elhaladó folyókból (Tisza, Hernád, Sajó, Bodrog) itattak, északabbra a közeli patakokból. A hegyvidék falvaiban gyakran azt is hozzátették, hogy vizük mind itatásra, mind ivásra alkalmas.

A jószágértartás részleteire a vallomásokban egyébként alig néhány – sajnos inkább csak jelzés értékű – utalást találhatunk. Bár a szakirodalom a Bodroglő közben még a 19/20. század fordulóján is tud a jószág (elsősorban a szarvasmarha) rideg tartásáról, a vallomásokban erről érdemben nem esik szó. A rétekre utaló válaszokban a Bodroglő Királyhelmecei kerületében ugyan találkozhatunk a jószág „téli legeltetése” kifejezéssel (pl. Karos és Luka vallomásaiban), ezen azonban – mivel

---

¹⁴⁴ Bodó Sándor, 1992. 7.

nem a legelő, hanem a rét rovatában szerepelnek – inkább a téli istállózó takarmányozást kell értenünk. A terület vallomásait felvevő biztosok – Benitzky Menyhért és Szirmay Péter – mindenesetre több figyelmet fordítottak a rétek és legelők jellemzésére, valamint az állatok takarmányozására, mint másutt tevékenykedő társaik. Felső Berecki vallomásaiban azt olvashatjuk, hogy „Ami kevés kaszáló rétek van, marhának téli tartására jó s hasznos szénacsínáló fűvet terem. Csordabéli marhájok szükségét nyári legeléssel beérik.” Nagy Kövesd gazdáinak vallomásából feljegyezték, hogy réjük „mind vonó, mind pedig heverő, úgy nevedő marhájoknak (uraság ménesén és gulyáján kívül) nemcsak kaszálat után, de kaszálat előtt is elegendő és marhájoknak hizlalására oly hasznos, hogy vonó marhájuknak is mindenkor jó hús-tartásra szolgáló legelőhelyek vagyon”. Nagy Rozvány rétének „téli legelésre szükséges lápi szénájokkal marhájok beéri”, annál nehezebb a széna hazaszállítása a sáros, vendégmarasztaló utakon. A gazdáknak a fagyot kellett megvárniok, ha addig a boglyákat a víz el nem vitte. Kemény tél nélkül „igen nehezen telettetik marhájokat”. A téli legeltetésre utaló egyértelmű mondatot egyedül a nagygyéresiek vallomásában találunk: „Marhalegelő helyek elegendendő [!] és hasznos, sőt midőn alkalmas téli idők szolgálnak, az avarokra¹⁴⁵ is kijárhat az marha, akinek szüksége van az ollyatén legelésre.” Csak feltételezni tudjuk, hogy ha megfelelő időjárás esetén a Bodroglközben télen is kihajtották a jószágot, akkor ezt megtehették a Szerencsi járásban, és talán a Zempléni-medence délebbre fekvő településein is. Ezt erősítik meg azok a 19. század végén keletkezett leírások, amelyek a télvíz idején is a legelőn tartott gulyákról tanúskodnak.¹⁴⁶ A megye északi részének természeti viszonyai természetesen nem tették lehetővé a téli legeltetést.

Sajnos, a korabeli összeírások egyáltalán nem utalnak a jószágok fajta szerinti megoszlására. A szarvasmarhák esetében későbbi leírásokból tudunk visszakövetkeztetni. Egy 1895-ben keletkezett forrás szerint a megye szarvasmarha állományában még ekkor is a szürke magyar fajta őrizte dominanciáját. Tartása nagy igáereje miatt volt népszerű, s bár tudatos fajtajavítással a történeti korszakokban aligha számolhatunk, a szürke marha a kedvező körülmények, a rideg, vagy a félig rideg tartás következtében éppen a 18–19. században érte el ma is ismert testnagyságát.¹⁴⁷ A szürke marhától eltérő fajtát – az ún. kárpáti borzderest – csak a megye északi régióiban (a 19. századi közigazgatási beosztás szerinti Sztropkói, Homonnai és Szinnai kerületekben) tartottak. A 18. században egyes uradalmakban feltűnő nyugati fajták (pl. a szimentáli) itt később jelentek meg, mivel nem bírták a nedves, sáros legelőkön való gázolást és azokat a parazitákat, amelyekhez a hazai fajták hozzászoktak.¹⁴⁸

¹⁴⁵ A korabeli szóhasználatban az „avar” vagy „avas” az év közben nem kaszált, téli legeltetésre fenntartott száraz, esetenként erdőben található füves területet jelentette.

¹⁴⁶ Bodó Sándor, 1992. 25.

¹⁴⁷ Bodó Sándor, 1990. 10.

¹⁴⁸ Bodó Sándor, 1992. 33–35.

Szántóföldi takarmánynövény termesztésről vagy a rétek vetéséről egyébként a korabeli források nem szólnak. Bár egyes források szerint az úrbérrendezés idején a biztosok a lóheretermesztésre biztatták volna a lakosságot,¹⁴⁹ ennek nyomát sem a vallomásokban, sem az összeírásokban nem találjuk. Meglehetősen lehangolóak a Helytartótanács által – a termesztésre buzdító felszólítások mellett – a növény termesztéséről (vetésterületéről) a megyéktől 1771-től bekért jelentések is. A takarmánynövényt alig néhány megyében ismerték, s hiába tettek ígéretet művelésére, a megvalósításról a későbbi jelentésekben is alig esett szó.¹⁵⁰ A jószág takarmányozására maradtak a természetes rétek és a legelők. Zömében ezek határozták meg a jószágtartás módját is. A ló- és szarvasmarha-állomány (utóbbiaknál elsősorban az ökrök) igába fogása (különösen a szántóföldi munkák idején) elengedhetetlenné tette a takarmányozását. Erre még a megye déli kétharmadán tartott szürke marha esetén is szükség volt, amelynek pedig az Alföld más területein a szántóföldi művelésben mellőzött egyedeit ridegen tudták tartani. A rétek fűvének hiánya nehéz helyzetbe hozta a gazdákat. A jószágot számos településről hajtották a szomszédos határokra legelni, akár a rétek teljes hiánya vagy „fogyatkozása”, akár csak az átmeneti árvizek idején. Ezért persze fizetni kellett. Aki ezt nem tudta vállalni, gyakran kényszerült különféle szükségtakarmányok gyűjtésére. Karos községben akinek nem volt pénze („módja”) takarmányra, az a jószágot „ólban tartván, fűzfa galyacskát hord s azzal táplállya”.

A kecsketartás korlátozottságáról már szóltunk. Megszüntetni azonban nem lehetett, hiszen sokoldalú haszna – tej, hús, bőr, szőr – ellenére tartása igen olcsó volt. Tejét a „szárazbetegség” [tüdőbaj] ellen gyógyító erejűnek vélték. Különösen azokon a területeken nem akartak szakítani vele, amelyeket másképp nem, vagy alig tudtak hasznosítani. Az összeírások szerint kecskét elsősorban a hegyvidéki kerületekben tartottak, pedig agresszív, a fákat és lombjukat leszagगतó legelése éppen az erdőkben okozott károkat. A szokásos legelőkre más jószággal együtt, vagy akár azok után is rá lehetett hajtani. Táplálék igénye ugyanis eltért a nagyállatokétól, mivel elsősorban az azok által nem kedvelt vastag kórokat, cserjeágakat fogyasztotta. Ezért is védték tőlük az erdőket.¹⁵¹

A paraszti vallomásokban esetenként további, jószágokhoz kapcsolódó megjegyzéseket is találhatunk. Egy részük az összeírásokban nem szereplő állatokra, másrészt olyan, a természetben élőkre vonatkozik, amelyek beszerzése inkább a gyűjtögetés (vadászat, halászat) körébe tartozik. Az úrbérrendezés előtti szolgáltatások között is szerepelhettek tyúkok, amit a tabellák szám szerint is előírnak. Csanáloson az 1745-i *contractus* alapján a szüretre látogató földesúr asztalára ludat, vadat, halat is kellett feladni. Gyakori a juhtized, vagy akinek nem volt tíz juha, annál helyette a 4–6 krajcárnyi megváltás. Más állatokat a természetből kellett

¹⁴⁹ Bodó 1992. 56. Hivatkozik ZmL Loc. 68. No 3, 5, stb-re.

¹⁵⁰ MOL Helytartótanácsi Levéltár. C 35. Idealia oeconomica N° 20. A Gazdasági Bizottság jelentései 1771. május 4., 1774. május 6.; és Uo. Acta oeconomica Lad. D. Fasc. 10. N° 2.

¹⁵¹ Az erdőket a 16. század óta igyekeztek rendeletekkel megvédeni a kecskéktől. Viga Gyula, 1981. 32.

megszerezni. Karcsán adni kellett „csikászatból egy-egy putton csíkot. Azonkívül egy pár teknősbékát vagy annak váltságában 17 krajcárt.” A pár teknősbéka, vagy helyette 17 krajcár az agárdiak szolgáltatásai között is szerepelt. A paraszti vallo-másokból készített megyei összesítőt¹⁵² a készítők ludakra, kacsákra és indiai tyúkokra (pulyákra) vonatkozó rovatokkal egészítették ki. Ezek a rovatok azonban általában kitöltetlenül maradtak. Helyenként annyit írtak beléjük, hogy „sem adóban, sem természetben nem teljesítik” Az agrártörténet szempontjából csak sajnálhatjuk, hogy a korban még igen ritka, esetleg a Duna–Tisza közén már ismert, de az összesítés készítőinek figyelmét felkeltő pulyka tenyésztésének nem találjuk nyomát a forrásokban.¹⁵³

SZŐLŐMŰVELÉS

Zemplén megye mezőgazdaságának legismertebb (és talán legkutatottabb) ágazata a szőlőművelés. A figyelem elsősorban természetesen a Hegyalja szőlőművelése és borkereskedelme felé fordul, ez azonban nem jelenti azt, hogy a megye más területein ne művelték volna az oly kedvelt nedűt adó és ezáltal oly jelentős hasznot hozó növényt (ld. a 6. sz. térképet). A kutatás ugyanakkor váratlan nehézségekbe ütközhet. Már azt sem könnyű kideríteni, hogy mekkora volt a megye szőlőterületeinek a nagysága, nem beszélve a szőlőművelés más – kevésbé dokumentált – kérdéseiről.

Az adók és járadékok alapjául szolgáló szőlőterületek nagysága természetesen nem lehetett közömbös a jövedelmek iránt oly fogékony kortárs hatóságok számára. Forrásaink azonban meglehetősen bizonytalan képet nyújtanak. A paraszti szőlőket már az úrbérrendezés során is összeírták, de mivel nem úrbéres földnek minősültek, sem az előzetes összeírás táblázataiba, sem a végleges tabellákba nem kerültek be.¹⁵⁴ Mégis, hogy felmérésük ne vesszen egyértelműen kárba, végső (megyei szintű) eredményüket feltüntették az úrbérrendezés eredményeit összegző megyei kimutatásban. Eszerint a megyében 24 046 kapás (*fossor*) paraszti szőlő volt. Ezt az adatot vette át *Notitia*jában Szirmay is.¹⁵⁵ Sajnos ennek megoszlását az egyes járások és kerületek között sem az összegzésben, sem Szirmay könyvében nem találjuk. Az úrbérrendezés során felvett adatok eljutottak a kormányzervekhez is. A Magyar Királyi Kancellárián összeállított, az úrbérrendezés adatait összesítő kimutatás – Benda Gyulának a magyarországi agrártermelés legkorábbi statisztikai értékű adatait közlő összeállítása szerint – Zemplén paraszti szőlőt 23 188 kapásra teszi.¹⁵⁶ A kétféle forrás

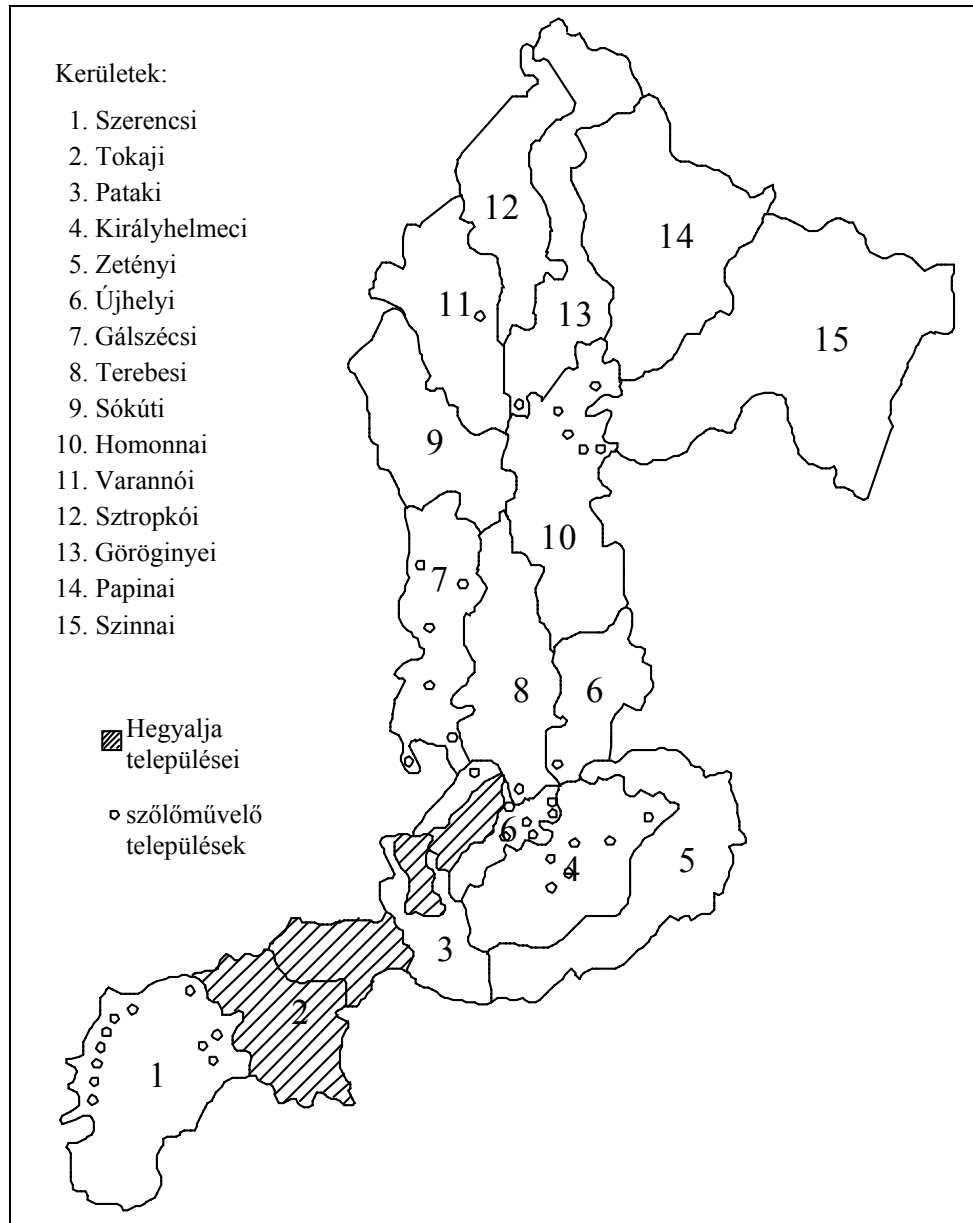
¹⁵² IV-A 2001/b. Summaria Loc. 72. No. 600.

¹⁵³ A vallo-másokban mindenesetre a pulyka említésével nem találkoztam. Lehet, hogy a Takács–Udvari féle kiadvány három kötetében – a községi vallo-mások mellékleteként közölt szerződések valamelyikében – mégis előfordul, csak elkerülte a figyelmemet.

¹⁵⁴ Felhő Ibolya, 1957. 204.

¹⁵⁵ A megyei összesítés a korábban már idézett ZmL IV-A 2001/b. Loc. 72. No. 600-as (német fejlécekkel készített) Summaria. Vö. Szirmay, 1803. 128.

¹⁵⁶ Benda Gyula, 1973. 152–153. A kimutatás eredeti helyeként a MOL Magyar Kancelláriai Levéltár Acta Generalia 3688/1786-ot jelöli.

6. sz. térkép. A Hegyalja és a további szőlőjövdelemmel rendelkező települések Zemplén megyében

adatainak eltérése nem ellentmondásos. A számadatok a mindkét kimutatásban megtalálható további rovatokban sem feltétlenül azonosak, de azért minden területen eléggé közel állnak egymáshoz ahhoz, hogy hitelességre való törekvésüket ne vonjuk kétségbe.¹⁵⁷ Így elfogadhatjuk kiindulópontnak, hogy az úrbérrendezés idején a megyében nagyjából 23–24 ezer kapás paraszti szőlővel számoltak. Más kérdés, hogy ez az adat meglehetősen alacsonynak mutatkozik, egy kapást 200 □-öllel számolva alig 4000 magyar, vagy 3000 kataszteri holdat tesz ki. Pedig ez a nagyság még mindig több annál, mint amennyit a dicalis összeírásokban találunk.

A paraszti szőlő mindenképpen jól jövedelmezett, ezért nagyságát az adókivetésnél is figyelembe vették. Persze, ha a dicalis összeírások a szántóföldeket és a réteket az évek előrehaladtával rendre kisebbnek tüntették fel, mint az úrbérrendezés összeírásai, akkor nem csodálkozhatunk, ha ugyanezt tapasztalhatjuk a szőlők esetében is. Ráadásul az egyes évek számadatai meglehetősen ingadozóak, akár kétszeres eltérést is találhatunk közöttük. Szélsőségeik 10 és 20 ezer kapás között mozognak, de egyik évben sem haladják túl a 20 ezer kapást. Adataikat így fokozott óvatossággal kell kezelnünk.

24. sz. táblázat.

*A paraszti szőlők nagysága a dicalis összeírásokban*¹⁵⁸

Évszám	Szőlő kapásban
1776	18 859 1/2
1778	13 193
1785	11 190
1786	17 935
1787	18 339
1788	15 618 5/8
1800	10 300 1/8

A szőlőterületek nagyságának pontosabb megismerését az is nehezíti, hogy a megye településein – mindenekelőtt a Hegyalján – tekintélyes részt foglaltak el azok a nemesi, egyházi és polgári szőlőbirtokok, amelyek nem kerültek be a paraszti jöve-

¹⁵⁷ A két forrás többi adatának egymáshoz való közelségét két példával tudom igazolni: a megyei összesítésben 135 784 1/2 hold szántót és 45 392 1/2 kaszás rétet, a kancelláriai kimutatásban 135 035 holdat és 45 099 kaszást találunk. Hasonló módon minimálisak a többi – itt most nem részletezett – kategória eltérései is. Ennyi eltérést akár az összeadási hibáknak is tulajdoníthatunk.

¹⁵⁸ A bemutatott évek kiválasztása többféle szempont alapján történt. Első adata abból az évből származik, amelyből először rendelkezünk a megyebeli dicalis összeírások teljes sorozatával, az utolsó pedig a kutatásomat lezáró utolsó évből. A közbülső évek kiválasztásában a közigazgatási beosztás 1777-i és 1787-i változásainak hatását igyekeztem bemutatni. (1778 és 1787 között azért kerülhetett be több adat is a kimutatásba, mert esetükben nem kellett a közigazgatási beosztás eltérő volta miatt újraszámolnom a kerületi adatokat.) – A táblázatban szereplő 1776-i adat saját számításom, az eredeti kimutatásban 18 717 1/2 kapás szerepel. A többi év esetében a korabeli összeadás eredményét közlöm.

delmeket felmérő táblázatokba, de amelyek az 1800-i jövedelemösszeírás bizonyossága szerint tekintélyes területet foglaltak el. Sajnos, ehhez az összeíráshoz nem tartozik a birtoknagyságot is feltüntető kimutatás, és hiányoznak a szőlők a II. József korabeli kataszteri felmérés Zemplénben fennmaradt íveiről is. Így más, ellenőrizhetetlen korabeli és nehezen ellenőrizhető későbbi adatokra vagyunk utalva. Benda Gyula összeállítását két olyan, 19. századeleji szerzőre is hivatkozik, akiknek adatai a 18. század végére vonatkoznak. Max Joseph Liechtenstern munkája 1802-ben, Theodor Link két kisebb kötete 1817-ben jelent meg, de mindketten egy 1789-i kimutatásra hivatkoztak, amely II. Józsefet a kataszteri felmérés (*Steuer-Regulierungs Operate*) állásáról tájékoztatta.¹⁵⁹ Közülük Theodor Link a megyebeli szőlők nagyságát 32 528 kat. holdra tette, ami az általa megadott hasznosított földterület 3,72%-át foglalta el.¹⁶⁰

Bár a 18/19. század fordulóján hazánkban több „statisztikai” igényű munka is megjelent (Schwartner, 1798; Demian, 1802; Magda 1819), a korábbi számokat felhasználó, gyakran egymást másolató szerzők után, a fentebb említett két osztrák szerzőhöz képest új adatokat mégis majd csak Fényes Elek 19. század közepén megjelent munkái hoztak.¹⁶¹ Ezek egybehangzó adata szerint a megyebeli szőlők nagysága 74 666 (1200 □-örellel számított) magyar hold volt (56 000 kat. hold), ami a megyebeli hasznos földterület 9,1%-a tette ki. Ez a területnagyság – amely a megyebeli termőföldek igen tekintélyes részén feltételezett szőlőművelést, és a szerző adatain belül is kiemelkedő helyet foglalt el – jóval meghaladta a paraszti adatok utáni várakozásainkat.¹⁶² Kérdés, hogy Fényes értesülését nem tekinthetjük-e eltűzöttnek, hiszen a 19. század végén megjelent megyei monográfia a 20. század elején is csak 9369 kat. holddal (kb. 12 500 magyar hold) számolt.¹⁶³ Igaz, a szőlőművelést a 19. század végén erősen visszavetette a filoxera pusztítása, amit a művelt terület csökkenésében – az esetleges számítási eltérések mellett – nyilvánvalóan figyelembe kell vennünk.

Ha a szőlőművelés kiterjedésére a dicalis összeírások adatait nem is tekinthetjük mérvadónak, a paraszti szőlőterület területi megoszlására, jövedelmezőségére – mivel az úrbérrendezési összesítő alapjául szolgáló települési összeírásokat nem ismerjük –, mégis belőlük kell kiindulnunk. Sajnos, olyan forrásokat, amelyeket ellenőrzésükre használhatnánk, nemigen találunk. Így nehezen tudjuk magyarázni például a szőlőterület nagyságát bemutató adataik ingadozását. Feltételezhetjük,

¹⁵⁹ Benda, 1973. 68–69.

¹⁶⁰ Uo. 106. Link összesen 826 434 kh hasznosított területtel számol, amelyből a szántó 398 405 kh-at (45,6%) tett ki. – Liechtensternről a zempléni szőlőkre nem közöl adatot.

¹⁶¹ Benda 1973. 84. – Az egyes művelési ágak területére nézve Fényes különböző munkáiban (1836/39; 1844) eltérő számokat közölt, a szőlőbirtokok területét azonban minden alkalommal egyformán adta meg.

¹⁶² Fényes 1844. III. 382. A szőlő termőterületét – összehasonlítva a többi művelési ág területével –, 50%-kal nagyobbbnak ítélte, mint az ugyancsak általa megadott rét és legelőnagyság (47 ezer m. hold) és egynegyedének a szántónagyságnak (312 ezer m. hold).

¹⁶³ Borovszky, [1905]. 173.

hogy szerepet játszhatott bennük a parasztnak az adóalap eltitkolására irányuló természetesnek mondható törekvése, de – legalábbis részben – magyarázhatjuk a 18. század második felében bekövetkezett változásokkal is. A bécsi kormányzat által bevezetett protekcionista vámpolitika negatív következménye a borkivitel addigi partner-országainak ellenintézkedéseiben (importjuk korlátozásában) jelentkezett. A hegyaljai szőlőtermelésben – amelynek jelentős belső piaca is volt, sőt a bor jelentős részét a megyén belül, részben a szőlőt nem termelő északi kerületekben adták el –, az értékesítés nehézségei csak lassan érvényesültek. A paraszti szőlők nagyságát feltüntető dicalis összeírások sokszor egymásnak ellentmondó adatai a század vége felé mégis tanúsíthatják a szőlőművelők elbizonytalanodását is.

A szőlőművelő kerületeket az említett ingadozások nem egyformán érintették. A 25. sz. táblázatban három év adatait hasonlítom össze.

25. sz. táblázat.

A paraszti szőlők változása kerületenként három év dicalis összeírásai alapján (kapásban kifejezve)¹⁶⁴

	Kerületek	1776	1778	%-os különbség	1787	%-os különbség 1778-hoz képest	%-os különbség 1776-hoz
1	Szerencsi	3 212	2 889	-10,06	3 316	+14,78	+3,24
2	Tokaji	6 425 1/2	4 721	-26,53	6 651	+40,88	+3,51
3	Pataki	5 142 1/2	3 757	-26,94	4 571	+21,67	-11,11
4	Királyhelmeci	371	430	+15,90	556	+29,30	+49,87
6	Újhelyi	3 107 1/2	1 150	-62,99	2 997	+160,61	-3,56
7	Gálszécsi	228	103	-54,82	248	+140,78	+8,77
8	Terebesi	13	6	-53,85	0	-100,00	-100,00
10	Homonnai	360	137	-62,05	0	-100,00	-100,00
	Megyei összes	18 859 1/2	13 193	-31,05	18 339	+39,01	-2,02

Az 1776-i és 1778-i adatokat összehasonlítva a területnagyságot tekintve a legnagyobb veszteség a Tokaji és a Pataki kerületeket érte, bár az arányokat tekintve három kerület is túltett rajtuk. A százalékos veszteség két év alatt az utóbbi háromban meghaladta az 50%-ot, bár a minimális szőlőterülettel rendelkező Terebesi kerületben ez összesen hat kapást tett ki. Sajátságos körülmény, hogy az 1778-ban bekövetkezett területi veszteségeket – legalábbis a kimutatások szintjén – egy évtized alatt sikerült pótolni, hogy azután a következő közigazgatási átszervezés megint csökkenéssel járjon. Pedig közben két – a Zempléni-medence északi részén fekvő – kerületben (Terebesi, Gálszécsi) felhagytak a korántsem jelentős szőlőműveléssel.

¹⁶⁴ A táblázatban csak azokat a kerületeket tüntettem fel, amelyekben egyáltalán volt paraszti szőlőterület.

A dicalis összeírások nemcsak a művelt szőlőterület nagyságára, hanem minőségére is figyelemmel voltak. Ezt a besorolást a 26. sz. táblázatból ismerhetjük meg.

26. sz. táblázat.
A megye szőlőművelő településeinek osztályba sorolása
az 1776-i dicalis összeírás alapján

	Kerületek	Települések száma	Besorolt település	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.
1	Szerencsi	21	11	0	11	0
2	Tokaji	10	10	9	1	0
3	Pataki	14	14	7	7	0
4	Királyhelmeci	26	6	0	5	1
6	Újhelyi	28	13	0	12	1
7	Gálszécsi	26	3	0	2	1
8	Terebesi	26	1	0	0	1
10	Homonnai	45	5	0	0	3
	Megyei összes	444	61	16	38	7

A 26. sz. táblázat csak a Tokaji és a Pataki kerületben talált I. osztályú szőlőt, ahová egyébként a megye szőlőtermelő településeinek egynegyede (25,4%-a) került. A Szerencsi kerületnek – ahol csak a települések felében folyt szőlőművelés – a korszakban egyetlen települése sem tartozott a Hegyaljához, s – ennek megfelelően – nem is kapott I. osztályú minősítést. A II. osztályba sorolták őket, ahová a megyebeli szőlőtermelő települések több mint fele (60,3%) került. Ettől eltekintve azonban az egyes osztályok súlypontjai – ezúttal persze jóval kevesebb kerület és település bevonásával, mint a szántóföldek esetében, mégis ahhoz hasonlóan – jobbra lefelé haladó átlót mutatnak. Hét település (14,3%) – köztük a Homonnai kerület említett, meglehetősen fent, északon található szőlős falvai (Barkó, Krivoscsány, Nátafalva), továbbá a Királyhelmeci kerületből Szentes, az Újhelyiből Szürnyeg, a Gálszécsiből maga Gálszécs, a Terebesiből Céke – a III. osztályba jutott. Két, csak földesúri szőlőjövédelmet biztosító településen, Tavarnán és Kelcsén viszont úgy tűnik, nem volt jobbágyi szőlő, így nem kerültek osztályozásra, bár földrajzi helyzetük alapján aligha kétkelkedhetünk benne, hogy ők is a III. osztályba kerültek volna.

A kortársakat a szőlőművelésre elsősorban természetesen jövédelmzősége ösztönözte. A 18. század végéről arra nézve vannak forrásaink, hogy milyen arányban szerepelt, vagy legalábbis milyen jelentőséget tulajdonítottak a hatóságok a szőlőművelés hasznának. Az 1800-i összeírás a szőlőből származó jövédelmeket a földesúri jövédelmek egészében igyekezett elhelyezni,¹⁶⁵ míg a dicalis összeírások

¹⁶⁵ ZmL IV-2005/e. Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások 1664–1841. 5. sz. Nemesi birtokok és jövédelmek összeírása járasonként, 1800 adatai alapján. Egy sessionak 24 rénes forint jövédelmet tekintettek. – A forrást részletesebben a nemességről szóló fejezetben ismertetem.

ugyanazt a jobbágyokra kivetendő adók megállapítása érdekében tették meg. A 27. sz. táblázatban a szőlőnagyságban az úrbéri összesítéshez legközelebb álló 1776-i dicalis összeírás számai szerepelnek.

27. sz. táblázat.
A földesúri és a jobbágyi szőlőjövedelmek és arányaik összevetése
Zemplén megyében

	Kerületek	Összes jöv. / sessio	Szőlő jöv. / sessio	Földesúri jöv. %-a	Összes dica	Szőlő dica	Szőlő dica %-a
1	Szerencsi	2 604	192 1/2	7,4	8 296 3/4	803	9,7
2	Tokaji	4 396 3/4	2 182 3/8	49,6	8 237 7/8	3 177 3/4	38,6
3	Pataki	1 786 5/8	806 1/4	45,1	6 579 3/8	1 996 3/8	30,3
4	Királyhelmei	1 020 5/8	48 3/8	4,7	3 103 3/8	89 1/4	2,8
5	Zétényi	1 260 7/8	0	0,0	2 550 7/8	0	0,0
6	Újhelyi	1 937 3/8	387 3/8	20,0	5 161 3/8	795 3/8	15,7
7	Gálszécsi	1 519 1/2	18 1/8	1,2	3 779 3/4	41 3/4	1,1
8	Terebesi	1 669 1/2	5 3/8	0,3	4 602 3/8	1 5/8	0,04
9	Sókúti	1 039 5/8	0	0,0	3 767 7/8	0	0,0
10	Homonnai	2 590 3/8	126	4,8	5 564 7/8	27 1/4	0,5
11	Varannói	1 280 1/4	1/2	0,0	3 991 3/8	0	0,0
12	Sztropkói	862 1/8	0	0,0	3 324	0	0,0
13	Göröginyei	906 7/8	1/2	0,1	3 612 1/4	0	0,0
14	Papini	1 314 1/2	0	0,0	5 307 7/8	0	0,0
15	Szinnai	1 388 3/8	0	0,0	4 890 3/4	0	0,0
	Megyei összes	25 576 1/2	3 767 3/8	14,7	72 769 1/2	6 933 3/8	9,5

Annak ellenére, hogy a megye jelentős része nem volt alkalmas a szőlőművelésre, megyei szinten a földesúri jövedelmek egyhetede, a jobbágyiaknak egytizede származott a szőlőből. Hiába találunk adatot tíz kerületben is a földesúri szőlőjövedelmekre, ezek közül három nem érte el az összjövedelem egy százalékát sem. A három kerület közül kettőben (Varannói, Göröginyei) a jobbágyok egyáltalán nem műveltek szőlőt (ami nem került be a dicalis összeírásba), s a harmadikban (Terebesi) is alig észrevehető mértékben. A megye fő szőlőtermő területein természetesen mind a földesuraknak, mind a jobbágyoknak jelentős jövedelme származott a szőlő műveléséből. Ha az egyes kerületek között a két kategória szőlőjövedelmének nagysága szerint sorrendet állítunk fel, ez a sorrend egy kivétellel azonos lesz. (A Homonnai és a Terebesi kerület sorrendje cserélődik fel.) Úgy tűnik, hogy a birtokosokat mégis jobban ösztönözte a szőlőművelés haszna, mint a jobbágyokat, hiszen elvéve ott is próbálkoztak művelésével (az említett Varannói és Göröginyei kerületben), ahol a jobbágyoknak nem volt szőlőjük. A Tokaji és a Pataki kerületben ugyanakkor szőlőből származott a földesurak jövedelmeinek közel fele, a jobbágyokénak pedig nagyjából egyharmada. A magas arányt az magyarázza, hogy

ebben a két kerületben helyezkedett el a hegyaljai borvidék legtöbb települése. Tőlük délre a Szerencsi kerületben, és északra az Újhelyiben csökkent a szőlőterület és vele a jövedelem is. A Szerencsi kerület szőlőtermő települései részben a Tokaji kerülettel szomszédos sávban, részben a Hernád mentén voltak találhatóak. A Tisza és a Sajó mente a szőlőtermelésből kimaradt. A kerület egyébként az egyetlen a megye szőlőművelő kerületei között, amelyben a jobbágyi szőlőjövedelmek aránya (9,7%) meghaladta a földesúri jövedelmekét (7,4%). A különleges helyzet arról tanúskodik, hogy az Alföld peremén fekvő kerületben a birtokosok saját maguk számára még nem fedezték fel a szőlőművelésben rejlő tekintélyes jövedelmi lehetőségeket.

Az Újhelyi kerületnek ekkor két települése (Sátoraljaújhely és Kis Toronya) tartozott a Hegyaljához, de a kerület többi szőlőművelő települése is a délebbi, a Bodrogtól nyugatra–északra fekvő területen volt. Itt a kerület Laborc és Ondava közti részén nem találunk egyetlen szőlőtermelő települést sem. A Bodrogtól két kerülete a szőlőművelésben nem játszott érdemleges szerepet. A lapályosabb Zétényi kerületben egyáltalán nem, a lankásabb Királyhelmeceiben is csak mérsékelt fordult elő művelése. A Zempléni-medencében pedig észak felé haladva a szőlőterület fokozatosan csökkent. Az Ondava jobbpartján található, a korabeli térképeken mozsarakkal, vizenyőkkel tarkított Terebesi kerület egyetlen szőlőtermő faluja, Céke, a kerület legdélibb csücskében feküdt, az újhelyi szőlőtermelő régió közvetlen szomszédságában. A Gálszécsi kerület szőlőművelő falvait az Eperjes-Tokaji Hegylánc keleti lankáin találjuk. A Homonnai kerületben öt településen műveltek szőlőt, ezek azonban – meglepetésünkre – nem a kerület délebbi tájain, hanem északabbra, a Círóka patak völgyében, Homonna környékén feküdtek. Csaknem velük volt határos a Göröginyei kerület egyetlen, fél sessionyi (12 Rft) földesúri jövedelmet biztosító faluja, Tavarna. A Varannói kerület ugyancsak fél sessionyi szőlőjét adó faluja, Kelcse, pedig meglehetősen fent északon, az Ondava balpartján feküdt. A két falu (amelyben – mint fentebb jeleztem – paraszti szőlőművelés nem volt) kivételes példája sem cáfolhatja azonban, hogy a megye legészakibb kerületeiben a szőlőművelés ismeretlen volt.

A megye szőlőművelése természetesen a hegyaljai bor híre és kelendősége miatt került a figyelem középpontjába. A megye gazdaságában oly jelentős szerepet játszó Hegyalja településeit egyébként a vizsgált korszakban egymást váltó három közigazgatási beosztás egyike sem különítette el, pedig a 18. században a hozzá sorolt 22 település közül csak kettő nem tartozott Zemplénhez. Hegyalja területének hivatalos megállapítására először egy 1737-i királyi leirat vállalkozott. A régió települései rendszerint egymás szomszédságában, de nem összefüggő rendben helyezkedtek el. A rendeletben felsorolták azokat a településeket, amelyek borukat „tokaji” néven árusíthatták. Zemplén megyében 11 mezőváros: Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Mád, Olaszliszka, Sárospatak, Tállya, Tarcal, Tokaj, Tolcsva, Sátoraljaújhely, Zombor, és további 9 falu: Golop, Kisfalud, Kis Toronya, Olaszi, Ond, Rátka, Szegi (valójában ekkor még csak pusztá, neve is Pusztaszeg), Vámosújfalú,

Zsadány, Abaújban Szántó és Horváti tartozott közékük.¹⁶⁶ Kimaradt viszont közülük több, szintén kiváló bort kínáló, utóbb a Hegyaljához tartozó település. Fényes Elek szerint egyes esetekben a földesurak maguk akadályozták meg azt is, hogy falvaikat felvegyék a hegyaljai körzetbe, nehogy úrbéreseik élhessenek Mária Teréziának a hegyaljai jobbágyokat az aszúszőlő után járó földesúri járadék (Fényesenél dézsma) adása alól felmentő 1770-i rendeletével.¹⁶⁷

Bár a Hegyalját végül a közigazgatásban nem különítették el a megye többi részétől, a szakirodalom gyakran közöl a régióra vonatkozó, elkülönített adatokat. A hegyaljai településekre azért is érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk, mivel a megye lakosságának 15,77%-át kitevő népességük a megye földesúri jövedelmének 26,34%-át, a paraszti adóalapot meghatározó dica-számnak pedig 20,85%-át tudta nyújtani. (A szőlőből származó földesúri jövedelemnek 86,28%-a, a parasztiaknak 79,73%-a származott a Hegyaljáról.)

A megyebeli szőlők nagyságának megállapításánál nem tűnik könnyebbnek a hegyaljai szőlők kiterjedésének megállapítása sem. Az 1720-i összeírás 14 097 kapás szőlőről tudott településeiről, amelyből 11 965 kapás volt a nemesek birtokában.¹⁶⁸ Nem tudhatjuk, hogy az 1737-i rendelet előtt mely területet tekintettek Hegyaljának, tény azonban, hogy az 1776-i dicalis összeírásban a paraszti szőlők nagysága (18 859 1/2 kapás) önmagában is megközelítette ezt a nagyságot. A jelentős növekedést – a korábbi összeírás fogyatékoságain túl – nyilván a 18. században végbement demográfiai és gazdasági gyarapodás segítette. Az 1776-i dicalis összeírás adatait alapul véve, a 28. táblázatban a hegyaljai paraszti szőlőbirtokok településenkénti megoszlásán túl azt mutatom be, hogy hogyan oszlott meg ugyanezen települések között az adóalapot meghatározó dica-szám.

A táblázat szerint az egyes települések gazdáinak részvétele a szőlőtermelésben és részesedésük a szőlőkből származó jövedelmekből (amit adóalapjuk nagyságával tudunk szemléltetni) meglehetősen egyenetlen volt. Míg Sátoraljújhely paraszti szőlőinek nagysága meghaladta a kétezer kapást (15,47%), és további négy település az ezret, addig Zomboré összesen 27 kapásra rúgott (0,21%), bár rajta kívül mindössze egy további település maradt száz kapás alatt. A jobbágyi adóalap nagyságában Tarcal került az élre nyolcszáz dicát meghaladó értékkel (14,98%), de az azt követő három település már alig több, mint ötszáz dica után fizetett adót. Az utolsó helyre Zombor került 13 1/2 dicával (0,24%), és további öt település maradt száz dica alatt. A szőlőterület és a dica-szám arányai és az általuk kialakított sorrendek más esetekben sem mindenben fedték egymást.

¹⁶⁶ A rendeletre hivatkozik: Dongó Gyárfás Géza, 1911. 85. valamint Bodó Sándor, 1979. 487. – A filoxéra pusztítását követő szőlő-újratelepítések idején a Hegyalja területét kibővítették, s a 20. század elejétől hozzá számították Bekecsét, Legyesbényét, Makkoshotykát, Monokot, Szerencset és Szőlőskét.

¹⁶⁷ Fényes, 1844. III. 387.

¹⁶⁸ Borovszky, [1905]. 434.

28. sz. táblázat.
*A Hegyalja paraszti szőlőinek nagysága és jövedelmezősége
 az 1776-i dicális összeírás alapján*

	Hegyaljai települések	Szőlők / kapás	Összes %-a	Szőlő dica	Összes %-a
1	Erdőbénye	1 025 1/8	7,84	512 1/2	9,37
2	Golop	140	1,07	35	0,63
3	Keresztúr	910	6,96	435	7,97
4	Kis Toronya	126	0,96	31 1/2	0,57
5	Kisfalud	602	4,60	301	5,45
6	Mád	518	3,96	259	4,69
7	Olaszi	136	1,04	68	1,23
8	Olaszliszka	800	6,12	400	7,24
9	Ond	350	2,68	175	3,17
10	Rátka	291	2,23	145 1/2	2,63
11	Sárospatak	1 665	12,74	416 1/2	7,53
12	Sátoraljaújhely	2 023	15,47	505 3/4	9,15
13	Tállya	1 018	7,79	509	9,21
14	Tarcal	1 645 1/2	12,59	822 3/4	14,98
15	Tokaj	924	7,07	462	8,36
16	Tolcsva	602 1/2	4,61	301 1/4	5,45
17	Vámosújfalú	195	1,49	97 1/2	1,76
18	Zombor	27	0,21	13 1/2	0,24
19	Zsadány	75	0,57	37 1/2	0,68
	Összesen	13 073	100	5 518	100,00

A Hegyalja területének változása miatt korlátozottan használhatóak a térség terméseredményeire vonatkozó számadatok. Fényes Elek úgy tudja, hogy 1798-ban a hegyaljai szőlők termését 89 000 hordóra (vagyis 134 452 hektoliterre) becsülték. Az aszúbort – ezúttal saját korára visszatérve, és az aszúszemeket biztosító éveket figyelembe véve – évente 12 000 akóra (6096 hl), a mászlást 6000 akóra (3048 hl) becsülte.¹⁶⁹

A szőlőterületek osztályba sorolásakor a Hegyalja települései általában I. osztályú minősítést kaptak. Kivételt Golop, Sárospatak, Sátoraljaújhely és Kis Toronya – összesen négy helység – jelentett. A hegyaljai településeken kívül viszont egyedül Sára község szőlőjének jutott ez a megtiszteltetés. (Igaz, a faluban mindössze 11 kapás szőlőt írtak össze.)

¹⁶⁹ Fényes, 1844. III. 389–390. – A szőlőszemek „aszúsodása” az őszi időjárás függvénye. Fényes is megjegyzi, hogy „nem minden esztendő kedvez az aszúbor csinálásnak, sőt sokszor alig lehet valamit készíteni”. 1783–1831 között, 49 év leforgása alatt szerinte 13 igen jó, 19 közepszerű és 17 rossz esztendő volt.

A hegyaljai települések kiemelkedő helyét a szőlőművelésből származó magas jövedelem biztosította. Jövedelmeik bemutatása során megint a földesurakra vonatkozó 1800-i és a jobbágyokra vonatkozó 1776-i adatokat vettem össze.

29. sz. táblázat.

Szőlőből származó jövedelmek részesedése a földesúri jövedelmekből és a szőlődica részesedése a jobbágyi adózásban a Hegyalja településein

	Hegyaljai települések	Összes jöv. / sess.	Szőlő jöv. / sessio	Földesúri jöv.%-a	Összes dica	Szőlő dica	Jobb. jöv.%-a
1	Erdőbénye	296	187	63,2	1 256 1/8	512 1/2	40,8
2	Golop	56 5/8	11 1/4	19,9	119 7/8	35	29,2
3	Keresztúr	700	332 7/8	47,6	1 032 5/8	435	44,1
4	Kis Toronya	111 5/8	85 1/8	76,3	116 1/8	31 1/2	27,1
5	Kisfalud	355 1/2	223 1/2	62,9	549 1/2	301	54,8
6	Mád	668	394 3/8	59,0	1 197 5/8	259	21,6
7	Olaszi	96 5/8	31 1/2	32,6	215 1/2	68	31,5
8	Olaszliszka	418 1/4	231 1/4	55,3	1 161 1/4	400	34,4
9	Ond	120	71	59,2	364 1/4	175	48,0
10	Rátka	83 1/8	5 1/8	6,2	343 1/4	145 1/2	42,4
11	Sárospatak	233 1/8	62 7/8	27,0	1 383 3/4	416 1/2	30,1
12	Sátoraljaújhely	605 1/8	181 3/8	30,0	1 353 1/2	505 3/4	37,4
13	Tállya	954 3/4	532 5/8	55,8	1 794 3/4	509	28,4
14	Tarcal	496 1/8	295 1/4	59,5	1 380	822 3/4	59,6
15	Tokaj	684 7/8	205 3/4	30,0	1 180 5/8	462	39,1
16	Tolcsva	427 1/2	220	51,5	1 039 1/2	301 1/4	29,0
17	Vámosújfalú	67 7/8	19 7/8	29,3	196 7/8	97 1/2	49,8
18	Zombor	277	110 5/8	39,9	275 3/8	13 1/2	4,9
19	Zsadány	84 5/8	49 1/4	58,2	213 1/8	37 1/2	17,6
	Összesen	6737 1/2	3250 5/8	48,3	15 172 5/8	5528	36,4

A táblázat egyértelműen mutatja a szőlőművelés kiemelkedő jövedelmezőségét a Hegyalja településein. Míg a kerületi felbontásban a szőlőből származó legmagasabb jövedelmek a földesurak jövedelmeinek legfeljebb a felét tudták közelíteni, addig a települési felbontásban arányuk akár az összes jövedelem kétharmadáig (Erdőbénye, Kisfalud), sőt háromnegyedéig (Kis Toronya) is eljuthatott, hogy további hét településen haladja meg a jövedelmek felét. A minden falu által elért két-számjegyű arányt egyedül a német telepesfalú, Rátka töri meg. Földesura – Trautson herceg – jövedelmének mindössze 6,2%-a származott a szőlőből, miközben a jobbágyok adójában 42,4%-ot foglaltak el a szőlő dicák. Utóbbi a földesúri és paraszti jövedelem arányainak összevetésében is a kisebbséghez tartozik. A földesúri jövedelemarányok általában a Hegyalja településein is meghaladták a jobbá-

gyi arányokat. Utóbbiak azonban mégis több (szám szerint hét) faluban lettek magasabbak, mint a kerületi arányok esetében. A szőlőművelés hasznának aránya a paraszti gazdaságokban (legalábbis a dicalis adatok szerint) ennek ellenére általában alatta maradt a földesúri arányoknak. Mindössze két település (Tarcfal, Kisfalud) esetében haladta meg az 50%-ot, további öt esetében pedig a 40%-ot.

Ha a szőlőbirtokok nagyságának és a jövedelmi viszonyoknak a bemutatásán túl a szőlőművelés technikáját is vizsgálni szeretnénk, akkor az eddig felhasznált összeírások már nem lennének elegendők. Utalásokat azonban bennük is találhatunk. A vallomásokban a jobbágyok mind robotszolgáltatásaik, mind napszámos munkavállalásuk fajtái között – az oltás és szaporítás mélyebb ismereteket igénylő feladatain kívül – a szőlőmunkáknak szinte valamennyi fajtáját megemlítették. Hallhatunk tavaszi szőlőmunkákról (bizonyára nyitás, bár ezt a jobbágyok nem nevezték meg), trágya, karó és venyige hordásáról (pl. Golop), karózásról (pl. Szilvás Újfalú), kapálásról (a Gálszécsi kerület több falvából is), és szinte az egész megyében a szüreti munkákról (szedők, puttyanosok biztosításáról, szüreti fuvarról, amire pl. Ladomérből négymarhás szekérrel kellett menni). Helyenként a robotosoknak még szüret után is vissza kellett járniuk a szőlőkbe (Bély). A szőlőmunkákra egyébként félévszázad múltán Fényes Elek sem veszteget szót, nem úgy, mint az aszúbor készítésére, amit alapos részletességgel ismertet. A szőlőművelésről csak annyit jegyez meg, hogy „a hegyaljai szőlőtőkék össze vissza sor nélkül állanak, de karók mellett”.¹⁷⁰ Ebben azonban nem feltétlenül a művelés elmaradottságát kell látnunk, hanem egyfajta védekezést a talajerózióval szemben. A hegyoldalakról lezúduló esővíz ugyanis a rendszertelenül álló tőkékkel kevésbé veszélyeztette, mint a rendezett sorokban állókat, amelyek közül könnyebben kimosta a földet.

Mindenképpen feltűnő, hogy szüretre milyen messziről is jártak, akár robotolni, akár napszámba. Szüreti robotkötelezettségüket a vallomástevők még a Sókúti, a Göröginyei, a Papini és a Szinnai kerület számos falujában is említik, pedig onnan akár két-három napba is beletelt, míg eljutottak a Hegyaljára. (A három napot a Göröginyei kerületben fekvő Hrubón említették.) Az ilyen távoli robotnál nem volt értelme a hetenkénti hazautazásnak. A Sztropkói kerületben található Alsó Szitnyice robotosai addig maradtak, amíg a szüretet be nem fejezték. A robotkötelezettség nem állt meg a megye határainál. Barkóczy János Klenova nevű falujából 67 férfi robotos a gróf szerednyei birtokára (Ung megye) járt tavaszi szőlőmunkára egy hétre.

---

¹⁷⁰ Fényes, III. 1844. 379–380.

KERTEK, GYÜMÖLCSÖSÖK, ERDŐK

Az úrbérrendezés dokumentumaiból valamint a dicalis összeírásokból a gabonafélék és a szőlő művelésén túl más növények termesztésére (de legalábbis felhasználásukra) utaló adatokat is találhatunk. Külön fejezetben való elkülönítésüket az indokolja, hogy művelésük is elkülönült az eddig tárgyalt szántóktól és – amit könnyebb megérteni – a szőlőterületektől. A hagyományos (nyomásos) művelésben – ami a 18. század végi Zemplénben dominált – ugyanis a szántóföldeken elméletileg csak a gabonaféléknek jutott hely. Az ugar célja a pihentetés volt, de az, hogy az adott évben nem vetették be, nem jelentette, hogy teljesen kivonták a művelésből. Szorgalmasabb gazdák akár többször is felszánthatták (a kor gazdasági szakkönyvei szerint az aratás és az újabb vetés között négyszer kellett volna felszántani, a gyakorlatban ebből a tarlóhántás és a vetés alá való szántás maradt), legtöbbször azonban az ugar bevetését az akadályozta, hogy aratás után legelő jószágot hajtottak rá. A falusi gazdálkodás századok során bővülő növény-skálájának művelése így jobbára a szántótól elkülönülten, különféle kertekben kaphatott helyet. A kert (kerített terület) lehetett közvetlenül a ház körül kialakított zöldséges vagy gyümölcsös kert, de a falu belterületén kívül fekvő, azzal határos, meghatározott növények termesztésre kijelölt terület is. Nagyságukra (esetleg csak arányukra) is tudunk következtetni, az előbbieket ugyanis a jobbágygazdaság belső telkeként az úrbéri szabályozás során számításba vették, az utóbbiak jelentős része különféle elnevezéssel a dicalis összeírásokba került bele. (Ez utóbbiak azonban nem kiterjedést, hanem adóalapot közölnek.) Kontroll adatokra persze ez esetben sem számíthatunk, mivel a kortársak a kertekre sokkal kevésbé figyeltek, mint a szántóföldekre, vagy a szőlőskertekre. Nem közöl egyértelmű adatot Fényes Elek általam sokszor segítségül hívott könyve sem. A 19. század közepéről származó másik forrásmunka (Bárándy) a kertek nagyságát 8800 kat. holdra, a 20. század elején megjelent megye-monográfia 15 810 kat. holdra tette.¹⁷¹ A 18. század végéről az úrbéri tabella – amennyiben annak „belső telek” kategóriáját fogadjuk el a modern értelemben vett gyümölcsös és veteményes kertnek – ezeknél jóval szerényebb nagyságot tüntetett fel, 6555 1/2 magyar holdat, ami kataszteri holdba átszámítva nagyjából 4900 holdnak felel meg.

A ház körüli kertet magába foglaló „belső hely” nagyságát az úrbérrendezés telkenként két pozsonyi mérőben (egy magyar hold) szabta meg. Mivel faluhelyen, a kialakult faluszerkezeten belül, a meglévő házak körül ezt a nagyságot nem mindig lehetett biztosítani, így a belső helyek nagysága könnyen elválhatott a telekszámtól, de még a jobbágyok számától is. (A zsellérek belső telkeit az úrbéri táblákon nem tüntették fel. A dicalis összeírásokban pedig a házakkal számoltak adóalapként, s ennek során nem szerepeltették a ház körüli kert nagyságát.) A belső telkeket egyébként az úrbérrendezést megelőző felmérés során is feltüntették. Adataik megbízhatósága azonban – a szántóföldek adataihoz hasonlóan – vitathatóak. Táblázatomban így csak a tabellák adataival számoltam.

¹⁷¹ Bárándyra utal Benda Gyula, 1973. 114.; Borovszky, [1905]. 173.

30. sz. táblázat.
Az úrbérrendezés belső helyekre vonatkozó adatai kerületenként
(a belső helyek nagysága magyar holdban megadva)

	Kerületek	Belső helyek az előzetes felmérésben	Jobbágytelkek száma a tabellákban	Belső helyek a tabellákban / m. hold	1 telekre jutó belső hely / m. hold	Jobbágyok száma a tabellákban	1 jobbágyra jutó belső hely / m. hold
1	Szerencsi	612	672 1/2	673 1/8	1,00	1 118	0,60
2	Tokaji	225 1/4	85 1/2	208 1/4	2,44	209	1,00
3	Pataki	313 3/4	157 3/4	144 5/8	0,92	461	0,31
4	Királyhelmei	247 3/4	265	265 1/4	1,00	473	0,56
5	Zétényi	419 5/8	309	443 3/8	1,43	630	0,70
6	Újhelyi	321 1/2	370 1/2	374 5/8	1,01	714	0,52
7	Gálszécsi	330 3/8	374 1/4	427 1/8	1,14	602	0,71
8	Terebesi	488 1/4	543 7/8	547 1/4	1,01	713	0,77
9	Sókúti	348 1/8	357 5/8	392 3/4	1,10	592	0,66
10	Homonnai	450 3/8	510 7/8	504 7/8	0,99	1 046	0,48
11	Varannói	366 1/4	429 7/8	424 5/8	0,99	874	0,49
12	Sztropkói	311 3/4	305 1/4	325	1,06	762	0,43
13	Göröginyei	319 1/8	481	524 1/4	1,09	1 207	0,43
14	Papini	617 1/4	671 7/8	653 5/8	0,97	1 737	0,38
15	Szinnai	473 5/8	642 1/2	646 3/4	1,00	1 607	0,40
	Megyei összes	5845	6177 3/8	6555 1/2	1,06	12 745	0,51

A táblázat tanúsítja, hogy a „belső helyek” nagysága valóban közel állt az egy magyar holdhoz. Az eltérések inkább felfelé, mint lefelé mozdultak. Az egy holdas átlagtól jelentősebb mértékben egyedül a Tokaji kerület adata tért el, ahol egy telekhez átlagban csaknem két és fél hold belső hely tartozott. A telekhez való viszonyítással ellentétben az egyes jobbágyok részesedése a belső helyekből – mivel többségük csak töredéktelken gazdálkodott – kevésbé mutatkozott kiegyenlítettnek. A kerületenkénti átlag táblázatunk szerint egyharmad holdtól az egész holdig terjedt. A megyei szinten fél hold körüli átlag nagyjából a jobbágyok telekhányad szerinti megoszlását követte. A jobbágygazdák viszonylag magas száma a Tokaji kerületben mérsékelte azt a különbséget, amit az alacsony telekszám eredményezett. A kerületben végül a töredéktelkesekre is nagyjából egész belső hely jutott. A következőket látszó átlag mögött azonban meglehetősen változatos települési részadatokat találhatunk.

31. sz. táblázat.
Az úrbérrendezés belső helyekre vonatkozó adatai
a Tokaji kerület településein

	Települések	Belső helyek az előzetes felmérésben	Jobbágytelkek száma a tabellákban	Belső helyek a tabellákban / m.hold	1 telekre jutó belső hely / m.hold	Jobbágyok száma	1 jobbágyra jutó belső hely / m.hold
1	Golop	8	0	0	0,00	0	0,00
2	Keresztur	18 3/4	4 3/4	4 3/4	1,00	19	0,25
3	Kisfalud	28 3/8	7	34	4,86	14	2,43
4	Mád	17 1/4	0	38 1/8	0,00	0	0,00
5	Ond	16 5/8	8	20 3/8	2,55	16	1,27
6	Rátka	65 1/2	20 1/4	65 1/2	3,23	61	1,07
7	Tállya	0	0	0	0,00	0	0,00
8	Tarcal	17 1/2	12 1/2	12 1/2	1,00	50	0,25
9	Tokaj	5 5/8	0	0	0,00	0	0,00
10	Zombor	47 5/8	33	33	1,00	49	0,67
	Összesen	225 1/4	85 1/2	208 1/4	2,44	209	1,00

A táblázat adatainak meglepő eltéréseit a települések úrbéres viszonyainak sajátossága okozta. A tíz település közül négyben nem éltek jobbágyok, és így az úrbérrendezéskor nem számoltak jobbágytelekkel sem. További három településen a telkek száma tíz alatt maradt, s mivel közülük kettőben a belső helyekre jutó terület nagy volt, egy telekre is bőven jutott belőle. A jobbágygazdák magas száma miatt viszont az általuk birtokolt belső helyek mérete egyedül Kisfaludon tudta meghaladni jelentős mértékben az egy holdnyi nagyságot.

Bár az úrbéri tabellákban nem tüntették fel őket, a dicalis összeírásokban külön rovatokban szerepelnek a gyümölcsös- vagy zöldséges-, továbbá a szilvás-, káposztás- és dohányoskertek. Az összeírás rovatai azonban nem nagyságukat tüntetik fel, hanem az adózóképesség szempontjából fontos tulajdonságukat. A gyümölcsös vagy zöldséges kertek adóját a kertek száma alapján állapították meg, az egyes kertek nagysága azonban az összeírásból nem derül ki. (A kerteket osztályozták, ezt azonban a táblázatban nem vettem figyelembe.) A másik három (részben kerti) növény adóalapját termésük mennyisége alapján állapították meg. Az összeírásban a szilvások – adóalapot képező – termését (ezúttal úrmértékként szereplő) mérőben (62,5 liter), a káposztásokét (100) darabban, a dohányos kertekét (56,12 kg) mázsában adták meg. Kerületenkénti összesítésüket a 32. sz. táblázatban mutatom be.

32. sz. táblázat.
A kertek adóalapját meghatározó adatok az 1776-i dicalis összeírásban

	Kerületek	Kert	%-a	Szilvás	%-a	Káposztás	%-a	Dohányos	%-a
1	Szerencsi	9	0,18	22	5,8	241	7,10	16	7,00
2	Tokaji	377	7,55	2	0,5	0	0,00	25	10,94
3	Pataki	742	14,9	12	3,1	14	0,41	0	0,00
4	Királyhelmei	0	0,00	4	1,0	7	0,21	34 6/8	15,10
5	Zétényi	0	0,00	5 4/8	1,4	0	0,00	125 1/8	54,92
6	Újhelyi	3	0,06	29 1/2	7,8	135	3,98	27 1/2	12,04
7	Gálszécsi	191	3,84	7	1,8	96	2,83	0	0,00
8	Terebesi	125	2,50	56 3/8	14,9	267 1/4	7,88	0	0,00
9	Sókúti	595	11,95	1/4	0,0	169 1/4	4,99	0	0,00
10	Homonnai	367	7,37	114 1/8	30,2	333	9,81	0	0,00
11	Varannói	876	17,60	4 3/4	1,2	757 3/4	22,33	0	0,00
12	Sztropkói	692	13,90	0	0,0	646 3/4	19,06	0	0,00
13	Göröginyei	566	11,37	0	0,0	27	0,80	0	0,00
14	Papini	344	6,90	36 3/8	9,6	161 1/2	4,76	0	0,00
15	Szinnai	91	1,83	83 3/8	22,1	538	15,85	0	0,00
	Megyei összes	4978	100,00	377 1/4	100,0	3393 1/2	100	228 1/2	100,00

A táblázat végül aligha mutatkozik alkalmasnak annak eldöntésére, hogy mekkora területre terjedtek ki az egyes kertek. Első pillantásra észre kell vennünk, hogy – legalább a kert kategória esetében – az összeírás nem látszik teljesnek. Meglehetősen valószínűtlennek tűnik, hogy a Bodrogek két kerületében egyetlen kertet sem találtak, s a Szerencsi és az Újhelyi kerületnek is csak egy-egy településén (Megyaszón illetve Borsiban). Utóbbi is csak azért került az összeírásba, mert 1776-ban más kerülethez tartozott, mint a kerület többi települése. A korabeli közigazgatási beosztás szerint a megye kerületeinek felében (7-ben a 15-ből) egyetlen kertet sem írtak össze, míg a többiekben akár ezres nagyságrendben is szerepeltették őket. (A Hóri kerület összeírásában 1001 kertet találhatunk.) Más – 1776-i beosztás szerinti – kerületben is találhatunk hét-nyolcszáz kertet. Ezek a nagy számok oszlottak meg azután az átalakított közigazgatás szerint az újonnan létrehozott kerületek között. Az összeírás következetlensége miatt végül nehéz lenne állást foglalnunk abban, hogy az északi kerületekben valóban több kert volt-e a jobbágyok kezén, mint a déliekben, ahogyan ezt a számok sugallják.

A konkrétan megnevezett növények közül a káposzta termesztése mutatkozott a legáltalánosabbnak. „Kerti veteményekből káposztát legtöbbit természetnek” – alapította meg Fényes Elek fél évszázad múltán is.¹⁷² Bár két kerületből (Tokaji, Zétényi, ezek területe nem változott az 1778-i átszervezéssel) említése szintén hiányzott, művelése a megye minden más táján kiterjedtnek látszott. A vallomásokban leginkább az Alföld peremén említették, így pl. a Szerencsi kerület több településén, megerősítve a dicalis összeírást. Tudjuk, hogy a káposzta a népi táplálkozás-

¹⁷² Fényes, III. 1844. 385.

ban milyen fontos szerepet töltött be. Majdnem ennyire elterjedt volt a szilva is. Bár Fényes Elek azt írta, hogy a megyében „északon, Homonnán felül a szilva sem érik meg tökéletesen”,¹⁷³ az összeírás a Sztropkói és a Göröginyei kerületeken kívül mindenütt jelezte művelését. A szilvások – úgy tűnik – a megye – igényesebb gyümölcsök meghonosítására már kevésbé alkalmas – középső részén domináltak. A dicalis összeírásban legjobban körülhatárolhatónak a dohánytermő területet ítéltük. A megye öt kerületében művelték, bizonyára nagy haszonnal. Művelésére a vallomásokban is hivatkoztak (Hidvég, Kesznyéten, Rátka, Királyhelmece), sőt Rátkán elhelyezésére is találhatunk utalást: a ház végén vetették. Ez az összeírókat valóban érdekelhette, hiszen a Tokaji kerületben a dicalis összeírásban egyedül ebben a faluban szerepelt a dohány művelése. Hírnevéről Fényes Elek is megemlékezett: „Dohány termesztéssel számos kertészek foglaltoskodnak, s a rátkai németek igen híres kedves illatú dohánja egész országban becsültetik.”¹⁷⁴

A megyében a táblázatban kiemelt kultúrákon túl természetesen más növények is előfordultak. A gyümölcsök skálájáról Fényes Elek ad felvilágosítást: „A gyümölcs-termesztést a kellemes meleg éghajlat nagyon előmozdítja, s a zempléni gyümölcs (tudniillik a déli részeken) mind jó zamatajára, mind édességére kitünteti magát. Termem jó ízű őszi barack, sok cseresznye, alma, körte, szép szilva, sárga és görög dinya, dió, gesztenye, noszpolya stb.” Fényes lábjegyzetben külön kiemeli a „híres Király Helmecei cseresznyét”.¹⁷⁵ A vallomásokban a gyümölcsösöket inkább csak ott említették, ahol el tudták adni termésüket (pl. Erdőbényén, a gyümölcsfajta megnevezése nélkül, vagy a Fényes által is dicsért Király Helmeceen, ahol a cseresznyefákat a szőlőkbe telepítették). Megnevezték a komlót, amit ugyancsak eladásra gyűjtöttek (pl. Butka, Alsó Hrabóc). A megye középső kerületeiben (pl. a Homonnaiban) gyakran emlegették a pálinkafőzésből eredő hasznot, ami ugyancsak gyümölcsösökre (elsősorban valószínűleg szilvára) utalt. Olvashatunk még zöldségtermelésről is (Csanáloson, Külső Böcsön). Az összeírásban szereplő növényeken túl előfordult kendertermő kertek említése is. Elvéve – bizonyára tényleges elterjedésénél ritkábban – hivatkoztak a kukoricára. Bélyén a kukoricakapálás a robotkötelezettségek között szerepelt, Rátkán az egész telkes gazdák a „ház végén lévő dohány- és kukurica földtől, akarmit vessen[ek] belé, másfél véka kukuricát szemül adnak” a birtokosnak. A kukurica művelését említi Vályi András 18. századvégi munkájában is.¹⁷⁶

Összeírásainkban az erdők nagyságára nézve sem találunk adatot, ezt is máshonnan kell pótolnunk. Theodor Link közel egykorú könyvében 395 ezer kat. holdról, a 19. század közepének szerzője, Bárándy 361 ezer kat. holdról szól,¹⁷⁷ a 20.

¹⁷³ Uo. 386.

¹⁷⁴ Uo. 386.

¹⁷⁵ Uo. 386.

¹⁷⁶ Vályi András művéből (Nagy Rozványra) idézi Dankó Imre, 2001. 93. – Fényes Elek „az északi hegyek közt lakó rusznák” (ruszin) nép burgonya termesztését is megemlíti, ez azonban a 18. század végén – az udvari propaganda eredményessége előtt – még aligha lehetett általános.

¹⁷⁷ Mindkét adat Benda, 1973. 106–107.

század eleji Zemplén monográfia 302 ezer kat. holdat említ.¹⁷⁸ Bár a különféle felmérések készítői nem feltétlenül egyeztek meg abban, hogy mely fával beültetett területet tekintik erdőnek, a felsorolt adatok mégis egyértelműen tanúsítják, hogy a 19. században az erdők kiterjedése a megyében csökkent. A fás területektől az adott korban elsődlegesen a tűzi- és épületfa biztosítását várták el, de ezen túl a méhészek és a sertéstartók is profitáltak belőlük. (Utóbbiaknak a makkoltatásban nyújtott segítséget.) Az erdők nagysága helyett a dicalis összeírások a faluközösségeknek a tűzifából és az épületfából származó jövedelmét tették adóalappá, ami a kitermelhető fa mennyiségével állt kapcsolatban.¹⁷⁹ A felhasználás alapján a fát, mint adóalapot három kategóriába – tűzi-, épület- és kereskedelmi célú fa – osztották, mindhárom esetében még minőség szerint is osztályozva azt. Az utóbbi kategóriában a gazdák – az összeírók szerint – alig rendelkeztek adóztatható jövedelemmel. A 33. sz. táblázatban a tűzi- és az épületfa-adóalap megoszlását mutatom be, mellőzöm viszont a minőségi osztálykülönbségeket. Ehhez a táblázathoz csatolom a méhészet adatait is, amely kaptáranként tüntette fel az adóalapot.

33. sz. táblázat.

*Tűzifa- és épületfa adóalap megoszlása az 1776-i dicalis összeírásban
(belefoglalva a méhészet adatait is)*

	Kerületek	Tűzifa	%-a	Épületfa	%-a	Méh kaptárak	%-a
1	Szerencsi	285	1,44	32	0,30	292	13,15
2	Tokaji	83	0,42	0	0,00	47	2,12
3	Pataki	1 049	5,29	861	8,12	138	6,21
4	Királyhelmei	615	3,10	385	3,63	43	1,94
5	Zétényi	959	4,83	595	5,61	133	5,99
6	Újhelyi	1 546	7,79	679	6,40	149	6,71
7	Gálszécsi	931	4,69	423	3,99	67	3,02
8	Terebesi	1 111	5,60	511	4,82	207	9,32
9	Sóki	909	4,58	377	3,55	93	4,19
10	Homonnai	2 157	10,87	1 111	10,47	88	3,78
11	Varannói	1 944	9,80	669	6,31	214	9,64
12	Sztropkói	1 369	6,90	618	5,83	241	10,85
13	Göröginyei	1 677	8,45	1 070	10,09	90	4,05
14	Papini	2 653	13,37	1 616	15,23	282	12,70
15	Szinnai	2 554	12,87	1 660	15,65	141	6,35
	Megyei összes	19 842	100,00	10 607	100,00	2225	100,00

A táblázat is igazolhatja, hogy a megye egyes vidékein eltérő – észak felé haladva növekvő – volt az erdők jövedelmezősége. Hasznosításukra a sokat idézett paraszti vallomások nyújthatnak bizonyos támpontot. A biztosok közvetlenül is rákérdeztek a lakosok erdőhasználatára, de a sertéstartással kapcsolatban feltett kérdésekben

¹⁷⁸ Buza János szerint az erdő közel 70%-a a négy északi járásra esett. Borovszky, [1905]. 173.

¹⁷⁹ Az összeírás az adott településen a faízás hasznából részesedő személyekkel számolt, annak alapján határozta meg a dica számot.

(amelyek a makkoltatás lehetősége után érdeklődtek) is találhatunk utalást az erdőkhoz fűződő jogokra. A legdélibb kerületekben általában az erdő hiányára panaszkodtak (tűzifát másutt vásároltak, de fűthettek a környező bozótosokban gyűjtött cserjével is). A Szerencsi kerületben – bár a térség falvainak egy része hegyek lábainál feküdt, ahol nem okozott gondot a fa beszerzése –, a síkvidéken található települések általában nem jutottak erdőhöz, így lakosaiknak az épületfát és a tűzrevalót nem ritkán máshonnan kellett beszerezniök (Bekecs, Hernád Németi, Harkány, Kis Csécs, Külső Böcs, Legyes Bénye stb.). A Hegyalján nem volt erdeje Golopnak, Kisfaludnak, Mádnak, Tokajnak, míg Sárospatakon kevesellték az erdőjüket. Helyenként a lakosok vallomásaiban arra is találunk utalást, hogy a hiányzó tüzelőanyagot gazirtással, annak gyűjtésével igyekeztek pótolni. A sertések makkoltatásának lehetősége észak felé haladva először a Pataki kerület településein tűnik fel, általában az urasági erdőkből bérfizetés ellenében. A Bodrogközben – a vallomások szerint – számos település (Leányvár, Agárd, Karos stb.) közelében akadt olyan erdő, amelyben más falvak lakosai is makkoltathattak, természetesen itt is bérfizetés fejében. A megye legészakibb, erdőkben gazdag vidékein ugyanakkor a gazdák általában a földesúr engedélyével, de ingyen, bérfizetés nélkül hajthatták sertéseiket a közeli erdőbe. A fával szűkösen ellátott területekre máshonnan szállították a fát, ami fuvaros robotot igényel. Északon fejszések robotra hívásával is találkozhatunk (Klenova). Ennek ellenére a dicalis összeírásban a közösségi adóalapban csak elvétve találkozunk a fával való kereskedésre kiszámolt dicával és a reá kivetett adóval. Három kerületben összesen 400 szekér (*jumentum*) fa után számolták ki a dicát: az Újhelyiben Abara (108 szekér), Imreg (79) és Ruda Bányácska (81), a Patakiban Sárospatak (96), a Gálszécsiben Szilvás Újfalú (36) került ebbe a rovatba. A fakitermelés és árusítás haszna elsősorban a földesuraké lett.

A megye vizenyős, mocsaras tájait sokfelé nádasok borították. Kiterjedését a 19. század végén 806 kat. holdra tették, de ez már a Tisza és a Bodrog 19. századi szabályozásának következtében erősen lecsökkent terület volt. A Tisza 1851-től, valamint a Bodrog 1863-tól kezdődő ármentesítése a két folyó kanyarulatait levágva, megyebeli hosszukat szinte a felére csökkentve, átalakította, művelhetőbbé tette környéküket.¹⁸⁰ A sok kárt okozó vizes területek a nádvágással hozhattak hasznót a közösségeknek. Az 1776-i dicalis összeírás mégis mindössze három kerületben rótt ki rá adót. A Szerencsi kerületben négy településen (Bekecs, Megyaszó, Szada, Szerencs) 508 lakosnak jutott hasznából, a Királyhelmeceiben hat településen 142, a Zétényiben egy (Nagy Cigánd) 14 személynek.

A megye minden egyes pontját számításba vevő 19. század végi összeírások a hegyes sziklás vidékeken jelentős nem termő területet (56 030 kh) is szoktak emlegetni. Feltételezhetően a 18. század végén ennél is nagyobb terület tartozott ebbe a kategóriába.

¹⁸⁰ Borovszky, [1905]. 173.

VI. A JOBBÁGYOK, PARASZTOK

Zemplén megye lakosainak nagy többsége a 18. század utolsó negyedében úrbéri függésben élt. A megyében nem volt szabad királyi város, vagy olyan kiváltságolt település, amelynek lakói mentesülhettek volna a jobbágyi kötöttségek alól. Vonatkozott ez a gazdaságilag megerősödött mezővárosok lakosaira is. Mindez persze nem jelenthette azt, hogy körülményeikben mindenben egyformák lettek volna. Sokan űztek közülük olyan kézművesipari foglalkozást, amely lehetővé tette számukra, hogy eltávolodjanak a mezei gazdálkodás legsúlyosabb kötelezettségeitől. De a többiek is különböztek egymástól akár vagyonuk alapján, akár jogilag. Helyzetüket sokszor befolyásolta a megelőző időszak öröksége. Ha a hazánkat másfél évszázadig pusztító török hódoltság nem is terjedt ki a megyére, annál inkább érintették az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország között ismétlődő háborúk, a 17/18. század fordulójának kuruc és labanc dúlásai, Thököly, majd Rákóczi felvidéki hadjáratai. Az 1715/1720-i országos felmérésben a megye déli területein nemcsak puszta (*deserta*) telkekről olvashatunk, hanem elnéptelenedett, vagy teljesen elpusztult településekről is. A vidék új lakosait (spontán betelepülőket és szervezett telepítéssel érkezőket egyaránt) kiterjedt – bár különböző minőségű – szabad földek várták, ráadásul a birtokosok nem egyszer kedvezményekkel igyekeztek őket a beköltözésre, majd a maradásra bírni.

A PARASZTI FÖLDÁLLOMÁNY

Elég Zemplén megye domborzati térképére pillantanunk ahhoz, hogy észrevegyük, mennyire eltérőek az egyes települések földrajzi adottságai. Pedig a lakosok megélhetésében döntő szerepet játszott a természeti környezet, s ezen belül is – kevés kivételtől eltekintve, mint a hegyaljai mezővárosok – elsősorban az őket körülvevő szántók, rétek, legelők határozták meg életüket. Szerepet játszott ebben minőségük (amit korábban vizsgáltam), és természetesen mennyiségük, akár a lakóhelyükhöz tartozó teljes, akár az általuk művelt saját szántót is tekintjük. Hiszen a művelhető terület nem egyformán oszlott meg az egyes kerületek között. Az egyes településekre jutó teljes szántóföld nagyságát a 34. sz., az egy településre jutó paraszti szántó nagyságát a 35. sz. táblázatban mutatom be.

34. sz. táblázat.
*A településekre jutó átlagos szántóterület az egyes kerületekben
a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján*

	Kerület neve	Települések száma	Szántó / kat.hold	Szántó %-a	Egy településre jut
1	Szerencsi	21	39 309,48	12,19%	1 871,88
2	Tokaji	10	8 565,05	2,66%	856,50
3	Pataki	14	7 167,21	2,22%	511,94
4	Királyhelmei	26	12 650,88	3,92%	486,57
5	Zétényi	24	11 825,45	3,67%	492,73
6	Újhelyi	28	16 994,89	5,27%	606,96
7	Gálszécsi	26	26 821,62	8,32%	1 031,60
8	Terebesi	26	21 847,00	6,78%	840,27
9	Sókúti	20	16 781,60	5,20%	839,08
10	Homonnai	45	30 477,45	9,45%	677,28
11	Varannói	39	27 233,78	8,45%	698,30
12	Sztropkói	41	17 918,29	5,56%	437,03
13	Göröginyei	33	21 627,32	6,71%	655,37
14	Papini	44	32 625,83	10,12%	741,50
15	Szinnai	47	30 606,12	9,49%	651,19
Megyei összes		444	322 441,97	100,00%	726,24

A 34. sz. táblázat számadatai szerint egyértelműen a Szerencsi kerület településeit ölelték körül a legkiterjedtebb szántók, akár a terület együttes ellátottságát, akár a településenkénti átlagot vesszük figyelembe. Bármiféle további sorrend felállításában azonban problémát okozhatnak a kétféle adat ellentmondásai. Hiába jutott jelentős mennyiségű szántó a Papini és a Szinnai kerületek lakosainak, ha a magas településszám miatt a falvankénti átlag legfeljebb közepesnek volt mondható. A szántó összes területét tekintve nem kiemelkedő Gálszécsi kerületben ezzel szemben ezer kataszteri holdnál nagyobb szántó jutott egy településre. Sajátos képet mutatnak a Tokaji és a Pataki kerületek települései. A hegyaljai települések zömét magukba foglaló két kerületben a megye szántóinak együttesen is kevesebb mint egy huszada (4,88%-a) volt található, mivel azonban ezen – egyébként igen gazdag – kerületekhez alacsony településszám tartozott, ez az egyes települések szántóinak nagyságában (pontosabban csekélységében) nem mutatkozott meg. A Tokaji és a Pataki kerület településeihez hasonlóan még szűkebb szántóval rendelkeztek a két bodrogközi kerület települései, valamint északon a Sztropkói kerület falvai.

A kiterjedt szántókon azonban művelőiknek sok településen osztozniuk kellett a birtokosokkal, akik jelentős területet foglalhattak el majorságaik számára. A 35. sz. táblázatban – ezúttal mind az úrbéri tabellák, mind a II. József korabeli kataszteri felmérés adatait segítségül hívva – azt próbáltam meg bemutatni, hogy mennyi ju-

tott a paraszti használatú szántókból egy-egy településre. (A kataszteri felmérés adatát ezúttal is magyar holdra átszámítva adom meg.)

35. sz. táblázat.
A paraszti szántó átlagos nagysága az egyes településeken

	Kerület neve	Települések száma	Az úrbéri tabellák szerint		A kataszteri felmérés szerint	
			Paraszti szántó / m. hold	Egy településre jut	Paraszti szántó / m. hold	Egy településre jut
1	Szerencsi	21	14 510	691,0	21 218,5	1 010,4
2	Tokaji	10	1 878 1/4	187,8	4 101,2	410,1
3	Pataki	14	3 735 1/2	266,8	6 041,1	464,7
4	Királyhelmei	26	5 757 3/4	221,5	9 814,8	377,5
5	Zétényi	24	5 605 7/8	233,6	10 656,0	444,0
6	Újhelyi	28	7 528 1/2	268,9	14 047,6	501,7
7	Gálszécsi	26	8 805 1/2	338,7	16 988,3	653,4
8	Terebesi	26	10 774 1/4	414,4	17 300,9	665,4
9	Sókúti	20	9 611 1/2	480,6	16 352,0	817,6
10	Homonnai	45	11 310 1/8	251,3	26 535,9	589,7
11	Varannói	39	12 174 1/8	312,2	29 727,2	762,2
12	Sztropkói	41	7 318 1/8	178,5	21 254,7	518,4
13	Göröginyei	33	11 062 3/4	335,2	26 712,1	809,5
14	Papini	44	16 347	371,5	42 863,9	974,2
15	Szinnai	47	15 051 1/4	320,2	38 101,8	793,8
Megyei összes		444	141 470 1/2	318,6	301 716,1	679,5

A 35. sz. táblázat megerősíti a II. József korabeli kataszteri felmérés bőkezűségét az északi kerületek falvainak tulajdonított szántókat illetően. Tény azonban, hogy a viszonylag gyéren lakott aprófalvaknak volt szántójuk, amit nagyságát tekintve akár elegendőnek is mondhatnánk, problémát inkább a minőségük okozott.

A paraszti földállomány nagyságának meghatározása céljából újra a rendelkezésünkre álló forrásokhoz kell fordulnunk. Azt már megállapíthattuk, hogy az úrbéri tabellákban szinte pontosan másfélszer annyi szántót juttattak a jobbágyoknak, mint amennyiről az úrbérrendezés előkészítése során vallottak. Arról azonban, hogy a felmérés során a gazdák hogyan minősítették saját helyzetüket, s arról, hogy ez – összehasonlítva a biztosok által készített tabellák adataival – mennyiben felelt meg a rendezés során kialakított kategorizálásnak, még nem tértem ki. (Az összehasonlítás alapjául szolgáló 36. sz. táblázatban mind a belső telkek, mind a szántóföldek adatait az eredeti pozsonyi mérőről magyar holdra számítottam át.)

36. sz. táblázat.

Az úrbérrendezést megelőző felmérés számadatai kerületenként

	Kerületek	Belső telek / m. hold	Szántó / m. hold	Rét / kaszás	Colonus	Inquilinus	Subinqu.	Telek-szám
1	Szerencsi	612	14 995 1/2	3 060	1 008	480	73	nem volt
2	Tokaji	225 1/4	2 379 1/4	2 462	116	1138	210	nem volt
3	Pataki	313 3/4	1 795 3/8	1 694	492	701	80	276 1/8
4	Királyhelmecei	247 3/4	2 908 1/2	147	457	60	10	295 1/4
5	Zétényi	419 5/8	4 150 1/8	3 023 1/2	730	75	64	588 7/8
6	Újhelyi	321 1/2	4 922 1/2	2 138	827	282	22	412 3/4
7	Gálszécsi	330 3/8	5 958	1 145	650	195	38	570 1/2
8	Terebesi	488 1/4	9 616 3/8	2 524	713	214	152	552 3/8
9	Sókúti	348 1/8	5 700 1/4	1 304 1/2	585	132	46	189
10	Homonnai	450 3/8	7 480 1/2	3 467 1/2	1 094	278	85	199 3/4
11	Varannói	366 1/4	8 476 3/8	1 958 1/2	867	155	64	65 3/4
12	Sztropkói	311 3/4	5 975 1/4	2 435 1/2	770	48	12	69 1/8
13	Göröginyei	319 1/8	6 458 3/8	3 247	1 192	83	68	163 5/8
14	Papini	617 1/4	7 866 3/4	4 854	1 753	121	49	477 7/8
15	Szinnai	473 5/8	6 468 1/2	4 454 1/2	1 318	127	50	423 1/8
	Megyei összes	5845	95 151 5/8	39 915	12 572	4 089	1023	4284 1/8

Az összehasonlítás érdekében következzenek a tabellákban szereplő adatok:

37. sz. táblázat.

Az úrbéri tabellák adatai kerületenként

	Kerületek	Belső tel. / p.m.	Szántó / m. hold	Kiegészítés / m.h.	Rét / kaszás	Colonus	Inquilinus	Subinquilinus.	Telek-szám
1	Szerencsi	672 5/8	14 028 3/4	481 1/4	4 634 1/4	1 118	432	38	672 1/2
2	Tokaji	208 1/4	1 878	1/4	890	209	1044	173	85 1/2
3	Pataki	144 5/8	3 360 3/4	374 3/4	1 518	461	712	61	157 3/4
4	Királyhelmecei	265 1/4	5 606 3/4	151	2 014 1/2	473	65	9	265
5	Zétényi	443 3/8	5 452 1/2	153 3/8	3 686	630	125	52	309
6	Újhelyi	374 5/8	7 528 1/2	0	2 750 1/4	714	381	23	370 1/2
7	Gálszécsi	427 1/8	8 191	614 1/2	2 104	602	200	41	374 1/4
8	Terebesi	547 1/4	10 765 1/4	9	4 201	713	215	165	543 7/8
9	Sókúti	392 3/4	8 660 7/8	950 5/8	1 979 1/8	592	137	32	357 5/8
10	Homonnai	504 7/8	10 926 1/8	384	3 019 7/8	1 046	286	72	510 7/8
11	Varannói	424 5/8	10 717 1/2	1456 5/8	2 126 1/2	874	155	66	429 7/8
12	Sztropkói	325	7 144 7/8	173 1/4	2 248	762	62	7	305 1/4
13	Göröginyei	524 1/4	10 962 1/2	100 1/4	3 671 3/4	1 207	80	52	481
14	Papini	653 5/8	15 988 1/8	358 7/8	5 844 1/2	1 737	131	57	671 7/8
15	Szinnai	646 3/4	14 948	103 1/4	5 449 1/2	1 607	153	53	642 1/2
	Megyei összes	6 555	136 159 1/2	5311	46 137 1/4	12 745	4178	901	6177 3/8

A két táblázat adatai – az azonos rovatok ellenére – valóban nem egyeznek meg egymással. A köztük lévő eltérések százalékos arányát mutatja be a 37. sz. táblázat. Az abszolút számok megismétlését nem tartom szükségesnek. Az egyes oszlopokban inkább azt mutatom be, hogy az úrbéri tabellák adatai hány százalékát jelentik az előzetes felmérés megfelelő (tehát ugyanarra a tényezőre vonatkozó), száz százaléknak tekintett számainak. (Ez alól kivétel a harmadik számoszlop, amely a kiegészítésként juttatott földet – ami az előzetes felmérésben nem szerepelt, így azzal nem lehetett összehasonlítani – a tabellák szántóival veti egybe.) A száz fölötti érték így a felmérés adatánál magasabb, a száz alatti annál alacsonyabb számra utal a tabellában.

38. sz. táblázat.
Az előzetes összeírás és az úrbéri tabellák eltérése
(valamennyi oszlop %-ban kifejezve)

	Kerületek	Belső telek	Szántó	Kieg. a szántó %-ában	Rét	Colonus	Inquilinus	Subinq.	Telek-szám
1	Szerencsi	109,99	93,55	3,43	151,4	110,9	90,0	52,1	nincs
2	Tokaji	92,45	78,93	0,01	36,1	180,2	91,7	82,4	nincs
3	Pataki	46,10	187,19	11,15	89,6	93,7	101,6	76,3	57,1
4	Királyhelmeci	107,06	192,77	2,69	93,8	103,5	108,3	90,0	89,8
5	Zétényi	105,66	131,38	2,81	121,9	86,3	166,7	81,3	52,5
6	Újhelyi	116,52	152,94	0,00	128,6	86,3	135,1	104,5	89,8
7	Gálszécsi	129,28	137,48	7,50	183,8	92,6	102,6	107,9	65,6
8	Terebesi	112,08	111,95	0,08	166,4	100,0	100,5	108,6	98,5
9	Sókúti	112,82	151,94	10,98	151,7	101,2	103,8	69,6	189,2
10	Homonnai	112,10	146,06	3,51	87,1	95,6	102,9	84,7	255,8
11	Varannói	115,94	126,44	13,59	108,6	100,8	100,0	103,1	653,8
12	Sztropkói	104,25	119,57	2,42	92,3	99,0	129,2	58,3	441,6
13	Göröginyei	164,28	169,74	0,91	113,1	101,3	96,4	76,5	294,0
14	Papini	105,89	203,24	2,24	120,4	99,1	108,3	116,3	140,6
15	Szinnei	136,55	231,09	0,69	122,2	121,9	120,5	106,0	151,8
	Megyei összes	112,16	143,10	3,90	115,6	101,4	102,2	88,1	144,2

A két összeírás adatai közül általában a tabellákban található a magasabbak. A szántó és a telekszám esetében ez közel másfélszeres növekedést jelent, a belső telek és a rét esetében tíz százalékot valamivel meghaladó eltérést. Az úrbéres népességből a jobbágyok és a zsellérek száma érdemben nem változott, a házatlan zselléréké több mint tíz százalékkal csökkent. A művelt terület adataiban mutatkozó különbségek – mint korábban is jeleztem – persze nem a paraszti földállományban a rendezés során bekövetkezett változást tükrözik. A tabelláknak az előzetes összeírásban található adatokat meghaladó számai (egyetlen rovat, a zsellérek számának kivételével)

ugyanakkor mégis szemben állnak a földállomány változatlanságával. (Ha persze a három úrbéres kategória – jobbágy-zsellér-házatlan zsellér – együttes számát vesszük figyelembe, akkor ezen a területen is 0,8%-os emelkedést találunk.)

Legkönnyebben a telekszám növekedését (44,2%-kal) tudjuk magyarázni. Ennek legfőbb oka az, hogy az előzetes összeírásban a községek egyharmadában (151 a 444-ből, az összes település 34%-a) nem éltek a jobbágyföldek telekbe sorolásával. Nemcsak a Szerencsi és a Tokaji kerület összes települése maradt ki belőle, hanem a Varannói kerület településeinek kétharmada (27 a 39-ből, 69%), a Homonnai kerület településeinek több mint fele (26 a 45-ből, 57%), és más kerületek településeinek is számottevő része. Azokban a kerületekben, amelyekben az előzetes összeírásból alig néhány településen maradt el a telekszám (Királyhelmei, Zétényi, Gálszécsi), a tabellákban a telkek száma kevesebb lett, mint a felmérésben. A jobbágyok által ténylegesen birtokolt föld tehát esetükben szűkösebbnek bizonyult (azaz több jobbágy között oszlott meg), mint amit a rendezés előírt teleknagyságként elfogadott. A tabellákban szereplő szántóföldek nagysága jelentős mértékben (43,1%-kal), a belső telkeké és réteké szerényebb mértékben (12,1% és 15,6%-kal) volt magasabb az előzetes összeírások adatainál. A gazdák tehát az úrbérendezést megelőzően kevesebbre becsülték az általuk művelt földterületet, mint amekkora ez a valóságban volt. (Hogy azután a II. József korabeli kataszteri felmérés még a tabellákénál is kiterjedtebb földdel számoljon.) Szerényebb növekedést találhatunk a jobbágyok számában (1,4%), valamint a zsellérékében (2,2%), míg a házatlan zselléréké nagyobb mértékben csökkent (11,9%).

Korábban már elvettem azt a feltételezést, hogy az előzetes összeírás adatait a rendezés során a biztosok automatikusan növelték volna meg. Az akkori, a szántóföldre vonatkozó érvet más számsorok adataival tudjuk megerősíteni. A megye egyes kerületeiben több olyan eset is előfordul, amikor az összeírások számai meghaladták a tabellákét. A Tokaji és a Pataki kerületben a belső telkek, a Tokaji, Pataki, Királyhelmei, Homonnai, Sztropkói kerületben a rétek adataiban találhatunk csökkenést. Mérséklődött a jobbágyok száma a Pataki, Zétényi, Újhelyi, Gálszécsi, Homonnai, Sztropkói valamint a Papini kerületben (tehát a kerületek felében), a zselléréké a Szerencsi, Tokaji és Göröginyei kerületben, a házatlan zselléréké a Szerencsi, Tokaji, Pataki, a két bodrogközi, a Sókúti, Homonnai, Sztropkói és Göröginyei kerületekben (ez szintén a kerületek fele). Némi következetességet ezen adatokban annyiban találhatunk, hogy az úrbéres földek adataiban a mérséklődés néhány déli kerületben következett be. Az úrbéres népesség esetében hasonló tendenciával nem találkozunk, bár a csökkenő adatokat mutató kerületek között ebben az esetben itt is több a délen található, mint az északi.

E látszólagos következetlenség ellenére az úrbéres népesség kimutatásbeli változásának magyarázata könnyebbnek látszik, mint az úrbéres földeké. A másfél év során a megyebeli parasztság száma lényegesen nem emelkedhetett. A változás magyarázatát inkább abban kell keresnünk, hogy az egyes kategóriák határai változtak. A jobbágyok 1,4%-os növekedése azt jelentheti, hogy a rendezés során

(amely a jobbágyság alsó határát 1/8 telek birtoklásában határozta meg) nem addig jobbágnak tekintett parasztok hullottak ki e kategóriából, hanem számukat a zsellérek közül – ha mérsékelten is – de növelni tudták (173 fő), valószínűleg azért, mert az általuk művelt szántóparcella nagyobbnak bizonyult, mint azt korábban hitték. Növekedett a házas zsellérek száma is (89 fő), míg a házatlan zsellérek csoportjának százalékosan jelentősebbnek mutakozó csökkenése – ami a kategória alacsony lélekszáma miatt nagyságrendileg nem haladja meg a két másik csoport számbeli változását (122 fő) –, más, az úrbéres népesség szempontjából addig figyelmen kívül hagyott elemeknek bevonását mutathatja az úrbéres népesség magasabb kategóriáiba.

Az úrbérrendezés következményei Zemlénben – a megye mind földrajzilag, mind gazdaságilag eltérő tájegységein – maguk is ellentmondásosan alakultak. Azokon a vidékeken, ahol az allodiális gazdálkodásnak nagyobb hagyományai voltak, a szolgáltatások korlátozásának tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget.¹⁸¹ Az alföldi jellegű területek esetében ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy csak az úrbérrendezés következményeként alakult ki a telekrendszer, csak ekkor rögzült, hogy – a birtokosok majorságnövelő törekvéseivel szemben – a jobbágyokat is meghatározott nagyságú szántó és rét illeti meg. Ezek kiterjedése ugyan nem éri el azt a nagyságot, amelyet délebbre, az alföldi megyékben juttattak a parasztnak, megélhetésüket azonban – más forrásokkal együtt, mint például a szőlőtermelés – mégis kielégítően biztosíthatta.

A megye jelentősebb részét – s különösen az északi kerületeket tekintve –, az előzetes felmérés és a tabellák összehasonlításának még egy tanulságát kell kiemelnünk, nevezetesen azt, hogy ezeken a vidékeken a parasztnak tisztos nagyságú, a korábban véltnél jelentősebb földállománnyal vághattak neki a következő évtizedeknek s majdan a jobbágyfelszabadításnak. A tabellák magasabb adatai – akár valószínű gyanapodás állt mögöttük, akár csak vélt földnövekedés – semmiképpen sem fejezhettek ki a parasztságra káros változást. A többletföld ezen rosszminőségű, tehát III–IV. osztályba sorolt településeken is többletjáraadék és többletadó fizetését vonhatta maga után, a parasztságot azonban nem fenyegették a másutt – a megye déli részén is – meglévő földkisajátítási tendenciák. A parasztnak számára tehát az úrbérrendezés azzal a következménnyel járt, hogy javukra írták az általuk használt szántót és rétet, mentesítve azt az esetleges földesúri kisajátítástól, de megterhelve a rendelet által előírt földesúri terhekkal. A valószínűban még a tabellák adatainál is több föld halmozódhatott fel a parasztnak kezén, mint ezt a II. József korabeli földmérés adataiból láthattuk.

A tabellákba foglalt adatok alapján tudjuk megállapítani az egyes jobbágyokra jutó teleknagyságot. Ebben a számításban el kell tekintenünk a korábban oly gyakran emlegetett dicalis összeírások felhasználásától, nemcsak azért, mert adataik kevésbé megbízhatóak, mint az úrbéri tabelláké, hanem azért is, mert bennük nem találunk utalást a teleknagyságokra. A tabellák szerint az egyes jobbágyok megyei át-

¹⁸¹ Takács–Udvari, I–III. passim; Orosz István, 1995. 126–147.

lagban majdnem fél telekkel rendelkeztek (0,48 telek). Ugyanerre a méretre utal az egyes jobbágyok által használt szántó föld átlagos nagysága is (10,68 magyar hold).¹⁸² A dunántúli adatokkal való összevetés ugyan Zemplént a „telekátlag” tekintetében (Felhő Ibolya ezt a kifejezést alkalmazza a telekszám és a telkes jobbágyok számának hányadosára) a közepes megyék közé sorolná, az egyes jobbágyok úrbéres földjének nagysága tekintetében azonban megyénk az ország nyugati része mögé kerül. Zemplén 0,48-os „telekátlagát” a feldolgozott 11 dunántúli megye közül 6 haladta meg (első helyre Moson kerül 0,95-al), míg 5 elmaradt tőle (utolsó Vas 0,43-al). De még Vas megye jobbágyai is átlagban 11,23 magyar hold szántóval rendelkeztek, nem beszélve a listavezető Moson megye 27,82 holdjáról.¹⁸³ A telekátlag alakulását az egyes kerületekben a 39. sz. táblázatban mutatom be.

39. sz. táblázat.
Telekátlagok Zemplén megye kerületeiben¹⁸⁴

	Kerületek	Az úrbéri tabellák szerint				A II. József korabeli számítások szerint			
		Jobbágyok száma	Telek szám	Telek-átlag	Szántó magyar hold ¹⁸⁵	1 jobbágyra jut / m. hold	Jobbágyok száma	1 jobbágyra jutó szántó	Növekedés %-ban
1	Szerencsi	1 118	672 1/2	0,60	14 028 3/4	12,55	1 254	16,92	34,85
2	Tokaji	209	85 1/2	0,41	1 878	8,99	402	10,20	13,54
3	Pataki	461	157 3/4	0,34	3 360 3/4	7,29	725	8,33	14,30
4	Királyhelmei	473	265	0,56	5 606 3/4	11,85	525	18,69	57,71
5	Zétényi	630	309	0,49	5 452 1/2	8,65	647	16,47	90,30
6	Újhelyi	714	370 1/2	0,52	7 528 1/2	10,54	746	18,83	78,59
7	Gálszécsi	602	374 1/4	0,62	8 191	13,61	558	30,44	123,76
8	Terebesi	713	543 7/8	0,76	10 765 1/4	15,10	748	23,13	53,19
9	Sóki	592	357 5/8	0,60	8 660 7/8	14,63	665	24,59	68,08
10	Homonnai	1 046	510 7/8	0,49	10 926 1/8	10,45	1 198	22,15	112,05
11	Varannói	874	429 7/8	0,49	10 717 1/2	12,26	952	31,23	154,65
12	Sztropkói	762	305 1/4	0,40	7 144 7/8	9,38	762	27,89	197,48
13	Göröginyei	1 207	481	0,40	10 962 1/2	9,08	1 420	18,81	107,12
14	Papini	1 737	671 7/8	0,39	15 988 1/8	9,20	2 185	19,62	113,13
15	Szinnai	1 607	642 1/2	0,40	14 948	9,30	1 786	21,33	129,35
	Megyei összes	12 745	6177 3/8	0,48	136 159 1/2	10,68	14 573	20,70	93,79

¹⁸² A megyében – mint korábban jeleztem – az I. osztályú szántókból 20, a másodikból 22, a harmadikból 24, a negyedikből 26 magyar holdat soroltak egy telekhez. A 10,5 hold az első osztályú szántó esetében meghaladja, a többinél megközelíti a fél telket.

¹⁸³ Felhő, 1957. 25.

¹⁸⁴ A táblázatban eltekinttem a II. József korabeli földmérés négyszögölnyi pontosságú adataitól s kizárólag a holdakat vettem figyelembe – egy tizedesnyi pontosítást engedve meg magamnak.

¹⁸⁵ Ezúttal a belső telek vagy rét hiánya miatt biztosított kiegészítés nélkül.

A megyei átlag – az eddigiekhez hasonlóan – eltérő helyi (kerületi) adatokból tevődött össze. A Terebesi kerület 0,76-os, több kerület 0,39–0,62-os telekátlagát a Pataki kerület 0,34-es átlaga ellensúlyozta. A Terebesi kerületben az úrbéri tabellák szerint átlagban 15,10 hold, a Sókútiban 14,63, az ellenkező oldalon a Zétényiben 8,65, a Göröginyeiben 9,08 hold jutott egy jobbágygazdaságra. (A hegyaljai kerületek adatait – Pataki kerület 7,29, Tokaji 8,99 hold – nem feltétlenül tekinthetjük mérvadónak, hiszen itt a lakosság jövedelme nem elsősorban a szántóföldi művelésből származott.) Az, hogy az egy jobbágygazdaságra jutó szántó nagysága egyik kerületben sem tudta megközelíteni az előírásokban egy telekre megállapított szántónagyságot, csak megerősíti azt a megállapítást, hogy a megyében a jobbágyság leginkább töredékteleken gazdálkodott. Legáltalánosabbnak (nemcsak a telekátlagot figyelembe véve) a féltelkeseket tekinthetjük, míg az egésztelkesek száma viszonylag alacsony maradt (egész teleknél nagyobb gazdasággal pedig elvétve találkozunk).

Az úrbéri tabellákból vett adatok tehát arról tanúskodnak, hogy Zemplén megye jobbágysága a megye középső vidékein, elsősorban a Zempléni-medencében fekvő Gálszécsi, Terebesi és Sókúti kerületben volt legjobban ellátva szántófölddel. Az ellenkező oldal már nem ennyire egyértelmű. A tabellák szerint négy északi, hegyvidéki, valamint két déli, hegyaljai kerület mellett a bodrogi Zétényi kerület jobbágysága sem bővelkedett a szántóban. Az egy telekre jutó szántó nagyságát – annak figyelembevételével, hogy a belső telek és rét hiányosságait fedező kiegészítés még emelheti a táblázat számadatait – jelképesen növelheti az a körülmény, hogy az Alföld peremén fekvő Szerencsi kerületben, valamint a megye középső kerületeiben a földek minősége jobb volt (tehát magasabb kategóriába sorolták), mint a hegyvidéki kerületekben, így kevesebbet kellett belőlük a telekhez sorolni, mint az alacsonyabb kategóriabeli földekből. Bizonytalanságok persze ezekben a számításokban is adódhatnak. A felmérések erősen túlzó megállapításait – például meglehetősen csekély szántófölddel rendelkező jobbágyok fél- vagy egész telkessé minősítését – a tabellákban igyekeztek korrigálni.

Korábban is kiderülhetett, hogy az előzőekhez képest milyen meglepetést kínál a II. József által elrendelt kataszteri felmérés, amit a 39. sz. táblázat is megerősített. Ez a földmérés ugyanis a megye 322 451,97 kat. hold szántójából 226 854,22 kat. holdat (70,35%) tudott paraszti kézen.¹⁸⁶ Ez pedig 1200 □-öles magyar holdra átszámítva 301 716,1 holdat tesz ki, több mint a dupláját annak a 136 159 1/2 hold szántónak, amit az úrbéri tabellák a parasztok kezén tudtak, jóval kedvezőbb színben tüntetve fel a paraszti földhasználatot, mint az úrbéri tabellák. Nem elég az, hogy a földmérés 121,6%-kal több földet tüntetett fel a jobbágyok kezén, mint az úrbéri tabellák, de megyei átlagban is szinte pontosan kétszer annyi szántóföldet számolt minden egyes zempléni paraszt használatában, mint amennyit az úrbéri tabellák (10,7 hold helyett 20,7 holdat). A földmérés adatainak ismeretében ugyanakkor már nem olyan egyszerű az egyes tendenciák tájegységekhez való kapcsolá-

¹⁸⁶ A bekezdésben felhasznált adatok megtalálhatóak a 12. sz. táblázatban.

sa. Viszonylag egyszerűnek látszik a legészakibb kerületek esete, hiszen itt a legnagyobb a paraszti szántóföld többlete: 143,7–197,5% közötti. (Ez utóbbi adat szerint a Sztropkói kerületben a II. József korabeli földmérés közel háromszor annyi paraszti szántót talált, mint az úrbérrendezés.) Az északi kerületek tendenciájához közelítő homonnai kerületet kivételnek tekintve (142,9%) a bőven értelmezett középső kerületekben a többlet az úrbérrendezési adatoknak legfeljebb a duplája (Gálszécsi kerület, 107,4%). A két hegyaljai kerületet megint csak kivételnek tekintve, a Szerencsi kerület adata tűnik a legmérsékeltebbnek, ahol alig másfélszer annyi paraszti szántót tüntettek fel, mint az úrbérrendezéskor (51,3%).

Nagyjából hasonló tendenciával találkozunk az egy jobbágyra jutó szántóföld nagyságának összehasonlításakor is. (A II. József korabeli földmérés szántónagyságát ezúttal az ugyancsak II. József korabeli népszámlálás colonus [azaz jobbágy] kategóriájának lélekszámával osztottam el.) A megyei átlag megduplázódása (93,8%-os növekedése) leginkább az északi kerületek két-háromszoros növekedésének köszönhető (ezúttal is a Sztropkói kerület a listavezető, ahol az egy jobbágyra jutó szántó nagysága szinte pontosan a háromszorosára nőtt). Az átlaghoz legközelebb ezen számítás szerint is a megyének a Királyhelmeci és Zétényi kerülettel kiegészített középső területe áll 57,7–90,3%-kal megnövekedett szántóval (listavezető a Gálszécsi kerület lehet a 123,7%-os paraszti szántó növekedéssel). A három legdélibb kerületben pedig a paraszti föld növekedése minimális: 13,5–34,8%-os.

A II. József korabeli földmérést mérnöki (katonai) közreműködéssel hajtották végre, hitelességéhez aligha férhet kétség. A korábbi összeírásoktól mutatózó jelentős eltéréseinek okait már próbáltam magyarázni, újabb részletes magyarázatát nem látom szükségesnek. Alapvető oknak tekinthetjük, hogy a kataszteri felmérés során – mint láthattuk – minden hasznosítható földet össze kellett írni, ami valaha bevetett terület volt, még ha nem is szerepelt az úrbéri tabellákon. Így a paraszti földek közé valószínűleg az olyan földek is bekerültek, amelyek az adott pillanatban műveletlenül (tehát nemcsak a nyomáskényszer miatt vetetlenül) maradtak, de amelyeket korábban bevetettek. A lappangó szántókról szóló fejezetből kiderülhetett, hogy jobbágyi művelésűnek tüntetették fel azokat a földeket is, amelyeket korábban nem számítottak az úrbéres kategóriába (*remanenciális* földek, irtások, bérletek), így az úrbéri tabellákban nem szerepelhettek. De ha ilyen jelentős eltérést nem is tudunk vele magyarázni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a jozefinus összeírásba visszakerültek az úrbéri tabellákban mellőzött, az egynyolcad teleknagyságot el nem érő zsellérföldek.¹⁸⁷ Az egynyolcad teleknél kisebb szántóval bí-

¹⁸⁷ Megnehezíti a kutatást, hogy – míg az úrbéri tabelláknál és a dicális összeírásoknál a fálvankénti kimutatásokban az egyes jobbágyokra ill. zsellérekre lebontva is rendelkezünk adatokkal – addig a jozefinus felmérés községenkénti íveire Zemplénben sem sikerült rábukkannom. Így végül nem tudjuk, hogy hogyan oszlottak meg a paraszti földek az egyes gazdák között, ami megkönnyítené az összehasonlítást a kifejezetten a parasztság állapotát rögzítő korábbi összeírások adataival. Az egyes összeírások jelentős különbségeinek magyarázata végül mindenképpen további vizsgálatokat igényel.

ró úrbéresek a zsellérek közé kerültek, akiknek földjeit nem tüntették fel.¹⁸⁸ Ezt erősítheti meg, hogy a II. József korabeli népszámlálás éppen a legnagyobb szántó többlettel rendelkező északi kerületekben tüntetett fel a tabellákat meghaladó zsellérszámot. A délebbi és középső kerületek folyómenti, sokszor mocsaras falvainak határában mindemellett ott voltak azok a puszták, amelyeket parasztok béreltek. Árendálhattak a parasztok kilenced-fizetésre kötelezett úri földeket is.

Az úrbérrendezés-korabeli adatok esetleg szükségesnek látott korrekciója ellenére ténynek látszik, hogy Zemplénben az úrbéres népesség a 18. század végén több szántófölddel rendelkezett, mint amennyit az úrbérrendezésnek neki tulajdonítottak. Mivel a kataszteri felmérésig eltelt időszakban nem ismerünk olyan eseményt, amelynek során a parasztok lényegesen több földet kaphattak volna, ennek a többletnek – vagy legalábbis jelentős részének – az úrbérrendezés idején is meg kellett lennie. A jelentős részében a *remanenciális* földekből adódó többlet okát a lappangó szántóföldekről szóló fejezetben már igyekeztem magyarázni. Jogállása lehetett vitatott, paraszti használatát azonban aligha vonhatjuk kétségbe. Ez a körülmény ugyanakkor árnyalhatja annak a magyarázatát is, hogy miért találhattak 1848-ban országosan közel 60%-kal több úrbéres földet, mint az 1770-es években.¹⁸⁹ Így, bár elképzelhető, hogy az úrbérrendezéskor a parasztság – az ismert okok, mindenekelőtt az adók és járadékok növelésétől való félelme miatt – tényleges földjénél kevesebbet vallott be, az akkori pontatlanságok miatt végül földjében aligha rövidítették meg. Ennek ellentmondani látszik ugyan, hogy Felhő Ibolya könyvében a parasztok megrövidítésének egyik példájául éppen a Zemplén megyei Tárkány község esetét hozta fel, ahol a bevallott 14 sessio és 8 zsellér mellett 16 sessiot és 37 zsellért eltitkoltak.¹⁹⁰ A tények azonban itt is bonyolultabban alakultak, mint amit az úrbéri tabella és az azt követő viták sugallnak.

Nagy Tárkányban (Zétényi kerület) az úrbéri tabella 9 telken valóban 14 colonust tüntetett fel 138 7/8 magyar hold szántóval. Eszerint egy jobbágyra átlagosan 0,64 telek és 9,92 hold szántó jutott, ami az I. osztályba sorolt község esetén legfeljebb félteleknek felelt volna meg, ellentétben a tabella 5/8–6/8-os besorolásával. A zsellérek száma valóban 8 volt. Azt, hogy a felmérés során a jobbágyok valóban kevesebbet vallottak be, mint amennyi valóságos földjük volt, Felhő Ibolya bizonyítékai alapján, és a sokéves pereskedést figyelembe véve, nem tagadhatjuk. A II.

---

¹⁸⁸ Varga János eredményei (1967. 17.) arról tanúskodnak, hogy a zsellérföldek mellőzése országosan csak a megyék kisebbségében valósult meg, míg a legtöbb helyen azokat is felvették a kimutatásokba, nem egyszer a jobbágyföldek kiegészítőjeként. A zsellérekézen lévő, de az úrbéri tabellákban nem szereplő földek ugyanakkor a későbbi szabályozások alkalmával – az esetek egy részében – *remanenciaként* bukkantak fel.

¹⁸⁹ Varga János, 1967. 116–117. A korábban meggyökeresedett feltételezés – miszerint a paraszti földek nagysága az úrbérrendezés és a forradalom között egyenletesen csökkent volna – tarthatatlanságára néhány évvel Varga János előtt már Barta István is felhívta a figyelmet. Ő az úrbérrendezés és 1828 között országosan a telkek számának 82%-os növekedésére talált adatot. Vö. Barta István, 1963. 308–309.

¹⁹⁰ Felhő, 1957. 18.

József korabeli összeírások mégis jóval kedvezőbb színben tüntetik fel a nagytárkányi parasztek helyzetét, mint az úrbéres tabella. A népszámlálás 21 colonussal, a földmérés 339 kat. hold (450,9 magyar hold) paraszti szántóval számolt, ami egy jobbágy esetében átlag 21,5 magyar hold szántót jelentett. Az úrbéri tabellához képest tehát a falu gazdái több mint háromszor annyi (224,6%-kal több) szántóval rendelkeztek, az egy jobbágyra jutó telek pedig több mint duplája (116,4%-kal nagyobb) lehetett, mint ahogy másfél évtizeddel korábban vélték. Az általuk használt szántó nagysága kárpótolni látszott őket azért a területért, amit az úrbérrendezéskor jogilag elveszítettek.

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés kettős adatsorának, valamint a II. József korabeli földmérésnek az összehasonlítása Zemplén megye esetében nem vezet a rendezés eredményeinek alapvető átértékeléséhez, ugyanakkor azonban mindenképpen támpontot nyújt eddigi ismereteink finomításához. Más megyék adatainak vizsgálata majd talán igazolhatja ezeket a finomításokat.

A PARASZTSÁG RÉTEGZŐDÉSE

„Mivel mi nem jobbágyok vagyunk, csak zsellérek vagy házatlan zsellérek, semmilyen telkünk nincs és így mindenki saját lehetősége szerint vet: ki pénzért szerez földet, ki irtásföldet vet be, egyesek pedig az uraság jóvoltából vethetnek be valamicske kis földet” – vallották Kudlóc község lakosai a Mária Terézia féle úrbérrendezést megelőző felmérés során.¹⁹¹ „Nem tudjuk megvallani, fél, avagy negyed telket tartunk-e. Egy gazda a három mezőbe nem kevesebb, mint 22 pozsonyi mértőt vethet” – olvashatjuk a szintén megyebeli Vásárhely jobbágyainak vallomását ugyanott.¹⁹²

Vásárhely lakói az úrbérrendezés további menete során hamarosan megtudhatták, hogy minek minősülnek. A földje alapján az első osztályba sorolt település lakóit a biztosok egyöntetűen féltelkeseknek minősítették. A 44 jobbágy így 22 telket foglalt el, mindegyikük 11 magyar hold szántót birtokolt, ami valamivel meghaladta a féltelkekhez rendelt 10 holdat. A jobbágyonkénti egy-egy hold szántó-többséget a biztosok azért juttatták nekik, mert a gazdák fejenként csak három kaszás rétet kaptak, ami elmaradt a féltelkeseknek az első osztályban járó négy kaszástól.

Kudlóc község esetében a helyzet bonyolultabbnak látszik. A településen sem az úrbéri felmérés, sem a következő években készült dicalis összeírások nem találtak sem teljes jobbágyot, sem szántóföldet. A lakosság házas és házatlan zsellérek közül tevődött össze. Nem tüntetett fel colonusokat a településen a II. József korabeli népszámlálás sem.¹⁹³ A lakosságot továbbra is zsellérek és családtagjaik alkot-

¹⁹¹ Takács–Udvari, I., 1995. 238.

¹⁹² Uo. I. 255.

¹⁹³ Danyi–Dávid, 1960. 276–277.

ták, szám szerint 436-an (közülük 85 családfő). Annál meglepőbb, hogy a II. József-korabeli földmérés a település 405 kat. hold szántóját egyértelműen paraszti birtoklásának mondta (s nem földesúri majorsági földnek). Egy földművesre (zsellérré) eszerint 4,76 kat. hold, az úrbérrendezéskor használt területmérték-egységre átszámítva 6,33 magyar hold szántó jutott volna, ami az első földosztályba sorolt településen nagyjából 5/16 teleknyi állománynak felelt volna meg. E nagyság pedig több mint kétszerese a jobbágykategória alsó határát jelentő 1/8 (azaz 2/16) teleknyi nagyságnak. Kudlóc község zselléreit azonban ezen földmennyiség alapján sem minősítették át jobbágyá.

Példáink közül a vásárhelyi lakosoknak, valamint a Szerencsi kerület jobbágyainak esete azt igazolhatja, hogy mennyire bizonytalan volt a paraszti rétegek elkülönítése az úrbérrendezést megelőzően. Pedig ez a földesúri szolgáltatások megállapítása miatt szükséges volt, hiszen az úrbérrendezés előírásai alapján a töredéktelkesek csak telekhányaduk arányában voltak kötelesek földesúri járadékaikat teljesíteni, a zsellérek pedig annál is kevesebbel tartoztak. A vásárhelyiek nyilván jobban jártak volna, ha a biztosok – elfogadva az önmagukról vallott értékelést – negyedtelkesnek minősítik őket, s ezzel szolgáltatásaikat csökkenthetik, a használatukban lévő föld nagysága azonban meghatározta hovatartozásukat. A kudlóczi zsellérek esete viszont a forrásokban előforduló ellentmondásosságra mutathat rá. Bizonytalanságukat nehezebb feloldani, bár ez sem tekinthető kivételesnek. A II. József korabeli földmérés több olyan hegyaljai településen talált paraszti kézen szántót, ahol a korábbi összeírások nem tudtak jobbágyok létezéséről (Mád 30 kat. hold, Tállya 45 kat. hold, Erdőbénye 472 kat. hold). Ezek a földek lehetnek a mezővárosok bírának, tisztségviselőinek járandósága vagy a *communitas* földje. Kudlóc esetében is többféle magyarázattal találkozhatunk. Egyiket még a vallomások kínálják, hiszen a lakosok úgy nyilatkoztak, hogy „saját kudlóczi, Homonna város határától elkülönülő határunk nincs”. Ezt igazolja, hogy az összeírások egy része Kudlócot pusztának tekintette, aminek nem lehetek önálló földjei. Ha persze ez az állítás tényleg megfelelt volna a valós helyzetnek, akkor bizonyára a II. József korabeli földmérés is Homonnához számította volna a település szántóját. De az is lehet, hogy az úrbérrendezéskor megállapított (a valóságosnál valószínűleg kisebbre becsült) szántó nagysága lakosonként nem érte el az 1/8 teleknyit, így azokat zsellérnek minősítették. Mégis, az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy ebben a hegyvidéki faluban az úrbéri felméréskor elsősorban a művelésbe viszonylag újonnan bevont irtásföldet találtak, amelynek jogállását bizonytalannak ítélték, s így a tabellákban mellőzték, míg később a II. József korabeli összeírásban már egyértelműen paraszti földként vették számításba azt.

Ha Zemplén megye parasztjainak társadalmi rétegződését kívánjuk megvizsgálni, a rendelkezésünkre álló források közül többet is fel tudunk használni, bár esetenként – a paraszti földállomány vizsgálatához hasonlóan – állást kell foglalnunk ellentmondásaikat illetően is. A jobbágy és a zsellér besorolást valamennyi korabeli összeírás alkalmazta, a két csoport megkülönböztetésének elvei azonban eltérhet-

tek egymástól. A jobbágyok telkiállomány szerinti kategorizálására viszont csak az úrbéri tabellákban találhatunk támpontot, mivel a dicalis összeírások lakosokra lebontott adatai – amelyek ugyan tartalmazzák az egyes gazdák szántójának és rétjének a nagyságát – nem foglalkoztak a jobbágyok differenciálásával. A II. József korabeli népszámlálás ugyancsak meglegedett a települések lélekszámának ismeretetésével és a lakosok társadalmi kategóriákba sorolásával, de teljesen nélkülözte a vagyoni helyzetükre vonatkozó további adatokat.

Az úrbérrendezés, a dicalis összeírások és a népszámlálás adatai között található számbeli különbségek önmagukban véve nem feltétlenül mutatkoznak megmagyarázhatatlannak. Az úrbéri tabellákban megyei adatként 12 745 jobbágy, 4178 házas- és 901 házatlan zsellér szerepel, az 1776-i dicalis összeírásban 12 122 jobbágyot, 3770 házas- és 970 házatlan zsellért írtak össze, az 1787-i népszámlálás adataiban viszont 14 596 jobbágyot (jobbágyi családfőt) és 22 258 zsellért találunk. A két utóbbi csoport ezzel a népszámlálás során a megyében összeírt lakosság 6,95%, ill. 10,59%-át tette ki. A jobbágyok száma a népszámlálási íveken 14,3%-kal volt magasabb az úrbéri tabellákon található 12 745 főnél, és 20,2%-kal a dicalis összeírásban szereplő 12 122 jobbágnál, a zselléréké pedig közel négy és fél- ill. ötszörösére emelkedett a másik két összeíráshoz képest. (A népszámláláskor nem tettek különbséget házas és házatlan zsellérek között, ezért a kétféle zsellér adatait a másik két összeírás szerint is össze kellett adnom.) A jobbágykategória lélekszámában mutatózó – szemmel látható – többletet leginkább az összeírási elvek lényeges megváltozásával tudjuk magyarázni. Az ismert eltérésnek – azaz, hogy a népszámláláskor egynolcad telekről egynegyedre emelték a jobbágykategória telkiállományának alsó határát – éppen csökkentenie kellett volna a jobbágyok számát. Persze, feltételezhetjük az eltelt húsz évben a colonusok számának némi emelkedését is. Ezt erősíthetik az 1787-i és 1788-i dicalis összeírások, amelyeknek 14 599 és 14 695 főnyi jobbágya a népszámlálás adatahoz áll közel, utóbbi meg is haladja azt. Elképzelhető azonban olyan megoldás is, hogy az egy telken gazdálkodó családtagokat – akik közül a tabellákon csak egyet vettek figyelembe – a népszámláláskor mind a colonusok közé számolták. A jobbágyság többlete mögött azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népszámlálási elvek megváltozását sem.

A zsellérek esetében könnyebb a dolgunk. A népszámlálási szempontokat tekintve nem igazán meglepő, hogy az abban összeírt 22 258 főnyi zsellér (a népesség 10,6%-a) több mint négyszerese a tabellák 5079 zsellérszámának, s közel kétszerese az 1787-i és 1788-i dicalis összeírások 11 288 és 11 798 zsellérének. Az úrbérrendezéskor zsellérnek a robotra és más szolgáltatásokra kötelezhető népességet tekintették, hasonló elvet alkalmaztak a dicalis összeírások során is, míg a népszámláláskor – mint az egyik korábbi fejezetben láthattuk – a zsellér kategóriát gyűjtő csoportnak tekintették. Átkerültek ide az egynolcad telkes jobbágyok, bizonyos csoportokból a családjukat elhagyó felnőtt fiúk, a nemesi kúriákban szolgáló népesség, de ide kerültek az elszegényedett falusiak is. A paraszti népességre vonatkozó adatokat a 40. sz. táblázatban foglaltam össze. (A gazda kategóriában vontam össze a jobbágyokat és a kétféle – házas és házatlan – zsellér csoport tagjait.)

40. sz. táblázat.
A paraszti rétegek megoszlása az egyes kerületek között

	Kerületek	Úrbéri tabellák						Népszámlálás					
		Összes gazda	Colonus	%	Zsellér	%	Házatlan	%	Összes gazda	Jobbágy	%	Zsellér	%
1	Szerencs	1 588	1 118	70,4	432	27,2	38	2,4	2 877	1 254	43,6	1 623	56,4
2	Tokaji	1 426	209	14,7	1044	73,2	173	12,1	3 386	402	11,9	2 984	88,1
3	Pataki	1 234	461	37,4	712	57,7	61	4,9	1 991	725	36,4	1 266	63,6
4	Királyhelmecei	547	473	86,5	65	11,9	9	1,6	1 341	525	39,2	816	60,8
5	Zétényi	807	630	78,1	125	15,5	52	6,4	1 503	647	43,0	856	57,0
6	Újhelyi	1 118	714	63,9	381	34,1	23	2,1	2 410	746	31,0	1 664	69,0
7	Gálszécsi	843	602	71,4	200	23,7	41	4,9	2 339	558	23,9	1 781	76,1
8	Terebesi	1 093	713	65,2	215	19,7	165	15,1	2 394	748	31,2	1 646	68,8
9	Sóki	761	592	77,8	137	18,0	32	4,2	1 922	665	34,6	1 257	65,4
10	Homonnai	1 404	1 046	74,5	286	20,4	72	5,1	3 743	1 221	32,6	2 522	67,4
11	Varamói	1 095	874	79,8	155	14,2	66	6,0	2 099	952	45,4	1 147	54,6
12	Sztropkói	831	762	91,7	62	7,5	7	0,8	1 482	762	51,4	720	48,6
13	Göröginyei	1 339	1 207	90,1	80	6,0	52	3,9	2 271	1 420	62,5	851	37,5
14	Papini	1 925	1 737	90,2	131	6,8	57	3,0	3 272	2 185	66,8	1 087	33,2
15	Szinnai	1 813	1 607	88,6	153	8,4	53	2,9	3 824	1 786	46,7	2 038	53,3
	Megyei összes	17 824	12 745	71,5	4178	23,4	901	5,1	36 854	14 596	39,6	22 258	60,4

A táblázat jól mutatja a zsellér csoport felduzzasztását a népszámlálás eltérő kategorizálása következtében. Utóbbi eredményét – összetettsége miatt – a mezőgazdasági népesség szempontjából további elemzésre nem is igen tarthatjuk alkalmasnak. Arra azonban mégis megfelel, hogy megerősítse a zsellérek magas arányát abban a két kerületben, ahol a szőlőtermesztés (és nyilván a borkészítés) dominált. A Tokaji kerületben az úrbérrendezés kor kialakított arány alig (2,8%-kal) marad el a népszámláláskor mért – egyébként kirívóan magas, a megyei átlagot közel 30%-al, de a következő kerület (Újhelyi) adatát is közel 20%-al meghaladó – aránynál. Különösnek tarthatjuk viszont, hogy a zsellérek aránya a megye északabbi, hegyvidéki kerületeiben a népszámlálási adatok szerint sem tudott érdemlegesen csökkenni, pedig errefelé erősen meg kellett fogyatkozni az azoknak a nem a mezőgazdasághoz kapcsolódó elemeknek, amelyeket a népszámláláskor a zsellérek közé soroltak. Ezekben a kerületekben az úrbérrendezés kor valódi zsellért meglehetősen keveset találtak, arányuk három kerületben is 10% alá csökkent (Sztropkói, Göröginyei, Papini), egy továbbiában pedig éppen meghaladta 10%-ot (Szinnai). A népszámlálási adatok szerint viszont a zsellérek aránya a megyének mindössze két északi kerületében ereszkedett a gazdák egyharmada közelébe (Göröginyei, Papini), s egy további harmadikban (Sztropkói) csökkent 50% alá (amelyben különben az úrbérrendezés kor aránya a legalacsonyabb volt).

Az egyes településeken kialakult arányok egyébként a kerületi átlagoknál is szélsőségesebben alakulhattak. A Tokaji kerületben az úrbérrendezést megelőző felmérés hat településen nem talált jobbágyot, s ezek közül négy (Golop, Mád, Tállya, Tokaj) a tabellákban is jobbágyok nélkül szerepel. A Pataki kerületben ezzel szemben a felmérés minden településen jelzett jobbágyokat, míg a tabellák szerint az egyik településen (Erdőbénye) senki nem érte el a jobbágy kategória szántójának alsó határát, így a lakosság gazdálkodó részét – földállományuk alapján – teljes egészében zsellérnek minősítették. A két kerület átlagát nagyban meghatározta, hogy a Hegyalja 19 megyebeli településének (amelyek közül 17 tartozott a Tokaji és a Pataki kerületbe) átlagában az úrbérrendezéskor a gazdák 81,4%-a volt zsellér. A jobbágyok mindössze a Hegyalja hat településén kerültek többségbe, vagy legalábbis kerültek egyensúlyba a zsellérekkel (Rátka – 100%, Kis Toronya – 87%, Vámosújfalva – 80,6%, Olaszi – 73,8%, Zombor – 70% és Olasz Liszka – 50%). A térségben egyébként különös színfoltot jelenthetett a – borukat tokajiként árusító hegyaljai települések közé ékelődött – három német telepes falu, Rátka, Károlyfalva és Trautzonfalva, ahol alig akadt zsellér (a két előbbiben egy sem, az utóbbiban 7 fő, 8,5%). Közülük az 1737-i királyi rendelet persze csak Rátkát számolta a Hegyaljához (a másik két település átlagát ezért nem is vehettük figyelembe), holott a másik két településen is élénk szőlőművelés folyt.

A megye északi részén, ahol a zsellérek aránya – a tabellák szerint – két kerületben is a gazdák számának 10%-a alá süllyedt, számos olyan település akadt, ahol az úrbérrendezéskor egyáltalán nem írtak össze zselléreket (egyik kategóriájukat sem). Ez volt a helyzet a Sztropkói kerület 41 települése közül 15 faluban (a kerületbeli falvak 36,6%-a), a Göröginyei 34 településéből 5-ben (14,7%), a Papini 44 településéből 14-ben (31,8%), a Szinnai kerület 47 településéből 8-ban (17%). A zsellérsors egyébként nem feltétlenül hatott nyomasztólag azokra, akik belekényszerültek, s nem ösztönzött a mindenáron való kitörésre. A tabellák több olyan esetet is rögzítettek, amikor valamely településen, ahol zsellérek is éltek, volt elhagyott (*deserta*) telek, amit nem telepítettek be. Ilyent többet is találhatunk a Homonnai kerületben. Szuhán három egész telek állt üresen, holott a faluban éppen három inquilinus élt, Lesznán kilencszer egynolcad telek állt üresen, pedig a faluban három zsellér és egy házatlan zsellér is lakott. Gatályon sem törekedett a két inquilinus egyike sem arra, hogy az elhagyott féltelket felvegye, hasonlóképpen Krivoscsányban sem az az egyetlen zsellér, aki két egynolcadnyi telek közül is választhatott volna. A példákat más kerületekből is folytathatnánk. A jobbágyi életmód – még a töredéktelkesek esetében is –, több szolgáltatást igényelt, mint a zselléréké, de egyúttal olyan munkát is, amelyhez a zselléreknek nem feltétlenül voltak meg az eszközeik, az ígásállományuk, és talán a szándékuk sem.

Az úrbérrendezéskor megyei szinten a jobbágyok száma majdnem pontosan két és félszerese volt a zsellérékének. Ez valamivel kedvezőbb, mint akár a szomszédos Ugocsa megyebeli, akár az országos átlag. Ugocsában – Szabó István számításai szerint – a jobbágyok száma 1775-ben megközelítette a zsellérek lélekszámá-

nak a dupláját.¹⁹⁴ Országos méretű összehasonlításra először – bő negyven évvel Szabó Istvánt követően – Wellmann Imre vállalkozott, aki arra következtetett, hogy az úrbérrendezéshez kapcsolódó felmérések idején a teljes jobbágyság száma (429 380 fő, 66,7%) országosan is a dupláját tette ki a zsellérékének (214 851 fő, 33,3%).¹⁹⁵ Zemplén az országosnál kedvezőbb helyzetét az északabbi, hegyvidéki kerületeknek köszönhette, ahol néhányukban a jobbágyok száma akár kilenc-tízszere is lehetett a zsellérékének (Sztropkói, Göröginyei és Papini kerületek), hat-hétszerezes többlet pedig egészen közönségesnek számított (Szinnai, Varannói stb. kerületek). A megyei két és félszeres átlagot egyébként összesen 11 kerület átlaga haladta meg. Az átlagtól ilyen erősen eltérő adatok ellentét-párját a két hegyaljai kerület szolgáltatta: ahol – mint láttuk – a zsellérek száma jócskán meghaladta a jobbágyokét (a Tokaji kerületben annak éppen hatszorosára emelkedett). Mivel e két kerület a megye úrbéres családfőinek 15%-át adta, adatai képesek lehettek kiegyenlíteni a hegyvidéki kerületek szélsőségeit, lerontani annak az országosnál jóval kedvezőbb átlagát. (Figyelembe kell persze vennünk azt is, hogy ebben a régióban a zsellér állapot nem feltétlenül jelentette ugyanazt, mint az északi kerületekben, táblázataink azonban ezt a különbséget nem fejezték ki.)

II. József jobbágyrendelete előtt a jobbágyi állapot megítélésében még fontos tényezőnek számított, hogy az adott colonus rendelkezik-e a költözés szabadságával vagy sem. A szabadon költözők és a röghöz kötöttek (örökös jobbágyok) arányában óriási volt a különbség a megye déli és északi területei között. Ennek adatait az úrbéri tabellák alapján a 41. sz. táblázatban mutatom be.

A számok egyértelműen igazolják, hogy a 18. századi változások, elsősorban az Alföld újra betelepülése, mennyire kedveztek a röghözkötés hagyományos rendszerétől való eltávolodásnak. A török kiűzése és az országegyesítés után a megye déli részén több új település jött létre. A közismert német településeken – Károlyfalva, Trautzonfalva, Rátka – túl pl. Legyesbénye lakói utaltak falujuk újabb keletkezésére. E négy település valamennyi jobbágya szabadköltözőként került a tabellákba, mint ahogyan a Szerencsi kerület 21 településéből 10 (47,6%), a Tokaji 10 településéből 4 (40%, de itt 4 másik településen nem éltek jobbágyok, csak zsellérek), a Pataki 14 településéből 7 (50%, de két másikban itt sem éltek jobbágyok) további település minden jobbágya is kivétel nélkül szabadmenetelűnek bizonyult. Sárospatak lakói azt panaszolták, hogy településük határában négy új falu is létrejött: Károlyfalva, Trautzonfalva, Józseffalva, Petrahó). Közülük az első három falu lakosságának 100%-a, Petrahóéinak 86,5%-a rendelkezett a költözés jogával. (Sárospatak lakosságának 90,3%-a tartozott ebbe a kategóriába.) A fentiek azt igazolhatják, hogy a régebbi falvakba is sok új, szabadmenetelűségét megőrző lakos költözött. Az Alföld peremvidékén található Szerencsi kerületben, ahol a lakosságban jelentős arányt foglaltak el a máshonnan bevándorolt telepések, 10% alatt, a Toka-

¹⁹⁴ Szabó István, 1937. 179–180. Adatai: jobbágy 1766 fő (63,8 %), zsellér 771 (27,9%), háztalan zsellér 225 (8,1%), egyéb 5 (0,2%), összesen 2767 fő.

¹⁹⁵ Wellmann Imre, 1979. 69. és 109. l.

jiban 3% alatt maradt az örökös jobbágyok aránya. A megye délebbi területein egyébként megint a Hegyalja településein volt a legkedvezőbb a helyzet. A szőlőművelés munkaigénye itt értékesebbé tette a munkaerőt, de ugyanakkor más vidékekről is vonzotta a jövevényeket. A 19 hegyaljai település gazdáinak alig 5,5%-át sorolták az örökös jobbágyok közé, míg 94,5%-uk szabadon költözhetett. A hegyaljai települések által dominált két kerület közül a Tokajiban csak minden harmincharmadik gazda számított örökös jobbágyoknak, a Patakiban csak minden hatodik-hetedik.

41. sz. táblázat.
A jobbágyok megoszlása a költözés joga alapján¹⁹⁶

	Kerületek	Jobbágy	Költöző	%	Örökös	%
1	Szerencsi	1 118	1 019	91,14	99	8,86
2	Tokaji	209	203	97,13	6	2,87
3	Pataki	461	393	85,25	68	14,75
4	Királyhelmeci	473	148	31,29	325	68,71
5	Zétényi	631	77	12,20	554	87,80
6	Újhelyi	647	96	14,84	551	85,16
7	Gálszécsi	604	24	3,97	580	96,03
8	Terebesi	699	2	0,29	697	99,71
9	Sókúti	590	0	0,00	590	100
10	Homonnai	1 039	0	0,00	1 039	100
11	Varannói	874	3	0,34	871	99,66
12	Sztropkói	762	18	2,36	744	97,64
13	Göröginyei	1 207	0	0,00	1 207	100
14	Papini	1 725	0	0,00	1 725	100
15	Szinnai	1 598	1	0,06	1 597	99,94
	Megyei összes	12 637	1 984	15,70	10 653	84,30

A megye középső részén az arányok kiegyenlítettebbek, az összhangot talán az örökös jobbágyoknak a két bodrogi, és a Zempléni-medencében fekvő Terebesi kerület magasabb aránya töri meg. A Királyhelmeci kerület 26 települése közül 9-ben (34,6%), a Zétényi 24 településéből 12-ben (50%) egyetlen egy szabadmenetelű jobbágy nem lakott. A Terebesi kerületben mindössze Gercselyen és Kis Ruszán lehetett egy-egy szabadmenetelű jobbágyot találni. A megye hét északabbi kerületében – az öt hegyvidéki kerületen túl a Sókúti és a Homonnai kerületet is ideértve – a délebbiekkel szemben, már csak elvétve akadtak a szabad költözés jo-

¹⁹⁶ A táblázatban a két kategóriába besorolt jobbágyok együttes száma alacsonyabb, mint a tabellákban szereplő összes jobbágy lélekszáma, mivel azoknál a településeknél, amelyeknek adatait – a falusi tabellák hiánya miatt – a megyei összesítésről írtam ki, ez a megkülönböztetés nem szerepelt. Ugyanez érvényes a 42. sz. táblázatra is.

gával rendelkező jobbágyok. (Négy kerületben egy sem, kettőben elhanyagolható számban. A Sztropkói kerület 18 költöző jobbágya közül 14-en Sztropkó mezővárosban, a kerületi székhelyen laktak.)

Az úrbéri tabellák adatai arra is lehetőséget nyújtanak, hogy – a telkiállomány nagysága szerint – a jobbágy kategória belső arányait is megállapítsuk. Az úrbérrendezés ennek vizsgálatakor is számos érdekes tanulsággal tud szolgálni. Bizonyíthatja például azt, hogy Zemplén a rendezést megelőzően annak a két térségnek határán feküdt, amelyek közül az egyikben ismerték a telkiállomány szerinti beosztást, a másikban viszont nem használták azt. A 18. század folyamán a megye déli részén létrejött új településeken, de akár a régebbi falvakba költöző új lakosok hatására is – bár nyilván nekik nem állt rendelkezésükre olyan korlátlan földmennyiség, mint az Alföld nagy mezővárosaiba települőknek –, a gazdák, a szántó viszonylagos bőségét kihasználva, azt nem osztották telkekre. A rendezést megelőző felmérés összeírói számos esetben voltak kénytelenek szembesülni azzal ténnyel, hogy a vizsgált település lakói – a vásárhelyiekhez hasonlóan – nem tudták, hogy mekkorának minősül a telkük, más esetekben pedig tagadták, hogy településükön addig egyáltalán létezett volna a telekbeosztás. Ilyenkor a rendezést megelőző összeírás előzetes tabellái sem tüntettek fel telekbeosztást, hanem azt valamilyen tagadó mondatral helyettesítették. (*Nulla sessionum denominatio in usu fuit* – olvashatjuk Berzék összeírásában.) A két legdélibb kerületben (Szerencsi, Tokaji) az előzetes felmérésben egyetlen telek sem szerepel. A Szerencsi kerület tucatnyi településén (Alsó Dobsza, Bekecs, Gesztely, Girincs stb.) az úrbérrendezést megelőzően nem a szántó nagysága, hanem az igásállatok száma alapján minősítették a parasztokat. A falubeliek azt a társukat tekintették „egész helyes” gazdának, akinek legalább négy ökre volt, vagy „a maga ekéjével” tudott szántani. Ha pedig a falubeliek a jobbágyi kategóriákat nem a szántóföld nagyságához, hanem az igavonó jószág számához kötötték, akkor a szántóföld nagysága mellékesnek tűnt. Ugyancsak a felmérések tanúskodnak arról, hogy a szántót meglehetősen sok településen egyenlő mértékben osztották fel a parasztok között – gyakorta éppen a földesúr ilyen irányú instrukciójára. Ez utóbbi törekvés a tabellákban is kifejeződésre juthatott, amikor egy-egy falu jobbágylakosait differenciálás nélkül, azonos kategóriába sorolták. Ez történt Vásárhely lakóinak az esetében is. Az esetek többségében persze sor került a megkülönböztetésükre, amit a biztosok az úrbérrendezés célkitűzéseinek megfelelően, az érintettek telki állománnyal, azon belül persze szántófölddel való ellátottságukhoz igyekeztek kapcsolni. A paraszti művelés alatt álló szántónagyságokat végül az összeíróknak kellett a falu osztályba sorolásának megfelelő telkekre rendezni, amit rendszerint matematikai pontossággal meg is tettek.

A megye északi kerületeinek lakosai – délebbi társaiktól eltérően – ugyanakkor már a rendezés előtt rendszerint pontosan tudták, vagy legalábbis tudni vélték, hogy milyen telekhányaddal rendelkeznek. Vallomásaik szerint közülük csak kevesen rendelkeztek egész telekkel. Az összeírók az előzetes felmérésben a Szinnai kerület 47 települése közül egyetlen egyben sem regisztráltak egésztelkes gazdát,

magát féltelkesnek mondó colonust is csak nyolc településen találtak. A Papini kerület 44 települése közül mindössze kettőben akadtak egész telkesek és további nyolcban féltelkesek. A többi faluban csak negyed vagy nyolcad-telkeseket írtak össze, de annak tartotta magát a fentebb említett néhány falu lakóinak többsége is. Csak a rendezés során derült ki, hogy ezen gazdák földállománya rendszerint több annál, mint amit magukénak vélték, a tabellák ezért rendszerint magasabb (fél-, máskor egésztelkes) kategóriába sorolták őket. Az úrbérrendezés során így végül meglehetősen biztonsággal sikerült – ha a jozefinus földméréssel összevetve végül nem is kifogástalan pontossággal – besorolni a jobbágyokat valamelyik, a telkiállomány szerinti jobbágyi kategóriába. A megye jobbágyságának telekhányad szerinti megoszlását – a tabellák adatai szerint – a 42. sz. táblázatban mutatom be.

42. sz. táblázat.
A jobbágyság megoszlása telkiállománya szerint

Telekhányad	Jobbágyok száma	%-a
1 teleknél nagyobb	6	0,05
1 telek	1 237	10,39
7/8 telek	55	0,46
3/4 telek	734	6,17
5/8 telek	381	3,2
1/2 telek	5 074	42,63
3/8 telek	948	7,97
1/4 telek	2 901	24,37
1/8 telek	566	4,76
Összesen	11 902	100,00

A jobbágyok telkiállomány szerinti besorolása alapján az összeírók a megyében mindössze hat olyan lakost találtak, akinek a szántóföldje meghaladta az egész telkekre kiszabott mennyiséget. Mivel a következő (43. sz.) táblázatban egyes csoportokat összevontam, abból nem derülhet ki, hogy ez a hat jobbágy – kivétel nélkül – a megye északi részén, a Sókúti kerületben lakott, ahol pedig – a gyenge földminőség miatti kedvezőtlen földosztályba való besorolás következtében – az egész telkekhez is tekintélyes mennyiségű földnek kellett tartoznia. Egyikük Fekete Patakon (III. földosztály), hárman Vehécen (II. oszt.), ketten pedig Szacsur faluban (I. oszt.) laktak. Őket – falvaik földosztályokba való besorolása szerint – a telkükhöz tartozó 30–34 magyar hold szántó alapján minősítették 1 1/4–1 1/8 telkes jobbágyoknak. Az előzetes felmérés során egyes jobbágyok birtokában mutatkozó tekintélyes mennyiségű szántó a tabellák összeállításakor sokfelé jóval kevesebbnek bizonyult. Remenye községben (a Varannói kerületben) az előzetes felmérés szerint az egyik lakosnak 60 pozsonyi mérő szántója volt, ami még a IV. osztály követelményei szerint is meghaladta volna az egész telket. A tabellába ez a jobbágy egész telkes gazdaként került bele. A 42. sz. táblázat szerint egyébként a megyében egész telek-

kel a jobbágyok valamivel több, mint egytizede rendelkezett, fél teleknél nagyobb földdel további közel egytized. Legtöbben – 40%-nál többen – fél telekkel, további egynegyedük negyed telekkel bírt. A jobbágyok telekhányad szerinti beosztása nem cáfolja azt az eredményt, amire a telekátlag kiszámításánál jutottunk, miszerint a megyében legtöbben a féltelkesek éltek. Mivel azonban néhány község tabellájának hiánya miatt ezen települések jobbágyainak telekhányad szerinti besorolását nem tudjuk megtenni, a számokban különbségek adódhatnak. A 3/8 és az 1/8 telkesek aránya a megyében 10, ill. 5% alatt maradt.

A jelen fejezetben eddig mellőzött dicalis összeírás egyébként lehetővé teszi, hogy az úrbérrendezés tabelláiból hiányzó jószágszám bevonásával a vizsgálódásunkba, rájövünk, hogy az a délebbi kerületekben – a rendezést megelőzően – elfogadott szokás, amely a négyarhás gazdákat tekintette egész telkesnek, mennyire nem felelt meg az úrbérrendezés követelményeinek. Az érintett – „egész helyesnek” (azaz egész telkesnek) tartott – jobbágyok szántóföld és rét állománya ugyanis általában kevesebbnek bizonyult annál, mint aminek alapján a rendezéskor egész telkesnek nyilváníthatók volna őket. A Szerencsi kerületben Alsó Dobszán az 1776-i dicalis összeírásban négy fő négyökrös gazda szerepelt, akik közül az úrbérrendezéskor egyet – név szerint Hertzeg Istvánt – 5/8 telkesként, másik hármukat féltelkesként írtak össze. (Pedig a nevezett gazdáknak még tehenük is volt, Hertzeg Istvánnak kettő is, így – ha a szarvasmarhák együttes számát tekintjük –, akár másfél telkes is lehetett volna.) Féltelkesként kerültek a tabellák kimutatásaiba Gesztely, Girincs, Szerencs stb. négy ökrös gazdái is. De akad példánk a fordított esetre is, amikor két ökrrel (vagy annyival sem) rendelkező gazdákat minősítettek egész telkesnek. Hernád Németiben mindössze három gazdának volt négy ökre, ezzel szemben a tabellákban 44-et minősítettek egész telkesnek, köztük több olyant, akinek – a tabellák szerint – nem is volt ökre, csak lova és tehene. Monokon 16 gazdának volt négy ökre. Az úrbérrendezést megelőző felmérés szerint ezek közül kilenc művelt 48–50 pozsonyi mérő (24–25 magyar hold) szántót, a többieknek egyaránt 12 holdjuk volt. A faluban az előzetes összeírás egyébként összesen 18 jobbágnál talált 24–25 hold szántót (egy részüknek csak két ökre volt), akiket így egész telkesnek lehetett volna minősíteni, a tabellákba mégis 25 egész telkes gazda került 20–20 hold szántófölddel. Különösen groteszk helyzetet tükröz a (lappangó szántóföldek fejezetében már említett) golopi Varga Mihály, akinek négy ökre, két tehene és négy disznója volt, az úrbéri tabellába mégis szántóföld nélküli zselléreként került bele. Úrbéri kötelezettsége mindössze 18 nap gyalogrobot lett, s nemcsak az igásrobot alól mentesült, hanem a vaj, a baromfi stb. szolgáltatása alól is.¹⁹⁷ – A szarvasmarha állományánál is kevésbé vették figyelembe a jobbágyok besorolásában lovaik számát.

¹⁹⁷ Mivel nem hasonlítottam össze a háromféle táblázatban (dicalis, úrbéri előzetes, úrbéri tabellák) feltüntetett több mint 16 ezer gazda állapotát, nem állíthatom, hogy Varga Mihály esete egyedüli lett volna.

A jobbágyok telkiállomány szerinti megoszlásában természetesen ugyancsak jelentkeztek a földrajzi különbségek, amit a 43. sz. táblázatban foglaltam össze. (A könnyebb áttekinthetőség végett a táblázatban a telekhányad két-két kategóriáját összevontam.)

43. sz. táblázat.

A jobbágyok telekhányad szerinti megoszlása az egyes kerületekben

	Kerületek	Colonus	Egész v. nagyobb telkes	%	5/8–7/8 telkes	%	3/8–1/2 telkes	%	1/8–1/4 telkes	%
1	Szerencsi	1 116	300	26,88	0	0,00	675	60,48	141	12,63
2	Tokaji	209	21	10,05	0	0,00	72	34,45	116	55,50
3	Pataki	375	2	0,53	0	0,00	125	33,33	248	66,13
4	Királyhelmei	473	58	12,26	88	18,60	265	56,03	62	13,11
5	Zétényi	632	43	6,80	101	15,98	307	48,58	181	28,64
6	Újhelyi	657	18	2,74	78	11,87	501	76,26	60	9,13
7	Gálszécsi	604	93	15,40	142	23,51	358	59,27	11	1,82
8	Terebesi	697	281	40,32	213	30,56	187	26,83	16	2,30
9	Sókúti	590	99	16,78	109	18,47	335	56,78	47	7,97
10	Homonnai	933	129	13,83	67	7,18	479	51,34	258	27,65
11	Varannói	870	93	10,69	108	12,41	446	51,26	223	25,63
12	Sztropkói	751	31	4,13	86	11,45	387	51,53	247	32,89
13	Göröginyei	1 167	19	1,63	104	8,91	578	49,53	466	39,93
14	Papini	1 501	28	1,87	45	3,00	682	45,44	746	49,70
15	Szinai	1 327	28	2,11	29	2,19	625	47,10	645	48,61
	Megyei összes	11 902	1 243	10,44	1 170	9,83	6 022	50,60	3467	29,13

A táblázat adatai alapján egyébként a telekhányad szerint nem könnyű bármiféle – az egyes régiókra jellemző – szabályszerűséget kimutatni. Az nyilvánvalónak látszik, hogy a félteleknél nagyobb telekhányaddal rendelkező jobbágyok aránya az északabbi kerületekben jelentősen csökkent, a legkisebekkel rendelkezőké (1/8–1/4 telek) pedig növekedett. Ebben halvány szerepet játszhatott az is, hogy a hegyvidéki kerületek településeit általában gyengébb földosztályba sorolták, amelyben több szántónak kellett egy telekhez tartoznia. Mindezek ellenére a táblázat csak néhány kivétel elfogadtatásával tudja a súlypontok olyan átlós elhelyezkedését mutatni, mint amilyent a földosztályokba sorolás táblázataiban tapasztalhattunk. Megtöri ezt például a Pataki kerület jobbágyai zömének feltűnően alacsony besorolása, vagy a Terebesi kerület jobbágyai 40%-ának egész telekkel való ellátottsága. Az egész telkesek aránya a megye déli részén is csak a Szerencsi kerületben haladta meg a jobbágyok egynegyedét, ott is csak minimálisan. A megye középső részén található kerületek (a Terebesit kivéve, de a bodroközieket beleértve) nagyjából kiegyensúlyozott képet mutatnak, amennyiben a jobbágyok fele-kétharmada féltelek körüli gazdasággal ren-

delkezett. Az északi kerületekben, annak ellenére, hogy itt lehetett találni azt a hat gazdát, akinek egy teleknél nagyobb gazdasága volt, mégis a töredék, 1/4–1/8 telkesek domináltak, a Papini és a Szinnai kerületekben meghaladva az 50%-ot.

Ha csak az úrbérrendezési tabellákat vesszük számításba, a jobbágyok szántófölddel való ellátottsága azt sugallja, hogy a hegyvidék parasztjait nemcsak lakóhelyük zord környezete sújtotta, hanem az általuk művelt telekhányad mind töredékesebb volta is. Pedig, ha azt próbáljuk meg kiszámítani, hogy mennyi szántó jutott az egyes földosztályokhoz tartozó telkekre, azt tapasztalhatjuk, hogy az úrbérrendezést végrehajtó biztosok méltányosan jártak el. Egy telekre mindegyik földosztályban az előírásoknak megfelelő (sőt, azt némiképp meghaladó) nagyságú szántóföld jutott. (Emlékeztetőül: a megyében az egyes osztályokban 20–22–24–26 holdat írtak elő.) A 44. sz. táblázatban az egyes földosztályokban található szántónagyságok telkenkénti ill. jobbágyonkénti megoszlását mutatom be.

44. sz. táblázat.
A jobbágyok szántófölddel való ellátottsága
az úrbérrendezési tabellák alapján

Földosztály	Coloni száma	Telekszám	1 colonusra jutó telek	Szántó / m. hold	1 telekre jutó szántó / m. hold	1 colonusra jutó m.h.
I. osztály	5 659	3 255	0,58	66 260	20,36	11,71
II. osztály	3 126	1 449 3/8	0,46	33 732 1/4	23,27	10,79
III. osztály	3 601	1 347 5/8	0,37	32 854 7/8	24,38	9,12
IV. osztály	324	98 7/8	0,31	2 611 3/4	26,41	8,06
Megyei összes	12 710	6 150 7/8	0,48	135 458 7/8	22,02	10,66

Az északi kerületek jobbágyainak szántófölddel való szűkös ellátottságáért tehát nem a biztosokat kell felelőssé tennünk, hanem sokkal inkább a telkiállománynak – a 18. század békésebb viszonyai között bizonyára megszorodott jobbágynépeség között való – osztódását, szétaprózódását. Sőt, ha az ottani jobbágyi szántók nagyságát a II. József korabeli földmérés jóval magasabb adataival összehasonlítjuk, azt kell mondanunk, hogy a biztosok még méltányosan is jártak el a lakosokkal, hiszen szántójukat sokkal kevesebbre becsülték, mint a későbbi – akkor már katonai szigorral végrehajtott – kataszteri földmérés felelősei.

Ha az egy telekre jutó szántó esetében találunk is némi eltérést (általában többletet) a rendezés kategóriáinak előírt nagyságától, ez az egyes településekre lebontva esetenként bizonyos számítási nehézségekkel (a jobbágyi földek telekhányadra, mindenekelőtt a nyolcadokra való átszámításának pontatlanságaival), máskor viszont a rét elégtelensége folytán keletkezett hiány fejében adott kiegészítő szántókkal magyarázható. A megyei átlagok mögött persze ebben az esetben is némileg különböző helyi átlagok állnak. Mivel az egyes földosztályok tendenciái között nem találunk érdemleges eltérést, ezért a 45. sz. táblázatban csak az első földosz-

tály kerületi átlagait mutatom be. (A választást indokolhatja az is, hogy ez az egyik kategória, amelyben a megye kerületei közül csak egy nincs képviselve.)

45. sz. táblázat.

*A jobbágyok szántófölddel való ellátottsága az egyes kerületekben az I. földosztályba sorolt települések földnagysága alapján*¹⁹⁸

	Kerületek	I. oszt. települések	Jobbágyok száma	Telek-szám	1 colonusra jut	Szántó / m. hold	1 telekre jut	1 colonusra jut
1	Szerencsi	20	1 101	665 1/2	0,60	13 791	20,72	12,53
2	Tokaji	6	176	73 3/4	0,42	1 574 3/4	21,35	8,95
3	Pataki	7	234	79 3/4	0,34	1 598 1/2	20,04	6,83
4	Királyhelmeci	18	341	198 1/2	0,58	4 118 1/2	20,75	12,08
5	Zétényi	13	394	217 5/8	0,55	3 797 3/4	17,45	9,64
6	Újhelyi	22	566	318 3/8	0,56	6 372 3/4	20,02	11,26
7	Gálszécsi	22	512	330 3/8	0,65	7 056 3/4	21,36	13,78
8	Terebesi	26	714	543 7/8	0,76	10 761 1/4	19,79	15,07
9	Sókúti	6	232	145 1/4	0,63	3 003 3/4	20,68	12,95
10	Homonnai	31	715	385 7/8	0,54	8 073 1/8	20,92	11,29
11	Varannói	6	185	93 5/8	0,51	2 051 1/8	21,91	11,09
12	Sztropkói	2	146	40 3/4	0,28	825 3/4	20,26	5,66
13	Göröginyei	5	193	101 1/4	0,52	2 025	20,00	10,49
14	Papini	0	0	0	0,00	0	0,00	0,00
15	Szinnei	2	150	61	0,40	1 210	20,00	8,07
	Megyei összes	186	5 659	3255	0,58	66 260	20,36	11,71

A táblázat tanúsíthatja, hogy a kerületek többségében az I. földosztályba sorolt településeken a telkeket általában valóban a kategóriában előírt szántónagyságnak megfelelően osztották be. Két kivételre azért érdemes odafigyelnünk. A Zétényi kerületben egy telekre mindössze 17,45 hold, a varannóiban viszont 21,91 hold jutott. Az eltérés a két kerület többi földosztályát is érintette. A Zétényi kerületben a II. osztályú településeken átlagban 19,78, a III-ban 16,23 hold, a varannóiban 24,35 ill. 29,50 hold jutott egy telekre. (IV. osztályba sorolt település ebben a két kerületben nem volt.) Még szélsőségesebbek lehettek az adott kerületekben található egyes települések adatai. A Zétényi kerületben Ág Csernyőn (I. o.) 11,92, Kis Tárkányban (II. o.) 15,80, Kis Cigándon (III. o.) 12,30 hold, a Varannóiban Tót Kajnyán (I. o.) 26,40, Tót Jesztreben (II. o.) 30,70, Vavrincon (III. o.) 33,50 hold tartozott egy-egy telekhez, ami bizony messze állt az előírások kategorizálásától. A kerületek többségében azonban a telkek nagysága általában a többi földosztályban is megfelelt a kategóriában előírt szántónagyságnak.

¹⁹⁸ Mivel a 18. sz. táblázatban a paraszti szántók megoszlását az 1776-i dicalis összeírás alapján számoltam ki, a jelen táblázat számai eltérhetnek annak adataitól. Mint korábban jeleztem, az úrbéri tabellák adatait megbízhatóbbnak tartom, mint a dicalis összeírásokét.

A 45. sz. táblázat mindenesetre megerősíti azt, hogy az egy telekhez rendelt szántók nagysága még a gyengébb adottságú településeken is megfelelt a rendezéskor előírt kategória nagyságoknak. Sajátságos módon azonban az alacsonyabb kategóriába sorolt településeken az egy jobbágyra jutó teleknagyság csökkent, ami azt jelenti, hogy emelkedett a mind kisebb töredéktelekkel rendelkező jobbágyok aránya, s ennek megfelelően csökkent az egy jobbágyra jutó szántó nagysága is. (Az I. földosztály közel 12 holdjáról a IV. osztály alig 8 holdjára.) Az egész telekre előírt járadék tehát a gyengébb földosztályokban egyre több – töredéktelkes – jobbágy között oszlott meg, akik egyénileg egyre kevesebb szolgáltatást tudtak teljesíteni földesuraik számára. Ez elsősorban ugyancsak az északabbi kerületek gazdáit sújtotta.

Bár a jobbágyok rétegződésének bemutatására az általuk művelt földterület megoszlása mutatkozik a legalkalmasabbnak, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy vagyoni állapotukban jelentős szerepet játszhatott a gazdaságukban tartott jószágállomány száma is. Megalapozott következtetést nyilván úgy lehetne levonni, ha a jószágszámot a megye minden egyes jobbágyának esetében figyelembe vennénk, s így jószáguk száma alapján rangsorolhatnánk őket, akár különválasztva ökreik, teheneik, továbbá lovaik száma szerint. Ezt a hatalmas munkát azonban mégsem végeztem el. A továbbiakban meg kell elégednünk a települési összesítések adataiból összeállított 46. sz. táblázattal, amely azonban így sem lesz tanulság nélküli.

46. sz. táblázat. Az egy jobbágyra jutó nagyállatok száma az 1776-i dicalis összeírás szerint¹⁹⁹

	Kerületek	Jobbágyok száma	Ökör	1 jobbágyra	Tehén	1 jobbágyra	Ló	1 jobbágyra
1	Szerencsi	1 050	1 425	1,36	1 514	1,44	1 423	1,36
2	Tokaji	127	416	3,28	456	3,59	116	0,91
3	Pataki	377	530	1,41	722	1,92	90	0,24
4	Királyhelmei	458	814	1,78	471	1,03	68	0,15
5	Zétényi	609	995	1,57	679	1,11	341	0,56
6	Újhelyi	683	1 113	1,63	864	1,35	357	0,52
7	Gálszécsi	586	929	1,59	718	1,23	348	0,59
8	Terebesi	693	1 176	1,70	1 143	1,65	591	0,85
9	Sókúti	578	932	1,61	560	0,97	457	0,79
10	Homonnai	1 086	1 551	1,43	1 283	1,21	605	0,56
11	Varannói	859	1 363	1,56	1 007	1,06	752	0,88
12	Sztropkói	732	1 319	1,69	882	0,37	427	0,58
13	Göröginyei	1 046	1 298	1,24	992	0,95	451	0,43
14	Papini	1 660	2 267	1,37	1 463	0,88	388	0,23
15	Szinnai	1 578	1 813	1,15	1 471	0,93	156	0,10
	Megyei összes	12 122	17 931	1,47	14 229	1,12	6 570	0,54

¹⁹⁹ A táblázatban mellőztem a növendékállatok (borjú, csikó) számát. A teheneknél összeadtam a fős- és a meddőtehenek számát.

A kerületenkénti adatokból jól leszűrhető, hogy a délebbi – és részben a középső – kerületek parasztjai több szarvasmarhával rendelkeztek, mint az északi kerületek gazdái. A hegyaljai települések egy részét magába foglaló Tokaji kerület magas arányát persze nem tekinthetjük mérvadónak. Oka inkább az itteni településeken található szántóföldek és a jobbágnak minősülő gazdák sajátos aránya (előbbieik szűkössége és az utóbbiak alacsony száma). Mint már említettem, az úrbérrendezéskor Mádon és Tokajban egyetlen hold jobbágyi szántót sem írtak össze, Tállyán is csak 32 1/2 holdnyit. Az adott településeken így egyetlen gazda sem minősülhetett jobbágnak, hanem többségük a zsellérek – megyei átlagot meghaladó – kategóriájába került. Ha az utóbbiak számát (923) is hozzáadva, gazdákkal számolunk (1039), akkor a Tokaji kerületben egy gazdára csak 0,5 ökör, 0,56 tehén és 0,08 ló jutott, ami már jóval kedvezőtlenebbnek számít. Igaz, szántóföld nélkül a zselléreknek nem feltétlenül volt szükségük igavonó jószágra, de a Tokaji kerületben tehén is csak minden második parasztháztartásba jutott. – A jobbágyháztartások ökreinek átlaga a legészakibb kerületekben alig haladta meg az egyet, a teheneké egy alá süllyedt, ami azt jelentheti, hogy a legszegényebb hegyi falvakban szántáskor a teheneket valóban járomba kellett fogni.²⁰⁰

A lovak aránya az alföldi jellegű Szerencsi kerületben éppen a megyei átlag háromszorosa, amit az itteni – a vallomásokban nem feltétlenül megnevezett – szállítási/fuvarozási kötelezettségek/lehetőségek indokoltak.²⁰¹ Ezen túl, minél északabbra haladunk, ló is egyre kevesebb jutott a parasztgazdaságokra. A Vihorlát vonulata feletti Szinnai kerületben már csak minden tizedik jobbágnak lehetett lova.

Az északi kerületek parasztságának jószágokkal való gyengébb ellátottságát igazolhatja, ha a megye nagyobb földrajzi egységeinek a jószágállományból való részesedését hasonlítjuk össze. Ennek érdekében a 15 kerületet három nagyobb térségre oszthatjuk. Az elsőbe ugyan jellegükben némileg eltérő területek kerülnek: a síkvidéki jellegű Szerencsi, a bodrogközi Királyhelmeci és Zétényi kerület mellé a Hegyalja zömét magába foglaló Tokaji és Pataki. A második csoport – a dombosabb Zempléni-medence kerületeivel – és a harmadik – a Keleti-Beszkidék térségével – jellegükben már egységesebbek maradnak. A 47. sz. táblázatban ezúttal is csak a felnőtt nagyállatokat (szarvasmarha, ló) vettem figyelembe. (Abból a célból, hogy a parasztgazdaságok jószággal való ellátottságát mérlegelhessük, a táblázatban feltüntettem a jobbágyok megoszlását is a három terület között.)

²⁰⁰ Bodó Sándor, 1990. 56.

²⁰¹ Szakirodalmi alátámasztására ld. Bodó Sándor, 1990. 56.

47. sz. táblázat.
A nagyállatok állományának megoszlása Zemplén megye
három nagyobb körzete között

Terület	Jobbágyok száma	%-a	Ökrök száma	%-a	Tehenek száma	%-a	Lovak száma	%-a
Déli 5 kerület	2 621	21,62	4 170	23,26	3 842	27,00	2 038	31,02
Középső 5 kerület	3 626	29,91	5 701	31,79	4 572	32,13	2 358	35,89
Északi 5 kerület	5 875	48,47	8 060	44,95	5 815	40,87	2 174	33,09
Összesen	12 122	100,00	17 931	100,00	14 229	100,00	6 172	100,00

A táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy míg a megye jobbágyainak gyakorlatilag a fele az északi, hegyvidéki kerületekben élt, addig a gazdasághoz elengedhetetlen nagyállatokból arányuknál lényegesen kisebb mértékben részesültek. Számárányukhoz legközelebb a szántóföldi műveléshez nélkülözhetetlennek tekintett – a legszegényebbek körében mégis szűkösen meglévő – igavonó ökrök álltak, legtávolabb a lovak. Utóbbiakból alig jutott nekik több, mint az öt déli kerület jóval kevesebb, mint felényi jobbágyának.

A paraszti jószágállomány eddig feldolgozott adatai tehát egyelőre nem elegendőek ahhoz, hogy belőlük az egyes településeken, vagy a kerületeken belül a jobbágyi rétegződésre – a szántóföld alapján alkalmazott kategorizálástól eltérő – újabb szempontokat vezessünk be. Arra azonban mindenképpen alkalmasnak látszanak, hogy a megye földrajzilag eltérő régiói közötti különbségek meglétét további adatokkal erősítsük.

JÁRADÉKOK, ADÓK

A feudális társadalom megélhetése jórészt a paraszti szolgáltatásokra, az állam működőképessége a paraszti adókra épült. Míg az utóbbiak nagyságát a hatalom folyamatosan előírta, a földesúri járadékok hosszú ideig szabályozatlanok, vagy csak részben szabályozottak maradtak. Magyarországon az 1351. évi törvények a kilenced bevezetésével ugyan meghatározták a legfontosabb paraszti termékek földesúri járadékának nagyságát, a konkrét földesúri követeléseket azonban sokszor befolyásolták az adott történelmi körülmények. A paraszti munkaerő esetenként jelentkező bősége a járadékok növelése, a háborúk, járványok, inségek miatt bekövetkező fogyatkozása viszont csökkentése irányában hatott. A szolgáltatások ingadozása természetesen elsősorban a jobbágyságot sújtotta, de a birtokosok számára sem lehetett kedvező. A járadékok kiszámíthatóságát szolgálhatták a birtokosok által kezdeményezett urbáriumok, amelyekben feltüntették a lakosok nevét, a járadékok szempontjából figyelembe vehető vagyonát (telek, állatállomány), esetenként a gazdálkodásában használt eszközeit, szerszámaikat is, hogy ezek alapján határozhas-sák meg kötelezettségeit.

Az úrbérrendezést megelőző felmérés során a kérdező biztosok első kérdése arra irányult, hogy volt-e a településnek valamiféle korábbi urbárium. Zemplén megyében ilyen kibocsátására – a Mária Terézia által elrendelt országos érvényű úrbérrendezést megelőzően – csak elvétve került sor. Gyakoribbnak bizonyult, hogy a lakosok – a felmérés második kérdésére válaszolva – a földesurakkal kötött egyezségekre (*contractusra*) hivatkoztak, amely rögzítette szolgáltatásaikat. A járadékok pontosabbá tétele elsősorban a megye délebbi kerületeiben fordult elő. Sok esetben a földesúrral történt megegyezést nem fektették írásba, a lakosok szóbeli megállapodásra hivatkoztak, de azt többnyire tudták, hogy mikor egyeztek meg urukkal. Ahogyan azonban haladunk észak felé, még a szóbeli *contractusokra* való utalások is ritkultak, akár el is tűnhettek, hogy a gazdák kötelezettségeit szinte minden településen a szokásra vezessék vissza. A települések egy részében a lakosok azt is tudták (vagy legalábbis tudni vélték), hogy mióta volt érvényben az érvényben lévő szokás.

Az urbáriumokra való hivatkozások többségét a megye déli kerületeiben találjuk. 1744-ben a királynő (azaz megbízásából a Szepesi Kamara) megerősítette több település régi kiváltságát, amit így megújított urbáriumként csatoltak a vallomásokhoz. Sárospatak lakosai Miksa „császár” 1572-i „privilegium levelére” hivatkoztak, amivel robotmentességüket igazolták. Valójában ez nem igazi kiváltságlevél volt, hanem a Szepesi Kamara 1570. évi urbáriumának átirata, amely a földesúri hatalmat nem vonta kétségbe.²⁰² (Az úrbérrendezéskor évi 8 napot szolgáltak, akár igával, akár gyalog teljesítették.) Tokaj és Tarcal lakosait 1598-ban II. Mátyás mentette fel a jobbágyi kötelezettségek többsége (pl. a szántóföldön vagy réten teljesítendő munkajáradék) alól. Kedvezményeiket (megújított urbárium formájában) 1689-ben „a felséges Rákóczi fejedelem árvái”²⁰³ javait felügyelő Klobusiczky Ferenc erősítette meg. További megújítások után, a 18. század közepén Tokaj lakosai 700, Tarcalé 600 rénes forint taxa fizetésére voltak kötelesek²⁰⁴, valamint mérsékelt termékjáradékra (bortized). Tokaj lakóinak munkajáradékát pedig só szállításra, a Tisza híd karbantartására és más esetenkénti munkára korlátozták. A tarcaliaknak a szüreti munkákban és fuvarozásban kellett résztvenniük. Liszka, az 1630-ban, II. Ferdinánd királytól kapott urbárium alapján, évi 1200 magyar forintot fizetett és természetbeni járadékokat szolgáltatott (bor, sör, széna, zab, sós hal, faggyú). Munkával csak szüret idején tartoztak. A Grassalkovich Antal kamarai elnök által 1752-ben végrehajtott megújítás némi rétkaszálást és szőlőművelést is a kötelezett-

²⁰² Orosz István, 2009. 132. – Nagypatak lakosai Zsigmond király 1429. évi oklevelét is említették, amely lakóhelyüket állítólag szabad királyi városi rangra emelte, de amely – nyilatkozatuk szerint – elveszett, csak a városi jegyzőkönyvben találták nyomát. Takács–Udvari, III. 1998. 371. – A város a 18. században nem rendelkezett szabad királyi városi joggal.

²⁰³ Az 1676-ban elhunyt I. Rákóczi Ferenc választott, de soha nem regnáló erdélyi fejedelemről van szó. Árvái: az 1673-ban született Julianna, 1691-től Aspremont Ferdinánd gróf felesége és az 1676-ban született II. Ferenc.

²⁰⁴ A korban használatos és a vallomásokban emlegetett pénznemek értékét ld. a Függelék mértékegységeket bemutató fejezetében.

ségek közé iktatott. A Klobusiczky Ferenc féle kezdeményezés során újították meg Tolcsva urbáriumát is (1688), amelyben cenzust, szőlőmunkát, bordézsaszt (*nona!*), kaszálást írtak elő a lakosoknak. Sátoraljaújhely kötelezettségeit 1704-ben a pataki várhoz tartozó települések sorában írták össze. A város lakói 88 frt 88 1/2 dénár cenzust fizettek munkajáradékukon kívül. A Rákócziak újították meg Kis Toronya urbáriumát is, amelyben azonban jóval több munkajáradék szerepelt, mint a mezővárosok urbáriumában. Hernádnémeti, Gesztely, Harkány, Megyaszó, Szada és Szerencs 1744-i urbáriumai viszont a királynő (és Grassalkovich kamarai elnök) által kezdeményezett sorozatba tartozott. Egy részüket a lakosok nem mint urbáriumot, hanem mint a földesúrral (vagy a kamara képviselőjével) kötött megállapodást említették.

A Rákócziakon kívül a megyében kevés magánföldesúr adott urbáriumot jobbágyainak. Bekecs Andrásy István bárótól (1763), Hidvég, Kesznyéten és Lúcz Török Józseftől (1762), Köröm a sajlódi pálos konventtől (1751) kapott ilyen dokumentumot. Gálszécsnek több birtokosa is volt, akik összefogva 1745-ben adtak urbáriumot a település lakosainak, Sztropkó Keglevich gróftól kapott szabályozást. A úrbérrendezést megelőző paraszti vallomásokban az említettek túl találkoznak egy sajátos földesúri kezdeményezéssel is. Barkóczy Imre gróf özvegye, Szirmay Zsuzsanna grófnő 1746-ban néhány, többségükben a göröginyei kerületben található falujának adott urbáriumot. A lakosok – vallomásaik szerint – erről a kezdeményezésről és a nyomában keletkezett dokumentumról nem is tudtak, a grófnő tisztartója a felmérés során mutatta be az összeíró birtokosoknak. Az érintett települések (Hatszina, Jeszenóc, Matyasóc, Tavarina, Tavarina Polyánka és Zsalobina) lakói egymáshoz nagyjából hasonló kötelezettségekkel tartoztak. Robotjuk egész telekre vetítve heti 6 nap volt, amit a telekhányad mérsékelhetett. A negyedtelkesek esetében ezt például úgy oldották meg, hogy egyik héten két, a másodikon egy napig robotoltak. Különböző terményjáradékkal is tartoztak (Jeszenóc lakói a parasztagadásokból származó szokásos termékeken túl mogyorót is adtak, a vallomásban persze szerepelt a feltétel, hogy „ha termett”), s telekbér (*cenzus*) fejében nem túl magas összeget is fizettek. (Zsalobinán az egész telkesek 2 magyar forintot, a negyedtelkesek 8 poltúrát.) A grófnő birtokán megkövetelt járadékok egyébként jócskán meghaladták a két évtizeddel későbbi úrbérrendezés előírásait. Csak azt furcsállhatjuk, hogy a lakosok – akik nem vitatták kötelezettségeiket – nem tudtak írásba foglalásukról. Ha a *contractus* valóban a tisztartó által kinyilvánított keltezésének (1746) megfelelő időben született, akkor azt igazolhatja, hogy a grófnő birtokain mennyire szükség volt a járadékok mérséklésére az úrbérrendezés során. A körülmények ismeretében azonban még azt is elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy a „váratlanul előkerült” dokumentummal a földesasszony a rendezéstől várható járadékcsökkenésnek akarta volna elejét venni. (Ahol az úrbérrendezést megelőzőleg a szabályozásba foglaltaknál kevesebb volt szokásban, azon nem lett volna szabad emelni.) A vallomások egy részében éppen a Barkóczy grófnő jobbágyai által tapasztalt eset (vagyis az, hogy az érintettek nem tudtak az urbáriumról) fordítottjával találkozhatunk. A lakosok feltételezték, hogy volt urbáriumuk, amit – tudo-

másuk szerint – a földbirtokosnál kellett volna keresni. Ezek az urbáriumok azonban általában nem kerültek elő.

A vallomásokban az – inkább csak a déli kerületekre jellemző – urbáriumoknál gyakrabban hivatkoztak a lakosok a földesúrral történt egyezségekre (*contractus*). A két kategória elkülönítése persze nem volt mindig következetes, hiszen utóbbiak is a birtokos akaratát tükrözték és az urbáriumokhoz hasonlóan céljuk ugyancsak a szolgáltatások rögzítése volt. A 21 települést magába foglaló Szerencsi kerületnek mindössze két olyan települése volt (Alsó Dobsza, Berzék, a települések 9,5%-a), amelynek lakói sem urbáriumra, sem megegyezésre nem tudtak hivatkozni. A Tokaji kerületben (10 település) ezzel szemben már csak két településnek volt urbárium (Tokaj) és további négynek *contractusa* (60%), a Pataki kerületben (14 település) négynek egyezsége (28,5%, kettő közülük német telepes falu: Károlyfalva és Trautzonfalva). A Bodrogközben még jobban megritkultak a földesurakkal történő megegyezésre utaló hivatkozások. A Királyhelmeci kerületben (26 település) négyben (15,3%), a Zétényiben (29-ből) kilencben (31%) vallottak róla. A Zempléni-medencében – a Hegyaljához sorolt Sátoraljaújhegy és Kis Toronyát leszámítva – nem találunk igazi urbáriumot s alig *contractust*. (Az Újhelyi kerületben négy településen a 28-ból [14,2%], a Gálszécsiben kettőben a 26-ból [7,7%] stb.) Az egyes településeket persze a *contractus* meglétének vagy hiányának szempontjából nem mindig tudjuk kategorizálni, hiszen ha a falunak több földesura is volt, a gazdák esetleg csak egyikükkel tudtak egyezsége lépni. A Gálszécsi kerületben található Csábócon a már említett Barkóczy Imréné grófnőnek volt egyezsége (tk. urbárium) jobbágyaival, Fischer József bárónak, Máriássy Sándor és Szemere László uraknak viszont nem. Felső Szitnyicén (Sztropkói kerület) Barkóczy János gróf jobbágyai írott *contractus* szerint szolgáltattak, Dessewffy Sámuel báró és Dessewffy Tamás földesúr jobbágyai szokás szerint. A hegyvidéki kerületekben újra megnőtt a megegyezési települések aránya. A Göröginyei kerületben – Barkóczy grófnő négy urbáriummal szabályozott faluján túl – további 15 településen vallották (33-ból), hogy szolgáltatásaikat a földesúrral kötött egyezés szerint teljesítik (az említett négygyel együtt 57,5%). A Papiniban 44-ből 20-ban (45,4%), a Szinnaiban 47-ből 18-ban (38,3%) létezett legalább szóbeli egyezés. A *contractusok* pontos számában egyébként nehéz állást foglalnunk, hiszen a gazdák szolgáltatásaikat felsorolva (a vallomások III. pontjában) gyakran olyan településeken is hivatkoztak a földesurakkal kötött megegyezésre, ahol egy válasszal korábban (a II. pontban) tagadták annak létezését. A valóságban persze nem feltétlenül tényleges megegyezésről volt szó, hanem a birtokos által elrendelt szabályozásról.

Ha az urbáriumok esetében különösnek találtuk, hogy Barkóczy grófnő jobbágyai csak a vallomások felvételekor tudták meg, hogy földesasszonyuk urbáriumot bocsátott ki szolgáltatásairól, akkor a *contractusok* esetében is találhatunk egy sajátos körülményt, nevezetesen megszaporodásukat az úrbérrendezés végrehajtását megelőző években, akkor, amikor a birtokosok már ismerhették a rendeletet. Az ilyen hivatkozások többségét a megye északi kerületeiben találjuk. A Göröginyei

kerületben a vallomástevők például Repejőn és Szopkócon a felmérés évében (1772), Lukasócon egy évvel, a Papini kerületben Hosztovicán három évvel korábban érvénybe lépő egyezségekre, a Szinnai kerületben Brezovecen és Ruzskán egy, Csukalócon és Hrabova Rosztokán két éve érvényben lévő megegyezésre hivatkoztak. Mivel a vallomásokat 1772 őszén vették fel, ez utóbbi megegyezések bevalloztan az úrbéri pátens kibocsátása (1767) – és feltételezhetően tudomásulvétele – után keletkeztek. Az adott települések jobbágjai természetesen mindig több szolgáltatással tartoztak, mint amit Mária Terézia rendelete megengedett. Így a gyors tempóban létrehozott (vagy inkább a birtokosok által bevezetett) „egyezségekben” is a földesurak igyekezetét kell látnunk, amelytől esetleg a régebbi szolgáltatások megőrzését remélték. Persze az északi kerületekben akadtak korábban létrejött egyezségek is. A Göröginyei kerületben Borrón 12 éve, Csertészen és Vidrányban egyaránt 20–20 éve, Roskócon 25 éve, a Papini kerületben Alsó Jablonkán 12 éve, Csabalócon 15 éve, Homonna Zbojnán 16 éve, Izbugya Bresztón, Felső Jablonkán, Nyágón és Viraván ugyancsak 20–20 éve, Felső Csebinyén 25 éve, Világon 30 éve, a Szinnai kerületben Sztakcsinban 9 éve, a Papini kerületben Izbugya Hosszúmezőn 20 éve, Papinán 36 éve, a Szinnai kerületben Kolonicán 10 éve, Parihuzócon 24 éve volt érvényben a megegyezés.

A sem urbáriummal, sem *contractussal* nem rendelkező falvakban a lakosok a „szokás”-ra hivatkozva teljesítették kötelezettségeiket, többször is utalva annak régi voltára. Az időpont megörökítése függhetett az összeíró biztosok alaposságától is. A Terebesi kerület településeinek többségében például nem jegyezték fel, hogy mióta érvényesült. Ahol a lakosok nem tudtak állást foglalni kialakulásának időpontjáról, ott általában azt vallották, hogy „emlékezetünk óta fennáll”, másutt „emlékezetünket meghaladó időben keletkezett”. Ha erre nem olyan régen került sor, több esetben mégis meg tudták adni azt az időtartamot, ami óta a „szokás” érvényben volt. A Szerencsi kerületben Alsó Dopszán 20 éve, Gesztelyen 30 éve szolgáltattak a régi szokás szerint, az Újhelyi kerületben Kis Báriiban 30 éve, Falkuson 20 éve, a Homonnai kerületben Laborc Volyán 40 éve, Oreszkán (az egyik birtokos jobbágjai) 30 éve teljesítettek a régi szokás szerint. A Papini kerületben a szokást Papinán 36 évre, Izbugya Hosszúmezőn 20 évre, a Szinnai kerületben Kis Kemencén 10 évre, Lácfaiván 11 évre, Parihuzócon 24 évre, Szinnán 30 évre vezették vissza.

A vallomástevők a megye szerencsésebb településein nem ok nélkül hivatkoztak régi kiváltságleveleikre vagy urbáriumaikra. Ezek ugyanis általában kedvezményeket biztosítottak számukra szolgáltatásaik teljesítésében. Mentésük a heti robotterhek alól más, nagyobb haszonnal kecsegtető elfoglaltságokat tett lehetővé számukra. A délebbi kerületek – esetenként korábbi pusztákon létrejött – településeinek munkaerő igénye, az itt lakó jobbágynak joga a szabadköltözésre, ugyanakkor azt eredményezte, hogy a kiváltságolt települések kedvezményeit, vagy legalábbis azok egy részét a szűkebb környezet más, munkáskézben veszélyeztetett településeire is ki kellett terjeszteni. A megye különböző tájegységein így kerülhettek azonos, vagy legalábbis egymáshoz meglehetősen hasonló kötelezettségek a 18.

század közepén keletkezett *contractusokba* is. A megye délebbi kerületeiben a szolgáltatások középpontjában a pénzjáradék (*taxa*, taksa) állt, mértéke a Szerencsi kerületben egész „helyes” jobbágyok esetében általában 4 rénes forint volt. A fél- és negyedtelkesek 2 ill. 1 forintot, a zsellérek 30 krajcárt fizettek. Mivel a kerületben nem a szántó nagysága alapján kategorizálták a jobbágyi rétegeket, a taksát is a jószágállomány száma alapján vetették ki. A frissebben keletkezett megegyezések persze nem feledkeztek meg a terményjáradékokról sem, az esetenként tizedként (vagy dézsmaként) emlegetett, máskor nyolcaddá (Alsó Dobsza), vagy éppen heteddé (Hoporty) növelt földesúri kilencedről. (A két településen azonban ennek következtében a taksa alacsonyabb, 2 rénes forint volt.)

A Hegyalja két kerületében a gazdákra fejenként kivetett 2–3–4 Rft-os taksa – Hidvég, Kisfalud, Köröm, Rátka, Sára, Zombor, Zsadány esetében, ami Tolcsván a „legnagyobb telket bíró gazdák” esetében 8–9 magyar Ft-ra is felment –, mellett a községre egy összegben kivetett taksára is találhatunk példát (Keresztúr 231 Rft 32 kr, Tokaj 700 Rft, Liszka 700 magyar Ft). Erdőbénye lakosai ugyanakkor mindkét módon fizettek. A gazdákra – vagyonuk alapján – kivetett 1–8 magyar forint taksán túl a közösség együttesen 108 magyar forinttal tartozott a környező szőlőhegyekben végzendő robot-munka megváltásaként. (Ugyanakkor más munkakötelezettségük megmaradt.) Meghatározták, hogy mely termények vagy jószágok után kell dézsmát adni. Ennek köre igen változatos lehetett. Hidvégen az őszi és tavaszi veteményekből, kukoricából, dohányból, kerti veteményekből, méhekből, báránnyokból és kecskéből is adni kellett. Ezzel szemben Tokajban, mivel a városnak nem volt szántóföldje, a természetbeni járadék eredetileg a bordézsmára szorítkozott, amit végül a város általános mennyiséggel (10 vödör) szintén megváltott. A munkajáradékból – ha teljesen el nem tűnt – a rendszeres szőlőmunka, kapálás, oltás, és leginkább a szüreti szedés valamint puttonyozás maradt meg. Utóbbi kettő esetében azonban nem határozták meg a munkavégzés időtartamát, hanem a robotosoknak a szüret befejezéséig kellett maradniuk. Emellett a lakosok olyan alkalmi feladatokra lehettek kötelezve, mint Tokajban a fuvarozás (sőt a helyi lerakatból Kassára, dézsmát bort a borházból a pincébe, halat böjtidőben Tarcalra), a Tisza híd rendben tartása és a rév körüli munkák. (Utóbbiak fejében viszont – ha saját dolgukban jártak el – mentesültek a hídvám és a révpénz fizetése alól.) Másutt a lakosok fát vágtak és szállították az urasági udvarokba. A forrásokban feltűnik a szépen hangzó „karácsony-” vagy „karácsonyi fa” kifejezés is, ami azonban nem az ünnepi fenyőfát jelentette (állítása jóval később jött szokásba), hanem az ünnepre szükséges tűzifa beszállítását. A földesúr által előírt fuvaros robot (*forspont*) keretében jobbágyai nemcsak a falu határában lévő földjére, legtöbbször szőlőjébe szállítottak trágyát, hanem gyakran különféle termékeket – gabonát, szénát, fát, bort stb. – is a birtokos távolabb lévő lakóhelyére. A Döry Ferenc gróf birtokában lévő Girincsről a lakosok „esztendőnként Pestre forspontoztak négyszer”.

A délebbi kerületekhez képest a megye középső kerületeiben jelentős eltérést találhatunk a szolgáltatások fajtaiban is. Pénzjáradék (taksa) fizetésével itt ritkábban

találkozunk, mindenütt a robotkötelezettség volt a jellemző, ami a Bodroγκöz és a Zempléni-medence kerületeiben – Királyhelmecki, Zétényi, Újhelyi, Gálszécsi és Terebesi kerületek – viszonylag magasra szökhetett. A Bodroγκöz két kerületének településein csak kivételesen érvényesültek a *contractusokkal* biztosított kedvezések. A térségben szinte minden falu jobbágyai robotoltak, ennek nagysága heti 3–6 nap között változott. Az a szokás érvényesült, amely a nyári időszakban (Szent János naptól Szent Mihályig²⁰⁵) heti hat, azon kívül heti három napra kötelezte a jobbágyokat, bár a szüret idejére általában külön előírásokat tartalmazott. Kivételek persze itt is adódtak. Király Helmecki gazdáit (1754-től érvényben lévő *contractusuk* értelmében) mindössze pontosan körülírt feladatok elvégzésére kötelezték, ami valamennyi téren 3–3 nap munkavégzést jelentett (szántás, kaszálás, halászat, fuvar). Ezen kívül 10 Rft taksát, továbbá fűbért fizettek, s a birtokosnak tűzifát szállítottak. Heti robot korábban Szent Mária sem volt, hanem évi 3 Rft taksát fizettek, ami 1762-ben változott meg. Kis Géresen „mindéig három napi úrdolgát vittek végbe, aratáson kívül, a földesuraságnak emlékezetekre, akár egész, akár félhelyes jobbágy egyre-másra. Akinek vonó marhája volt, tehát marhával. Mindenkor ki-ki két ökörrrel. Aki marhátlan volt, gyalogszerben.” Bélyén Sennyey László jobbágyainak szüret után is vissza kellett járni a szőlőbe robotolni. Karoson ugyancsak az ő jobbágyai „ahová hajtják és aminémű munkára fordítottják, kéntelenítettnek azt végezni”. Karádon Döry Ferenc jobbágyainak esztendőnként 100 öl fát kellett vágniok, s azt Girincse szállítaniok. Leányváron Sennyey Imre jobbágyai, Bottyánban pedig Döry László jobbágyai úrdolgaiban végezték a hordókészítés sok fázisát (favágás, fűrészelés, hasogatás, a dongák összerakása). Leleszen télen az apátsági templom és az udvar folyosójának seprése a (házas) zsellérekre hárult. (Jóval északabbra, Sztropkón a mezei munkák mellett a jobbágylakosokat háziszolgaként – fűtő, heges, napos – is igénybe vették.)

A heti robot a Zempléni-medencében is az évszakokhoz igazodott, bár nem mindig a korábban jelzett 3–6 napos váltáshoz. Számos településen – a nyári munkák itt is meglévő 6 napos kötelezettségét kivéve – például csak heti 1–2 napot robotoltak. A munkák sorában azonban nem egyszer ebben a térségben is feltűntették az időszakos, az egyes termények gondozásához igazított feladatokat. Némi pihe-nőt legfeljebb a földesúr hegyaljai szőlőinek leszüretelése után kaptak. (Oda viszont esetleg a jobbágyok számát meghaladó munkást is kellett küldeniük.) Szüret után egy hétig rendszerint mentesültek a munkajáradék alól. A robot nagysága itt sem volt mindenütt meghatározva. Fűzeséren (Homonnai kerület) Füzesséry György jobbágyai azt vallották, hogy „csak akkor úrdolgaunk, ha erre az uraság igényt tart. Időnként két–három hétig nap-nap után marhával vagy gyalogszerrel úrdolgaunk, máskor pedig négy hétig is mentesek vagyunk az úrdolgától”. A tér-

²⁰⁵ Szent János nap a nyári napfordulóhoz közeli, esetenként Szent Iván napnak is nevezett június 24-e, Szent Mihály napja szeptember 29-e. Szeptember végére a mezei munkák általában befejeződtek, s kaszálni sem lehetett, a hegyaljai szüret viszont ezen az időtartamon, ezért szabályozták külön.

ségben ritkábbnak tűnik a robotot megváltó, vagy mérséklő taksa, amelynek összege persze jelentős ingadozásokot mutatott (Kozma 6–7 váltó forint, Szécs Keresztúr 10–12 vonás forint, Miglész 10 frt, Sókút 10–12 frt, Rudlyó 5 ft 30 kr, Homonna 1–6 Rft). A sátoraljaújhelyiek 1773-ban sajátos okra hivatkozva kérték robotkötelezettségük pénzzel való megváltását. „Sátoraljaújhely városa fent jelentett lakosai – olvashatjuk az uradalmi prefektusnak a vallomásokhoz csatolt írásában –, mivel job[b]nyira mester emberek, marhátlanok, és előttök szokatlan is volna, azon instalják a földes uraságot, hogy az urbarium szerint őket robotozni ne kéntelenítetné, hanem inkább, hogy azt készpénzül felválthassák”.²⁰⁶ A város lakosait a földesúr negyedtelkesekké valamint zselléreké minősítette, akik így alapösszegként 5 ill. 4 Rft-ot fizettek, amit a kertek, csűrök, borházak stb. után járó taksával, továbbá bor-, és gabona-dézs mával egészítettek ki. A vallomásokban más települések esetében is jelentős mennyiségű természetbeni járadékról olvashatunk, beleértve a gabonából adandó dézsmát (kilencednek vagy tizednek nevezve), a földesúri konyhára kerülő baromfit, tojást, zöldség- és főzelékfélét.

A szolgáltatások meghatározásában az északi kerületekben döntő ugyancsak a „szokás” maradt, helyenként azonban a földesúrral kötött egyezsége, *contractusra* is hivatkoztak. Meglepő módon e világtól elzárt vidéken ismét jelentős szerepet kapott a pénzjáradék. Összegét azonban már nem egyéenként, hanem a település egészére nézve adták meg. A rendszerint 100 forintot nem meghaladó összegek között néhány meglepően magas járadékot is találhatunk. Papina 90 jobbágya (*colonusa*) 800 magyar forint, Csertész 87, valamint Felső Jablonka 67 jobbágya 700–700 magyar forint járadékot fizetett. Ez azért is tűnik különösen súlyosnak, mivel Tokaj évi árendája is csak 700 rénes forint [= 840 magyar forint] volt. Igaz a tokajiak az úrbérrendezéskor – szántóföld hiányában – nem minősültek jobbágnak. A hegyaljai bornak nevet adó település lakosai közül 215 főt házas-, kettőt házatlan zsellérnek soroltak be. Ettől persze még lehetnek jóval tehetősebbek, mint a hegyi települések jobbágnak minősülő lakói. Utóbbiak magas járadékterhei a hagyományos paraszti jövedelmeket kiegészítő pénzforrásokat (fafeldolgozás, posztó árusítás, faszén- és mészégetés) feltételeznek. Az északi településeken a pénzjáradék fizetése nem zárta ki az időszakos robotmunkát valamint a földesúri háztartásba adott ajándékok sorát.

Ha a megye középső, a gazdálkodásra alkalmasabb kerületeiben nem is találhatunk meglepőnek a munkajáradék fokozott mennyiségét, annál váratlanabbnak ítéletjük az északi, hegyvidéki kerületek településein, annak ellenére, hogy látszólag kevés alkalom nyílt a helyi munkavégzésre. Nagyságát a szokás határozta meg, s bár néhány helyen érvényesült az évszakonkénti 3–6 napos váltakozás, gyakran a birtokos (vagy a tiszttartó) konkrét akarata érvényesült. Jakusócon (Sztropkói kerület) a robotot „vagy gyalogszerrel, vagy igavonó marhával [teljesítették], aszerint, ahogy hajtják őket”. A helybeliek helyzetét az nehezítette, hogy a robot jelentős ré-

²⁰⁶ A kérelmet Bányász Máté Trautson herceg pataki és regéci uradalmának prefektusa foglalta bele az újhelyiekkel kötött 1773. május 10-i egyezségebe. Takács–Udvari, II. 79.

szét nem lakóhelyükön végezték, hanem falujuk birtokosának távolabbi uradalmában, esetleg szőlőjében, ahová kaszáláskor, aratáskor, szőlőkapáláskor, szüretkor több hétre is le kellett vonulniok. Az itteni robotosokkal szemben tehát különleges elvárásokat is találunk. Inóc lakói (a Szinnai kerületben) tavasszal egy hetet töltöttek Jankócon (Göröginyei kerület) szántással, nyáron 4 hetet kaszálással, majd 3 hetet aratással a Szabolcs megyei Ibrányban. Lodomér lakóinak (ugyancsak Szinnai kerület) a tavaszi munkákra öt szekeret (négy–négy igavonó jószággal!) valamint 19 férfimunkást kellett küldeniök egy hétre (közelebről meg nem határozott helyre), kaszálásra 20 férfit két hétre, aratáskor 24 aratót szükség szerinti időre, szüretre 4 marhás szekeret a szüret végéig. Vidrány lakói (Göröginyei kerület) 8 kaszást adtak 4 hétre, 10 aratót 6–7 hétre, 2 szekeret és 6 gyalogmunkást szüretre 4 hétre, de még további fuvarkötelezettségük is volt Homonnára. Gyakori volt, hogy a szőlőmunkákra meghatározott számú kapást majd szedőt kellett biztosítani (Klenova lakóinak pl. 67 férfimunkást). Alsó Szitnyice lakói addig dolgoztak a szüreten, amíg a munkát be nem fejezték. Polena lakói (a megyén belül a Hegyaljától legmesszebbre fekvő Szinnai kerületben) az 1772. december 5-i felméréskor arról panaszkodtak, hogy a szüreti roboton résztvevő 4 szekereset, valamint a gyalogmunkásokat már hetedik hete nem engedik haza az „úrdolgaról”. Peticse községben (ugyancsak a Szinnai kerületben) Szent János és Szent Mihály nap között még a negyedtelkes jobbágyoknak is minden második hetet robottal kellett tölteniök, holott telekhányaduk ennek csak felét (a mindennapos robot egynegyedét) tette volna indokolttá. Szent Mihály és Szent János nap között is duplán, minden negyedik héten kellett robotolniok. A vallomás e faluban nem rögzítette a robot helyét, a többnapos kötelezettség, valamint az, hogy a falu a megye számos helységével rendelkező Csáky István gróf birtokában volt, mégis erősen valószínűsíti, hogy ezt is távolabbi településen kellett teljesíteniök.

A súlyos robotkötelezettséget egyes településeken mérsékelte a telekhányadhoz való igazítás. Élhetek vele például a Sztropkói kerületben található Giglóc lakói. „A szerint robotolnak, hogy ki mennyi földet bír. Így aztán, aki legtöbb földet bír, az hetente két napot marhával, két napot gyalogszerrel robotol. Aki fele annyi földet bír, mint az előbbieket, az hetente egy napot fogattal, egy napot gyalog robotol. Azok pedig, akik a legkevesebb földet bírják, két hétig nem úrdolgoznak, a harmadik héten egy napot fogattal, egy napot pedig gyalogszerrel szolgálnak.” Az ígásrobotot a faluban egy vagy két pár marhával teljesítették. Giglóc lakosaira így végül nem a térségben másutt található súlyosabb (heti 6 napos) robotteher nehezedett, a faluban ugyanis (a később összeállított tabellák szerint) 5 egész és 12 féltelkes jobbágy élt. A birtokosok azonban nem mindenütt engedték meg a szolgáltatások telekarányhoz való mérését. A Göröginyei kerületben fekvő Tavarnán (Barkóczy grófnő birtokán) például nem vették figyelembe, ha a jobbágy csak töredéktelekkel rendelkezett. „A negyedtelkes gazdák első héten egy nap marhás, és öt nap gyalogrobotot végeznek, a második héten pedig két nap marhás- és négy nap gyalogrobotot – olvashatjuk vallomásukban. Két nyolcadtelkes gazda együttvéve robotol annyit, mint egy negyedtelkes.” A bodrogi Szentesen birtokos nemzetes

Nemessányi József úr még ennél is mohóbbnak mutatkozott, amikor egy robotos helyett kettőt rendelt, s nem is akárhogyan. „Miota eő kegyelme birtokába jutottak, azon jusson lévő jobbágy lakosok[nak]... szaporodott robotájok a régi szokáshoz képest. Minthogy olykor meg nem elégedvén egy háztul küldött férfi úrdolgással, feleségét is utána hajtotta, és így mind gazda, gazdasszon[y] egy úrdolgán voltak.”

A TERHEK SÚLYOSABBÁ VÁLÁSA

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezéshez kapcsolódó összeírás nemcsak arra adott lehetőséget a parasztlakosságnak, hogy vallomásában beszámoljon eddigi életkörülményeiről, hanem arra is, hogy panaszait előadja. Utóbbiak részben a gazdálkodást nehezítő mostoha természeti körülményekre utaltak, részben azonban a földesúri (vagy tisztartói) visszaélésekhez, esetenként magukhoz a földesuraknak járó, de eleve túlzottnak talált szolgáltatásokhoz kapcsolódtak.

A vallomások híven tükrözik azt, hogy a 18. század közepén a paraszti járadékokban váratlan emelkedés következett be. A Hegyaljára vonatkozó gazdag történeti irodalomban először Orosz Istvánnak tűnt fel, hogy az úrbérrendezést megelőző vallomások felvétele során a biztosok által tapasztalt valóságos panaszáradatot nem csak a szokásos sérelmek váltották ki, hanem a járadékok nem sokkal korábban bekövetkezett önkényes emelése.²⁰⁷ A század közepén, a lakosság feltöltődésével, a továbbvándorlás lehetőségeinek beszűkülésével, a földesúri gazdálkodás kiépülésével a birtokosok (és elsősorban tisztartóik) a helybeliek számára váratlan szolgáltatásemelést hajtottak végre.

A terhek súlyosabbá válása alól az adott helység lakói által elnyert urbárium vagy *contractus* sem mentesített. Sőt, a vallomásokban 20–30 évre visszatekintő paraszti emlékezet sokszor éppen a járadékok növelését eredményező földesúri közbeavatkozásnak tulajdonította a változásokat. A Szerencsi kerület több településének (pl. Gesztely, Harkány, Megyaszó, Szerencs) lakói a Grassalkovich Antal gróf által a szerencsi kamarai uradalomban 30 évvel a felmérés előtt bevezetett (egyes településeken 1744-re datált) urbáriumnak tulajdonították az addig ismeretlen robot bevezetését. Ennek mértéke persze évi nagyságban viszonylag szerény maradt (a nyári munkák idején összesen 12–18 igásnap, amit időszakos kötelezettségek egészítettek ki), mivel a járadékok súlypontja a rendszerint 4 Rft-ra (másutt 1–2 Rft) rúgó taksára esett. A magánbirtokokon lejegyzett vallomásokból nem minden esetben derül ki, hogy az általában szintén 20–30 évvel korábban bevezetett urbárium vagy szokás mennyiben súlyosbította a korábbi járadékokat, példánk alapján mégis arra következtethetünk, hogy a birtokosok is a kamara példáját követték. A semmiféle urbáriummal vagy *contractussal* nem rendelkező Alsó Dobsza vallomásában megkülönböztették a taksásokat a többi jobbágytól. A településen „csak lassankint jött ususban a mostani adózásoknak és szolgálatuknak rendi és kö-

²⁰⁷ Orosz István, 1995. 126. (A hivatkozott tanulmány eredetileg 1975-ben jelent meg.)

telessége. Elsőbb az taxások csak csupa dézmát adtak a szántóföldekből, azután a földesuraságnak esztendőnt által három napi robotát, s idővel pedig 10 napi robotát mindekkoráig most is praestálnak. Ezen tíz napi robotának felállítását circiter 20 esztendővel kezdődött ezelőtt. Az jobbágyok pedig két napi akar marhával, akar gyalog egy-egy héten mindaz marhás, mind az gyalogszeres szokott az uraságnak dolgozni.”

Bekecs lakói az Andrássy Istvántól 1763-ban kapott urbárium alapján teljesítettek – a 4 Rft taksán túl – szántáskor 16 nap ígás, vagy 24 nap gyalog úrdolgát, továbbá robotoltak a behordáskor, kaszáláskor, szüretkor. Az, hogy „robotáinak rendi ezen helységnek minemű volt eddig, és mivel szaporítottatott [!], megtetszik” az urbárium mellékelt szövegéből. Monokon Andrássy Ferenc 1753-ban a különféle mezei munkák (ugarolás, vetés, aratás stb.) teljesítésére rendelt el alkalmanként 3–3 nap ígásrobotot. Külső Böcsön Török József úr jobbágyai kb. 10 éve évi 18 nap robottal tartoztak. Hoportyon Losoncziné asszony jobbágyai 12 nap szántással tartoztak. Taksát is csak 2 Rft-ot fizettek. Köröm urbárium 1751-ben, Kesznyétené és Lúcé 1762-ben született. Az eseti robotok közé tartozott a fuvarozás. Hernád Németi lakosai – szokásos kötelezettségeiken túl – „esztendőnként szüretkor Mádra – mely két mérföldnyire van – szénát és más eleséget az uraság [báró Meskó Jakab] minden taxás szokott vinni”. A kerületben egyetlen esetben a járadékok könnyebbítéséről is hallhatunk. Mivel a kamara birtokában lévő Takta Szada lakosai számára az 1752-ben kapott urbáriumban megállapított 800 Rft árenda „terhes volt, és a helység abban foglaltatott[t] summának esztendőnkint való kifizetésére elégtelen volt”, az összeget 1755-ben 600 Rft-ra mérsékeltek.

Az Orosz István által említett, a járadékok növelését kifogásoló panaszáradat leginkább a hegyaljai borvidék településeit jellemezte. A legtöbb változást a vallomástevők az 1750-es évekre keltezték. 1750 körül („24 éve”) emelték meg Mádton a szüreti szedőkért járó megváltás összegét (12 „pénzről” 18-ra), 1771-ben pedig a taksát is növelték. Ondon 20 évvel azelőttre (1752 körülre) tették a súlyosbírást. 1755-től kellett (más szolgáltatásaik mellett) 6 magyar Ft robotváltságot fizetniük Tállya lakosainak. 1757-re keltezték szüreti robotjuk bevezetését az addig a munkajáradék alól mentesült Tokaj és Tarcal lakói. Az előző település 400 szedőt és 50 puttonyost, az utóbbi 300 szedőt, 40 puttonyost adott. Mindkét település lakóit kötelezték a só szállításra is Kassára. Ardón úgy emlékeztek, hogy a robotot 14 évvel korábban vezették be a szénakaszálás, behordás, favágás, szállítás ellátására. Sárospatak lakóit – kiváltságaiknak ellentmondva – 1756-ban akarta Trautson herceg tiszttartója robotra kényszeríteni, amit a város pereskedéssel próbált megakadályozni. Mindezek ellenére „az úriszék által elvégzett robotának végbenvitelére, az kispataki és hostaci lakosok erőszakosan hajtottak, és tömlöcözéssel és veréssel is kényszerítették”. Tolcsva megemelt járadékait alig öt évvel a felmérést megelőzően, 1767 – abszurd módon éppen az úrbéri rendelet megszületésének éve – óta szedték. Mád vallomásából az is kiderül, hogy miután Szirmay József tiszttar-

tója 1771-ben megnövelte saját jobbágyainak taksáját, a település másik három birtokosa is követte példáját.

A jobbágylakosok azt is keserűen tapasztalhatták, hogy még a birtokos irányában vállalt jószándékuk is visszájára fordulhatott, és járadékemeléshez vezethetett. Erdőbénye lakóinak 1725-ben – akkori földesurukkal, Stegner Józseffel – kötött megegyezése tekintélyes taksán túl csak esetenkénti munkát írt elő. „Annakelőtte a bíró kedveskedett az uraságnak hol több, hol kevesebb csirkékkel is, mely osztán kötelességgé tétetett, s egy darabig in natura, minden háztul egy csirke vétetett. Most pedig csirkét nem szedet, hanem a csirke helyett egy petákat [5–7 krajcár] vétet az uraság.” (Erdőbénye jelentős része a rendezéskor Szirmay Sándor birtokában volt.) Még rosszabbul jártak Bodrogkeresztúr lakói, akikre eredetileg – a taxa megfizetése fejében – semmiféle robotkötelezettség nem hárult. 1761-ben azonban a földbirtokos – Szirmay Miklós, aki szőlője műveléséhez az északi vidékekről szokott robotos szedőket hozni –, „midőn egy üdőben a szőlőknek bő termése lévén, és a felső jószágokból elegendő jobbágyok szüretre el nem jövéen, esős üdő miatt nagy szorultságban”, Keresztúr lakóit is kérte, hogy „egy napi szedéssel a földes uraságot megsegéteék”. A tanács óvatos volt, hogy a segítség „usuban ne menjen”, a segítő csapatot nem a telkes jobbágyok közül hívta be, hanem zsellérekből igyekezett összeállítani. Sőt, amikor a prefektus a szedőket ki akarta volna fizetni, a tanács „kedveskedni kívánván az uraság tisztjének”, a már kiszámlált pénzt sem vette át. A „kedveskedésből” azonban a tisztartó szokást teremtett. A következő évben a keresztúriakat „nem kérelem szerint, hanem dominális hajduk által hatalmasul és erőszakosan” robotra hajtották.²⁰⁸

A déli kerületek személyi szabadsághoz (szabadmenetelőséghez) és rugalmasabb életvitelhez szokott lakosságában ez a változás megdöbbenést és elégedetlenséget váltott ki. A lakosok vallomásukban név szerint említették azokat a földesúri tisztartókat, akiknek a kedvezőtlen változásokat tulajdonították. A kamarai uradalom településein (Tokaj, Tarcal, a Szerencsi kerületen Takta Szada) elsősorban Kéghly Lipót prefektusra, Trautson herceg birtokain (Ardó, Sárospatak, Petrahó, Vámosújfalú) Dujardin Károlyra és utódára, Pintér Fülöp jószágkormányzóra panaszkodtak. A kincstári és a magánbirtokon párhuzamosan lezajló járadék-növelő törekvések egyidejűségét nem tarthatjuk véletlennek. Okát elsősorban a földesúri szőlőkben főleg szüretkor jelentkező munkáshiányban kell keresnünk.²⁰⁹ Az azonos időben megindult tendencia azonban nem zárta ki, hogy ha volt is korábban hasonlóság az egyes települések szolgáltatásainak nagysága között, ezek – a tisztartók beavatkozása folytán – mérséklődtek, esetenként akár el is tűnhettek. A földesúri kötelezettségek ettől fogva szinte falvanként – sőt, ahol egy település több földesúr birtokában volt –, akár birtokosként változtak.

²⁰⁸ Orosz István, 1995. (eredeti megjelenés 1975.) 132–133.; A forrás közlése: Takács– Udvari, III. 181.

²⁰⁹ Orosz István, 1995. 138. A tállyai eset külön: Takács Péter, 1994. 136.

Járadéknövekedésről vallottak több bodrogi település lakosai is. Agárdon a leleszi konvent 3 évvel korábban növelte az aratáskor esedékes robotot egy hétről kettőre. Ugyanitt gróf Sennyey Imre generális jobbágyai 15 évvel korábban vezették vissza azt a kötelezettségüket, miszerint a nyári időszakban minden második hetet robotban kellett tölteniük. Bély és Bóly lakosai 12 évvel korábbi, Cséke lakói 24 évvel korábbi súlyosbodásra emlékeztek. Őket aratáskor, kaszáláskor, szüret idején – a máskor általános heti három nap helyett – heti hat nap robotra kötelezték, akár négy-hat hétre is egyfolytában. Hasonló volt a kötelezettségük Kis Géres lakosainak is, akiknek szőlőkapálás idején is folyamatosan kellett robotolniuk. Szent Mária lakosainak taksáját az egri püspök 1763-ban emelte meg, amivel továbbra is megváltották a heti robotot.

Kivételek persze itt (a Bodrogi közben) is adódhattak. Kis Kövesd lakosai szolgáltatásaikban „emberemlékezet óta” változást nem tapasztaltak. Sőt, a járadékok mérséklésére is találhatunk példát. Amikor Sennyey Imre gróf – tábornok – „hadakba ment volna”, Karcsán „tiszt uraimék” a heti három nap robot helyett „mihent érkezett Szent János napja, attúl fogva egész a szüretnek utolsó végeztéig, szüntelen mindennapi úrdolga szolgálatot tettek [ti. követeltek].” Hiába maradt a téli időszakban érvényben a heti három napi robot, „olykor egy hétig is egy végtében kellett szolgálni. Hanem ez esztendőben a mélt. gróf úrt Isten hazahozván, azonnal könnyebített úrdolgájukon.” Karoson Sennyey László báró jobbágyai „két esztendőtil fogva bevett szokás szerint” dolgoztak, holott „annakelotte való esztendőben pedig szeri-száma úrdolgájok[nak] nem volt”.

A megye középső és északi kerületeiben – a viszonylag súlyos szolgáltatások ellenére – az úrbérrendezéskor kevesebb panaszt hallunk. Igaz, a lakosok járadékai itt nem feltétlenül a rendezést megelőző utolsó években váltak súlyossá. A két régióban a vallomástevők beletörődtek helyzetükbe, s mivel őket a földesúri hatalom sem provokálta a járadékok jelentős súlyosbításával, nem is lázongtak ellene. Pedig a Zempléni-medencéből rendszeresen kellett a hegyaljai szüretre járni, s ott is előfordult, hogy a lakosok régi, robot nélküli időkre emlékeztek. Nagy Toronya lakói 1748 előtt csak taksát fizettek, s csak az akkori birtokos váltás óta kellett robotolniuk, aminek heti 2 napos időtartama 7 évvel korábban nőtt Szent Jánostól Szent Mihályig heti 6 napra. Kis Bári (Újhelyi kerület) lakosai 30 éve jártak kétmarhás fogattal szüretre. Cselejen és Egresen (Gálszécsi kerület) Orosz Boldizsárné asszony 16–20 évvel korábban növelte meg a heti egy nap robotot kettőre, mert „marhát osztott” a jobbágyok között.

Az összeírást megelőző években a megyében a legkevesebb változás az északi kerületekben történt. A szolgáltatások mértékét a települések jelentős részében a „szokás” határozta meg. A hagyomány sok esetben még akkor is tovább tudott élni, ha birtokosváltás következett be, és az új földesúr *contractust* kényszerített a lakosokra. A falusiak sok faluban nem érzékelték változást terheik mértékében. Sőt, nem egy vallomásban nyilatkoztak úgy, hogy az egyezés – az addig a birtokos kénye-kedvétől függő járadékok pontosításával, rögzítésével – éppen kedvezőbb

helyzetet teremtett számukra (Felső Körtvélyes, Rovna). Nem feltétlenül kifogásolták a pénzjáradékra való áttérést sem, amit elfogadhattak az addigi szolgáltatásaikkal egyenlő mértékű tehernek (Izbugya Hrabóc, Izbugya Rokító), vagy éppen könnyítésnek korábbi robotterheikhez képest (Barkó, Dedasóc, Felső Csebinye, Grozóc). Persze, e régióban is találhatunk – szép számmal – olyan településeket, amelyeknek lakosai a járadékok emeléséről vallottak. Növekedett a taksa (vagy árenda) összege (Baskóc – 90 magyar Ft-ról 190 magyar Ft-ra, Jeszenóc – 100 Rft-ről 140 Rft-ra, Felső Ladiskóc – 80 magyar Ft-ról 150 magyar Ft-ra, de a sor hosszan folytatható lenne), ami akkor is soknak tűnik, ha ezzel a gazdák további – a heti roboton kívüli – időszakos munka-kötelezettségektől válthatták meg magukat. A vallomások szerint az északi kerületekben a nyári időszakban (Szent János naptól Szent Mihályig) általánossá vált a mindennapos robot, amit néhány faluban nem sokkal a felmérést megelőzően vezettek be az addigi heti három napos szolgálat helyett (Csicsókán 12 éve, Detriken 14 éve, mindkettő a Varannói kerületben). Varehócon addig csak feladatokhoz kötött robotot teljesítettek, amit éppen a felmérés évében váltott fel a rendszeres heti robot. Örmező (Homonnai kerület) gazdáinak pedig csak minden második héten kellett volna robotolniuk, de „17 év óta, amikor sürgős szükség úgy hozza, a mi hetünkben is néhány napot az úrnak dolgozunk”. Dara–Sztarinán és Polenán a 12 éve birtokossá vált Révész Jónás, Szmolnikon (mindhárom település a Szinnai kerületben) az új földesúr Prámer Ádám „kénye-kedve szerint évente” emelték az árendát és az úrdolgát. Lácfalva lakosainak robotja 11 évvel korábban növekedett meg, amikor Homonna leégett, és a helyreállításhoz kellett külön munkát teljesíteniök. Attól kezdve a negyed telkesek minden negyedik hetet robotban töltötték. Kis Kemence robotja 10 évvel azelőtt változott meg. Kolonica lakóinak újabban aratókat is adniok kellett. A változások tudomásulvétele azonban nem járt a déli kerületek lakóiéhoz hasonló panasz áradattal. Nehézségeikért legalább annyira okolták a természeti viszonyok mostoha voltát, mint földesuraik közbelépését.

A magyar történetírás régóta felismerte, hogy a paraszti szolgáltatások maximálása az úrbérrendezés során inkább csak a földesúri terhekkal túlzóan megterhelt nyugat- és észak-magyarországi gazdák számára hozott könnyebbséget. Az ország sok vidékén – elsősorban persze a volt hódoltsági területeken – a terhek a 18. század harmadik negyedében nem érték el a rendezéskor megállapított maximumot. A rendelet ugyan kimondta, hogy az utóbbi területeken a későbbiekben sem szabad az addig szokásosnál többet követelni, ezt azonban a birtokosok nehezen tudták elfogadni. Az úrbérrendezést megelőző felmérés azt bizonyította, hogy a járadékok rendezés előtti nagysága Zemplén megyében általában túllépte a Mária Terézia rendeletében megengedett keretet. A munkajáradékok területén a heti 4–6 napos robot a duplája-háromszorosa volt a rendelet egy napi igás vagy két napi gyalogos előírásának. Az eltérés még akkor is kirívó, ha figyelembe vesszük, hogy a rendezéskor is megengedtek a heti roboton kívül különféle fuvar-kötelezettségeket: a kilenced behordását, fahordást, kétnapi hosszúfuvart, továbbá kézi robotot a ragadozók irtására. Az előírások lehetővé tették azt is, hogy szorgos mezei munka idején

(szántás, kaszálás, aratás, szőlőkapálás) az uraság a heti robotnapokat megkettőzve vegye igénybe, a munkahelyétől távolabb (legalább félnapra) lakó jobbágyot egyhuzamban 4 napi úrdolgára foghassa, az éves robot azonban az 52 (gyalogosnál 104) napot így sem haladhatta meg, s az évi robot legalább negyedrészen a téli félévre kellett esnie. A Szent János naptól Szent Mihály napig tartó folyamatos munkavégzés, amit a téli hónapokban is heti 2–3 nap követett, anélkül, hogy a rendeletben (majd) megkövetelt enyhítést alkalmazták volna, a többhetes távollétek, mind szemben álltak a rendelet előírásaival. A birtokosok sokfelé nem vették figyelembe azt sem, hogy a töredéktelkes jobbágyoknak csak a telekhányad arányában kellett volna robotolniuk. A megye középső és északi kerületeiben élő jobbágyok az úrbérrendezéstől feltétlenül sorsuk javulását remélhették.

A déli kerületek munkajáradéka ugyanakkor – úgy tűnik – elmaradt az úrbérrendezésben megszabott robotnagyságtól. Érvényes volt ez a Szerencsi kerület tágas majorságokat kiépítő falvaira is. Bekecs község lakóinak korábban említett évi 16 nap szántása, két nap kaszálása, a gabona és a széna behordása, Hoporty lakóinak évi 12 nap szántása, Külső Bócs lakóinak évi 18 nap igás robotja önmagában igen mérsékeltnek tűnik. A szántókban szegény Hegyalja lakóinak robot formában rendszerint csak időszakos munkákat, többnyire fuvarozást kellett teljesíteniük: szállítottak bort, karót, venyigét, trágyát, kaszáltak szénát és természetesen dolgoztak a szüreten. Meghatározott célú munkajáradékukat a vallomásokban ritkán tudták napokra kiszámolva megadni. Ha mégis sikerült, nagysága akkor is meglehetősen elmentmondásos volt. Liszka lakosainak szüretkor akár 15–25 napig is a földesúr rendelkezésére kellett állniuk, Erdőbénye gazdáinak ezzel szemben összesen egy napig kellett szüretelniük. (Igaz, utóbbiak jogilag mind zsellérek voltak.) Összességében azonban a térség jobbágyainak robotja aligha érte el az évi 104, de akár az 52 napot is. Az ő panaszaik nem is annyira a munkajáradék emelését sérelmezték, mint inkább pénzübeli terheik növelését. Ennek összege ugyanis jóval meghaladta az úrbérrendezéskor megállapított évi 1 Rft-nyi taksa nagyságát. Persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a taksát összevont szolgáltatásként alkalmazták, ami-ben szerepelt bizonyos robotterhek (rendszerint a heti robot) vagy a terményjáradékok kiváltása.

A különféle módon és eltérő összegekben megállapított taksa fizetése egyébként megnehezíti, hogy akár a Hegyalján belül is valamiféle általános törvényszerűséget próbáljunk megállapítani a szolgáltatásokra. A taksa mérséklése – a rendelet alkalmazása nyomán – azonban itt is szükségesnek mutatkozott. A déli kerületek lakosainak kedvező munkavállalási és kereskedési lehetőségeit ismerve, ők – panaszaik ellenére – talán mégis valamivel kedvezőbb körülmények között tekinthettek a rendezés elé, mint az északabbi kerületek lakosai. Amennyiben az úrbérrendezés végrehajtása során a rendelet előírásait betartották, vagy a birtokosokkal betartatták, annak végül a megye valamennyi régiójában kedvezően kellett hatnia a jobbágyi szolgáltatásokra, és ezáltal a jobbágyság életkörülményeire.

Az úrbérrendezés előzményei Zemplénben – a megyén belüli földrajzi és gazdasági különbségek ellenére – tehát mindenütt indokoltnak mutatták a rendezést, a szolgáltatások mérséklését. Mégis érdekes, hogy délen, ahol az allodiális gazdálkodásnak nagyobb hagyományai voltak, mégsem elsősorban a robotszolgáltatás korlátozására mutatkozott igény, hanem a pénzjáradék mérséklésére. A robotot inkább a megye középső és északi részein kellett csökkenteni. Az általam vizsgált forrásokból nem derül ki, hogy a rendezést követően a déli kerületek jobbágysai valóban megőrizhették-e robotszolgáltatásuk kedvező, mérsékelt mértékét.

Az úrbérrendezéssel az állam kedvező módon alakította a jobbágy–földesúr kapcsolatot. A jogi (rendeleti) szabályozás az ország jelentős részén (így Zemplén megyében is) a paraszti helyzet jobbításával járt (vagy járhatott). Sőt, akadhettek olyanok is, akik külön hasznot húzhattak belőle. A dicalis összeírások ugyanis a rendezéssel bekövetkező fontos szemléletváltozásra mutatnak rá. Amikor az államhatalom az úrbérrendezéskor – mint említettük – figyelmen kívül hagyta az állatlalomány nagyságát, egyúttal felszámolta a paraszti tagolódás évszázados hagyományos rendszerét, és felborította a korábbi falusi hierarchiát is. Azzal, hogy a telek (szántóföld, rét) nagyságot tették meg egyedüli mércévé, a kevés jószággal rendelkező, de megfelelő nagyságú földet művelő jobbágyokat több jószággal bíró, de szántóval alig rendelkező társaik elé sorolták, akik esetenként a rendezést követően zsellékként szerepelhettek. Ez a gyakorlat leginkább az Alföld nagyhatárú legelőkkal rendelkező mezővárosaiban fordulhatott elő és okozhatott anomáliákat. De találunk rá példát Zemplénben is, elsősorban a Szerencsi kerület néhány településén. (Mint például az említett alsódobszai Hertzeg István személyében.) Ebben az esetben az alacsonyabb kategóriába soroltak, esetleg zsellérnek minősítettek földesúri szolgáltatásait is ehhez a kategóriához igazították, amivel az adott gazda pillanatnyilag csak nyert, földesura viszont veszíthetett. Az adózás terén ezen az elmentmondásos helyzeten az adóalap évenkénti összeírása (a dicalis összeírások ismétlődése) enyhíthetett. Az adóalap összetett volta, az egyetlen személyen túl a háznéphez, jószágállományhoz, ingatlanokhoz, egyéb kereseti lehetőségekhez stb. való igazítása és folyamatos nyilvántartása azonban gyorsan kárpótolhatta az állami adminisztrációt, és távlatilag a földesurat is.²¹⁰

A nemesi rend nyomása azonban nemcsak a földesúri járadékok emelésében érvényesült, hanem kihatott az adóknak a nemesi igazgatás működtetésére fordított része, az ún. háziadó növekedésére is. A dicalis összeírások kimutatásai arról tanúskodnak, hogy míg az állami adó korszakunkban évekig változatlan maradt, s az évszázad végén is csak mérsékeltten növekedett, addig a háziadó éppen a nyugalmasnak látszó években növekedett, hogy majd a század végén mutasson szerény csökkenést. Változásait – néhány év példáján – a 48 sz. táblázatban mutatom be.

²¹⁰ Arra, hogy a dicalis összeírások gyakorlatával a földesúri járadékok és az állami adók alapja mennyire elvált egymástól, ld. Wellmann, 1999. 345.

48. sz. táblázat.
Az adók növekedése Zemplén megyében a 18. század utolsó negyedében²¹¹

Év	Contributio	Háziadó	Összes adó	A házi-adó%-a	Úrbéreszek száma ²¹²	1 úrbéresre jutó adó / Rft
1774	92 303 Rft 54 kr	?	?			
1776	92 303 Rft 54 kr	19 432 Rft 24 kr	111 736 Rft 18 kr	17,4	16 862	6,6
1777	92 303 Rft 54 kr	19 432 Rft 24 kr	111 736 Rft 18 kr	17,4	16 374	6,8
1778	92 303 Rft 54 kr	29 148 Rft 36 kr	121 452 Rft 30 kr	24,0	15 880	7,6
1779	92 303 Rft 54 kr	38 864 Rft 48 kr	131 168 Rft 42 kr	29,6	15 816	8,3
1780	92 303 Rft 54 kr	43 722 Rft 54 kr	136 026 Rft 48 kr	32,1	14 647	9,3
1781	92 303 Rft 54 kr	48 581 Rft 0 kr	140 884 Rft 54 kr	34,4	16 540	8,5
1782	92 303 Rft 54 kr	29 148 Rft 36 kr	121 452 Rft 30 kr	24,0	16 440	7,4
1783	92 303 Rft 54 kr	29 148 Rft 36 kr	121 452 Rft 30 kr	24,0	16 306	7,4
1784	92 303 Rft 54 kr	29 148 Rft 36 kr	121 452 Rft 30 kr	24,0	16 229	7,5
1785	92 303 Rft 54 kr	38 864 Rft 48 kr	131 168 Rft 42 kr	29,2	16 502	7,9
1786	92 303 Rft 54 kr	61 535 Rft 52 kr	153 839 Rft 43 kr	66,7	24 584 1/2	6,3
1787	az erősen hiányos összeírásban az adóösszegek nincsenek megadva					
1788	az adóösszeg nincs megosztva		155 248 Rft 0 kr	?	26 493	5,8
1789	az adóösszeg nincs megosztva		150 227 Rft 27 4/8 kr	?		?
1794	90 924 Rft 0 kr	50 008 Rft 12 kr	140 932 Rft 12 kr	35,5	21 634	6,5
1799 /1800	92 503 Rft 39 kr	52 987 Rft 39 kr	145 491 Rft 11 kr	36,4	18 866	7,7
1800 /1801	92 991 Rft 2 1/2 kr	65 438 Rft 8 1/4 kr	158 429 Rft 10 4/8 kr	41,3	18 558	8,5

A 48. sz. táblázat szerint az egy úrbéresre jutó adóösszeg fokozatos emelkedését két tényezőre vezethetjük vissza. Egyrészt a megye rendre növelte a háziadó összegét, másrészt az összeírások – a jobbágyokkal és a letelepült, házzal is rendelkező zsellérekkel ellentétben – meglehetősen változónak mutatják a házatlan zsellérek számát. Ezt a tendenciát – a kimutatások tanulsága szerint – egy időre II. József uralkodása meg tudta törni, a császár halála után azonban újra feléledtek a régi törekvések. Úgy tűnik, hogy amit a parasztság az úrbérrendezés szolgáltatások korlá-

²¹¹ A felhasznált forrásokban a *contributio* összege (a több éven át kivetett 92 303 Rft 54 kr nagyságban) először az úrbéri kötelezettségeket összegző 1774-i megyei kimutatásban (ZmL IV. A-2001/b. Loc. 72. No 600.) fordul elő. A háziadóról itt nem esik szó. (A fálvankénti adónagyságok pedig – amelyek saját összeadásom szerint 91 748 Rft 52 1/2 kr-t tesznek ki – egyébként nem érik el a kimutatásban szereplő megyei adóösszeget.) Az adó megosztását az 1776-tól vezetett és összesített dicalis kimutatások tartalmazzák, amelyekben azonban az 1780-as évek végétől több hiányosságot és pontatlanságot találhatunk (hiányzó összeadások, a dicaszámok adóösszegekre való átszámításának hiánya stb.). Az 1776-i és az 1799/1800-i összeírások adatait saját összeadásom szerint közlöm, a többiekben nem változtattam a megyei összesítések adatain.

²¹² Bár az adófizetésben természetesen érvényesült a különféle paraszti kategóriák (jobbágy, zsellér, házatlan zsellér) különbsége, számukat ezúttal összeadtam. A számításokban általában a korabeli adatokra (s nem saját számításaimra) támaszkodtam.

tozó törekvésével nyerni tudott, azt elvesztette az adófizetésben a háziadó megemelésével bekövetkező tehernövekedéssel.

A MEGÉLHETÉS KIEGÉSZÍTŐ FORRÁSAI

A kilenc kérdőpontban megfogalmazott kérdések közül több is érintette a lakosok külvilággal való kapcsolatait, beleértve esetleges pénzkereseti lehetőségeiket. A biztosok rákérdeztek arra, hogy hová járnak vásárba, eladhatják-e ott termékeiket, beszerezhetik-e a nekik szükséges dolgokat. Megkérdezték, hogy kereshetnek-e pénzt fuvarozással (különös tekintettel a só-szállításra), akad-e a környéken „fábrica” (valamiféle üzem, műhely) vagy olyan szőlőbirtok, ahol esetleg munkalehetőséget találnának, élnek-e a mész- vagy szénégetés lehetőségével, vannak-e saját haszonvételeik vásártartási vagy italmérési jogból? A paraszti háznépnek a szűkebb mezőgazdasági foglalkozáson túlmutató jövedelemforrásaira a dicális összeírások bizonyos rovatai is utalnak.

A megye délebbi kerületeinek népes települései – közöttük a megyebeli mezővárosok többségével –, maguk jelenthettek piacot a helybeli és környékbeli termelők számára. Érdekes, hogy Szerencs vallomástévői mégsem elsősorban saját piacukra, hanem a hegyaljai településekre hivatkoztak. „Közel vannak emellett az hegyaljai városok, azmelyek majdnem határosok, ahol az kinek miye vagyon – nemkülönben Tállyán, Tarcalon, Bodrogeresztúrban és Tokajban, úgy mint közel fekvő városokban esni szokott – vásároknak alkalmatossággal élettyeket és egyéb javaikat szokták eladni, és azokat pénzzí tenni hasznoson.” Alsó Dobsza lakosai nem nevezték meg a számukra kedvező környékbeli vásáros helyeket. „Egy s két mérföldnyire tartani szokott vásároknak, a mi élettyek szükségek felett terem, haszonnal eladhattya”. Girincsen a lakosok arról tudósítottak, hogy „a közel lévő városokban, ami eladó jószága van a szegénységnek, könnyen és hasznosan eladhattya”. Csanáloson a termékek értékesítésének jövedelmezősége mellé még a „jó” jelzőt is oda tették: „Közel lévő városokban, és azokban tartatni szokott vásároknak alkalmatosságával javaiknak eladásában vagyon jó módgyok” [értsd: jó lehetőségük]. A Szerencsi kerület sok más településén nyilatkoztak hasonlóképpen. Kak vallomásában a miskolci piac elébe kerül a hegyaljai városokénak: „Ezen helység közel lévén Miskólc városához, ahol minden héten két nap hétivásár szokott esni, minden javaiknak eladásában vagyon jó módgyok.”

A hegyaljai települések már könnyebben hivatkoztak saját piacukra vagy éppen vásáraikra. Tokajnak évi 6, Keresztúrnak, Liszkának, Pataknak és Tállyának évi 4 vására, Mádnak, Tarcalnak és Tolcsvának heti piaca volt, ahová a környező települések lakosai kereskedni járhattak. A vallomásokban rendszerint a legközelebbi mezővárosokat említik, beleértve a saját település vásárait és piacát is. Részletes felsorolásuk így aligha szükséges, néhány példát azonban érdemes megemlíteni. A tehetősebb lakosok szemléletét tükrözheti, hogy a termékek eladását elsősorban a rászorulóknak számára tartották előnyösnek. „Ezen városnak van piaca, ahol a sze-

génység holmiját pénzre fordíthatja” – olvashatjuk a keresztúriak vallomásában. Rátka német telepeseit az vonzotta Tállya és Mád piacára, hogy ott „mindenféle naturálékot lehet pénzre fordítani”. A hegyaljai települések közül egyedül Tolesva lakosai vallották azt, hogy nincs olyan termékfeleslegük, amit eladhatnának. „Vannak ugyan elég közel – egy s másfél mérföldnyire – vásáros helyek elég sűrűen, sőt maga a város is piacos hely, de magok sem vásárra nem visznek, sem helybe nem adnak, mivel szoros határok lévén eladni valójuk nem terem, hanem másunnan beszerzett naturalekot helyben distraháltatnak [eladhatnak]”. Legjövendelműzebb termékeiket, a bort a falusiak korcsmájukban Szent Mihály napjától újévig árusíthatták.

A Bodrogló piacozó népessége kevesebb vásáros hely között válogathatott, de a lehetőségeik még mindig kedvezőek voltak. A Királyhelmecei kerület lakosai Újhelybe jártak, amely ugyan kívül esett a kerület határain, de ahol négy országos vásár, hetente kétszer heti- (vagy „gyalog”) vásár és minden nap jó piac várta az eladókat. Ez a lehetőség – a piac gazdag áruválasztékának felsorolásával – a Királyhelmecei kerület szinte minden településének vallomásaiban szerepelt. A piac árulistájának az egyes települések esetében történő ismétlődő felsorolása egyébként az összeíró biztosok alaposágát – és bizonyára helyismeretét – igazolhatja. Mint vármegyei tisztviselőknek, személyes tapasztalataik lehettek a megyeszékhely piacáról. Azt is tudták, hogy a mészárosok akár falura kiszállva, helyben is készek voltak felvásárolni a szarvasmarhában gazdag és kiváló Bodrogló jóságait. „Országos vásárok nélkül is, kiknek mészárszékre való marhájuk találkozik, az újhelyi és pataki mészárosok megkeresvén, a lakos gazda helyben is eladhatja” – vallották Alsó Berecki gazdái. Karcsa vallomásában ugyanezt a heverő marhákról állították: „Facilitáltatik [könnyebbítettik] heverő marhájuk eladásában módgyok néha azáltal is, hogy mikor száraz üdőkben az újhelyi s pataki mészárosoknak accessusa [jövedele] lehet ezen helységhez, helyben is megveszik, ha kinek heverő marhácskája tanálkozik.” Hasonló lehetőségről számolnak be más települések vallomástévői is. Az már más kérdés, hogy a korabeli dicális összeírások az adóalapok felsorolásában nem tartalmaztak adatokat heverő (azaz nem igás) szarvasmarhákról.

A Bodrogló gazdáit persze más piacok is várták. „Kiknek tetszik pedig, baromvásárookra tovább is elmenni, három s negyedfél mérföldnyire fekvő városokra, úgymint Kisvárdában, Bodroglókeresztúrtban és Gálszécsben mehetnek” olvashatjuk ugyancsak szinte egybehangzóan több település vallomásában. Érdekes, hogy Király Helmeceit, ahol „esztendőben kétszer esik országos vásár” alig néhány településen említették. Feltételezhetjük, hogy Újhelyben jobb árat kínáltak a termékekért, ami miatt vonzereje nagyobb volt. A Zétényi kerület távolabb esett Újhelytől, településein – bár a megyeszékhelyet és Királyhelmeceit is emlegették – előtérbe került Lelesz (ahol szintén volt vásár), Zemplén mezőváros, valamint a megyén kívül eső Ungvár piaca. Lelesz vására nem lehetett különösen kedvező, hiszen az itteni gazdák is inkább Újhely és Ungvár felé jártak termékeiket eladni. A biztosok ebben a kerületben több település esetében is azt tartották fontosnak feljegyezni, hogy hol lehetett a szarvasmarhát vagy a sertést „alkalmasan” eladni. A bottyániaknak sze-

rencsájuk volt, mert „Apro marhát pedig földesuraság helyben lakván, helybe s szomszéd uraknál is eladhattyák”. A helybeli eladás szerencsésnek számított, mivel a távolabbra utazást megnehezítette, hogy e vidék településeiről „mind Ungvárra, Újhelybe s Várdába és Zem[p]lénre réven [a Latorcán, Várda esetében a Tiszán átkelve] kelletik menni” (a kaponyaiak és más települések lakosainak vallomása), ami többlet kiadást jelentett.

Újhely a Zempléni-medence településeire is nagy vonzerőt gyakorolt. Az összeíró biztosok szerint „négy kirakó vásárok esnek ezen mezővárosban, melynek alkalmatosságával vagyon hasznok, úgymint helypénz, vékapénz, pascuatioért [legeltetésért, takarmány szerzésért] a vásárosoktól fizetni szokott cenzus. És akkoron magok eladni való javait, egyéberánt piac- és hetivásárok lévén a városban, mindennemű naturálékat, úgymint sót, vaját, szalonnát, zöldséget, szappant, gyertyát, kötőfüvet, annyival inkább, mivel az tekéntetes vármegye minden közönséges gyűlései itt tartatnak, árulhatják és árulják.” Az Újhelyi kerület lakosai egyébként a gálszécsi és a terebesi vásárookra valamint piacokra is jártak. Ezek vonzereje természetesen messze elmaradt Újhelyétől, hiszen még az érintett két mezőváros lakosai is szívesen neveztek meg más vásáros települést termékeik értékesítési helyeként. Néhány községből még Kassára is elvitték árujukat, „az holott szabad eladások és vevések vagyon” (Cselej, Csernahó stb. vallomása). Az összeírók nem mulasztották el megjegyezni, hogy a fontos vásáros hely a társadalmi hierarchiában szabad királyi városi ranggal dicsekedhet. A térségben egyébként a piachelyek megnevezésén túl nem az árucikkek – nyilván ismétlődő és így érdektelen – felsorolását tartották fontosnak feljegyezni, hanem azt hogy milyen távolságban feküdtek az érintett települések a megnevezett vásáros-, vagy piachelytől. Számukra – úgy látszik – ebben lehetett különbséget tenni az egyes települések adatai között. Az értékesítési lehetőségeket ismertető feljegyzések a vallomásokban így is meglehetősen szűkszavúnak, már-már lakonikusnak tűnnek.

A Zempléni-medence északabbi helységeiben új színhelyként feltűnik Nagymihály, Varannó és Homonna (utóbbi helyen évente öt nagyvásár is volt) a piacos települések között. De újfent sokfelé emlegették Kassát is, ahol ugyancsak minden nap volt piac, és ahol „minden terméküket pénzre tudják fordítani”. Még a piacot tartó Gálszécsről is szívesen utaztak Kassára, hogy a helyben el nem kelt termékeket eladják, pedig onnan egy napba került, amíg megjárták.

A megye északi kerületeiben élő lakosok vallomásai azt tanúsítják, hogy az itteniek ugyancsak termékeik értékesítésével igyekeztek a pénzáradékokhoz szükséges anyagiakat előteremteni, és próbáltak – ezen túlmenően – életkörülményeiken javítani. A zord környezetű és éghajlatú hegyvidéken mezőgazdasági termékeik eladásából akár jó hasznot is vallottak. Piacként egyrészt a megye északi harmadában található mezővárosokat (Homonna, Gálszécs, Varannó, Sztropkó), részben a megye határain kívül eső városokat (Sáros megyében Eperjes, Bártfa, Kurima, Hanusfalva, Ungban Ungvár) jelölték meg. Kizárólagos vonzáskörzete egyiküknek sem tudott kialakulni, számos településen négy-hat piac és vásáros helyet is meg-

neveztek, mint értékesítési célpontot. „A búzát és mást otthon is el tudjuk adni, de Homonnán, ahova két óra alatt eljutunk, jobban eladjuk” – vallották a Círóka Hosszúmezőiek. Homonna Bresztó és Homonna Zbojna lakói úgy vélték, hogy termékeiket egyenesen „haszonnal” adhatják el. Másutt a haszon szó mellé a „szép” vagy a „jó” jelző is oda kerülhetett. Több település lakosai Eperjesre vitték termékeiket, ahol nemcsak gabonájukat, hanem aprójószágukat is el tudták adni. (A vallomásokban itt is a távolságot emelték ki. Fekete Patak 2 1/2 mérföldre, Agyagos 3 mérföldre feküdt Eperjestől.) Az összeírók Eperjest is megtisztelték szabad királyi városi rangjának hangsúlyozásával. „Eperjes szabad királyi városa nincs messze tőlünk, ahol termékeinket haszonnal eladhatjuk” – vallották Mogyoróska lakosai. Ugyanők öt másik települést (Hanusfalva, Sztropkó, Varannó, Homonna és Gálszécs „mezővárosok”) is megneveztek értékesítési helyként. A sztropkóiak – akiknek évente hét országos vásáruk is volt – „alkalmas utakon” eljuthattak Kurimára, Bártfára, Homonnára, Varannóra, ahol ipari termékeiket bármikor könnyen eladhatták.

Eladható termékeik közül a régió lakosai legtöbbször a szarvasmarhát és a juhot nevezték meg, ami bizonyára többnyire saját szaporulatból származott, de lehet, hogy maguk is értékesítésre vásárolták. „Pénzt azzal kereshetünk, hogy juhainkból és marháinkból eladunk” – vallották Tóth Jablonya lakosai. „Juhokat, bárányokat, kecskéket vásárolunk, amit haszonnal tovább adunk” – olvashatjuk Nechvál Polyánka vallomásában (mindkét település a Papini kerületben). Juhokkal kereskedtek Kladzszány lakosai is.

A vallomások ugyanakkor a kereskedés sajnálatos szűküléséről is tanúskodnak. Az északi kerületek települései korábban bekapcsolódhattak a Lengyelországgal folytatott kereskedelembe. Ezt a kereskedelmet azonban az adott korszakban az állami vámpolitika kezdte korlátozni. „Régebben, amíg nem tiltották, Lengyelországba szarvasmarhával kereskedtünk” – folytatódik Nechvál Polyánka lakosainak termékeik értékesítéséről szóló, említett vallomása. „Ha szabadon járhatnánk Lengyelországba, néhány termékkel ott is kereskedhetnénk, mivel csak két mérföldre van tőlünk” – vallották Zubna lakosai (Papini kerület).

A megye lakossága termékei eladásán kívül – ha nem is a legkönnyebben, de mindenesetre a legkézenfekvőbb módon – munkájával tudott pénzhez jutni. A helybeli szőlőbirtokok és a Hegyalja a megye jelentős részén biztosítottak kereseti lehetőséget a lakosságnak. „Minthogy közel vadnak az hegyaljai városok, az ottan lévő szőlőkben kapójával, nemkülönben tulajdon borának eladásából a szegítség pénzt kereshet” – olvashatjuk Alsó Dobsza lakosainak vallomásában. Bekecsen úgy vallottak, hogy „Vagyon szőlőhegye az helységnek, és azon az uraságnak is, mellyekben a lakosok kétkezi munkájok után pénzt szerezhettek”. Csanáloson a vallomástévők a munkalehetőséget is jó lehetőségnek (jó módnak) ítélték: „Két mérföldnyire való hegyaljai szőlőknek műveléséből vagyon jó mogyok az pénznek keresésében.” Lehet, hogy a „jó mód” kifejezés – a jó lehetőség értelmében –, a fizikai munkát inkább csak szemlélő nemesi biztosok tetszését elnyerve került be a vallomások jegyzőkönyvébe, tény az, hogy a Szerencsi kerület számos más telepü-

lésének szövegében is megtalálhatjuk. Esetenként persze az emberi természet különbözőségére is találhatunk utalást. Girincs lakosai szerint, „akik nem restellik a fáradságot, az hegyaljai és miskolci [!] szőlőhegyekben jó módjok van a keresetben, annyal inkább, hogy közel vannak”. A hegyaljai szőlők mellett a miskolci munkalehetőség Kak község vallomásaiban is felbukkan.

A munkát biztosító hegyaljai településeken természetesen középpontba kerültek a helyi, vagy a szomszédos településeken található szőlők körüli feladatok. Munkát szinte mindenütt vállaltak, bár elsősorban a rászorulóknak (a szegényeknek) számára tartották szükségesnek. Keresztúr vallomástévőinek egyik mondata, amelyben a munkalehetőségekre kellett volna válaszolniuk („ezen városnak szomszédságában fő szőlőhegyek vagynak”), meglehetősen szenvtelenül hangzik. Jól egészítheti ki ez véleményüket, amely szerint a piacozás a „szegénység” számára fontos, mert ott „holmiját pénzre fordíthatja”. Mégis az ő vallomásukból olvashatjuk ki, hogy mennyire megtisztelő feladatnak tekintették a környék lakói a szőlőművelés szak-képzettséget igénylő szakaszaiban való részvételüket. Arról vallanak ugyanis, hogy olyan „I. classishoz tartozó szőlőkben, melyeken külső urak jobbára szőlőknek a javát bírják, azért mind tavaszkor, mind pediglen nyárban a lakosok pénzt kereshetnek”.²¹³ Más lakosai (valamennyien zsellérek) úgy nyilatkoztak, hogy a helység „jó, finum bortermő szőlőhegyein... a lakosoknak és szegénységnek annak idejében minden nap kézimunkával pénz keresésében jó alkalmazossága vagyon”. A „szegénység” pénzkereseti lehetőségét hangsúlyozták a tokajiak is. Vallomásuk szerint éltek a munkalehetőséggel a rátkai svábok is. A felesleget nem termelő, így termékeik eladásából jövedelemmel nem rendelkező tolcsvaiaknak pedig különösen fontos volt, hogy minél jövedelmezőbb munkát találjanak. A helyi szőlő számukra nemcsak a kapálás és szedés fáradságos munkáját kínálta. „Sok és fő bortermő hegyek és szőlők vagynak ezen város határán. Minthogy pedig nagy részét a jobb hegyeknek földes- és külföldi [értsd: más vidéken lakó] urak bírják, azoknak szelei körül való vincellérkedés, és a szőlőhegyeknek megművelése nagy módot ad a pénz circulatiojára az helybelieknek, sőt vidékieknek is a pénzkeresésre és haszonvételre.”

E kiemelkedő szőlővidéken kínálkozó munkalehetőségeket messze a Hegyalján túl is igyekeztek kihasználni. Ahogyan a megye középső, és néha még az északabbi kerületeiben birtokos földesurak szüretkor a Hegyaljára parancsolták jobbágyaikat, úgy mentek oda a keresetért ugyanezen kerületek zsellérei, napszámosai. A Bodrogköz népe „az közel lévő újhelyi promontoriumra mehet, az kinek tetszik”. Az Alsó Berecki lakosainak vallomásából idézett kijelentés igazát több más településen felvett vallomás is megerősítheti. A Zempléni-medencében újra a hegyaljai szőlők jelentettek vonzerőt a kereset után vágyóknak. De a hegyaljai szőlőkbe még a Göröginyei kerület két-három napi távolságra lévő településeiről is jártak dolgozni. (Alsó Ladiskócon 2 napot, a még északabbra fekvő Hrubón 3 napot említettek.) A megye Ung vármegye fölé benyúló két kerületében (Papini és Szinnai) a lakosok

²¹³ Takács–Udvari, III. 182.

az Ungvár környéki szőlőkben találhattak munkalehetőséget. Jóval kevesebben, de jártak dolgozni az Alföldre is, szinte függetlenül attól, hogy milyen távol laktak tőle. (Közelebbi földrajzi meghatározás nélkül Dargón egy napi járóföldet, Sókúton 5 mérföldet emlegettek, ami legfeljebb a peremvidék eléréséhez lehetett elég.)

A szőlőmunkák mellett kedvező pénzkereseti módnak ígérkezett a fuvarozás. A vállalkozó kedvűeknek a megyében különösen kedvező lehetőséget kínált a sószállítás, amelynek azonban speciális kocsi (és igásállat) feltételei voltak. A délebbi kerületekben – úgy látszik – a hegyaljai szőlőmunkát jövedelmezőbbnek vélték a só fuvarozásánál, ami így háttérbe szorult, bár természetesen nem hiányozhatott teljesen. A Szerencsi kerületben Bekecsen éltek is vele. „Sóval kereskedhetik ezen helység. Tokaj városa, az hol sót szokták mérni, két mérföldre lévén.” A szőlőktől távolabb fekvő települések lakosainak a Nagy Tárkányban lévő sólerakat (*depositorum*) kínált szállítási lehetőséget. Onnan szállították ugyanis a darabos sót Sóvárra, ahol párolással (főzéssel) tisztították, majd küldték tovább a nagymihályi vagy a homonnai raktárakba. A Bodrogköz két kerületének több községében (Alsó- és Felső Berecki, Kis Géres, Kis Rozvágy, Szent Mária stb.), mint lehetőséget említették, amivel nem tudtak élni, mondván, hogy nincs annyi marhájuk, hogy erre a munkára fordíthatnák. Ezzel szemben az Újhelyi, a Gálszécsi és a Homonnai kerület több településéről is vallották, hogy sót szállítanak: az abaraiak és csábóciak Tárkányból Sóvárra, a csábóciak Sóváról tovább, a terebesi sóházba is, a bánóciak, berettőiek, butkaiak stb. pedig Sóváról a nagymihályi sóházba, az alsó-hrabóciak mindkét irányba stb. Terebes és Sókút szinte az egész – a két településről elnevezett – kerületnek lehetőséget nyújtott a sóházakba való fuvarozásra (pl. Isztáncs, Kásó, Kis- és Nagy Ruszka, ill. Agyagos, Bánszka, Rudlyó, Zamutó stb.). A tehetősebb falvak lakói még büszkélkedtek is lehetőségeik kihasználásával. Varannó Csemernye (Sókúti kerület) lakói azt vallották, hogy „só fuvarozással bármikor pénzt kereshetnek”. De az említettekén kívül számos más településen is hivatkoztak a fuvarozásra vagy szekerezésre a jövedelemszerzés forrásai között (Cselej, Egres – Gálszécsi kerület; Barancs, Bosnyica, Kazsu – Terebesi kerület).

Kevésbé eredményesen tudták kihasználni a sószállítást, mint jövedelemforrást az északi, hegyvidéki falvak lakosai. A megye északnyugati sarkában, a Sóvárhoz közelebb fekvő Varannói és Sztropkói kerületben még jó néhány olyan település akadt, amelynek lakói tudtak élni a fuvarozással. A nagybreznicaiakhoz „Homonnán, Sztropkón és más királyi harmincados helyeken” közel voltak a sóraktárak, és ezért lehetőségük nyílt arra, hogy fuvarozással pénzt keressenek. A megye északkeleti sarkában található három kerületben (Göröginyei, Papini, Szinnai) ezzel szemben a fuvarozást már alig néhány településen említették. Inkább a hiányára panaszkodtak, aminek oka az volt, hogy nem rendelkeztek megfelelő szekérral és igásállattal. A porubkaiak (Szinnai kerület) úgy vallottak, hogy Sóváról szállíthaták volna a sót Homonnára, ha megfelelő szekereik és marháik lettek volna.

A sószállításon kívül persze a lakosok mást is szívesen fuvaroztak. A Keleti-Beszkidék hágóin áthaladó kereskedelem sokaknak nyújtott erre kedvező lehetősé-

get. Kladzany lakosai bort és egyéb kereskedelmi árut fuvaroztak. „Módunk van fuvarozással pénzt keresni, különösen pedig borszállítással. Amit a lengyel határra viszünk” – vallották Lyubise lakosai. „Egyesek közülünk régebben Lengyelországba és Homonnára jártak fuvarozni” – olvashatjuk a krasznbrodiai vallomásában. „Pénzért jószággal szánthatunk, fuvarozhatunk” – nyilatkoztak a kohanóciak (mindhárom település a Papini kerületben). Csertész lakosai nem nevezték meg, hogy mit szállítanak Homonnára és Lengyelországba, kereskedők és zsidók megbízásából.

A szegényebb vidékek lakosai ugyanakkor csak áhítoztak a fuvarozásból származó kiegészítő jövedelem után. A Göröginyei kerületben – ahol a vallomásokban a pénzkereseti források között oly gyakran emlegették a hegyaljai szőlőmunkákat – igen ritka a fuvarozásra való hivatkozás (Göröginye, Alsó Ladiskóc). A települések többségében csak kívánságként merült fel, mint jövedelemforrás. Szerettek volna vele élni a borróiak is: „Lengyelországtól nem messze lakunk, az út mentén. Ha fuvarlehetőség akadna, fuvarozhatnánk.” Habura lakosai úgy vallottak, hogy „Sem fogatos munkákkal, sem gyalogszerben nincs módunk pénzt keresni, mivel közelünkben semmilyen város nincs.” Másutt viszont bevallották, hogy a fuvarhoz szükséges eszközeik és állatállományuk hiányzik. „Módunkban állna Viravára bort szállítani, ha erre való szekereink és jószágunk lenne” – vallották Alsó Jablonka, Hankóc és Dedasóc (Papini kerület) lakói szinte egybehangzóan. Pedig ugyanebben a kerületben a lyubiseiek arra hivatkoztak, hogy módjuk van fuvarozással pénzt keresni, különösen pedig borszállítással, amit a lengyel határra visznek.

A megye parasztlakosai számos más lehetőséget is találtak arra, hogy valamiféle kiegészítő jövedelemre tegyenek szert. Az Újhelyi kerületben Abarán, Dubrókán Falkuson, Hegyiben és Kácsádon a pálinkafőzést emlegették, ami a Homonnai kerület számos falujában is biztos jövedelmet kínált. Ugyancsak jó jövedelemkiegészítésnek számított a szőlőt nem termő északi kerület lakosai számára is, bár itt nem nevezték meg, hogy miből, melyik gyümölcsből főzték (emlékezzünk, Fényes Elek szerint Homonnától északra a szilva sem ért meg rendesen). A vidék lakosainak találékonysága nyilván megfelelő alapanyaghoz juttatta őket. Aligha hiányozhatott a pálinkafőzés azokban a kerületekben, amelyekben a vallomásokban – nyilván más, jövedelmezőbb elfoglaltságok felvétele, vagy az összeírók szemhunyása miatt – külön nem tértek ki rá.

Az egyes régiók lakosai által értékesíthető árucikkek között a hagyományos paraszti gazdaságon túlmutató termékeket is találhatunk. Fontos árucikk volt a fa, szinte nélkülözhetetlen mint energiaforrás (tűzifa), de a szőlészethez-borászathoz szükséges kiegészítők (karók, hordók) alapanyagaként is. Kis Ráskán hordót készítettek, Kozmán szőlőkarót faragtak. Az északi Novoszedlica lakosai fenyőszindelyt készítettek, amit helyben tudtak eladni. Szürnyeg lakói szálfat úsztattak le a Bodrogon. Északon sokfelé emlegették a favágást (fakitermelést), mint jövedelemforrást. Szöllöske lakói a Bodrogonban halásztak, Szécs Keresztúr gazdái gyümölcscecetet készítettek. Kézműves termékeket természetesen elsősorban a városok lakosai készítettek és értékesítettek. „Mezővárosunk piacán minden termékünket el tudjuk

adni, sőt bármivel kereskedhetünk is... Iparunk és mesterségünk termékeit városunk évente ötször tartott vásárain, továbbá a szomszédos mezővárosokban, Nagymihályban, Homonnán és Gálszécsen jó haszonnal el tudjuk adni” – vallották a varannóiak. Az északi kerületekben azonban a falusi lakosságnak is volt egy ipari terméke, a „fehér posztó” (amit néhány településen egyszerűen durva-posztóként vettek be a vallomásokba). A Göröginyei, a Papini és a Szinnai kerület vallomásaiban szinte sztereotip fordulatként emlegetik készítését és eladását. „Olyan posztót állítunk elő, amelyből ruhánk is készült. El is adunk belőle” – vallották Kálna Rosztoka lakói. A falvak egy részében saját kalló malom működött, mások esetében a közelben lehetett ilyent találni. „Olyan posztót állítunk elő, amelyet magunk is viselünk. Kallóink pedig egy fél mérföldre vannak, ahol ki tudjuk verni a posztót és aztán eladhatjuk”, olvashatjuk a ladomériak vallomásában, amely a biztosokat a helybeliek öltöztetével igyekszik meggyőzni igazukról. Ezeknek a „mellékfoglalkozásoknak”, és a belőlük származó kiegészítő jövedelmeknek volt köszönhető, hogy több északi falu pénzbeli járadéka (taksája) meglepően magasra szökhetett.

A parasztlakosság helyzete, a regionális rétegződésen túl, mindenképpen jelentős eltérést mutatott a megye különféle tájegységei között. A déli kerületek – és elsősorban a Hegyalja – lakosai, ha türelemmel és elszántsággal bírtak, jobb megélhetést tudtak biztosítani maguknak, mint az északabbi kerületek jobbágyai. Nyilván ők tiltakoztak a lehangosabban, ha viszonylag kiegyensúlyozott életszínvonalukban valamiféle kedvezőtlen változás (pl. az 1750/60-as évek romlása) következett be. A lakosság gazdálkodási kedvét ugyanakkor növelte megélhetésének viszonylagos biztonsága. A szolgáltatásaik növelésére panaszkodó gazdák a települések többségében megfelelőnek (és többségében elegendőnek) vélték szántóik és réteik nagyságát, bár akadtak kivételek is. Csanáros lakói inkább csak a lakosság számához viszonyítva találták kevésnek szántójukat. Erdőbénye lakosai ugyancsak úgy nyilatkoztak, hogy a szántó – amit a helybeliek nem telki-állományként bírtak, hanem „egymástól vásárolták” –, a lakossághoz viszonyítva kevés. A sárospatakiak arról panaszkodtak, hogy a szomszédságukban „épült” négy falu (Petrahó, Ardó, Trautzonfalva, Károlyfalva) következtében csökkent a szántójuk.

A középső kerületek lakóinak nyugalalmában, beletörődésében minden bizonnyal szerepet játszott az a körülmény, hogy szinte kivétel nélkül örökös jobbágyként vették fel őket az összeírásba. Még északabbra, a Beszkidek földrajzilag nem túl magas, a gazdálkodás szempontjából mégis kedvezőtlen hegyoldalain élő szegény, betevő falatjáért is keményen megküzdő lakosság élt. A szinte kivétel nélkül örökös függőségben élő jobbágyságról összességében is azt mondhatjuk el, amit Takács Péter a homonnai uradalom lakóiról mondott el.²¹⁴ Patriarchális keretek között, archaikus termelési szerkezettel és technológiai színvonallal, a rendi struktúra által korlátozva, a regionális földrajzi adottságok lehetőségeit kihasználva élték életüket.

---

²¹⁴ Takács Péter, 1997. 75–97.

Helyzetükre, szolgáltatásaikra az északi régió lakosai mégsem panaszkodtak. A vallomások inkább beletörődésről tanúskodnak. Az itteniek elfogadták örökös jobbágyi mivoltukat, nem próbáltak elégedetlenkedni miatta, vagy éppen lázadni ellene. Nem egy jelét találjuk annak, hogy elégedetlenség helyett a vallomástevők a megélhetés pozitív vonásait próbálták kiemelni. Számos faluban utaltak arra, hogy a természettel szemben hangoztatott panaszaiuk ellenére van jövedelmük, amiből szolgáltatásaikat teljesíteni tudják. Ha a kifejezés nem tükrözne egyértelmű lebecsülést, akkor azt is mondhatnánk, hogy beletörődésük valamiféle igénytelenségről tanúskodott. A földesúri hatalommal szembeni engedelmesség megkívánta, hogy adománynak tekintsék azt, ha valami után nem kellett járadékot fizetniük. Borró lakói azt vallották, hogy a falunak saját erdeje van, ahová „minden fizetés nélkül odahajthatjuk a jószágot és táplálhatjuk”. Ciróka Béla vallomásában az szerepel, hogy „Makk ha terem, egy hegyet urunk minden fizetség nélkül »tetetésre« átbocsájt”. Aranyos Patak lakóinak azonban már fizetniük kellett, ha falujuk erdejében makkoltattak: „Jó bükkerdők van, amelyben, ha terem, fizetség ellenében makkoltathatunk” – vallották. Nyomorúságukat és a gazdálkodás kockázatát csak hitük tudta enyhíteni. Csábóc falunak „gyümölcsös kertjei vannak, melyekből a jó Isten áldása mellett haszon várható”. Dávidvágás lakosai szerint „tölgyerdejük is van, és ha az Úristen jó termést ad, ingyen makkoltathatnak”. Az erdők bő termése azonban nem mindenütt bizonyult kedvezőnek. Bánszka lakói úgy vélték, hogy „Ha az Úristen makkot ad, a következő évben az egerek roppant sokasága miatt kárt szenvednek”.

A földesúri járadékok vagy az állami adók alapját összeíró biztosok általában szigorú szemmel figyelték a jobbágygazdaságokban fellelhető javakat, vagyontárgyakat. A dicalis összeírások egyik tétele mégis arra utal, hogy bármennyire is tagolható volt gazdaságilag és vagyoniilag a megye parasztsága, életkörülményeikben a nemesi összeírók csekély különbséget észlelhettek. A szántóföldek, rétek, szőlők és a többi vagyontárgy gondos osztályba sorolása után ugyanis akadt egy olyan kategória, amelyben az osztályba sorolás gyakorlatilag kudarcba fulladt. Ez az adóköteles (paraszti) házak minősítése volt. Első osztályú adóköteles házat az 1776-i dicalis összesítés a megye 16 855 paraszti háza között egyet sem talált, II. osztályba is mindössze 1246-ot tudtak sorolni (7,4%). Ezek is kivétel nélkül a két hegyaljai kerület településein voltak találhatóak, 689 a Tokaji, és 557 a Pataki kerületben. Az összeírók számára némi nehézséget jelenthetett, hogy az egyes településeken belül nem tudtak differenciálni, így a Tokaji kerület négy (Keresztúr, Mád, Tállya, Tokaj), a Pataki kerület három (Olaszliszka, Sáros Patak, Tolcsva) településének minden lakóháza a II. osztályba került. A Tokaji kerületben egyébként a II. osztályú lakóházak száma (689) meghaladta a III. osztályúakét (542), a Patakiban (557) sem sokkal maradt el azokétól (585). A dicalis összeírásban feltüntetett adózó házak száma (16 855) egyébként több volt, mint a gazdák (jobbágyok és inquilinusok) együttes száma (15 895), ami remélhetőleg azt jelentette, hogy mind a jobbágyok, mind a házas zsellérek saját – mégoly nyomorúságos – házaikban lakhattak. A gazdák és a házak arányát a 49. táblázatban mutatom be.

49. sz. táblázat.
A gazdák és a házak aránya az egyes kerületekben

	Kerület neve	Gazdák száma	Házak száma	Százalékos eltérés
1	Szerencsi	1 421	1 536	108,09
2	Tokaji	1 065	1 231	115,59
3	Pataki	985	1 142	115,94
4	Királyhelmei	535	544	101,68
5	Zétényi	710	765	107,29
6	Újhelyi	939	999	106,39
7	Gálszécsi	770	775	100,65
8	Terebesi	867	875	100,92
9	Sókúti	690	746	108,12
10	Homonnai	1 335	1 406	105,32
11	Varannói	1 040	1 093	105,10
12	Sztropkói	839	876	104,41
13	Göröginyei	1 149	1 203	104,70
14	Papini	1 820	1 870	102,75
15	Szinnai	1 727	1 794	103,88
	Megyei összes	15 892	16 855	106,04

A táblázat egyébként jól illusztrálhatja, hogy az adóköteles lakóházak a két hegyaljai kerületben nemcsak osztályba sorolásukkal tudták meghaladni a megyei átlagszínvonalat,²¹⁵ hanem a gazdák számához viszonyított arányukkal is (ami – más tényezők mellett – következhetett a nem kizárólagosan mezőgazdasági foglalkozásúak magasabb arányából). A lakóházak száma a Gálszécsi és a Terebesi kerületekben állt legközelebb a gazdák számához. A kerületi átlagok ezúttal is jelentős helyi eltéréseket takarhatnak, amelyek azonban ebben az esetben nem annyira a táji eltérésekből, mint inkább a települések jellegéből adódtak. Sátoraljaújhelyen az arány – minden bizonnyal a megyeszékhelyen a közigazgatásban foglalkoztatott nem nemesi alkalmazottak jelenléte miatt, valamint iparosodásának köszönhetően – jóval meghaladta az átlagot. Itt 188 gazdára 231 ház jutott (122,87%). Mádon ezzel szemben 158 gazdának mindössze 80 háza volt (50,63%). Ennek egyik oka az lehetett, hogy a településre nem voltak jellemzőek a nem mezőgazdaságból (termelő munkából) élő lakosok (hivatalnok, egyháziak), de az is, hogy a gazdag hegyaljai települést nagyobb, kőből épült házak jellemezték, amelyek több családot is befogadhattak. Persze nem mindenütt a foglalkozás vagy a hivatalviselés vezetett az adóköteles házak magas arányához. Ez ugyanis a legmagasabb az egyébként semmiben sem kiemelkedő – amúgy meglehetősen kevés lakosú – Hoportyon volt (20 gazda, 27 ház, 135,00%).

²¹⁵ Ezt erősítheti meg, hogy a megyei összesítés lehangoló besorolása nem mindig felel meg a települési ívek adatainak. Utóbbiak több helységben is rögzítettek I. osztályú házakat, amelyeket a megyei összesítésben alacsonyabb osztályba soroltak. Így Tolcsva 159 I. osztályú házáat II. osztályúvá, Erdőbénye 187 ugyancsak I. osztályú házáat III. osztályúvá minősítették. A hegyaljai településeken több hasonló esettel is találkozhatunk.

A PARASZTI MUNKA ÉRTÉKE

A feudális korban a földbirtokosok nem tartották szükségesnek, hogy pénzre számítsák át a jobbágyaik által teljesített munka- és természetbeni járadékok értékét. A természetbeni forma (katonai beszállásolás, *oralis* és *equilis porció*, *forspont*) az állami kötelezettségek esetében sem volt ismeretlen, a paraszti adók nagyságát azonban ezúttal pénzösszegben fejezték ki, s ebből vonták le az esetenkénti (természetbeni) teljesítések pénzre átszámított értékét. Az állam számára mindenesetre elengedhetetlennek bizonyult a parasztság adózőképességének minél teljesebb körű felmérése, hogy ennek arányában oszthassák fel a terheket. Ebből a célból készítették az adóalapot feltüntető dicalis összeírásokat. Dologi vonatkozásaikra (föld, jószág, ingatlan) már eddig is sokat hivatkoztunk. Nem hiányozhatott azonban belőlük a személyi oldal sem, bár ennek százalékos nagysága nem mutatkozott különösen magasnak. Az egyes kategóriák megoszlását több év adatainak felhasználásával az 50. sz. táblázatban mutatom be.

50. sz. táblázat.

*A dicalis összeírások adókulcsainak aránya
néhány 1776–1800 közötti évet figyelembe véve*²¹⁶

Dica fajtája	1776		1786		1788		1794		1800	
	Száma	Ará- nya %	Száma	Ará- nya %	Száma	Ará- nya %	Száma	Ará- nya %	Száma	Ará- nya %
Ház- népre kivetett	10 244 1/4	14,06	30 340 7/8	13,21	31 057	16,00	25 701 3/4	18,84	21 777 1/4	20,21
Jószág utáni	6 195 1/8	8,50	19 721 7/8	8,59	22 559	11,62	22 434 1/4	16,45	15 025 1/4	13,94
Telek utáni	31 154 1/8	42,75	29 044	12,35	27 542 5/8	14,19	32 615 1/4	23,91	27 100	25,15
Szer- kívtüli	14 784 1/8	20,28	123 141 3/8	53,61	91 917 7/8	47,36	4 269 1/8	3,13	2 499 3/4	2,32
Közös haszon- vételek	10 493 7/8	14,41	18 191 7/8	7,92	20 927 1/8	10,78	51 350 3/4	37,65	41 369 1/8	38,39
Összes	72 871 1/2	100	22 9678	100	194 061 1/8	100	136 386	100	107 771 7/8	100

A vizsgált negyedszázad alatt több adókulcs megváltozott, de a közöttük fennálló arányok módosulását nem magyarázhatjuk egyedül ezzel. A háznépre és a jószágokra kivetett dicák számának növekedése az 1780-as évek végéig nem járt ará-

²¹⁶ A táblázatban a korabeli összeadások végeredményeit vettem át, amelyek nem mindig egyeznek saját számításaimmal. Magam azonban – az adatok irdatlan mennyisége miatt – nem tudtam a helyesbitést minden évre elvégezni. A kétféle számítással viszont nem lehetett volna egyértelműen kiszámolni az arányokat.

nyuk alapvető megváltozásával. A jószágokra kivetett dicák arányának mérsékelt emelkedése tükrözheti az állattartás hasznának növekedését a paraszti jövedelmek között, de ugyanakkor a hivatalos politika figyelmének fokozódását is a paraszti jószágállománnyal kapcsolatban. (Ami jelenthette a jószágirtás ösztönzését, de azt is, hogy pontosabb kimutatásokat vezettek róluk.) Feltűnő viszont a telek- (szántó, rét, szőlő, kert, ház) utáni kategória arányának drasztikus csökkenése. Pedig a paraszti jövedelmek legnagyobb része a földekből származott, ami talán a legjobban követhető, és ezáltal ellenőrizhető is lett volna. Zemplén megyében a kategória jövedelmeit külön növelhette a szőlőművelés, amely 1776-ban 6928 dicával az összes dica egytizedét (9,5%). Később azonban a belőle származtatott jövedelem aránya jóval kisebb lett. 1788-ban 6900 $\frac{1}{4}$ dicával már csak az összes dica 3,5%-át, 1800-ban pedig 3,8%-át adta. A csökkenést csak részben magyarázhatjuk az adókulcsok változásával. A vizsgált időszak végén szűkebb szőlőterületet írtak össze, mint az elején. A csökkenés valójában folyamatos volt (1776: 18 860 kapás; 1786: 17 935 kapás; 1788: 15 618 $\frac{5}{8}$ kapás; 1800: 10 273 $\frac{1}{8}$ kapás). A szántóföldek adatai ennél is jelentősebb csökkenést mutatnak (1776: 136 513 $\frac{1}{8}$ hold; 1786: 78 636 $\frac{3}{4}$ hold). Az 1776-i első – az úrbérrendezést kevéssel követő, és így adataiban annak még megfelelő – dicalis összeírás után, a következő évtizedben az újabb felmérésekbe egyre kevesebb szántó került be. A helyzet csak a II. József korabeli kataszteri felmérés idején (bizonyára annak hatására) változott meg. Az összeírt szántó 1788-ban 25 0391 $\frac{1}{8}$ holdra emelkedett (ez a növekedés a szőlőre vonatkozó adatokat nem érintette). Időközben persze alaposan megváltoztak az adókulcsok, így a közel háromszoros nominális emelkedés sem állította vissza az 1776-os adókvetés magasabb arányát. Érdemes felfigyelnünk rá, hogy a császár halála után újra a csökkenő tendencia érvényesült (1794: 212 114 $\frac{3}{8}$; 1800: 62 498 $\frac{1}{2}$ hold!). A csökkenés okát talán a kategóriához tartozó vagyontárgyak, így a szántók (és szőlők) eltitkolásának szándékában kell látnunk, bár ezt éppen a kategóriába bevont ingatlan vagyontárgyak esetében gondolhatnánk a legkevésbé valószínűnek. Tény, hogy ezek az ingadozások nem erősítik meg a dicalis összeírások hitelességébe vetett bizalmunkat.

A legszembetűnőbb változást mégis az ún. „szerkívíli” (szó szerint: soronkívíli) adóalap kategória drasztikus fogyása mutatja. Oka tulajdonképpen az egyik – számunkra ellenőrizhetetlen adóalapot tartalmazó, a kvetés esetlegességére is lehetőséget nyújtó – adókulcs kiiktatása volt. A hatóságok által kiosztott, nyomtatott dicalis táblázatokra a megyében 1776–1793 között a meglévő rovatok (a különféle bérleti díjak, benne az italmérés, mészárszék, olajütő, hasznberek, napszám, árusítások stb. alapján kiszámolt dicák) mellé kézírással újabb rovatot vezettek be, amelyet a „rendkívíli jövedelmek felosztásának” (azaz adóalapba való felvételének) szükségességével indokoltak.²¹⁷ A rovat az összesítés alapját képező községenkénti felmérésekben nem szerepelt, egyénekre tehát nem vetették ki, kizárólag a kerületi összesítésekben került az egyes községek adókulcsai közé. A jövedelmek többi ro-

²¹⁷ Eredeti szövege: *Titulo extraordinario beneficio et necessitate inducenda a proportionibus.*

vatától eltérően, nem állt mögötte konkrét, pénzben kifejezett jövedelem sem (ami például a bérleti jövedelmek dica számát meghatározta). Nagysága – meghatározhatatlansága ellenére, vagy talán éppen ennek következtében – mind abszolút számaiban, mind arányában évről évre növekedett. Míg 1776-ban nem érte el a kivett összes dica egyötödét (13 571, 18,6%), addig tíz év múlva meghaladta a dicák felét (1786: 119 937 1/2 dica, 52,22%) s ezen nagyság körül maradt a következő években is (1788: 83 986 1/2 dica, 49,6%). Meghatározatlan kivetési alapja, valamint a kivetésében lehetséges esetlegesség (részhajlás) miatt a rovat 1794-ben eltűnt az összeírásokból, természetesen megnövelve a többi kategória – azok közül is elsősorban a közös haszonvételek – arányának nagyságát.

Annak kiszámítását, hogy a gazdáknak (jobbágyoknak, házas- és házatlan zseléreknek) végül mennyi adót kellett fizetniük, szinte lehetetlenné teszi, hogy az egyes községek dicalis összeírásaiban csak az adóalapot képező személyek, jószágok, ingatlanok számát tüntették fel, a belőlük következő dica számok és az általuk kivett adó nagyságát nem. Ezt csak a települések adatait összegző számsorokban találhatjuk meg. Így csak bonyolult számítással lehetne kiszámítani, hogy mennyi adó jutott egy jobbágy-, vagy zsellér-háztartásra. Tény, hogy a gazdáknak (nyilván elsősorban a zselléreknek) még a napszámban kapott fizetségért is adót kellett fizetniük. Ha mégis feltételezzük, hogy az adó javarészét a jobbágyok fizették, akkor annyit be tudunk mutatni, hogy hány dica, és ebből következően mennyi adó jutott (volna) egy jobbágyra. Ezt az 51. sz. táblázatban számoltam ki.

51. sz. táblázat.
Egy jobbágyra jutó dicaszám ill. adóösszeg²¹⁸

Évszám	Jobbágyok száma	Összes dica száma	Egy jobbágyra jut	Kivetett adó / Rft	Egy jobbágyra jut / Rft
1776	12 122	72 871 1/2	6	111 736	9,7
1777	12 141	72 871 1/2	6	111 736	9,2
1778	14 695	72 871 1/2	4,9	121 452	8,2
1784	12 030	72 871 1/2	6	121 452	10,0
1785	12 197	72 871 1/2	6	131 168	10,75
1786	13 812	229 678	16,6	153 839	11,1
1788	14 695	194 061 1/8	13,2	155 248	10,5
1794	14 286	136 386	9,5	140 932	9,8
1800	12 757	107 771 7/8	8,4	145 491	11,4

Az összeírások – amint ez már a 48. sz. táblázatból is nyilvánvalóvá válhatott – a nyolcvanas évek végéig a megyére kivetett adó emelkedését tanúsítják, amit (talán a török háború befejeződése következtében) enyhe mérséklődés követett. Mivel a dicaszámok a nyolcvanas évek közepéig nem változtak, a jobbágyság számának

²¹⁸ A táblázatban – a 48. sz. táblázattal ellentétben – csak a jobbágyokkal számoltam.

emelkedése az egy jobbágyra jutó dicsaszámban ellensúlyozni tudta ezt a növekedést. Az egy jobbágyra jutó dicsaszámban tapasztalható két jelentősebb változás (1786, 1794) az adókulcsok megváltozása miatt következett be. Az egy jobbágyra jutó adóösszege azonban érdemben végül ez sem változtatott. A paraszti differenciálódás figyelembe vétele nélkül, a gazdáknak a jobbágyokkal való azonosításával²¹⁹ persze a fenti eredmények meglehetősen hipotetikusak maradnak. A meglévő adatok alapján egyedül annyit tudunk kikövetkeztetni, hogy mennyire értékelte a hatalom a személyi rovatokban szereplő személyeket. Mivel a jobbágyok, zsellérek, családtagok „értékét” dica számmal is kifejezték, ennek alapján kiszámolhatjuk, hogy mennyi adót kellett fizetniük saját személyük után. A gazdák dicalis értékének változásait a 52. sz. táblázatban szemléltetem. (A táblázat számai azt mutatják, hogy hány személy után vetettek ki egy dicányi adót.)

52. sz. táblázat.

*Az úrbéresek és a családtagok után kirótt dicsaszámok*²²⁰

Kategória	1776–1785	1786–1788	1794–1800
Jobbágy	2	1	1
Fia	4	2	2
Leánya	8	8	4
Fivére	4	2	2
Zsellér	4	1	1
Házatlan zsellér	4	1	1
Szolga	4	4	4
Szolgáló leány	8	8	8

Az 52. sz. táblázat szerint a jobbágyoknak kezdetben fél dicára kivetett adót kellett fizetniük, míg 1788-tól kötelezettségüket egy dicányi adóra emelték. Hasonló érték- – azaz adó- – növekedést mutatnak a többi rovat adatai is, a férfi szolgálók kivételével. A jobbágyok 16 év feletti fiai és a fivérek esetében az adókulcs négyről kettőre, a leányok esetében nyolcra négyre csökkent. A legjelentősebb emelkedés a zsellérek és házatlan zsellérek esetében ment végbe, ahol négyről egy főre csökkent az adókulcs, azaz adójuk négyszeres dicára emelkedett. (Érdekes, hogy az úrbéresek – jobbágyok, zsellérek – feleségét, valamint az utóbbiak gyermekeit nem számolták külön.) A személyi rovatba sorolt lakosok felértékelése természetesen a rájuk kivetett dicák számának növekedését is eredményezte, amit néhány év esetével az 53. sz. táblázattal mutatom be:

²¹⁹ Az 51. sz. táblázat adatait nem abszolutizálhatjuk, mivel a jobbágyokra vetíti a zsellérek által fizetett adókat is, holott ezen réteg tagjai – a jobbágyok családtagjaival, a szolgálkával és szolgáló leányokkal ellentétben – nem a jobbágyi háztartásokban éltek, és ennek megfelelően önállóan adóztak.

²²⁰ Az 1789–1793 közötti dicalis összeírások példányai meglehetősen foghíjasok, így vizsgálataim során mellőztem őket.

53. sz. táblázat
A háznép dicáinak megoszlása²²¹

Kategória	1776		1786		1800	
	Lélek-szám	Dicák szá-ma	Lélek-szám	Dicák szá-ma	Lélek-szám	Dicák szá-ma
Jobbágy	12 133	6 066 1/2	13 812	13 812	12 757	12 759
Fiai	4 111	1 027 3/4	5 975	3 087	3 270	1 635
Leányai	935	116 7/8	1 513	198 3/8	315	78 3/4
Fivérei	2 033	508 1/4	2 975	1 486	2 278	1 089
Zsellér	3 738	1 899	6 085	6 085	5 083	5 062
Házatlan zs.	985	246 1/4	4 687 1/2	4 685 1/2	1 047	1 045
Szolgák	1 349	337 1/4	2 216	553 3/4	365	91 1/4
Szolgáló le-ányok	339	42 3/8	1 056	132 3/4	138	17 1/4
Összesen		10 244 1/4		30 042 3/8		21 777 1/4

Azt is ezen táblázat alapján tudjuk kiszámolni, hogy mennyi adót kellett fizetniök a lakosoknak, ha csak személyüket vesszük figyelembe. (A változások érzékeltetése érdekében ezúttal a korábbiaknál több év adatát tüntetem fel.)

54. sz. táblázat.
Mennyi adó jutott egy lakosra rénes forintban kifejezve²²²

Kategória/Év	1776	1778	1786	1788	1794	1800
Jobbágy	0,77	0,83	0,67	0,80	1,03	1,35
Fiai	0,38	0,41	0,33	0,40	0,52	0,67
Leányai	0,19	0,21	0,08	0,10	0,26	0,34
Fivérei	0,38	0,41	0,33	0,40	0,52	0,67
Zsellér	0,38	0,83	0,67	0,80	1,03	1,35
Házatlan zsellér	0,38	0,41	0,67	0,80	1,03	1,35
Szolgák	0,38	0,41	0,16	0,20	0,26	0,34
Szolgáló leányok	0,19	0,21	0,08	0,10	0,13	0,17

Mivel az összeírásban 60 krajcáros rénes forinttal számoltak, ebből kiderül, hogy a jobbágyok személyük után 40 krajcártól (1786) 1 Rft 21 krajcárig (1800) terjedő összeget fizettek, ami persze töredéke volt az egész adójuknak. Sommásan tehát azt mondhatjuk, hogy az egyes jobbágyok értéke az állam számára 40 krajcártól 1 Rft 21

²²¹ Az 53. sz. táblázatban is a korabeli összeadások eredményeit fogadtam el, amelyek nem feltétlenül azonosak saját eredményeimmel. (Kizárólag az 1776-i összeírásban szereplő 12 933 jobbágyot (ez nyilvánvaló tollhiba) javítottam 12 133-ra, ami után a dicát is számolták. Saját összeadásom alapján persze a jobbágyok száma 12 122 lett volna.) – A dica-számok egyébként matematikailag nem feltétlenül pontosan adják a lélekszám várt hányadosát, mivel az egyedi esetekben (tizedesszámok helyett) törtekkel számoltak, amelyekben nem mindig tudták kifejezni a várt eredményt.

²²² Az egy dicára jutó adóösszeg 1776-ban 1,53 Rft, 1778-ban 1,67 Rft, 1786-ban 0,67 Rft, 1788-ban 0,80 Rft, 1794-ben 1,03 Rft, 1800-ban 1,35 Rft volt.

kracárig terjedt. Hozzájuk legközelebb a zsellérek álltak, akiknek adója a kezdeti 22 krajcáról az 1786-i változtatással felzárkózott a jobbágyokéhoz (maximuma ennek is 1 Rft 21 kr). A legszerényebb adót a jobbágyok leányaira és a cseléd lányokra vetették ki, bár az előbbieket a két utóbb idézett összeírásban előrébb kerültek. Adójuk 5 krajcártól 12 1/2 krajcárig, a leánygyermeké 20 1/2 krajcárig terjedt. A dicális összeírások sokrétű kimutatásaiban – és ezáltal a parasztek által fizetett adók között – azonban ezek a tételek csak meglehetősen szerény összetevőt alkottak. Összegükre és arányukra a korábbiakban a személyes kategória számainál hivatkoztam.

A paraszti munka értékét a hatóságok egy másik összeírásban is megpróbálták körülhatárolni. Az 1800-ban készített megyei jövedelemösszeírás számaiból következtethetünk arra, hogy Zemplén megye jobbágyai milyen jövedelmeket tudtak biztosítani a birtokosaiknak. Az összeírás 17 jövedelmi kategóriájából legalább öt közvetlenül az úrbéreseket által teljesített járadékokat, valamint a földművelésből származó jövedelmeket – így a jobbágyoktól, zsellérektől és házatlan zsellérektől, a zsellérek földjéről és a telken felüli földről származó jövedelmeket – tartalmazta. (Természetesen a jobbágyok munkája állt az allodiális gazdaságból, a kisebb királyi haszonvételekből és a szőlőből származó jövedelmek mögött is, ezeket azonban akkor elkülönítve tüntették fel.) A megye birtokainak összjövedelmeként a felmérések 25 576 1/2 fiktív sessio (az összeírásban alkalmazott előírás szerinti 24 Rft-tal számítva 61 3894 rénes forint) eredményre jutottak. A közvetlenül a jobbágyoktól származó földesúri jövedelmeket tartalmazza a 55. sz. táblázat.²²³

55. sz. táblázat.

*Közvetlenül a parasztoktól származó földesúri jövedelmek az 1800-i nemesi jövedelemösszeírás szerint*²²⁴

Jövedelem fajta	Jövedelem nagysága sessioban	Jövedelem összege Rft-ban	Összes jövedelem %-ában
Jobbágyoktól (egész telek)	8 941 1/4	214 590	34,9
Zsellérektől	1 047 1/8	25 131	4,2
Háztatlan zsellérektől	59 1/2	1 428	0,2
Zsellérek birtokáról	198 3/8	4 761	0,8
Telken felüli földből	932	22 368	3,6
Közvetlen úrbéres jövedelmek	11 177 7/8	268 269	43,7
Megyei összes jövedelem	25 576 1/2	613 836	100,0

²²³ Az összes jövedelem esetében nem a birtokosok, hanem a birtokok jövedelméről beszélünk, mivel az összeírásban – különösen a szőlőbirtokok esetében – zálogosok, bérbbe vevők stb. (lengyelek, zsidók, pataki tanárok, esetenként jobbágyok) is szerepelnek. Az úrbéres jövedelmekkel azonban általában a nemesi birtokosok rendelkeztek.

²²⁴ A táblázat kizárólag a közvetlenül az úrbéresektől származó földesúri jövedelmeket tartalmazza, s mellőzi a kisebb királyi haszonvételeket továbbá a szőlőből származó jövedelmeket. Összege ezért nem éri el a 100%-ot.

A bennünket most érdeklő kategóriák közül – a jobbágyi- és zsellér-szolgáltató-sokból – tehát a földesuraknak 11 177 7/8 teleknyi jövedelmük (268 269 Rft, az összes jövedelem 43,7%-a) származott. A helyi eltérések a megye települései között természetesen ezen a téren is jelentősek lehettek: míg a hegyaljai Tállya földesurainak jövedelme 954 6/8 telek (22,9 ezer Rft) volt, addig a sztropkói kerületben fekvő Kriszlócé mindössze 3 telek (72 Rft).

A földrajzilag igen változatos Zemplén megye tájegységeinek különbségeit, és a jobbágyi járadékok – e különbségektől függő – hozadékának eltéréseit egyébként a dicalis összeírások adatai is jól érzékeltethetik. A megyei átlagok mögött ugyanis jelentős regionális eltérések mutatkoznak, amit az 1776-i összeírás kerületi adatai alapján az 56. sz. táblázatban kívánok bemutatni.

*56. sz. táblázat.
Az egy jobbágyra jutó dicaszám és adónagyság kerületenkénti eltérései
az 1776-i dicalis összeírás alapján*

	Kerületek neve	Jobbágyok száma	Összes dica száma	Egy jobbágyra / dica	Összes kivett adó / Rft	Egy jobbágyra / Rft
1.	Szerencsi	1 050	8 296 6/8	7,9	12 721,68	12,1
2.	Tokaji	127	8 237 3/8	64,8	12 630,64	99,4
3.	Pataki	377	6 579 3/8	17,4	10 088,80	26,8
4.	Királyhelmecei	458	3 102 5/8	6,8	4 759,40	10,4
5.	Zétényi	609	2 550 7/8	4,2	3 910,96	6,4
6.	Újhelyi	683	5 161 3/8	7,56	7 912,18	11,6
7.	Gálszécsi	586	3 779 3/4	6,45	5 796,19	9,9
8.	Terebesi	693	4 602 3/8	6,64	7 056,64	10,2
9.	Sókúti	578	3 767 7/8	6,52	5 770,41	9,9
10.	Homonnai	1 086	5 564 7/8	5,12	8 532,03	7,8
11.	Varannói	859	3 991 3/8	4,65	6 273,88	7,3
12.	Sztrapkói	732	3 324	4,54	5 096,80	6,9
13.	Göröginyei	1 046	3 612 1/4	3,45	5 538,97	5,3
14.	Papini	1 660	5 307 7/8	3,20	8 141,27	4,9
15.	Szinnai	1 578	4 890 3/4	3,10	7 499,72	4,7
	Megyei összes	12 122	72 769 1/2	6,00	111 729,57	9,2

Azt, hogy a hegyaljai települések jó részét magába foglaló Tokaji és Pataki kerületben az egy jobbágyra jutó dica-szám és ennek megfelelően az adó nagysága kiugróan magasra szökkent (Tokaji kerület: 64,8 dica, 99,4 Rft; Pataki: 17,4 dica, 26,8 Rft), az magyarázza, hogy a két kerületben a zsellérek száma jóval meghaladta a teljes jobbágyok számát. (A Tokaji kerületben az 1152 úrbéresből [jobbágy és kétféle zsellér] 1025 volt zsellér, a Patakiban 1048-ból 671. A jobbágyok aránya így a két kerületben 11% ill. 36% volt.) A két kerületben tehát érdemben nem lehetne a

zsellérek nélkül számolni, a táblázat eredménye így e két kerületben aligha a való-ságot tükrözi. (A zsellérek és jobbágyok összeadása viszont az ellentétes oldalról tette volna illuzórikussá az eredményt.) A megye többi egységében ugyanakkor a zsellérek aránya jóval alacsonyabb maradt. (A megyei összesítésben a 15 017 úrbé-resből 2884 fő [19%] volt zsellér. Ha viszont a két hegyaljai kerület úrbéreseit le-vonjuk, a maradó 14 797 személyből 1188 fő marad zsellér, ami csak 8,0%-ot tesz ki.) Talán mégsem tévedek nagyot, ha tehát számításaimban a többi igazgatási egy-ség esetében a dica számokat és az adót mégis a jobbágyok között osztom fel. En-nek a számításnak az adatai jól mutatják a megye földrajzi régiói között mutatkozó eltéréseket. A táblázatban feltüntetett területi egységek közül az Alföld peremén fekvő Szerencsi, a Bodrogló északabbi területén található Királyhelmeci, vala-mint a Zempléni-medence termékeny földjeire kiterjedő Újhelyi és Gálszécsi kerü-letben az átlagot meghaladó számokkal találkozunk. Ugyanakkor a Bodrogló vi-zenyősebb, terméketlenebb vidékeire szorult Zétényi, valamint a Zempléni-medence északabbi vidékein található Homonnai kerületben, továbbá a Keleti-Beszkidék hegyvonulatai között található valamennyi kerületben sem az egy job-bágyra jutó dicák, sem az utánuk fizetendő adó nagysága nem érte el az átlagot.

Hasonló, a tájegységek közötti eltérést igazolhatják a parasztságnak tulajdoní-tott jövedelmek rovatai az 1800-i összeírásban. Az úrbéresektől származó jövedel-mek sessio-számai ez esetben nem valóságos személyeket (vagy telkeket) jelöltek, hanem becsült jövedelmet. Az 57. sz. táblázatban azt próbálom bemutatni, hogy milyen arányt foglaltak el a földesúri jövedelmek között a jobbágyoktól származó jövedelmek, és hogyan oszlottak meg ezek a megye kerületei között. Feltüntettem azt is, hogy hány sessio (á 24 Rft) jövedelmet tudott szolgáltatni egy jobbágy. (A százalékos adatok így két, egymástól eltérő viszonyítást fejeznek ki: két oszlopban a kerület részesedését az azonos típusú megyei jövedelmekből, a harmadikban – a jobbágyjövedelmek esetében – az adott kategórián belüli részesedést!)

A táblázat szemléletesen mutatja mind a kerületek közötti jövedelemarányokat, mind azoknak a jövedelmeknek a vidékenkénti eltérését, amelyeket a jobbágyoknak és a zselléreknek tulajdonítottak. Az összeírásban megyei átlagban a jövedelmek bő egyharmadát (34,9%) az egyes jobbágyok személyéhez (közvetlen földesúri járadé-kaikhoz) kapcsolták. A magas arány az egyes kerületek között erős differenciálódást, jelentős különbségeket tett lehetővé. Legalacsonyabb a két hegyaljai kerületben volt, a Tokajiban alig az összes jövedelem egyharmada (3,1%, oka a jobbágyok koráb-ban említett alacsony száma). Az összeírók számára e gazdag vidéken – úgy látszik – a jobbágy munka, mint jövedelemforrás, másodlagosnak tűnt a szőlőből származtatott jövedelmek és a különféle haszonvételek mögött. Növekedett a jobbágyok értéke azokban a kerületekben (Szerencsi, két bodroglói, a Zempléni-medencében lévő ke-rületek), amelyekben a birtokosok sajátkezelésű szántót (majorságot) műveltettek. A Gálszécsi és a Terebesi kerületben egy jobbágytól (még ha töredék telkes is volt) a 24 Rft-os sessionál magasabb jövedelmet vártak el. A jobbágyok értékének megha-tározásában a másik végletet a Keleti-Beszkidék hegyvonulatai közé ékelődött falvak

jelentették, ahol sem majorság, sem szőlő nem volt, s a különféle haszonvételek szerepe is jóval lecsökkent. A megye északi kerületében a birtokosok jövedelmei között általában az egyes jobbágyoknak tulajdonított 24 Rft-ok kerültek a legfőbb helyre. Arányuk a kerület jövedelmei között – más értéktermelő tényezők hiányában – négy kerületben is meghaladta az 50%-ot. A vidék szegénységét ebben a vonatkozásban inkább abból mérhetjük le, hogy az egy jobbágyra jutó sessio szinte ugyanezekben a kerületekben bizonyult a legalacsonyabbnak.

Az összeírás a megyében tisztas létszámban képviselt zsellér- és házatlan zsellér kategóriáknak ugyanakkor jövedelmi szempontból nem tulajdonított jelentősebb szerepet. A két kategóriától mindössze a földesúri jövedelmek 4,33%-át származtatták. Az inquilinus réteghez rendelt jövedelem négy kerületben haladta meg a 100 sessiot, a két legjövedelmezőbb kerület éppen az a kettő (Tokaji, Pataki), amely a Hegyalját is magába foglalja. E két kerületből származott a zsellérjövedelmek majdnem egyharmada.

57. a-b-c táblázat.

A jobbágyoktól és a zsellérek két csoportjától származó jövedelmek részesedése az egyes kerületek földesúri jövedelmeiből²²⁵

a)

	Kerületek	Összes jöv. / sessio	Megyei jöv. %-a	Jobbágyoktól	Összes jöv. %-a	Részesedése a kat. jövből / %	Jobbágyok száma	Egy jobbágyra jutó sessio
1	Szerencsi	2 604	10,2	791	30,4	8,8	1 099	0,72
2	Tokaji	4 396 3/4	17,2	138 3/8	3,1	1,6	162	0,85
3	Pataki	1 786 5/8	7,1	199 1/8	11,1	2,2	341	0,58
4	Királyhelmei	1 020 1/4	4,0	433 3/8	42,4	4,85	550	0,79
5	Zétényi	1 260 3/8	4,9	683 7/8	54,2	7,65	703	0,97
6	Újhelyi	1 937 3/8	7,7	537 1/8	27,7	6,01	798	0,67
7	Gálszécsi	1 519 1/2	5,9	643 1/8	42,3	7,19	571	1,13
8	Terebesi	1 669 1/2	6,5	726 3/4	43,5	8,13	686	1,06
9	Sókúti	1 039 5/8	4,1	491 3/8	47,2	5,50	582	0,84
10	Homonnai	2 590 1/2	10,1	803 1/4	31,0	8,98	1 060	0,76
11	Varannói	1 280 1/4	5,0	694	54,2	7,76	921	0,75
12	Sztropkói	862 1/8	3,3	460 1/4	21,5	5,15	810	0,57
13	Göröginyei	906 7/8	3,5	712 1/4	78,5	7,97	920	0,77
14	Papini	1 314 1/2	5,1	846 1/8	64,3	9,46	1 688	0,50
15	Szinnai	1 388 1/2	5,4	780 3/4	56,2	8,73	1 866	0,42
	Megyei összes	25 576 1/2	100,0	8 941 1/4	34,9	100	12 757	0,70

²²⁵ Mivel a jövedelem összeírás 1800-ban készült, a táblázatban a jobbágyok és zsellérek számát is az 1800-i dicalis összeírásnak megfelelően tüntettem fel.

b)

	Kerületek	Összes jöv. / sessio	Megyei jöv. %-a	Zsellérektől	Összes jöv. %-a	Részesedése a kat. jövből / %	Zsellérek száma	Egy zsellérré jutó sessio
1	Szerencsi	2 604	10,2	80 3/4	3,1	7,71	385	0,21
2	Tokaji	4 396 3/4	17,2	202 1/2	4,6	19,35	1 128	0,18
3	Pataki	1 786 5/8	7,1	120 3/8	6,7	11,50	732	0,16
4	Királyhelmeci	1 020 1/4	4,0	33 1/4	3,3	3,18	202	0,16
5	Zétényi	1 260 3/8	4,9	51 1/8	4,0	4,88	198	0,26
6	Újhelyi	1 937 3/8	7,7	110 5/8	5,7	10,53	536	0,21
7	Gálszécsi	1 519 1/2	5,9	86 1/2	5,7	8,26	233	0,37
8	Terebesi	1 669 1/2	6,5	72 1/2	4,3	6,93	368	0,20
9	Sókúti	1 039 5/8	4,1	49 3/8	4,8	4,72	241	0,20
10	Homonnai	2 590 1/2	10,1	114 1/4	4,4	10,91	534	0,21
11	Varannói	1 280 1/4	5,0	50 1/4	3,9	4,80	153	0,33
12	Sztropkói	862 1/8	3,3	33 1/2	1,6	3,20	73	0,46
13	Göröginyei	906 7/8	3,5	11 1/4	1,2	1,07	102	0,11
14	Papini	1 314 1/2	5,1	12 3/8	0,9	1,18	68	0,18
15	Szinnai	1 388 1/2	5,4	18 1/2	1,3	1,77	130	0,14
	Megyei összes	25 576 1/2	100,00	1 046 3/4	4,1	100,00	5 083	0,21

c)

	Kerületek	Összes jöv. / sessio	Megyei jöv. %-a	Házatlan zsellérektől	Összes jöv. %-a	Részesedése a kat. jövből / %	Házatlan zsellérek száma	Egy h. zsellérré jutó sessio
1	Szerencsi	2 604	10,2	5 1/2	0,2	9,24	13	0,42
2	Tokaji	4 396 3/4	17,2	15 1/2	0,4	26,05	148	0,10
3	Pataki	1 786 5/8	7,1	3 1/2	0,2	5,88	80	0,04
4	Királyhelmeci	1 020 1/4	4,0	1 5/8	0,1	2,73	23	0,07
5	Zétényi	1 260 3/8	4,9	7/8	0,1	1,47	16	0,05
6	Újhelyi	1 937 3/8	7,7	2 1/2	0,1	4,20	118	0,02
7	Gálszécsi	1 519 1/2	5,9	6 1/4	0,4	10,50	250	0,03
8	Terebesi	1 669 1/2	6,5	4 3/8	0,3	7,35	164	0,03
9	Sókúti	1 039 5/8	4,1	1 3/4	0,2	2,94	7	0,25
10	Homonnai	2 590 1/2	10,1	10 1/4	0,4	17,23	173	0,06
11	Varannói	1 280 1/4	5,0	2 3/4	0,2	4,62	12	0,23
12	Sztropkói	862 1/8	3,3	0	0	0,00	11	0,00
13	Göröginyei	906 7/8	3,5	1/4	0	0,42	6	0,04
14	Papini	1 314 1/2	5,1	3/4	0	1,26	6	0,13
15	Szinnai	1 388 1/2	5,4	3 5/8	0,3	6,09	20	0,18
	Megyei összes	25 576 1/2	100,00	59 1/2	0,23	100	1047	0,06

A kerületen belüli százalékos arány azonban ebben a két kerületben mégsem mutatkozik kiugrónak, mivel ez a térség más kategóriákban is a jövedelmezőbbek közé tartozott. Nem kiemelkedőek a két kerület adatai az egy zsellérré jutó sessio-nagyságban sem. Az északi kerületek részesedése még ebből a szerény jövedelemből is igen csekély. A subinquinus kategória jövedelmeit mindössze két kerületben (Tokaji, Homonnai) értékelték 10 sessio fölé, négy másikban viszont egy sessio alá becsülték. (Közülük a Sztropkói kerületben, ahol pedig 11 házatlan zsellér élt, subinquinus jövedelmet egyáltalán nem tartottak számon.) Csak érdekesség, hogy a zsellérek viszonylag szerény száma miatt az egy főre (inquinus, subinquinus) jutó sessiók számában egyik kategóriában sem igazán találunk táji eltéréseket. (Hacsak nem tekintjük annak a házatlan zsellérek esetében a Szerencsi kerület 0,42 sessionyi részesedését.)

58. sz. táblázat.
Mekkora földről származtattak egy teleknyi jövedelmet
az 1800-i nemesi jövedelemösszeírásban

	Kerületek	Jobbággyi szántók nagysága / kat. hold	Jobbággyi jövedelem / sessio	Hány kat. holdról származtattak egy sessionyi jövedelmet
1	Szerencsi	15 953,8	791,0	20,17
2	Tokaji	3 083,6	138,4	22,28
3	Pataki	4 542,2	199,1	22,81
4	Királyhelmeci	7 379,5	433,4	17,03
5	Zétényi	8 012,0	683,9	11,72
6	Újhelyi	10 562,1	537,1	19,66
7	Gálszécsi	12 773,1	643,1	19,86
8	Terebesi	13 008,2	726,8	17,90
9	Sókúti	12 294,4	491,4	25,02
10	Homonnai	19 951,8	803,3	24,84
11	Varannói	22 351,3	694,0	32,21
12	Sztropkói	15 981,0	460,3	34,72
13	Göröginyei	20 084,3	712,3	28,20
14	Papini	32 228,5	846,1	38,09
15	Szinnai	28 648,0	780,8	36,69
	Megyei összes	226 919,9	8 941,3	25,37

A jobbágmunka jövedelmezőségének korabeli értékeléséhez azzal is közelebb kerülhetünk, ha megpróbáljuk kiszámítani, hogy mekkora földterületről származtattak egy teleknyi jövedelmet az 1800-i nemesi jövedelemösszeírásban. Az évenkénti dicalis összeírások lehetőséget teremtenének arra, hogy adataikat használjuk fel a szántóföldek nagyságának bemutatására. Ezek hitelessége azonban éppen a századforduló éveiben válik igen kétségesé. Míg 1776-ban a megyében 136 513 1/8 magyar hold szántó után vetették ki az adót, 1788-ban csak 79 051 3/8 hold, 1800-ban pedig 62 498 1/2 hold került a megyei összesítésbe. Éppen ezért az 58. sz. táblázatban a paraszti szántó

nagyságára a II. József korabeli kataszteri felmérés adatát vettem figyelembe, amely ugyan jóval több, mint a dicális összeírásokban feltüntetett földnagyság, a valóságot azonban jobban tükrözi, mint az utóbbi.

A táblázat arányai valójában megerősítik ismereteinket a megye táji eltéréseiről. Míg a szántóföldi művelés számára alkalmasabb bodrogközi és a Zempléni-medencében található kerületekben az összeírók 20 kat. h. alatti szántóról is elképzelhetőnek véltek egy sessionyi jövedelmet, addig a megye északi kerületeiben ehhez másfélszer-kétszer annyi földet tartottak szükségesnek.

Bár a 18. század utolsó harmada-negyede a paraszti értékek és jövedelmek pontosabb nyilvántartásához vezetett (jelentős ösztönzést adott ennek az úrbérrendezéskor felvett tabellák sora), a birtokosok ennek nyomán sem igazán törekedtek arra, hogy a paraszti munka értékét és értékteremtő erejét számokban is kifejezzék. A paraszti munka értékére tehát közvetlen utalást egyik általunk vizsgált összeírásból sem kaphattunk, arra azonban mégis elegendőnek tarthatjuk őket, hogy adataikból az eltérő természeti (földrajzi) adottságú területek jobbágyaitól származó járadékok és adók különbségeire és azok arányára következtethessünk.

VII. BIRTOKOSOK, NEMESEK

A FÖLDTULAJDONOSOK TÍPUSAI

Az adó- és járadékterhek javarészét viselő parasztság esetében természetesnek számít a hatóságok érdeklődése az adófizetők anyagi helyzete, ingatlan és (néha ingó) javai iránt. Ez az érdeklődés számos, a történettudományban nagy haszonnal forgatott forrás létrejöttéhez vezetett. Annál kiábrándítóbb, hogy a társadalom másik oldalán (annak felső kategóriáiban, részben egyenesen a csúcán) álló birtokosok vagyoni vagy jövedelmi viszonyaira mennyivel kevesebb forrásanyaggal rendelkezünk. Azokat a dokumentumokat pedig, amelyek esetenként mégis némi betekintést engedtek volna ebbe (mint a II. József korabeli kataszteri felmérés íveit), a nemesek igyekeztek megsemmisíteni. Zemplén megyében azonban – a kutató szerencséjére – erőfeszítéseik mégsem jártak teljes sikerrel. A földtulajdonosok kategóriáinak és vagyoni tagolódásuknak vizsgálatába így a szokásosnál több forrást tudunk bevonni.

Az általam használt anyagok közül a legkorábbiak, az úrbérrendezés tabellái, másutt is hozzáférhetőek a kutatók számára. Vizsgálatuk eddig is számos értékes eredményre vezetett. Felhő Ibolya a dunántúli megyék anyagát adta ki, míg Fónagy Zoltán a szűkebb (Erdély, Horvátország és Szlavónia nélküli) ország 44 vármegyéjének adatait igyekezett táblázatokba foglalni.²²⁶ Fónagy Felhő Ibolya kategorizálását követte mind a földtulajdonosok társadalmi (jogi) állásának, mind vagyoni helyzetüknek megállapításánál. A legtöbb birtokkal természetesen a nemesség rendelkezett, általában személyes (családi) birtokok, ritkábban közbirtokosság formájában. A nemeseken kívül a kincstár (kamara), az egyház (világi papság, szerzetesrendek) és a szabad királyi városok rendelkezhetek úrbéres birtokkal, valamint a rajta élő úrbéres népességgel. A kincstári birtokok esetében Fónagy elkülönítette a kamarai és a korona-birtokokat, azon az alapon, hogy míg az előzőek eladományozhatóak voltak, az utóbbiak elidegeníthetetlenek számítottak.²²⁷ Az egyházi birtokok csekély kivétellel a római katolikus klérus javait jelentették. De a kategórián belül a világi papi birtok lehetett püspöki, káptalani, prépostsági, szemináriumi birtok (általában intézményi birtokként, de esetenként a testület tagjának egyedi tulajdonaként is). A szerzetesrendi javak kilenc rend között oszlottak meg. A római katolikus egyházon kívül a görög katolikusoknak voltak szerény (rendszerint kolostori) birtokaik.

²²⁶ Felhő, 1970.; Fónagy, 1999. 1141–1191.

²²⁷ Fónagy, 1999. 1164.

Nagyjából ugyanezeket a kategóriákat találhatjuk meg Zemplén megyében is, néhány kivétellel. A megyében szabad királyi városi birtokkal nem találkozhatunk.²²⁸ (Bár Zemplénben szabad királyi város nem volt, a közeli Kassával ápoltság gazdasági kapcsolatok éppen nem zárták volna ki az ilyen jellegű birtokszerzést.) Az egyházi birtokok között ugyanakkor – ha jelentéktelen nagyságban is – de szerepet kaptak a helyi egyháziak (plébánosok magánbirtoka, közösségük „eklézsiai” földje) birtokai is. Az úrbéres földek megoszlását a birtokkal rendelkezők típusai között az 59. sz. táblázatban mutatom be, egyben összehasonlítva az egyes kategóriák birtokainak országos és megyebeli arányait. (A számok az úrbéres szántók arányát mutatják.)

59. sz. táblázat.
Az úrbéres szántók megoszlása a tulajdonos-típusok között
az úrbéri tabellák alapján

Földtulajdonosok típusa	Országos		Zemplén megye	
	Szántó / kat. hold ²²⁹	Százaléka	Szántó / m. hold	Százaléka
Nemesi magánbirtokos	3 559 387	71,7	125 784	93,31
Kamarai	438 731	8,8	1 601 1/2	1,19
Szabad királyi városé	45 112	0,9	0	0,00
Egyházi birtok	889 345	17,9	7 484 1/8	5,55
Helyi egyházi birtokos	?	?	51 3/4	0,05
Közbirtokosság	?	?	30	0,02
Ismeretlen	33 809	0,7	1 208 1/8	0,88
Összesen	4 966 384	100,0	136 159 1/2	100,00

A táblázat azt mutatja, hogy Zemplén megyében a nemesség az országos átlagnál magasabb arányban rendelkezett úrbéres szántóval. A többi tulajdonos-kategória ugyanakkor messze elmaradt az átlagtól. A kamara alig az országos átlag negyedének, az egyház annak harmadának megfelelő birtokkal rendelkezett. A földesurak persze nemcsak a jobbágyi szántóval rendelkeztek, hanem réttel, kerttel (belső telekkel), sőt magával az úrbéres személyével is. Mivel ezek birtoklásában mutatkozhatott némi eltérés a szántóföldek arányához képest, adatait a 60. sz. táblázatban mutatom be.

²²⁸ Szabad királyi városi birtok a 44 vármegye közül 13-ban fordult elő, ezek közül azonban a Dunántúlra (Felhő Ibolya kutatási területére) mindössze egy, nevezetesen Baranya esett.

²²⁹ Főnyer idézett munkájában (1999. 1155–1156.) kataszteri holddal számol. Mivel a táblázatban nem elsősorban a birtoknagyságokat, hanem az arányokat kívántam összehasonlítani, a megyei adatoknál megtartottam az eredeti forrásban szereplő magyar hold nagyságokat..

60/a-b. táblázat.

Egyéb úrbéres javak megoszlása a tulajdonos-típusok között
Zemplén megyében az úrbéri tabellák alapján²³⁰

a)

Tulajdonos-típusok	Száma	%-a	Telekszám	%-a	Rét / kaszás	%-a	Kiegészítés / hold	%-a
Magánbirtokos	447	95,92	5740 1/8	93,13	42 363	91,60	4694 7/8	94,76
Kamarai	3	0,64	78 1/8	1,27	678	1,47	18 3/4	0,38
Egyházi nagybirtok	9	1,93	341	5,54	3 136 5/8	6,78	240 1/2	4,85
Helyi egyházi	5	1,07	3 3/8	0,05	42 1/2	0,09	5/8	0,01
Közbirtokosság	2	0,43	1/2	0,01	26 3/4	0,06	0	0,00
Összesen	466	100,00	6160 1/4	100,00	46 246 7/8	100,00	4954 3/4	100,00

b)

Birtokosok típusa	Jobbágyok száma	%-a	Zsellérek száma	%-a	Házatlan zs. száma	%-a
Magánbirtokos	11 862	92,93	3434	79,18	776	86,41
Kamarai	183	1,43	460	10,61	29	3,23
Egyházi nagybirtok	710	5,56	412	9,50	91	10,13
Helyi egyházi	8	0,06	31	0,71	2	0,22
Közbirtokosság	1	0,01	0	0,00	0	0,00
Összesen	12 764	100,00	4337	100,00	898	100,00

A nemesség kiemelkedő helyét a birtokosok között a tabellák többi rovata is megerősíti. Javaik aránya egyedül a házatlan zsellér (subinquinus) kategóriában süllyedt valamivel 90% alá. Bebizonyosodott az is, hogy az úrbérrendezéskor az egyházi nagybirtokok nemcsak szántóföldjüket tekintve kerültek a magánbirtokosok mögé a második helyre, hanem az összes többi területen is.²³¹ A birtokosok persze a megyében is a római katolikus egyház intézményeire és (esetenként) méltóságviselőire korlátozódtak, kizárólag ők rendelkeztek feudális birtokkal és a hozzá tartozó úrbéres népességgel. A tabellák szerint az egyházi nagybirtokosok nagyjából 5–7%-ban részesültek a birtokból és annak jobbágy lakosaiból. Kivételt a két zsellér kategória jelentett, amelyek esetében az arány meglehetősen ellentétesen alakult, a házas zsellérek esetében meghaladva a 10%-ot, hogy a házatlan zselléreknél 3,2%-ra mérséklődjön. A püspökségek meglehetősen koncentrált birtokállománnyal rendelkeztek. A szepesi püspökség²³² és

²³⁰ A táblázatból ezúttal kihagytam az ismeretlenek/azonosítatlanok adatait.

²³¹ Az egyes kategóriákhoz tartozó birtokosok (nemesi magán, egyházi stb.) megoszlásával és arányaival a kötet külön fejezeteiben foglalkozom, ezért itt csak a legáltalánosabb problémákra térek ki.

²³² A püspökség voltaképpen megelőlegezetten (tehát idő előtt) került be a birtokosok közé, hiszen csak 1776-ban állították fel. Mária Terézia kezdeményezésére az addig az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó szepesi, lipői és árvai főesperességekből alakították ki. Káptalanja – társakáptalan formában – a középkor óta működött. – A püspökség szerepeltetésének furcsaságára a tabellákon már Fónagy (1999. 1164.) is felfigyelt.

a mellé rendelt káptalan egyharmad-kétharmad arányban osztozott Olaszliszka úrbéres földjén és népességén, Esterházy Károly egri püspök (akit a tabellán név szerint is feltüntettek) a bodrogházi Szent Mária község (Királyhelmei kerület) csaknem kizárólagos birtokosa volt. Az egyházi nagybirtok jelentősebb részét ugyanakkor különféle kolostori birtokok tették ki. A birtokosok között még szerepelt a jezsuiták két (pataki és szatmári) rendháza, bár a pápa a rendet már a megyei tabellák zömének készítését megelőző évben, 1773-ban feloszlatta. Úrbéres birtokkal rendelkezett a pálosok négy (sajóvári, terebesi, újhelyi, varannói) valamint a premontreiek egy (leleszi) rendháza. A későbbi összeírásokból derül ki, hogy az imregi minorita rendháznak, valamint a krasznibrodai bazilita kolostornak is voltak birtokai a megyében, bár úrbéres jellegű javakkal (és népességgel) a tabellák szerint nem rendelkeztek.

A birtoknagyság alapján Felhő Ibolya a nemesi magánbirtokosok hét kategóriáját alakította ki, amelyet Fónagy Zoltán is átvett. Az első csoportba a tízezer hold feletti birtokosokat sorolták, majd az 5–10 ezer, az 1–5 ezer, az 500–1000, a 100–500 hold közötti, végül a 100 hold alatti úrbéres földdel rendelkezők következtek. Az első kategóriába dunántúli birtokai alapján is 22 birtokos tartozott, országosan viszont 62. Fónagy Zoltán számítása szerint a birtokosok 1,1%-ának (elnevezése szerint a 62 „latifundium” tulajdonosnak) a kezében volt a birtokok 56,2%-a (2 millió hold). 5–10 ezer hold között birtokolt 48 nagybirtokos (0,9%, 325 ezer hold, 6,5%), 1–5 ezer hold között 293 nagyközépbirtokos (5,3%, 599 ezer hold, 12%), 500–1000 hold között 325 középbirtokos (5,8%, 231 ezer hold, 4,7%), 100–500 hold között 1312 kisközépbirtokos (23,5%, 296 ezer hold, 6%), végül 100 holdnál kevesebb földje volt 2464 kisbirtokosnak (44,2%, 88 ezer hold, 1,8%). A nemesek egyötödének (töredék birtokos) nem volt úrbéres földje, a közéjük tartozó 1075 földesúrnak csak zsellérei voltak. Az úrbérrendezés szabályai szerint házhellyel (belső telekkel), vagy egynyolcad teleknél kisebb külsőséggel az ő zsellérei is rendelkezhetek, birtokosaik így az összeírások szerint végül 500 hold földet mégis magukénak mondhattak.

Ha a tulajdonos-kategóriák esetében sikerült is a megyei arányokat összevetnünk az országos arányokkal, a birtokosok vagyoni besorolásánál ugyanezt aligha tehetjük meg. Egyetlen megye adatai mindenképpen eltörpülnek nemcsak az országos, hanem a dunántúli adatok mellett is. Pedig megyénk birtokosai – legalábbis a legtehetősebbek – nem álltak rosszul. Ha a Zemplén megyei birtokosok más megyékben bírt úrbéres javait is figyelembe vesszük, kiderül, hogy a Felhő Ibolya besorolásában első csoportba – a Fónagy Zoltán által latifundium tulajdonosnak nevezett nagybirtokosok közé – azok közül, akiknek Zemplénben is volt birtokuk, nyolcan is bekerültek. A Keglevich családnak összesen 17 977, Csáky István grófnak 17 789, Csáky Imre grófnak 17 535, Aspremont János Gobert grófnak 15 578, Andrassy István grófnak 15 611, Orczy Lőrinc bárónak 14 569, Barkóczy János grófnak 10 854, az Almásy családnak 10 839 holdnyi birtoka volt. A zempléni birtokokat esetükben sokszor szomszédos (Abaúj, Borsod, Szabolcs, Ung), vagy más

északkelet-magyarországi megyékben (Bereg, Heves, Szatmár) található birtokok egészítik ki. Néhányan a Felvidék nyugatabbi megyéiben (Gömör, Szepes, Trencsén, Nyitra) is rendelkeztek birtokkal. De ha csak a Zemplén megyei úrbéres birtokokat vesszük figyelembe, a két Csáky gróf, Almásy Mihály (aki más megyékben alig rendelkezett birtokkal, de így is összesen 7132 holdja volt), Barkóczy János, valamint Szirmay Sándor ezzel is bekerültek volna a második (5–10 ezer hold közötti birtokkal rendelkező ún. nagybirtokosok) kategóriájába. Azt, hogy Zemplén megye ezekkel a számokkal (tehát a latifundium tulajdonosok vagy nagybirtokosok számával) milyen helyet foglalt volna el valamiféle megyei sorrendben, nem vizsgáltam. Esterházy Miklós herceghez (299 729 hold úrbéres föld²³³) és a Dunántúl más latifundium birtokosaihoz képest a nevezettek szinte jelentéktelen birtokokkal rendelkeztek. Az elkülönülést a regionális megosztottság is kifejezhette. Egyiküknek sem volt birtoka a Dunántúlon (de az Alföld délebbi részén sem), mint ahogyan a Dunántúl neves arisztokrata családjainak (Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak) sem volt szántója Zemplén megyében.

A II. József korabeli kataszteri felmérés kategóriáinak megállapítása és a birtokosok vagyoni alapon (sajátkezelésű földjeik alapján) történő besorolása esetében – a zempléni forrás kivételes előfordulása miatt – alig van érdemleges összehasonlítási lehetőségünk. A földbirtokosok sajátkezelésű (majorsági) földjeinek nagyságát országos szinten homály borítja. Szórványos adatokból legfeljebb egyes régiók, területek adataira tudunk következtetni, a majorságok megosztására az egyes birtokosok között azonban ilyenkor sem.²³⁴ A Zemplén megyei felmérésben persze általában az úrbérrendezéskor megismert földtulajdonosi kategóriák ismétlődnek. A legjelentősebb majorsággal ezúttal is a magánbirtokosok rendelkeztek, az egyháziak azonban elkerültek a második helyről. Oka közismert. II. József rendelete, amelynek nyomán a szerzetesrendek jelentős részét feloszlatták, ezek birtokainak elkobzásával is járt. Az egyházi birtokok jócskán megcsappantak. Az elkobzott birtokok a Vallásalap (*Fundus Religionis*) kezelésébe kerültek, amelyek nagysága így meghaladta a maradék egyházi birtokokét. Az úrbérrendezéskor 1–2% közötti birtoknagyság így a kataszteri felmérés idejére közel 6%-ra nöhetett. Az 5601 kat. hold kamarai majorságból azonban mindössze 2098 hold akadt, amely nem a bezárt kolostorok földjéből származott (37,4%).

Úgy tűnik, a megyében két szerzetnek sikerült javait megmenteni. A minoriták Imregen, a baziliták Felső Csebinyén rendelkeztek nem túl jelentős (10 ill. 17 kat. holdnyi) majorsággal. (Gazdálkodásukra nem találunk utalást, a tabellák tanulsága

²³³ A Felhő Ibolya könyvéből közismertté vált adatot, amely szerint Esterházy Miklós herceg egyedül a Dunántúl megyéiben 155 440 magyar hold úrbéres szántóval rendelkezett, Fónagy Zoltán kutatásai alapján a teljes úrbéres földállományra vonatkozóan 299 729 holdra növelhetjük. Fónagy, 1999. 1173.

²³⁴ Wellmann Imre számításai szerint Pest megyében a szántók 46,0%-a, Hevesben 41,4%-a, Zalában 21,1%-a került földesúri kezelésbe. A Győr, Sopron, Moson, valamint Csongrád megyékben fennmaradt töredékes adatok átlaga 43,5% allódiomot mutat. Wellmann, 1979. 113.

szerint azonban ezt úrbéres népesség nélkül kellett megoldaniuk.) A világi papság nagybirtokai közül a káptalani majorságok maradtak régi tulajdonosaik birtokában. A szepesi püspöknek Olaszliszván – ahol úrbéres javakkal rendelkezett – nem volt majorsága, holott a püspökség mellett ténykedő káptalan – úrbéres javai mellett – itt sajátkezelésű szántót is birtokolt. Hasonlóképpen alakultak az egri püspökség viszonyai. A püspökségnek Szent Márián nem, a káptalannak viszont Kak községben volt majorsága. (A felmérés ezúttal nem nevezte meg a püspököt.) Az egyházi birtokok megfogyatkozásán érdemben az sem javított, hogy az egyházak helyi megjelenítői (általában a plébánosok), akiknek a részesedése az úrbéres földekből még elenyésző volt, lakóhelyükön (vagy ritkán másutt) nem elhanyagolható nagyságú sajátkezelésű földdel rendelkezettek. A helyi egyházi birtokosok száma meghaladta a 10%-ot, az általuk bírt szántóföldek nagysága azonban elmaradt ettől a számbeli aránytól. És ez az arány is bizonytalan, mert a helyi egyházak (vagy egyháziak) földjeit a falusi összesítésekben hol a nemesi földek, hol a paraszti földek részeként szerepeltették. (Nagyságuk pontos megállapítását nehezíti, hogy míg méretük – ha a majorságok között szerepeltették őket – négyszögöltre lebontva szerepelt, addig a paraszti földek között már csak a hold-nagyságot tüntették fel.)

Nem egyértelműek a felmérés adatai a taxalista nemesek esetében sem. Többségüknek természetesen nem volt földje, de ahol ilyent mégis feltüntettek, akkor azt nem feltétlenül a nemesi földek kategóriájába sorolták. A következtelenséget fejezheti ki, hogy a megye 15 közigazgatási kerületének gyakorlatilag a felében, azaz hétben a taxalista szántók nemesi birtokként kerültek az összeírásokba. Az egyes típusok részesedését a 61. sz. táblázatban mutatom be.

61. sz. táblázat.

*Az allodiális szántók megoszlása a tulajdonos-típusok között
a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján*

Tulajdonosok típusa	Birtok száma	Százaléka	Allódium / kat. hold	Allódium százaléka
Magánbirtokos	923	85,30	83 734	87,59
Kamarai birtok ²³⁵	3	0,28	5 601	5,86
Egyházi nagybirtok	9	0,83	187	0,20
Helyi egyháziak birtoka	136	12,57	2 503	2,61
Közbirtokosság	8	0,74	2 411	2,51
Ismeretlen/azonosítatlan	3	0,28	1 161	1,23
Összesen	1 082	100,00	95 597	100,00

A táblázat igazolja az egyházi nagybirtokok arányának drasztikus csökkenését. A felmérésből nemcsak a korábban feloszlott jezsuita rend birtokai tűntek el, hanem a pálosok és a premonstreiek valamennyi megyebeli jószágja is. Az úrbéres népes-

²³⁵ A három kamarai „birtokos” azt a három kamarai uradalmat (sárospataki, tokaji, regéci) jelzi, amelyhez a megyében található kamarai birtokok tartoztak.

ségnek és földjének sorsára a kataszteri felmérés közvetlenül nem utal, a korábban a rendházak birtokában lévő falvak majorsági földjeit azonban rendre a kamara birtokai közé sorolták, ami nyilván így történt az úrbéres földek és népesség esetében is. Bár ez a módosulás – II. József rendeleteinek visszavonása következtében – átmenetinek bizonyult, visszaalakítására az általam vizsgált időszak, azaz az évszázad végéig nem került sor.

A közbirtokosság kategóriájával nem kívánok külön foglalkozni. Részesedésük csekély volt, egyedül a kataszteri felmérésben találhatunk számottevő arányt. Az ott szereplő 2411 kat. hold javarésze azonban a megye délebbi kerületeiben – részben az Alföld peremén, részben a Hegyalja településein – volt található. A közbirtokosok által bírt föld fele (1213 hold, 50,3%) egyébként egyetlen településen, a Szerencsi kerületben található Legyes Bényén volt.

A birtokosok vagyon (ezúttal allódiiumuk nagysága) szerinti csoportosítására, mivel – források hiányában – országos, de még csak regionális összehasonlításra sem nyílik lehetőség, csak egy későbbi fejezetben vállalkozom.

Az 1800-i jövedelemösszeírás az eddig ismertett két felmérésnél jóval több adatot tartalmaz. A számításba vett – és ezáltal a háborús hozzájárulásra kötelezett – személyek kategóriái jelentős mértékben bővültek, esetenként még annak is elmentmondva, hogy célja valóban csak a nemesi jövedelmek felmérése lett volna. Nemeseken, egyháziakon, kamarai uradalmakon túl városi polgárok, tudósok (a pataki kollégium tanárai), urasági alkalmazottak, honoratiorok, provizorok (uradalmi számvevők) – akik között akár nemesek is lehettek – mellett, parasztok (colonus vagy libertinus állapotúak), néhány zsidó és görög bérlő vagy zálogbirtokos jövedelmei is belekerültek. Megoszlásukat a 62. sz. táblázat mutatja.

A megyében az 1800-i felmérés szerint is a nemesség birtokairól származott a legjelentősebb jövedelem. Ugyanakkor a három felmérés adataiból nyilvánvalóvá válhat, hogy ahogyan bővültek az összeírások szempontjai, ahogyan szélesedtek a figyelembe vett kategóriák, úgy csökkent a nemesi magánföldbirtokosok részese-dése. Az úrbérrendezés tabellái szerint a két zsellérkategória kivételével minden mást (telki állomány, szántó, rét, a „rétek fogyatkozása miatt” kiegészítésként juttatott föld, jobbágyok) 90% felett birtokoltak. Majorságuk – a kataszteri felmérés szerint – már 90% alá csökkent, bár még megközelítette azt. Az 1800-i jövedelem-összeírásban viszont jövedelmeik még alacsonyabb szintre süllyedtek, bár a 80%-ot még mindig meghaladták.

62. sz. táblázat.
*Jövedelemmel rendelkezők az 1800-i összeírás alapján*²³⁶

Földtulajdonosok típusa	Birtokosok száma	Százaléka	Összes jöved. / sessio	Összes jöv. százaléka
Magánbirtokos	2 626	87,8	21 795 3/4	81,4
Kamarai birtok	5	0,2	2 062 1/8	7,7
Egyházi nagybirtok	24	0,8	1 614 1/4	6,0
Helyi egyházi	33	1,1	307 3/8	1,1
Lengyel bérlők	7	0,2	219 3/8	0,8
Parasztok	91	3,0	26 3/8	0,1
Tudomány, oktatás			312 1/4	1,2
Városiak	43	1,5	140 1/2	0,2
Honoratiorok stb.	88	2,9	38 5/8	0,1
Zsidók, görögök	21	0,5	43 7/8	0,1
Közbirtokosság	27	0,9	92	0,3
Összesen	2 989		26 744 3/4	100,0

A második helyre ezúttal is a kamarai birtokok kerültek. Jövedelmeik annak ellenére is meghaladták a korábbi felmérésekben mutatkozó arányt, hogy a korábban elkobzott kolostori birtokokról le kellett mondaniok. Igaz, jövedelmük számottevő része (906 sessio a 2030 1/8-ból, azaz 44,6%) nem a mezőgazdaságban megtermelt javakból, hanem a korcsmáltatás (italmérés) bevételeiből származott.

II. József halála után a hazai szerzetesrendek természetesen újra működhettek. Korábbi birtokaikat azonban csak 1802 után, fokozatosan kapták vissza. Jövedelmüket 1800-ban így még a Vallásalaphoz rendelve írták össze. Igaz, az Alapon belül már elkülönítették az egyes kolostorok jövedelmeit. A sajlóádi, újhelyi, terebesi és varannói pálosok, valamint a leleszi premontrei prépostság egykori és visszajuttatandó birtokainak azonosítását a forrásban így az teszi lehetővé, hogy e javak az adott kolostori székhely megnevezésével kerültek be a felmérésbe. A jövedelemösszeírás kategóriáit figyelve kiderülhet, hogy a minoritáknak és a bazilitáknak valóban nem (vagy alig) volt úrbéresektől jövedelme. Nem maradhattak ki a püspökségek és káptalanok (szepesi, egri) birtokai sem, sőt Szadán Zábráczy József püspöknek,²³⁷ Sá-

²³⁶ Mivel ugyanazt a jövedelmet esetenként több birtokos típusnál is beszámíthattam (pl. a kamara kezelésébe került kolostori birtokok jövedelmeit), másutt az 1800-i összeírás települési nyilvántartásaiban áthúzott, a végösszegeknél így mellőzött jövedelmeket is figyelembe vettem (pl. helyi egyháziak esetében), ezért a jövedelmek megyei összege a táblázatban meghaladja a valóságos összjövedelmet. Így a százalékok is csak nagyjából mutatják az arányokat.

²³⁷ Az egri püspökség birtokaihoz számítottam az 1790-ben a kamara, 1800-ban pedig „Zábráczy püspök” néven szereplő meglehetősen jelentős taktaszadai birtokot. Az egri egyházmegye püspöki széke gróf Esterházy Károly püspök 1799-ben bekövetkezett halála után – az érsekséggé emelés eljárása alatt – betöltetlen maradt, s csak 1804-ben töltötték be Fuchs Ferenc érsekkel, korábbi nyitrai püspökkel. A közbeeső időben megnőtt a székeskáptalan befolyása, amelyben a később, 1805-ben nagypréposti méltóságot elérő Zábráczy József kanonok tölthetett be vezető szerepet. A kanonok 1782-ben elnyert vegliai címzetes püspöki méltósága folytán viselhette a megtiszteltel címet. – Vö. Nagy Iván, XII. 286–287.

toraljaújhelyen pedig egy bizonyos Zeltmayer kanonoknak is tulajdonítottak jelentős jövedelmet. (Előbbi esetében jelentős telkes jobbágyoktól származó jövedelmet is feltüntettek, utóbbinak azonban a legjelentősebb jövedelme a kisebb királyi haszonvételek között szereplő malom jövedelméből származott.)

A helyi egyházi birtokok kategóriájában ezúttal is meglehetősen alacsony számokat találhatunk. Plébánosok, lelkészek, egyházközségek birtokait sorolták ide, s közöttük ezúttal a római katolikusokon kívül reformátusok, görög katolikusok és evangélikusok is szerepeltek. Részesedésük összességében nem számított jelentősnek, általában 1% körül alakult. A megélhetésükben bizonyára jelentős szerepet játszó (allodiális) szántók ennél jelentősebb helyet foglaltak el, ennek ellenére jövedelmeiket szerényebbnek értékelték. Szerepet játszhatott ebben az is, hogy nem akarták őket a kivetendő adóval túlságosan megterhelni. Talán ezért is kezelték jövedelmeiket az 1800-i felmérésben annyira következtelenül. Feltüntetését egyes kerületekben teljesen mellőzték, másokban a rénes forintban feltüntetett összeget utólag áthúzták, s kihagyták az összesítésből. A fiktív, 24 Rft-os telekre (*sessiora*) való átszámításuk tehát inkább csak esetlegesen történt meg.

Több tulajdonos-kategória csak az 1800-i jövedelemösszeírásban tűnt fel. Bár a felmérésben legnagyobb számban továbbra is a nemesek szerepeltek, a hatóságok – úgy tűnik – a társadalom más – nem nemesi – rétegeit is bevonták az összeírásba. Egyes esetekben bérleti- vagy zálogos formát feltételezhetünk, mint a hét – név szerint is említett – lengyel esetében, akik az eddigi összeírásokban nem szerepeltek. A birtoklasi formák bonyolódására utalhat egyébként az a körülmény is, hogy a homonnai uradalom, amelynek két része az úrbérrendezéskor még külön közigazgatási egységként szerepelt, a különböző összeírások szerint (magukat az úrbéri tabellákat is beleértve) számos birtokos között oszlott meg. Az egyes birtokosok azonosításában pedig jelentős segítséget nyújthat az a körülmény, hogy az 1800-i jövedelemösszeírásban a nevek mellett általában a lakóhelyet is feltüntették, ami nemcsak az azonos nevéek elkülönítését teszi lehetővé (ilyenek pedig jelentős számban voltak), hanem a – legtöbbször inkább csak szőlőjövedelemmel rendelkező – megyén kívüli birtokosok, az extraneusok felismerését is.

Ami a birtokosok csoportosítását illeti, az 1800-i összeírás esetében újra adódik egyfajta összehasonlítási lehetőség, ha ezúttal nem is az országos adatokkal (hiszen ilyenek nincsenek a birtokunkban), hanem a megyén belül, de egy későbbi hasonló felmérés adataival. Két évtizeddel ezelőtt Erdmann Gyula két munkájában is kitért a Zemplén megyei nemesség tagozódására.²³⁸ Ennek során öt birtokos réteget állított fel. A 300 (elméleti) teleknél nagyobb jövedelemmel rendelkezőket nagybirtokosnak, a 100–300 közöttieket jómódú közép-, a 20–100 telkeseket közép-, az 1–20 telkeseket kis-, a 0–1 telkeseket törpebirtokosnak nevezve. A két tanulmányban az 1800-i összeírás adatait külön-külön két későbbi évhez hasonlította, ezek eredményeit mutatom be a 63. sz. táblázatban.

²³⁸ Erdmann, 1987.; Uő. 1990.

63. sz. táblázat.
A nemesi birtokosok megoszlása a jövedelem kategóriák között
(Erdmann Gyula számítása szerint)²³⁹

Telek- szám	Birtokos réteg	1800		1812		1834	
		Birtokosok száma	Összes %-a	Birtokosok száma	Összes %-a	Birtokosok száma	Összes %-a
0–1	Törpeb.	2 136	65,6	2 976	75,2	2 888	70,1
1–20	Kisbirt.	956	29,3	867	21,9	1 038	25,0
20–100	Középbirt.	111	3,5	78	2,1	133	3,2
100–300	Jómódú középbirt.	37	1,1	24	0,6	46	1,1
300 felett	Nagybirt.	17	0,5	9	0,2	23	0,6
Összesen		3 257	100	3 954	100	4 128	100

Országos összehasonlításra a 63. sz. táblázat természetesen nem alkalmas, arra viszont igen, hogy – az általam választott és vizsgált korszakon túllépve – kitekint-hessünk a 19. század első harmadára. Erdmann Gyula tanulmányainak egyik fő következtetése az, hogy az eltelt időszakban jelentősen megnőtt a nemesek száma. A növekedés az első másfél évtizedben gyorsabb (21,4%-os), következő húsz év alatt lassúbb (4,4%-os) volt. A megnövekedett létszámú nemességen belül ugyanakkor nőtt a semmilyen, vagy legfeljebb 24 rénes forint jövedelemmel rendelkező törpebirtokosnak nevezett csoport aránya. Igaz, növekedésük elsősorban a kisbirtokos réteg rovására történt. A középbirtokos csoport és a felette elhelyezkedő két réteg az 1812-es átmeneti hanyatlás után visszanyerte korábbi arányát. Számbeli csökkenést pedig a vesztésnek mutatózó kisbirtokos réteg esetében sem tapasztalhatunk.

A NEMESSÉG LÉLEKSZÁMA

Ha a feudális kor nemesi birtokuk, jövedelmük nagyságát igyekeztek is eltitkolni a nyilvánosság elől, tekintélyesnek vélt nevükre, esetleges arisztokrata címükre azonban mindenkor büszkék voltak. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a megyeleírásokból nem hiányozhattak a nemesi névsorok, az arisztokraták esetében teljességre törekedve, a többiek esetében a legkiválóbbakra szorítkozva. Bél Mátyás *Descriptió*jában 10 gróf, 11 báró és 32 nemes nevét olvashatjuk, Szirmay Antal *Notitiájában* 16 grófi, 16 bárói, valamint 139 *praenobiles* családot sorol fel. Bél névsorából azonban az is kiderül, hogy az általa megnevezettek közül nem mindenki lakott a megyében. A grófok közül az Aspremontok lakhelyét Bécsbe, az egyik Barkóczy Ferencét (Bél két azonos nevű arisztokratáról szól) Kassára Szentiványi

²³⁹ A későbbi adatokkal való összehasonlítást Erdmann Gyula külön-külön teszi meg két idézett munkájában. Az 1800-i és 1812-i adatok a Szabad György által szerkesztett kötet (1990) 353. lapjáról, az 1834-iek az Á. Varga László által szerkesztett kiadvány (1987) 94. lapjáról származnak.

Józsefét és Szirmay Tamását Sáros megyébe helyezi. A bárók és a nemesek között is van eperjesi, kassai, Sáros, Liptó, Ung, Zólyom és Pozsony megyei lakos. A többség persze megyebeli, Csáky, Vandernáth és Zichy grófok például az uradalmi központ Homonnán, Sztáray báró Nagy Mihályban, a két Sennyey báró (Imre és László) Nagy Tárkányban lakott. Szirmay nem tesz ilyen megkülönböztetést.

A megyebeli nemesek névsorát az 1754/55-i nemesség-összeírásból lehetne ellenőrizni, ha azt teljesnek tekinthetnénk. Hiába szerepel ugyanis abban 1075 nemesi családfő, ha „a vizsgálatot nem terjesztették ki a közismert és a birtokjogon nemesi családra”.²⁴⁰ Az országos gyakorlatot azonban Zemplén megyében mégsem értelmezheték túlságosan elnézően a megye „közismert” birtokosai számára. Az összeírásban sem az Aspremont, sem a Vandernáth család nem fordul elő, de 4 gróft és 8 bárót mégiscsak megneveztek, köztük Csáky Imre gróft, Barkóczy, Dóry és Sennyey bárókat, akiknek a nemességében aligha lett volna szabad kételkedni. Az összeírásból a megye illusztris családja, a Szirmay sem vonhatta ki magát „közismertsége” folytán. Őket hét családtag is képviselte.²⁴¹ Mindezek alapján az 1754/55-i nemesség-összeírás Zemplén megyére vonatkozó adatait is meglehetősen pontatlannak (megbízhatatlannak) kell tartanunk.

Szerencsére Zemplén megye nemességének lélekszámára vonatkozóan a munkámban felhasznált féltucatnyi összeírás közül négyben is találhatunk számokban kifejezett adatokat. Néhányhoz közülük a kutatók eddig is könnyen hozzáférhettek. A II. József korabeli népszámlálás községenkénti összesítése – amelyben az egyes településeken lakó nemesek számát is feltüntették – nyomtatásban régóta olvasható. Ha nem is nyomtatásban, de hozzáférhető az úrbéres földdel és ugyanilyen minősítésű népességgel (jobbágyokkal, zsellérekkel) rendelkező birtokosok neve a rendezés tabelláin, ahol a községi íveken név szerint szerepelnek. Adataikból Fónagy Zoltán állított össze kandidátusi értekezésében, különféle szempontok szerinti névsorokat.²⁴² Az 1800. évi nemesi jövedelemösszeírás addig fel nem dolgozott forrásait – mint láthattuk – Erdmann Gyula hasznosította, de elsősorban a birtokosok kategorizálása és a későbbi, hasonló jellegű összeírásokkal történő összevetés céljából. Kimutatásainak adatait azonban – legalábbis publikációiban – nem bontotta le az egyedekre. Végül a II. József rendeletére készült kataszteri összeírásnak a megyei levéltárban található töredékéről – tudomásom szerint – eddig csak magam írtam. Korábbi munkáimban megkíséreltem e két utóbb említett – időben 10–12 év különbséggel keletkezett – összeírás adatainak összevetését, hogy a nemesi rétegződést több szempont alapján vizsgálhassam, mint ahogyan erre korábban sor került.

A megye nemességének legteljesebb számát a II. József korabeli népszámlálás nyújtja. Az ott feltüntetett 4928 fő azonban csak bizonyos módosításokkal használható a további számításokban, hiszen ez a szám több is, kevesebb is a tényleges lé-

²⁴⁰ *Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás*, 3. lap.

²⁴¹ Uo. 142–147.

²⁴² Fónagy Zoltán, *Adattár*.

lekszámnál. Több, mert a nemesség rovatában nem választották külön a gyermekeket és fiatalkorúakat (akik a többi kategóriánál az „örökös” és a „sarjadék” rovatban különültek el), de kevesebb is, mivel csak a férfiak lélekszámát tartalmazza, a nőkét nem, pedig közülük is számosan váltak – férfitestvér nélküli örökösként vagy özvegyasszonyként – földbirtokossá. A nemesség rétegződésének vizsgálatakor elsősorban mégis a felnőtt nemes férfiak számából kell kiindulnunk, ehhez pedig a felnőtteknek és gyermekeknek a népszámláláskor a társadalom más rétegeiben tapasztalható arányát kell figyelembe vennünk. Az első magyar népszámlálás adatait feldolgozó kiadvány szerzői a gyermekkorúak arányát országosan 37%-ra teszik (sőt, a valóságban a statisztikai adatot is meghaladó arányt feltételeznek).²⁴³ A zempléni nemesek között ez a 37% 1823 gyermeket és fiatalot tesz ki, így a felnőttekre 3105 fő maradt.

A megyebeli nemesség természetesen nem egyenletesen, hanem meglehetősen aránytalanul oszlott meg az egyes kerületek között. Megoszlását a megye kerületei között az 64. sz. táblázatban mutatom be.²⁴⁴

64. sz. táblázat.

A nemes férfiak megoszlása a megye kerületei között

	Kerületek	Összes férfi lakos száma	Nemes férfiak száma	Összes férfi %-ában	Nemesség %-ában	Települések száma	Települések, amelyekben nemesek is laktak
1	Szerencsi	8 111	732	9,02	14,79	21	18
2	Tokaji	9 252	1 029	11,12	20,80	10	10
3	Pataki	5 926	669	11,29	13,52	13	11
4	Királyhelmei	4 138	371	8,97	7,50	26	17
5	Zétényi	4 483	181	4,04	3,66	24	13
6	Újhelyi	7 636	549	7,19	11,10	28	20
7	Gálszécsi	7 073	613	8,67	12,39	26	21
8	Terebesi	7 044	291	4,13	5,88	26	18
9	Sókúti	5 085	80	1,57	1,62	20	8
10	Homonnai	11 554	307	2,66	6,20	45	26
11	Varannói	6 117	37	0,60	0,75	39	8
12	Sztropkói	4 746	55	1,16	1,11	41	3
13	Göröginyei	6 371	10	0,16	0,20	33	5
14	Papini	9 162	11	0,12	0,22	44	4
15	Szinnai	10 038	13	0,13	0,26	48	3
	Megyei összes	106 736	4 948	4,64	100,00	444	185

²⁴³ Danyi-Dávid, 1980. 39.

²⁴⁴ Táblázatomban – és a fejezet további számításaiban – a nemes férfiak számát (amelybe a fiúkat is beleszámították) a népszámláláskor számlált teljes férfilakossághoz hasonlítottam. Tehát mégsem az előbbieken kikövetkeztetett számot (3105) vettem alapul, mivel az átszámítás azokban a kerületekben, ahol kevés nemes élt, groteszk tört-számokhoz (töredék-személyekhez) vezetett volna.

A táblázat legnyilvánvalóbb tanulsága, hogy a nemesek közül a déli kerületekben – mind abszolút számukat, mind arányukat tekintve – többen, északon kevesebben éltek. A legtöbben a Tokaji kerületben laktak, ahol az 1029 nemes férfi (és fiatal, a megyebeli összes nemes együtöde) a (férfi)lakosság 11,12%-át tette ki. Arányuk a legmagasabb mégis a Pataki kerületben lehetett (11,29%), ahol – mivel a kerület lakosság száma alig kétharmada volt a tokajinak – a megyei nemesség 13,52%-a is biztosítani tudta ezt a magas arányt. A nemesség további három kerületben (Szerencsi, Királyhelmeci, Gálszécsi) érte el, vagy közelítette meg a 9%-ot. A megyebeli nemességnek gyakorlatilag a fele (49,11%) a legdélibb három kerületben élt, és mindössze további három kerület átlaga haladta meg a 4,64%-os megyei átlagot. A Bodroghöz két kerületében az arány jóval mérsékeltebb, hogy aztán az északi kerületekben drasztikusan tovább csökkenjen.

Az arányokban mutatkozó erős eltérések talán még jobban kiviláglanak az egyes települések adataiból. A megyében volt olyan település – igaz, mindössze kettő, Nagy Géres a Királyhelmeci kerületben, és Ladmóc az Újhelyi kerületben –, amelyben a férfilakosságnak több mint felét nemesként írták össze. (A két településen arányuk 57,9%-ot és 51,9%-ot tett ki.) Az arány egy további településen emelkedett 40% fölé (Mihályi, Terebesi kerület, 41,6%), háromban 30% fölé (Ond [Tokaji kerület] 35,9%; Kis Tárkány [Zétényi kerület] 35%; Legenye [Gálszécsi kerület] 33,45%). Ezek a magas arányok persze többnyire a viszonylag alacsony lakosság szám függvényében alakulhattak ki. A legtöbb nemes ugyanis mégsem ezeken a településeken élt, hanem olyan népes mezővárosokban, ahol arányuk végül alatta maradt a fenti százalékoknak. Tállyán 257 nemes férfi lakott (a lakosság 11,9%-a), Sárospatakon (Nagy- és Kispatákon együttesen) 254 (15,9%), Sátoraljaújhelyen 216 (11,1%).

A megye egyetlen kerületében, a Tokajiban fordult elő, hogy minden településen laktak nemesek, egyben többen, mint kettőszázan (Tállya), négy továbbiában többen, mint százán (Keresztúr, Mád, Tarcál, Tokaj). A Hegyalja egyébként különösen vonzotta a nemeseket. Nemcsak a Tokaji kerület mezővárosai és falvai – a kerületben minden település a Hegyaljához tartozott –, hanem a borvidék más tájai is, mint Erdőbénye (140 nemes, 16,2%), Olaszliszka (93 fő, 11%) stb. A Hegyalja 19 zempleni településén 1897 nemes lakott, az itteni lakosság 11,6%-a, a megyei nemességnek 38,5%-a. Pedig kivételt itt is találhatunk. A szintén a Hegyaljához sorolt német telepes faluban, Rátkán mindössze egyetlen nemeset jegyeztek fel. 1773-ban a falu minden jobbágya Trautson herceg úrbérese volt, de ő természetesen nem itt lakott, s különben is jó évtizeddel a népszámlálás előtt elhunyt, s vele családja is kihalt. Elképzelhető, hogy a népszámláláskor összeírt nemesben az 1800-as összeírásban szereplő, jelentős borkimérésből származó jövedelemmel rendelkező Melczer Johanna férfi rokonát kell látnunk. A német telepes falvak egyébként másutt is kivételt jelentettek. Károlyfalván egyáltalán nem élt nemes, Trautzonfalván is csak egy (mindkét falu a Pataki kerületben), meglehetősen lerontva a kerületi átlagokat.

A gazdálkodás szempontjából egysíkúbb, szegényesebb Bodroghöz két kerülete már az átmenetet jelezte a nemesség lélekszámának fogyásában. A Királyhelmeci

kerület nemességének 40%-a (142 fő) Nagy Géresen élt (ahol – mint láthattuk – a lakosságon belül a megyében a legmagasabb arányt produkálták), további 15%-a pedig a kerületnek nevet adó mezővárosban. Átmeneti területnek számíthat a megye középső részén az Újhelyi és a Gálszécsi kerület is, ahol azért még előfordulnak a jövedelmezőbb mezőgazdasági ágak, így a szőlőművelés is. (Az Újhelyi kerületből Sátoraljaújhely és Kis Toronya már akkor is a Hegyaljához tartozott.) A náluk északabbra fekvő kerületekben ezzel szemben egyre kevesebb nemeset találunk. A legészakibb öt kerületben együttesen is csak 126 fő (a nemes férfiak 2,5%-a) élt, s ezzel – a Sztropkói kivételével – kerületük lakosságának kevesebb, mint 1%-át tették ki. Arányuk még azokon a gyér számú településeken is alacsony maradt, ahol egyáltalán előfordultak. A kerületi székhelyek közül Tőke Terebesen 39-en éltek (3,4%), Homonnán 25-en (2,7%), Sztropkón 22-en (3,3%), Göröginyén 3-an (0,8%), de Sókúton, Papinán vagy Szinnán egyáltalán nem laktak nemesek. Itt inkább azok a települések emelkedtek ki, amelyek bizonyára valamely helyben lakó birtokos nemesi család székhelyei voltak. Mikován (Sztropkói kerület) 31 nemes élt (15,8%), Varannó Hosszúmezőn (Sókúti kerület) 17 (9,4%), Nátafalván (Homonnai kerület) 18 (8,5%).

Míg a népszámlálási számadatokban – elvileg – minden nemesnek szerepelnie kellett, további forrásaink összeállításakor nem ez volt a szempont. Az úrbérrendezésnél csak az úrbéres népességgel rendelkezőket, a kataszteri felmérésnél a sajátkezelésű allódiummal rendelkezőket, a jövedelemösszeírásnál a falusi gazdálkodásból jövedelemmel rendelkezőket vették számításba. Ezen feltételekkel pedig nem minden nemes rendelkezett. A többi összeírásba így természetesen nem került be valamennyi megyebeli nemes férfi, bekerülhettek viszont megözvegyült nemesasszonyok és birtokot öröklő leányok. Bonyolíthatja a helyzetet, hogy Zemplénben más megyékben lakó nemeseknek is lehettek birtokaik és jövedelmeik, amit az összeírók nem minden esetben tüntettek fel. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a különféle – időben ugyan egymáshoz közel álló –, korabeli források eltérő szempontok szerint készültek – például a bérbe, vagy zálogba adott birtokot általában nem a tulajdonos nevére tüntették fel –, így eredményeik más vonatkozásban sem bizonyulnak könnyen összevethetőnek. Érvényes ez a megyében élő nemesek számának megállapítására is. Míg az összeírás szempontjainak erős kitágítása miatt vizsgálatunk számára legkritikusabb 1800-i összeírás alapján az extraneusok többségét el tudjuk különíteni, kutatásomban nem vizsgáltam olyan (családi, peres, közigazgatási) forrásokat, amelyek a bérleti vagy zálogbirtoklásba engedtek volna betekintést. A nemesi rétegek tagolódásakor így kizárólag az összeírásokban feltüntetett személyeket vettem figyelembe.²⁴⁵

A népszámlálási adatokat követően a legtöbb nevet az 1800-i jövedelemösszeírás tartalmazza. A benne szereplő személyek és testületek számozása 3257-ig jut el, a sorszámozás azonban nem mindig következetes, így a felsorolt tételek száma

²⁴⁵ Hasonlóképpen járt el Fónagy Zoltán is, amikor úgy döntött, hogy eltekint a birtoklás jogcímétől, attól, hogy az összeírt személy tulajdonos-e vagy zálogbirtokos. Fónagy, 1999. 1148.

jóval kevesebb lesz. Előfordulnak benne ismétlések, valamely másik helyre történő adatnélküli utalások. Az egri papi szemináriumra az *Agria* címszó [13. tétel] csak utal, tényleges adatait az S-betűnél találjuk (*Seminarium*), hasonlóképpen hivatkozik a Bazilita címszó (189.) a Krasznibrod szóra. A görög monostor adatait a székhelyének megfelelő kezdőbetűnél találhatjuk. Az ilyen esetek száma nagyjából másfél tucat. Nagyjából féltucat helyen egy-egy szám egyszerűen kimaradt (119., 214., 220. stb.). Ezzel szemben – meglehetősen ritkán – olyan eseteket is találunk, amikor a lista készítője utólag (a számot megduplázva, vagy utána *b* betűvel jelölve) iktatott be egy-egy új nevet (pl. a 2334-es). A számsor ilyen (részben a rendszerből következő, voltaképpen szándékos, másutt figyelmetlenségből eredő) megbotlygatásánál azonban súlyosabb az az eset, amikor 70 számot egyszerűen kifejeztettek a sorszámozásból (és így a 829. tétel után a 900. következik). A fenti okok következtében a lista tételeiből közel százat eleve le kell vonnunk.²⁴⁶

De a maradók sem mind nemesek. A kb. 3150 – jövedelemmel rendelkező – haszonélvező között testületek (kamara, egyházi intézmények, püspökségek, kolostorok, a különböző vallások helyi egyházközségei, parókiái) mellett papok, lelkészek, városi polgárok, hivatalnokok, pataki professzorok, sőt, esetenként jobbágyok is feltűnnek (ha nem is túl nagy számban), mint a jövedelmek részesei. Az összeírás ezeket a nem-nemeseket nem mindig különíti el egyértelműen a nemesi birtokosoktól (pontosabban: a nemest jelölő *D]ominus*] vagy *N]obilis*] megkülönböztetés nincs mindig kitéve a nyilvánvaló nemesek neve elé sem). A kb. 3150 tételből 378 tételt (kamara, egyházi intézmény, megnevezetten nem-nemes személy) mindenképpen le tudunk vonni. Mivel ebben az esetben érdemes volt az egész tételsort feldolgoznom, különféle megfontolások (és *excell* táblázataim) alapján a megyében jövedelemmel rendelkező nemesek számát 2623 főre tettem. Persze, ez a szám még mindig meghaladja a megyében lakó, jövedelemmel rendelkező nemes férfiak számát, hiszen az 1800-i összeírásba asszonyok – többnyire özvegyek, de esetenként leányok is – bekerültek.²⁴⁷ De nem könnyű megállapítani azt sem, hogy kik laktak a nemes birtokosok közül a megyén kívül. Az összeírás ugyan 345 – rendszerint csekély, szőlőből származó jövedelemmel rendelkező – nemes személy esetében megadja, hogy mely más megyében hol laknak, máskor viszont kétségtelenül extraneusnak minősülő személyek neve mellett nem szerepel a külső lakóhely megnevezése. A viszonylag korlátozott számú arisztokratánál ez a megjelölés majdnem mindig hiányzik, pedig esetükben feltételezhető, hogy többségük másutt lakott.

²⁴⁶ Saját számaim éppen ezért általában nem egyeznek meg Erdmann Gyula adataival, amelyekhez – bevallása szerint – a korabeli összesítések alapján jutottam.

²⁴⁷ Az 1800-i jövedelmi névsorban az özvegyek nevét özv. rövidítéssel kezdtem, az ABC-be rendezett névsor így 356 özvegyet adott ki. A leányoknál ilyen leegyszerűsített kimutatásra nem nyílt lehetőségem, őket nem is számoltam külön. A jövedelemmel rendelkező nők számának eldöntésére azt meg végképp nem tudtam figyelembe venni, hogy az „örökös”-ként megnevezettek között (a felsorolás 45 esetben jelöli így a jövedelemmel rendelkezőket) mennyi volt a fiú vagy a leány.

Az 1800-i összeírás alanyai közül tehát a megyében lakó nemesi birtokosoknak (pontosabban azoknak, akiknek nemesi jellegű jövedelmük volt) a számát végül nagyjából 2500 főre kell tennünk, több mint hétszázal kevesebbre, mint ahány tételt (pontosabban tételszámot) a korabeli összesítés tartalmaz,²⁴⁸ és nagyjából ötszázal kevesebbre, mint ahány nemes férfit a népszámlálási adatok tartalmaznak. Az utóbbi számmal (3105 fő) összehasonlítva ez nem jelentéktelen (kb. 16%-os) eltérést mutat, amit még növelhet, hogy a jövedelemösszeírásban jelentős számban találunk nőket, viszonylag kevés leányt (kb. 2–3%), de annál több özvegyasszonyt (kb. 8–9%). Az ő birtokos voltuk (együttesen akár 10%-ot meghaladóan is) csökkent a számításba vehető birtokos nemes férfiak számát, és növeli azokét, akik kimaradtak az összeírásból.

Az eltérést ugyanakkor csökkentheti egy (esetleg két) olyan csoport, amely vagyontalansága, jövedelmének hiánya miatt maradt ki az összeírásból. Az 1800-i összeírás több változatából az egyikben 101 taxalistát is feltüntettek. (Nevük a 3257 tételes *Liber obtingentialis*-ban nem szerepel.) Ha azonban lakóhelyüket térképre vetítjük, kiderül, hogy valamennyijük a két bodrogi kerület egyikében lakott. Szerencsére éppen a népszámlálás körüli évekből, 1785-ből rendelkezünk egy összeírással, amely településenként és kerületenként felsorolja a taxalistákat. Létszámuk, 776 fő, jóval magasabb az eddig idézett összeírásokban szereplő számoknál.²⁴⁹ Sajnos nem tudjuk kiegészíteni azok sorát, akiket az 1800-i összeírás változatában vagyontalanként írtak össze. Pedig a 32 nevet tartalmazó listán szereplők lakóhelye is négy kerületre (Zétényi, Újhelyi, Gálszécsi, Homonnai) korlátozódik. Számukat az összeírás alapossága a déli kerületekben nyilván még tovább növelhette volna. Mindenesetre ez a 800–900 fő (bár köztük is akadnak özvegyasszonyok) mindenképpen elegendő lehet arra, hogy kipótolja a népszámlálás és az 1800-i összeírás között a nemes férfiak számában mutatkozó 500–700 fős hiátust.

Az 1800-i összeírás végül több mint kétszer annyi földből származó jövedelemmel rendelkező személyt s ezen belül közel háromszor annyi jövedelemmel rendelkező nemes számlált össze, mint az 1790-i földbirtok összeírás. Az 1790-i összeírásban ugyan közel másfélezer nem-jobbágyi jogon földdel rendelkező személy vagy intézmény neve szerepel, közülük azonban csak 1123 fő a valóban nemesi személy. Az összeírásba ugyanis – az 1800-éhoz hasonlóan – felvették a kamarai birtokokat (32 helyiségben), az egyházi intézmények (káptalanok, szerzetesrendek), valamint a különböző vallások helyi egyházközségeinek, papjainak, parókiáinak földjeit. (Utóbbiakat – 130 faluban – legtöbbször nemcsak az egyes vallások-

²⁴⁸ Erdmann Gyula kimutatásaiban megmaradt a 3257-es számnál, mivel nem vonta le a listán szereplő nem-nemesi birtokosokat, s nem vette figyelembe az összeírás számítási tévedéseit sem. Ezért lettek nála a birtokosok tagolására vonatkozó adatok is magasabbak, mivel azok között a kamarai, egyházi stb. birtokok is a nemesi magánbirtokosok közé keveredve szerepeltek.

²⁴⁹ ZmL 2001/b. Zemplén megye taksás nemeseinek összeírása. Loc. 23. No 51. – Azokban a településekben, amelyekben az 1800-i összeírás 101 taxalistát talált, 1785-ben még csak 84-et írtak össze. Ez 20%-os növekedést jelent, amit a megye egészénél ugyancsak figyelembe lehetne venni.

nak megfelelően különítették el, hanem a pap, az egyházközség és esetleg a kántor földje szerint is.) A nemesek közül végül 819 főnek volt sajátkezelésű (allodiális) földje, további 273 taxalista közül 238 földjének nagyságát ismerjük.

Felhasznált forrásaink közül a legkevesebben a Mária Terézia korabeli úrbérendezés tabelláin szerepelnek. Ide ugyanis név szerint csak az úrbéres népességgel (jobbágyok, zsellérek) rendelkezők kerülhettek fel. Az itt található 464 tétel²⁵⁰ közül 15 jelöl kamarai vagy egyházi birtokost, 447 nemesnek jutott úrbéres népesség, ami nem feltétlenül jelentett földet is, hiszen 54-en közülük csak zsellérekkel rendelkeztek, akiknek földjét a tabellák nem tüntették fel. (Inquilinusként lehetett 1/8 teleknél kisebb földjük, de ez a tabellákon nem szerepelt.)

Amikor a 65. sz. táblázatban azt próbálom bemutatni, hogy az egyes összeírások szerint a népszámlálás korára feltételezett 3105 felnőtt nemes hány százaléka rendelkezett az összeírásba bekerülés feltételével (úrbéri népesség, allódiium, nemesi jellegűnek számító jövedelem), voltaképpen figyelmen kívül kellett hagynom több szempontot is. Birtokosként (a népszámlálás férfi adatához viszonyítva) számoltam az özvegyeket, birtokkal rendelkező hajadon leányokat, egynek vettem az olyan tételeket, ahol az összeírások a birtokosokat többes számban jelölték (az úrbérendezéskor pl. Almásy urak szerepelt), vagy örökösökről nyilatkoztak eleve többes számban (*x* vagy *y* örökösei).

65. sz. táblázat.

A nemesek szereplése a birtokos összeírásokban

Összeírás alkalma	Nemesek száma	Százaléka
Népszámlálás	3 105	100,0
Úrbérendezés	447	14,4
Kataszteri felmérés	1 123	36,2
Jövedelemösszeírás	2 500	80,5

Az említett összeírások kedvező lehetőséget kínálnak arra, hogy adataik alapján bemutassam a birtokosok rétegződését. A nemesség lélekszámának bizonytalansága miatt azonban nem kívánok élni a gazdaságtudomány szokott módszerével, amely a társadalom, vagy egy társadalmi csoport leggazdagabb 5%-át hasonlítja a legszegényebb 5%-hoz, hiszen – bár a leggazdagabbak kiléte a felmérésekből nyilvánvalóvá válik –, arra, hogy a nemesek közül kit helyezzünk a társadalmi csoport (osztály?) aljára, forrásaink nem adnak egyértelmű választ.

²⁵⁰ Fónagy Zoltán a megyében csak 441 nemeset sorol fel, valószínűleg azért, mert azonos nevű, de a források alapján mégis elkülöníthető személyeket összevont.

A NEMESSÉG RÉTEGZŐDÉSE AZ EGYES FORRÁSOK ALAPJÁN

Az államhatalom elsődleges szándéka a Mária Terézia korabeli úrbérrendezéstől az 1800-i jövedelemösszeírásig a nemesi birtokok felmérése volt, előbb a jobbágyi szolgáltatások maximálása, utóbb éppen a nemesek adófizetésének előkészítése céljából. A királynő 1767-ben még csak az úrbéres népesség szolgáltatásainak szabályozását tűzte ki célul, a tabellákon azonban már ekkor sem csak a parasztok nevét és a szolgáltatások alapjául szolgáló javait tüntették fel, hanem birtokosaik nevét is.

Az úrbérrendezéskor megnevezett, úrbéri népességgel rendelkező birtokosok társadalmi tagolódásának felvázolása egyszerű feladatnak tűnik. A gondosan kitöltött tabellákban a jobbágy- és zsellér népességet a birtokosokhoz rendelve (azok nevei után) tüntették fel, így nem okozhat nehézséget az úrbéri népesség által használt telki állomány és az utána járó kötelezettségek földesurankénti összegzése. A tényleges helyzet azonban ennél bonyolultabb. Mint a korábbi, megfelelő fejezetben utaltam rá, az úrbéri tabellák egyik levéltárban sem található meg hiánytalanul, sőt vannak települések, amelyeknek tabellája pillanatnyilag sehol sem található meg. Községi adatait a megyei összesítésből tudtam pótolni, hiszen ez tartalmazza az úrbéres népességre vonatkozó adatokat (jobbágyok, zsellérek száma, földjük nagysága), a birtokosoknak egy-egy falu birtoklásából való részesedésére azonban (ha ugyanazon települést többen birtokolták), nem nyújtanak támogatást. A nemesi birtok nagyságát így csak akkor tudtam megnyugtatóan megállapítani, ha a településnek egyetlen birtokosa volt, akihez így az adott helység minden adatát hozzá lehetett rendelni. Néhány általam – tulajdonképpen tévedésből – duplán kijegyzetelt település adataiból ugyanakkor arra is rá kellett jönnöm, hogy a hiányzó tabellák pótlásában nélkülözhetetlen összesítés adatai nem minden esetben felelnek meg az egyedi táblázatok számainak. Míg gróf Barkóczy Imréné Stefanóc községben található jószágát a tabellán 9 telek, 24 jobbágy, 302 hold szántó, 4 kaszás rét stb. nagyságban tüntették fel, addig az összesítésben ugyanezen községben 10 telket, 27 jobbágyot, 335 hold szántót és 5 kaszás rétet jegyeztek fel birtokaként. Dessewffy Tamás Alsó Szitnyicei jószágán az eltérés még nagyobb (telekszám: tabellán $8 \frac{1}{8}$ – összesítésben $11 \frac{3}{8}$; jobbágy: 13 – 21; szántó: $177 \frac{7}{8}$ – $267 \frac{5}{8}$; rét $81 \frac{1}{4}$ – $118 \frac{3}{4}$ stb). Az eltérések nem jelentősek, az összesítés így mindenképpen alkalmas a hiányzó tabellák adatainak pótlására. A különbségek végül mégis eredményeim hibalehetőségeit szaporítják, hiszen az összesítésből származó számok következtében a földesurak (és -asszonyok) birtokában lévő úrbéri népesség és telki állományuk nagysága nem feltétlenül egyezik meg a tabellákból származó korábban hivatkozott adatokkal.

Az úrbérrendezéskor a megyében 464 birtokos neve került fel a tabellákra. Közöttük 447-en tartoztak a nemesi magánföldesurakhoz, soraikban valamivel több, mint félszáz nővel: 43 özvegyvel és 8 leánnyal. Ugyanakkor 7 birtokost többes számmal jelöltek, mint „urakat”, „örökösöket”, akik az előző tulajdonos (szülő, ro-

kon) halála után feltételezhetően még nem osztottak el a birtokon. Utóbbiakat számításaimban mégsem választottam külön a birtoknagyság szerinti kategorizáláskor. Egy-egy birtokos kezén természetesen több birtoktest is lehetett, utóbbiak együttes száma 1286-ot tesz ki. Megoszlásukat a birtokos kategóriák között a táblázatban mellőztem. A földesúri rétegződést a 66. sz. táblázatban a birtokok telekállományának nagysága szerint mutatom be. Ebben eltérek a mind Felhő Ibolya, mind Főnagy Zoltán által alkalmazott módszertől, hiszen ők mindketten az úrbéres földek nagyságát tekintették a földesúri rétegződés meghatározó tényezőjének. A szántóföldek különböző osztályokba sorolása következtében azonban – úgy vélem – ez a besorolás nem feltétlenül tükrözheti a birtokok valós nagyságát, hiszen az alacsonyabb földosztályba sorolt települések esetében több, a magasabbra értékelt településeken kevesebb föld tartozott egy-egy telekhez. (A táblázatban mellőztem a telekhez tartozó belsőség – a kert – számadatait is, mivel ez általában a telekszámhoz igazodott, s aránya nem tért el a telek nagyságától.) Az egyes csoportokat – a későbbi összeírások esetében is – általában a birtok nagyságához (telekszám, major-ság nagysága, jövedelem) igazítottam, a határokat azonban voltaképpen önkényesen választottam ki a kerek számok közül. A telekszámhoz való igazítás következtében szakítanom kellett az úrbérrendezéshez kapcsolt földnagyságokra alapozott csoportosítással is. Az országos kategória-határokat úgysem lehetett volna alkalmazni egyetlen megye nemességének felosztásában. Felhő Ibolya hét rétegével szemben magam – szűkítve az alsó csoportok kiterjedését – 11 rétegbe osztottam be a megye nemeseit.²⁵¹ (Nem próbálkoztam azonban azzal, hogy az egyes csoportoknak nevet adjak. Ha szükség nyílik rá, sorszámukkal fogom megkülönböztetni őket.) Újra számoltam a birtokos kategóriák százalékos arányait is, mellőzve a korábban ismertetett (nem-nemesi magán-)birtokos kategóriák javait, ezúttal kizárólag a nemesi birtokokot figyelembe véve, azt tekintve 100%-nak.

A birtokkal rendelkezők típusainak vizsgálatánál már kiderülhetett, hogy a megyében nyolc olyan birtokosnak is volt jószága, akiket – más megyében is bírt javaik alapján – a latifundium birtokosok közé tudnánk sorolni, míg öt birtokos (részben persze ugyanazok) csupán Zemplén megyei birtokaik alapján is a második csoportba kerülnének. Mindez a megyén belül is nagyfokú birtokkoncentrációt feltételez, amit csak megerősítenek az alsóbb kategóriák adatai. A megye hat legtehetősebb birtokosa (a birtokosok 1,3%-a) földesurasága alá tartozott a telkek, a szántók, a rétek és az úrbéres népesség több mint egynegyede. A következő 22 birtokos (4,9%) részesedése általában 35–40% közé esett. Ez a szélsőséges birtoklás pedig azzal járt, hogy a megyebeli nemesek jelentős része az ellentétes, csupán szerény birtokkal rendelkező végletre szorult. De még mindig nem ők voltak a legszegényebbek.

²⁵¹ Felhő Ibolya mindazokat egy csoportba sorolta, akiknek az úrbéres földje nem érte el a 100 holdat. A rendezés teleknagyságait ismerve ez 4–5 teleknyi birtokot jelentett. Mint a 66. sz. táblázat igazolhatja, ilyen birtokhatár mellett a zempléni nemességnek közel kétharmada differenciálatlanul a legelső csoportba került volna. Mint ahogyan a dunántúli nemesek 63,9%-a valóban a 100 telket el nem érők csoportjába került (ld. 67. sz. táblázatot; vö. Felhő, 1970. 54–55.). A magam részéről ennél alaposabb tagolást szerettem volna elérni.

66/a-b táblázat.

A nemesi magánbirtokosok rétegződése az úrbéri tabellák alapján

a)

Birtok nagysága / telek	Birtokosok száma	Százaléka	Telek-szám	Százaléka	Szántó / m. hold	Százaléka	Rét / kaszás	Százaléka
> 300	2	0,45	673 1/8	11,73	15 937 1/8	12,67	5 610	13,24
200–300	4	0,89	902 1/4	15,73	19 919 1/8	15,84	6 002 7/8	14,17
100–200	8	1,79	1 040	18,13	21 802 3/8	17,33	8 111 1/2	19,15
50–100	14	3,13	933 1/2	16,27	20 687 5/8	16,45	7 015 1/4	16,56
30–50	10	2,24	406 7/8	7,09	8 682 1/2	6,90	3 035	7,16
10–30	58	12,98	1 064 5/8	18,56	23 392	18,60	7 253 5/8	17,12
5–10	51	11,41	365 7/8	6,38	7 953 3/4	6,32	2 964 1/4	7,00
3–5	29	6,49	112 3/4	1,97	2 345 5/8	1,86	800 1/2	1,89
1–3	75	16,78	152 7/8	2,66	3 350 3/8	2,66	929 3/8	2,19
< 1	142	31,77	83 5/8	1,46	1 711 3/4	1,36	640 1/8	1,51
0 ²⁵²	54	12,08	1 3/4	0,03	1 3/4	0,00	1/2	0,00
Összes birtokos	447	100,00	5 737 1/4	100,00	125 784	100,00	42 363	100,00

b)

Birtok nagysága / telek	Birtokosok száma	Jobbágy száma	Százaléka	Zsellér száma	Százaléka	Házatlan zs. száma	Százaléka	Kiegészítés / hold	Százaléka
> 300	2	1 577	13,29	288	8,39	158	20,36	679 3/8	14,47
200–300	4	1 789	15,08	544	15,84	128	16,49	580 5/8	12,37
100–200	8	2 138	18,02	1 136	33,08	189	24,36	546 1/4	11,64
50–100	14	1 890	15,93	357	10,40	93	11,98	1 071 1/4	22,82
30–50	10	773	6,52	104	3,03	30	3,87	187 3/8	3,99
10–30	58	2 161	18,22	366	10,66	101	13,02	958	20,41
5–10	51	716	6,04	176	5,13	31	3,99	327 1/2	6,98
3–5	29	266	2,24	145	4,22	15	1,93	74 7/8	1,59
1–3	75	322	2,71	166	4,83	20	2,58	223 3/8	4,76
< 1	142	230	1,94	81	2,36	9	1,16	46 1/4	0,99
0	54	0	0,00	71	2,07	2	0,26	0	0,00
Összes birtokos	447	11 862	100,00	3 434	100,00	776	100,00	4 694 7/8	100,00

²⁵² A kategóriába azok a birtokosok kerültek, akiknek nem voltak telekkel (vagy töredék telekkel) rendelkező jobbágyaik, csak telekkel nem rendelkező zselléreik.

A nemesek kb. 85%-ának egyáltalán nem voltak úrbéres javai. Zemplén viszonyai persze ebben a vonatkozásban megfeleltek mind a Felhő Ibolya által bemutatott dunántúli, mind a Fónagy Zoltán által kiegészített országos képnek. Ha az ő besorolásuk – az úrbéres földek nagyságával – nem is azonos az általam használttal, mégis érdemes lehet – összehasonlítás végett – ide illeszteni a birtokosok rétegződését tanúsító eredményeiket. (A 67. sz. táblázatban – bár a kategória határookban az úrbéres föld nagyságát fogadom el –, az összehasonlítás megkönnyítése végett a nemes csoportok mellett az általuk birtokolt telkek számát tüntetem fel.)

67. sz. táblázat.

A birtokosok rétegződése az úrbéri felmérés alapján a Dunántúlon és az ország egészében²⁵³

Birtok nagysága / hold	Dunántúli adatok				Országos adatok			
	Birtokosok száma	%-a	Telek-szám	%-a	Birtokosok száma	%-a	Telek-szám	%-a
>10 000	22	1,9	18 005	52,7	62	1,1	57 962	41,3
5000–10 000	25	2,1	5 498	16,1	48	0,9	9 360	6,7
1000–5 000	91	7,9	6 872	20,1	293	5,3	17 528	12,5
500–1 000	69	6,0	1 523	4,5	325	5,8	6 826	4,9
100–500	208	18,1	1 523	4,5	1 312	23,5	8 745	6,2
<100	735	63,9	563	1,9	2 464	44,2	2 599	1,8
Csak zsellérral	?	?	?	?	1 166	20,9	0	0,0
Összesen	1 307	100,0	46 971	100,0	5 579	100,0	103 023	100,0

Bár a birtokosok számában mutatkozó eltérések miatt az egyes csoportok részese-dését nem is tudjuk igazán összehasonlítani, a táblázatból mégis kiderülhet, hogy akár a Dunántúlon, akár országos viszonylatban a birtokkoncentráció jelentősebb-nek mutatkozik a Zemplén megyeinél. Ha a felső csoportokban ezt számszerűleg nem is feltétlenül lehet igazolni (az 1,9–1,1%-nyi dunántúli és országos latifundi-um tulajdonos 52,7 és 41,3%-nyi telkiállomány-arányát csak feltételesen szabad a Zemplénben a telkek 27,4%-ával bíró 1,3% birtokoshoz hasonlítani), a 100 hold alatt birtokló 63,9 és 65,1%-nyi földesúr (utóbbiba a csak zsellérekkel rendelkező-ket is beleszámolva) 1,9 ill. 1,8%-os telkiállománya azonban mindenképpen eltör-pül a Zemplénben az 5 teleknél kisebb birtokkal rendelkezők (együttesen 67,1%), 6,1%-nyi telkiállománya mögött.

A II. József korabeli kataszteri összeírásba nagyjából kétszer annyi nemesi bir-tokos került be, mint ahányan az úrbéri tabellákon szerepelnek. A megyei nemes-ség azon részéből, amelynek nem volt sem úrbéres birtoka, sem ilyen jogállású né-pessége, sokaknak lehetett szerény allodiális jellegű, kuriálisnak nevezett földje.

²⁵³ Felhő, 1970. 54–55, Fónagy, 1999. 1155–1156.

Az ugyancsak 11 fokozatúra osztott skálán a számok ezúttal is a kisebb birtokkal rendelkezők magas arányát mutatják.

68. sz. táblázat.
A birtokosok rétegződése a II. József korabeli kataszteri felmérés
majorságai alapján

Birtok nagysága / kat. hold	Birtokosok száma / fő	Százaléka	Majorsága / kat. hold	Összes majorság százaléka
> 5000	2	0,22	10 863	12,97
2000–5000	3	0,33	8 347	9,97
1000–2000	7	0,76	9 261	11,06
500–1000	15	1,63	11 357	13,56
200–500	37	4,01	11 062	13,21
100–200	83	8,99	12 236	14,61
50–100	124	13,43	10 531	12,58
20–50	195	21,13	6 104	7,29
10–20	164	17,77	2 701	3,23
5–10	106	11,48	787	0,94
< 5	187	20,26	485	0,58
Összes birtokos	923	100,00	83 734	100,00

A kataszteri felmérés alapján összeállított táblázat adatai végül nem mondanak elent a birtokosok szélsőségeire vonatkozó megállapításoknak. A kerek számok alapján kijelölt kategória-határok ezúttal öt birtokost emelnek ki, akik az összes majorság gyakorlatilag egyötödének (23%) hasznát élvezhették. A birtokosok harmadának ezzel szemben az allodiális földnek alig másfél százalékával kellett beérnie. A majorsággal nem rendelkezők aránya pedig nagyjából 64%-ra csökken. A majorságok birtoklásában talán azt feltételezhetjük, hogy a középső csoportok erőteljesebbek, mint az úrbéres javak birtoklásában. Míg az úrbérrendezéskor az ötödik–hetedik csoport 26,6%-nyi birtokosa az úrbéres telkek 32%-ával rendelkezett, addig a kataszteri felmérés idején ugyanezen három csoport 26,3%-ot kitevő tagjai rendelkeztek az allódiások 40,4%-ával.

Még magasabb a nemesi magánbirtokosok száma az 1800-i jövedelemösszeírásban. Igaz, ezúttal nemcsak további szerény jövedelmű, de egyébként birtoktalan személyek kerültek be közéjük, hanem a megyén kívül lakó extraneusok is, akik Zemplénben rendszerint csak szőlőbirtokkal és szőlőből származó jövedelemmel rendelkeztek. Más megyékben található javaik alapján ők feltételezhetően nem azokba a kisbirtokos csoportokba tartoznának, mint amit zempléni birtokaik (jövedelmeik) sugallnának, a 69. sz. táblázatban mégsem mellőztem őket. A táblázatba így több birtokos került, mint a helyi nemesség lélekszámánál feltételezett 2500 fő.

69. sz. táblázat.
A birtokosok rétegződése az 1800-i jövedelemösszeírás alapján

Jövedelem kategória / sessio	Birtokosok száma	Százaléka	Összes jöved. / sessio	Nemesi jöv. százaléka
> 1000	2	0,08	2 667 5/8	12,23
500–1000	3	0,11	2 063 1/8	9,46
300–500	8	0,30	3 007 1/8	13,79
200–300	8	0,30	2 026 1/4	9,29
100–200	23	0,88	3 415 1/4	15,66
50–100	40	1,52	2 042 3/8	9,37
10–50	125	4,76	3 073 3/4	14,10
5–10	148	5,64	1 073 3/8	4,92
2–5	335	12,76	809 1/8	3,71
1–2	339	12,91	409	1,87
< 1	1 595	60,74	708 3/4	3,25
Összes birtokos	2 626	100,0	21 295 3/4	100,00

A táblázatot látva felesleges lenne elismételgetni az eddigieket. A legtehetősebbek ezen kimutatás szerint a jövedelmek csaknem 20%-át élvezték, míg a legszegényebb nemeseknek ezúttal valamivel több mint 5% jutott. Nem csökkent a középső három sáv viszonylagos ereje sem. A birtokosok 7,1%-ának a jövedelmek majdnem pontosan 40%-a jutott.

A NEMESSÉG MEGOSZLÁSA A HÁROM ÖSSZEÍRÁS ALAPJÁN

A zempléni nemesség rétegződésének vizsgálatakor eddig általában mellőztem azokat a nemeseket, akiknek vagyoni körülményei még azt sem engedték meg, hogy a táblázatok valamelyik alsóbb rovatába férjenek be. Pedig a megye nemességének differenciálódása meghaladta azt a fokot, amelyet a korabeli – adókiadás, a századvégén gabona megajánlás céljából készített – vagyoni felmérések egyáltalán tudomásul tudtak venni. A kortársak tisztában voltak osztályos társaik nagy fokú elszegényedésével. Erre az említett 1755/54-i nemesi összeírás is utalhatott, amely a megyében számba vett 1075 nemesi családfőnek mindössze 40,4%-át tekintette birtokosnak. 59,6%-uk így vagyontalan armalistaként került az összeírásba.²⁵⁴ Az arányt legfeljebb azért tarthatjuk túlzónak, mivel „a közismert és a birtokjogon nemesi családok”, amelyek a tehetősebbek arányát növelhették volna, nem szerepeltek benne. Így a birtokos nemesek aránya a kimutatásban valamivel alacsonyabb, az armalistáké magasabb lehet, mint a valóságos.

²⁵⁴ Reiszig Ede: Zemplén vármegye nemes családjai. In: Borovszky, [1905]. 523. – Birtokos nemes 435, armalista 640 fő. Az 1754–55-i országos nemesi összeírás adatait közlő kiadványban ezt a megoszlást nem találtam.

Az úrbérrendezéskor – mivel ennek célja nem a nemesi kötelezettségek felmérése volt – a biztosoknak a nemesség helyzetével nem kellett foglalkozniuk. A nincstelen nemesek a felhasznált forrásokban először a II. József korabeli kataszteri felmérésben tűnnek fel, bár a császár adótervezetében nekik aligha juthatott volna érdemleges szerep. Az akkor felsorolt 273 taxalista közül 35 személy földjének nagyságát nem ismerjük. De a többiek között is számosan akadtak olyanok, akiknek a földjét nem feltétlenül számolták a nemesi földekhez. Mint korábban már utaltam rá, ugyancsak jelentős birtoktalan nemesi réteget fogadott el az 1800-i öszszeírás is. 32 név mellett egyenesen az áll, hogy *nihil habet* (azaz semmije nincs). Esetenként kiegészítették azzal, hogy *nihil proprii habet* – semmi tulajdona nincs – ; *ultra* [vagy *propter*] *personam nihil habet* (személyén kívül semmije sincs). Másokat háztulajdonukkal, vagy annak hiányával jellemeztek: *praeter domicilium nihil habet* (lakásán kívül semmije sincs); *nec domum habet* (háza sincs). De a rövid jellemzésekben az is szerepelhetett, hogy *nobilis in misero* [vagy *miserrimo*] *statu inquilinum* [vagy *subinquilinum*] *agit* – (nemes a zsellérek [vagy házatlan zsellérek] nyomorúságos [vagy legnyomorúságosabb] állapotában). Olyan is szerepel közöttük, aki munkával kereste kenyerét: *in domo aliena inquilinatum agens manuali opera sustentat vitam* (zsellérházban élve, fizikai munkával tartja fenn életét). Jövedelmet nevük mellett nem tüntettek fel. Ha nem tudnánk, hogy a mindennapi életben ezek a nincstelen nemesek is megkövetelték a nekik járó társadalmi megbecsülést, például azt, hogy a – náluk akár módosabb – jobbágy is nemzeti vagy tekintetes úrként szólítsa meg őket, kitérjen előlük az úton, megsüvegelje őket, talán még meg is sajnálhatnánk őket.

Arra is utaltam, hogy ha ezeknek a kimondottan nincstelennek nevezett nemeseknek a területi megoszlását vizsgáljuk, meglehetősen egyenetlen számokat kapunk.

70. sz. táblázat.

A II. József-féle kataszteri felméréskor nincstelennek nevezett nemesek megoszlása az egyes kerületek között

	Kerület neve	Nemesek száma	Nincstelen nemesek	Arányuk a nemesek számához képest százalékban
5.	Zétényi	181	1	0,55
6.	Újhelyi	549	13	2,37
7.	Gálszécsi	613	5	0,82
10.	Homonnai	307	13	4,23
	Megyei összes	4948	32	0,65

A kataszteri felmérés tehát nincstelen nemeseket mindössze négy kerületben tüntetett fel, igaz, ezek nagyjából a megye középső vidékein terülnek el, ahol a szőlőművelés már nem biztosított külön megélhetést (jövedelmet), de még nagyobb számban előfordultak nemesek. Mégis feltételezhetjük, hogy ez a kategória inkább

csak a felmérés következetlensége, a szempontok megadásának bizonytalansága miatt kerülhetett be az összeírásba. Sorstársaik, akik hasonlóan szűkös, sőt esetenként egyenesen ínséges körülmények között tengődtek, nyilván más kerületekben is voltak, de nyomorúságuk miatt elkerülték az összeírók jövedelmekre, vagyontártyakra figyelő szemét.

Az összeírásokban a nemesség legalsó rétegeként így a taxalisták (taksások) jóval bővebb csoportja szerepel. A saját, nemesi jogon bírt (allodiális) földdel nem rendelkező, jobbágytelken élő nemesek tartoztak közéjük, akik a telek tulajdonosának (a birtokos nemesnek) szolgáltatással tartoztak. Az összeírások az ő számukat is meglehetősen ellentmondásosan közlik, talán azért is, mert a jogszabályok a kötelességvállalásban, és konkrétan az adózásban, nem egyértelmű szerepet szántak nekik. A kataszteri felmérésben 273 taxalistát soroltak fel, az 1800-i összeírásba mintegy százan kerültek be, valamennyijük konkrét jövedelem nélkül. A számbeli különbségek, a birtokhoz és a jövedelmekhez való ellentmondásos viszonyuk keltette bizonytalanságot eloszlatni az az 1785-ben összeállított lista segíthet, amely feltünteti a taxalistákra kivetett – meglehetősen mérsékelt – adóösszeget is, az adókivetés alapját – azaz a taksás nemesek jövedelmének forrását – azonban nem közli. Az előző – nincstelennek mondott – meglehetősen kisszámú nemes csoportban szereplők közül mindössze hármójuk (vagy családjuk) nevét találjuk meg ebben a névsorban is.²⁵⁵ Ez a 32 névnek kevesebb, mint egytizede. Bár a nincstelenek nevét mindössze négy kerületből ismerjük, úgy tűnik, hogy jelentős részük a taxalisták névsorából is kimaradt. Az 1785-i taksás lista családnevei, s néha a személynevek is, egyébként az 1800-i jövedelemösszeírásban gyakran visszaköszönnek.²⁵⁶

Az 1785-i lista a taxalistákat lakóhelyüknek megfelelően sorolja fel. A kerületek közötti megoszlásukat a 71. sz. táblázatban mutatom be.²⁵⁷

²⁵⁵ Sátoraljaújhegyről Oroszi György neve szerepel mindkét listán, ugyanon az 1800-i listán szereplő özv. Zsíró Imrénében az 1785-i Síró Imre özvegyét feltételezhetjük, Bánócon pedig Hlavaty József lehet Hlavaty János leszármazottja.

²⁵⁶ Az azonos név esetében feltételezhetünk azonos személyt, vagy leszármazottat (fiút). Az összeírásokban egyébként gyakran különböztették meg az azonos nevű, nyilván egyenesági rokonokat az ifjabb (*jun.*) vagy idősebb (*sen.*) jelzőkkel. Az idő múlására figyelmeztethet az a jelenség, amikor az 1785-ben valamely településen szereplő név mellé 1800-ban kiteszik az idősebb megkülönböztetést, mint pl. Nagy Géresen Főző Ferenc, Örösön Kovács János neve mellé.

²⁵⁷ Amely kerületekben nem laktak taxalisták, azokat kihagytam a táblázatból. A megyei összesítés így nem azonos a feltüntetett kerületek összegével. – A létszám szempontjából kedvezőtlen történetek mellőzése érdekében ezúttal is a nemes férfiak teljes létszámával számoltam, s nem vontam le belőle a fiúkat és fiatalkorúakat.

71. sz. táblázat.
A taxalisták megoszlása az egyes kerületek között

	Kerületek	Összes nemes	Taxalisták	Összes nemes %-ában
1.	Szerencsi	732	195	26,64
2.	Tokaji	1 029	243	23,62
3.	Pataki	669	180	26,91
4.	Királyhelmeci	371	53	14,29
5.	Zétényi	181	23	12,71
6.	Újhelyi	549	71	12,93
7.	Gálszécsi	613	4	0,65
9.	Sókúti	80	1	1,25
10.	Homonnai	307	1	0,33
12.	Sztropkói	55	5	9,09
	Összesen	4 928	776	15,68

A taxalisták többsége a megye legdélibb három kerületében élt. Ha a népszámlálási „nemes férfiak” rovat helyett a feldolgozók által javasolt 37%-os csökkentéssel számoltam volna, akkor arányuk ebben a három kerületben meghaladta volna a felnőtt nemes férfiak 40%-át. A települési arányok természetesen még ennél is szélsőségesebbek lehettek. A Szerencsi kerület települései közül inkább a nagyobb mezővárosokban koncentráltak. Húsznál többen ugyan csak Megyaszón (48) és Szerencsen (35) laktak, Megyaszón azonban ez a lélekszám is a felnőtt nemes férfiak feltételezett 86-os számának 56%-a, Szerencsen a 70 főnek éppen fele. De meghaladta az 50%-ot a taxalisták aránya Hernád Németiben, Lúcon és Szadán is. A Hegyalja szőlőtermelő területeit is magába foglaló két kerületének 25 települése közül 16-ban laktak taxalisták, számuk kilencben is meghaladta a húszat. Sárospatak nagyobbik ikervárosából 83 fő került fel a listára (felnőtt nemes férfiak feltételezett száma 145, taxalisták aránya 57%), Mádról 60-an (118 főből 51%), Tokajban 40-en (111-ből 36%). A Bodroghköz két kerületében az összes nemes férfihoz mért arányuk még mindig meghaladta a 10%-ot, településenként azonban már kisebbségben maradtak. A nemesek lélekszámával kitűnt Nagy Géresen arányuk a nemes férfiak feltételezett számához (89 fő) hasonlítva (26) már csak 29% volt. Sajátos módon a Zempléni-medence tisztas megélhetést nyújtó kerületeiben a taxalisták száma elhanyagolható marad. Az Újhelyi kerület magas számát a megyeszékhely biztosította. 216 nemesből (felnőtt férfi 136) 42 volt taxalista (népszámlálási lélekszám 19%-a, felnőtt nemes férfiaké 31%). Az északi öt kerület közül egyedül a Sztropkói került fel táblázatunkra, az ottani öt taxalista a kerületi székhelyen élt, és a 22 (vagy 14) nemesnek 23 (vagy 35)%-át adta. A taxalisták hiánya az északi kerületekben azt is jelenti, hogy azokon a településeken, ahol a nemesek számát magasnak találtuk, ami mögött valamilyen családi fészket feltételeztünk, általában nem éltek taxalisták. A Sztropkói kerület nemesének több mint felét adó Mikova 31 nemeséből egy sem volt taxalista, akárcsak Nátafalva 18, vagy Varannó Hosszúmező 17 nemeséből sem.

Ha azonban eltekintünk a nemesi társadalom aljára szorult, immár csak nevükben nemesektől, fel kell vetnünk a kérdést, hogy milyen rétegekre tudjuk osztani a

többieket, pontosabban azt, hogy találunk-e összefüggést a három felhasznált felmérés eredményeiben, tudjuk-e őket egymással összevetni. Mivel az összeírásokban egyre bővülő létszámok a nemesség alján elhelyezkedő, úrbéres javakkal, majd majorsággal nem rendelkezők, ezért a figyelmet elkerülők számát gyarapították, a táblázatokban alkalmazott csoportosítások alapján meg lehetne próbálkozni valamiféle párhuzam felállításával. A párhuzam alapját szolgáló kategóriákat a 72. sz. táblázatban mutatom be. (Mesterkéltnel elnevezés helyett az egyes csoportokat továbbra is számmal kívánom jelölni.)

72. sz. táblázat.

A birtokos kategóriák kijelölt határa az egyes összeírásokban

Kategória száma	Úrbéres javak birtoklása / telekszám	Majorságok birtoklása / kat. hold	Jövedelem / sessio
1.	> 300	> 5000	> 1000
2.	200–300	2000–5000	500–1000
3.	100–200	1000–2000	300–500
4.	50–100	500–1000	200–300
5.	30–50	200–500	100–200
6.	10–30	100–200	50–100
7.	5–10	50–100	10–50
8.	3–5	20–50	5–10
9.	1–3	10–20	2–5
10.	< 1	5–10	1–2
11.	0	< 5	< 1

A 72. sz. táblázatban feltüntetett kategória-határok alapján a megye birtokos (vagy legalább jövedelemmel rendelkező) nemeseit a következő csoportokba lehetne sorolni:

73. sz. táblázat.

A megye nemeseinek rétegződése a három összeírás alapján

Kategória száma	Birtokosok az úrbérrendezés idején	Százalékuk	Birtokosok a kataszteri felmérés idején	Százalékuk	Birtokosok az 1800-i összeírás idején	Százalékuk
1.	2	0,44	2	0,21	2	0,08
2.	4	0,89	3	0,32	3	0,11
3.	8	1,79	7	0,76	8	0,30
4.	14	3,13	15	1,62	8	0,30
5.	10	2,23	37	4,00	23	0,88
6.	58	12,97	83	8,99	40	1,52
7.	51	11,41	124	13,43	125	4,76
8.	29	6,48	195	21,12	148	5,64
9.	75	16,78	164	17,77	335	12,76
10.	142	31,77	106	11,48	339	12,91
11.	54	12,08	187	20,26	1595	60,74
Összes birtokos	447	100,00	923	100,00	2626	100,00

A kategorizálás az első három réteg esetében szerencsésnek mutatkozik, hiszen mindhárom felosztás szerint nagyjából ugyanannyian kerültek egy-egy csoportba. A következő rétegekben a saját kezelésű birtokkal rendelkezők száma jobban, a jövedelemmel rendelkezőké lassabban növekedett, arányuk azonban (a két összeírásba bekerültek magasabb száma miatt) mindkét oszlopban elmaradt az azonos számú úrbérrendezési csoportok arányától. Ahhoz, hogy akár azonos létszámú, akár arányaiban a másik kettőnek megfelelő rétegeket alakítsunk ki, másképpen kellett volna meghúzni a kategória határokat. A létszámok kiegyenlítéséhez magasabbra kellett volna tenni őket, ami viszont az összeírtak jelentős részét az alsó csoportokba szorította volna. A jövedelmi oszlopban a számításba vettek több mint fele (60,7%) így is a legalsó csoportba került, tehát jövedelmét 1 sessionál (24 Rft) kevesebbre becsülték. Az utolsó három csoport százalékos arányait összeadva pedig több mint négyötödöt (86,4%) kapunk. Elvi kétélyeimen túl természetesen a számításokkal járó többletfeladatok (az összes birtokos rangsorba állítása) is elriasztott ettől a megoldástól.

Korábbi – minél több általánosításra törekvő – kutatásaimban mégis megpróbáltam azzal, hogy az egyes kategorizálások között összefüggést, az egyes birtokos rétegek nagysága között párhuzamot találjak. Azokat a nemesi birtokosokat, akik mind a kataszteri felmérésben, mind az 1800-i összeírásban szerepeltek, külön táblázatba foglaltam, annak megfelelően, hogy a kétféle felmérésben melyik kategóriában szerepeltek. Egyértelmű, statisztikai hitelességű eredményre – az időközben végbement birtokos változások, egyes részirtokok eladása, mások összevonása miatt – ennek alapján természetesen nem számíthattam, táblázatomban azt mégis jól illusztrálhatja, hogy mekkora allodiális földnek általában mennyi jövedelem felelt meg. A birtokosváltozások nélkül érthetetlennek mutatózó kivételek persze szép számmal akadnak, a birtokosok fő csoportjai, a birtoklás súlypontjai azonban ebből a táblázatból is nyilvánvalóvá válhatnak. (Azokban az esetekben, ahol egy településnek egyetlen birtokosa volt, és az változott meg az eltelt évtizedben, ezt a változást a többi – több birtokos kezén lévő – településre is megpróbáltam kivetíteni. A jelentősebb birtokosváltozások közül egyet fogadtam el, azonos birtokként kezelve két, különböző összeírásban szereplő eltérő személy javait, mivel ez – számos települést érintve – egyértelműnek tűnt. Eszerint a kataszteri összeírás idején özv. báró Vécseyné nevén jelzett javak 1800-ra Jékelfalusi József birtokába kerültek.

Bár a táblázatba csak 577 – mindkét felmérésben szereplő, így azonosnak tekinthető – nemes került be, a számok átlós elhelyezkedése az egyre növekvő birtok- és jövedelem nagyságok rovataiban – a nem túl nagyszámú kivétel ellenére – jól mutatja az összefüggést a kétféle kategorizálás adatai között. A legnagyobb számokat most is a csekély jövedelemmel rendelkezők rovataiban találhatjuk, s ha a 0–1 sessio közötti jövedelemmel rendelkezők között kivételképpen egy 100 holdnál nagyobb majorsággal rendelkező személyt is találunk, jelentős részük az 1–50 hold közötti birtokosok közé jutott. (Az úrbérrendezéskor 9 településen 56 1/4 úrbéres telekkel, a kataszteri összeírás idején 164 holddal rendelkező Aisdorfer Samuel neve mellett 1800-ban már nem jeleztek majorsági jövedelmet, s egyébként is csak 1/4 sessionyi jövedelmet tulajdonítottak neki. Korábbi birtokainak javarésze vi-

szont Kazinczy Péter – az író nagybátyja, 1798-tól Zemplén megye alispánja – neve alá került. A birtokszerzésre Aiszdorfer Máriával kötött házassága révén kerülhetett sor. Az após vagy csak átengedte vejének a birtokot, vagy időközben meghalt.)

74. sz. táblázat.

*A megyei birtokosok majorságának és jövedelmeinek egybeesése a kataszteri felmérés (kataszteri hold) és az 1800-i jövedelemösszeírás (sessio) alapján*²⁵⁸

	0–1 kh.	1–5 kh.	5–10 kh.	10–20 kh.	20–50 kh.	50–100 kh.	100–500 kh.	500–1000 kh.	>1000 kh.	Összesen
0–1 sessio	4	45	35	44	42	4	1	0	0	175
1–2 s.	0	11	5	32	30	7	1	0	0	86
2–5 s.	1	9	8	15	34	24	3	0	0	94
5–10 s.	0	3	4	5	22	18	12	0	0	64
10–20 s.	0	2	0	2	11	9	13	0	0	37
20–50 s.	0	0	1	2	3	12	32	1	0	51
50–70 s.	0	0	0	1	0	1	12	0	0	14
70–100 s.	0	0	0	0	0	0	9	3	0	12
100–200 s.	0	0	0	0	0	0	17	5	1	23
200–500 s.	0	0	0	0	0	0	2	7	7	16
>500 s.	0	0	0	0	0	0	0	1	4	5
Összesen	5	70	53	101	142	75	102	17	12	577

A következő jövedelmi csoportokban még alig találunk érdemleges eltérést az eddigi kapcsolódásokhoz képest, az 5–10, majd a 10–20 telek jövedelmük súlypontja azonban már a 20–500 hold majorsággal rendelkezők közé esett. A 20–50 teleknyi jövedelmük rovatában minimálisra csökken az 50 hold alattiak száma, az 50–70 telkesek között a 100 hold alattiaké. Innen kezdve a 100 hold feletti dominálnak, míg a bal alsó sarokban néhány – mindkét összeírásban kiemelkedő birtokost találhatunk. Hasonló eredményeket kapunk akkor is, ha a majorságok oldaláról vizsgáljuk a táblázatot. Itt a legfeljebb 100 holdasok szóródása a 100 hold feletti majorsággal rendelkezők esetében beszűkül, hogy a legtehetősebbek itt is kis csoportba tömörüljenek. Nyilván szerencsésebb lett volna valamennyi birtokos adatát a táblázatra vinni, s a birtokos változásokból adódó esetleges szélsőségeket kiküszöbölni, bizonyos összefüggéseket azonban a jelen táblázat is mutathat.

A korábbi (73. sz.) táblázatban mindenesetre – a csoporthatárok kerek számokkal való kijelölése következtében – csak a legfelső csoportokban sikerült olyan kategória-határokat találni, amelyekben egy-egy csoportba nagyjából azonos számú

²⁵⁸ A táblázatban, amelyet évtizedekkel ezelőtt készítettem, csak a jövedelmi rétegződésnél alkalmaztam a mostani 11 csoportos beosztást, a kataszteri felmérésben szereplőket akkor 9 kategóriába osztottam, amit most sem változtattam meg. Eredményei így is nyilvánvalóak. A nagyobb időbeli különbség miatt egyébként vizsgálataimat nem terjesztettem ki az úrbérendezési adatokra, amelyek a csoportosítást tovább színesíthették volna.

birtokos került. Az első kategóriába (amelyben egy birtokosnak 300 teleknél, 5000 kataszteri holdnyi majorságnál és 1000 sessionyi jövedelemnél nagyobb birtoka volt) ketten, a másodikba (200–300 telek, 2000–5000 hold, 500–1000 sessio jövedelem) hárman ill. négyen, a harmadikba (100–200 telek, 1000–2000 hold, 300–500 sessio) nyolcan ill. heten tartoztak. Az összes birtokos között elfoglalt, eleve is jelentéktelen arányuk – a felmérésekbe bekerült birtokosok számának növekedése miatt – ugyan jelentősen lecsökkent (a három csoporté, a hozzájuk tartozó 14, 12, 13 személyt figyelembe véve 3,1%, 1,3% és 0,5%), a birtokokból való részesedésük – 45,59% telek, 34,03% majorság, 36,6% jövedelem – azonban még mindig a javak közel felének-bő harmadának birtokosává tette őket. A velük legalább két tényezőt tekintve számban nagyjából megegyező negyedik vagyoni kategória (50–100 telek, 500–1000 hold, 200–300 sessio; 14, 15 és 8 fővel) esetében már nehezebb az arányok párhuzamba állítása (telekszám 16,27%, majorság 13,5%, jövedelem 9,5%, utóbbiban azonban az alacsony szám játssza a döntő szerepet). Az alsóbb rétegekben – a fentebb kifejtett okból – nem vállalkoztam arra, hogy a mesterségesen kialakított kategóriahatároktól elvonatkoztatva a birtokosok számát megpróbáljam kiegyenlíteni. A legfelső földesúri hierarchia viszonylag kislétszámú csoportjaiban azonban erre jobb lehetőség nyílt, amit igyekeztem kihasználni.

75. sz. táblázat.

A legtehetősebb zempléni birtokosok részesedése az összeírásokban feltüntetett javakból ill. jövedelmekből²⁵⁹

Birtokosok száma	Telek-szám	%	Majorság / kat. hold	%	Jövedelem / sessio	%
2	673 1/8	11,73	10 863	12,98	2 684 3/4	12,71
3	700 7/8	12,20	8 347	9,98	2 063 1/8	9,76
8	1 140 1/8	19,87	9 261	11,00	2 999 7/8	14,20
14	984 3/8	17,15	10 368	12,39	3 134 3/4	14,84
Első 27 birtokos összesen	3 498 1/2	60,95	38 839	46,35	10 882 1/2	51,51

Az a kiegyensúlyozottság, amely az első csoport (persze mindössze két fő) részesedésében mutatkozik az összeírások által képviselt javakban (a háromféle arány – 11,73%, 12,98%, 12,71% – legnagyobb különbsége 1,23%), a következő vizsgált csoportok esetében megbomlott. A következő három csoport részesedése az úrbéres állományból jelentősen meghaladta mind a majorságból, mind a jövedelmekből való részesedésüket, ami esetükben a jobbágyi szolgáltatások fokozott kihasználá-

²⁵⁹ A táblázatban a három összeírás alapján azonos lélekszámú birtokos csoportokat alakítottam ki, amelyek azonban nem esnek egybe az előző táblázatok kategóriáival. Az azonos lélekszám kialakítása érdekében pl. az úrbérrendezéskor 200–300 közötti telekkel rendelkező négy birtokos közül Barkóczyné Szirmay Zsuzsannát a következő csoportba kellett sorolnom, ahonnan viszont Andrásy István szorult egy csoporttal lejjebb. A legnagyobb eltérés az 1800-i jövedelemösszeírás negyedik kategóriájában mutatkozott, ahol a meglévő nyolc birtokoshoz további hat olyan személyt kellett besorolnom, akik 200 sessionál alacsonyabb jövedelemmel rendelkeztek.

sát és a majorságok háttérbe szorulását is jelenthette. Mindezek ellenére a megye legtehetősebb 27 birtokosa az úrbéres állomány közel kétharmadával, a majorság közel felével, és a földesúri jövedelmek valamivel több, mint felével rendelkezett.

76. sz. táblázat.

*A megye legtehetősebb birtokosainak részesezése a földbirtokokból
(a birtokszám alapján)*

Sorrend	Úrbérrendezés		Kataszteri felmérés		Jövedelem összeírás	
	Név	Úrbéres birtokok sz.	Név	Allodiumok száma	Név	Jövedelmet adó birtok sz.
1.	Sennyey László	32	Barkóczy János	37	Jékelfalusi József	32
2.	Szirmay Sándor	30	Aspremont János Gobert	18	Csáky Imre	27
3.	Barkóczy János	27	Sennyey János	15	Aspremont J. G.	26
4.	Csáky István	25	Forgács József	11	Csáky István	24
5.	Barkóczyne Szirmay Zsuzsanna	23	Csáky Imre	10	Sennyey János	23
6.	Csáky Imre	22	Csáky István	10	Sennyeyné	23
7.	Almásy Mihály	21	Sennyey Imréné	10	Fischer Ferenc és István	21
8.	Sennyey Imre	19	Barkóczy Ferenc	9	Szirmay Tamásné	21
9.	Szirmay László	17	Ö. Vécseyné	9	Barkóczy Ferenc	19
10.	Aspremont J. G.	16	Szirmay Tamásné	8	Barkóczy János	19
11.	Dessewffy Tamás	15	Almásy Pál örökösei	8	Szirmay Antal	19
12.	Szemere László	14	Szemere László	8	Forgács József	18
13.	Fischer József.	13	Szirmay László	7	Okolicsányi János	18
14.	Trautson heg	13	Almásy Ignác	6	Almásy Ignác	16
15.	Barkóczyne Szentiványi T.	11	Fáy László	6	Szirmay Péter	15
16.	Dessewffy Sámuel	11	Fischer Ferenc és István	6	Szirmay Tamás András	14
17.	Keglevics család	11	Andrássy István	5	Szirmay András	13
18.	Klobusitzky István	10	Andrássy Károly	5	Kazinczy András	12
19.	Okolicsányi János	10	Bernáth Ferenc	5	Szirmay József	12
20.	Pintér Márton örökösei	10	Dessewffy Tamás örökösei	5	Vandernáth Henrik	11
21.	Szirmay A-né Orosz Terézia	9	Soós Pál	5	Andrássy Károly	10
22.	Szirmay József	9	Vandernáth Henrik	5	Dessewffy Ferenc	10
23.	Aiszdorfer Sámuel	9	Klobusitzky Antalné	4	Schmidek Ferenc	10
24.	Forgács József	9	Okolicsányi János	4	Szirmay László	10
25.	Ibrányi Miklós	9	Schmidek Ferenc	4	Szirmay Pál	10
26.	Kacsándy László	9	Szirmay Péter	4	Almásy család	9
27.	Máriássy Sándor	9	Kazinczy András	3	Andrássy István	9

A három összeírás hierarchijában tapasztalható megfelelés azt sugallná, hogy a megye legtehetősebb 27 birtokosa – vagy haláluk esetén a helyükre lépő örökösök – mindhárom felmérésben azonos sorrendben követik egymást. Sorrendjük táblázatban

való bemutatása azonban nem igazolja ezt a tetszetős feltételezést. A 76. és 77. sz. táblázatokban név szerint tüntettem fel a megye legtehetősebb birtokosait, előbb aszerint, hogy hány településen volt birtokuk, majd annak megfelelően, hogy milyen helyet foglaltak el birtokuk (jövedelmük) nagysága alapján. (A 76. sz. táblázatban az azonos számú birtokkal rendelkezők esetében az ABC szerinti sorrendet alkalmaztam.)

A 76. sz. táblázat mindenekelőtt azt igazolhatja, hogy a megyebeli birtokosság ingatlanai mennyire szétagoltak voltak. Akadtak birtokosok, akik harmincnál is több településen rendelkeztek birtokkal vagy jövedelemmel.²⁶⁰ Alig mutatkozik különbség az úrbéresek és a jövedelemforrások birtoklásában, a két táblázat 27. helyén egyforma birtokszámmal álló földesurakat találhatunk. A különbség mindössze annyi, hogy a 9 településről jövedelmet szerző birtokosok sorát még egy további személlyel (Meskó Jakab) folytathatnánk. Kivételt a majorságok oszlopa jelenthet, amelyben az egyes birtokosok kezén található jószágok száma a két másik oszlopénál jóval gyorsabban csökkent. A majorsági szántó kialakítása, a sajátkezelésű gazdaság fenntartása olyan feladatot jelentett, amelyet a birtokosok közül csak kevesen vállaltak.

A birtokok száma azonban végül aligha adhat hiteles képet a birtokosok tagolódásáról, hiszen az egyes birtoktestek meglehetősen eltérő nagyságúak lehettek. A 77. sz. táblázatban ez utóbbi tényezőt figyelembe véve mutatom be a tagolódást ugyanezen három forrás figyelembevételével. A birtokszámok esetében nem láttam szükségesnek, hogy a különbségeket százalékos formában is bemutassam, a birtok- vagy jövedelemnagyságok azonban erre is kedvező lehetőséget nyújtanak. Száz százaléknak a sorrendben első (a legtehetősebb) birtokos javait tekintettem, a százalékok az ő javaikhoz való viszonyítást mutatják.

A legtehetősebb birtokosok nevét tartalmazó három névsorban természetesen számos azonos személyt találhatunk, ami kizárja, hogy – egy-két esettől eltekintve – a különbségeket birtokos változásokra, vagy a birtok egy részének elidegenítésére vezessük vissza. A sorrendek azonban mégsem feltétlenül ugyanazok. Míg az úrbérrendezéskor a birtokosok élén a két Csáky gróf (Imre és István) állt, addig a majorságokból való részesedésük terén jócskán hátrébb (a 4. és 12. helyre) szorultak. E területen olyanok kerültek eléjük, akiknek úrbéres javai messze elmaradtak az övék mögött. Jövedelmeiket tekintve viszont a 2. és 3. helyen találjuk őket, egyedül Aspremont János Gobert gróf kerülhetett eléjük, aki egyébként a majorsági birtoklás területén is az első helyen állt. A 77. sz. táblázat nevei egyébként arra is rámutatnak, hogy a korábbi – a három összeírás alapján készített – csoportosítások azonos, vagy közel azonos létszámú kategóriái még legfelsőbb szinten sem feltét-

---

²⁶⁰ A csak az 1800-i összeírást felhasználó Erdmann Gyula Jékelfalusi József birtokainak megoszlásából szinte egyfajta jómódú nemesi életvitelt is felvázol. „E birtok »szabályos« Zemplén megyei nagybirtokszervezetet mutat: szőlő Mádon és Tállyán, lakóház Sátoraljaújhelyen (a megyeszékhelyen) és sok kisebb-nagyobb birtoktest több kerület községeiben.” Erdmann, 1987. 90.

lenül ugyanazokat a személyeket jelölik. A majorságok kialakításában ugyan szerepet játszott az egyes birtokosok hajlandósága a sajátkezelésű gazdaságok működtetésére, az úrbéres javak és a jövedelmek azonban többnyire tőlük független tényezők nyomán alakultak. Érdemes tehát jobban betekintetnünk a birtokosok sorrendjét alapvetően meghatározó jövedelemforrásokba és a mögöttük álló birtokszerkezetbe.

77. sz. táblázat.

A megye legtehetősebb birtokosainak sorrendje a három összeírásban (birtokuk és jövedelmük alapján)

Sorrend	Úrbérrendezés			Kataszteri felmérés			Jövedelem összeírás		
	Név	Telek-szám	%	Név	Allód.	%	Név	Sessio	%
1.	Csáky Imre	357 3/8	100	Aspremont J.G.	5531	100	Aspremont J.G.	1573 1/4	100
2.	Csáky István	315 3/4	88,4	Almássy család	5331	96,4	Csáky Imre	1111 1/2	70,6
3.	Almássy Mihály	238 7/8	66,8	Andrássy István	2954	53,4	Csáky István	852 3/8	54,2
4.	Szirmay Sándor	242	62,7	Csáky Imre	2897	52,3	Barkóczy János	693	44,0
5.	Barkóczy János	220	51,6	Andrássy Károly	2494	45,1	Jékelfalusi József	517 3/4	32,9
6.	Barkóczyné Szirmay Zs.	201 3/8	56,3	Szirmay Tamásné	1990	35,9	Szirmay Tamásné	466 7/8	29,7
7.	Trautson hg.	179	50,1	Barkóczy János	1756	31,7	Almássy cs.	444	28,2
8.	Aspremont J.G.	152 1/8	42,6	Almássy Pál örökösei	1492	26,9	Vandernáth Henrik	408 7/8	26,0
9.	Szirmay László	139 5/8	39,1	Barkóczy Ferenc	1152	20,8	Barkóczy Ferenc	389 3/4	24,8
10.	Török József	132 1/2	37,1	Meskó Jakab	1081	19,5	Szirmay Ádám	341 7/8	21,7
11.	Klobusitzky István	122 7/8	34,4	Sztáray Mihály	1077	18,7	Sztáray Mihály	325 1/8	20,7
12.	Klobusitzky Antal	111 1/8	31,1	Almássy Ignác	1038	18,5	Andrássy István	319 1/2	20,3
13.	Vandernáthné	101 1/2	28,4	Csáky István	1024	18,5	Almássy Ignác	303 7/8	19,3
14.	Andrássy István	101 1/4	28,3	Szemere László	990	17,9	Szirmay Tamás A.	283 3/8	18,0
15.	Almássy örökösök	98 1/4	27,5	Fischer Ferenc	988	17,8	Sennyey János	279	17,7
16.	Sennyey Imre	83 1/8	23,2	Sztáray János	934	16,9	Andrássy Károly	269 1/2	17,1
17.	Fischer József	78 5/8	22,0	Dőry Gábor	926	16,7	Forgács József	269 1/8	17,1
18.	Dessewffy Sámuel	73 1/8	20,5	Vécsyéné	881	15,9	Okolicsányi János	235	14,9
19.	Sennyey László	72 7/8	20,4	Sennyey János	843	15,2	Sennyey Imréné	231 5/8	14,7
20.	Szirmay A-né Orosz T.	70 7/8	19,8	Klobusitzky A-né	817	14,7	Rholy József	230 1/8	14,6
21.	Szirmay József	67	18,7	Horváth Sztancs	811	14,7	Fischer F. és I.	217 1/8	13,8
22.	Keglevics család	63 1/8	17,7	Fáy László	730	12,8	Sztáray János	198	12,5
23.	Sztáray Mihály	61 1/2	17,2	Szirmay László	708	12,8	Meskó Jakab	189	12,0
24.	Aisdorfer Sámuel	56 1/4	15,7	Vandernáth	682	12,3	Klobusitzkyne	187	11,9
25.	Révész Jónás	55 1/4	15,4	Okolicsányi János	639	11,5	Szirmay Péter	183	11,6
26.	Andrássy Károly	52	14,5	Soós Pál	616	11,1	Szirmay András	181	11,5
27.	Szirmay Lajos	51 1/8	14,3	Sennyei Imréné	614	11,1	Szirmay Sándorné	179	11,4

A legtehetősebb birtokosok ellentétpárját jelenthetik az ún. kuriális nemesek. Csoportjukba azok tartoztak, akiknek volt szerény nemesi jogú földjük (allódiium, kuriális föld), de – úrbéres népesség híján – azt maguknak kellett megművelniök. Ez az a réteg, amelyet közkeletű névvel hétszilvafásnak szoktak nevezni. A kataszteri összeírásban 123-mal több birtokos szerepel, mint ahányan az úrbérrendezés ide-

jén úrbéres népessége volt. Ezek többségét méltán tekinthetjük kuriális nemesnek, akiknek a száma azonban ennél mindenképpen magasabb volt. Egyrészt persze nem kizárt, hogy a 123-as számban olyanok is szerepelnek, akik az úrbérrendezés óta szereztek birtokot, s az azon élő úrbéresek 1774-ben még más földesurat szolgáltak. Másrészt viszont az 1800-i összeírás számos olyan, csupán allódiúmról származó jövedelemmel rendelkező nemeset sorol fel, akiket nem találunk meg a másik két összeírásban, tehát nem voltak úrbéres javaik, s allodiális jövedelmük sem a kataszteri felmérésben feltüntetett szántókról származott.

A járadékokra kötelezett taksásokkal ellentétben a kurialistákról – legalábbis az általam ismert forrásokban – nem találtam külön névsort. A vizsgált nemesi névsorokban azok között a szereplők között kell keresnünk őket, akiknek nem voltak úrbéreseik, de rendelkeztek allodiális földdel vagy (1800-ban összeírt) jövedelemmel. Az egyes települések közül pedig azokban következtethetünk jelenlétükre nagyobb számban, amelyekben a nemesek aránya jóval meghaladta a megyei átlagot. Ladmócon, ahol a 126 nemes férfi a férfiak 51,8%-át tette ki, az 1800-i jövedelemösszeírás szerint 83 olyan főnek volt csupán allódiúmból származó jövedelme, aki-nek korábban nem voltak úrbéres javai, igaz, nekik allodiális szántójukat sem írták össze. A településen persze nemcsak kurialisták laktak. Három nemes-birtokos rendelkezett egyszerre allodiális szántóval és jövedelemmel, kilenc további nemesnek taxalista földje volt. A nemesek hasonlóan magas arányát találjuk Nagy Géresen (142 nemes, 57,9%), Ondon (99 fő, 35,9 %), Mihályiban (82 fő, 41,6%), Kis Tárkányban (48 fő, 35,0%) stb., ahol a kétségtelen, D betűvel megjelölt, allodiális jövedelemmel rendelkező nemesek nem rendelkeztek úrbéres javakkal, igaz, az esetek egy részében kuriális földdel sem.

Az úrbéres népességgel nem rendelkező, minimális saját szántót, vagy más birtokos földjét művelő, egyedül nemeslevelével (*litterae armales*) büszkélkedő réteg volt az amely a leginkább ragaszkodott társadalmi kiváltságaihoz és politikai előjogaihoz. A gazdasági és a társadalmi pozíció ilyen eltérése (tk. szöges ellentmondása) komoly konfliktusokhoz vezetett a környező világgal. Sárospatakon a város jobbágy-közössége azért panaszkodott, mert az armalista és kuriális nemesek nem akartak részt venni a település terheinek viselésében.²⁶¹

A NEMESI JÖVEDELMEK FORRÁSAI

A jelen munkában használt levéltári források egyik legfontosabbjára, az 1800-i jövedelemösszeírásra már számos alkalommal hivatkoztam, sőt néhányszor bizonyos rovatait táblázatba is foglaltam. Összesített adataira azonban eddig még nem volt szükség. A nemesi jövedelmek értékeléséhez azonban megismerésük révén tudunk közelebb jutni. A 78. sz. táblázatban mindenekelőtt az összeírásban szereplő rovatokat és a hozzájuk tartozó jövedelemösszegeket kívánom bemutatni.

²⁶¹ Orosz István, 2009. 134.

78. sz. táblázat.
*Jövedelmek Zemplénben az 1800-i összeírás szerint*²⁶²

	Jövedelemfajta neve	Összege / sessio	Százaléka
1.	Jobbágyoktól	8 941 1/4	34,96
2.	Zsellérektől	1 047 1/8	4,09
3.	Házatlan zsellérektől	59 1/2	0,23
4.	Curiából	3 986 5/8	15,58
5.	Zsellérek birtokáról	198 3/8	0,77
6.	Telken felüli földből	932	3,64
7.	Korcsmáltatás	4 698 7/8	18,37
8.	Mészárszék tartása	159 7/8	0,62
9.	Vám	107 1/8	0,42
10.	Rév	61 5/8	0,24
11.	Halászat	39 1/2	0,15
12.	Erdő	409 5/8	1,60
13.	Malom	1 022 1/2	3,99
14.	Vásár	145 1/8	0,56
15.	Szabad szőlő	1 826 5/8	7,14
16.	Dézmás szőlő	842 3/8	3,29
17.	Hegyjog	1 098 3/8	4,29
	Összesen	25 576 1/2	100,00

Mielőtt a birtokosok jövedelmeit vizsgálnánk, érdemes betekinteni egy olyan táblázatba (79. sz.), amely azt mutatja be, hogy hogyan oszlottak meg a jövedelmek (ezúttal csak összegüket figyelembe véve) az egyes kerületek között.

A táblázat adatai szerint az északi kerületek nemcsak a parasztok számára nyújtottak nehezebb megélhetést és kínáltak mérsékeltbb jövedelmeket, mint ami a déli kerületekben lakó társaiknak jutott, de innen a birtokosok is szerényebb bevételekre számíthattak. Az egyes kerületekből származó jövedelmeket tekintve ugyan az eltérések még nem kirívóak. A Sztropkói és Göröginyei kerület ezer sessiot el nem érő jövedelmét ellensúlyozhatja a Papini és a Szinnai kerületek 1300 sessiot meghaladó jövedelme, amely három nem északi kerület jövedelmét is meghaladta (köztük a két bodrogi kerületét). Nem tekintjük mérvadónak azt sem, hogy az egy településre jutó jövedelmeket nézve az öt északi kerület messze az utolsó öt helyre került, hiszen a hegyvidék aprófalvaiban eleve nem képződhetek olyan jelentős bevételek, mint a délebbi területek községeiben, mezővárosaiban. Ha azonban – a lakosság szám eltérését is figyelembe véve – az egy gazdára jutó (pontosabban a földesúrnak a jobbágyoktól és zsellérektől származó) jövedelmeit sorba állít-

²⁶² A táblázat számai – mint erre már korábban is utaltam – 24 rénes forint után számolt fiktív telek (*sessio*) jövedelem nagyságát mutatják. A legkisebb egység a sessio 1/8-a, ami elméletileg 3 Rft jövedelmet jelent. Meglehetősen ritkán 1/16, egy-két esetben 1/32 résszel is számoltak, ezeket azonban nem vettem figyelembe, hanem igyekeztem nyolcadokra kerekíteni.

juk, az öt északi kerület lakosai akkor is az utolsó helyeken maradnak. Pedig ebben az oszlopban a délebbi kerületek – és benne mindenekelőtt a Hegyalja – gazdának kiszámításánál a térség nagyszámú zselléréit is figyelembe vettem, akiknek teljesítménye (és a tőlük várható jövedelem) a birtokosok számára bizonyára nem érte el a jobbágyokét, beszámításuk így az egy gazdára jutó jövedelem nagyságát rontotta. Az északi kerületek esetében az egy gazdára jutó jövedelem zömmel a jobbágyoktól származott.

79. sz. táblázat.
A jövedelmek megoszlása az egyes kerületek között

	Kerület	Jövedelem / sessio	Száza- léka	Telepü- lések száma	1 tel-re jutó jövedelem / sessio	Gazdák száma ²⁶³	1 gazdára jutó jöved. / sessio
1	Szerencsi	2 604	10,18	21	124,00	1 484	1,75
2	Tokaji	4 396 3/4	17,19	10	439,68	1 290	3,41
3	Pataki	1 786 5/8	6,98	14	137,43	1 073	1,67
4	Királyhelmei	1 020 1/4	3,99	26	39,24	752	1,36
5	Zétényi	1 260 3/8	4,94	24	52,52	901	1,40
6	Újhelyi	1 937 3/8	7,57	28	69,19	1 334	1,45
7	Gálszécsi	1 519 1/2	5,94	26	58,44	804	1,89
8	Terebesi	1 669 1/2	6,53	26	64,21	1 054	1,58
9	Sóskúti	1 039 5/8	4,06	20	51,98	823	1,26
10	Homonnai	2 590 3/8	10,13	45	57,56	1 594	1,63
11	Varannói	1 280 1/4	5,01	39	32,83	1 074	1,19
12	Sztropkói	862 1/8	3,37	41	21,03	883	0,98
13	Göröginyei	906 7/8	3,55	33	27,48	1 022	0,89
14	Papini	1 314 1/2	5,14	44	29,88	1 756	0,75
15	Szinnai	1 388 3/8	5,43	47	28,92	1 996	0,70
	Megyei összes	25 576 1/2	100,00	444	57,60	17 840	1,43

Visszatérve a 78. sz. táblázatra, a birtokosok bevételeit nagyjából négy csoportra oszthatjuk. Jelentős részük az úrbéres lakosság szolgáltatásaiból származott. Az úrbéresek három kategóriáján (1–3. sor) kívül ide sorolhatjuk a zsellérek birtokáról és a telken felüli földből (*supernatantia*) származó jövedelmeket (5–6. sor). Mögöttük a telki-állományhoz nem kapcsolódó, de az úrbérrendezés után is az úrbéres népesség által művelt, külön járadékokkal terhelt földeket (irtás, remanenciális föld) kell

²⁶³ Gazdának ebben az esetben a jobbágyok és zsellérek együttesét tekintettem, a házatlan zsellérek nélkül. Minden jövedelemfajta tőlük való eredeztetése – megkülönböztetés nélkül – ugyanakkor bizonyos fokig lehet félrevezető, hiszen a kisebb királyi haszonvételek, vagy a szőlők egy részének a bevétele közvetlenül nem az ő teljesítményükből származott. A helyi korcsmában mégis ők költötték a legtöbb pénzt, ők örlettek a birtokos malmában, s végül a szőlőmunkák jelentős részét is ők végezték, ha a roboton túl ezért napszámot vagy bért is kaptak. – Mivel a jövedelmeket az 1800-i összeírás tartalmazza, ezáltal a gazdák számát is az 1799/1800-i dicális összeírásból vettem.

keresnünk.²⁶⁴ A birtokosok ezeket a földeket a majorság részének tekintették, amelyet csak ideiglenes használatra engedtek át a jobbágyoknak, különféle szolgáltatások fejében. A 19. század elején a birtokosok ezeket a földeket szívesen sajátították ki, s olvasztották majorságaikba,²⁶⁵ a 18. század végén azonban még jobbágyi használatban voltak, ha nem is olvadhattak be az úrbéres földállományba. A belőlük származó jövedelem – amely bizonyára mérsékeltebb volt, mint az azonos nagyságú úrbéres földről – kiterjedésük mérsékelt voltára utalhat. A legtöbb ilyen jellegű jövedelmet nyújtó forrás a legdélibb, a Szerencsi kerületben volt található. A zsellérbirtokról származó jövedelem 25,1%-a (49 3/4 sessio), a telken felüli jövedelem 31,8%-a (296 1/8) származott ebből a kerületből. A két jövedelem aránya az egyes kerületekben észak felé csökkent.

A földesúri jövedelmek között egyetlen kategória árulkodik a nemesi sajátkezelésű földek létéről és hasznáról (*curia*, 4. sor). Nyolc sort foglalnak viszont el a kisebb királyi haszonvételekből származó jövedelmek (7–14. sor), noha közülük a birtokosoknak érdemleges bevételt egyedül a korcsmáltatás (italmérés) nyújtott. Öt rovat jövedelme az 1%-ot sem érte el, az erdő haszna éppen, a malomé valamivel jobban meghaladta ezt a határt.

A jövedelmek sora a szőlőből származó bevételekkel zárult (15–17. sor), bár a háromféle módon birtokolt szőlőkből származó jövedelmek együttesen sem érték el a 15%-ot (s alatta maradtak az italmérésből származó jövedelmeknek). A különféle szőlőtípusok a 17. század folyamán alakultak ki.²⁶⁶ Elnevezésük tulajdonképpen nem a birtokosok társadalmi helyzetére utalt, hanem a szőlőbirtok jogállására. A szabad szőlő (*vineae liberae*) földesúri birtokot, feudális tulajdont jelentett, amivel ura szabadon rendelkezett. Nem terhelt járadék, jövedelmét – a járadékokra alapozó birtokfajtákkal ellentétben – termése (mustja értékesítése) után számíthatták. A birtokos szabad szőlője után nem tartozott dézsmát adni sem az illető helység *promontoriuma* földesurának, sem az egyháznak. A szőlő szabadságát, azaz mentességét bizonyos szolgáltatások alól, a birtokos adományozhatta. Művelésére robotot vagy (a hozzáértést kívánó feladatok esetében) bérmunkát vettek igénybe. Kiterjesztését éppen a szakszerű munkaerő hiánya akadályozta, vagy legalábbis lassította. Bár Szirmay Antal kijelentése, miszerint a Hegyalján „minden szőlőmunkát a tulajdonostól fizetett napi bér, vagy a szőlőművesekkel kötött szerződmény ellenében végeznek” minden bizonnyal túlzás, az idegenből érkező külső (*extraneus*) szőlőbirtokosok számára nem is volt más lehetőség, mint a bérmunka. A szabad szőlő nagyságát a Hegyalján a 17. században Péter Katalin 8–10%-ra becsülte.

²⁶⁴ Varga János (1967. 21.) a *supernatantiát* a *remanenciális* földek egyik – az úrbérrendezéskor nem eltitkolt – fajtájának tartja.

²⁶⁵ Vö. Oláh József, 1964. 189–223. A földbirtokok kisajátításáról ld. a 194. lapot. – A sárospataki-regéci kettős uradalomban az ilyen jellegű földek nagysága a 19. század legelején elérte az allodiális földek nagyságát.

²⁶⁶ A szőlőbirtoklás formáira ld. Péter Katalin, 1964. 170–188.; Oláh József, 1964. 207.; Orosz István, 1995. 36–37.; Besze Tibor, 1999. 82–83, 100–102.; Ulrich Attila, 1999. 62.

A dézsmás szőlő (*decima obnoxiarum vinea*) eredetileg jobbágyi szőlőt jelentett, amely után használója az eredeti birtokosnak ellenszolgáltatással (járadékkal) tartozott. Az elszegényedett jobbágyok szőlőiket eladhatták, vásárlóik gyakran voltak nemesek, köztük sok idegen. A szabad adásvétel során a birtokhoz kapcsolódó függés elenyészett, a dézsmás szőlő birtoklása már a 17. században valamiféle örökbérlészerű viszonyra vált, amely jogilag egyenrangú (akár egyenlően kiváltságos jogállású) személyek között is létre jöhetett. A 18. században számos nemesnek is volt dézsmás szőlője, ami végleg felszámolta a dézsmás szőlőnek a jobbágy szőlővel való azonosítását. Aspremont grófnak viszont – mivel nem volt dézsmás szőlője – ugyanakkor egyetlen forint jövedelme sem származott ebből a kategóriából. (Az összeírás során egyébként a szabad szőlő esetében 12 rénes forint, dézsmás szőlőnél 16 rénes forint szakmány munkabér ráfordítással megművelhető terület után számoltak egy sessio jövedelmet.) A hegyjog (*jus montani*) az allodialis jellegű szőlők után élvezett – a kilenced és tized helyére lépő – jövedelmet jelentette. A kategória elsősorban a nagybirtokosok bevételi forrásai között szerepelt, meglehetősen koncentrált módon. Egyötöde (220 4/8 sessio, 20%) a Rákóczi vagyon jelentős részét öröklő Aspremont János Gobert gróftól gazdagította, egytizede (100 4/8 telek) Szirmay Ádámot, 48 1/2 sessio az Andrássy, 31 1/2 sessio az Almásy család tagjait, 29 sessio Orczy Józsefet.²⁶⁷

Az egyes birtokosrétegek jövedelemforrásainak bemutatását megelőzően érdemesnek látszik a fent említett négy kategória jövedelmeinek összehasonlítása, amit a 80. sz. táblázat tesz lehetővé.

80. sz. táblázat.
Az 1800-i összeírásban szereplő jövedelemfajták csoportjai

Jövedelem fajta	Összege / sessio	Százalékos aránya
Úrbéresektől származó	11 178 1/4	43,70
Sajátkezelésű földből	3 986 5/8	15,59
Kisebb királyi haszonvételekből	6 644	25,98
Ebből korcsmáltatás	4 698 7/8	18,37
Szőlőből	3 767 3/8	14,73
Megyei összes	25 576 1/2	100,00

A 80. sz. táblázat adatai szerint a birtokosok legjelentősebb jövedelmeiket az úrbéresek szolgáltatásaiból nyerhették. Sajnos az összeírás nem differenciál tovább, így nem tudhatjuk meg, hogy ennek a jövedelemnek hányadrészét származtatták az úrbéres szántókról, s mennyit – mondjuk – az állatállományból. A birtokosok saját-

²⁶⁷ A szőlőbirtoklásnak volt egy olyan változata is, amely nem szerepelt a földesúri jövedelmek összesítésében. Ezek a jobbágytelken létesített szőlők, amelyeket Hegyalján kertszőlőknek neveztek. A többi szőlőfajtaival ellentétben a házak mellett, de legalábbis a helység belterületén voltak találhatóak. Terményszolgáltatás nem terhelte őket, de jobbágyi szolgálatot utánuk is kellett teljesíteni.

kezelésű földjei és szőlői (külön-külön) nagyjából csak harmadannyi, a kisebb királyi haszonvételek alig több mint feleannyi jövedelmet kínáltak, mint az úrbéresektől származó bevételek. A megyén belüli földrajzi, táji eltérések természetesen a különféle jövedelemcsoportok megjelenését is nagyban befolyásolták. Az északabbi, hegyes vidékeken sokkal kevésbé volt érdemes majorsági földet fenntartani és műveltetni, mint délebbre, az Alföld peremén. Szőlőművelést pedig – ahogyan ezt a paraszti gazdálkodásban láthattuk – a megyének csak bizonyos területein lehetett folytatni, hogy azután a Hegyalja településein a gazdálkodás egyik legjövedelmezőbb művelési ága lehessen. A megye legészakibb vidékein a földesúri jövedelmek döntő hányada a jobbágyi járadékokból származott (emlékezhetünk, hogy ezekben a kerületekben a zsellérek száma is lecsökken), amit az italmérés haszna egészített ki. Éppen ezért az egyes jövedelmi csoportok kerületi megoszlását bemutató 81. sz. táblázatban a kisebb királyi haszonvételek együttese helyett kizárólag az italmérés hasznát veszem figyelembe. (A jövedelmek így nem érik el a 78–79. sz. táblázatban szerepeltett összeget.)

81. sz. táblázat.

Az egyes jövedelemcsoportok részesedése a kerületi jövedelmekből

	Kerületek	Közvetlenül az úrbéresektől származó jöv. / sessio	Összes jöv. %-a	Saját kezelésű földről / sessio	Összes %-a	Korcsmáltatás jöv. / sessio	Jöv. %-a	Szőlő jöved. / sessio	Jöved. %-a
1	Szerencsi	1 223 1/8	46,97	641 3/4	24,64	369	14,17	192 1/2	7,39
2	Tokaji	502 3/4	11,43	233 1/4	5,31	1 290 1/4	29,35	2 182 3/8	49,64
3	Pataki	442 7/8	24,79	58 5/8	3,28	343	19,20	806 1/4	45,13
4	Királyhelmei	477 1/8	46,77	331 1/2	32,49	102 5/8	10,06	48 3/8	4,74
5	Zétényi	776 7/8	61,64	150 3/4	11,96	168	13,33	0	0,00
6	Újhelyi	689 5/8	35,60	307 7/8	15,89	390 1/4	20,14	387 3/8	19,99
7	Gálszécsi	750 5/8	49,40	452 5/8	29,79	187 1/2	12,34	18 1/8	1,19
8	Terebesi	875 1/2	52,44	484 1/2	29,02	227 1/4	13,61	5 3/8	0,32
9	Sókúti	584	56,17	212 5/8	20,45	133	12,79	0	0,00
10	Homonnai	1 043 1/4	40,27	769 1/4	29,70	408 3/8	15,77	126	4,86
11	Varannói	765 7/8	59,82	159 7/8	12,49	214 3/8	16,74	1/2	0,04
12	Sztropkói	530 1/8	61,49	48 7/8	5,67	151 5/8	17,59	0	0,00
13	Göröginyei	737 5/8	81,34	38 3/4	4,27	93 5/8	10,32	1/2	0,06
14	Papini	883 1/2	67,21	19 3/4	1,50	343	26,09	0	0,00
15	Szinnai	895 3/8	64,49	76 5/8	5,52	277	19,95	0	0,00
	Megyei összes	11 178 1/4	43,71	3 986 5/8	15,59	4 698 7/8	18,37	3 767 3/8	14,73

A táblázat jól mutatja, hogy a hegyaljai települések többségét magába foglaló Tokaji és a Pataki kerületben a földesúri jövedelmek közel felét a szőlőből származtatták. A Tokaji kerületben a szőlőjövedelmek számbelileg is a megye legkiemelkedőbb összegét mutatták, pedig az összes kerület közül itt volt a legkevesebb település. A Tokaji kerület ugyanakkor nemcsak a szőlőjövedelmekben került az első helyre, hanem a korcsmáltatás (italmérés) jövedelmét tekintve is. Ezek mellett elhanyagolhatóak maradtak az úrbéresektől származó jövedelmek (a legalacsonyab-

bak a kerületek között), és még jelentéktelenebbek a sajátkezelésű földről származóak. Ez utóbbiak azonban – bármilyen alacsonyok is maradtak – mégis meghaladták legalább két északi kerület hasonló jövedelmeinek arányát. A Pataki kerületben kialakult arányok – ha szerényebb mértékben is – a Tokaji kerületéhez hasonló jellegzetes mutatnak.

A Szerencsi kerületben is két jövedelemcsoport emelkedett ki, bár ezek eltértek a hegyaljai kerületekétől. A közvetlenül az úrbéresektől származó- valamint az allodiális jövedelmek magas arányával a kisebb királyi haszonvételek (a korcsmáltatást is beleértve) és a szőlőjövedelmek szerényebb aránya került szembe. Hasonló jellegzetességeket találhatunk a Bodrogek és a Zempléni-medence kerületeiben is. A paraszti járadékokból származó jövedelmek a Szerencsi kerület mellett a két bodroeki valamint több, a Zempléni-medencében található kerületben is megközelítették, helyenként meghaladták az 50%-ot. Kivételt az Újhelyi kerület jelenthet, ahol viszont még jelentős helyet foglalt el a szőlőművelés (a Hegyaljához sorolt települések közül itt volt Sátoraljaújhely és Kis Toronya). A földművelés szempontjából kedvező térség kerületeiben nagyjából kiegyenlített volt a majorsági gazdálkodás aránya is. A szőlőművelés azonban minimálisra csökkent, vagy teljesen el is tűnt.

A megye északi kerületeiben a jövedelemforrások meglehetősen beszűkültek. A kedvezőtlen éghajlatú vidéken már nem művelhettek szőlőt, s teljesen eltűnt a belőle származó jövedelem is. A Göröginyei kerület legdélibb csücskében, a Varannó és Homonna között fekvő Tavarna községben összeírt fél sessiot jövedelmező szabad szőlőt inkább csak a szabályt erősítő kivételként foghatjuk fel. A Varannói kerületet kivéve elenyésző maradt a majorságok jövedelme. Jelentősen megemelkedett ezzel szemben az úrbéres népességtől származó jövedelmek aránya, a Göröginyei kerületben 80% fölé nőtt, és – ha összességében nem is, arányaiban mindenképpen – emelkedtek az italmérésből származó jövedelmek. A korcsmáltatás jövedelmének aránya a Papini kerületben megközelítette a Tokaji kerület százalékos arányát, holott összege annak alig több mint negyedére rúgott.

AZ EGYES BIRTOKOS RÉTEGEK JÖVEDELEMSZERKEZETÉNEK ELTÉRÉSE

Míg az úrbérrendezéskor a rendeletet végrehajtó (az urbáriumokat és tabellákat készítő) biztosoknak a földesúri járadékok szempontjából csupán a parasztság telki állományát kellett figyelembe venniük, addig az állam – a dicalis összeírások rendszeresítésével – igyekezett az adóalapba az úrbéres népesség másfajta jövedelemforrásait is bevonni. Áttekintésük jó szolgálatot tett a paraszti gazdálkodás ismertetésekor. Az előzetes (kilenc kérdőpontos) felmérés adataival való összevetésükből persze az is kiderülhetett, hogy az úrbéres népesség rétegződését sem lehet kizárólag a tabellák csupasz számai alapján bemutatni, hiszen abban a hatóságok által vizsgált feltételektől eltérő tényezők is szerepet játszhattak. (A jószágállománynak

a tabellákban figyelmen kívül hagyott száma, mint a telekhányad meghatározója, vagy a szőlőbirtoklás, mint különös jövedelemforrás.)

A nemesség távolmaradása a vagyoni állapotát, földbirtoka nagyságát feltáró összeírásoktól általában megnehezíti a rá vonatkozó hasonló vizsgálatokat. Pedig az egyes nemesi rétegek megítélésében lényeges szempont lehet az, hogy miből származtak bevételeik, találunk-e eltérést az egyes birtokos kategóriák jövedelmének szerkezetében. A nemesi jövedelmek kutatása eddig elsősorban az uradalomtörténeti munkákban hozott eredményt, ezen túl legfeljebb néhány – gazdálkodásáról váratlan alaposágú kimutatást vezető – birtokos pénzügyeit lehetett bemutatni. A jövedelemszerzésben a 18. század – a megelőző korszakokhoz képest – nem járt érdemleges előrelépéssel. Hiába született az évszázad folyamán a gazdálkodásban egy sor új találmány, ezek bevezetésére még az uradalmakban is csak vontatottan kerülhetett sor. A birtokigazgatás eredményességét elsősorban a bevételek előteremtésével és összegyűjtésével mérték. Zömükhöz pedig hagyományos módon, a munka- és a természetbeni szolgáltatások biztosítása révén lehetett hozzájutni. A jövedelmek továbbra is két fő birtokjogi csoportból, az allodiatúrákból és a jobbágyparcellákból származtak, amelyek mellett némi regálé jogok is megillették a földesurakat.²⁶⁸ A birtokos rétegek jövedelemszerzésének módszerei Zemplén megyében is a hagyományos, a feudális jellegű jövedelmek továbbélését, sőt döntő súlyát igazolják.

Az uradalmak rendszeressé váló, hitelesebb adminisztrációja mellett a nem uradalomba szervezett nemesi birtokok jövedelemszerkezetének vizsgálatát még inkább megnehezíti a források fogyatékosága. Zemplén megyében azonban a már sokszor idézett 1800-i jövedelemösszeírás alapján – az abban feltüntetett bevételi források sokoldalúságát kihasználva – képet kaphatunk arról is, hogy az ott megnevezett kategóriák közül melyikből származtak az egyes birtokos rétegek jövedelmei. Nagybirtok és a kisbirtok eltéréseire mutatnak rá a 82. sz. táblázat adatai.

A táblázat a jövedelmek négy csoportjának eltérő, bizonyos vonatkozásokban szinte ellentétes alakulását tanúsíthatja. A nagy- és középbirtokosok jövedelmének legjelentősebb részét úrbéres népességük (jobbágyaik, zsellérek) biztosították. A megyei átlag nem sokkal maradt el a jövedelmek felétől. Az egyes birtokos rétegeket tekintve aránya négy csoportban is meghaladta az 50%-ot. (Ez az első csoportba tartozó két birtokos közül csak Csáky Imre gróf esetére lenne érvényes [53,81%], másikké, Aspremont János Gobert gróféra nem [24,38%], ami végül lerontotta kettejük átlagát.) Csökkenése a kategóriák között szinte töretlen, az egy sessionál kevesebb jövedelemmel rendelkező kisbirtokosok jövedelmének már alig 20%-át adta. Nagyságrendileg a második helyen a kisebb királyi haszonvételek állnak – köszönhetően a korcsmáltatás kiugró jövedelmének. Bár e jövedelemcsoportnak mind összege, mind aránya megyei szinten nagyjából fele volt az úrbéresektől származó jö-

---

²⁶⁸ Tóth Tibor, 1980. 11–38.

82/a–b. sz. táblázat.

A birtokos rétegek jövedelmeinek megoszlása az egyes jövedelemforrások között²⁶⁹

a)

Birtok nagysága / sessio	Összes jöved. / sessio	Úrbéresektől / sessio	%-a	Majorságból / sessio	%-a
> 1000 telek	2684 3/4	1255 1/8	46,75	371 1/2	13,84
500–1000 telek	2063 1/8	1158 3/4	56,16	183 7/8	8,91
300–500 telek	3000 5/8	1536 1/4	51,20	457 1/2	15,25
200–300 telek	2007 1/8	1014 3/4	50,56	334 1/4	16,65
100–200 telek	3389	1729 1/4	51,03	478	14,10
50–100 telek	2327 7/8	1125	48,33	464 5/8	19,96
20–50 telek	2119 7/8	993 3/8	46,86	471 1/2	22,24
10–20 telek	840 3/8	279 3/4	33,29	227 1/2	27,07
5–10 telek	1073 3/8	314 1/4	29,28	234 1/8	21,81
3–5 telek	603 1/8	135 1/8	22,40	178 3/4	29,64
2–3 telek	555 3/4	131	23,57	209 3/8	37,67
1–2 telek	490 1/2	112 3/8	22,91	129 5/8	26,43
< 1 telek	640 1/4	131 1/2	20,54	194 7/8	30,44
Összesen	21795 3/4	9916 1/2	45,50	3935 1/2	18,06

b)

Birtok nagysága / sessio	Összes jöved. / sessio	Haszonvételek- ből / sessio	%-a	Szőlőből / sessio	%-a
> 1000 telek	2684 3/4	758 3/4	28,26	299 3/8	11,15
500–1000 telek	2063 1/8	669	32,43	51 1/2	2,50
300–500 telek	3000 5/8	766 7/8	25,56	240	8,00
200–300 telek	2007 1/8	550 7/8	27,45	107 1/4	5,34
100–200 telek	3389	836 5/8	24,69	345 1/8	10,18
50–100 telek	2327 7/8	546,75	23,49	191 1/2	8,23
20–50 telek	2119 7/8	443 5/8	20,93	211 3/8	9,97
10–20 telek	840 3/8	191,125	22,74	142	16,90
5–10 telek	1073 3/8	190 3/4	17,77	334 1/4	31,14
3–5 telek	603 1/8	72 3/4	12,06	216 1/2	35,90
2–3 telek	555 3/4	55 1/8	9,92	160 1/4	28,83
1–2 telek	490 1/2	45 1/2	9,28	203	41,39
< 1 telek	640 1/4	17 3/4	2,77	296 1/8	46,25
Összesen	21795 3/4	5145 1/2	23,61	2798 1/4	12,84

²⁶⁹ A táblázatban csak a nemesi birtokosokat vettem számításba, de az extraneusokkal együtt. Az alsó rétegek szétbontása érdekében az eddigi 11 csoport helyett 13-al számoltam. A haszonvételek rovatban pedig a kisebb királyi haszonvételek valamennyijét figyelembe vettem, bár az eddgiekből is kiderülhetett, hogy érdemleges jövedelem közülük csak a korcsmáltatásból származott.

vedelmének, alakulása az egyes birtokos csoportok között mégis hasonló volt amához. A birtokosok részesedése csoportonként csökkent, a harmadot megközelítő 32%-tól az utolsó csoport 2,8%-áig. Az 5 teleknél kisebb jövedelemmel rendelkező birtokosok közül senkinek nem jutott a vámszedés, rév fenntartása, halászat vagy vásártartás jövedelméből. Nagyon csekély hasznuk lehetett a mézszárszék fenntartásából és az erdőkből, valamivel több malmaikból, a legtöbb pedig a korcsmáltatásból (149 1/8 telek, jövedelmeik 6,51%-a). A rendszerint csekély szőlőbirtokkal rendelkező extraneusok nyilván ezekre a jövedelmekre nem is számíhattak.

A sajátkezelésű földekből (allódiomokból) származó jövedelmek arányainak alakulására egyértelmű szabályt aligha tudnánk felállítani. A birtok csökkenésével bekövetkező lassú, de fokozatos növekedést ezúttal nem az élen álló két birtokos adatai törik meg (Csáky Imre gróf, 13,55%; Aspremont gróf 14,03%), hanem az őket követő három, 500–1000 telek közötti jövedelemmel rendelkező földesúr (Csáky István gróf 7,96%; Barkóczi János gróf 10,08%; Jékelfalusi József, 8,09%) alacsonynak mutató adatai. Az emelkedésben a további kategóriákban is akad néhány (nem túl jelentős) eltérés (kivétel), ezek azonban nem befolyásolják az általános képet, miszerint a sajátkezelésű földről származó jövedelem a legnagyobb birtokosok bevételeiben feltételezett kb. 9%-ról a legutolsó jövedelemmel rendelkező csoportban éppen 30% fölé tudott emelkedni. Ez pedig azt jelentette, hogy azok a birtokosok, akik kénytelenek voltak nélkülözni az úrbéres népességet, még műveltek, ritkábban műveltethettek – földesúri birtokként – valamennyi szántót. Bár az 1800-i összeírás alsó rétegeibe tartozó nemesek többsége nem szerepelt a másik két felmérés rovataiban, a saját birtoktesttel rendelkezők közül jó néhányan (általában az ún. kurialisták) mégis megtalálhatóak voltak a kataszteri felmérés két utolsó csoportjában. Ott a 10 kat. hold alatti birtokkal rendelkezők az összeírtak egyharmadát tették ki. Persze a kataszteri felmérésben összeírtak között mégsem őket tekinthetjük a legszegényebbeknek. A saját birtokkal nem rendelkező taxalisták általában olyan földet műveltek, amelyet nem a nemesi birtokok részeként írtak össze.

Az egyes birtokos rétegek jövedelmei között sajátos, a többiektől eltérő jellegű rovatnak mutatkoznak a szőlőből származó bevételek. Arányuk – a majorságból származó jövedelmekéhez hasonlóan, de annál valamivel erőteljesebben – a birtokos rétegek szegényedésével növekedett. Az egyes rétegek adatai között persze viszonylag nagyobb az ingadozás. Az első csoportnak az általános – a többiekénél növekvő – tendenciájával szembenálló átlag-arányát ezúttal is egyikük különleges jövedelem-szerkezete okozta. Míg Csáky Imre gróf jövedelmeinek mindössze 1,19%-a származott a szőlőből, addig Aspremont grófnak 18,19%-a, ami inkább illett volna valamely 10–20 telek közötti jövedelemmel rendelkező kis- (közép-?) birtokoshoz, mint egy nagybirtokoshoz. A legszerényebb jövedelemmel rendelkezők között egyébként a szőlőből származó bevételek aránya 40% fölé emelkedett. Igaz, ebben a csak szőlővel rendelkező extraneusok adatai is benne vannak, amelyeket táblázatomban egyelőre nem mellőztem.

A 82. sz. táblázat értékelésénél többször is magyaráznom kellett az élen álló két arisztokrata, Aspremont János Gobert és Csáky Imre grófok jövedelem-szerkezetének eltéréseit, valamelyikük esetében az elvárásokhoz képest – néha jelentősen – eltérő sajátosságait. Emlékezhetünk rá, hogy korábban – már a nemesek birtoknagyság- és jövedelem szerinti sorrendbe állításakor – is meglepetést kelthetett, hogy a legtöbb települést és legnagyobb allódiúmot birtokló Csáky Imre gróf a jövedelmek terén elmaradt Aspremont János Gobert gróf mögött. Megértéséhez a két arisztokrata birtokának eltérő jövedelem-szerkezetét és – ebből következően – eltérő földrajzi helyzetét kell megvizsgálnunk.

Bár Aspremont János Gobert Zemplén megyei birtokai számában egyik összeírás szerint sem állt az élen, úrbéres vagyonát tekintve pedig csak a 8. volt, mégis, mind majorságai nagyságát, mind a földesúri jövedelmeket illetően a megye legvagyonosabb birtokosának számított. 18 faluban bírt 5531 holdnyi allódiúma ugyan alig volt több mint az utána következő Almásy családé (5331 hold), 26 faluban élvezett 1573 2/8 teleknyi jövedelme (átszámítva 37 758 Rft) viszont bő 40%-kal haladta meg az öt követő gróf Csáky Imrét (1111 4/8 telek). (Az Almásy család tekintélyes majorságához ugyanakkor összesen 444 teleknyi jövedelem járult, amivel a megyében a 7. helyet foglalták el.) A három összeírásból végül nemcsak az Aspremont jövedelmek kiugró voltának tényét tudjuk kideríteni, hanem magyarázatát is.

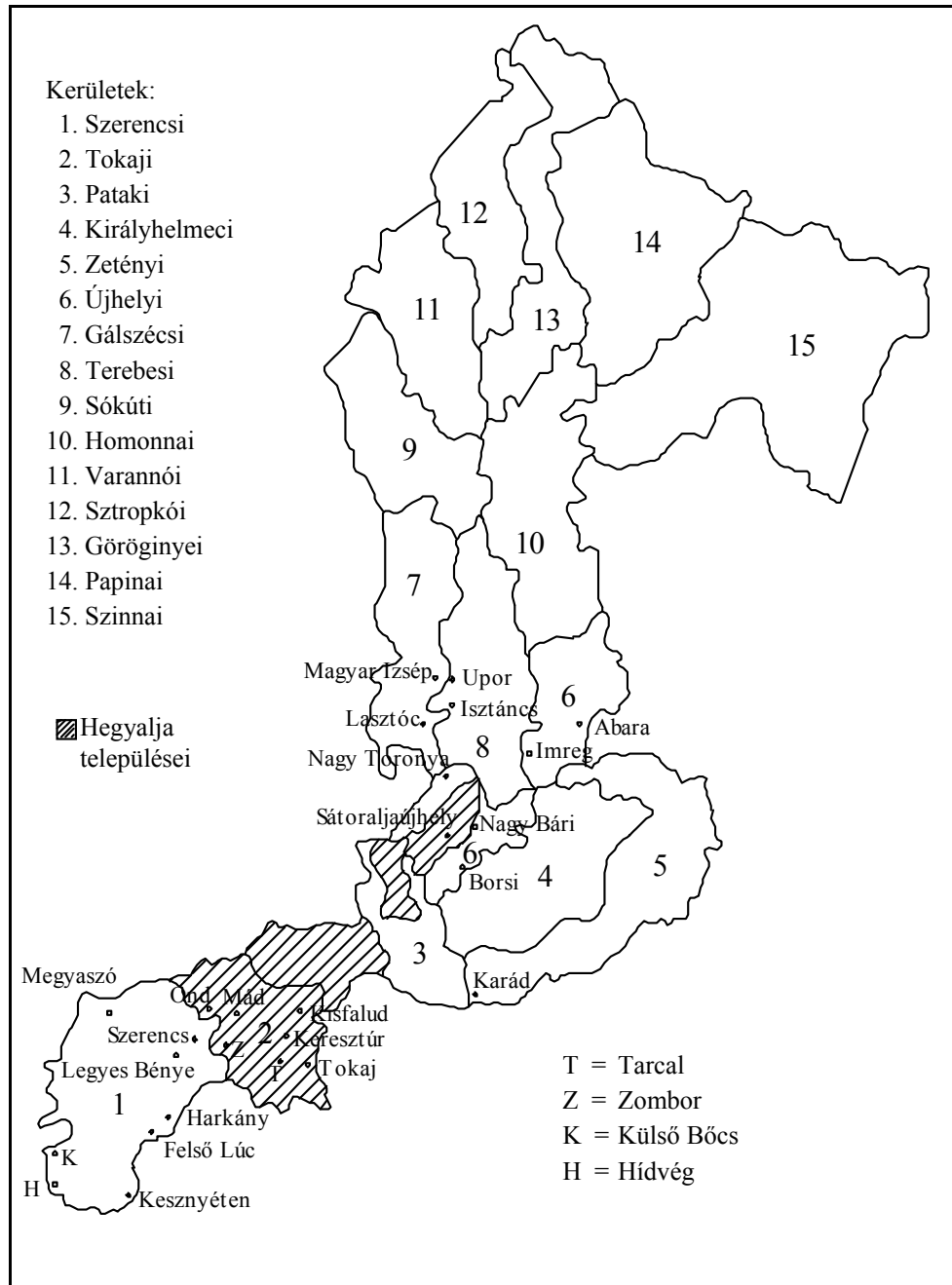
Az úrbéri javak birtoklása – amiben Aspremont gróf nem állt valami előkelő helyen – még nem adhat magyarázatot. Csáky Imre sokkal több úrbéres népeiséggel és nagyobb úrbéres földdel rendelkezett, mint ezt a 83. sz. táblázatból láthatjuk.

83. sz. táblázat.

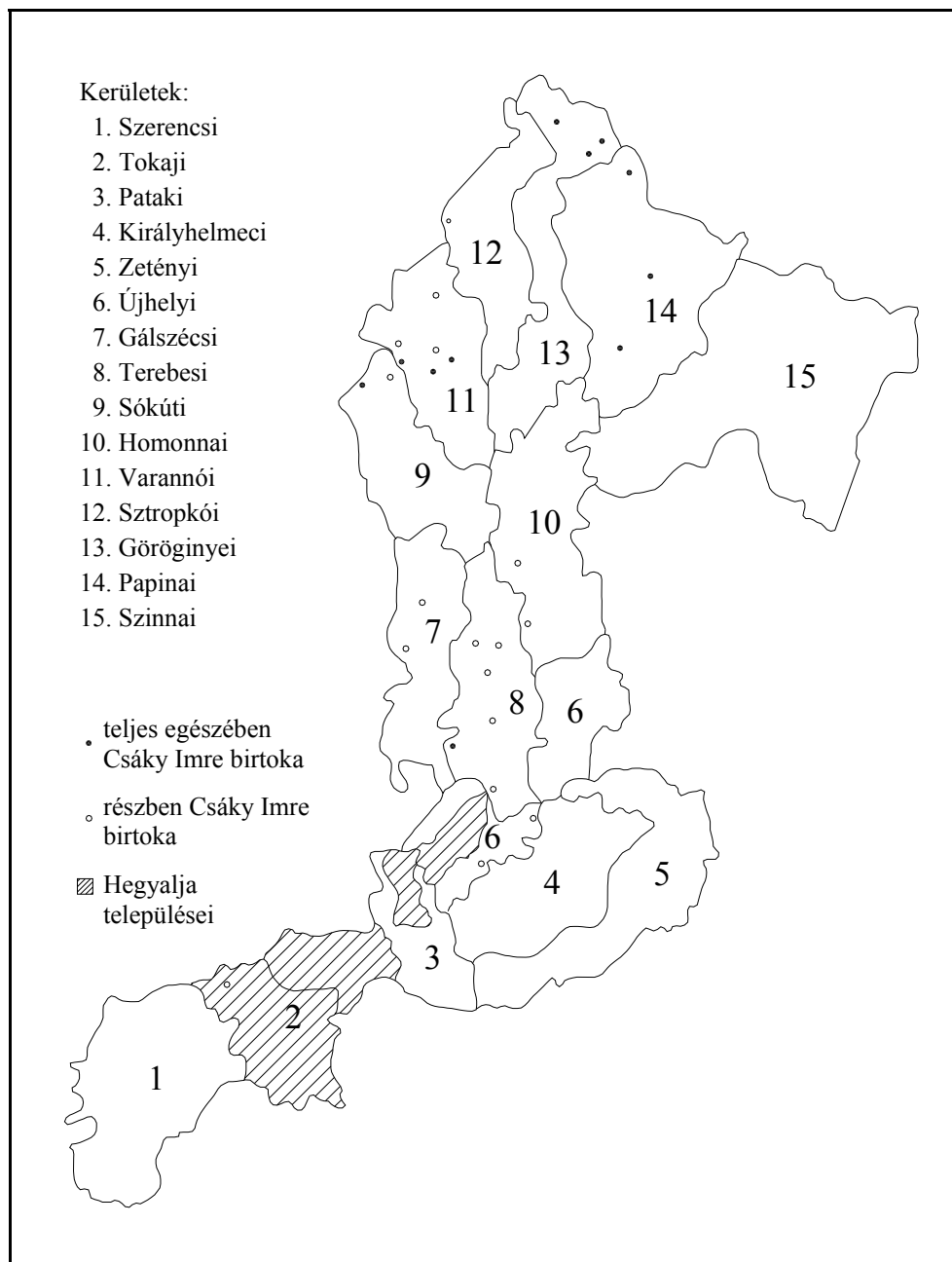
Úrbéres javak Aspremont gróf és Csáky Imre gróf Zemplén megyei birtokain

Az úrbéres javak típusa	Aspremont birtokon	Csáky Imre birtokán
Települések száma	16	22
Telekszám	152 1/8	357 3/8
Szántó / magyar hold	3064	8254 3/4
Rét / kaszás	1128	2977
Jobbágy	253	771
Zsellér	256	130
Házatlan zsellér	31	100
Kiegészítés / m. hold	45	293 3/8

Az úrbéri tabellák – egyetlen rovatot, a zsellérekét kivéve – egyértelműen Csáky Imre birtokainak fölényét bizonyítják. Az, hogy utóbbinak több településen voltak úrbéres javai, önmagában nem dönthette el azt, hogy vagyonosabbnak is tekintsük, az azonban, hogy telkeinek mennyisége, jobbágysai szántóinak, réteinek kiterjedése, úrbéreseinek száma a többi kategóriában legalább kétszerese, egyes esetekben akár háromszorosa is lehetett „vetélytársának”, már meghatározó lehetett volna jövedelmeit tekintve. A másik két összeírás mégsem ezt igazolja. Az arányok már a ma-

7. sz. térkép. Települések Aspremont gróf birtokaival
Zemplén megyében (1790–1800)

8. sz. térkép. Települések Csáky Imre gróf birtokaival
Zemplén megyében (1790–1800)

jorságok esetében megfordultak. Csáky Imre 2897 kat. hold 1 □-öl saját kezelésű földjével szemben Aspremont grófnak közel kétszerese – 5531 kat. hold 1315 négyszögöl – majorsága volt. Igaz, ez nem feltétlenül biztosított volna kétszeres jövedelmet. Ha az 1800-i összeírás adatai közül csak a sajátkezelésű föld (*curia*) jövedelmét nézzük, abban nem kétszeres, hanem egyharmados (31,8%-os) többletet találunk. De alig mutatkozik kisebbnek az arány az összjövedelem növekedésében (29,35%) is. Ez a többlet olyan jövedelemforrásokból származott, amelyekre sem az úrbéri tabellákban, sem a kataszteri felmérésben nem találunk utalást. Az 1800-i jövedelemösszeírás azonban mégis lehetőséget ad nyomon követésére.

84. sz. táblázat.

Az Aspremont birtok és Csáky Imre birtokainak jövedelemszerkezete

	Jövedelemfajta neve	Aspremont birtok		Csáky Imre birtoka	
		Jövedelem / sessio	Százaléka	Jövedelem / sessio	Százaléka
1	Jobbágyoktól	383 5/8	24,38	598 1/8	53,81
2	Zellérektől	98 3/4	6,27	29 7/8	2,68
3	Házatlan zsellérektől	1 3/4	0,11	1 3/4	0,15
5	Zsellérek birtokáról	1 1/4	0,08	4 7/8	0,44
6	Telken felüli földből	82 1/8	5,22	53	4,77
	<i>Úrbéresektől</i>	<i>567 1/2</i>	<i>36,07</i>	<i>687 5/8</i>	<i>61,86</i>
4	<i>Curiából</i>	<i>220 7/8</i>	<i>14,04</i>	<i>150 5/8</i>	<i>13,55</i>
7	Korcsmáltatás	375 3/4	23,88	175 1/8	15,75
8	Mészárszék	8 5/8	0,55	2 3/8	0,21
9	Vám	6 3/4	0,43	14 1/4	1,28
10	Rév	17 7/8	1,13	3 1/8	0,28
11	Halászat	12 7/8	0,82	3/8	0,03
12	Erdő	15 5/8	0,99	29	2,61
13	Malom	15 3/8	0,98	33 1/4	2,99
14	Vásár	45 7/8	2,91	2 1/2	0,22
	<i>Haszonvételekből</i>	<i>498 3/4</i>	<i>31,70</i>	<i>260</i>	<i>23,39</i>
15	Szabad szőlő	65 5/8	4,17	8	0,72
16	Dézmás szőlő	0	0	0	0
17	Hegyjog	220 1/2	14,01	5 1/4	0,47
	<i>Szőlőből</i>	<i>286 1/8</i>	<i>18,19</i>	<i>13 1/4</i>	<i>1,19</i>
	Összesen	1573 1/4	100,00	1111 1/2	100,00

Csáky Imrének az úrbéresektől származó magasabb jövedelmét Aspremont gróf jövedelmei között három más jövedelem csoport is ellensúlyozhatta. A közel kétszeres nagyságú allódiumról számolt nagyobb bevételen túl magasabb haszonra számíthatott a további két jövedelem csoportból, azaz mind a kisebb királyi haszonvételekből (47,86%-os többlet), mind a szőlőből (95,37%). Tulajdonképpen ez az utóbbi kategória – azaz a szőlőjövedelmek több mint húszszoros nagysága –

egyedül elég lett volna arra, hogy Aspremont gróf jövedelmei meghaladják Csáky Imre grófét.

A két arisztokrata jövedelemszerkezetének, a majorságokból és különösen a szőlőből származó bevételeknek a különbségei a két főúr birtokai elhelyezkedésének és szerkezetének eltéréseire utalhatnak. A 85. sz. táblázatban azt mutatom be, hogy a fenti jövedelmek a megye mely területeiről származtak. Érdekességként kell megemlíteni, hogy a megyében nem akadt olyan település, amelyen mindkét főúrnak lettek volna javai, származott volna jövedelme.

85. sz. táblázat.
Aspremont János Gobert és Csáky Imre grófok jövedelmeinek területi megoszlása

Régió neve	Aspremont birtok				Csáky Imre birtoka			
	Majorság / k.h./□-öl	%-a	Jövedelem / sessio	%-a	Majorság / k.h./□-öl	%-a	Jövedelem / sessio	%-a
Szerencsi kerület	3297/1546	59,47	509	32,34	0	0	0	0
Tokaji kerület	1252/254	22,63	786	49,95	0	0	4 1/8	0,37
Bodrogközi kerület	0	0	6 1/8	0,38	0	0	0	0
Zempléni Medence	988/1115	17,87	272 3/8	17,31	1850/1267	63,88	615 7/8	55,41
Beszkiédek vonulatai	0	0	0	0	1046/334	36,11	491 1/8	44,72
Összesen	5531/1315		1573 4/8		2897/1		1111 4/8	

A táblázatban a megye délebbi régiói közül kiemeltem a szántóföldi művelésre különösen alkalmas, így majorságoknak leginkább helyet adó, az Alföld peremvidékén elhelyezkedő Szerencsi, és a szőlőművelésben kiemelkedő Tokaji kerületet. A jövedelem szerkezet szempontjából fontos tényező, hogy Csáky Imre grófnak a Szerencsi kerületből egyáltalán nem, a Tokajiból alig származott jövedelme. Utóbbi szorosan kapcsolható ahhoz a fentebb megállapított körülményhez, hogy a főúrnak szőlőből nem volt érdemi jövedelme. (A kimutatásban szereplő 4 1/8 sessionyi – kivételesnek bizonyult – jövedelemhez Tarcáról jutott.) Meglepő, hogy a szintén jövedelmező szőlőterületekkel rendelkező Pataki kerületből, a Tokajival ellentétben, egyiküknek sem származott jövedelme, azaz ott sem rendelkeztek birtokkal. De nem volt birtokuk (allódiómuk vagy érdemi jövedelmük) a – különben jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező – két bodrogközi kerületben sem. Ez esetben Aspremont gróf minimális bevétele tekinthető kivételesnek a Zétényi kerületben fekvő Karádról. A Zempléni-medence kerületeiben mindkét főúr tekintélyes majorsággal és jelentős jövedelemmel rendelkezett, ha nem is egyforma nagyságrendben. Csáky grófnak közel kétszer annyi allódioma és több mint kétszer annyi jövedelme

volt, mint Aspremont grófnak. Ha kizárólag a megyének ezt az öt középső kerületét vettük volna számításba, elsőségéhez nem férne kétség. Hasonló eredményre jutnánk a legészakibb öt kerület adataival, hiszen itt (a Sókúti, Varannói, Göröginyei és Papini kerületekben) is csak neki voltak sajátkezelésű földjei és jövedelmei, nem is akármilyen nagyságban. (A két főúr megyebeli birtokainak elhelyezkedését egyébként a 7. és 8. számú térképek szemléltetik.)

A két főúr birtokainak eltérő földrajzi elhelyezkedéséből valamint különböző jövedelem szerkezetükből más nyilvánvaló, és kevésbé nyilvánvaló (esetleg éppen meglepő) sajátosságok is kiderülhetnek. Természetesnek tűnhet, hogy a megye északi tájain található kisebb falvakban könnyebb volt kizárólagos birtokosnak lenni, mint a középső és délebbi kerületek nagyobb településein. Aspremont gróf, akinek 16 településen voltak úrbéresei, 18-ban majorsága és 26-ból származott jövedelme, mindössze három falut mondhatott mindhárom összeírás szempontjai alapján teljes egészében sajátjának (Borsi, Isztáncs, Upor). Ezekon kívül Keresztúron és Nagy Toronyán rendelkezett minden úrbéressel, Abarán, és Lúcon övé volt minden majorság, de ezen utóbbi településeken másoknak is voltak jövedelmeik: Abarán és Lúcon úrbéreseik, Keresztúron és Nagy Toronyán majorságuk. Azt viszont megint csak meglepőnek kell tartanunk, hogy a Csáky Imre gróf birtokában lévő települések közül egyetlen egy sem akadt, amelyben a főúr mindhárom vonatkozásban száz százalékos birtokos lett volna. Igaz, ebben egy sajátos – akár objektívnek is tekinthető – körülmény akadályozta. Hat olyan településen, amelyben minden úrbéres felett ő rendelkezett, s a településről minden jövedelem őt illette, nem létezett majorság. Ezek a falvak a legészakibb kerületekben, a szántóművelést megnehezítő hegyek között feküdtek. Hiába függhetett – legalábbis az úrbérrendezésig – a birtokos szándékától az, hogy akar-e paraszti földet kisajátítani, akar-e birtokán majorságot kialakítani vagy sem, a megyének ezen a tájain ezt egyszerűen nem volt érdemes megtenni. Csáky gróf további három településen rendelkezett minden majorsággal és jövedelemmel, ezen kívül négy településen minden úrbéressel. Legjelentősebb birtoka egyébként Tőke Terebesen volt, amelynek birtoklásában viszont – ha szerény mértékben is –, osztoznia kellett másokkal. A mezővárosban található 81 $\frac{3}{4}$ telekből 80 $\frac{1}{2}$, a 1281 kat. hold 1311 □-ól szántóból 1173 hold 656 □-ól, a 280 $\frac{3}{8}$ sessionyi jövedelemből 269 $\frac{1}{8}$ volt az övé.

A megye legtehetősebb birtokosainak javait (birtok- és jövedelemszerkezetét) tekintve mégsem Csáky Imre gróftól kell kivételnek tekintenünk, hanem sokkal inkább Aspremont János Gobertet. Ezt igazolhatja, ha a majorságok és a jövedelmek nagyságának (arányának) vizsgálatát a két főurat követő nagybirtokos csoportra is kiterjesztjük. A megyében – Aspremont János Gobert gróftól nem számolva – még 11 olyan birtokost találhatunk, akinek megyebeli allódiума 1790-ben meghaladta az 1000 kat. holdat és 12 további olyan birtokost, akinek jövedelme 1800-ban 300 telek felett állt. Majorságukat és jövedelmüket a 86. sz. táblázatban foglaltam össze, egyúttal megismételve az Aspremont részesedést is az adott területen. Mivel személy szerint a két kimutatás legnagyobb birtokosai nem feltétlenül voltak azo-

nosak, a legnagyobb birtokosok kategóriáját az 1800-i összeírásnak megfelelően állítottam össze, 12-re egészítve ki számukat. Számításaimba így 3 olyan birtokos is bekerült, akinek – bár jövedelmük meghaladta a 300 teleknyi összeget – majorsága nem érte el az 1000 kat. holdat (Jékelfalusi József, 517 sessio, 881 hold; Vander-náth Henrik gróf, 408 sessio, 682 hold; Szirmay Ádám, 341 sessio, 560 hold), ki-maradt viszont az a 2 birtokos, akinek majorsága ugyan elérte az 1000 holdat, jö-vedelme azonban alatta maradt a 300 teleknek (Andrássy Károly 269 sessio, 2495 hold; Meskó báró 189 sessio, 1081 hold).

86. sz. táblázat.

Aspremont gróf és az őt követő 12 legnagyobb jövedelemmel rendelkező Zemplén megyei birtokos jövedelmeinek megoszlása

	Aspremont birtok			Következő 12 birtokos	
	Jövedelem / sessio	Saját jöv. %-ában	Megyei összes jöv. %-ában	Jövedelmük / sessio	Összes jövéd. %-ában
Egész telek	383 5/8	24,4	34,9	2823 7/8	45,7
Házasszellér	98 5/8	6,3	4,2	265	4,3
Házatlan zsellér	1 6/8	0,1	0,3	9	0,1
Zsellérek birtokából	1 2/8	0,1	0,8	67 7/8	1,1
Telken felüli földek	82 1/8	5,2	3,6	213 7/8	3,5
<i>Úrbéresektől</i>	<i>567 1/8</i>	<i>36,1</i>	<i>43,8</i>	<i>3379 5/8</i>	<i>54,7</i>
<i>Curia</i>	<i>220 7/8</i>	<i>14,00</i>	<i>15,6</i>	<i>792</i>	<i>12,8</i>
Borkimérés	375 6/8	23,9	18,3	1133 6/8	18,4
Mészárszék	8 5/8	0,6	0,6	25 4/8	0,4
Vám	6 6/8	0,4	0,4	47 4/8	0,8
Rév	17 7/8	1,1	0,3	3 1/8	0,1
Halászat	12 7/8	0,8	0,1	6 1/8	0,1
Erdő	15 5/8	1,0	1,6	125 2/8	2,0
Malom	15 3/8	1,0	4,0	302 7/8	4,9
Vásár	45 7/8	2,9	0,6	54	0,9
<i>Haszonvételekből</i>	<i>498 3/4</i>	<i>31,7</i>	<i>25,9</i>	<i>1698 1/8</i>	<i>27,6</i>
Szabad szőlő	65 5/8	4,2	7,1	148 4/8	2,4
Dézmás szőlő	0	0	3,3	9 3/8	0,1
Hegyjog	220 4/8	14	4,3	146 7/8	2,4
<i>Szőlőből</i>	<i>286 1/8</i>	<i>18,2</i>	<i>14,7</i>	<i>304 3/4</i>	<i>4,9</i>
<i>Összes jövedelem</i>	<i>1573 1/4</i>	<i>100,0</i>	<i>100,00</i>	<i>6173 4/8</i>	<i>100,0</i>

A táblázat a 12 birtokos jövedelmei esetében voltaképpen egyetlen kategóriában mutat ki lényegesen nagyobb részesedést az adott jövedelmeken belül, mint akár az Aspremont jövedelmek, akár a megyei átlag, és ez a telekkel rendelkező jobbágyok jövedelmi kategóriája. Itt a 12 birtokos jövedelme (45,7%) közel egynegyeddal haladja meg a megyei átlagot (34,9%) s csaknem a duplája az Aspremont jövedelem-

nek (24,4%). Még kiáltóbb az ellentét, ha csak az Aspremontokat követő 5 birtokos jövedelmeinek megoszlását vesszük figyelembe. Esetükben a jobbágyi jövedelmek az összes jövedelem 51,3%-át teszik ki. Személy szerint a jövedelmek terén a megyében második helyen álló Csáky Imre jövedelmeinek 53,8%-át, az őt követő Csáky Istvánének 46,6%-át, Barkóczy Jánosének 51,8%-át, Jékelfalusi Józsefének 52,5%-át, míg Szirmay Tamásnének 49,5%-át. A legszélsőségesebb példát a megye – jövedelmeit tekintve – kilencedik birtokosának, Barkóczy Ferencnek az esete adja. Az ő jövedelmei között a jobbágyi jövedelmek éppen kétharmad részt (66,5%) foglaltak el.

A 12 birtokos jövedelmeiben a megyei átlaghoz képest némi – egyébként jelentéktelen – többletet találunk a vám-, az erdő-, a malom- és a vásár-jövedelmekben. Az utóbbi kivételével ezek az Aspremont-átlagokat is meghaladják. Nagyjából megfelel a megyei átlagnak mind a házas-, mind a házatlan zsellérektől, a telkenfelüli földekből, a korcsmáltatásból és általában a haszonvételekből származó jövedelmek aránya. Esetükben többnyire csak apróbb, tizedszázaléknyi eltérések lehetnek: a mészárszék- és a révjövedelem esetében a megyei átlag, a vám-, az erdő-, a malom- és a vásárjövedelmekében a 12 birtokos javára. Az egybeesés ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ezek az adatok az Aspremont átlagoknak is megfeleltek volna. János Gobert grófnak a telkenfelüli földekből, a borkimérésből, a haszonvételek egy részéből (rév, halászat, vásár) valamivel több, más részéből (erdő, malom) kevesebb jövedelme származott, mint nagybirtokos társainak.

A megyei átlag (15,6%) és a többi nagybirtokos jövedelmi átlaga (12,8%) között áll az Aspremontoknak a majorsági földekből származó jövedelme (14%). Az átlag természetesen ebben az esetben is meglehetősen eltérő egyedi adatokból tevődik össze. Míg Szirmay Ádám (a megye 10. birtokosa) jövedelmeinek mindössze 3,6%-a, Barkóczy Ferencnek (9. birtokos) 6,5%-a, Csáky Istvánnak (3. birtokos) 8%-a, Barkóczy Jánosnak (4. birtokos) 10%-a származott a *curia* jövedelméből, addig Sztáray Mihálynak (11. birtokos) 27,5%-a, Andrássy Istvánnak (12. birtokos) 27,4%-a. A majorságok kataszteri holdra vetített jövedelme nagyjából a megyei átlagnak megfelelően tükrözi a birtokos kategóriák közötti különbségeket. Korábban arra az eredményre jutottam, hogy a teljes megyét figyelembe véve, 1 kat. hold majorságról 1 Rft jövedelemmel számolhatunk. A részletek ebben az átlagban is bizonyos helyi- és nemesi kategóriák szerinti eltéréseket mutatnak. Az 500 telket meghaladó jövedelemmel rendelkező birtokosok (számuk 5) esetében például 1 kat. holdról 1,1 Rft, a 200–500 telek közötti birtokosok esetében 0,9 Rft átlagos jövedelem jön ki. Aspremont János Gobert gróf jövedelmei (1,02 Rft) közelebb állnak a megyei átlaghoz, mint az őt követő 12 nagybirtokos társé (1,2 Rft).

A jobbágyföldekből származó számottevő jövedelemtöbbletet – a haszonvételekben adódó kevésbé jelentős kategóriák mellett – elsősorban a szőlőjövedelmekben mutatkozó alacsonyabb arányok egyenlítik ki. A legnagyobb birtokosok – az Aspremontokhoz hasonlóan – gyakorlatilag nem szereztek dézsma-köteles szőlőt, így innen érdemleges jövedelmük nem származott. A kisebb birtokosok körében ez

a módszer mégis gyakorlattá válhatott, hiszen a megyei átlag 3,3%-ot tesz ki. De jócskán alatta marad a szabad szőlők és a hegyjog jövedelme is (mindkét esetben 2,4%) mind a megyei átlagnak (7,1 és 4,3%), mind az Aspremont jövedelmek között elfoglalt helynek (4,2% és 14%). A János Gobert grófot követő öt birtokos az előző kategóriában 64 3/8 telek (1,8%), az utóbbiban mindössze 8 3/8 telek (0,2%) jövedelemmel rendelkezett. A példák persze itt is lehetnek az átlagtól jócskán eltérőek, de ez esetben inkább csak az átlagtól messze elmaradó arányokat találunk. Csáky Imre grófnak szőlőből összesen 13 2/8 teleknyi (1,2%), Csáky Istvánnak 10 teleknyi (ugyancsak 1,2%) jövedelme származott. A jövedelmek összetételének eltérését – akárcsak Csáky Imre gróf esetében – e birtokosok jószágának földrajzi elhelyezkedése magyarázza. A számításba vett 12 birtokos kezén volt a Beszkidék völgyeiben fekvő, sem majorsággal, sem szőlővel nem bíró falvak többsége.

Az átlagoktól való eltérést természetesen a kisebb birtokosokra vonatkozó adatokban is találhatunk. Az 1800-ban 341 7/8 sessionyi jövedelemmel rendelkező Szirmay Ádám nemes úr neve mellé jobbágyoktól összesen 1 (azaz egyetlen) sessionyi bevétel került. Úrbéresei zömét zsellérek adták (a két zsellér csoportból 88 5/8 sessionyi jövedelemmel), jövedelmei zömét pedig szőlőből szerezte (134 sessio). Az úrbéri tabellák persze csak részlegesen erősítik meg ezt a felemás állapotot. 1774-ben négy teleknyi tolcsvai birtokát 30 jobbágy művelte, igaz, ugyanehhez a jószághoz már akkor is 110 zsellér és 9 házatlan zsellér tartozott.

A NEMESSÉGRE HÁRULÓ TERHEK

Aligha lehetne kétségbe vonni, hogy a Zemplén megyei nemesség kategorizálására vonatkozó, az eddigiekben bemutatott adatainkat leginkább azoknak a kísérleteknek köszönhetjük, amelyek a 18. század végén a kiváltságosok megadóztatására irányultak. Nem volt idegen ez a gondolat Mária Teréziától sem, ő azonban az 1751-i országgyűlésen elszenvedett kudarc után lemondott a további kísérletekről.²⁷⁰ A királynő meghátrálásában erkölcsi és politikai okok egyaránt szerepet játszottak. Egyrészt nem akarta megszegni ígéretét, amelyet koronázási esküjében tett a kiváltságok tiszteletben tartására, másrészt az osztrák örökösödési háború forrágában nem is lett volna szerencsés magára haragítania a magyar nemességet. Az általa – másfél évtizeddel utóbb – kezdeményezett úrbérrendezés forrásanyaga

²⁷⁰ Mint közismert, a királynő az 1751-i országgyűléstől az addigi 2,5 millió forint adó 1 millió forinttal való növelését várta volna el, amelyet elképzelhetetlennek vélt a nemesség részvétele nélkül. A nemesség végül csak 700 ezer forintnyi emelést szavazott meg, saját részvételét azonban a fizetésben elutasította, s a megnövelt összeget is egyértelműen a parasztságra terhelte. Egy osztrák forrás szerint a követek a gyűlés végeztével kegyes fohással könyörögtek az adófizetőkért. A királynő viszont ingerülten figyelmeztette a rendeket: „...iparkodjatok a diéta határozatait szorgosan végrehajtani, hogy régi kegyelmemet, amelyet élveztetek, visszanyerhessétek”. Marczali Henrik, 1898. 282.

ugyan betekintést enged az úrbéres népesség és a paraszti földállomány megoszlásába a birtokosok között, ez azonban a nemesség javainak csak egy részét képezte.

A koronázásról lemondó II. Józsefet nem kötötte ígéret. Nem titkolta szándékát a nemesség megadóztatására sem. Ennek előkészületét jelentette a kataszteri felmérés. A nemesség ellenállása, aminek veszélyét csak fokozta az időközben kirobbant török háború, elodázta a földekre kivetendő közvetlen adó bevezetését, helyette az uralkodó termény-hozzájárulást rendelt el a nemesi birtokokról a hadsereg ellátására, egyelőre azzal a feltétellel, hogy a terményért kiszolgáltatott elismervényeket (kamatozó jegyeket) a kormány majd a háború végeztével fogja beváltani. A hazai történetírásban a kötelezettség megfogalmazását, és így a hozzájárulás kivetésének időpontját esetenként csak 1789-hez kötik.²⁷¹ A forrásokról szóló fejezetben azonban – Marczali Henrik klasszikus II. József monográfiája nyomán – be tudtam mutatni az előzményeket. A nemesség bevonása az állami teherviselésbe sokkal inkább olyan folyamatnak mutatkozik, amelyben az egyébként türelmesnek aligha mondható uralkodó és az intézkedéseket közvetítő hatóságok lassan, fokozatosan akarták rábírní a rendeket a kötelezettségvállalásra, mintegy lepezve hozzászoktatni ahhoz, hogy nekik is vannak feladataik az állam iránt. Ezt igazolhatják a Zemplén megyei adatok is. Alig lépett be (1787 decemberében) a monarchia a török ellenes háborúba, a megyei levéltárban már 1788. januári keltezéssel megtalálhatók a birtokosok *declaratiói* önkéntes gabona felajánlásaikról.²⁷² A Tokaji kerület jelentése szerint például 6 település 24 birtokosa 144 pozsonyi mérő búzát, 691 mérő rozsot és 40 mérő zabot ajánlott fel. A többi kerület jelentéséből kiderülhet, hogy a felajánlások élén a legnagyobb birtokosok jártak. Aspremont gróf bodrogkeresztúri birtokáról már ekkor 600 pozsonyi mérő rozsot ajánlott fel, Andrassy István (igaz, csak egy augusztus 6-i kimutatás szerint) Monokról 2000 mérő búzát és 2000 mérő rozsot, Andrassy Károly ugyanonnan 2000 mérő rozsot ajánlott, de mindkettőjük adományát jelezték más településeken is, ahol még birtokaik voltak. Orczy Lőrinc báró Mádon 300 mérő búzát ajánlott, gróf Vandernáthné asszony Szilvásújfaluban (Kossuth László szolgabíró jelentése szerint) 400 mérő búzát, aminek értéke – 2 Rft 45 krajcárral számolva – 1100 rénes forintot tett ki. A szolgabírók igyekeztek saját járásuk adatait összegezni, megyei szintű összegzést azonban 1788-i dátummal a felajánlott gabonáról a sátoraljajhelyi levéltárban nem találtam. (A járási adatok eltérő dátumai miatt pedig azok összegzésétől is eltekintettem. Nem vállalkoztam arra sem, hogy a tokaji gabonarakár [Station] 8 naponkénti jelentései alapján vonjak le következtetéseket.) Az ekkori felajánlások teljesítése minden bizonnyal beleolvadt a következőkben immár rendeltel szabályozott gabonajáradék mennyiségébe.

²⁷¹ Vö. H. Balázs Éva, 1957. 435.

²⁷² ZmL IV. A 2003/b. 96. kötet. *Tabella quantitatem et speciem frugum per dominos terrestres et nobiles pro parte exercitus Caesarea Regii Oblatorum exhibens de Anno 1788.* A terményadózási céljaira a nemesi ingatlanokról készített felmérés nem tartalmazza a felajánlásokat előíró rendeleteket. Be kell vallanom, hogy ezeket a megyei anyagban (a közgyűlési jegyzőkönyvekben vagy iratokban) nem kerestem, hiszen kötetem számára elsősorban a következményeket, a gabona beszállítását tartottam fontosnak.

Az 1788 őszeről megtalálható hatósági biztatás hangvétele persze még mindig meglehetősen engedékeny. Bernáth Ferenc másodalispánnak Szirmay László első alispán nevében írt, 1788. augusztus 14-én kelt magyar nyelvű körlevele – a nemzetnek királya iránt mutatott mindenkori hűségére hivatkozva – az uralkodó két nappal korábbi (augusztus 12-i), staféta által hozott 1355. számú rendeletére hivatkozott, amikor a jobbágyok szükségleteinek kielégítésére, terheik csökkentésére várta el a birtokosok termékfeleslegének („amely élet az idei terméstül ebből elmaradand”) önkéntes, pénzért való átengedését. A megye lakosságát azzal próbálta nyugtatni, hogy az uralkodó maga is nagy áldozatot hozott, ezen túl „nem sarkal, nem erőltet, nem kéntelenetet, semmi nagy adózásokra nem kívánja erőnket s birtokainkat felülhaladó segedelmet. Egyedül arra kér benneteket, hogy ezidei életbeli termésünkben, ami házi szükségainkből szűkölködő jobbágyaink segedelmére fent hagyandó provisiókból el maradván, ezt engedjük meg nevezett ellenségünk veszedelmes szándéka elhárítására.”²⁷³ A beszállítandó gabona mennyiségéről, a beszállítás esetleges határidejéről ebben a körlevélben nem esett szó.

1789-től azután a hozzájárulások mértéke is kialakult. Zemplén megyének 30 196 1/2 pozsonyi mérőnyi gabonát kellett beszállítania. A szolgabírók ezúttal összecszerűen kapták meg azt, hogy mely gabonafélékből mennyit kell a tokaji és a kassai katonai raktárakba (magazinokba) eljuttatniok. Megoszlását a 87. sz. táblázatban mutatom be.

87. sz. táblázat.
A gabonabeszállítási kötelezettségek megoszlása 1789-ben²⁷⁴

Járás neve	Búza	%-a	Rozs	%-a	Árpa	%-a	Zab	%-a
Tokaji	958	33,37	4727	49,56	211 1/2	55,73	2097 1/2	27,32
Zempléni	403	14,04	683 1/2	7,17	59	15,55	685	8,92
Újhelyi	1270 1/8	44,25	1990	20,86	32	8,43	1652 1/2	21,52
Homonnai	137 7/8	4,80	1368	14,34	49	12,91	1650 1/2	21,50
Göröginyei	89 1/2	3,12	384	4,03	28	7,38	923	12,02
Sztropkói	12	0,42	386 1/4	4,05	0	0,00	670	8,73
Összesen	2870 1/2	14,02	9538 3/4	46,60	379 1/2	1,85	7678 1/2	37,52
Kenyérgabona	12409 1/4			60,63				
Takarmány					8058			39,37
Mindösszesen	20 467 1/4							100,00

A táblázat – többek között – a kivetett gabonakötelezettségek és a megye táji sajátosságai közötti összefüggés szempontjából is érdekes lehet. Adatai azt mutatják,

²⁷³ ZmL IV. A 2003/b. 96. kötet.

²⁷⁴ Mivel az egyes településekre vonatkozó anyagok rendkívül szórtak, ezért a járási adatokat nem tudtam az egyes helységekre lebontani és az általam másutt használt közigazgatási beosztás szerint csoportosítani. A járási beosztás így az 1787-től érvényes rendet követi, amely az 5. sz. térképen szerepel. A megye egyes térségeinek helyzetét azonban így is jól tükrözheti.

hogy a legmagasabb kötelezettség mind a négyféle gabonafajta esetében természet-szerűleg a Tokaji járásra jutott. Ebbe a járásba tartozott – többek között – az alföldi jellegű Szerencsi kerület, ahol a birtokosok szívesen alakítottak ki földesúri sajátkezelésű gazdaságot. Az itteni birtokosoknak az élelmiszerként begyűjtött búzából a megyei kivetésnek egyharmadát, rozsból közel felét, árpából több mint felét, zabból negyedét kellett szolgáltatnia. Egy kicsit meglepő, hogy a szintén jelentős majorságokkal rendelkező Bodrogközi járásra (a sajátkezelésű gazdaságok aránya a Királyhelmei kerületben 33,1%, a Zétényiben 26,3% volt) ehhez képest viszonylag kevés hozzájárulást vetettek ki. A legészakibb két járás hozzájárulása legfeljebb a takarmányként felhasznált zabból mutatkozik érdemlegesnek.

A II. József által elrendelt kataszteri felmérésekből ismerjük a megyében található majorsági (földesúri sajátkezelésű) szántóföldek nagyságát is. Ennek alapján ki tudjuk mutatni, hogy átlagosan mennyi gabonaszállítási kötelezettség jutott egy kataszteri holdra.

88. sz. táblázat.

Az egy holdra kivetett gabonakötelezettség mennyisége 1789-ben

Gabona fajtája	Mennyisége / pozsonyi mérő	Földesúri majorság / kat. hold ²⁷⁵	1 holdra jutó mennyiség / p.m.
Búza	2 870 1/2	101 203,8	0,03
Rozs	9 538 3/4	101 203,8	0,09
Árpa	379 1/2	101 203,8	0,00 ²⁷⁶
Zab	7 678 1/2	101 203,8	0,08
Összes	20 467 1/4	101 203,8	0,20

A táblázat tanulsága szerint a pozsonyi mérő (ürmértékként 62,5 l) túl nagy egységnek mutatkozik a holdankénti kötelezettségek kifejezésére. Az egyes gabonafajták esetében tapasztalt töredékszámokból azonban a gabona összességét tekintve mégis könnyen meghatározható mennyiség adódik: egy kataszteri hold földesúri majorság után 0,2 mérő (12,5 liter) gabonát kellett beszállítani. A 0,2 mérőnyi mennyiség egyébként a pozsonyi mérő 1/64 részét kitevő iccében kifejezve 12,94 [durván 13] iccét jelentene. Az egyes gabonafajták esetében adódó 1,82, 6,03, 0,24, 4,86 iccényi mennyiségek azonban semmiképpen nem bizonyulnak „kerekebb” számnak a mérőben kifejezett nagyságuknál, így azokat nem alkalmaztam. Tört voltuk ugyanakkor kifejezheti azt, hogy a korabeli 0,2 tized mérős kivetésnél nem feltétlenül vették figyelembe annak megoszlását az egyes gabonafajták között. Ezt igazolhatják a kötelezettségek felosztását bemutató táblázatok is, amelyek legfeljebb az őszi és tavaszi gabonaféléket különítették el. A Tokaji kerület kivetését tar-

²⁷⁵ A táblázatban a korabeli kimutatás összesített adatát vettem figyelembe, s nem a saját számításaimban eredményül kapott 95 597,4 holdat, mivel nyilván az adókiivetésnél is a korabeli végeredményt használták.

²⁷⁶ A két tizedesig értékelhetetlen (minimális) nagyság négy tizedes esetén 0,0038 pozsonyi mérőt mutatna.

talmazó felsorolásban a korabeli összeírás szerint a megyében 5142 kataszteri holdat birtokló Aspremont gróf (összeírták Bodrog Keresztúron) 238 mérő őszi és 635 mérő tavaszi gabonával tartozott. Orczy báróra (Mád) 346 1/2 holdja után 16 mérő őszi és 44 mérő tavaszi, Károlyi grófra (Tarcal) 11 mérő őszi és 32 hold tavaszi gabonát vetettek ki. A táblázat (bár külön rovatot nyitott neki) nem mutatja a beszállítás mennyiségét. (A rovatot ugyanis üresen hagyták).

A háborús időszak meglehetősen bizonytalan piaci viszonyai és gyorsan emelkedő gabonaárak²⁷⁷ mellett meglehetősen nehéz lenne pénzben kifejezni a birtokosokra rótt kötelezettséget. Mégis – ha a Vandernáthné esetében megadott búzárral számolunk, akkor – azt holdanként legfeljebb 33 krajcárra tehetjük. De akármennyi is volt, jelentősége nem nagyságában, hanem jellegében rejlett, azaz abban, hogy a nemeseknek kellett leróniuk.

A háború folytatódása miatt a hatóságok a következő évben is kivetették a gabona-hozzájárulást, ennek nagyságát a 89. sz. táblázat mutatja.

89. sz. táblázat.

A gabonabeszállítási kötelezettségek megoszlása 1790-ben

Járás neve	Búza	%-a	Rozs	%-a	Árpa	%-a	Zab	%-a
Tokaji	5162 1/2	58,18	5 301 1/2	46,85	0	0,00	3243	33,26
Zempléni	507	5,71	905 1/2	8,00	10	3,88	1006	10,32
Újhelyi	1811	20,41	2 140	18,91	104	40,31	1830	18,77
Homonnai	1062	11,97	1 350	11,93	82	31,78	1446	14,83
Göröginyei	197	2,22	610	5,39	52	20,16	811	8,32
Sztropkói	134	1,51	1 008	8,91	10	3,88	1414	14,50
Összesen	8873 1/2	100,00	11 315	100,00	258	100,00	9750	100,00
Kenyérgabona	20 188 1/2			66,86				
Takarmány					10 008			33,14
Mindösszesen	30 196 1/2							100,00

A táblázat azt igazolhatja, hogy a kivetett gabona-hozzájárulás aránya az egyes járások között esetenként alaposan megváltozott. Felénél többre nőtt a Tokaji járás részesedése a búza-hozzájárulásban, egyharmadra a zab-hozzájárulásban, ugyanakkor teljesen eltűnt az árpa vonatkozásában. Jelentősen csökkent az árpa aránya a Bodrogközi kerületben is. Az Újhelyi járás aránya három gabonaféle esetében csökkent, az árpáé esetében viszont drasztikusan megnőtt. Ez utóbbi gabonaféle esetében négy járás között kellett megosztani a két délebbi járás kieső árpa-hozzájárulását. Az 1790-i kivetés talán mintha árnyalatnyival jobban tükrözné az egyes gabonafélék természetében mutatkozó táji sajátosságokat, mint az egy évvel korábbi. Az alap-

²⁷⁷ Marczali Henrik (1888. III. 465.) 1787-re a búza árát 2 ft-ra, a rozset 1 ft 30 krajcárra, az árpát 45 kajcárra, a zabét 40 krajcárra taksálta pozsonyi mérőként. A Vandernáthné 1788-i felajánlása-kor említett 2 ft 45 kr búza ár ennél magasabb, 1789-ben pedig lehetett ezt is meghaladó nagyságú.

vető különbséget azonban mégsem ebben láthatjuk, hanem a kivetett mennyiség félével (50%-al) való növelésében.

90. sz. táblázat.

Az egy holdra kivetett gabonakötelezettség mennyisége 1790-ben

Gabona fajtája	Mennyisége / pozsonyi mérő	Földesúri majorság / kat. hold	1 holdra jutó mennyiség / p.m.
Búza	8 873 1/2	101 203,8	0,09
Rozs	11 315	101 203,8	0,11
Árpa	258	101 203,8	0,00
Zab	9 750	101 203,8	0,10
Összes	30 196 1/2	101 203,8	0,30

A változás leginkább a búza kivetésében érzékelhető. A kivetett mennyiség közel kétszeresére való növekedése, valamint az arányok megváltozása következtében a Szerencsi járás majorságairól például öt és félszer annyi búzát kellett beszállítani, mint egy évvel korábban. Az arány csökkenése sem a bodrogi (Zempléni), sem az Újhelyi járás esetében nem a kivetett mennyiség csökkenéséből következett. Az előzőben hiába csökkent az arány 14,04%-ról 5,71%-ra, az utóbbiban 44,25%-ról 20,41%-ra, a búza kötelezettség az előzőben 403 mérőről 507 mérőre, az utóbbiban 1270 7/8 mérőről 1811 mérőre növekedett. Mivel a többi gabonaféle esetében nem következett be a kivetés olyan kirívó növekedése, mint a búza esetében, az arányok változása sem volt olyan jelentős.

Kérdés marad persze, hogy ezeket a mennyiségeket valóban beszállították-e a kijelölt gabonagyűjtőhelyekre, Zemplén esetében a kassai és a tokaji raktárakba. Ennek vizsgálatát megkönnyíti, hogy 1790-ből már nemcsak a beszállítási kötelezettségek, hanem a tényleges beszállítás és a hátralékok kimutatásával is rendelkezünk. Következő táblázataimban ezeket vizsgálom. (A százalékok itt a beszállításnak a kivetéshez mért arányát mutatják.)

91. sz. táblázat. *Gabonabeszállítások 1790-ben*

Járás neve	Búza	%-a	Rozs	%-a	Árpa	%-a	Zab	%-a
Tokaji	875 1/4	16,95	4921 1/2	92,83	0		3058 3/4	94,32
Zempléni	436 1/2	86,09	915	101,05	69	690,00	837 1/2	83,25
Újhelyi	2 163	119,44	1 782 7/8	83,31	21	20,19	1849 3/8	101,06
Homonnai	218	20,53	1 403 1/8	103,94	68	82,93	1856 1/2	128,39
Göröginyei	91	46,45	453	74,26	34	65,38	1127 1/2	139,03
Sztropkói	40	30,13	667 1/8	66,18	17	170,00	1068 1/2	75,57
Összesen	3 824	43,10	10 142 5/8	89,64	209	81,01	9798 1/8	100,49
Kenyérgabona	13 967			15,95				
Takarmány							10 007 1/8	41,74
Mindösszesen				23 9743/8				79,39

A kivetés és a beszállított gabona különbségéből ki tudjuk számítani a különbözetet, azaz a hátralékot is. A következő (92. sz.) táblázatban mindemellett saját számításaimat tüntettem fel. A hátralékok korabeli kimutatásának adatait ugyanis több esetben nem tudjuk használni. Ahol a kivetett mennyiségnél többet szállítottak be, ott a többletet nem számmal fejezték ki, hanem a „többlet” (*super*) szóval jelölték (mennyiség nélkül). A Göröginyei járás adatai pedig egyszerűen hiányoznak. Azt persze akár mondani sem kell, hogy ahol közölnek mennyiséget, a számítások (jelen esetben a kivonások) azokban az esetekben is lehetnek hibásak. (Az Újhelyi járás hátralékát például rozsból 357 1/8 mérő helyett mindössze 35 1/8 mérőre, árpából 83 mérő helyett 63 5/8-re értékelték. Az előbbi különbséget bizonyára elírás, az utóbbit téves számítás okozhatta.)

92. sz. táblázat. Beszállítási hátralékok 1790-ben
(a plusz jelek a többlet-beszállítás mennyiségét jelölik)

Járas neve	Búza	%-a	Rozs	%-a	Árpa	%-a	Zab	%-a
Tokaji	4287 1/4	83,05	380	7,17	0		184 1/4	5,68
Zempléni	70 1/2	13,91	+9 1/2	+1,05	+59	+590,0	168 1/2	16,75
Újhelyi	+352	+19,44	357 1/8	16,69	83	79,81	-19 3/8	+1,06
Homonnai	844	79,47	+53 1/8	+3,94	14	17,07	+410 1/2	+28,39
Göröginyei	105 1/2	53,55	157	25,74	18	34,62	+316 1/2	+39,03
Sztropkói	93 5/8	69,87	340 7/8	33,82	+7	+70,00	345 1/2	24,43
Összesen	5048 7/8	56,90	1172 3/8	10,36	49	18,99	+48 1/8	+0,49
Kenyérgabona	6 221 1/4			30,82				
Takarmány						7/8		0,01
Mindösszesen			6222 1/8					20,61

A hátralékok megléte ellenére Zemplén megyében 1790-ben a kivetett gabona négyötödét beszállították. A beszállított mennyiség meghaladta az előző év kötelezettségét. A valós hátralék a kivetés egyötödére rúgott. Ha a birtokosokra rótt terhek értéküket tekintve (a növekvő kivetés és a gabonaárak további emelkedése miatt) meg is haladhatták az előző évit, összességükben – a birtokosok jövedelmeit tekintve – mégsem tekinthetjük túl jelentősnek őket. Az adott korban a terméseredményeket többnyire a vetőmaghoz viszonyított szemtermésben fejezték ki. Mivel magyar holdon (1200 □-öl) általában 2, katasztrális holdon (1600 □-öl) 3 pozsonyi mérő gabonát vetettek, a négy-ötszörös szemtermés kataszteri holdanként 10–12 pozsonyi mérőt (optimális esetben 15 mérőt is) jelenthetett. A holdankénti 0,2–0,3 mérőnyi adó emellett ez meglehetősen alacsonynak tűnik, hiszen mindössze a termés 2–2,5%-át tette ki.

Azzal, hogy II. József visszavonta rendeleteit, politikájának olyan, az aktuális igényekhez (ebben az esetben a katonaság ellátásához) igazodó elemei is elenyésztek, mint a gabona hozzájárulás. Ennek igazolása lehet, hogy a megyei levéltárból elfogytak (az iratok között nem találhatóak) a nemesi beszállításra vagy a hátralé-

kokra vonatkozó további kimutatások. A nemesség közel egy évtizedig újra mentesült a terhek viselésétől. Ennek kérdését a század vége felé az újabb, immáron a franciák ellen viselt háború vetette fel. A rendek ezúttal is szerették volna a nemesi felkeléssel, azaz hadba vonulásukkal letudni kötelezettségüket, az állam viszont pénzt várt el. A megyebeli „az fel ült nemes seregek ezredes fő kapitánya” gróf Schmeidegg Ferenc lett. Aki nem vállalta a vitézkedést, arra eleve pénzbeli hozzájárulást róttak ki, de a hadba vonulás sem feltétlenül mentesített – a bevonulókénál talán valamivel mérsékeltebb – fizetés alól. A kötelezettségek megállapítására bizottságot küldtek ki. Az „Insurrectionalis és Procentualis Concurrentialis Fundusnak kivetésére meghitelezett és kirendelt Deputatio az Maga Munkáját” az 1797. szeptember 26-i – Bernáth Ferenc, ekkor már első alispán elnöklétével tartott – közgyűlésen mutatta be.²⁷⁸ A gyűlés megállapította, hogy – bár a befizetés határideje szeptember 1-e lett volna –, a tekintélyes hátralék miatt október 15-ig haladékot adnak.

Az 1797-i kivetés adatait egy külön, e célból összeállított kötetből ismerhetjük meg.²⁷⁹ A több mint három és félezer tételt tartalmazó lista (amelyben a helybeli lakosok mellett az extraneusok, honoratiorok, papok, lelkészek, bérlők is szerepeltek) a helyi birtokosok esetében településenként sorolta fel a hozzájárulásra kötelezetteket, a nevek után feltüntetve, hogy hadba vonulnak, vagy kötelezettségüket pénzzel váltják meg (*Nomina D.D. Nobilium Personaliter Insurgentium et Limitatorum*). A hadba vonulást lehetett gyalog (*militat*) vagy lóval (*equitat*), a fizetést azonnal (*solvit et concurrat*), vagy hitelbe (*solvit procentuale* – azaz kamatra) teljesíteni. A kötelezettek kétségbevonhatatlanul pontos számát meglehetősen nehezen tudnánk megállapítani, ezért erre nem is vállalkoztam. A főlistán mindenkit csak egyszer szándékoztak feltüntetni, ezért a nevek egyetlen településen – lakóhelyüknek, az extraneusok valamelyik birtokuknak megfelelően – szerepelnek. Bizonytalanság azonban így is akad, mert találhatunk néhány ismétlődést, amely ugyan – miután utalt az ismétlődésre – nem vetett ki újabb terhet az adott szereplőre, de a tétel (személy vagy intézmény neve) a listában mégis külön számot kapott. Máskor azt jegyezték meg, hogy az illető más megyében (pl. Abaúj, Szabolcs) vonul hadba, s emiatt nem fizet. Barkóczy Ferenc báró fia egyenesen a nádori insurrekcióhoz csatlakozott. (A báróra mindemellett 324 Rft 30 kr-t is kivetettek.) Gyakoribbak azonban az olyan esetek, amikor egyetlen szám alatt több személyt (rendszerint rokonokat, apát vagy anyát és fiát, testvéreket) tüntettek fel. Erdőbényén például a 10. szám alatt négyen szerepelnek (Szilágyi Mihály, István, József és János), akik hadba vonulnak (az nem derül ki, hogy hányan), de végül fizetnek is 20 rénes forintot. Máskor a települési névsorok végéhez az utolsó szám után a-b-c jelöléssel további – nyilván időközben felfedezett személyek – neveit illesztették. Az egyes településekhez rendelt külön névsorokban (és külön számozással) szerepelnek az extraneusok, néhol a honoratiorok is, a települési felsorolások után pedig – ezúttal

²⁷⁸ ZmL IV. A 2001/c. Protocollum, 1797. 229. lap. Loc. 34. N° 205.

²⁷⁹ ZmL IV. 2005/e. Lista insurrectionalis pro Anno 1797.

teljesen elkülönítve – a települések papjai, lelkészei, végül a szintén megadóztatott zsidó bérlők.

93. sz. táblázat.

*Az egyes csoportokra 1797-ben kivetett hozzájárulás összege és aránya*²⁸⁰

Birtokos csoport	Tételek száma	Kivetett összeg / Rft, krajcár	Összes százalék
Helyi birtokosok	2508	123 991 / 11	79,97
Extraneusok	691	19 177 / 44	12,37
Római katolikus plébánosok	64	4 777 / 12	3,08
Görög katolikus papok	193	3 199 / 12	2,06
Református lelkészek	76	1 884 / 48	1,22
Evangélikus lelkészek	5	124 / 0	0,08
Görög-keleti papok	21	993 / 0	0,64
Zsidó bérlők		900 / 0	0,58
Összesen		155 047 / 20	100,00

Sajnos ennek a minden korábbinál több nevet tartalmazó összeírásnak a nemesség rétegződése, de még vagyoni állapota vizsgálatában sem lehet igazán hasznát venni. Elsősorban azért nem, mert – legalábbis a kimutatás alapján – nem világos, hogy milyen (adó)kulccsal vetették ki a hozzájárulásokat, de esetenként még az sem, hogy milyen összefüggést keressünk a hadba vonulás és a fizetési kötelezettségek között. Az 1797-i insurrectiós lista előtt ugyanis semmiféle vagyoni- vagy jövedelem-felmérésnek nem találjuk nyomát.²⁸¹ A lista jóval több nevet tartalmaz, mint ahány akár az úrbérrendezés tabelláiba, akár a kataszteri felmérés felsorolásaiba bekerülhetett, így a hiányzó szempontot azok alapján nem lehet pótolni. Nem vezet egyértelmű eredményre a megyei birtokosok három évvel utóbb készített jövedelem-összeírásával való összevetés sem, amely a korábbiaknál jóval több (és ezúttal nem csak nemes-) nevet tartalmaz. Az egyes birtokosokra kivetett hozzájárulás (adó) összege ugyanis csak nehezen hozható összhangba a néhány évvel későbbi összeírás adataival. Az mindenesetre 1797-ben is kiderülhetett, hogy a vagyonosabbak összességében többet fizettek, de a kétféle adat (1797-i kötelezettség és az 1800-ban összeírt jövedelem) között – legalábbis számomra – nem sikerült egyértelmű összefüggést találni. Míg a birtokosok egy részénél az 1800-ban (tehát 3 évvel utóbb) megállapított egy sessionyi (24 Rft) jövedelemre 3 Rft-ot is meghaladó hozzájárulást vetettek ki, addig másoknál ez az összeg alig haladta meg, vagy el sem érte az 1 Rft-ot. Aspremont János Gobert gróf esetében például ez az arány 3,2 Rft (1563 1/2 sessio jövedelem, 5002 Rft 15 kr kivetés, a későbbi jövedelem

²⁸⁰ A helyi birtokosok és az extraneusok kategóriájában a saját számításomat alkalmaztam, aminek összege (143 168 Rft 55 kr) eltér a két csoport együttesen megadott korabeli 145 594 Rft 32 6/8 kr összegétől. Így a végeredmény is eltér a korabeli 157 472 Rft 44 3/4 kr összegétől.

²⁸¹ Vizsgálataimban eddig a megyei iratokban sem találtam meg a kivetés szempontjainak magyarázatát. Ez részemről még további kutatást tesz szükségessé.

13,33%-a), Kazinczy Andráséban (az író nagybátyjában) 0,8 Rft (118 7/8 sessio, 86 Rft 40 kr, a jövedelem 0,92%-a). Az ő példája egyébként cáfolja azt, hogy csak az extraneusok kötelezettsége lett volna alacsonyabb (mint a Nyitra megyei, ghy-mesi Forgács József grófé, amely 0,9 Rft volt). A szélsőséges adatok következtében abban sem tudunk igazán állást foglalni, hogy mennyire lehetett megterhelő ez a kötelezettség a nemesség számára. (A jövedelem 13,33%-át jelentős tehernek lehetne mondani, az 1% alatti nagyságot viszont akár elhanyagolhatónak is.)

Az sem derül ki, hogy a hadba vonulóknak milyen vagyoni állapotig, vagy mennyi jövedelem alatt nem kellett fizetniük. Csáky Imre gróf, („első százados kapitány úr”, az egyik „*eskadrony*” – azaz lovasszázad – parancsnoka), akit terebesi illetőséggel vettek fel a névsorba (de lakóhelyéül Pozsonyt jelölték meg), s lóval vonult hadba, neve mellett 3061 Rft fizetési kötelezettséget említettek, igaz, ezt „meghitelezve”. Ugyanő szerepel a homonnaiak névsorában is, de neve mellett ott nem áll pénzösszeg, Csáky István grófé (ugyancsak *equitat*) mellett viszont Homonnán (lakóhelyéül is ez szerepel) tüntetik fel a 48 Rft fizetési kötelezettséget és az 1300 Rft „meghitelezett” összeget. A kötelezettségként feltüntetett összegeket ugyanis két oszlopban tüntették fel. A ritkábban előforduló magyar szövegekben alkalmazott „meghitelezett” (a latin szövegekben *procentuale*) összegek későbbi (halasztott) fizetést feltételeznek. Feltűnő, hogy míg a megyében lakozók kötelezettségeit általában a behajtandó összegek listáján találjuk, addig a megyén kívül lakó *extraneusok* kötelezettségei a *procentuale* rovatban találhatók. Ugyancsak a hitelezettek között szerepelnek a kamarai birtokok és az alapítványi kezelésben található (II. József által elkobzott) egyházi birtokok pénzügyi kötelezettségei. Ezzel szemben az egyes települések papjaira, lelkészeire kivetett összegek a behajtandó listán találhatóak. Esetenként pedig még a helyben lakók és az idegenek kategóriái is összekeveredtek. Az Almásy család egyik ágát például az *extraneusok* között szerepeltették, pedig lakóhelyükként egyértelműen Szerencset tüntették fel. Bacs-kón viszont Fischer bárót (lakóhelye Eger), Szent Márián pedig az egri püspökséget, találjuk a helyi birtokosok között.

Ez az utolsó példa – a fenti bizonytalanságokon túl – egy további nehézségre is rámutat. Már csak azért is nehéz lett volna kiszámolnom, hogy hányan lehettek nemesek az alap-listában felsoroltak közül, mivel közöttük szerepeltették a kamarai uradalmakra és egyházi nagybirtokokra²⁸² kivetett hozzájárulást. Kiszűrésük időigényes, de végül egyértelműen megoldható feladat lett volna. Nem úgy, mint a névsor nem-nemesek kiválogatása. A listán szereplő uradalmi tisztviselők (*inspectorok, provisorok* stb.) esetében ugyanis nem tudjuk meg, hogy nemesek voltak-e vagy sem. Szerepel kétes (*dubius*) nemességű személy is (pl. Nagy Cigádon Sallay István) sőt megnevezetten nem-nemes is (Nagy Patakon Láczy Pál ignobilis, aki lóval vonult hadba, plusz fizetett 48 Rft-ot, Mádon több nem-nemes, aki ugyancsak lóval készült hadba vonulni.). Egyes nemesek ugyanakkor szegénységük ellenére is felkerültek a listára, bár a hadseregnek nyújtandó támogatásukat

²⁸² A szerzetesrendi birtokok ekkor még a különféle alapok kezelésében álltak.

meglehetősen sajátos elvárásokkal fejezték ki. Gesztelyen pl. Négyessy András nyomorúságban élő (*misera*) özvegyének imádkoznia (*oret* – felszólító módban), másoknak énekelniök (*cantat*) kellett. Tállyán – úgy tűnik – többeket egy tűzvész akadályozott meg abban, hogy maradéktalanul teljesítsék kötelezettségüket (jelzőjük: *combustus*), bár ez többnyire nem mentesítette őket a fizetés alól (Kovács Ferencre pl. 37 krajcárt vetettek ki).

A listára – következtetlenségei miatt – nem annyira a belőle levonható következtetések hitelessége, mint inkább a benne található érdekességek miatt érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk. Megtudjuk, hogy a már említett Kazinczy András (aki a liszcai névsorban szerepel) maga helyett gyalogosként Szűcs Mihály nemest állította, akinek felszerelését is biztosította. Testvére, Kazinczy Péter gyalogos hadba vonulást vállalt, s emellett volt 105 Rft fizetési kötelezettsége. A Monokon összeírt Kossuth László fiskális (Kossuth Lajos édesapja) 80 forint kötelezettségét a meghitelezett oszlopban találjuk. Távoli rokonaira, az Alsó Hrabócon lakó Kossuth Lászlóra 256 Rft-ot, Kossuth Józsefre 118 Rft-ot vetettek ki. Nagy Kázmérből Török Lajos grófnak (Kazinczy későbbi apósának) József nevű fia lovasként ugyan hadba vonult, őt magát azonban így is 48 forint megfizetésére kötelezték (s emellett hitelezett 21 forintot). A történetíró Szirmay Antal (vékei lakos) a lovas hadba vonulást választotta, de emellett jelentős összeget (257 Rft 33 kr) is fizetnie kellett. Egy másik iratból²⁸³ viszont kiderül, hogy az ekkor éppen 50 éves vármegyei főjegyző – úgy látszik – mégis meggondolta magát, és maga helyett mást, név szerint Tóth Imre „nemtelen” állította ki. Ezúttal azonban nemcsak a lovasnak állított katonára 27 tételből álló felszerelését kellett biztosítani (benne a fegyverek és számos ruhadarab között „egy fekete süveget fekete strucc tollforgóval, vitézkötéssel, rózsával, és amint kell, bokrétával” díszítve), hanem tartására Albert perceptor úrnál le kellett tennie 24 Rft-ot is. (A felszerelésből még hibázott „1 lóding patrontáska, 80 patkószeg, 1 kulacs bádogbúl”.)

Az 1797-i összeírás következtetlenségeivel ellentétben az 1800-i jövedelem-összeírás a nemesség társadalmi differenciálódásának fontos forrása. Célja ennek is az *insurrectionális* kötelezettségek megállapítása volt, ezúttal azonban a jövedelmek összegszerű megnevezésével, és a kivetett pénzbeli fizetség pontos meghatározásával.²⁸⁴ A földesúri jövedelemfajtákkal és az összeírásból a nemesség differenciálódására vonatkozó következtetésekkel egy korábbi fejezetben foglalkoztam. Az összeírásból azonban a nemességre háruló terhek megítélésére is tudunk következtetéseket levonni. A telkekre átszámolt jövedelemre (a jövedelem forrásait ebben a kötetben nem különítették el), sessionként 5 rénes forint 20 krajcár hozzájárulást vetettek ki, a szokásosan legkisebbként feltüntetett 1/8 sessionyi jövedelemre

²⁸³ ZmL IV. A. 2005/e. Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos iratok. 1. doboz. Keltezetlen feljegyzés.

²⁸⁴ ZmL IV. A. 2005/e. Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos iratok. 4. doboz. *Liber obtingentialis Insurrectionis 1800 Anni*. – A jövedelmek kategória szerinti elkülönítése a 3. doboz kerületi listáin található, egy kerület – a Tokaji – kivételével. Ez utóbbit a IV-A. 2001/d. Nemesi közgyűlés iratai 1790–1813. Loc. 159. N° 214. szám alatt találjuk: *Conscriptio Individualis Districtus Tokaiensis pro Insurrectione Militari Anni 1800*.

így 40 kr fizetési kötelezettség jutott. A szintén kötetbe foglalt, 3257 tételt magába foglaló felsorolásban szereplő 26 100 7/8 sessio jövedelmet így 139 204 Rft 40 kr adó terhelte. Az 1797-i összeírástól eltérően a kötet nagyobb egységeit a birtokosok ABC rendje határozta meg, az egyes betűkön belül azonban a neveket mégis a települések szerint találjuk. Azért, hogy minden birtokost csak egyszer kelljen megnevezni, az első előfordulásnál (amit nem a lakóhely határozott meg, hanem az, hogy a kerületek sorrendjében mely település szerepelt előbb) az adott személy (vagy intézmény) összes megyebeli jövedelmét feltüntették. A munkámban felhasznált források közül tulajdonképpen ez az egyetlen, amelyből kiderül, hogy az azonos nevek közül melyek mögött áll azonos vagy különböző személy. (Apa és fiú megkülönböztetését a *sen.* és *jun.* jelzőkkel jelezték, de a különbség nyomatékosítására esetenként az *alter* szót is alkalmazták. A 718. számon például *alter* Forgách József gróf szerepel, aki Mándokon lakott.) Az azonosítást mind a megyében lakók, mind az *extraneusok* esetében a lakóhely (utóbbiaknál a megyével kiegészítve) megnevezése könnyíti meg.

94. sz. táblázat.

A megye legnagyobb birtokosainak kötelezettségei

Név	1797-ben / Rft	1800-ben / Rft ²⁸⁵	%-os növekedés
Aspremont János Gobert	5 002,25	8 338,15	66,69
Csáky Imre	3 061	5 888,30	92,37
Csáky István	1 300	4 546,38	237,27
Barkóczy János	2 262,44	3 703,77	63,71
Almásy család (Szerencs)	1 605,46	2 415,85	50,48
Vandernáth Henrik	524,65	2 171,86	313,96
Barkóczy Ferenc	324,50	2 078,54	540,54
Szirmay Ádám	772	1 804,55	133,75
Sztáray Mihály árvái	1 057,25	1 737,22	64,32
Andrássy István	1 048,45	1 703,89	62,52
Almásy család	855,12	1 639,23	91,70
Andrássy Károly	999,42	1 444,58	44,54
Megyei összes	143 168,39	136 399,50	-4,96

A birtokosok rétegződésének vizsgálatában a fizetési kötelezettségek csatolása nem hozhat új szempontokat a jövedelem-kategóriákhoz képest, hiszen a megadott pénzösszegeket a sessioban kifejezett jövedelmek függvényében számolták ki. Az 1800-ban kivetett kötelezettségeket azonban össze tudjuk hasonlítani a birtokosokra korábban nehezedő terhekkal és talán a jobbágyi adókkal is. Úgy tűnik, hogy az 1800-ban kivetett terhek a nagybirtokosok esetében súlyosabbak voltak, mint a három évvel korábban, nehezen meghatározható kulcs alapján kivetett összegek. Megyei összességükben azonban az 1800-i kötelezettségek – amelyeket a konkrétan

²⁸⁵ Az összeghez a nevezett birtokos összjövedelmének az egy sessiora jutó 5,33 Rft-os adókulccsal való beszorzása révén jutottam.

meghatározott jövedelmek alapján vetettek ki – mégis valamivel mérsékeltebbnek tűnnek a három évvel korábbinál, minden bizonnyal azért, mert a számos (vagy nevezük számtalannak?) kisbirtokos esetében nem tudták érvényesíteni a hozzájárulás növelését. A 89. sz. táblázatban a megye legvagyonosabb birtokosainak kétféle kötelezettségeit valamint a megyei összegeket vetem össze.

Talán kevesebb adatból is kiderülhetett volna, hogy a két kötelezettség összehasonlítása – pillanatnyilag – nem vezetett kézzelfogható eredményre. A kétféle kivétel közötti összefüggést jelen állapotukban nem tudom felismerni. Valójában alig jár több, jobban körvonalazható eredménnyel a birtokosok és a parasztság adókötelezettségének összehasonlítása. A 95. sz. táblázatokban mégis ezt kísérem meg. A parasztság adó kötelezettségét az 1800-i dicális összeírás, a birtokosokét az ugyanazon évben készült összeírásban feltüntetett teljes jövedelmükre kivétel próbáltam megállapítani.

95. sz. táblázat.

*A paraszti és a földesúri szántóra kivetett adó (hozzájárulás) összehasonlítása*²⁸⁶

	Kerület	Paraszti szántó / m. hold	Adó 1800 / Rft	1 hold-ra jut	Földesúri szántó/ m. hold	Kivétel 1800 / Rft	1 hold-ra jut
1	Szerencsi	14 510	15 539,66	1,07	31 063,02	13 887,13	0,45
2	Tokaji	1 878 1/4	14 195,93	7,56	7 075,19	23 447,87	3,31
3	Pataki	3 735 1/2	12 103,11	3,24	3 043,07	9 528,07	3,13
4	Királyhelm.	5 757 3/4	7 883,16	1,37	6 496,76	5 440,99	0,84
5	Zétényi	5 605 7/8	8 058,57	1,44	4 707,14	6 721,58	1,43
6	Újhelyi	7 528 1/2	13 593,14	1,81	8 408,74	10 332,02	1,23
7	Gálszécsi	8 805 1/2	6 738,70	0,77	18 684,51	8 103,49	0,43
8	Terebesi	10 774 1/4	10 703,30	0,99	11 621,69	8 903,44	0,77
9	Sókúti	9 611 1/2	4 839,75	0,50	5 967,64	5 544,32	0,93
10	Homonnai	11 310 1/8	13 658,68	1,21	13 859,42	13 814,47	1,00
11	Varannói	12 174 1/8	6 985,07	0,57	6 493,31	6 827,57	1,05
12	Sztropkói	7 318 1/8	5 070,78	0,69	2 576,57	4 597,71	1,78
13	Göröginyei	11 062 3/4	5 828,97	0,53	2 052,22	4 836,36	2,36
14	Papini	16 347	9 447,27	0,58	528,42	7 010,23	13,27
15	Szinnai	15 051 1/4	10 702,81	0,71	2 604,38	7 404,20	2,84
	Összesen	141 470 1/2	145 348,88	1,03	125 182,06	136 399,47	1,09

²⁸⁶ A szántóföldek esetében két különböző – valójában egymással nehezen összeegyeztethető számadatokat tartalmazó – forrást használtam. A paraszti szántónál az úrbéri tabellák adatait (szántó + a rétek hiányát pótló kiegészítő föld), a birtokosokénál a II. József korabeli kataszteri felmérését vettem figyelembe (magyar holdra átszámítva). A paraszti szántónál ezt az indokolja, hogy erre a nagyságra (vagy pontosabban a dicális felmérésekbe bekerült, általában hasonló szántó-nagyságra) vetették ki az adót. A kataszteri felmérés paraszti szántója – amint ezt a megfelelő fejezetben bemutatam – ennél jóval magasabb lett volna, ami viszont – különösen az északi kerületek irrealisan felemelt szántó-nagyságai esetében – irreálissá tette volna az adónagyság és a szántó arányának bemutatását. A kétféle forrás alapján persze a táblázatban úgy tűnhet, hogy egyes kerületekben a birtokosok allódiuma meghaladta a paraszti szántókat, ami végül mégsem valószínű.

Bár a számításban alapul vett adatok nem mindenben felelnek meg egymásnak, a táblázatból úgy tűnik, hogy az 1800-ban a birtokosokra kivetett hozzájárulás egy magyar holdra vetítve megyei szinten hajszálnyival (kb. 0,6 forinttal, ami 36 krajcárnak felel meg) meghaladta a paraszti adókötelezettség mértékét. Ez a többlet azonban négy északi kerület (és különösen a Papini) adataiból adódik, ahol – a majorság szerény, vagy éppen minimális nagysága miatt – a hozzájárulásnak a földesúri sajátkezelésű földre való vetítése meglehetősen sajátos (torz) eredményekhez vezet. A kerületek többségében viszont a birtokosokra – legalábbis szántójuk alapján – alacsonyabb kötelezettség hárult a parasztokénál. Különösen érvényesült ez azokban a kerületekben, ahol viszonylag magas volt a birtokosok sajátkezelésű szántója, és ennek következtében jövedelmükben is nagyobb százalékot foglalt el annak aránya. A Szerencsi kerületben a paraszti szántóra akár a földesúrit több mint kétszeresen meghaladó adó is juthatott. A Tokaji és a Pataki kerület viszonylag magas adó-összegét az magyarázza, hogy – az összevetés azonos szempontja érdekében – itt a szőlőjövédelmet is a viszonylag kisméretű szántóra kellett vetítenem. Egyértelműnek csak az északi kerületek arányai tűnnek, amelyeket pedig mérsékel, hogy esetükben nem az úrbéri tabellák szántó-nagyságaival számoltam. Ha ugyanis a kataszteri felmérés ott a tabellák szántó-nagyságát néha kétszeresen meghaladó számait vettem volna figyelembe, akkor a paraszti földekre kivetett adó a kimutatottnál is jobban meghaladta volna a földesúri kötelezettségeket. A meglepő – a birtokosok számára kedvezőnek mutató – eredményt azonban itt sem kell a parasztságra rakódó terhek elleplezésének tekintenünk. A parasztságra ugyanis az állami- és a háziadón túl számos földesúri teher is nehezedett, aminek összegét a dicális kimutatások nem tartalmazták. Terheik összességükben kétségtelenül súlyosabbak voltak a birtokosokénál.

A fenti adatokból mégis le tudunk vonni néhány következtetést. Egyrészt azt, hogy 1800-ban a hatóságok a két korábbinál (1789, 1797) jelentősebb hozzájárulást vártak el a birtokosoktól. A minden 24 Rft jövedelemre kivetett 5 Rft 20 kr hozzájárulás 22,2%-os adókulcsot jelentett, ami a jövedelem közel egynegyedét foglalta le. Ez még akkor is számottevő terhet jelentett, s előteremtése a legtehetősebb birtokosok számára sem lehetett könnyű, ha tudjuk, hogy a 18. század utolsó éveiben jelentősen meglódult az infláció, a pénz elértéktelenedése. Ugyanakkor – számításaim minden kétes alapja ellenére – észre kell venni, hogy a hatóságok a nemesi hozzájárulásban igyekeztek a paraszti szántóföldekre kivetett – egyáltalán nem jelentéktelen – adó nagyságához igazodni. Ha ez a kötelezettség állandó adóvá válhatott volna, nyilván alapvetően megváltoztathatta volna a hazai társadalom szerkezetét. Eseti, átmeneti volta miatt azonban feledhető tényezővé vált.

VIII. NEVEZETES BIRTOKEGYÜTTESÉK, HÍRES CSALÁDOK

A RÁKÓCZIAK ÖRÖKÉBEN (AZ ASPREMONT BIRTOKOK)

Közismert, hogy az Aspremont család a Rákóczi örökség tekintélyes részének megszerzése révén jutott Zemplén megyei birtokaihoz. Aspremont Ferdinánd jóval a szabadságharc előtt, 1691-ben vette feleségül Rákóczi Juliannát, amivel jogot szerzett arra, hogy neje örökségét leválasszák a Rákóczi birtokokról. Az osztozást a két testvér – Ferenc és Julianna – között egyelőre megnehezítette, hogy az öcs még kiskorú volt. Lassította lebonyolítását Kollonics érsek, a fiatalok gyámja is, aki a vagyont kezelte, helyel-közzel a maga hasznára. Vonakodását sikerült vádaskoddással lepleznie. A Csehországban élő Rákóczival elhitette, hogy sógora ki akarja forgatni jogos örökségéből. Kollonics vádját látszott erősíteni, hogy Aspremonték nemcsak a leánygyedetet, de a fiatalkorú Ferenc feletti gyámságot is szerették volna megszerezni. A 16 éves fiatalembert azonban ekkor még alig érdekelték az anyagiak, mindent gyámjára, az érsekre hagyott.

A birtokmegosztás így végül több lépcsőben ment végbe.²⁸⁷ 1693-ban a nagykorúvá nyilvánított Rákóczi nemcsak a leánygyedetet adta ki húgának, hanem mindent megfelezett vele. Julianna férjével még abban az évben bejárta a birtokot, Rákóczi a következő évben utazott Magyarországra. Tapasztalataik alapján mindketten arra a megállapításra jutottak, hogy mind az uradalmak, mind a részbirtokok katasztrofálisan elhanyagolt állapotban voltak. A végleges megosztást a testvérek 1696-ban kezdték meg, de ez újabb bonyodalmakkal járt. Julianna – a korábbi feles osztozkodásra hivatkozva – a nagy uradalmak egy részét is magának követelte. A testvérek között pörre került sor, s Juliannának sikerült is az eredeti elképzeléseket a maga javára megváltoztatni. A végleges megegyezést 1699-ben kötötték meg. Rákóczi egyedüli birtokosa lett a sárospataki, a tokaji, a regéci, a munkácsi és a helmeci uradalomnak. Megosztottak Ecseden, Felsővadászon, Makoviczán, Nagysároson, Debrőn, Ónodon és Szerencsen. Juliannáé maradt Zboró, Keresztúr, a borsói, és az upori jószág, négy tokaji és három tarcali szőlő.

A Rákóczi birtokok jelentős része feküdt Zemplén megye területén. Csaknem kizárólag Zemplén megyei településekből állt a sárospataki, a tokaji, a szerencsi és az ónodi uradalom. Más megyebeli birtokok a regéci, az upori, a borsói és a helmeci

²⁸⁷ A birtokmegosztás történetére és eredményére ld. Wellmann Imre, 1935. 93–122.; Köpeczi-Várkonyi, 1976. 58., 74. és 86.

uradalom részét alkották.²⁸⁸ A felosztás azonban alig vette figyelembe az uradalmi határokat. A Rákóczinak juttatott néhány – többé-kevésbé épségben meghagyott – uradalom mellett a többieket felszabdalva juttatta az új tulajdonosok kezére. Az osztozás során a gazdálkodás tapasztalatával egyáltalán nem rendelkező testvérek néha még az egyes községeket is megosztották egymás között. Az Aspremontok helyzetét rontotta, hogy Rákóczi Julianna a frissen szerzett jószágok egy részét azonnal zálogba adta. A leányágon öröklött birtok így végül elszigetelt töredékek-ből állt össze, egész uradalmat nem tartalmazott.

Átmenetileg azonban még ez a birtokrész is veszélybe került. Jövedelmei a szabadságharc idején nem jutottak el birtokosához, annak bukása után pedig a kamara – a fejedelem birtokaival együtt – saját kezelésébe vonta. Ezt követte az 1715. évi 49. tc., amely a fejedelem valamennyi jószágát elkobzásra ítélte. Az Aspremont családtagok nem csatlakoztak a mozgalomhoz, az elkobzás így őket nem érintette. Birtokuk visszaszerzése mégsem ment könnyen. Ferdinánd gróf ezt nem is érte meg, hiszen visszaköltözött Westfáliába s a családnak nemesi előnevet adó Reckheimben halt meg, még 1708-ban. Julianna sem sokkal élte túl a szabadságharcot, ő 1717-ben hunyt el. Örökösök egyelőre nem sokat törődtek a zempléni birtokokkal, egy részüket (többek között Külső Böcs, Hidvég, Kesznyéten, Felső Lúci településeken lévő jószágukat) 1730-ban Szirmay Tamásnak, Fáy Gábornak és más nemeseknek zálogba adták. Az örökösök első generációja különben – a magyarországi ágat megalapító Ferdinánd gróffal ellentétben – a magyar közéletben nem játszott szerepet. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy 1732-ben készített megyeleírásában Bél Mátyás nem adta meg Ferdinánd gróf Zemplénben birtokos leszármazottjának a keresztnevét. Soraiból csak annyit tudhattunk meg, hogy nevezett Bécsben lakott. Igaz, az 1765. évi országgyűlés 47. törvénycikke, amely megerősítette a család 1687-i honfűsítését, a beiktatás elmaradását a hosszú országgyűlési szüneteken túl mind Ferdinánd gróf, mind fia korai halálával magyarázta. A hazai közéletbe az unoka, János Gobert gróf (1732–1805) – akit az előző, 1751-i országgyűlés idején még kiskorúnak minősítettek –, kapcsolódott be, mint a magyar udvari kamara tanácsosa. Magas életkort megérve, ő maradt az Aspremont birtok földesura vizsgálatunk egész időszakában. Az ő fia, ugyancsak János Gobert (1757–1819) hazafias cselekedeteiről ismert. Visszaszerezte a Rákóczi levéltárat Lengyelországból, 10 ezer forintot adományozott a Ludoviceumra, 24 ezret a Nemzeti Múzeumra. Az ő gyermekeivel (Károly Gobert [1790–1809], és Mária Anna, Erdődy György gróf felesége) az Aspremontok magyarországi ága kihalt. – A kötetben tárgyalt korszakra egyébként az Aspremontoknak sikerült visszaszerezniük a Rákóczi örökségből nekik jutott települések jelentős részét.

A Rákóczi birtokrész az Aspremontokat az ország gazdag főurai közé emelte. Bár az 1754/55-i országos nemesi összeírás a család lakóhelyét Pest- és Szabolcs megyében jelölte meg, a birtok javarésze területileg az északkeleti megyékre esett.²⁸⁹ Ju-

²⁸⁸ A Rákóczi birtokok kiterjedésére, az uradalmak és a hozzájuk tartozó községek felsorolásával ld. Wellmann, 1935. 99–103.

²⁸⁹ Kempelen Béla, 1911. I. 169.

lianna örökségének számottevő része Zemplén megye területén volt található. Nagyságával és jövedelmeivel az előző fejezetekben ismerkedhettünk meg. Talán érdemes ennek a birtokegyüttesnek községenkénti megoszlását is bemutatni.

96. sz. táblázat. Az Aspremont javak és jövedelmek

Község neve	Úrbéres javak / telek	Település- beli javak %-ában	Majorság / kat.hold / □-öl	Településbeli majorság %-ában	Jövede- lem / sessio	Telepü- lésbeli jöv. %-ában
1. Legyes Bénye	3 1/2	12,2	0	0	6 6/8	4,9
2. Külső Bócs	0	0	0	0 ²⁹⁰	34 6/8	76,6
3. Harkány	16 1/2	50	383/1418	26,4	19 3/8	18,6
4. Hidvég	0	0	164/140	72,1	37 5/8	75,0
5. Kesznyéten	0	0	100/11	94,8	60 6/8	74,0
6. Felső Luc	0	0	1675/736	100	269	89,0
7. Megyaszó	30 1/2	32,8	684/488	16,6	34 5/8	16,0
8. Szerencs	7 1/2	46,2	283/353	24,7	46 1/8	27,9
9. Keresztúr	6 3/4	100	nincs	a falunak sincs	421 3/8	60,2
10. Kisfalud	10	0	0	0	2 2/8	0,6
11. Mád	0 ²⁹¹	0	308/1357	38,2	173 6/8	25,9
12. Ond	2	25	58/610	29,4	18 4/8	15,4
13. Tarcál	8	64	0	0	26 4/8	5,3
14. Tokaj	0	0	nincs	a falunak sincs	5 2/8	0,8
15. Zombor	0	0	884/1487	52,3	138 3/8	49,9
16. Karád	1 1/4	29,4	nincs	a falunak sincs	6 1/8	12,0
17. Abara	0	0	47/1566	100	65 6/8	98,0
18. Nagy Bári	3	50	nincs	a falunak sincs	11 7/8	52,6
19. Borsi	12	100	137/475	100	25	100,0
20. Imreg	1/8	0,9	0	0	1 2/8	2,7
21. Nagy Toronya	91 1/2	100	450/25	53,7	57 7/8	59,2
22. Sátoraljaújhely	0	0	1/68	0,1	0	0
23. Isztáncs	18	100	63/1479	100	29 1/8	100,0
24. Upor	15 1/2	100	215/956	100	49 4/8	100,0
25. Magyar Izsép	18	62,8	70/1573	7,5	32	44,6
26. Lasztóc	0	0	1/1373	0,2	0	0

²⁹⁰ Külső Bócs az 1790-i összeírásban nem szerepel. Szántóföldje nagyságát Szirmay (1804, 225.) és Fényes (1844, 163.) egybehangzó adatai alapján tudtam pótolni. Ezek a munkák azonban azt nem közlik, hogy ez a szántó hogyan oszlott meg a birtokosok és a parasztok között. Az 1800-i összeírásban Külső Bócs községben curialis (majorsági) jövedelemként feltüntetett 1/8 teleknyi jövedelem (3 fit) mindenesetre arra utalhat, hogy a községben nem lehetett érdemleges majorság. – A község kima radását az 1790-i összeírásból arra vezethetjük vissza, hogy iker-települése, a Hernád jobbpartján fekvő Belső Bócs Abauj megyéhez tartozott, és ezért időnként azzal összevonva kezelték.

²⁹¹ Ha Aspremont grófnak a településen jobbágya nem is, 51 zsellére volt.

Az Aspremont birtokok földrajzi elhelyezkedéséről, és a – részben legalábbis belőle következő – jövedelem szerkezetéről az általánosságok szintjén korábban szoltam. Felsoroltam azokat a településeket is, amelyekben a gróf egyedüli birtokos volt. A községi adatok a többi település birtoklásából való részesedést is megmutatják. Eszerint a grófnak a Szerencsi kerületben egyedül Megyaszón és Szerencsen volt érdemleges úrbéres népessége, ugyanakkor Külső Bócsón telki állomány nélkül is jelentős jövedelemmel bírt. A kerületben egyébként egyaránt volt a Rákóczi vagyont megalapozó „Öreg” Rákóczi Zsigmond fejedelem által szerzett település (Szerencs) valamint a török korban pusztulásnak indult, s a 18. században éppen az Aspremontok által betelepített község (Legyes Bénye). A Tokaji kerületben Aspremont grófnak – a történelmi Hegyalja települései közül – Keresztúron és Zomborban voltak jelentősebb birtokai, míg Mádról, Ondról és Tarcalról szerényebb jövedelmei származtak. Különös körülmény, hogy itteni majorságait általában telekkel rendelkező jobbágyok nélkül kellett megműveltetnie. (A kerület településein – ha emlékezünk rá – a zsellérek száma volt jelentős. A szőlőbirtokok alapját a 17. század elején ugyancsak Rákóczi Zsigmond vetette meg, többek között a keresztúri, mádi, ondi és tarcali birtokrészek megszerzésével. A 18. század eleji osztozkodás Julianna és Ferenc között – mindenekelőtt a nagyobb uradalmaknak a fejedelem kezére való jutása – azt eredményezte, hogy az egykori Rákóczi uradalmi központok közül Sárospatak egyáltalán nem, Tokaj pedig alig kínált jövedelmet az Aspremontoknak. A Tokajban Juliannának jutott négy szőlő – úgy látszik – időközben más birtokos kezére került. Minimális a szomszédos Kisfaludról és Tarcalról származó jövedelem is. Keresztúr, az egykor Juliannának jutott község viszont a megyebeli Aspremont jövedelmeknek több mint egynegyedét adta. A birtokok harmadik csoportja fentebb, az Újhelyi-, a Gálszécsi- és a Töketerebes kerületben helyezkedett el, kissé talán szórtabban, mint a délebbre fekvők, összességében mégis egymáshoz közel. A megyeszékhelyről, Sátoraljaújhelyről Aspremont János Gobert grófnak gyakorlatilag nem származott jövedelme. Érdekességként viszont megemlíthetjük, hogy teljes egészében sikerült megtartania II. Rákóczi Ferenc fejedelem szülőfaluját, Borsit. Az Újhelyi kerület északi határánál, a Gálszécsi és Terebesi kerületek középvonalánál – ami nagyjából a megye felezővonalával esik egybe – északabbra Aspremont János Gobert grófnak egyáltalán nem voltak birtokai. Az Aspremont birtokok vizsgálata egyébként azt igazolhatja, hogy tulajdonosaik nemigen törekedtek birtokaik nagyobb fokú koncentrálására, s megelégedtek a század eleji állapottal.

Aspremont János Gobert grófnak nemcsak Zemplén megyében voltak birtokai. A Fónagy Zoltán által az úrbéres tabellák alapján összeállított *Adattár* szerint további tekintélyes javai voltak Trencsén (16 településen), és szórványosan Abaúj (2), Heves (1) valamint Szabolcs (1) megyékben. Jobbágyainak száma 1387-et (ebben a Zemplén megyeiek is szerepelnek), telkeinek száma 511 5/8-ot, földjének nagysága 15 578 magyar holdat tett ki.²⁹² A főúr birtokain még 848 zsellér és 82

²⁹² Fónagy Zoltán, *Adattár*. 245. lap.

háztalan zsellér is élt. A neki szolgáltató összes telkek száma így bő háromszorosa, a szántóké és a jobbágyoké pedig nagyjából ötszöröse volt annak, amivel Zemplén megyében rendelkezett. Ha ez a földben és úrbéres lélekszámban kifejeződő vagyon el is maradt az ország (vagy akárcsak a Dunántúl) legnagyobb birtokosainak gazdagságától, Aspremont gróf méltán került be a történész által latifundium tulajdonosnak nevezett csoportba.

URADALOM AZ ORSZÁG SZÉLÉN (A HOMONNAI URADALOM)

Ha Aspremont János Gobert gróf birtokainak és jövedelmeinek szerkezete egy előző fejezetben arra szolgáltatott jó példát, hogy hogyan lehetett a birtokos társadalmi helyzetében elvárható jövedelemnél magasabbra szert tenni, akkor Csáky Imre gróf birtokainak példájából az derülhetett ki, hogy miért maradtak el más főurak bevételei – látszólag hasonló helyzetben lévő – birtokos társaiétól.

A Csáky testvérek, Imre és István grófok Zemplén megyében található birtokainak jelentős része tartozott a homonnai uradalomhoz. Az ország határvidékén szerveződött, a gazdálkodásra meglehetősen mostoha körülményeket kínáló uradalom a 18. század elején került a Csákyak és a németalföldi eredetű Vandernáthok tulajdonába. Ehhez kétszer is leányágon kellett örökíteni. A Thököly Imre fejedelem által 1684-ben kivégeztetett Homonnai Drugeth Zsigmondtól (akinek halálával a családnak férfiágon magva szakadt) leánya, Drugeth Klára, gróf Zichy Péter felesége, tőle Zichy Anna Mária (gróf Csáky Ferenc felesége) és Zichy Terézia (az 1715-ben honfiúsított Vandernáth Gotthard gróf [1695–1759] felesége) örökölte a birtokot. A két leány 1728-ban megosztozott az uradalmon, majd néhány évvel később, 1734-ben Vandernáthné a homonnai kastélyt és az uradalom harmadát minden jövedelmével (valamint más, nem az uradalomhoz tartozó birtokokkal) 12 évre elzálogosította a Csáky házaspárnak.²⁹³ Az általam felhasznált 18. századi összeírások arról tanúskodhatnak, hogy – bár az uradalom a Csáky és Vandernáth család tulajdonában állt – jövedelmeinek az adott pillanatban számosan mások is hasznélvezői lehettek. Csere, zálogolás, perlekedések miatt számos település és jövedelme került hosszabb-rövidebb időre más nemes családok kezelésébe.

Az úrbérrendezés idején a Csáky rész 27 faluja közül 22-öt Zichy Anna Mária fiai, Csáky Imre (1728–1805) és Csáky István (1747–1810) grófok birtokoltak, 6 faluban azonban az összeírók eleve más birtokost tüntettek fel. A Vandernáth részbe sorolt 25 település közül a tabellák mindössze 5 esetében nevezték meg gróf Vandernáth Gotthard özvegyét, Zichy Teréziát a birtokosnak, a többiek megosztottak más birtokosok között. A nem túl régi birtokos váltásokra utalt a szóbeli (kilenc kérdőpontos) vallomások több kitétele, miszerint kilenc falunak korábban (a vallomások szerint hét-kilenc évvel azelőtt) szintén Vandernáth grófnő volt a birtoko-

---

²⁹³ Papp Klára: Csáky Tamás...

sa.²⁹⁴ (Édesanyja halála után a birtokrészt fia, Vandernáth Henrik gróf [1730–1815] örökölte, a későbbi összeírásokban már ő szerepel.) A birtokos-változások azonban az úrbérrendezéssel sem szakadtak meg. A Csákyaknak általában sikerült megőrizniük földesuraságukat falvaikban egészen az 1800-i nemesi jövedelemösszeírásig, sőt Fényes Eleknek az 1840-es években keletkezett leírása szerint gyakorlatilag a 19. század közepéig.²⁹⁵

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés felmérése során Zemplén megye 52 települését – mint a közigazgatási fejezetben jeleztem, az akkor érvényes kerületi beosztástól függetlenül –, a homonnai uradalom részeként írták össze. Az összeírás további megkülönböztetést is tett, amikor az uradalmat Csáky- és Vandernáth részre osztotta fel. A Csáky részhez 27, a Vandernáth részhez 25 települést soroltak. A homonnai uradalom elkülönítése azért is különös, mivel a megyében más esetben nem alkalmaztak semmiféle csoportosítást, még az említett Aspremont birtokok esetében sem.

A homonnai uradalom így méltán keltheti fel a történészek figyelmét. Jobbágynéességének sorsáról néhány évvel ezelőtt Takács Péter írt beható elemzést.²⁹⁶ Az úrbérrendezés során készült parasztvallomások alapján igazolta, hogy a lakosság megélhetését a szinte kizárólagosan űzött mezőgazdaságon belül elsősorban az állattartás, mellette a nehéz talajviszonyokkal birkózó földművelés és az erdőélés biztosította. Ahhoz, hogy a lakosok pénzáradékukat is teljesíteni tudják, saját termékeiken kívül az erdő nyújtotta javakkal is kereskedniök kellett, gyakran vállaltak fuvarozást, és néha munkát is találtak a megye gazdagabb, délebbi vidékein. A mezőgazdasági adottságokban szűkölködő vidék parasztsága meglehetősen sanyarú körülmények között élt. Takács Péter tanulmányát táblázatokkal zárta, amelyek – szavai szerint – „a mai szemlélőt riasztják, és elszörnyülködésre készítetik.”²⁹⁷ A birtokosok számára ez a szűkös gazdálkodás elsősorban a tradicionális, a jobbágyi szolgáltatásokat kihasználó művelési ágakból tudott jövedelmet biztosítani. Ha a jobbágyság – mai szemmel nézve szinte vigasztalan – helyzetét a feudális viszonyok árnyoldalának, fonákjának tekintjük, akkor az úrbérrendezés tabelláiból, a II. József korabeli összeírások adataiból, valamint az 1800-i jövedelemösszeírás rovaataiból ugyanezen viszonyoknak a színéről, elülső oldaláról kellene képet kapnunk. Kérdéses persze, hogy ami másutt, gazdagabb tájakon valóban fényesnek tűnhetett, itt, Zemplén északi részén el tudott-e térni a vidék meglehetősen színtelen, szürke, egyhangú állapotától.

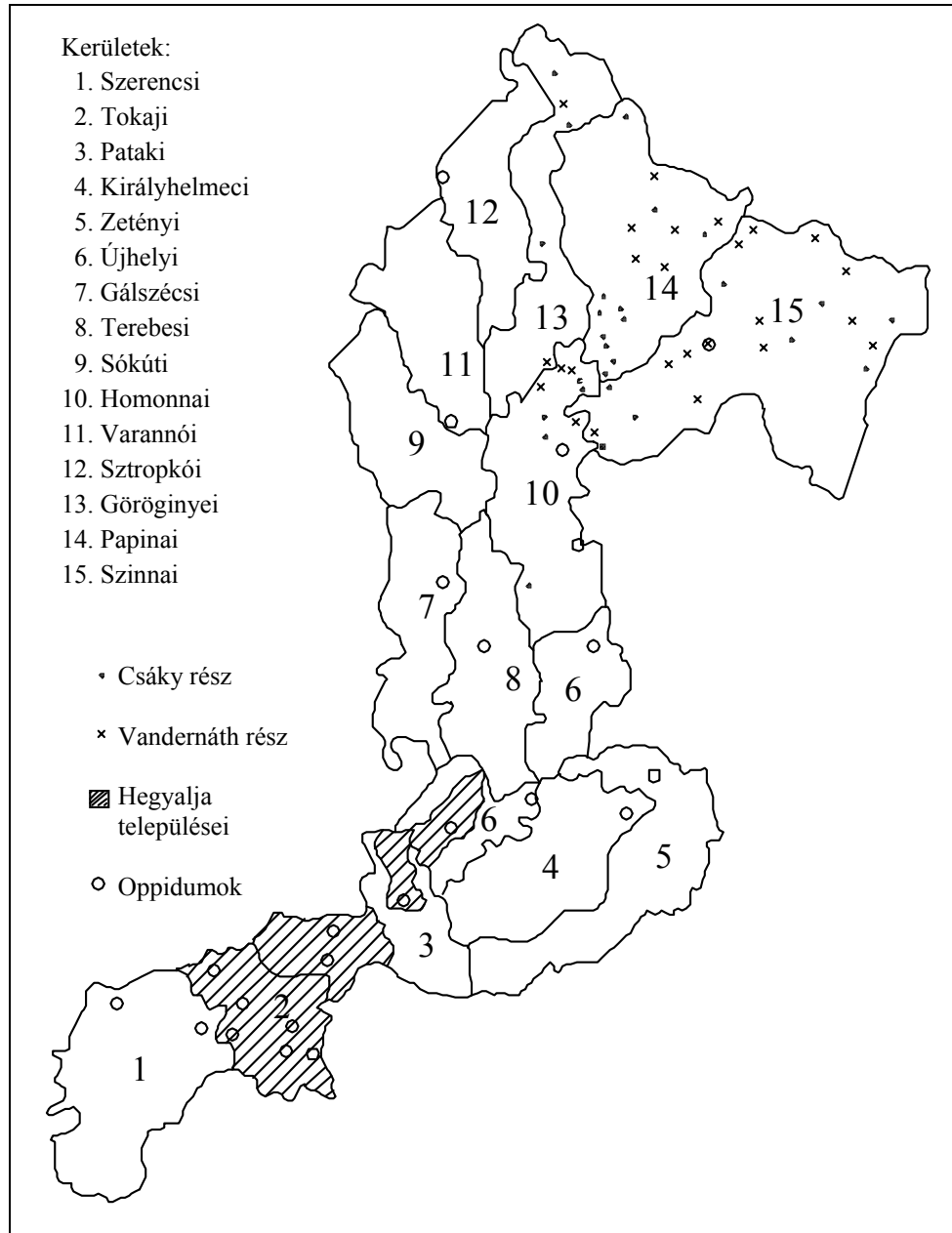
²⁹⁴ Özvegy Vandernáthné, Zichy Terézia Szinnán 1778. május 11-én kelt – az Okolicsányi Jánosnak elzálogosított tőketerebesi részjóság zálogba adását megerősítő – levelében anyagilag igen „megszorult állapotára” hivatkozott, ami indokolja az uradalom jelentős részének zálogba kerülését. Levele ŠOBA F D-H Inv. č 171. Signatura fasc. 15. – Az eperjesi levéltári anyagot Papp Klára bocsátotta rendelkezésemre, akinek ezt külön köszönöm.

²⁹⁵ Fényes, 1844. III. A Zemplén megyére vonatkozó részek a 382–455. lapokon találhatóak.

²⁹⁶ Takács Péter, 1997. 75–97.

²⁹⁷ Uo. 82. – A tanulmányhoz tartozó táblázatokban az érintett települések felsorolását is megtalálhatjuk, amitől jelen fejezetben, mivel ez elsősorban a birtokosokkal foglalkozik, eltekintettem.

9. sz. térkép. A homonnai uradalom települései

A birtokosok jövedelmeit kétségkívül erősen behatárolta, hogy a homonnai uradalom 52 települését – 50 falut, továbbá Homonna és Szinna mezővárosokat – nem Zemplén megyének a gazdaságilag szerencsésebb, lakosainak tisztesebb jövedelmet biztosító, a Hegyalját is magába foglaló déli, vagy a még mindig jól termő szántóföldekkel rendelkező középső részén találjuk, hanem a természetileg zord északi harmadában (ld. a 9. sz. térképet). Többségük a Keleti-Beszkidék és a Vihorlát közötti folyók, a Laborc és a Ciróka völgyeiben helyezkedett el. A falvak közel fele ugyan az uradalom központját jelentő Homonna körül (a 20. sz. térképen a Homonnai kerület északi csücskében) csoportosult, másik felük azonban tisztas távolba került az uradalmi (és egyúttal kerületi) központtól. Északon Habura 43 km-re, keleten Zboj 42 km-re, délen Vásárhely 27 km-re feküdt Homonnától. Az uradalom szélső települései észak-déli irányban légvonalban kb. 70, kelet-nyugati irányban 50 km-re feküdtek egymástól. (Az észak-déli távolságot elsősorban a többi településtől elszigetelten található Vásárhely község különállása növelte meg.) A hegyvidéki falvak esetleges kapcsolattartását a jelentős távolságokon túl még jobban megnehezítették a köztük fekvő hegyek. Különösen érvényes volt ez a megye Ung megye felett fekvő északkeleti kiszögellésének közel féltucatnyi, a Hluboky és az Ulics patakok völgyében található falujára, amelyeket vízválasztó hegység határolt el a Ciróka völgyében fekvő településektől.

Az uradalomhoz tartozó települések gazdálkodásának közösségét az is nehezítette, hogy nem zárt tömbben feküdtek, hanem más falvak közé ékelődve, több kerületben is szétszórva. A Mária Terézia uralkodásának végén kialakított – az uradalom településeit a kerületi rendszerbe olvasztó – közigazgatás szerint a Homonnai kerület 45 településéből 9, a Göröginyei kerület 33 településéből 5, a Papini kerület 44 településéből 17, a Szinnai kerület 48 településéből 21 tartozott a homonnai uradalomhoz. Nem tapasztalhatunk az uradalom két részének következetes elkülönítésére utaló nyilvánvaló jeleket sem. Hiába esett a Vandernáth rész több települése az uradalmi központ és egyúttal a Homonnai, a Papini és a Szinnai kerületek találkozási pontja közelébe, az ő tömbjüket is megszakították a Csáky rész falvai, hogy a nem az uradalomhoz tartozó többi – a 9. sz. térképen nem jelölt – településről ne is szóljunk. A vidék nehéz közlekedési-gazdasági helyzetére jellemző, hogy az 52 településből 42 település lakói mégis Homonnát jelölték meg vásároló helyüknek.²⁹⁸ (A kimaradt 10 falu többsége északon, a galíciai határ közelében, hármasuk – Topolya, Ulics és Zboj – pedig Ung megye szomszédságában feküdt.)

A homonnai uradalom népességi viszonyait a 97. sz. táblázaton mutatom be. A II. József korabeli népszámlálás²⁹⁹ adatai alapján az uradalomban a megye lakosságának 12,6%-a élt, az 52 település viszont a megyebeli településeknek 11,7%-át adta. Az egyes települések átlagos lakossága így némiképp meghaladta a megyei

²⁹⁸ Takács–Udvari, 1995–1998. – A Csáky rész településeinek vallomásai az I. kötet 226–259, a Vandernáth részé a II. kötet 8–35. lapján található.

²⁹⁹ Danyi–Dávid, 1960. – Táblázatomban a II. József korabeli népszámlálásból vett adatokat 1787-es évszámmal jelöltem

átlagot. Az átlagok mögött persze többszörösen eltérő szélsőségeket találhatunk. Az uradalom legnépesebb települése Homonna volt a maga 1914 lakosával, s további három helység lakossága haladta meg az ezer főt. Legkevesebben Olyka Kriván laktak (73 fő). Száz lakos alatt nem akadt más falu, 200 lakosnál kevesebben laktak további 5 községben. Az uradalom lakosságán belül a telkes jobbágyok (*coloni*) aránya (9,6%) magasabb, a zselléréké (*inquilini*, 8,5%) alacsonyabb volt a megyei átlagnál. Ezek az arányok azonban még így sem érték el az uradalom településeit magába foglaló három kerület szélsőségeit. (A negyedik kerületet, a homonnait kivételnek tekinthetjük.) Táblázatomban – és a következőkben is – az uradalmi átlagok nagyságának könnyebb mérlegeléséhez feltüntettem egyrészt a teljes megyére vonatkozó megfelelő adatokat, másrészt a legjobb helyzetben lévő két kerület, az alföldi jellegű Szerencsi és a megyebeli hegyaljai települések felét magába foglaló Tokaji kerület adatait, továbbá annak a négy északi kerületnek az átlagait, amelyekben a homonnai uradalom települései elhelyezkedtek

97. sz. táblázat.
A homonnai uradalom népesedési viszonyai
a II. József korabeli népszámlálás szerint

	Lakosság / fő (1787)	Telepü- lések száma	1 tel-re jutó la- kos / fő	Jobbá- gyok száma	Jobb. %-a	Zsellé- rek száma	Zsell. %-a
Megyei összes	209 791	444	472,5	14 596	6,9	22 258	10,6
Homonnai uradalom	26 524	52	510,1	2 547	9,6	2 270	8,5
<i>Homonnai urad. részesedése</i>	<i>12,6%</i>	<i>11,7%</i>	<i>108,2%</i>	<i>17,4%</i>		<i>10,2%</i>	
Szerencsi kerület	16 373	21	779,7	1 254	7,6	1 623	9,9
Tokaji kerület	18 701	10	1870,1	402	2,1	2 984	15,9
Homonnai kerület	22 047	45	489,9	1 198	5,4	2 480	11,2
Göröginyei kerület	12 349	33	374,2	1 420	11,5	851	6,9
Papini kerület	17 815	44	404,9	2 069	11,6	1 098	6,1
Szinnai kerület	19 259	48	401,2	1 754	9,1	2 023	10,5

Az uradalom mezőgazdasági népességéről az úrbérrendezés során készített tabellák adatai némiképp eltérnek a népszámlálás adataitól. Eszerint az uradalom településein 2048 jobbágy, 329 zsellér és 89 házatlan zsellér élt.³⁰⁰ Az úrbérrendezéskor az uradalomban a jobbágyok kezén 799 5/8 teleknyi földet írtak össze, ami 19 358 3/8 magyar hold szántót (18 854 7/8 holdat a telki-állományban, és 503 7/8 holdat

³⁰⁰ A zsellér rétegek alacsony számát a népszámlálás adatahoz képest az a – korábban már ismertett – körülmény indokolja, hogy a népszámlálásnál a lakosság viszonylag széles, földdel nem rendelkező, de esetenként a mezőgazdasággal is alig kapcsolatba hozható rétegét tekintették zsellérnek.

olyan kiegészítésként, amivel egyes településeken a túl kevés rétet pótolták, de amit nem számoltak a telkiállományba) továbbá 6259 1/4 kaszás rétet foglalt magába. Egy telekre így 24,2 hold szántó és 7,8 kaszás rétet, egy colonusra 9,4 hold szántó és 3,1 kaszás rétet tartozott. Utóbbi – bár az egyes földosztályokban eltérő földnagyság tartozott egy telekhez – nagyjából egyharmadnyi teleknek felelt meg. A II. József korabeli birtokösszeírás az uradalom településein ennél több – nevezetesen 38 301 kataszteri hold 672 □-öl – szántót talált a parasztság használatában. Átszámítva ez 49 791,8 magyar holdnak felel meg, ami – a népszámlálás 2547 telkes jobbágyával elosztva – 19,5 magyar holdat tenne ki jobbágyonként. A II. József korabeli összeírások adatai tehát a jobbágság földdel való ellátottságát az úrbérrendezés eredményeinél kedvezőbben tüntették fel.³⁰¹ Eszerint egy jobbágyra akár közel egész teleknyi szántó is juthatott.

98. sz. táblázat.

*A homonnai uradalom gazdáinak szántófölddel való ellátottsága*³⁰²

	Telkek száma (1774)	Úrbéres szántó / magyar hold (1774) ³⁰³	Jobbágyok száma (1774)	Egy jobbágyra jutó szántó / magyar hold	Zsellérek száma (1774)	Gazdák (jobbágy + zsellér) összesen (1774)	Paraszti szántó 1790-ben / kat. hold	Egy gazdára jutó szántó / m. hold (1790)
Megyei össz.	6177 3/8	141 470 1/2	12 745	11,1	4178	16 923	226 855,2	13,4
Homonnai uradalom	799 5/8	19 358 3/4	2 048	9,4	329	2 377	38 301,5	16,1
<i>Homonnai urad. részese- sedése</i>	12,9%	13,7%	16,1%	84,7%	7,8%	14,0%	16,9%	120,1%
Szerencsi kerület	672 1/2	14 510	1 118	12,9	432	1 550	15 953,7	10,2
Tokaji ker.	85 1/2	1 878 1/4	209	9,0	1044	1 253	3 083,6	2,5
Homonnai kerület	510 7/8	11 310 1/8	1 046	10,8	286	1 332	19 951,8	15,0
Göröginyei kerület	481	11 062 3/4	1 207	9,2	80	1 287	20 084,3	15,6
Papini ker.	671 7/8	16 347	1 737	9,4	131	1 868	32 228,5	17,2
Szinnai ker.	642 1/2	15 051 1/4	1 607	9,4	153	1 760	28 647,9	16,2

³⁰¹ Ennek csak részben lehetett oka, hogy ez esetben a zsellérföldeket is beszámították. Feltételezéseimet ld. a lappangó szántóföldekről írt fejezetben.

³⁰² Az úrbérrendezés tabelláiról származó adatokat a táblázatban 1774-es, a II. József féle földmérésből származókat 1790-es évszámmal jelöltem. – A kataszteri holdat (1600 □öl) 1,33-as szorzóval számítottam át magyar holdra (1200 □öl).

³⁰³ Ezúttal is a „rétek fogyatkozása” miatt adott kiegészítésekkel együtt.

Mint láttuk, a II. József korabeli népszámlálás idején az uradalom településein élő telkes jobbágyok aránya meghaladta a megyei átlagot. Ez a parasztság földdel való ellátottságában a többi vidéknél kedvezőbb arányt sejtet, a szántóknak az úrbérrendezés során történt osztályokba való sorolása azonban azt igazolhatja, hogy az uradalomhoz tartozó települések szántói többségükben a gyengébb minőségűekhez tartoztak, amit a 99. sz. táblázat adatai igazolhatnak. Összevetve ezeket az adatokat a település adataival, az első osztály aránya kevesebb, mint felét adja a megyei átlagnak, a másodiké árnyalatnyilag, a harmadiké és a negyediké ugyanakkor lényegesen magasabb, sőt, az utóbbi közel duplája amannak.

99. sz. táblázat.
Az uradalom településeinek földosztályba sorolása

	I. oszt.	%-a	II. oszt.	%-a	III. oszt.	%-a	IV. oszt.	%-a
Megyei összes	188	41,9	115	26,3	117	26,3	24	5,4
Homonnai uradalom	6	11,5	17	32,7	25	48,0	4	7,7
Szerencsi kerület	20	95,2	1	4,8	0	0,0	0	0,0
Tokaji kerület	6	60,0	4	40,0	0	0,0	0	0,0
Homonnai kerület	31	68,9	14	31,1	0	0,0	0	0,0
Göröginyei kerület	5	15,1	12	36,4	14	42,4	2	6,1
Papini kerület	0	0,0	11	25,0	32	72,7	1	2,3
Szinnai kerület	2	4,3	9	19,1	30	63,8	6	12,8

Az uradalom adatait a 100. táblázatban hasonlítom az 1800-ban keletkezett jövedelemfelmérés megyei adataihoz.

Az 1800-i jövedelemösszeírás a megye településeinek 11,7%-át adó homonnai uradalom helységeiben a földesúri jövedelmeknek 8,5%-át találta. A megyei arányokhoz képest számottevő többletet találhatunk a telkes jobbágyoktól származó jövedelmek, valamint az italmérés jövedelmeinek arányaiban. Ez a többlet azonban az abszolút számokban nem jelentkezik. A jobbágyoktól valamint az italmérésből származó jövedelmek magasabb aránya inkább az uradalom egyéb bevételeinek mérsékeltebb voltából származott. A korcsmáltatás jövedelmének magas aránya mégis figyelemreméltó, hiszen nem helyben termelt szőlőből készült bort adtak el. Az uradalomban mindössze két településen jegyezték fel szőlőből származó jövedelmet: a Homonnai kerület északi sarkában, a Laborc kanyarulatától északra fekvő Barkón (12 sessio értékben), valamint Homonnán (2 sessio értékben). Ha a barkói bor Szirmay Antal-féle jellemzésére gondolunk, akkor az uradalom birtokosai nemigen dicsekedhettek szőlőművelésükkel.

100. sz. táblázat.

Földesúri jövedelmek a homonnai uradalomban az 1800-i összeírás szerint

	Jövedelem fajta	Megyei jöved. / sessio	Összes jöved. %-ában	Homonnai urad. jövedelme	Saját jöved. %-ában	Megyei jöved. %-ában
1	Jobbágyoktól (egész telek)	8 941 1/4	34,9	1064 5/8	48,9%	11,9
2	Zsellérektől	1 047 1/8	4,1	59 1/4	2,7%	3,1
3	Zsellérek birtokáról	198 3/8	0,8	41 5/8	1,9%	21,0
4	Házatlan zsellérektől	59 1/2	0,2	7 3/8	0,3%	12,2
5	Földesúri saját gazdaságból	3 986 5/8	15,6	187 5/8	8,6%	4,7
6	Telken felüli földből	932	3,6	68 7/8	3,2%	7,4
7	Korcsmáltatásból	4 698 7/8	18,4	516 3/4	23,7%	11,0
8	Mészárszékből	159 7/8	0,6	5 1/8	0,2%	3,2
9	Vámból	107 1/8	0,4	20 1/2	0,9%	19,1
10	Révből	61 5/8	0,2	0	0,0%	0,0
11	Halászatból	39 1/2	0,2	0	0,0%	0,0
12	Erdőből	409 5/8	1,6	74 3/8	3,4%	18,2
13	Malomból	1 022 1/2	4,0	107 3/4	4,9%	10,5
14	Vásártartásból	145 1/8	0,6	21 1/4	1,0%	14,6
15	Szabad szőlőből	1 826 5/8	7,1	11 1/2	0,5%	0,6
16	Dézmás szőlőből	842 3/8	3,3	0	0,0%	0,0
17	Hegyjogból	1 098 3/8	4,3	2 1/2	0,1%	0,2
	Összesen	25 576 1/2	100,0	2175 1/8	100%	8,5

A birtokosok sajátkezelésű gazdaságainak nagyságát és a belőlük származó jövedelmeket tükröző adatok feltűnően alacsonyak, átlaguk alig harmada a megyei arálynak. Az uradalom települései közül mindössze nyolcban jeleztek földesúri sajátkezelésű gazdaságból származó jövedelmet. Az összeírások következtetlenségeire utalhat, hogy a II. József korabeli birtokfelmérésben viszont az uradalom 20 faluja esetében is szerepel földesúri allódiium, esetenként igen jelentős kiterjedésben. A majorság hat településen haladta meg a 100 kataszteri holdat (Homonna 804,5; Őrmező 557; Sztakcsin 243; Círóka Hosszúmező 201 hold). E települések földrajzi helyzete nem mindig indokolta a majorságok létesítését, mert például amíg Őrmező az uradalom legdélibb, lankás vidéken található települései közé tartozott, addig Círóka Hosszúmező a Vihorlát északi lejtőjén volt található. A majorságok viszonylag korlátozott nagyságát erősítheti, hogy nem ragaszkodtak hozzájuk a birtokosok sem. Csáky Imre éppen hat évvel az úrbéri vallomások felvétele előtt kötött (a nem az uradalomhoz tartozó) Zemplén mezővárosban lakó jobbágyaival egyezséget ottani allódiiuma – „gyarlósága miatti” – felszámolásáról és a robot pénzjáradékkal való felváltásáról.³⁰⁴

³⁰⁴ Takács–Udvari, II. 124–126.

A jobbágy kategória magas és a majorságok alacsony jövedelmi arányának elmentés irányba az egyes kerületek adataiban is jelentkeznek. Ezt a 101. sz. táblázatban tekinthetjük meg.

101. sz. táblázat.

A jobbágy kategória és a majorságok részesedése a földesúri jövedelmekből

	Összes jövedelem / sessio	I településre jutó jöv. / sessio	Coloni jövedelme / sessio	I colonusra jutó / sessio ³⁰⁵	Nemesi majorság / kat. hold	I településre jutó majorság / hold	Majorság jövedelme / sessio	I településre jutó majors. / sessio
Megyei összes	25 576 1/2	57,6	8941 1/4	0,5	86 307,0	194,4	3986 5/8	8,9
Homonnai uradalom	2 189 1/4	42,1	1064 5/8	0,5	2 493,1	47,9	187 5/8	3,6
<i>Homonnai urad. részesedése</i>	<i>8,5%</i>	<i>73,1%</i>	<i>11,9%</i>		<i>2,9 %</i>	<i>24,6 %</i>	<i>4,7%</i>	
Szerencsi kerület	2 604	124,0	791	0,4	22 045,6	1049,8	641 3/4	30,7
Tokaji kerület	4 396 3/4	439,7	138 3/8	0,1	4 111,1	411,1	233 1/4	23,3
Homonnai kerület	2 590 3/8	57,6	803 1/4	0,4	10 186,8	226,4	769 1/4	17,1
Göröginyei kerület	906 7/8	27,5	712 3/4	1,3	1 379,6	41,8	38 3/4	1,2
Papini kerület	1 314 1/2	29,9	846 1/8	1,4	379,8	8,6	19 3/4	0,4
Szinnai kerület	1 388 3/8	28,9	780 3/4	1,1	1 958,2	40,8	76 5/8	1,6

A többi jövedelemforrás eltérő eredményeket mutat. Viszonylag magasak a zsellérektől (házatlan zsellérektől, zsellérek birtoka kategóriából), valamint a telken felüli földből származó jövedelmek, de ez a körülmény fakadhat az összeírás szempontjainak következtelen alkalmazásából is. Átlagosnak mondhatjuk a malom- vagy a vásárjövedelmeket, pedig míg az előbbi az uradalom 33 településének adataiból tevődött össze, addig az utóbbi egyedül Homonna földesurait gazdagította. Az uradalom két településén szedtek földesúri vámot, ami Vásárhelyen 12 sessionyit, Homonnán 8 1/2 sessionyit jövedelmezett. A földrajzi környezet indokolja egyrészt az erdőből származó jövedelem magas voltát (36 település), másrészt a révből és a halászatból származó jövedelmek teljes hiányát is.

Az uradalom jelentős részét birtokló Csáky grófok állandóságával egyébként a többi birtokrész használóinak (bérlők, zálogosok) változatossága áll szemben. A falvak többségében olyan birtokos változások mentek végbe, amelyek szinte kizárják a folyamatosságot. Különösen feltűnő a Szirmay család tagjainak birtokszerzése. Rajtuk kívül többnyire köznemesi famíliák jutottak a homonnai uradalom vala-

³⁰⁵ Bár a népszámláláskor a jobbágyok számát (14 573) magasabbra tették, mint akár az 1800-i dicális összeírásban (12 757), akár úrbérrendezéskor (12 572), végül mégis ezen utóbbi (pontosabban az úrbérrendezési létszám) alapján számoltam. Ezt ugyanazon hatóság hajtotta végre, mint a jövedelem összeírást, így módszerei – és adatai – bizonyára közelebb járnak ahhoz, mint a népszámlálásé.

mely településéhez (a falvak szerény mérete miatt rendszerint egyedüli birtokosként), így a Máriássyak, Kacsándyak, Bernáthok, Zámboryak, 1800-ban Alsó Jablonkán Kossuth László (nem azonos Kossuth Lajos édesapjával) és még sokan mások. Az uradalom három tulajdonosa (valamint a Szirmay családtagok) birtokában lévő települések (a részbirtokokat is beleértve) számát az alábbi táblázat mutatja. (Az adott családon belüli esetleges nemzedékváltásokat a táblázatban nem vettem figyelembe.)

102. sz. táblázat.

A homonnai uradalom településeinek megoszlása birtokosaik szerint

	Az úrbér-rendezés-kor	II. József népszámlálása idején	II. József földmérése idején ³⁰⁶	Az 1800-i jövedelem-összeírásban	Fényes Elek könyvében
Csáky István	19	16	5	16	15
Csáky Imre	6	6	1	6	
Vandernáth	5	11	1	7	13
Szirmay családtagok	11	11	6	14	8

A felhasznált összeírások szerint a Csáky birtokokon túl alig volt olyan település, amelynek birtokosa ne változott volna. Kivételnek számított Őrmező, amelyet Okolicsányi János (Fényesnél örökösei)³⁰⁷, Ciróka Béla, amelyet a Péchyek, valamint Velopolje, amelyet a homonnai plébánosok bírtak mind az öt időpontban. A számos faluban birtokos Szirmayak is alig három településen tudták folyamatoságukat megőrizni (Ciróka Hosszúmező, Grozóc és Ruzka). Figyelmet érdemel, hogy a Vandernáth család (az édesanyja örökébe lépett Henrik gróf személyében) a II. József korabeli népszámlálás idejére saját részén 11-re növelte az uradalom területén lévő falvai számát, az 1800-i összeírás azonban már ismét csak hét faluban talált Vandernáth jövedelmet, hogy a 19. század közepére ez a szám 13-ra növekedjen. (Több – a korábbi összeírásokban a nevükön szereplő falu, mint Jeszenő, Sztakcsin, Ulics Kriva – került vissza a család kezelésébe.) A birtokmegosztás következtében természetesen a Csákyak és a Vandernáthok az uradalmi jövedelmeknek is csak egy részéhez jutottak hozzá. A 103. sz. táblázat szerint 1774-ben az úrbéres telkek alig több, mint felével rendelkeztek, az amúgy is szerény mértékű allódiумoknak viszont kevesebb, mint a fele, a jövedelmeknek pedig ugyancsak alig több, mint a fele jutott nekik.

³⁰⁶ Ebben az oszlopban természetesen csak azokat a településeket tüntethetem fel, amelyekben a birtokos sajátkezelésű földet alakított ki. – Mivel Fényes Elek könyvében ritkán adta meg a birtokosok keresztnévét, az érintett oszlopban a Csáky család két ágának birtokait összevontam.

³⁰⁷ Okolicsányi Jánost Csáky István 1804-ben kelt végrendeletének végrehajtásával bízta meg, ami a családhoz való kötődését igazolhatja. Vö. ŠOBA, F DH Inv. č 242. fasc. 2.

103. sz. táblázat.

A legnagyobb birtokos családok részesedése az uradalmi jövedelmekből

Birtokos neve	Úrbéri telek-szám	Összes százalékában	Sajátkezelésű szántó / kat. hold	Összes százalékában	Jövedelem / sessio	Összes százalékában
Teljes uradalom	799 5/8	100,0	2836,1	100,0	2192 3/8	100,0
Csáky István uradalmi része	210 1/2	26,3	487,4	17,2	617 1/2	28,2
Csáky Imre uradalmi része	144 3/8	18,0	76,6	2,7	300 3/4	13,7
Vandernáth uradalmi része	88	11,0	682,3	24,0	293 5/8	13,4
A három tulajdonos uradalmi része	442 7/8	55,3	1246,3	43,9	1211 7/8	55,3

Talán a gyakori birtokos változásoknak tulajdonítható, hogy a Csákyak nem minden Zemplén megyei birtokukat csatolták a homonnai uradalomhoz. Csáky István gróf a megyében – az uradalmi birtokait is beleértve – az úrbérrendezéskor 25 településen 318 3/4 jobbágytelekkel rendelkezett, 1790-ben 8 településen 716,3 kat. hold majorságát írtak össze, 1800-ban pedig 24 településen 852 3/8 sessio jövedelme volt. (A birtokosok nem létesítettek minden településen majorságot, de a falvak hovatarozása is változhatott. Görögnyét, ahonnan Csáky Istvánnak 1800-ban jelentős jövedelme származott, 1790-ben még nem az ő nevében írták össze.) Csáky Imre grófnak 7 településen 2093,9 kat. hold majorsága, bő évtizeddel később 27 településen 1111 1/2 teleknyi jövedelme volt. (Ő az eltelt évtizedben három olyan falu jövedelmével gyarapodott, amelynek majorsága 1790-ben még más birtokos nevében szerepelt.) Vandernáth néven 1790-ben 5 településen 682,3 hold allodiális szántót, 1800-ban 12 településen 408 7/8 teleknyi jövedelmet írtak össze. Az ismertetett adatok magyarázatot szolgáltathatnak arra is, hogy miért nem tudták a Csáky grófokat sem a homonnai uradalomban bírt, sem az azon kívül fekvő birtokai a megye legnagyobb jövedelmű földesuraivá emelni. Csáky Imrének szőlőből mindössze 13 2/8 teleknyi (1,2%), Csáky Istvánnak 10 teleknyi (ugyancsak 1,2%) bevétele volt, s szerényebb maradt a két gróf majorsági jövedelme is. Igazán nagy jövedelmekhez ugyanis a szőlők és az allódiások révén lehetett jutni, ilyenekkel viszont a Csákyak kevésbé rendelkeztek, mint mondjuk Aspremont gróf.

A homonnai uradalom Zemplén megyében nem tudta azokat a jövedelemforrásokat felkínálni, amelyek településeinek birtokosai számára a legjelentősebb bevételeket tudták volna biztosítani. Sőt, az uradalomtörténetek által kiemelt jövedelemforrások közül is inkább csak a jobbágyi szolgáltatásokkal tudtak élni (ebből származott a jövedelmek csaknem fele), míg az allodiátúrák jövedelme (a jövedelmek kevesebb, mint egytizede) elhalványult mellettük. Az uradalom birtokosai a regálé jövedelmek közül is szinte egyedül az ugyancsak a jobbágybevételeket meg-

csapoló italmérésből tudtak számottevő jövedelemhez jutni. (Ilyenből származott jövedelmeik egynegyede). A földesurak bevételei között jelentéktelen maradt a jobbágyok megélhetésében kiegészítő jövedelmet biztosító erdő-élés (alig egyharmincadnyi jövedelem) is. Igaz, a birtokos az erdőben nem a vadon termő gyümölcsöket vagy a gombát gyűjtötte, hanem a fát hasznosította, ennek a kihasználását viszont – az uradalomnak a forgalomból kieső, távoli fekvése miatt – a szállítás nehezítette meg. A homonnai uradalom sajátosságai (de legalábbis jövedelmi viszonyai) aligha engednek kétséget afelől, hogy az itteni birtokosoknak elsősorban a jövedelmek hagyományos csoportjai felé kellett fordulniok. Elhárították a változtatásokat, s kitartottak a művelés megszokott módszerei mellett. Olyan viszonyokat pártfogoltak, amelyek aligha feleltek meg a gazdálkodás modernebb elveinek. De lehet, hogy ez mégsem őket minősíti, hanem az ország peremére szorult, mind parasztjai, mind földesurai számára meglehetősen mostoha lehetőségeket kínáló uradalom jellegéből fakadt.

104. sz. táblázat.

Néhány család összes megyei birtoka és jövedelmi viszonyai

Birtokos neve	Úrbérrendezéskor		Majorsági szántó (1790)		Jövedelem (1800)	
	Falvak száma	Telek-szám	Falvak száma	Szántó nagysága / kat. hold	Falvak száma	Jövedelem / sessio
Csáky István	25	318 3/4	8	716,0	24	852 3/8
Csáky Imre	22	357 3/8	7	2093,9	27	1111 4/8
Vandernáth	6	101 1/2	5	682,3	12	408 7/8
Aspremont	16	152 1/8	18	5531,8	26	1573 2/8

Egyébként Aspremont grófhhoz hasonlóan a homonnai uradalom legfőbb birtokosainak sem kizárólag Zemplén megyében voltak birtokaik. Bár az uradalomban Csáky István részesedése volt magasabb, az úrbéri tabellák szerint országosan (akár csak magában Zemplén megyében) Imre gróf állt előrébb. Nyitra (9 településen) és Szepes megyében (11 településen) található javaival együtt 42 településen 538 1/8 telekkel, azon 17 535 holddal rendelkezett, amin 1202 jobbágya élt. István grófnak Zempléne kívül csak Szepes megyében voltak birtokai (6 településen), amellyel együtt a meglévő 30 birtokán 525 3/4 telekkel, 17 789 holddal és 1015 jobbágygal rendelkezett. Vandernáth Gotthard gróf özvegyének hozzájuk képest meglehetősen szerény birtoka volt. Ung (7), Szabolcs (6) és Abaúj (1) megyei birtokaival együtt 20 településen 83 3/4 telken mindössze 3380 holdja és 258 jobbágya volt.³⁰⁸

³⁰⁸ Fónagy: *Adattár* 259–260.

TISZTSÉGVISELŐK, ARISZTOKRATÁK ZEMPLÉN MEGYÉBEN

„Oldd le a saruidat, szent ez a hely” – tartotta egy régi mondás, amely szerint a hősök maradványait rejtő tájakon a porladó csontokon nem illett lábbelivel jární. Az *Adalékok* egyik szerzője a mondást Zemplén szinte minden szegletére érvényesnek tekintette.³⁰⁹ A több folytatásban megjelentetett közleményben azután valóban egy sor régi, a múltból többé vagy kevésbé ismert család nevét sikerült felsorolnia a mondák ködébe vesző Micbánnal kezdve (akinek hét fiától hét nemesi nemzetség vette volna eredetét) egészen a Rákócziakig. Az Árpád-korban élt Ráskayak, akiknek egyik tagja állítólag Salamon királyt bujtogatta unokatestvérei (Géza, László, Lampert) ellen, a Roszványok, akik IV. Bélától kapták a névadó Rozvány falut és sokan mások régen kihaltak, emlékük is alig maradt. Kihaltak (legalábbis férfiágon) a Károly Róberttel érkező Drugethek, továbbá a Perényiek és a Lorántffyok is, de talán az ő nevüket a történelem jobban megőrizte. A kegyelet mindegyikük iránt tiszteletet ébreszt, de azt, hogy ezt tetteik is megerősítik-e, arról az emlékezőnek egyéni elbírálásuk alapján kell döntenie. A helyi jelentőségű családok közül éppen a 18. században szakadt magva a Gersei Pethőknek. Csak nőágon öröklődhetett a Rákóczi birtokok egy része, örökösei, az Aspremontok azonban a megye közéletében soha nem játszottak szerepet. Nem viseltek megyei tisztséget, életében nem vettek részt, bizonyára megyebeli birtokaikon is csak ritkán fordultak meg. És a legtehetősebbek közül sokan mások sem a megyében éltek. A kor nagybirtokainak területi – több megyére is kiterjedő – széttagoltsága miatt ez természetesnek számított. Az 1800-i jövedelemösszeírás, amely a nem a megyében lakó nemesek esetében feltüntette azt a települést, ahol a jövedelem élvezője lakott (megnevezve a megyét is, amelyben található volt), Csáky Imre esetében Pozsonyt jelölte meg lakóhelyként. (Az *Adattár* szerint ugyan a grófnak Pozsony megyében nem volt úrbéres birtoka, székhelye azonban – Buda kétségtelen fejlődése ellenére – még az ország legfontosabb városának számított. A Csáky család valóban rendelkezett palotával Pozsonyban.) A Rákóczi örökség révén a megye minden névsorában szereplő Aspremont gróf esetében a lakóhelyére való utalást az összeírásban nem találunk. (János Gobert gróf megyebeli birtokainak jegyzékét a Szerencsi kerületben fekvő Legyes Bénye rovatában tüntették fel, hiszen a Rákócziaknak otthont adó Patkot nem Julianna ága örökölte, az ónodi Aspremont kastély pedig – amit utóbb Kazinczy oly lelkesen látogatott meg – nem a megyében volt). A megyebeli biztosok nem feltétlenül akarták (talán nem is tudták volna) eldönteni néhány más birtokos – mint a Dessewffyok, Dóryok, Sennyeyek – lakóhelyének kérdését sem.

A megye kihalt családjai helyére mások léptek, amelyeknek – szerzett vagyónuk mellé – tekintélyüket is maguknak kellett (vagy kellett volna) megteremteniök. Az arisztokrata címeket méltányolva a megyeleírások szerzői igyekeztek a Zemplénnel kapcsolatba hozható főrangú családokat maradéktalanul megnevezni. Bél Máttyás rövidke névsorában például ott találjuk Károlyi Ferenc gróf nevét is, akinek

³⁰⁹ Zombory, 1895. 29.

családja – a későbbi felmérések szerint – valóban rendelkezett tarcali szőlőbirtokkal. A főúr neve nyilván az egész országban ismert volt. De Bél megnevezett más, sem a megyei, sem az országos történelemben komolyabb szerepet nem játszó családokat is, mint a Luzsénszky vagy a Serédy bárókat. A későbbi évtizedekben készült összeírásokban azután – Mária Terézia bőséges címadásai következtében – megemelkedett a megyéhez kapcsolható főrangúak száma. Szirmay *Notitiája* arról tanúskodhat, hogy közöttük is sok, csak rangjában kiemelkedő családot találhatunk, mint például a Berényi, a Keglevics vagy a Schmidegh grófokét, a Fischer, a Ghyllányi, a Meskó vagy a Splényi bárókét. De ugyan ki emlegetné manapság akár a gróf szendrői Török nevet is, ha Kazinczy nem veszi el Lajos gróf leányát.

A 18. századi zempléni birtokos elit legtöbb családja – bár saját hagyományaik az ő esetükben is gyakran a honfoglalásig vagy legalábbis az Árpád-házi királyok koráig próbálták visszavezetni eredetüket – a megyében viszonylag újnak számított. A 18. századi Zemplént egy – a leggazdagabbaktól vagyonában természetesen elmaradó – megújult nemesi elit irányította. Tagjai országos méltóságot általában nem töltöttek be, birtokaik csak szerény mértékben terjedtek a megye határain túlra. Ha ezen családok közül többnek a nevét ma történelmünk kiemelkedő képviselői között tartjuk is számon, akkor ezt rendszerint még nem az általam vizsgált korszakban, még kevésbé az azt megelőző időszakban bekövetkezett eseményeknek köszönheték. A Kossuth, a Kazinczy vagy az Andrássy név a 18. század utolsó harmadában még nem azt jelentette, mint fél- vagy egész századdal később. Helyben azonban ismertek voltak, viselőik megyei tisztségeket viseltek, mint többen a Bernáth, a Kacsándy, a Máriássy, az Okolicsányi, a Szirmay család tagjai közül, még ha nevüket általában ma legfeljebb a megyéhez közelállók ismerhetik.

Az egyik korábbi fejezetben megvallottam, hogy a zempléni nemesség társadalmi helyzetére vonatkozó, nagyjából féltucatnyi összeíráson túl nem forgattam a birtokos változásokra vagy a birtok használatának jogi minősítésére (tulajdon, zálog, bérlet) utaló családi vagy peres iratokat, így egyáltalán nem tekinthetem, és nem is tekintem magam illetékesnek abban, hogy az egyes nemes családok történetéről véleményt formáljak. De az összeírások pusztá adatai mögül is gyakran felsejlik egy-egy felfelé ívelő karrier, összefonódó rokon kapcsolat, egyik családból a másikba kerülő tisztes örökség. A zempléni nemesség talán mégis megérdemli, hogy legjelentősebb családjairól, azok egy-egy képviselőjéről a pusztá számokon, és a nagy általánosításokon túl is néhány szót szóljak. Ismereteimet persze általában a legkönnyebben hozzáférhető helyekről – Nagy Ivánnak a magyar nemes családokat felsoroló könyvéből³¹⁰ és az *Adalékok* közleményeiből – merítettem, esetenként egymásnak ellentmondó adataikat viszont már nem ellenőriztem, s – a gazdaságra vonatkozó számokkal ellentétben – mérlegelni sem próbáltam közöttük. Úgy gondoltam, hogy mivel célom végül mégsem az egyes családok történetének

³¹⁰ Nagy Iván, I–XII. 1857–1865.

ismertetése, a családtagok, rokonságuk általános bemutatására a hozzávetőleges adatok is elegendőek lehetnek.

Azt persze az egyes birtokosok esetében sem feltétlenül könnyű kijelenteni, hogy valamelyik tagjuk a megyebeli nemességhez tartozott-e vagy sem. Több megyében lévén birtokuk, még ez a tehetősebb köznemesi réteg is megtehetette, hogy több kúriát (esetleg kastélyt) építtetett, s idejét megosztva töltötte el közöttük. Bár a tősgyökeres zempléni birtokosok közül csak kivételesen juthatott el valaki országos méltóságra, ennek a fordítottja könnyebben érvényesülhetett: valamely országosan ismert család tagjaként könnyebben lehetett zempléni állást elnyerni. Valójában persze egy volt, amiért a kor arisztokratái versengtek, s ez az általában mágnásoknak járó főispáni méltóság. A lehetőséget megkönnyítette, hogy a tisztséggel nem járt együtt a helyben lakás kötelezettsége. A főispáni cím megszerzhetőségét sok megyében szűkítette, hogy egyházi méltóságok (püspökök, érsekek) vagy arisztokrata családok birtokolták örökös joggal. Zemplénhez nem kötődött örökös főispáni jogú egyházi méltóság vagy család, a tisztségben így szabadon váltakozhattak a helyi kötődésű, és a megyével szinte semmiféle kapcsolatban nem álló méltóságviselők.

A 18. század közepének két egymást követő főispánja mindenesetre tisztességgel rendelkezett a megyében, ha kötődésük nem is volt kizárólagos. A méltóságot egy évtizedig (1747–1756) betöltő zétényi Klobusitzky Antal gróf birtokaira ugyan az általam vizsgált források (amelyek halála után keletkeztek) nem utalhatnak, azonos nevű fiáról azonban tudjuk, hogy az úrbérrendezéskor Zemlénben 9 birtokon 111 1/8 teleknyi birtoka volt. A fiú özvegye pedig 1800-ban 8 megyebeli településen 188 sessionyi jövedelemmel rendelkezett. A család tekintélyét nyilván emelte, hogy Antal főispán öccse, Ferenc, 1751–1760 között kalocsai érsek volt. Klobusitzky főispán utódának, az ország sok területén (de elsősorban a Dunántúlon) birtokos jobaházi Dóry család tagjának (a Nagy Iván által IV. számmal megkülönböztetett) Ferencnek³¹¹ (1757–1778) 8 birtokából csak négy, 50 teleknyi javaiból 21 5/8 volt Zemlénben. Az ő pályája egyébként is túlmutat a megye határain. A hétszemélyes tábla ülnöke és aranysarkantyús vitéz volt. Miután a poroszok elleni (hétéves) háborúban pénzadománnyal segítette a hadsereg felszerelését, 1757-ben bárói, 1770 előtt grófi címet kapott. Főispáni tisztségén túl a megyéhez kapcsolta felesége, Sennyey Klára, valamint veje, báró Andrassy István személye. Nem tudni, hogy idejéből mennyit töltött megyéjében, 1778 decemberében mindenesetre azon kívül, Miskolcon halt meg. Az úrbérrendezéskor családtagjai közül fiának, Gábornak (1770-től császári és királyi kamarás) is volt 6 településen 14 1/2 teleknyi birtoka. (A főispán öccsének, Dóry Lászlónak 8 településen 21 1/8 telke volt.)

A kívülről érkező méltóságviselő tipikus példáját Dóry főispán utódában, erdődi Pálffy (Nagy Ivánnál IV.) Károly³¹² grófban láthatjuk (1735–1816, főispán 1779–1785). A századelő egykori nádorának, Pálffy Miklósnak a dédunokája számos or-

---

³¹¹ Uo. III. 375.

³¹² Uo. IX. 66.

szágos főméltóságot töltött be, volt udvarmester, alkancellár, később főkancellár, 1782-ben megkapta az aranygyapjas rend igen megbecsült és ezért ritkának számító kitüntetését, 1807-ben az uralkodó hercegi rangra emelte. Zemplén megyei úrbéres birtoka azonban az úrbérrendezéskor sem neki, sem családja másik négy (Fónagy Zoltán *Adattár*ában előforduló) tagjának nem volt. „Érdemei” között Kazinczy – természetesen évtizedekkel az események után – azt említette meg, hogy „József császárral együtt neveltetett”. Beiktatását Esterházy Károly gróf, egri püspök végezte. Ezt követően mégis megpróbálta megnyerni magának megyéje nemeseit. „A főispán, ki e földet soha nem látá, bejárta a megyét, s azoknak házaikat, akik elsők közé számláltattak vagy az ő innépén szolgálataikkal lekötelezték, azzal tisztelte meg, hogy nálók ebédelt vagy hált. Felment a szélekig [tehát az országhatárig], hol a boldogtalan föld népe zabbal és korompéllyal él.”³¹³ Személye bizonyára hosszabb időre is a megyéhez kapcsolódhatott volna, ha II. József – közigazgatási reformja során – nem szüntette volna meg a megyei főispánok tisztségét, s nem nevezett volna ki helyettük – több megyére kiterjedő hatáskörrel – kerületi biztosokat. Pálffy főispán – ezt megelőzendő – maga mondott le. (Egyébként a kerületi biztosokat is szokták főispánnak nevezni. Pálffy gróf ilyen tisztséget – amelyet általában csak II. József legkitartóbb hívei vállaltak – nem viselt.) Zemplén Abaúj-Torna, Sáros és Szepes megyékkel együtt a kassai kerületbe került, amelynek biztosa Szentiványi Ferenc (Sáros megye főispánja) lett. II. József halálát követően, a közigazgatás visszaállítása során, 1791-ben Pálffy Károly Pozsony megye főispáni tisztségbe került. Zemplénbe nem tért vissza, az 1800-i jövedelemösszeírásban mégis szerepel 1 5/8 sessionyi jövedelmet biztosító tarcali szőleje. Zempléni szereplése, úgy tűnik, birtoka növelésére volt kedvező hatással.

A hagyományos közigazgatás helyreállítása után Zemplén következő két főispánja olyan arisztokrata volt, aki családja révén kapcsolódott a megyéhez, de annak életében csak kevéssé vett részt. A tisztséget csak rövid időig betöltő vásonkői Zichy Ferenc gróf (1790–1792) családjával a homonnai uradalom ismertetése során találkozhattunk, ő anyai ősei révén kapcsolódott a megyéhez. Nem volt igazán megyebeli személyiség a 18. század utolsó főispánja, Orczy József báró (1746–1804, főispánsága 1792–1799) sem, akinek 1800-ban 4 faluban 128 7/8 sessio jövedelme volt. Az Orczyak birtokainak csak jelentéktelen része esett a megyére, a nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos 1797-i összeírás lakóhelyükként Budát (Pest megye) nevezi meg. József főispán édesapja, Orczy Lőrinc báró, a költő (1718–1789), egyébként Abaúj megye főispánja, az úrbérrendezéskor Zemplénben 2 faluban mindössze 2 telekkel, József báró öccse, László (1750–1807) 8 településen 211/8 telekkel rendelkezett. Orczy Józsefet egyébként gróf Esterházy József személyében olyan arisztokrata követte a főispáni székben, akinek a megyéhez addig nem volt érdemleges köze, ott birtoka nem volt, onnan jövedelme nem származott.

³¹³ Kazinczy, 1987. 94.

A főispáni tisztséggel ellentétben az alispáni feladatok valóban a megyebeli nemesi családokra hárultak. Az öt-tízévenként sorra kerülő tisztújításokon egy első és egy második alispánt választottak, a hivatal meghosszabbítását (tehát az ismételt megválasztást) azonban nem zárták ki. A választásnál a gyakorlatot, a hivatali tapasztalatot is figyelembe vették, az első alispán rendszerint az előző ciklus (vagy ciklusok) másodalispánja lett.³¹⁴ Korszakunkat megelőzően, 1730–1752 között az első alispán Okolicsányi János volt, akit 1757–1767 között az addigi másodalispán, Szirmay László (1701–1776) követett. A másodalispáni tisztelet mellett Zámory Gábor töltötte be. 1767-ben – rendhagyó módon – mindkét pozícióba új ember került, az első alispán Pintér Márton, a második Szirmay Tamás Antal (1732–1798) lett. Pintér Márton halála miatt azonban már 1767-ben Szirmay Tamás Antal lépett előre, s 1785-ig lett a megye első alispánja. Hosszú szolgálata alatt két másodalispán állt mellette, 1773–1777 között Csicseri Orosz János, 1777–1785 között Nedeczky Tamás. A II. József által átszervezett közigazgatási rendszert Tamás Antal úr fia, Szirmay László képviselte. Másodalispán Bernáth Ferenc lett. Bár 1785-ben egyikük sem választással, hanem kinevezéssel került pozíciójába, azt, hogy nemcsak a felvilágosult uralkodó hűsége emelte őket e tisztségbe, igazolhatja, hogy 1790–1794 között is ők maradtak a megye irányítói, sőt Bernáth Ferenc 1794–1799 között első alispán lett. (Másodalispánja Horváth-Sztancsics Antal.) 1799–1804 között megint két új embert találhatunk a megye élén, Okolicsányi Jánost és Kazinczy Pétert. A Kossuth név a 18. század utolsó negyedében – a család kis-középbirtokos ágának jóvoltából – a szolgabírák között bukkant fel.

Zemplén megye közéletében a legtöbbet szereplő család kétségtelenül a Szirmayaké volt.³¹⁵ A megyei monográfia történeti fejezete szerzőjének, Reiszig Edének a véleménye szerint a család tagjai 1715-től kezdve ritkán hiányoztak a megye főtisztviselői közül, s Döry báró főispánságától kezdve vezérszerepet játszottak a megyében. Az úrbérrendezéskor az országban (pontosabban az északkeleti megyékben) a Szirmay család 15 tagjának volt úrbéres birtoka (közülük 13 főnek Zemplén megyében is), a kataszteri felmérés – ezúttal kizárólag megyebeli adatai szerint – ugyancsak 13-an rendelkeztek majorsággal, az 1800-i jövedelemösszeírás szerint 20 Szirmay élvezett valamiféle jövedelmet Zemplénben. Az eredetét a 13. századig visszavezető család (nevüket a Borsod megyei Szirmáról vették, amelyet viszont – a családi hagyomány szerint – szerémségi származásuk nyomán neveztek így el) birtokait fokozatosan terjesztette ki az ország északkeleti megyéire. A gazdag (fiú)gyermekáldás folytán azonban a család több ágra szakadt. Egyik ága Borsodban maradt, ennek tagja, (Nagy Ivánnál V.) István kapott 1693-ban bárói, 1707-ben grófi címet. (E címek a többi ágra nem szálltak át.) A Zemplénben birtokos ág több tagja (V.) István öccsének, (I.) Andrásnak (1656–1724) a leszármazottja

³¹⁴ *Adalékok* 1896. 178.

³¹⁵ Nagy Iván 17 oldalon ismerteti a Szirmay család történetét. (X. k. 738–754.)

volt.³¹⁶ Hat fiának egyike volt László, a több cikluson át szereplő alispán, akinek fia, Tamás Antal, majd unokája László, ugyancsak eljutott ebbe a tisztségbe. I. András fia volt még Adám, aki 1751-ben az országgyűlésen képviselte Zemplén megyét, de gyermektelenül halt el, a megyei közéletben nem igazán szereplő Menyhért (csak leánya született), (II.) András (fia és két lánya ismert), Imre (Zemplénben Zsigmond fia birtokolt) valamint Sándor (1704–1776). Utóbbinak fiai, András, József és Péter a századvégen számos birtokkal rendelkeztek a megyében. Nem a zempléni ágból származott viszont a Mária Terézia háborúiban ezredtulajdonos Szirmay Tamás (1688–1773), akinek tetteiről a királynő egy későbbi vármegyei követség előtt (amelyben Tamás Antal alispán is részt vett) szép szavakkal emlékezett. És nem a zempléni, hanem az ugoicsai ág leszármazottja volt az utókor által legjobban ismert Szirmay, a történetíró (Nagy Ivánnál II.) Antal (1747–1812). A 18. századvégi összeírások nem feltétlenül segítenek megállapítani azt, hogy a család azonos nevű (de néha más-más ágakhoz tartozó) tagjai közül melyiküket szerepeltették birtokosként, és közülük kik laktak Zemplénben. A legtöbb Szirmayt megnevező 1800-i jövedelemösszeírás mindenesetre Ádámot (Tolcsva), Andrást (Pazdics), a történetíró Antalt (Véke), Józsefet (Pazdics), Károlyt (Kálna), Lászlót (Topolóka), Pált (Lazony), Pétert (Rákóc), Tamást (Alsó Körtvélyes), Zsigmondot (Hór), továbbá Sándor özvegyét (Hór) a megyében lakó birtokosok közé sorolta.

A (jelentős időbeli eltéréssel) kétszer is alispánt adó, Liptó megyéből induló Okolicsányi családnak csak egyik ága származott át Zemplénbe. Okolicsányi Pál, aki Homonnán és Körtvélyesen lakott, 1723-ban lett a megye első alispánja, 1729-ben pedig országgyűlési követe. Hasonló szerepet játszott fia, János is, aki előbb másod- (1730–1741), majd első alispán (1741–1757), sőt az 1741-i országgyűlésen is képviselte a megyét, amikor a rendek életüket és vérüket ajánlották a királynőnek. Fivére, József Árva megye alispánságáig vitte. Az 1799-től első alispán Okolicsányi János (akit Nagy Iván nem helyezett el a családfán) királyi tanácsosi és kamarási címmel rendelkezett. Tekintélyén nyilván nagyot emelt Vandernáth Anna grófnővel kötött házassága.

Forrásunk nem jelölt megyén kívüli lakóhelyet egyik Andrásy gróf esetében sem. Ők egyébként nem testvérek, hanem unokatestvérek voltak, ráadásul két különböző ág megalapozói, (II.) István a monokié, Károly a betlérié, így az ő esetében mindenképpen hiányolhatjuk a (megyén kívüli) lakóhely megnevezését. Úgy tűnik azonban, hogy egyikük sem kapcsolta politikai pályáját a megyéhez, ahol korszakunkban tisztséget nem viseltek. István úr Borsod megye főispánja volt, Károly a hétéves háborúban vitézkedett, amivel tábornoki rangot érdemelt ki. István 1768-ban, Károly 1779-ben kapott grófi címet. Zempléni birtokaik – az úrbérrendezés kivételével – István gróf mérsékelt fölényét mutatják. Az úrbérrendezés-

³¹⁶ Nagy Iván és az *Adalékok* életrajzi adatai egyébként nem mindig fedik egymást. Utóbbi I. András születési és halálozási évét 1659–1728-ban adja meg (X. 742.). Az egy-két éves eltérést azonban munkám szempontjából nem tartom lényegesnek.

kor neki 4 birtokon 101 1/4 telke, Károlynak (akkor még báró) 5 birtokon 52 telke volt. (Utóbbi birtokainak ez országosan mintegy negyedét tette ki, hiszen 21 birtokon – ebből 12 Gömörben – 206 1/8 telket bírt.) Megyebeli majorságuk nagysága 2955 ill. 2495 kataszteri holdat tett ki, jövedelmük 319 1/2 ill. 269 1/2 sessionora rúgott.

Andrássy István gróf egyébként Döry Ferenc főispán leányát, Döry Terézia grófnőt vette feleségül, akinek (pontosabban felesége édesanyjának) a révén a Sennyey családdal is rokonságba került. A Sennyeyek már korábbi házasságaik révén is a megyéhez kötődtek.³¹⁷ (I.) Imre két leánya Döry Ferenc főispánnak ill. öccsének, Döry László kamarásnak volt a felesége. Fia, (II.) Imre – ezredes, 1771-ben tábornok – 1767-ben kapott grófi címet. 1774-ben a megyében, Pácinban halt meg. Az úrbérrendezéskor még tekintélyes birtokát írták össze, 24 településen 89 1/4 telekkel rendelkezett, ebből 19 településen 83 1/8 telekkel Zemplénben. Jobbágypedig úgy emlékeztek rá, hogy a háborúból hazatérve könnyített terheiken. Özvegyének a kataszteri felméréskor 614 hold majorsága, 1800-ban 231 3/4 sessionyi jövedelme volt.

Az idegenből jött családokkal ellentétben a Barkócziak pályája éppen Zemplénből indult. A 16. század közepén feltűnő család több ága is bárói rangot szerzett. A 18. század második felében Zemplénben birtokos Barkócziak tekintélyen nagyot lendített, hogy rokonuk, Barkóczi Ferenc gróf az esztergomi érseki székre emelkedhetett (1740–1765). Az úrbérrendezéskor Zemplénben a család öt tagjának volt birtoka (közülük kettő özvegyasszony). A grófi ágból Barkóczy Imre özvegyének, Szirmay Zsuzsannának 23 birtokon 201 3/8 telke, János grófnak 27 birtokon 220 telke, Józsefnek 1 birtokon 1 1/4 telke volt. A bárói ágból özvegy Barkóczy Károlynénak 11 birtokon 29 5/8 telke, Mihály bárónak 6 birtokon 40 telke volt. A kataszteri felmérés idején János grófnak 19 birtokon 1756 hold, Ferenc grófnak 1291 hold majorsága, a századvégen János grófnak 37 birtokon 693 sessionyi, Ferenc grófnak 19 birtokon 389 3/4 sessionyi, Ferenc báró özvegyének 3 birtokon 57 1/4 sessionyi jövedelme volt.

Sajnos, az összeírások az arisztokrata családok esetében nem voltak következetesek a lakóhely megnevezésében. A helyi birtokosok közé való besorolásuknak azt az indokát, hogy az összeírás lakóhelyül nem jelöli meg valamely másik megye települését, nem tekinthetjük egyértelműnek. A kimutatások javíthatásai néha maguk is utalnak az összeírók bizonytalanságaira. Csak példaként: Berzék összeírásában a helyi lakos Lőcsey Zsigmondot az extraneusok rovatában szerepeltették, Bacsón az egri báró Fischer családot a falubeliek rovatában. Mégis feltételezhető, hogy a század utolsó éveiben az Almásy család három ágának tagjai idejük nagy részét Szerencsen, Szőlőskén és Garanyban, Barkóczy Imre gróf Imregen, Barkóczy Ferenc báró Nagy Csében, Döry László báró Bottyánban, özvegy gróf Sennyey Imréné Pácinban, Sennyey János báró Bélyen, Sztáray János gróf Sztárán, Sztáray

³¹⁷ A család azonos nevű tagjainak helyzetét Nagy Iván és az *Adalékok* tanulmánya nem egyformán adja meg. A megyéhez fűződő kapcsolatukon azonban ez nem változtat.

Mihály gróf Nagy Mihályon, Török Lajos gróf Nagy Kázmérban, Vandernáth Henrik gróf Homonnán, Vécsey János báró Szerdahelyen töltötte, hiszen jövedelmeiket ezeken a településeken összegezték. De mivel szinte valamennyiüknek voltak más megyékben is birtokaik, egyértelmű lakóhelyet esetükben nehéz lenne megnevezni.

A családtörténetek igyekeznek az egyes ősök egyéniségére, esetleg külsejére vonatkozó – a forrásokban bizony meglehetősen foghíjas – adatokat is feltárni. Ezek azonban már valóban túlmutatnának a jelen társadalomtörténeti beállítottságú munka szempontjain. Pedig más forrásokból nyilvánvaló, hogy a korszak nem szűkölködött az érdekes jellemekben és látványos külsőkben. A korszak szereplői közül sokuk egyéniségét az emlékeit csak fogsága után megörökítő, mégis jól emlékező, rendszerint a lényegi vonásokat kiemelő Kazinczy leírásaiból ismerhetjük meg. Nagy tisztelettel szól például leendő apósáról, Török Lajos grófról, akit 1783-ban, jóval fogsága és közös iskolafelügyelői munkálkodásuk előtt ismert meg. „Mely nemesség magatartásában, mozdulásaiban, szavában. S mely igaz kinyomásai mindezek az ő tiszta lelkének, jóságának. Természet vala rajta minden, de meg-nemesedett természet.”

Kazinczy egyik leírásából arra következtethetünk, hogy a 18. század végének hagyományos világát egyesek megpróbálták áttörni, ha nem is a modernebb korszakba való átmenet jellemzőivel. A fiatal Kazinczy az 1789-ben elhunyt Orczy Lőrinc báró viseletével és habitusával Sztáray Mihály ruházatát és viselkedését állította szembe, nem tagadva, hogy melyik szimpatikusabb neki.³¹⁸ Forgács Ferenc gróf váradi főispáni beiktatásán látta „az öreg Orczyt, paróka nélkül, bugyogó bővségű veres nadrágban, fején mentével végigsétálni a vármegye szalájában, mosolygó szemével, nyájas arcával”. Ugyanott látta Sztáray Mihály gróft is „mákvirágszín posztó kaputban, világoskék atlasz lajblival, és német nadrággal, fejér strimpflivel, cipőkben.”³¹⁹ Megtudjuk, hogy annakidején a gróf a XVI. Lajoshoz feleségül adott Mária Antónia főhercegnőt (akit Marie Antoinette néven ismerünk) Párizsba vivő kíséret tagja volt, „s ez nemcsak ruhájában, hanem nyelvében s mozdulásaiban is párizsinak nézhetett szép ember nekem egy új szakasz vala az emberek isméretére”. A végóráit élő párizsi, vagy inkább versaillesi divat és szokások Franciaországban sem az új, hanem a régi rendszer jelképei voltak.

KÉT HÍRES KÖZNEMESI CSALÁD (KOSSUTHOK, KAZINCZYAK)

A felhasznált források alapján inkább csak a kis- és középbirtokosok esetében tudjuk biztosan (vagy annak látszó módon) megállapítani, ha valaki valóban Zemplénhez kötődött. A családok szórtsága, azaz megoszlása több vármegye között azonban őket is jellemezte. Nem kivétel ez alól a megye két legismertebb nevű

³¹⁸ Kazinczy, 1987. 93.

³¹⁹ A kaput a német divathoz tartozó hosszú felsőkabát, a lajbl mellény, a strimpfli harisnya volt. Nem igazán illett a csizmát előnyben részesítő nemesi divathoz a cipő sem.

köznemesi családja, a Kossuth és a Kazinczy família sem. A köztudat mindkettőt Zemplén megyéhez köti, holott birtokaik zöme másutt volt található.

A Turóc megyéből származó Kossuth család az idők folyamán számos ágra bomlott. Leszármazottai általában megmaradtak a Felvidék középső megyéiben, ahol legfeljebb kisebb megyei hivatalokba jutottak.³²⁰ Kossuth Lajos nagyapja, (IV.) Pál Turóc megyei táblabíró volt, az ő fia, László (1763–1839), aki a Turóc megyei Kossuton született, iskolái végeztével, az 1780-as években költözött a Zemplén megyei rokonokhoz. Támogatója a Sátoraljaújhelyi járás főszolgabírója volt, egy ötöd- vagy hatod fokú unokatestvér, akit ugyancsak Kossuth Lászlónak hívtak. Utóbbi Magyar Jesztreben lakott. (Nagy Géza őt az ifjabb zempléni ághoz sorolja.) Segítségével lett a távoli rokon Zemplén megyében lajstromozó, majd ügyvéd. Ügyvédként került az Andrássy grófok alkalmazásába, s töltött több mint tíz évet Monokon, ahol nevezetes fia született. Bő évtized elteltével a család visszaköltözött Újhelybe.

A Turóc megyéből érkező Kossuth Lászlónak a megyében birtoka nem volt, így neve sem az úrbérrendezéskor, sem a kataszteri felméréskor nem került be a korabeli felmérésekbe. Monoki ügyvédként (fiskálisként) mégis megtaláljuk az insurrectió összeírásban. Ekkor jövedelme alapján 80 rénes forint hozzájárulást vetettek ki rá. Távoli rokona, korábbi segítője, a Magyar Jesztreben lakó Kossuth László kötelezettsége sokkal jelentősebb volt, 248 Rft-ra rúgott, amit meg is fizetett. József nevű testvére (aki Alsó Hrabócon lakott) 118 Rft-ot fizetett, a Nagy Géza által a sátoraljaújhelyi ágba sorolt András (lakott Sáros Nagypatakon) pedig 92 Rft-ot. Valójában a legtöbbet fizető magyar-jesztrebi Kossuth László sem tartozott a tehetősebb birtokosok közé, még köznemesi szinten sem. Neve, József nevű testvérével együtt, már az úrbéri tabellákon is szerepel, de meglehetősen szerény javakkal. Kossuth Lászlónak Magyar Jesztreben egy zsellére, Kossuth Józsefnek 2 településen 2 teleknyi birtoka volt (gyakorlatilag ez is egészében Vehécen, mivel Alsó Hrabócon csak egy zsellérral rendelkezett). Valamivel biztatóbbak szempontjukból a kataszteri felmérés és az 1800-i jövedelemösszeírás adatai. Előbbi szerint a magyar-jesztrebi Kossuth Lászlónak a megyében 131 kat. hold allódiuma és 46 5/8 teleknyi jövedelme volt.

Míg a Kossuth család tagjait legfeljebb a köznemesség szerényebb vagyónú rétegéhez sorolhatjuk, addig a Kazinczyak már a jómódú, ún. *bene possessionatus* csoportozhoz tartoztak. Birtokuk révén a megye életében is jelentősebb szerepet játszottak, mint a Kossuthok. Ismertségüket még nem az író sikereinek köszönheték, hiszen Ferenc az adott időszak kezdetén még túl fiatal volt a közszereplésre, utóbb viszont a jakobinus perbe való keveredése és hosszú börtönévei miatt kellett távol maradnia a nyilvánosságtól. A Kazinczy családot a történetírás is hagyományosan

---

³²⁰ A Kossuth családra vonatkozó adatokat – beleértve a rokoni kapcsolatokat – ld. Nagy Géza, 1894. 49–68. – A kutatás nehézségeire és a Kossuth családban előforduló névazonosságokból eredő félreértésekre utal Barta István, 1966. 5–12.

a középbirtokosok közé sorolja. A magyarországi nemes családok viszonyait kutató Nagy Ivánnál azt olvashatjuk, hogy „A felföld régi, előkelő birtokos családainak egyike.” Jóságai Abaúj, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bihar, Heves és Nógrád (összesen 7) megyében voltak megtalálhatók.³²¹ A források szerint mind az író édesapja, mind két testvére (Ferenc nagybátyjai) ennek megfelelő, tisztos birtokkal rendelkeztek.

A nemes családjainkat felsoroló másik sokkötetes munkában található leszármazási tábla³²² az író nagyapjáig (Kazinczy Dániel, † 1750) egyetlen vonalat tüntet fel elágazás nélkül. (Persze, a korábbi ősöknek is lehettek testvéreik, akik az öröklés szempontjából nem jöttek számításba, köztük leányok, korán elhalt fiúk.) Több, a politikában szereplő ős után Dániel nagyapa volt az, aki visszavonult a közéletől, és csak gazdaságának élt. Javain három fia osztozott. Nagy Iván szerint Józsefnek (az író édesapjának, 1732–1744) jutott az alsóregmeci (Abaúj megyében), Andrásnak (1738–1804) a vinnai (Ung megyében), Péternek (1747–1827) a lasztóci (Zemplénben) jószág. Az osztozással kapcsolatban azonban máris adódik egy probléma. A Fónagy Zoltán által összeállított *Adattár*³²³ a három megnevezett település egyikén sem jelez Kazinczy birtokot. Sőt, Kazinczy András 4, Kazinczy Péter 6 és Kazinczy József 1 Zemplén megyei birtokán kívül az utóbbinak mindössze egyetlen Abaúj megyei birtokát említi. A rejtély egyik részét, Alsó Regmec kimaradását Kazinczy József birtokai közül a sátoraljaújhelyi levéltár anyagából tisztázni lehetett.³²⁴ Arra, hogy az úrbérrendezéskor a Kazinczyaknak lettek volna birtokaik a Nagy Iván által említett további öt megyében, az *Adattár*ban nem találunk utalást.

Az *Adattár* tévedése arra vezethető vissza, hogy a Sátoraljaújhelyre került anyag bekötésekor Alsó Regmec, és a szintén Abaúj megyében található Biste község tabellái felcserélődtek. Valószínűleg ugyanilyen felcserélt példány került a Magyar Országos Levéltárba is, amelynek filmjei alapján az *Adattár* készült. Így vélhette az összeállító Alsó Regmec birtokosának Daczó Pált és Rolly Józsefet, valójában Biste földesurait. Ha ezt a hibát korrigáljuk, és elfogadjuk, hogy a Kazinczy testvéreknek a két megyén kívül nem voltak más birtokaik (remélhetőleg másutt nem történt hasonló félreértés), az derül ki, hogy az osztozkodás során Kazinczy József nem járt rosszul. Míg Andrásnak Zemplén megye 4 településén 6 3/4 telek jutott 20 jobbággal (158 hold szántóval), Péternek 6 településen 12 1/4 telek 22 jobbággal (258 hold szántóval), addig Józsefnek 3 településen (ebből csak egy zempléni, Kis Tárkány) 17 3/4 telken 18 jobbágya volt 342 hold szántóval, 150 kaszás réttel. Jövedelmei javarésze egyik Abaúj megyei birtokáról, Alsó Regmecről származott:

³²¹ Nagy Iván, VI. 131. lap:

³²² Kempelen Béla, V. 409–410.

³²³ Fónagy Zoltán *Adattár*

³²⁴ Ezúton köszönöm Oláh Tamás levéltári osztályvezetőnek, hogy felhívta a figyelmemet az időközben Zemplén megyéhez csatolt Alsó Regmec úrbéri tabellájára, amely jelenleg a ZmL IV-A-2001/b. Acta politica 1214–1786 (–1870) Loc. 75. Szám nélküli, eredetileg Abaúj vármegyei falvak 9 kérdőpontos összeírásai és urbáriumi nevezetű állagban van.

évenként 936 nap igás-, vagy ezt helyettesítő kétszer annyi gyalogrobot, 18 Ft árenda, 18 öl fa, 108 öl fonal, 36–36 kappan és csirke, 216 tojás. Másik abaúji birtokán, Mátyásházán, csak egyetlen zsellére volt. Nem tudható, hogy ez a zsellér mennyi földdel rendelkezett, mivel az úrbérrendezéskor az 1/8 teleknél kisebb paraszti földet nem vették fel a táblázatokba. Kis Tárkányban élő ugyancsak egyetlen jobbágyának, név szerint Némety Józsefnek 3/4 telken 6 hold szántója és 7 kaszás rétje volt, ami alapján (megint választható módon megadva) 21 3/4 nap marhás (igás) vagy 43 1/2 nap gyalog robottal, 1 rénes forint árendával, 3/8 öl tűzre való fával, 2 1/4 font fonallal, 3/8 icce vajjal, 3/4 kappannal, 3/4 csirkével valamint 4 és fél tojással [sic !] tartozott földesurának

Sajnos, a nemesség vagyonát megörökítő másik két forrás – a kataszteri felmérés töredéke, valamint a jövedelemösszeírás – csak Zemplén megyéből ismert. Abaúj megyére nem áll rendelkezésre a II. József korabeli népszámlálás adatsora sem. Így Kazinczy József abaúji sajátkezelésű majorságának kiterjedését és jövedelmét nem ismerjük. Létére Ferenc fia (1759–1831) visszaemlékezése utal, amely Alsó Regmecen egy *praediumról* (puszta) szól. „Ez a praedium akkor, amikor atyám osztályrészben által vette, kevés házból állott. Az atyám benne egy serházat és a serházzal által ellenben a Bozsva bal partján egy házhelyet s azt bírta, ahol most Szakszon lakik.”³²⁵

A két nagybácsi zempléni birtokai esetében szerencsésebbek lehetünk. A kataszteri felmérés szerint Kazinczy Andrásnak 3 faluban 301 kat. hold sajátkezelésű szántója (allódioma), 1800-ban pedig 12 településről 118 3/8 számított teleknyi (*sessio*) jövedelme volt. (24 rénes forintjával számolva ez 2841 Rft-ot jelentett.) A jövedelemnek jóval több mint a fele (69 7/8 sessio, 58,9%) származott az úrbéres népesség közvetlen szolgáltatásából, 14,7%-a (17 3/8 sessio) a majorságból, 19,9%-a (23 5/8 sessio) pedig a korcsmáltatásból. Szőlője mindössze egy településen, Kisfaludon volt (4 1/2 teleknyi, 108 Rft). Kazinczy Péternek 9 településen 325 1/2 kat. hold majorsága és 48 3/8 *sessionyi* jövedelme volt. Ennek közel egyharmada (14 7/8 sessio, 31,2%) származott az úrbéresek járadékából, viszont közel fele (22 5/8 sessio, 46,8%) a majorságból. Utóbbi javarészét (14 sessio értékben) a Lasztóc helységben (pontosabban a hozzá tartozó pusztákon (Csíz, Halám stb.) található sajátkezelésű föld tette ki. Kazinczy Péter szőlőjövedelme még jelentéktelenebb volt (1 1/2 sessio, azaz 36 Rft Kis Báriiban). Kazinczy József még az úrbéri tabellák összeállításának évében (1774) meghalt, özvegye, Bossányi Zsuzsanna Zemplén megyei jövedelme (az anya „nem osztozott” fiával, Kazinczy Ferenc egyik kimutatásban sem szerepel) a két sógoréhoz képest elenyésző: 31 kataszteri hold majorság Nagy Toronyán (Csörgő pusztán) és 8 3/8 *sessionyi* (201 Rft) feltételezett jövedelem 3 településen. Ennek 41,8%-a (3 1/2 sessio) származott úrbéresektől, 33%-a a majorságból. További két településen, Kis Toronyán és Sátoraljaújhelyen volt még szőlője, amiből 1 5/8 telek (19,5%, 39 Rft) jövedelmet számítottak. Az insurrectiók

³²⁵ Kazinczy, 1987. 477.

kötelezettségek alapján zempléni birtokai után 44 forint 40 krajcárt kellett fizetni. A két nagybácsi kötelezettsége ennél jóval magasabb volt, Kazinczy Andrásé 592 Rft, Kazinczy Péter 242 Rft. Azt, hogy az özvegy Abaúj megyei javaira milyen összeget vetettek ki, nem tudjuk. Zemplén megyei birtokát és jövedelmeit egyébként Magyar Jesztreb kimutatásában írták össze.

Az úrbérrendezés óta eltelt évtizedek során a két nagybácsi birtoka jelentősen megnőtt. Kazinczy András esetében ennek egyik oka nyilvánvaló. Későbbi birtokainak egy része az úrbérrendezéskor még Aiszdorfer Sámuel nevén szerepelt. András tekintetes úr felesége, Aiszdorfer Mária révén juthatott a birtokába. A két nagybácsi időközben a politikai közéletbe is bekapcsolódott. András 1790/92-ben Zemplén megye országgyűlési követe, Péter 1798-tól Zemplén megye alispánja volt. Lassan unokaöccsük is elindult a hivatali pályán. Előbb Abaúj megye aljegyzője (1784–1786), majd – a jozefinus politika híveként – a kassai kerület iskoláinak felügyelője (1786–1790). Pályája azonban hamarosan megtört, sőt a fiatalember javait is komoly veszély fenyegette. A magyar jakobinusok összeesküvésében való részvétel vádjával letartóztatták, s előbb halálra, majd – kegyelmet kapva – hosszú börtönbüntetésre ítélték. A korabeli törvények szerint halálos ítélet (fővesztés) jószágvesztéssel is járt volna. Szentandrás Horváth Antal, Zemplén megye másodalispánja már a letartóztatásokat követően utasítást kapott arra, hogy a letartóztatottak vagyonát lefoglalja.³²⁶ Kazinczy tulajdonában nem volt zempléni vagyon, az alispán mindenestre lefoglalta édesanyja két szőlőjét (Újhelyen és Sárospatakon).

Ha az alsó-regmecsi birtok a zempléni összeírásokban nem is szerepel, tehát nagyságáról, jövedelmeiről nincs adatunk, azt tudjuk, hogy az írónak (ill. édesanyjának) azt is meg kellett védenie, még pedig a községbeli társtulajdonostól. Visszaemlékezéseiben az író családjának az ottani, *praediumnak* nevezett birtokrészre formált tulajdonjogát is igyekezett bizonyítani. „A regmecsi más két nemes birtokos Daczó Pál úr és Molnár [keresztnev hiányzik], nemcsak nem bírt semmit a praediumban, de csak erdejét, az úgy nevezett Ligetet sem használta; és ez világos jele, hogy a praedium nem Alsó Regmechez tartozó divertikulum [mellékterület], hanem külön határu birtok... Jól emlékezem, hogy az atyám azt sem engedte meg soha a regmecsi bírónak, hogy itt jurisdicciót gyakoroljon... A helyet mivel pusztán állott, sokféleképpen hívták.. Az atyám és anyám a serháztól adtak neki nevet.”³²⁷ – Az apa halála után az anya, Bossányi Zsuzsanna a praedium ügyében pert is folytatott Daczó József ellen, amelyben – az író emlékezete szerint – a tanúk mind az ő családjá mellett vallottak.

Nem tudjuk, hogy az édesanya mikor ruházta át az apai birtokot fiára. Az író visszaemlékezésében azt írta, hogy „Az anyám, tekintetes özvegy Kazinczy Józsefné született Bossányi Zsuzsanna asszony 1790-ben azt az anyai ajánlást tette nékem, hogy a Regmechez bírt prédiomon számomra lakóházat épít, és mellé egy

³²⁶ Dongó Gyárfás, 1912. 83–86.

³²⁷ Kazinczy, 1987. 477.

egész kis gazdaságot szakaszt ki... Az épület 1791-ben fedél alá juta. Mind e ház körül, mind a töltés végén Regmec felé táblák irtattak számomra, azokat és azokon felyül számos régi földeket nékem szántottak, arattak.”³²⁸ A jakobinus összeesküvés idején azonban még mindig az édesanya számított birtokosnak, így az akkor sem került veszélybe, amikor az író az elsőfokú ítélet alapján halál fenyegette. Az új épületet – amelynek szobáiban gazdája távolléte idején juhokat tartottak – az író csak fogsága után vehette birtokába. 1806. június 10-e „vala az a régen óhajtott nap, melyen végre Széphalmon vevém lakásomat... Épületem talpköve Széphalmon, Abaújban ugyan, de csak egy óránnyira a Zemplén gyűlés helye, Újhely s két óránnyira Patak felett, átellenben Toronyával, mely utolsó a tokaji bortermő hegyek közt.”³²⁹ Úgy tűnik, az író lelkesen fogott a gazdálkodáshoz. „Gazdaságom nem foga el olyannyira, hogy elég időm ne legyen írnom, s magam ültetém kertemet, magam oltottam fáimat, míg lakásomat oda nem vevém addig ott egy galagonyánál egyéb nem volt.”³³⁰

Az élete szinte minden eseményét papíron megörökítő író megélhetésére, jövedelmeire mégis panaszkodni kényszerült. Birtoka nehezen fedezte megélhetését. Panaszai részben jogosak, hiszen távolléte idején József öccse nem feltétlenül tisztesen kezelte a széphalmi birtokot. De lehet, hogy anyagi gondjaiban szerepet játszott az igényesebb életforma, a megrendelt könyvek, a levelezés költségei. Hiszen vagyona nem marad el a gyermekkor idealizált képével ábrázolt Bossányi nagyapánál. Az úrbéri tabellák alapján készített *Adattár* Bossányi Ferencnek Biharban 3 településen összesen 10 1/2 telket tulajdonít 19 jobbággal, nagyjából 350 holdon. Ennek javarésze valóban Érsemjénben volt. Mégis alapvetően ebből lehetett „szérűje gazdagon rakva asztagokkal, széna- és szalmakazlakkal”. Igaz, ő nem építtetett kúriát, mint unokája, s bizonyára könyvet sem vett annyit, mint unokája (bár újságolvasásáról a *Pályám emlékezete* azért tudósít), hanem „náddal fődött, vályogból rakott ház”-ban lakott. Kazinczy nehéz anyagi helyzetét nem egyszer az ő és felesége rossz gazdálkodására vezetik vissza. Az író maga a gazdaságát veszélyeztető váratlan csapásokra panaszkodott. „Nekem minden szarvasmarhám kidöglött, aratásom igen rossz, a szőlőket elverte a jég.” Keserűségét fokozta, hogy javait nem tudta növelni (más családtagokkal ellentétben). „Nemcsak nem neveltem, amit az ősök hagytak, azt is elfogyasztottam.” Szerencsére nem vagyona és gazdálkodása miatt tiszteljük őt.

---

³²⁸ Uo. 365.

³²⁹ Uo. 500. és 145. – Kis Toronya volt a legészakibb abból a 21 településből, amelyek az 1737-i leírat szerint „tokaji”-ként árulhatták a borukat.

³³⁰ Uo. 500–501.

EXTRANEUSOK, „VIDÉKIEK”

A megyei szervek számára azon kezdeményezésekig, amelyek a nemességet pénz- vagy terménybeli hozzájárulásra kötelezték, voltaképpen nem jelentett problémát az, hogy hol is laknak az egyes birtokosok. Sőt, tulajdonképpen még a II. József korabeli kataszteri felmérésben sem jelölték meg, ha valamely sajátkezelésű majorsággal rendelkező földesúr lakóhelye nem a megyében volt. Akkor – a településenkénti felsorolásokon túl – legfeljebb addig jutottak, hogy az egyes birtokosok más-más helységben található földjeiről összesítést készítettek, hogy majd ennek alapján vehessék ki a gabona hozzájárulást. A megyén kívül lakó extraneusok számbavételére igazából csak a századvég két összeírásában került sor. Valójában persze ekkor is csak az illető birtokosnak a megyebeli jószágaira kivetett kötelezettségét (és 1800-ban megyebeli jövedelmeit) rögzítették, másutt lévő javairól nem közöltek adatokat.

A kortárs értelmezés szerint *extraneus*nak számított mindenki, aki nem annak a településnek volt lakója, ahol birtoka volt. A korabeli szógyűjtemények magyarul vidékinek, idegennek, „bebíró”-nak (akik más lakóhelyről „bírtak be” az adott településen) nevezték őket. Attól függően, hogy az adott megyében laktak-e vagy másutt, eleve két csoportra lehet osztani őket.³³¹ Mivel a megyebeli birtokosok társadalmi állásán a lakóhely aligha változtatott, a fejezetben csak a más megyékben lakó extraneusokat vizsgálom. A vizsgálatot indokolja az is, hogy Zemplén megyében különösen nagy számban találkozhatunk másutt lakó birtokossal. Itt ugyanis a mindenütt bekövetkező módokon – szerencsés örökség, vagy egy jól megtervezett házasság révén – megszerezhető vagyonon túl a Hegyalja szőlői különös vonzerőt jelentettek a másutt lakó nemesek és nem nemesek számára. Elsősorban persze szőlőbirtokot igyekeztek szerezni. Zemplén példája tehát ebben az esetben sem tekinthető átlagosnak, más kérdés, hogy a nagyszámú *extraneus* jelenlétéből általánosítani, más megye viszonyaira aligha lehetne következtetni.

Arra, hogy ki lakott más megyében, két forrásunk is utal. Sajnos egyiküket sem tekinthetjük teljesnek, és még nagyobb baj az, hogy éppen az a forrás bizonyul hézagosabbnak, amelyben a használhatóbb adatokat találjuk. Ez az 1800-i jövedelemösszeírás, amelyből megtudhatnánk, hogy mennyire értékelték a megyében az *extraneusok* jövedelmeit. Az 1797-i kimutatásból – amelyben az idegeneket településenként elkülönítették – jóval többükről tudjuk meg, hogy máshol birtokosok, mint a három évvel utóbb készített összeírásból, a kimutatás korábban jelzett következetlensége (azaz a kivetett összegek nagyságának meghatározhatatlansága) miatt azonban a kivetésből sem a kötelezettek jövedelmeire, sem azok eredetére nem tudunk következtetni.

Az 1800-i összeírásban 417 extraneus szerepel, közöttük 352 nemes birtokos (a többiek egyháziak, városiak, lengyelek stb.). Ez a szám az 5210 birtokosnak éppen

³³¹ Orosz István, 2004. 69.

8%-a (ha csak a nemes birtokosokat számoljuk, a 4892 fő 7,2%-a). 1797-ben viszont a 3199 hozzájárulásra kötelezett testület és személy között 692 fő esetében tüntették fel, hogy extraneusok, ami az összeírtak 21,6%-át tette ki. (Esetükben nem válogattam külön az egyházi vagy kamarai birtokosokat és a nemes személyeket.) De még ezt az utóbbi (időben ugyan korábbi) névsort sem tekinthetjük kétségbevonhatatlannak, hiszen a lakóhely, és így az extraneus minőség megjelölése éppen a legtehetősebbek esetében tűnik hiányosnak. Hibái egy részére már utaltam. Az összeírás például mind Csáky István, mind Vandernáth Henrik gróftot homonnai lakosnak tünteti fel, bár az év jelentős részét – feltehetően – nem zempléni birtokaikon töltötték. A Terebesen összeírt Csáky Imre gróf neve mellett ugyanakkor szerepel Pozsony. (Az 1800-i összeírás őt is homonnai illetőségűnek [lakosnak?] tüntette fel.) Aspremont János Gobert gróftot a keresztúri extraneusok között írták össze, lakóhelyét azonban nem nevezték meg. De ez a részletesebb összeírás nem mentes nyilvánvaló tévesztésektől sem. Monokon a két Andrássy gróf (István és Károly) az extraneusok közé került, anélkül, hogy nevük mellett más megyebeli lakóhelyet tüntettek volna fel, mint ahogy valószínűleg nem is másutt laktak. Szerencsen az Almásy család helyi ágának tagjait pedig úgy tüntették fel ugyancsak az extraneusok névsorában, hogy lakóhelyükként megnevezték Szerencset. Ellenkező előjelű példaként már említettem a Bacskón (Gálszécsi kerület) birtokos, de egri lakos Fischer fivéreket (Ferenc és István bárót), akiket a helyi lakosok között szerepeltettek, pedig a következő rovatban feltüntették Heves megyei lakóhelyüket (azaz Egert). Ezeket a nyilvánvaló tévedéseket táblázataimban igyekeztem korrigálni. Az intézményi (kamarai, egyházi) birtokosok általában ugyancsak a helyi lakosok listáin szerepeltek, még akkor is, ha székhelyük nem a megyében volt. Tállyán a regéci kamarai uradalom javaira háruló fizetési kötelezettség került a helyi lakosok listájára, mint ahogyan Szent Márián az egri püspökségé is. Mivel a kamarai birtokok általában a *fiscus* valamelyik zempléni uradalmához, az egyházi birtokok pedig többnyire megyebeli szerzetesi rendházakhoz tartoztak, ezek egységét nem bontottam meg.

Számításaimban az 1797-i összeírás adatait használtam fel, annak ellenére, hogy – bár részletesebb az 1800-inál – a rajta feltüntetett kötelezettségeket korábban nem sikerült a vagyoni állapot mércéjévé tennem. Persze – mivel a két összeírás között eltelt három év folyamán a birtokosok nemigen változtak –, az 1797-es neveket megkereshettem volna az 1800-i összeírásban, hogy az utóbbiban nem jelzett – a két összeírás különbségeként mutatkozó 274 – extraneus jövedelmeit átvezessem a megfelelő rovatba. Ezáltal a valós jövedelmi viszonyokat tükröző hozzájárulásokkal számolhattam volna. Erre azonban egyelőre – leginkább időhiány miatt – nem vállalkoztam. Hasonló okból – mivel az 1800-i összeírás maga is kiegészítésre szorulna – nem jártam utána annak sem, hogy milyen forrásból (a 17 jövedelmi kategória melyikéből) származtak az extraneusok bevételei. (Ezt az ugyancsak meglehetősen időigényes feladatot csak a kerületi kimutatásokból lehetett volna pótolni.) Remélem, a források adta ezen további lehetőségeket a későbbiekben még ki tudom használni. A 105. sz. táblázatban tehát az 1797-i összeírás adataira támaszkodtam.

105. sz. táblázat.
Az extraneusok száma és kötelezettségeik az egyes kerületekben
az 1797-i összeírás szerint

	Kerület neve	Extra- neusok száma	Összes kötelezettség / Rft	Extraneusok kötelezett- sége / Rft	Az összes kötelezett- ség %-a	Saját kategória %-a
1	Szerencsi	53	13 601,07	992,27	7,30	5,17
2	Tokaji	266	27 863,60	8 376,12	30,06	43,68
3	Pataki	195	16 213,32	1 435,53	8,85	7,49
4	Királyhelmei	9	9 886,03	371,53	3,76	1,94
5	Zétényi	15	7 036,99	27,41	0,39	0,14
6	Újhelyi	64	14 874,27	276,09	1,86	1,44
7	Gálszécsi	33	17 657,61	2 910,51	16,48	15,18
8	Terebesi	15	12 500,37	3 161,58	25,29	16,49
9	Sóki	9	2 237,49	324,49	14,50	1,69
10	Homonnai	16	15 986,58	250,40	1,57	1,31
11	Varannói	5	3 162,68	298,77	9,45	1,56
12	Sztropkói	3	807,00	480,00	59,48	2,50
13	Göröginyei	3	460,05	98,05	21,31	0,51
14	Papini	3	96,67	44,67	46,21	0,23
15	Szinnai	3	784,65	130,32	16,61	0,68
Megyei összes		692	143 168,39	19 177,74	13,40	100,00

A táblázat szerint – bár az 1797-i összeírás a birtokosok egyötödét (21,5%) tekintette extraneusnak – a megyei kötelezettségeknek mindössze 13,4%-a származott tőlük. A megyei átlag mögött azonban jelentős táji különbségeket találhatunk. Az extraneusok legnagyobb arányban két északi kerület (Sztropkói, Papini) birtokosainak kötelezettségeiben vettek részt. Összeg szerint azonban ezek a kötelezettségek nem voltak igazán jelentősek, a megyebeli extraneus kivetésnek mindössze 2,5 és 0,23%-át tették ki. Jelentőségét tovább mérsékelheti, hogy ez a kötelezettség a Sztropkói kerületben összesen három birtokost (a Heves megyei Keglevics gróft, az eperjesi Desseffy Sámuel és egy lengyel birtokost), a Papiniban ugyancsak három – meglehetősen szerény jövedelmű – idegent érintett. Néhány másutt lakó birtokosnak ezekben az – egyébként szerény jövedelmet biztosító – kerületekben bírt javaiból nehéz lenne súlyosabb következtetést levonni. A Zempléni-medencében fekvő Gálszécsi és Terebesi kerületben az extraneusokra kivetett hozzájárulások (16,48 és 25,29%) már összességükben is jelentősebbnek mutatkoztak (15,18 és 16,49%). Magyarázatukat a terület kiváló minőségű termőföldjében (szántójában), illetve annak a másutt lakó birtokosokra gyakorolt vonzerejében kell keresnünk.

Nagyobb figyelmet a Tokaji kerület viszonylag magas aránya érdemel, hiszen az extraneusok ottani 30%-os kötelezettsége a megyebeli extraneus hozzájárulás 43,7%-át tette ki. Okát nyilván a nagy hasznot hozó szőlők külső birtokosok kezé-

be kerülésében találhatjuk meg. Érdekes persze, hogy amennyire vonzóak voltak a Tokaj környéki szőlők, annyira átlagosnak mutatkozott a Patak környékiek iránti érdeklődés. Érdemes tehát megvizsgálnunk a Hegyalja részesedését az extraneus birtoklásban (pontosabban az itteni települések részesedését a kötelezettségekben).

*106. sz. táblázat.
Az extraneusok száma és jövedelmei a Hegyalja településein
az 1797-i összeírás szerint*

	Település neve	Extran eusok száma	Összes kötelezettség / Rft	Extraneusok kötelezett- sége / Rft	Az összes jövedelem %-a	Saját jövedelem %-a
1	Golop	1	198,88	0,38	0,19	0,00 ³³²
2	Keresztúr	2	7 565,98	5 119,25	67,66	51,74
3	Kisfalud	49	1 066,75	413,75	38,79	4,18
4	Mád	87	4 271,24	1 284,44	30,07	12,98
5	Ond	0	456,50	0,00	0,00	0,00
6	Rátka	0	0,00	0,00	0,00	0,00
7	Tállya	55	4 809,03	536,38	11,15	5,42
8	Tarcal	38	5 501,27	442,10	8,04	4,47
9	Tokaj	34	3 695,47	579,83	15,69	5,86
10	Zombor	0	298,50	0,00	0,00	0,00
11	Erdőbénye	27	2 924,23	662,87	22,67	6,70
12	Olaszliszka	42	1 651,90	481,90	29,17	6,70
13	Olaszi	5	191,32	19,32	10,10	0,20
14	Sárospatak	101	6 219,57	98,62	1,69	1,00
15	Tolcsva	12	4 306,90	139,28	3,23	1,41
16	Vámosújfalú	6	158,37	22,37	14,12	0,23
17	Zsadány	2	60,18	11,18	18,58	0,11
18	Sátoraljaújhely	28	6 972,61	67,11	0,96	0,68
19	Kistoronya	6	539,60	16,35	3,03	0,17
	Összesen	495	50 888,28	9 895,12	19,44	100,00

A táblázat értékelését megelőzően mindenekelőtt a Bodrogkeresztúr extraneusaira kivetett kiugróan magas hozzájárulást kell megmagyarázni. Ennek zömét (5002 Rft 15 kr, 97,7%) egyetlen birtokosnak, Aspremont grófnak kellett teljesítenie, és nem is az itteni, hanem összes megyebeli birtoka alapján. Táblázatomból mégsem merem kihagyni, hiszen – mint egy korábbi fejezetből kiderülhetett – a gróf jövedelmeinek jelentős (az öt követő birtokosokénál mindenesetre jelentősebb) aránya származott a szőlőből, így kötelezettségeinek is komoly hányadát foglalta el a szőlőjövedelmekre kivetett fizetési kötelezettség. A többi kivetés azonban azt igazolhatja, hogy az extraneusoknak a Hegyalján (általában szőlő-) birtokkal rendelkező,

³³² A két tizedesig nem mutatkozó részesedés nagysága: 0,0038%.

az ötszázat közelítő csoportja átlagosan meglehetősen szerény jövedelemmel rendelkezett. Keresztúr ellenpéldája lehet Sárospatak, ahol a 101 más megyében lakó extraneus birtoklása cáfolni látszik az itteni birtokok iránti érdektelenséget.³³³ A fejenkénti átlagban kevesebb, mint 1 rénes forint hozzájárulás ugyanakkor a kisbirtokosok erős túlsúlyát igazolja. (Pedig a településen két birtokosra is kivetettek 10 forintot meghaladó hozzájárulást: a Szabolcsban birtokos Krucsay Lászlóra 15 Rft 40 kr-t, az Ung megyei Horváth Józsefre 11 Rft 45 kr-t, a települési átlagon azonban ez sem tudott érdemlegesen emelni.) Valamiféle általános átlagnak, azaz annak a kiszámítása, hogy mennyi jövedelem, vagy kötelezettség jutott egy extraneusra, sem a Hegyalja, sem az egész megye tekintetében nem lenne értelme. Az idegenek jövedelmének zöme ugyanis nem Zemplénből származott, s nem annak megyebeli hányada határozta meg vagyoni helyzetüket vagy társadalmi állásukat. Mégis kétségtelen, hogy társadalmilag Zemplén megyéből származó jövedelmeik alapján is meglehetősen differenciálhatóak. Megoszlásukat – mivel azt érdemben valódi jövedelmeik tükrözhetik – ezúttal az 1800-i összeírás – a korábbinál jóval szerényebb – nemes számai alapján mutatom be. A táblázatban szereplő nemesek száma – a két forrás eltérésén túl – azért is alacsonyabb a korábbinál, mivel ezúttal kizárólag a magánbirtokosok adatait vettem figyelembe. Bizonyos arányok bemutatására azonban ezt a – minden bizonnyal hiányos – táblázatot is elfogadhatjuk.

107. sz. táblázat.

Az extraneusok jövedelem szerinti megoszlása az 1800-i összeírás szerint

Jövedelem / sessio	Összes jövedelem	Extraneusok száma	Extraneusok jövedelme	Összes jöved.%-a
> 1000 telek	2 667 5/8	2	2 667 5/8	100,00
500–1000 telek	2 063 1/8	1	694 1/2	33,66
300–500 telek	3 007 1/8	0	0	0,00
200–300 telek	2 026 1/4	2	782 1/4	38,61
100–200 telek	3 415 1/4	3	662	19,38
50–100 telek	2 042 3/8	4	286 7/8	14,05
10–50 telek	3 073 3/4	24	457 3/8	14,88
2–10 telek	1 882 1/2	75	338 1/4	17,97
1–2 telek	410 1/4	32	49 7/8	12,16
< 1 telek	709	209	67 3/4	9,56
Összes nemes	21 297 1/4	352	6 006 1/2	28,20

A táblázat torzó volta ellenére (hiszen az 1800-i összeírásban az extraneus létet éppen a közép- és kisbirtokosok esetében lehet nehezebben felismerni) is jól tükrözi,

³³³ Orosz István (2004. 70.) 1813/1817 közötti felmérések alapján Sárospatak extraneusainak a számát – a Zemplén más településein lakókat is beleértve – 344-re tette. A más megyében lakos „vidékiek” száma ennek kevesebb, mint egyharmadát érte el.

hogy mennyire szétaprózódott birtokuk lehetett a megyében jövedelemmel rendelkező extraneusoknak. Az egyes kategóriákhoz tartozók száma az alsó rétegekben emelkedik, hogy 59%-uk jövedelme ne haladja meg az 1 sessiot (azaz a 24 Rft-ot).

Azt persze, hogy az extraneusokra kivetett hozzájárulások teljesítésére mennyire lehetett számítani, nem igazán tudhatjuk. Tény, hogy a megye a rájuk kivetett kötelezettségeket általában az egyik forrásban meghitelezettnek (*procentuale*) nevezett kategóriába sorolta. Az extraneusok kötelezettségeinek megoszlását a készpénzes és a meghitelezett kategóriák között a 108. sz. táblázatban mutatom be.

108. sz. táblázat.

Az extraneusok kötelezettségeinek megoszlása az 1797-i összeírás szerint

	Kerület neve	Extraneusokra kivetett hozzájárulás / Rft	Készpénzes / Rft	Meghitelezett (procentuale) / Rft	Utóbbi %-a	Saját kategória %-a
1	Szerencsi	992,27	0	992,27	100,00	5,27
2	Tokaji	8 376,12	0	8 376,12	100,00	44,46
3	Pataki	1415,88	0	1 415,88	100,00	7,52
4	Királyhelmeci	371,53	248	123,53	33,25	0,66
5	Zétényi	27,41	0	27,41	100,00	0,15
6	Újhelyi	276,09	0	276,09	100,00	1,47
7	Gálszécsi	2 910,51	70	2 840,51	97,59	15,08
8	Terebesi	3 161,58	0	3 161,58	100,00	16,78
9	Sókúti	324,49	0	324,49	100,00	1,72
10	Homonnai	250,40	0	250,40	100,00	1,33
11	Varannói	298,77	0	298,77	100,00	1,59
12	Sztropkói	480,00	0	480,00	100,00	2,55
13	Göröginyei	98,05	0	98,05	100,00	0,52
14	Papini	44,67	0	44,67	100,00	0,24
15	Szinnai	130,32	0	130,32	100,00	0,69
	Megyei összes	19 177,74	318	18 840,09	98,24	100,00

Úgy tűnik, a megyében 1797-ben tulajdonképpen mindössze két megyehatáron kívül lakó birtokostól várták el a készpénzes fizetést. A Királyhelmeci kerületben a Szabolcs megyei Ibrányi Jánosra (pontos lakóhelyét az összeírás nem közli) szerdahelyi birtoka után vetettek ki 248 Rft fizetési kötelezettséget. A Gálszécsi kerületben viszont a bacskói helyi lakosok közül általam az extraneusok közé átemelt két Fischer bárónak (lakóhelyük: Eger) volt a teljesítendő (*concurrít*) rovatban feltüntetett kötelezettsége, további 353 Rft hozzájárulásukat viszont meghitelezték. Bár az extraneusok kötelezettségeinek 1797-i kimutatásait nem igazán tarthatjuk pontosnak, a táblázat azt mindenesetre jól mutatja, hogy az extraneusokkal szemben a megyei hatóságok meglehetősen türelmesnek mutatkoztak, és – ha szabad így fogalmazni – az azonnali fizetés elvárása helyett várakozó álláspontra helyezkedtek.

A két összeírás lakóhely-rovata lehetőséget kínál arra is, hogy felmérjük, honnan, mely megyékből kerültek ki a Zemplénben jövedelemmel rendelkező extraneusok. Ezt a 109. sz. táblázatban – ezúttal is csak a magánbirtokosokat figyelembe véve – mutatom be. A táblázatban szereplő birtokosok száma azonban nem egyezik meg a korábban feltételezett lélekszámokkal, mivel az 1800-i összeírás adatait néhány esetben sikerült kiegészítenem az 1797-i összeírás adataival. A többlet azonban mégis szinte elhanyagolható marad, hiszen – mint ez eddig is kiderülhetett – az extraneusok között szereplő birtokosok egy része mellől hiányzik a pontos lakóhely megnevezése.

*109. sz. táblázat.
Az extraneusok megoszlása lakóhelyük szerint*

Származási hely (megye) neve	Extraneusok száma	Összes %-a
Abaúj	158	44,76
Bihar	5	1,42
Borsod	29	8,22
Csongrád	1	0,28
Esztergom	1	0,28
Gömör	7	1,98
Heves	8	2,27
Kishont	1	0,28
Kraszna	1	0,28
Külső Szolnok	1	0,28
Nógrád	2	0,57
Pest	3	0,85
Pozsony	1	0,28
Sáros	28	7,93
Szabolcs	50	14,16
Szatmár	6	1,70
Szepes	24	6,80
Ung	23	6,52
Jász kerület	1	0,28
Ausztria	1	0,28
Galícia	1	0,28
Itália (Róma)	1	0,28
Összesen	353	100,00

A táblázatból kiderülhet, hogy akármennyire is vonzó lehetett a zempléni (hegyaljai) szőlőbirtoklás a nemesség körében, igazán csak a környező megyék birtokosainak sikerült jelentősebb mértékben részesülniök belőle. A Zemplénben birtokot szerző más megyebeliek közel fele Abaújban lakott. Ha településenkénti megoszlásukat is bemutatnám, kiderülne, hogy milyen sokan laktak a később Zemplénhez

csatolt (és Vitánnyal egyesített) Vilyben, valamint a szintén a megyehatár közelében fekvő Vágáson. Abaújon kívül egyetlen más megyében – Szabolcsban – lakó zempléni extraneusok aránya haladta meg a 10%-ot, egy másikkól – Borsodból – származóké pedig megközelítette ezt az arányt. A legtöbb megye, akárcsak az országhatáron kívül eső térségek, egy-egy fővel képviseltette magát.

Az extraneusok neveit felsoroló két összeírás azonban a pusztá számokon túl is kínálhat érdekességeket. Ilyen lehet például azon személyek megnevezése, akik érdemesnek tartották, hogy tisztos távolban található lakóhelyük ellenére is zempléni birtokot szerezzenek, vagy ahhoz ragaszkodjanak. Jól ismert személyeket, nevezetesen családok tagjait találhatjuk közöttük. Az 1800-i összeírás szerint legtávolabb a Mádon birtokos Csáky Imre bíboros lakott, nevezetesen Rómában, a forrás tágabb meghatározása szerint Itáliában. 4 6/8 sessionyi jövedelme után 22 Rft 14 1/2 kr meghitelezett összeg kötelezettséget vetettek ki rá. A bejegyzés kétségtelenül félreértésen alapul, hiszen Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek (1672–1732) közel 70 évvel korábban meghalt. A Csáky családnak korábban volt más főpap-tagja is (Miklós esztergomi érsek, 1698–1757), de az is régen elhunyt. A család leszármazási táblája szerint 1800-ban Imre nevű Csáky nem viselt magasabb egyházi méltóságot.³³⁴ A nehezen érthető tételt az 1797-i – az extraneusokat településenként felsoroló – összeírás segíthet tisztázni, amely kimondja, hogy Csáky bíboros örököséről (*successores*) van szó. Forrásunk bécsi lakosként említi a korábbi zempléni főispánt, Pálffy Károly grófot, aki egyébként kétszer is szerepel az 1797-i összeírásban, egyszer Tarcal névsorában, mivel ottani birtoka után kötelezték 27 Rft 22 1/2 kr fizetésére (természetesen meghitelezve), másodszer Tokajnál, a nemesi felkelés tagjaként (itt viszont pénzbeli kivetés nélkül). Pozsonyiként említik – a már említett Csáky Imre gróf mellett – Pálffy János grófot (birtoka Tarcalon volt), budaiként Orczy László bárót, gödöllőiként Grassalkovich Antal herceget (utóbbi kettőt mádi birtokosként), esztergomiként Batthyányi József érseket (birtoka neki is Mádon volt, az összeírás elkészültekor azonban már aligha élvezhette annak jövedelmét, hiszen 1799-ben elhunyt). Mádon rajtuk kívül (és még sokak mellett) Wesselényi Miklós bárónak (zsibói – Kraszna megyei – lakos), Tarcalon Károlyi József grófnak (Nagykárolyból), Leányváron Esterházy hercegnek, Tokajban a Brunsvik családnak volt szőlője, s így fizetési kötelezettsége. Az arisztokrata családok más esetekben is több taggal képviseltethették magukat. Tarcalon Csáky János és Csáky Antal grófnak (mindketten kassai lakosok), Ráday Gedeon grófnak (Pécelről), Zétényben Csáky Anna grófnőnek volt birtoka, hogy a Dessewffy, Sennyey, Klobusitzky, Ocskay, Görgey, Bónis család néha több, máskor kevesebb tagját ne is említsük.³³⁵

³³⁴ Papp Klára, 2009. 79.

³³⁵ Extraneusnak számítottak a szabad királyi városok Zemplénben szőlőt birtokló polgárai is, őket azonban külön fejezetben tárgyalom.

IX. KAMARAI, EGYHÁZI ÉS POLGÁRI BIRTOKOSOK

A rendi-feudális jogrendszer a föld birtoklását nemesi kiváltságnak tekintette. Persze, bizonyos – a polgári értelemben vett tulajdonjogba tartozó – elemek maradhattak az adományozó – az uralkodó – hatáskörében (a család magszakadása, vagy a birtokos főbenjáró vétsége és elítélése esetén a birtok visszaszállt az államra), és a birtokos ezen túl is csak korlátozottan élhetett bizonyos jogaival (rendelkezés, elidegenítés), a birtok használata és a hasznából való részesedés (járadékszedés) azonban mindenképpen megillette. Közvetlen tulajdonjogát az állam (az uralkodó) csak a birtokok töredékén tartotta fenn, igyekezve ezekről mind jelentősebb jövedelemhez jutni. A kincstári vagy kamarai birtokokat így mindenképpen az állam által előnyben részesített kategóriába kell sorolnunk, hasonlóképpen a lakosság erkölcsi, ideológiai és néha politikai tájékoztatásában, irányításában fontos szerepet betöltő egyház birtokait is. Az egyháznak, amely birtokosként a nemességgel egyenlő, sőt bizonyos vonatkozásokban annál erősebb jogokat élvezett (mivel nem fenyegetett a család kihalása, az egyházi birtoklás megszakíthatatlansága szilárdabbnak látszott a magánföldesúri birtokok folyamatosságánál), a 18. században hazánkban mégis többszöri töréssel kellett szembesülnie. Előbb – a török kiűzése után – az állami adományokból újjá kellett szerveznie birtokait, alkalmazkodva az állami beavatkozás igényeihez (ez a megyében a szepesi püspökség megalapításához kapcsolódó átalakítást jelentette), a század vége felé viszont éppen birtokai jelentős részéről kellett lemondania a szerzetesrendek – előbb a jezsuiták, majd a II. József által betiltottak – feloszlata következtében. A századvég birtokosainak skálája azonban nem ért véget a nemesi, kamarai és egyházi birtokok hármasságával. A törvények megengedték, hogy birtokot szerezzenek a szabad királyi városok polgárai, a pataki kollégium tanárai, sőt, zálog vagy bérlet útján bizonyos birtokok jövedelméhez hozzájuthattak olyan idegenek (lengyelek), zsidók, görögök, de akár jobbágyok is, akiknek tulajdonszerzését a rendi-feudális jogrendszer egyébként nem szándékozott lehetővé tenni.

KAMARAI BIRTOKOK

Zemplén megye 18. századvégi kamarai birtokai több igazgatási központ (Sárospatak, Tokaj, Ungvár, Diósgyőr, Regéc) között oszlottak meg. Mivel nem uradalomtörténetet írok, az igazgatás (és a hovatartozás) kérdésével nem kívánok foglalkozni. A kamarai birtokok kérdése egyébként is csak periférikusan érintheti a megye társadalmát. A következőkben – inkább csak röviden – mindössze annyit szeretnék bemutatni, hogy milyen települések, vagy településrészek tartoztak a kamarai birtokokhoz, milyen jövedelmet biztosítottak ezek az államnak, s milyen helyet foglalt el ez a jövedelem a nemesi birtokok jövedelmei között.

Arról az elhatározásomról, hogy Zemplén megye társadalmának vizsgálatakor érdemben nem térek ki a fő forrásaim keletkezése (1774–1800) között eltelt negyedszázadban végbement birtokos változásokra, a kamarai birtokok esetében – legalábbis részben – le kellett mondanom. A megyében a birtokosokra utaló három forrás több mint félszáz településen említ kamarai birtokot. Az úrbéri tabellákban 7, a kataszteri felmérésben 31 települést találunk, míg számuk az 1800-i jövedelemösszeírásban visszaesett 20-ra. A kamarai birtokok ilyen ingadozását nem hagyhattam figyelmen kívül. A részletek persze bonyolultabbnak bizonyultak a faluszámok mechanikus változásánál. Így például az úrbéri tabellákban és a kataszteri felmérésben megnevezett települések közül mindössze egyikük neve (Tarcál) fordul elő mindkét forrásban. Szadán és Nagy Kemencén, ahol a kamarának az úrbérrendezéskor még volt birtoka, a későbbi összeírások egyike sem talált ilyent. Más települések viszont ezzel ellentétes, vagy még ennél is bonyolultabb utat járhattak be. A kataszteri felmérés egyetlen településen (Bólyon) jelzett úgy kamarai majorságot, hogy a másik két forrás annak sem előzményét, sem későbbi meglétét nem erősíti meg. A kataszteri felmérésben 31-re nőtt kamarai birtokot magukba foglaló helységek között viszont 24 olyan települést találunk, amelyben 1774-ben még nem írtak össze a kamara birtokában található javakat.

Ezt a számottevő növekedést két összetevőre vezethetjük vissza. Előbb a kihalt Trautson család birtoka, majd az elkobzott kolostori birtokok kerültek kamarai kezelésbe. Leopold Donath Trautson herceg a Rákóczi szabadságharc bukása után a fejedelemtől elkobzott birtokegyüttes 28 településből álló részéhez ugyan pénzért, de tényleges értékének töredékéért, mintegy kegyadományként jutott.³³⁶ A birtokot a család tovább növelte. A Fekete Erdő (Schwarzwald) vidékéről bevándorló német (sváb) telepesek hozták létre Károlyfalvát, Rátkát és Trautzonfalvát. Az úrbérrendezéskor a birtok ura Johann Wilhelm Trautson herceg volt. A családnak azonban 1776-ban magva szakadt, a hatalmas birtoktest visszaszállt az államra. A 110. sz. táblázatban az úrbérrendezés-korabeli állapotot mutatom be, a kamarai birtokok mellett feltüntetve Johann Wilhelm Trautson herceg birtokait, továbbá a később el-

---

³³⁶ A herceg 150 ezer rénes forintot fizetett a kb. 200 ezer Rft-ot érő sárospataki–regéci uradalomért. – Orosz István, 2009. 129.

kobzott kolostori birtokok adatait is, amelyek mindkét akkori birtokos kezén jóval meghaladták a kamarai birtokok eredeti nagyságát.

110. sz. táblázat.

Kamarai-, Trautson- és szerzetesrendi birtokok az úrbéri tabellák szerint

Kategória	Megyei összes	Kamarai birtokok	Összes %-a	Trautson birtokok	Összes %-a	Kolostori birtokok	Összes %-a
Telekszám	6 177 3/8	78 1/8	1,26	179	2,90	320	5,18
Szántó / m. hold	136 159 1/2	1601 1/2	1,18	3890 5/8	2,86	6825 3/8	5,01
Rét / kaszás	46 137 1/4	678	1,47	1686 1/2	3,66	2892 1/8	6,26
Colonus	12 745	183	1,44	455	3,57	613	4,81
Inquilinus	4 178	460	11,01	606	14,50	350	8,37
Subinquilinus	901	29	3,22	94	10,43	84	9,32
Kiegészítés / m. hold	5 311	18 3/4	0,35	315	5,93	384	7,23

A táblázat a kamarai birtokok megyei összehasonlításban szinte elhanyagolható mértékéről tanúskodik. A megyei összesből való, nagyjából 1–2 százalék közötti részesedés mindössze két rovatban, a zsellérékében emelkedik meg, de ez a többlet csak az inquilinusok esetében tűnik számottevőnek. A házzal is rendelkező zsellérek számát két mezőváros ebbe a csoportba tartozó népessége emeli meg: Tokajban 215, Tarcalon 199 zsellért írtak össze (a házatlan zsellérek száma a két településen 2 illetve 23 volt). A többi ekkor összeírt település – Józseffalva, Nagy Kemence, Orosz Bisztra (Szinnai kerület), Szada, Zsadány – arányai nagyjából megfeleltek a kamarai birtokok alapján tapasztalható átlagnak. Trautson herceg birtoka minden kategóriában legalább kétszerese, egyben (házatlan zsellér) több mint háromszoros volt a kamarai birtokoknak. A volt Rákóczi birtokokon létrejött Trautson uradalom javarésze a megye déli, szőlőművelő területeit foglalta magába, úrbéresi szerkezete alkalmazkodott a viszonylag kevesebb jobbágytelket és paraszti szántót magába foglaló, de annál több zsellér és házatlan zsellér munkaerejét megkívánó követelményhez. A Trautson család kihalt és birtokainak megszerzése mindenképpen komoly többletbevételhez juttatta a kamarát. A kamarai birtokoknak (a zsellér kategóriát kivéve) akár négyszeresét kitevő szerzetesi birtokok jövedelme pedig majd a II. József által 1782-ben felállított Vallásalapnak a bevételeit szolgálta, ugyancsak nem elhanyagolható mértékben.

A II. József korabeli kataszteri felmérés adatai erre persze meglehetősen kevés közvetlen bizonyossággal szolgálhatnak. Az összevetést voltaképpen egyetlen adata tudja szolgálni, a birtokosok sajátkezelésű szántóinak nagysága. Az időközben elhunyt Trautson herceg birtoka természetesen nem szerepel a felmérésben, s kimaradtak a szerzetesrendek javai is. Birtokaik a kamarát gyarapították. A kamarai majorsággént bekerült 5486 kataszteri hold 400 □-öl a birtokosok (nemcsak a magán-

személyeket, hanem az intézményeket, testületeket is beleértve) 94 121 hold 1360 □-öl sajátkezelésű földjének 5,82%-át tette ki. Ez a mérték ugyan meghaladja az úrbérrendezéskor tapasztalt arányt, de a kamarai birtokok – a leghatalmasabb birtokokosok javaival összevetve – még így sem foglaltak el kiemelkedő nagyságot. II. József uralkodásának végén a megyében található kamarai majorság nagysága még mindig nem érte el a legnagyobb birtokos, Aspremont gróf sajátkezelésű földjének a nagyságát (5531 hold, 1315 □-öl). Ha pedig levonjuk belőle a szerzetesrendek felosztásakor kamarai kezelésbe került 3388 kat. hold 112 □-öl szántót, a maradék 2098 kat. hold 288 □-öl már csak a földesúri birtok 2,22%-át tenné ki, amit a megyében – Aspremont grófon kívül – négy további birtokos is megelőzött. Ha pedig az úrbérrendezéskor Trautson herceg birtokában lévő falvaknak a kataszteri felméréskor feltüntetett szántóit is különválogatjuk, még alacsonyabb arányt kapunk. Ez öt faluban 874 hold 1216 □-öl szántót (0,93%) tenne ki. Maradna 1223 hold 672 □-öl, azaz az összes majorság 1,3%-a, ami megfelel az eredeti kamarai birtokok részesedésének az úrbéres javakból. Persze a kataszteri felmérés földesúri rovatai nem terjedtek ki minden egyes településre. A növekedés ellenére – esetünkben is – kimaradt hat – a tabellákban szereplő – település. Pedig Ardó, Csernahó, Károlyfalva, Nagy- és Kispatak, Petrahó valamint Trautzonfalva már ekkor is a kamara birtokában volt, csak területükön nem szakítottak ki majorsági szántót. Hasonló helyzetet feltételezhetünk az 1774-ben szereplő, de 1789-ben kimaradt Józseffalva, Orosz Bisztra, Tokaj és Zsadány településekről, amelyek 1800-ban újra bekerültek a kamara összeírt települései közé. A folyamatosságot a három összeírásban egyébként egyedül Tarcál képviselte.

Az 1800-i összeírásba való bekerüléshez már nem volt szükség majorsági szántóra. Kamarai jövedelmet mégis mindössze 20 településen írtak össze. Trautson herceg birtokai – 12 olyan település, amelyek az addigi kamarai felmérésekben nem szerepeltek –, továbbá – Szada, Boly és Nagy Kemence kivételével – valamennyi, a megelőző két összeírásban szereplő helység megmaradt a kamara birtokában. A felmérés 13 települést (Ardó, Csernahó, Hosszúláz, Józseffalva, Károlyfalva, Kis Toronya, Petrahó, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szürnyeg, Trautzonfalva, Vámosújfalva, Zsadány) a Pataki, hármat (Mád, Tarcál, Tokaj) a Tokaji, kettőt (Rátka, Tállya) a regéci, egyet-egyet (Alsó Dobsza, Orosz Bisztra) a diósgyőri és az ungvári kamarai igazgatás irányítása alatt tüntetett fel. Az elkobzott szerzetesi birtokok viszont átkerültek a Vallásalap (*Fundus Religionis*) kezelésébe. Mivel az összeírásba minden jövedelemnek be kellett kerülnie, a számadatok ezúttal híven tükrözhatték, és tükrözték is a kamarai birtokok helyzetét, gyarapodásukat az úrbérrendezés korabeli állapothoz képest, továbbá a megye birtokai között elfoglalt, a korábnál jelentősebb szerepüket. Arányait a 111. sz. táblázatban mutatom be.

111. sz. táblázat.

A kamarai birtokok jövedelme az 1800-i összeírás szerint³³⁷

Jövedelemfajta	Megyei jövedelem / sessio	Saját jövedelem %-a	Kamarai birtokok jövedelme / sessio	Összes jövedelem %-a	Saját jövedelem %-a
Jobbágyoktól	8 941 1/4		296 3/4	3,32	
Zsellérektől	1 309		111	8,48	
Házatlan zsellérektől	59 1/2		1	1,75	
Zsellérek birtokáról	198 3/8		15 7/8	8,00	
Telken felüli földből	932		37 1/4	4,00	
Úrbéresektől	11 440	44,72	462	4,04	22,40
Majorságból	3 986 5/8	15,58	23 1/4	0,58	1,13
Korcsmáltatásból	4 698 7/8		906	19,28	
Mészárszékből	159 7/8		66 1/8	41,36	
Vámból	107 1/8		0	0,00	
Révből	61 5/8		0	0,00	
Halászatból	39 1/2		2 5/8	6,65	
Erdőből	409 5/8		28 3/4	7,02	
Malomból	1 022 1/2		11 3/4	1,15	
Vásárból	145 1/8		0	0,00	
Haszonvételekből	6 644 1/4	25,97	1015 1/4	15,28	49,23
Szabad szőlőből	1 826 5/8		87 1/8	4,77	
Dézmás szőlőből	842 3/8		0	0,00	
Hegyjogból	1 098 3/8		474 5/8	43,21	
Szőlőből	3 767 3/8	14,73	561 3/4	14,91	27,24
Összesen	25 576 1/2	100,00	2062 1/6	8,06	100,00

A táblázat jól mutatja, hogy a kamarai birtokok súlya a megyében a Trautson birtokok megszerzésével mégiscsak megnőtt. Részesedésük az egyes jövedelmi kategóriákban természetesen nem lehetett egyforma. Ha csak a fő csoportokat nézzük, jövedelmeiknek gyakorlatilag fele a kisebb királyi haszonvételekből származott (a megyei jövedelmeknek csak negyede), több mint negyede szőlőből, míg közel negyede az úrbéresektől, utóbbi azonban így is elmaradt a megyei átlag mögött. Elhanyagolhatónak mutatkozott viszont a sajátkezelésű birtokból, az allódiúmról származó jövedelem. Ha a kamarai jövedelmeket a megyei jövedelmek összességéhez hasonlítjuk, a haszonvételeken belül arányait tekintve a mézárszék tartásának jövedelme, összegét tekintve azonban a korcsmáltatás jövedelme foglalta el az első helyet. Utóbbi nagyságát egyetlen más jövedelemfajta sem tudta megkö-

³³⁷ A táblázatban feltüntetett adatok saját számításaim eredményei. Ha az 1800-i *Liber obtingentialis* kamarai birtokokra vonatkozó adatait összeadjuk, 2219 5/8 sessiot kapunk. Ennek megoszlása a kamarai uradalmak között a következő: Sárospatak 1083 2/8 sessio, Regéc 599, Tokaj 526 6/8, Ungvár 9 4/8, Diósgyőr 1 1/8.

zelíteni sem. A megyei részesedésnél jelentősebb helyet foglaltak el a jövedelmek között a szőlőből származó bevételek, amelyekre a korábbi összeírásokban – jelleükénél fogva – nem találhattunk még utalást sem. A szőlőjövedelmek összetétele egyébként meglehetősen sajátosnak tűnik, hiszen közöttük a hegyjog alapján élvezett jövedelmek domináltak (23,01% a megyei 4,29%-al szemben). Dézsmás szőlői viszont a kamarának nem voltak (megyei arány 3,29%).

Bár közvetlenül nem tudhatjuk meg, hogy mivel járultak a kamarai szőlőjövedelmekhez a korábbi Trautson (még korábban Rákóczi) birtokok, közvetve – a majorsági földeknél alkalmazott módszerhez hasonlóan – erre is tudunk következtetni. Az 1774-ben még Trautson herceg birtokában volt 1800-i kamarai birtokok kiválogatásával (ami ez esetben 10 települést érint) 1182 sessio jövedelmet tudunk elkülöníteni. Ennek megoszlását, és a megyebeli kamarai birtokokkal való összehasonlítását a 112. sz. táblázatban mutatom be.

112. sz. táblázat.

Az egykori Trautson birtokok részesedése a kamarai jövedelmekből az 1800-i összeírás szerint

Jövedelemfajta	Kamarai birtokok jövedelme / sessio	Volt Trautson birtokok jövedelme / sessio	Kamarai jövedelem %-a	Saját jövedelem %-a
Jobbágyoktól	296 3/4	233 3/4	78,77	
Zsellérektől	111	79 3/4	71,85	
Házatlan zsellérektől	1	1	100,00	
Zsellérek birtokáról	15 7/8	7 3/4	48,82	
Telken felüli földből	37 1/4	31 7/8	85,57	
Úrbéresektől	462	354 1/6	76,67	29,98
Majorságból	23 1/4	2	8,60	0,17
Korcsmáltatásból	906	475 7/8	52,52	
Mészárszékből	66 1/8	0	0,00	
Vámból	0	0	0,00	
Révből	0	0	0,00	
Halászatból	2 5/8	1/2	19,05	
Erdőből	28 3/4	27 1/4	94,78	
Malomból	11 3/4	11 5/8	98,94	
Vásárból	0	0	0,00	
Haszonvételekből	1015 1/4	515 1/4	50,75	43,59
Szabad szőlőből	87 1/8	12	13,77	
Dézsmás szőlőből	0	0	0,00	
Hegyjogból	474 5/8	298 1/2	62,89	
Szőlőből	561 3/4	310 1/2	55,27	26,26
Összesen	2062 1/6	1182	57,31	100,00

A táblázat igazolhatja és kiegészítheti az úrbéri tabellák adatainak összehasonlításakor levont következtetésünket, miszerint a Trautson birtokok nemcsak nagyságukkal, hanem jövedelmeikkel is meghaladták a kamara eredeti birtokait. Összes jövedelmük 1800-ban a kamarai jövedelmek több mint felét adta, megfelelve a szőlőből és a haszonvételekből származó jövedelmek hasonló (vagy legalábbis közelítő) arányának. A szőlőjövedelmeken belül részesedésük különösen a hegyjog alapján bírt jövedelmekből mutatkozott kiemelkedőnek. Meghaladta a kamarai átlagot az úrbéresektől nyert jövedelem nagysága, és ezen túl a 90%-ot is két haszonvétel, az erdő és a malomtartás jövedelme. Érdekes vonás ugyanakkor, hogy az egykori Trautson birtokokon nem akartak élni a mézárszék jövedelmével. A sajátkezelésű földekből nyert jövedelmek rendkívül alacsony aránya a kamarai jövedelmek alacsony mutatójának felelt meg.

1807-ben a volt Rákóczi birtokokat Bretzenheim herceg vásárolta meg. Új tulajdonosa a birtokegyüttest (a sárospataki-regéci kettős uradalmat) meglehetősen elhanyagolt állapotban találta.³³⁸ Az új földesúr azzal igyekezett segíteni a gazdaságon, hogy maga is ide – Sárospatakra – költözött. Jelenléte a pataki vár gyarapodását, új építkezéseket eredményezett. A korábbi Trautson birtokok magánkézbe kerülésével viszont Zemplén megyében visszaállt a kamara szerény részesedése a megyebeli birtoklásban, az állam pedig, ha nem is kiemelkedő, de azért figyelemreméltó jövedelemtől esett el.

EGYHÁZI NAGYBIRTOKOK

A kamarai birtokok kétszeri módosulásának tudomásulvételével és bemutatásával ellentétben az egyházi nagybirtokok ismertetése során igyekszem többször kinyilvánított – a birtokos változások figyelmen kívül hagyására irányuló – szándékomat betartani. Ellene szólt volna, hogy II. József rendelete, amely a kolostorok jelentős részének bezárásához vezetett, jelentős birtokoktól fosztotta meg az egyházat, s ezek – hiába vontta vissza rendeleteit az uralkodó halálos ágyán – a vizsgált korszak végéig nem is kerültek vissza korábbi birtokosaikhoz. Ha viszont ezt a változást vizsgálataimban figyelembe vettem volna, olyan módosulásokra kellett volna ügyelnem, amelyek meglehetősen össze tudták volna zavarni a birtokokra vonatkozó adatokat, távlatilag viszont mégsem érvényesültek. A szerzetesrendek, ha meglehetősen késéssel is, 1802-től kezdve, végül visszakapták birtokaikat. Éppen ezért – az egyszerűség érdekében – a Mária Terézia uralkodása alatt egyházi kézben lévő birtokokat fogadtam el a klérus birtokaként, és így kezeltem őket kimutatásaimban is. Ezzel nagyjából az úrbérrendezés korára tudtam vetíteni, és összehasonlításra alkalmassá tudtam tenni olyan források adatait, amelyek egy-két évtizeddel később, magukban állva, csak korlátozott, elszigetelt következtetésekre lettek volna alkalmasak. Eljárásomat egyébként megkönnyíti, hogy a szerzetesrendi birtokok ma-

³³⁸ Oláh József, 1964. 189–223.

gánkézre adására sem II. József, sem utódai nem gondoltak. Azokat a kataszteri összeírásban a kamara birtokai közé sorolták, utóbb pedig a Vallásalap vagy a Tanulmányi Alap kezelésébe kerültek.

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezéskor az említett változások még nem érvényesültek. Így nem nehéz megállapítani, hogy milyen birtokokkal rendelkeztek 1774-ben az egyházak. Intézményes (szerzetesrendi vagy főpapi) birtokosaik persze nem feltétlenül voltak megyebeliek. Egyházi szempontból ugyanis Zemplén nem tartozott az ország kiemelkedő jelentőségű régiói közé. Püspöki székhelye a területén egyik vallásnak sem volt, az itt található szerzetesrendi házak közül talán csak a római katolikus premontreiek Szent Keresztről elnevezett leleszi, valamint a görög katolikus baziliták krasznibrodi rendháza számított ismertebbek. Összefüggő nagy egyházi birtok a megyében nem alakult ki. A különféle birtokosok között megoszló egyházi birtokok ennek megfelelően meglehetősen széttagoltan helyezkedtek el. A megye 18. századvégi egyházi birtokait két csoportra oszthatjuk. Nagybirtokkal gyakorlatilag csak a római katolikus egyház intézményei rendelkeztek. (Elméletileg ide sorolhatjuk a görög katolikusok szerény birtokait is.) Volt birtoka Északkelet-Magyarország két püspökségének (egri, szepesi) ill. a mellettük működő káptalanoknak, továbbá több – rendszerint a megye területén található – szerzetes rendháznak (a leleszi premontrei konventen kívül az újhelyi, tóketerebesi és varannói pálos atyáknak, az újhelyi piaristáknak, az imregi minoritáknak, a megyén kívüliek közül a jászói prépostságnak és a sajlóádi pálosoknak). Az úrbérrendezés idején még a jezsuiták birtokában is összeírtak két falut. Jeszenő (Homonnai kerület) a sárospataki rendház, Bodrogkisfalud a szatmári rendház birtokaként szerepelt, mindkettő teljes egészében, a bennük lakó jobbágyokkal és telki állományukkal egyetemben. Az 1800-i összeírás két görög katolikus bazilita kolostor (munkácsi és krasznibrodi) szőlőből származó szerény jövedelmeit is feltüntette (5 4/8 telek nagyságban). Az egyházi birtokok és jövedelmek másik csoportját a falusi plébánosok, lelkészek nevéen találjuk. Nagyságuk természetesen messze elmaradt a nagybirtokokétól, körük azonban szélesebb, hiszen ezúttal református és evangélikus lelkészek valamint egyházközségek, továbbá görög katolikus papok is részesültek belőlük.

Az egyházi nagybirtokok vizsgálatakor persze – legalább utalás szintjén – mégsem feledkezhetünk meg a 18. század utolsó harmadában-egyedében bekövetkezett változásokról. A jezsuiták – miután a pápa 1773-ban feloszlatta rendjüket – természetesen még Mária Terézia uralkodása idején elveszítették birtokaikat. Az úrbérrendezéskor még nekik tulajdonított két falujuk közül Kisfalud a kamara tulajdonába került, míg Jeszenő magánkezelésbe. Utóbbi falut a kataszteri felmérésben Vandernáth gróf, 1800-ban Bernáth gróf nevéen írták össze. Miután II. József rendelete további szerzetesrendeket is feloszlatozott, birtokaik a kataszteri felmérésben általában a kamara rovataiba kerültek. Az 1800-i jövedelem-összeírás idején valamiféle tudathasadást tapasztalhatunk. Birtokosként általában továbbra is a Vallás- vagy a Tanulmányi Alapot tüntették fel, de hozzáfűzték a korábbi szerzetes-

rendi birtokos nevét is. Számításaimban mind az elkobzott jezsuita falvakat, mind a II. József korában felosztott szerzetesrendi birtokokat az egyházi birtokok közé soroltam. (Amikor utóbbiakat bevontam a kamarai birtokok ismertetésébe, igyekeztem odatartozásuk ideiglenességét hangsúlyozni.) A II. József korabeli birtokelkobzás természetesen nem érintette a püspökségek és káptalanok birtokait,³³⁹ továbbá az egyes egyházak helyi képviselőinek használatában lévő földeket.

Az egyházi nagybirtokok kiterjedése és a belőlük származó jövedelem a megyében még az átmenetileg elveszített szerzetesrendi birtokok beszámításával is meglehetősen szerénynek mutatkozik. Áttekintésüket a 113. sz. táblázatban mutatom be.

113. sz. táblázat.

Az egyházi nagybirtokok részesedése a megyei birtokokból és jövedelmekből³⁴⁰

		Megyei összes	Egyházi birtok	Összes birtok %-a
1	Jobbágytelkek száma	6 177 3/8	359 6/8	5,82
2	Paraszti szántó / magyar hold	140 931 7/8	856 3/8	5,72
3	Rét / kaszás (falcastrum)	46 137 1/4	3 262 5/8	7,07
4	Telkes jobbágyok száma	12 745	726	5,70
5	Zsellérek száma	4 178	414	9,91
6	Házatlan zsellérek	901	94	10,43
7	Majorságok nagysága / kat. hold	94 121/1360	3 672/752	3,90
8	Összes jövedelem / sessio	25 576 1/2	1 614 2/8	6,31

A táblázat adatai szerint az egyházi nagybirtokosok a legtöbb kategóriában a megye úrbéres javainak valamivel több mint egyhuszadával rendelkeztek (a két zsellér-kategóriában ennek nagyjából duplájával, kb. egytizedével). Ugyanakkor sajátkezelésű földjeik és jövedelmeik aránya ellentétes képet mutat. Míg majorságaik aránya nem éri el az úrbéreseknél tapasztalt átlagot, addig jövedelmeké némiképp meghaladja azt. Az 1800-i jövedelemösszeírásból az is kiderülhet, hogy milyen forrásokból származtak ezek a jövedelmek.

³³⁹ Néhányszor ilyenkor is – a pillanatnyi helyzetnek nem feltétlenül megfelelő – döntésre kényszerülhettem. Mint korábban utaltam rá, az egri püspökség birtokaihoz számítottam Zábráczy József címzetes püspök taktaszadai birtokát. Magyarázatát ld. a 237. lábjegyzetben.

³⁴⁰ Az első 6 sor számai az úrbérrendezés tabelláinak adatait tartalmazzák, a majorságok nagysága a II. József korabeli kataszteri felmérésből, a jövedelemadatok az 1800-i összeírásból származnak. – A 2. sorban a paraszti szántót a rét fogyatkozása miatt biztosított kiegészítéssel együtt adtam meg. A 7. sorban megyei összességként a nem-paraszti kézen található (nemesi, kamarai, egyházi) majorságok együttes nagysága szerepel. A II. József korabeli kataszteri összeírás Zemplén megyében 322 451 kat. hold szántót tüntetett fel, ebből a 94 121 hold nem-paraszti föld 29,2%-ot tett ki.

114. sz. táblázat.
Az egyházi nagybirtokok jövedelmei Zemplén megyében
az 1800-i összeírás szerint

Jövedelemfajta	Megyei jövedelem / sessio	Saját jövedelem %-a	Egyházi nagy- birtok jövedel- me / sessio	Összes jövedelem %-a	Saját jövedelem %-a
Jobbágyoktól	8 941 1/4	34,96	529 6/8	5,92	32,82
Zsellérektől	1 047 1/8	4,09	90 6/8	8,67	5,62
Házatlan zsellérektől	59 1/2	0,23	4 7/8	8,19	0,30
Zsellérek birtokáról	198 3/8	0,78	6	3,02	0,37
Telken felüli földből	932	3,64	122 1/8	13,10	7,57
Úrbéresektől	11 440	43,71	753 1/2	6,74	46,68
Majorságból	3 986 5/8	15,59	149 5/8	3,75	9,27
Korcsmáltatásból	4 698 7/8	18,37	287 7/8	6,13	17,83
Mészárszékből	159 7/8	0,63	12 1/8	7,58	0,75
Vámból	107 1/8	0,42	33	30,81	2,04
Révből	61 5/8	0,24	2 2/8	3,65	0,14
Halászatból	39 1/2	0,15	7 4/8	18,99	0,46
Erdőből	409 5/8	1,60	53 7/8	13,15	3,34
Malomból	1 022 1/2	4,00	48 2/8	4,72	2,99
Vásárból	145 1/8	0,57	2/8	0,17	0,02
Haszonvételekből	6 644 1/4	25,98	445 1/8	6,70	27,57
Szabad szőlőből	1 826 5/8	7,14	58 5/8	3,21	3,63
Dézmás szőlőből	842 3/8	3,29	142 5/8	16,93	8,84
Hegyjogból	1 098 3/8	4,29	64 6/8	5,90	4,01
Szőlőből	3 767 3/8	14,73	266	7,06	16,48
Összesen	25 576 1/2	100,00	1614 2/8	6,31	100,00

A 114. sz. táblázatba foglaltak szerint az egyházi birtokosok földesúri jövedelmei mindössze néhány kategóriában tértek el a többi birtokos jövedelemforrásaitól. A legjelentősebb bevétel a telkes jobbágyok szolgáltatásaiból, a (nyilván haszonbér-
lőekkel üzemeltetett) korcsma tartásból és a szőlőművelésből származott, általában a megyei átlagnak megfelelő arányban. Jelentősen meghaladta viszont ezt az átlagot a zsellérektől, továbbá a *remanenciális* (telken felüli) földekről származó jövedelem. Az előbbit kapcsolatba hozhatjuk a zsellérek 1774-ben kimutatott magas arányával. Utóbbinak jelentős része viszont egyetlen faluban, a leleszi konvent birtokában lévő Semjén községben képződött. Aránylag magasnak mutatkoztak a kisebb királyi haszonvételek közül a vámból, a halászatból és az erdőből származó jövedelmek. Elmaradtak viszont az allódiumból, valamint a külön kategóriaként kezelt zsellér-birtokokról származó jövedelmek. Bár a szőlőből nyert jövedelmek összességükben megfeleltek a megyei átlagnak, összetételük a megyei átlagétól némiképp eltérően alakult: mérsékeltebb a szabad szőlőből származó jövedelem, magasabb a hegyjogból származó bevétel, s kiemelkedően magas a dézmás szőlő jö-

vedelme.³⁴¹ Igaz, ennek zömét megint csak egyetlen településen, Olaszliszkán jegyezték fel, ahol a szepesi püspök és a szepesi káptalan osztottak rajta 60-60 teleknyi értékben. Tudjuk, hogy Olaszliszkának a 17. században súlyos konfliktusai voltak földesuraival (a szepesi préposttal és káptalannal), ami a 18. század közepén kiújult,³⁴² s ami feltételezhetően kapcsolatba hozható azzal, hogy a 18. század közepén a kamarai birtokokon is erős támadás indult a paraszti szolgáltatások megnövelésére.³⁴³ Az olaszliszkai szőlőkön – dézsmás jellegük miatt – bizonyára az azt művelő jobbágyokra is súlyosabb terhek hárultak.

A néhány legtehetősebb egyházi nagybirtokos megérdemli, hogy birtok- és jövedelemállományuk megoszlását külön táblázatban mutassam be. Mivel az arányok a jövedelmi kategóriák többségében hasonlóan alakultak, a táblázat rovataiba csak néhány – a legfontosabbnak mutakozó – jövedelmi kategóriát vettem be.

115. sz. táblázat.

Az egyházi nagybirtokok birtok- és jövedelemállományának megoszlása

Birtokos neve	Telek-szám 1774-ben	Saját %-a	Jobbágy 1774-ben	Saját %-a	Majorság 1790-ben k.h./ □-öl)	Saját %-a	Jövedelem 1800-ban / sessio	Saját %-a
Jezsuiták	30	8,34	67	9,23	145/1563	3,95	187 4/8	11,62
Leleszi premontrei konvent	144	40,03	284	39,12	944/1120	25,74	409	25,34
Újhelyi pálos konvent	40 3/8	11,22	74	10,19	626/216	17,07	228 5/8	14,16
Terebesi pálos konvent	63	17,51	106	14,60	299/239	8,15	190 4/8	11,80
Varannói pálos konvent	23 7/8	6,64	49	6,75	238/1509	6,49	77 1/8	4,78
Sajóládi pálos konvent	18	5,00	32	4,41	928/484	25,30	121	7,50
Imregi minoriták	0	0,00	0	0,00	10/275	0,27	1 2/8	0,08
Egri püspökség és káptalan	23	6,39	36	4,96	344/241	9,38	85 4/8	5,30
Szepesi püspökség és káptalan	17 4/8	4,86	78	10,74	117/752	3,19	265 2/8	16,43
További egyházi nagybirtokosok	0	0,00	0	0,00	17/80	0,46	48 4/8	3,00
Egyházi nagybirtokosok	359 6/8	100,00	726	100,00	3672	100,00	1 614 1/4	100,00

³⁴¹ A különféle szőlőbirtokok sajátosságainak ismertetését ld. a VII. fejezetben. A dézsmás szőlő után (annak jobbágyi eredetéből kifolyólag) a birtokosnak kellett a dézsmát lerónia.

³⁴² Péter Katalin, 1961. 427–441.

³⁴³ Orosz István, 1995. 126–147.

A táblázat mind a négy szempont szerint (Zemplén megyei birtokait tekintve) egyértelműen a leleszi konventet mutatja a legtehetősebb egyházi birtokosnak. De míg a rend az egyházi úrbéres javaknak nagyjából 40%-ával rendelkezett, addig a majorságoknak és a jövedelmeknek már csak egynegyedével. Velük ellentétben az újhelyi pálosok mutatói éppen az utóbbi két rovatban lettek magasabbak. Mint korábban utaltam rá, a szepesi püspökséget csak 1776-ban állították fel. A káptalan olaszliszka birtokát azonban már az úrbérrendezés előtt megosztották, s birtokosként a püspökséget is feltüntették. A név szerint nem említett egyházi birtokosok közül egyedül a krasznibrodi bazilitának volt majorságuk, s jelentős hányaddal rendelkeztek az 1800-i jövedelmekből is.³⁴⁴

Az egyes rovatokban mutatkozó eltéréseket persze táji-regionális különbségek is okozhatták. Területileg a szóban forgó egyházi birtokok kisebb részben a megye déli, többségükben annak középső részén helyezkedtek el. A kolostori birtokok általában a megye középső kerületeiben voltak. A leleszi konvent például a Királyhelmecei, a Zétényi és az Újhelyi kerületben – összesen 11 településen és 1 puszán –, az újhelyi konvent a Pataki, a Tőke Terebesi és az Újhelyi kerületben – 8 településen és 1 puszán – rendelkezett birtokokkal. A két püspökség birtokainak javarésze a Hegyaljára esett. Az egri egyházmegyének a délen található három hegyaljai és két, a Szerencsi kerület alföldi részén fekvő birtokán túl mindössze a Királyhelmecei járásban fekvő Szent Márián volt birtoka. A szepesi püspökség és káptalan a megyében kizárólag Olaszliszkát bírta, amelynek együttesen voltak földesurai. Szerény hegyaljai jövedelem néhány szerzetes rendház rovataiban is szerepelt (jászói prépostság, újhelyi piaristák), a megyében található rendházak többségének viszont egyáltalán nem volt birtoka a szőlőjéről nevezetes térségben (leleszi prépostság és konvent, terebesi és varannói pálosok). A megye északi, erősen hegyes harmadában is egyedül a krasznibrodi baziliták majorságát találjuk (Felső Csebinye – Papini kerület).

A táblázatok adatai igazolhatták, hogy Zemplén megyében az egyházi birtokok sem játszottak jelentősebb szerepet. Az 1774-ben az egyházi birtokosok közül a legtöbb jobbágytelekkel és jobbággal rendelkező leleszi konvent 144 telke, 3067 3/4 magyar hold szántója valamint 284 jobbágya a mintegy ötfélszáz birtokost felsoroló képzeletbeli megyei rangsorban csak a 8. helyre volt elegendő.³⁴⁵ A többi egyházi birtokos közül a terebesi pálos konvent (63 telek, 1431 hold szántó, 106 jobbágy) a 22., az újhelyi pálos konvent (40 3/8 telek, 822 2/8 hold, 74 jobbágy) a 36. helyre kerülne. Ha a megyében birtokos két püspökség birtokait és a mellettük működő káptalanok adatait az egyházmegyék szerint összeadjuk, az egri egyház-

³⁴⁴ Az egyházi birtokok erős tagolódása miatt nem tértem ki mindegyikükre. Így figyelmen kívül hagytam a máriapócsi baziliták 2 sessionyi tokaji, vagy a kassai karmeliták 1/2 sessionyi kisludai jövedelmét.

³⁴⁵ Az úrbérrendezéskor kiállított tabellák többi adata (rét nagysága, zsellérek, házatlan zsellérek száma) a sorrenden nem változtatott volna, ezért nem vettem figyelembe őket.

megye (23 telek, 502 hold, 36 jobbágy) még így is csak az 56., a szepesi (17 4/8 telek, 350 hold, 78 jobbágy) a 73. lenne a birtokosok rangsorában.

Még ennél is kedvezőtlenebb helyet foglalnak el az egyházi birtokok a II. József korabeli kataszteri összeírás nyomán készíthető rangsorban. A leleszi prépostság – a kolostorok felosztása révén elvesztett földeket is birtokaihoz számítva – ezer holdat megközelítő 944 kat. hold 1120 négyszögölnyi sajátkezelésű birtokával a korábbinál lentebb, a 14. helyre kerül. A sajlóádi pálosoknak a lelesziekét megközelítő majorságukkal (928 kat. hold) is csak a 17. hely jut. A két egyházmegye ebben a rangsorban ugyancsak hátrébb kerül. (Ha a kamarai birtokok állományából az elkobzott egyházi birtokokat levonjuk, a maradé 2098 kat. hold a 7. helyre juttatná őket, jóval a leleszi prépostság elé.) Az 1800-i jövedelemösszeírásban Lelesz visszakapaszkodhatott a 8. helyre, a szepesi egyházmegyét jelentő püspökség és káptalan jövedelmeit összeadva is csak a 17. helyet tudta volna biztosítani.

A kamarai birtokokhoz hasonlóan tehát az egyházi nagybirtokok sem foglaltak el különleges helyet Zemplén birtokainak sorában. Sem kiterjedésükben, sem megoszlásukban, sem a belőlük származó jövedelmekben nem találhatunk szokatlan, a kutatás számára váratlanul mutató vonásokat. A két egyházmegye és a kolostorok birtokainak, valamint jövedelmeinek nagysága – ha nem is kiemelkedő mutatókkal –, jól illeszkedik a nagyobb birtokosok sorába, jövedelemszerkezetük sem tér el attól lényegesen. De ahogyan az államnak sem kellett beérnie saját birtokai jövedelmeivel, hanem azokat ki tudta egészíteni az adóbevételekkel, a klérusnak is voltak más jellegű bevételei. Az 1800-i kimutatás nem tartalmazta az egyház által élvezett (esetenként persze már a birtokosoknak bérbe adott, s általuk – a kilenceddel összevonva – a termés ötödrészeként beszedett) tized-jövedelmeket. A rájuk való utalás azonban kivételes esetben mégis bekerülhetett az összeírásba. Az egri püspökség jövedelmei között például szerepel 193 *sessio a decima Regia ad sessiones reducta* jövedelem, ami több, mint kétszerese az egyházmegye (püspökség és káptalan együttes) földesúri birtokairól származó jövedelemnek. (A tizedre ki is vetettek – a nemességével azonos, 5 Rft 20 kr-os kulcs alapján – 1029 Rft 20 kr hozzájárulási kötelezettséget. Mivel ez a tétel csak kivételesen került be a kimutatásba, az összeírás szempontjai szerint nem is lehet a jövedelmi kategóriákba (a 17 megnevezett jövedelem csoportba) besorolni, munkámba sem lehettem rá tekintettel. Tény, hogy ebből a jövedelem fajtából – már ha nem adták időközben bérbe – inkább lehetett megteremteni a magas méltóságot, püspökséget, kanonokságot viselő egyházi birtokosokhoz méltó életmódot, mint az intézmény birtokaiból származó bevételekből. A kolostorok tizedből nem részesülő szerzeteseinek persze birtokaikból nem fényűző életmódot kellett biztosítaniok, hanem megélhetésüket. II. József alatt – többségükben – még ezt a jövedelmet is elveszítették. Igaz, a Tanulmányi Alap a társadalom művelődését, erkölcsi okulását kívánta segíteni.

PLÉBÁNOSOK, LELKÉSZEK BIRTOKAI

Az egyházi birtokok másik részét a plébánosok, lelkészek és a helyi egyházközségek birtokai adták. Nyilvántartásuk az állam számára kevésbé mutatkozott szükségesnek, mint a nemesi birtokoké, ezért az összeírásukra is kevesebb gondot fordítottak. A parókiához vagy az egyházközséghez különben is általában csekély nagyságú föld tartozott, néhány kivételtől eltekintve úrbéres népesség nélkül, ami meglehetősen egyoldalúvá tette birtoklásukat. Az úrbérrendezéskor például mindössze 8 településen jegyezték fel a plébános vagy a parókia birtokát. Valamennyiük a római katolikus egyházhoz tartozott, s ezek közül is csak ötnek volt alárendelve (töredék) telek és jobbágy. A további három „birtokos” földesurasága néhány – szántóval nem, vagy parcellájával a telki állomány alsó határát (1/8 telek) el nem érő – zsellérré korlátozódott. A II. József korabeli kataszteri felmérés során pedig – úgy látszik – az összeírók nem kaptak egyértelmű utasítást a helyi egyházak földjeinek összeírására, mert azokat nem minden kerületben írták össze, ahol pedig megtették, ott nagyságát következtelenül, hol a nemesi, hol a paraszti szántóhoz számolták, az előbbi esetben négyszögölnyi pontossággal, az utóbbiban csak a holdakra figyelve. Így egyáltalán nem írtak össze szántót a Gálszécsi és a Papini kerületben³⁴⁶, meglehetősen keveset a Terebesiben (összesen 23 kat. hold), a Szinnaiban (5 kat. h.), valamint a megye legdélibb kerületében (Szerencsi 37 kat. h. 832 1ól). Hasonlóan foghíjas az 1800-i jövedelemösszeírás is, amely viszont a megye északabbi kerületeiben mellőzte teljesen a helyi egyháziak jövedelmeit (Sókiúti, Sztropkói és Göröginyei kerületek), vagy közölt minimális adatokat (Terebesi és Varannói kerület). Más kerületekben pedig szinte településenként változott az összeírás alaposága, helyenként a már beírt számot is áthúzták, utalva arra, hogy az egyháziak mentesültek a fizetési kötelezettség alól.

A különféle jövedelmekkel rendelkező helyi egyháziak között a megye valamennyi vallása képviselve volt, ha nem is egyenlő arányban. A lakosság vallási megoszlására az 1773-ban kiadott *Lexicon Universorum Regni Hungariae Locorum Populosorum* (A Magyar Királyság minden lakott településének tára) kiadvány adataiból igyekeztem következtetni. Ez az összeírás a szűkebb (tehát Erdély, Horvátország, a Temesköz és a Határőrvidék nélküli) Magyarország közel tízezer településére vonatkozóan tüntette fel, hogy milyen nyelven beszélt az adott helyen lakók többsége és melyik vallásnak volt benne parókiája vagy lelkészsége. Az egyes falvak esetében feltüntette, ha egy településen több vallásnak is volt parókiája. Zemplén megyei használatát persze nem könnyíti meg, hogy a megye 444 településéből mindössze 411 szerepel benne. Sajnos, nemcsak néhány, a megyehatáron elhelyezkedő, az 1777-es közigazgatási változások révén Zemplénhez került település maradt ki belőle, hanem több, a megye belső részén található község is. A

³⁴⁶ Mivel munkámban a kataszteri felmérés idején alkalmazott közigazgatási beosztást használom, a jelzett hiányosságok a megnevezett kerületek egészében érvényesültek.

Lexicon-ban található parókia-felsorolást összevetve az 1800-i jövedelemösszeírás adataival, még ez a felsorolás sem mutatkozik teljesnek.

Zemplén megye a *Lexicon* szerint 265 parókiát számlált. Mivel 13 településen több egyház parókiája is tevékenykedett egymás mellett, a *Lexicon* voltaképpen 252 településen jelzett papot vagy lelkészt. Legnagyobb számban a görög katolikus egyház közösségei szerepeltek. Az összeállítás 139 görög rítusúnak nevezett vagy egyesült (*unitus*) parókiát tüntetett fel.³⁴⁷ Az összeállítás további adatai szerint a katolikusoknak 67 plébániájuk volt, a reformátusoknak 59 lelkészük. Az összeírás egyetlen faluban tudott evangélikus lelkészről, a szlovák lakosságú Pazdicson (Homonnai kerület). A *Lexicon Locorum*-ban szereplő parókiák kerületenkénti adatait az 116. sz. táblázatban találjuk.

116. sz. táblázat.

A parókiák megoszlása az egyes kerületekben

	Kerületek neve	Római katolikus	Református	Görög katolikus
1.	Szerencsi	3	13	1
2.	Tokaji	5	7	1
3.	Pataki	4	5	3
4.	Királyhelmei	2	8	1
5.	Zétényi	2	5	4
6.	Újhelyi	3	9	3
7.	Gálszécsi	10	7	11
8.	Terebesi	6	4	8
9.	Sókúti	6	–	9
10.	Homonnai	6	1	11
11.	Varannói	10	–	13
12.	Sztropkói	3	–	33
13.	Göröginyei	4	–	12
14.	Papini	2	–	18
15.	Szinnai	1	–	15
	Összesen	67	59	139

A táblázatból nyilvánvaló, hogy a megye szinte kizárólag magyarok által lakott déli részén a lakosság nagy többsége református volt, s közülük csak egy viszonylagos kisebbség ragaszkodott (vagy a rekatolizáció hatására tért vissza) a római katolikus

³⁴⁷ A magyarországi ruszinok uniója a római katolikusokkal a 17. században ment végbe. A csatlakozott papokat I. Lipót felmentette a földesúri terhek alól, s ugyanő telket is juttatott a parókiáknak. A ruszin görög katolikus egyház azonban sokáig az egri római katolikus püspöknek volt alárendelve. Az önálló ruszin egyházi szervezet kialakítására Északkelet-Magyarországon éppen az 1770-es években került sor. A munkácsi görög katolikus vikárius 1771-ben kapott önálló püspöki rangot, amivel az unitus egyház tekintélye a hívek körében is megszilárdult. A ruszinok között nem fenyegetett a hívek visszatérése az ortodoxiára, ami a románok között gyakran előfordult. Vö. Arató Endre, 1975. 123.

valláshoz. A szlovákok többsége katolikus volt, kisebb számban azonban – a megye északi részén fekvő szórvány-falvakban – akadtak közöttük görög katolikusok is. A *Lexicon 7* szlovák többségű faluban református egyházközséget is feltüntetett, ezek közül azonban négyben több parókia is tevékenykedett egymás mellett. A református lelkészségek magyar lakosságra (kisebbségre) utaltak, akárcsak a további három faluban, amelyek általában a magyar–szlovák etnikai határ közelében feküdtek. Elkülönülő katolikus és református régiók tehát a megyében nem alakultak ki. A görög katolikus vallás általában a ruszin településekre volt jellemző, a ruszinok viszonylag zárt lakóterületének megfelelően többnyire a megye északi kerületeiben. Az 1790-i és 1800-i összeírások mégsem nélkülözhetőek, hiszen bennük feltűnnek a protestáns (elsősorban a református) és a görög katolikus vallások egyházközségei is. Az összeírásokban szereplő – erősen hiányos – adatok szerint a helyi egyháziak a megyében 2437 kat. hold 256 □-öl szántófölddel (az összes szántó 0,75%-a, a nem-paraszti szántók 2,55%-a), továbbá 309 2/8 teleknyi jövedelemmel (1,21%) rendelkeztek. Nagyságuk megyei szinten végül elhanyagolható, az egyes egyházak szempontjából mégis tanulságos lehet.

A megyebeli parókiák számát tekintve tehát végül nem maradhatunk meg a *Lexicon Locorum* adatainál. Az 1800-i *Liber obtingentialis* ugyan látszólag lehetőséget nyújt a helyi egyházi birtokosok elkülönítésére, a nevek mellett azonban mégsem szerepel mindenütt egyházi állásuk, tisztük. Ez csak az egyházközségek esetében látszik teljesnek. A magánosok közül alig 30 személyről tudjuk meg, hogy pap vagy lelkész volt, nem egyszer ezt is csak azért, mert más községben laktak, mint ahol birtokosok voltak. Mivel a kerületenkénti összeírásokban az egyes településeken rendszerint megtaláljuk a papi személyek nevét, visszakereshetőek lennének a kötetben is, erre azonban a több mint háromezer tétel esetében egyelőre még nem vállalkoztam. Három személyt így is sikerült áttennem a közönséges birtokosok közül az egyháziak közé, akik így – összesen 33-an – 38 birtokon (településen) 52 1/4 sessio jövedelemmel rendelkeztek.

A hiány persze – legalábbis a számok szintjén – pótolhatónak látszik. A kerületenkénti birtok- és jövedelemösszeírások a *Lexicon* számait meghaladó helyi egyházközségekre és egyházi személyre utalnak. Két település (Lelesz és Rád) esetében maga az összeírás is jelezte, hogy a faluban az egyházi teendőket a leleszi konvent atyái látták el. Mint említettem, a megyében kb. 30 olyan falu volt található, amely a *Lexicon*-ból kimaradt, de közöttük is akad olyan, amelyben az összeírt birtok vagy a róla származó jövedelem felsorolásában előfordulnak egyházi javak. Birtokosai persze nem mindig voltak helybeliek. Lehetek olyan plébánosok, lelkészek, akik lakóhelyüktől távolabb fekvő településeken is rendelkezhetek földdel vagy jövedelemmel. Ezekben a községekben (ahol távolabb lakó egyházi személynek volt birtoka, jövedelme) ugyanakkor nem feltétlenül volt helybeli parókus. Az is előfordulhatott, hogy a plébános vagy lelkész nemesi jogon bírt valamilyen földet. A nagyruszkai görög katolikus lelkész nemes Buntsák atyának (akinek nemességét a neve elé illesztett D betű igazolja) szolgálati helyén kívül Gálszécsen is volt birto-

ka, amit sajátjaként bírt (*privatum habet possessionum*). A Homonnán plébános, ugyancsak nemes Majer Jánosnak szolgálati helyén mindössze 2 sessionyi, telkes jobbágyoktól származó jövedelme volt, Velopoljén viszont 16 5/8 sessionja, amiből 12 származott a jobbágyoktól, 4 2/8 korcsmáltatásból. A tolcsvai római katolikus plébános, Matuska János is több faluban rendelkezett jövedelemmel, pedig ő valószínűleg nem volt nemes (neve előtt mindenestre nem áll D betű).

A katolikus papokat egyébként hivatásuk nemesítette, így a kezelésükbe került parokiális föld mentes volt a szolgáltatásoktól. Az úrbérrendezéskor előírták, hogy földet kell kimérni az ecclesiának is, amit a szolgálattévő utód is örökölt. A protestáns felekezetek lelkészei csak használati vagy végrendeletileg hagyományozott földdel bírtak. A plébánosok, lelkészek jövedelmeik javát azonban mégsem saját úrbéreseiktől szereztek, hanem a hatóságok más – egyházi tevékenységük révén nyert – jövedelmeiket számították át, amit az *in beneficiis parochialibus* kifejezés jelölhet. Királyhelmeceen Lupes Ádám parókus fizetését (*in salario deputato*) 12 2/8 sessionra számolták át, amiből 10 1/8 sessio esett a „telkes jobbágyokra”. A kategória mögött úrbéres népességnek (jobbágyság) kellett volna állnia, ilyent azonban az úrbérrendezés tabellái nem igazolnak. Hiába világít rá azonban az *in salario* vagy a *proventus* megjelölés az összeírás módszerére, ha az eljárást az összeírók mégsem alkalmazták következetesen. A Királyhelmecei és a Zétényi kerületekben például felváltva, hol telekben, hol pénzben kifejezve – egyes esetekben pedig a kettőt kombinálva – adták meg az egyháziak jövedelmét. A nagykövesdi görög rítusú parochus jövedelmeként (*proventus*) 200 Rft szerepel, míg Nagygyéresen Újhelyi Mihály lelkész jövedelmét csak 60 Rft-ra értékelték. Kiskövesdi és örösi (szintén református) kollégái neve mellett 70 ill. 80 Rft-ot találunk.³⁴⁸

A korabeli összeírások pontatlanságait persze gyakran az összeírók bizonytalanságának, esetleg éppen tájékozatlanságának tulajdoníthatjuk. Az 1800-i kerületenkénti összeírásban például a helyi egyházi személyek jövedelmét jelölő (akár már sessionra átszámolt) összegeket nem egyszer még át is húzták, nyilván a kötelezettségek alól való mentesítésük miatt. Pedig az összeállító már utalhatott a jövedelemnek a papi tevékenységből származó forrására is (pl. *stola in sessionem reducta*).³⁴⁹ Az áthúzott összegeket a korabeli összeadásokban sem vették figyelembe. Magam azonban belevettem, hiszen mellőzésük a jövedelmek- ill. a társadalmi megoszlás bemutatását tette volna szegényebbé. Számításaimban – amelyekben együvé vettem a hol nemesi, hol paraszti birtokként kezelt földeket, s figyelembe vettem az áthúzott jövedelmeket is –, így előfordulhatnak olyan adatok, amelyek átlépik (összeg szerint meghaladják) a megyei összesítések egyes rovatainak határait, s így más eredményekkel nem feltétlenül lehet őket összehasonlítani. Annak bemutatását mégis szolgálhatják, hogy mekkora birtokkal és milyen jövedelmekkel rendelkeztek a falusi papok-lelkészek.

³⁴⁸ A helyenként pénzben feltüntetett jövedelmek hitelességének megállapításához természetesen más forrásokra is szükség lett volna.

³⁴⁹ A stola az egyházi szolgáltatásokért (keresztelés, esketés, temetés) a papnak járó fizetség.

Mivel a parókiák tényleges száma így végül az általam használt forrásokból nehezen követhető (nem mindig egyértelmű, hogy az adott egyházi személy tisztsége [szolgálata] vagy nemessége révén élvezte a jövedelmet), a pontos szám megállapítására a jelen tanulmányban nem vállalkoztam. Fontosabbnak tekintettem az egyháznak mondható birtokok és jövedelmek nagyságának kiszámítását, függetlenül attól, hogy a szóban forgó föld a falué volt-e, vagy a birtokos által biztosított használati föld. Számos faluban egyébként nemcsak a közösség egyházi vezetője és maga az egyházközség (*ecclesia*) rendelkezett némi földdel vagy jövedelemmel, hanem külön a káplán, a kántor vagy az organista is. Földjüket vagy jövedelmüket besoroltam az általuk képviselt egyház megfelelő kategóriáiba. A helyi egyháziak és egyházak birtokainak és jövedelmeiknek kimutatását az 117. sz. táblázatban mutatom be. A táblázatban mellőztem a megye két – a II. József korabeli kataszteri összeírás szerint – evangélikus parókiával rendelkező települését (Pazdics – Homonnai kerület; Mernyik – Varannói kerület). Sajátkezelésű szántók együttes nagysága, a 34 hold 1280 □-öl (a helyi egyházak birtokának 1,43%-a) a százalékos megoszlást gyakorlatilag nem befolyásolja. (A kataszteri felmérésben általában nem nevesítették az egyházak helyi képviselőit, így forrásunkból nem ismerhetjük meg az evangélikus lelkészeket sem. Tény viszont, hogy Mernyiken a lelkészen kívül az evangélikus kántornak is volt szántója.) Az 1800-i jövedelemösszeírás a Homonnai kerületből alig, a Varannóiból egyáltalán nem közöl adatot, így az evangélikus egyháziaknak tulajdonított jövedelmek nagyságáról nem rendelkezünk adattal.

A 117. sz. táblázat szerint a sajátkezelésű föld terén a görög katolikus (53,97%), a jövedelemarányokban a római katolikus egyház állt az első helyen (61,9%). A helyi egyháziak jövedelmeinek több mint felét (56,97%) az összeírók az úrbéresektől származtatták. A kiemelkedő arányt persze rontja, hogy – mint korábban utaltam rá – az összeírók az egész telek kategóriába számolták át az egyházi személyek pénzben kifizetett juttatásait is. Talán ez is oka annak, hogy ebből a kategóriából mindhárom egyház helyi képviselői tisztes mértékben részesültek, ha nem is egyenlő arányban. A katolikusok egyértelmű elsőbbségét mutatja viszont a majorságokból származó jövedelem (54,3%), amit az összeírás nyilvánvalóan a helyi egyháziak egyenként nem túl jelentős sajátkezelésű földjeiből származtatott. A koreszmáltatáson kívül az egyházak érdemben nem részesültek a kisebb királyi haszonvételek többnyire úrbéres föld való birtoklásához kötött (a megyében egyébként sem jelentős jövedelmet biztosító) elemeiből,³⁵⁰ mint a vásártartás, a mészárszék tartása, a vám-, rév-, halászat jövedelme. Jelentéktelen nagyságban jutott nekik az erdők vagy a malmok hasznából. Figyelemre méltó, hogy a helyi egyházak jövedelmének közel ötödrésze származott a szőlőből, bár ennek túlnyomó többségét a katolikus plébánosok vagy egyházközségek élvezték. A szőlő jövedelmek több mint felét egyébként a szabad szőlők adták.

---

³⁵⁰ Vö. Orosz István, 2005. 515–543.

117. sz. táblázat.

Az egyes egyházak birtokainak és jövedelmeinek megoszlása³⁵¹

	Össze- sen	Összes százalé- kában	Római katoli- kusok	Saját %-ában	Reformá- tusok	Saját %-ában	Görög katoliku- sok	Saját %-ában
Szántó (kat. hold / □-öl)	2437,16	98,57 ₃₅₂	929,59	38,14	157,46	6,46	1315,31	53,97
Egész telek / sessio	134 1/2	43,46	60 7/8	45,26	50	37,17	23 5/8	17,57
Zsellér / s.	7 1/4	2,36	3 3/8	46,55	1/8	1,72	3 3/4	51,72
Házatlan zsellér / s.	1/4	0,08	1/4	100	0	0	0	0
Zsellérföld / sess.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Supernantantia / s.	33 1/8	10,78	26 3/4	80,75	1 3/4	5,28	4 5/8	13,96
Úrbéresektől származó jövedelem	175 1/8	56,97	91 2/4	29,69	51 7/8	16,88	32	10,41
Majorság / s..	43 1/4	14,07	23 1/2	54,34	7	16,18	12 3/4	29,48
Korcsmáltatás / s.	29 3/8	9,36	21 3/4	74,04	1 1/4	4,26	6 3/8	21,70
Mészárszék / s.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Vám / s.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Rév / s.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Halászat/s.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Erdő / s. ³⁵³	2/8	0,08	2/8	100	0	0	0	0
Malom / s.	6 4/8	2,11	6 4/8	100	0	0	0	0
Vásár / s.	0	0,00	0	0	0	0	0	0
Haszonvételekből	35 7/8	11,67	28 1/4	9,19	1 1/4	0,41	6 3/8	2,07
Szabad szőlő / s.	28 1/4	9,19	24 7/8	88,05	5/8	2,21	2 3/4	9,73
Dézmás szőlő / s.	4 1/4	1,38	2 3/8	55,88	1 3/4	41,18	1/8	2,94
Hegyjog/s.	20	6,51	20	100,00	0	0,00	0	0,00
Szőlőből	52 1/2	17,08	47 1/4	15,37	2 3/8	0,77	2 7/8	0,94
Összes jövedelem / sessio	307 3/8	100,00	190 1/4	61,90	63 1/8	20,54	54	17,57

A táblázat arányait persze mindenképpen csak hozzávetőlegesnek szabad tekintennünk. Pontosságát megnehezítik két forrásunk hiányosságai. A déli kerületek hiányzó adatai miatt nem kaphatunk teljes képet a református lelkipásztorok és egy-

³⁵¹ A táblázat első sora a II. József korabeli kataszteri felmérés eredményét tartalmazza, a többiek az 1800-i jövedelem összeírás adatait.

³⁵² A szántóföldnél az evangélikusok 1,43%-ával adná ki a 100%-ot.

³⁵³ Butkán (Gálszécsi kerület) a parochus jövedelme.

házközségek sajátkezelésű birtokairól, az északiaké miatt a görög katolikusok jövedelmeiről. Hiányos adataink szerint az egyes egyházak között, egyetlen kivételtől (zsellérektől származó jövedelem) eltekintve, minden kategóriában a katolikus egyháziak rendelkeztek a legtöbb jövedelemmel. Ez persze néhány kategóriában, a jövedelmek csekély, vagy éppen elenyésző volta miatt, nem jelentett igazi előnyt a többi egyházzal szemben (zsellérek és házatlan zsellérek, erdő, malom jövedelme). Kizárólagosnak mutatkozik viszont a katolikusok részesedése a hegyjogból élvezett szőlő-jövedelemben. A görög katolikusok jövedelmei rendszerint a reformátusoké- tól is elmaradtak s csak egyetlen kategóriában haladták meg azokat (korcsmáltatás). A hegyvidéki kerületek jövedelemösszeírásainak hiányai miatt a valós állapot ennél bizonyára kedvezőbb volt. A görög katolikus parókiák használatában lévő szántóföld viszont több volt, mint a másik két egyházé. Tudjuk, hogy a megyében parókiák száma is meghaladta a másik két vallás egyházközségeinek számát. S a ruszinok lakta hegyvidéki falvak között alig találunk olyant, amelyben a parókiához ne tartozott volna néhány holdnyi szántó. Történeti irodalmunk úgy véli, hogy a mélyen vallásos ruszinok földesuraiktól elvárták, hogy apró falvaikban is parókiát létesítsenek s számukra papot állítsanak.³⁵⁴

Az 1800-i *Liber Obtingentialis* az általa egyháziaknak elismert birtokosokra kivetett pénzkötelezettséget is feltüntette, az ismert – sessionkénti 5Rft 20 kr-os – kulccsal. Azt, hogy a valóságban ezt a kerületi táblázatokban feltüntetett, majd határozott vonással áthúzott jövedelmek után is meg kellett-e fizetniök, az adott forrásokból nem tudjuk meg. A helyi egyháziakra kivetett terhekre azonban van másik forrásunk is, a nemesi felkelést előkészítő 1797-i összeírás (a *Lista insurrectionalis*). Ebben – a nemesi kötelezettségek után, külön felsorolásban – szerepelnek egyes egyháziakra kivetett összegek. Nagyságukat a 118. sz. táblázatban mutatom be. Mivel a kivetés kulcsa ebből a táblázatból nem derül ki, további következtetést belőle nem lenne érdemes levonni. A kivetés érdekessége, hogy a lista helyi egyházi birtokosok esetében – csekély kivételtől eltekintve – nem tartalmazott kamatra „meghitelezett” összeget (ami például az extraneusok esetében csaknem kizárólagos volt), hanem a teljes kötelezettséget készpénzben írta elő.

118. sz. táblázat.

Egyházi kivetés az 1797-i *insurrectionalis* lista alapján

Egyház megnevezése	Számuk / fő	Kivetett összeg – Rft / kr
Római katolikus papok	64	4 777 / 12
Görög katolikus papok	193	3 199 / 12
Református lelkészek	76	1 884 / 48
Evangélikus lelkészek	5	124 / 0
Görög keleti szerzetesek, apácák	21	993 / 0
Összesen	359	10 978 / 12

³⁵⁴ H. Balázs Éva–Makkai László szerk. 1958. 465. – Az érintett fejezetet Wellmann Imre írta.

A táblázat nem feltétlenül a bizonytalan adókulcsból következő, így nagyságukban nem ellenőrizhető összegek miatt lehet érdekes, hanem az egyes vallások papjainak, lelkészeinek megoszlása miatt. Különös, hogy – bár a megye görög rítusú papjai az egyesült (*unitus*) görög katolikus egyházhoz tartoztak, és ezt a vallást követték a krasznibordi kolostorbeliek is –, az összeírás tudott nem egyesült, ortodox, görög keleti szerzetesekről, apácákról is.

POLGÁROK, PROFESSZOROK, TISZTTARTÓK

Bármennyire is nagykiterjedésű és változatos volt Zemplén megye, azok a tényezők, amelyek valamely települését a szabad királyi város szintjére emelhatték volna (ipar, elsősorban a bányászat, különösen jelentős kereskedelmi utak áthaladása, találkozási) elkerülték. Székhelye (Sátoraljaújhely), a legdélibb kerület két népes települése (Megyaszó, Szerencs), a legfontosabb hegyaljai települések közül tíz (Keresztúr, Mád, Tállya, Tarcal, Tokaj, Erdőbénye, Olaszliszka, Olaszi, a Sárospatakat alkotó mindkét település, Tolcsva), továbbá a Zempléni-medence és az északabbi kerületek néhány – rendszerint az észak felé haladó útvonalak (együttal folyók) mentén fekvő jelentősebb – települése (többnyire a kerületi székhelyek, összesen 26 település) mezővárosként (*oppidum*) került be az összeírásokba. Lakosságuk azonban nekik is elsősorban mezőgazdasággal foglalkozott. A II. József korabeli népszámlálás a megye 106 736 férfi lakosa közül 1185 főt sorolt a polgárok közé, ami mindössze 1,11%-ot tesz ki. Az 1776-i dicalis összeírásban szereplő mesterek száma ugyan kevesebb (912 fő), de esetükben nem is a számuk a lehangoló, mint inkább a minőségük. Az összeírók közülük egyetlen egyet sem tudtak az I. osztályba sorolni, s mindössze egyharmaduk, 294 (32,23%) kerülhetett a II. osztályba. Többségüknek (618 főnek) meg kellett elégednie a III. osztályba való sorolással. Igaz, ez alacsonyabb dica-részesedéssel, s így kevesebb adóval járt. A II. osztályba soroltak valamennyien oppidumokban éltek, összesen tíz helységben, a legtöbben Sátoraljaújhelyen (102), Sárospatakon (72) és Tokajban (40). Újhely kivételével valamennyiük a legdélibb három kerületben feküdt, sőt, Szerencs kivételével valamennyiük a Hegyaljához tartozott. (Az összeírás egyébként egy-egy település minden mesterét azonos osztályba sorolta.) Tizenegy mezőváros mestereinek csak III. osztályú besorolás jutott (339 fő). Pedig számuk akár magasabb is lehetett a délebbi oppidumok mestereinél (Homonnán 116, Sztropkón 99, Gálszécsen 53 mestert találtak). Ugyanakkor 1776-ban három mezővárosban (Megyaszón, Királyhelmeccen és Sztárán) egyetlen mestert sem írtak össze. A mesterek kétharmada (618 fő) falvakban tevékenykedett, általában egy-két képviselővel, bár kivételek itt is akadtak. Az evangélikus lakosságú Pazdicson meglepő módon 40 mestert írtak össze, bár nem valószínű, hogy ebben a vallásnak szerepe lett volna, hiszen a másik evangélikus településen, Mernyiken egyetlen egy iparost sem találtak.

A dicalis összeírások alapján nem tudjuk eldönteni, hogy Zemplén megye mestereiből mivel foglalkoztak. Az öltözködésben (szűcs, csizmadia, szabó), a táp-

lálkozásban (molnár, mészáros) és a gazdaságban (kovács, bognár) a zömében ön-ellátó háztartások ellenére is nélkülözhetetlen mesterségeket a Hegyalja településeiben nyilván a szőlészethez, borászathoz szükséges termékeket előállító szakmák társultak. Bár a 18. századra a családnevek jobban rögzültek annál, hogy belőlük megállapítsuk viselőjük foglalkozását, a dicalis összeírásokból talán mégis következtethetünk arra, hogy milyen mesterségek léteztek a régióban. Az 1773–1776-i településenkénti összeírások szerint Leleszen Takács, Kis Ráskán Molnár és Szűcs, Szécs Polyánkán Bodnár, három Takács, Morván Varga, Gálszécsen négy-négy Mészáros és Takács, három Varga, két Schuster (német: cipész), a nem magyar nevek közül ugyanott több Kusnir (szűcs), Homonnán ugyancsak Kusnir, Suszter, Kamenar (kőfejtő, kőműves), Tkacs, Sztropkón Czimerman (ugyancsak német: ács), Sztolyer (asztalos) és Csizmar nevű lakosok jutottak mesterségből származó jövedelemhez. Az persze már egyáltalán nem biztos, hogy ezek a mesterelemek valóban a nevük által megjelenített foglalkozást űzték volna. Mint ahogyan más, ugyancsak mesterségnevet viselők esetében, mint például Szécs Polyánkán a Bodnár, Szabó, Korcsmáros, valamint egy további Takács nevű lakosnál már nem jegyezték fel mesterségből származó jövedelmet, adóalapjuk csupán a gazdák szokásos mezőgazdasági tevékenységére utal. A fenti mesterségeket erősíti meg Kónya Péter Gálszécsre és Homonnára vonatkozó vizsgálatai. Ezerint a két mezővárosban a fentiekén túl tímárok, kádárok, lakatosok, szíjgyártók, kötélverők és sörfőzők is laktak.³⁵⁵

A mezővárosokat a falvaktól elválasztó különbségek – magasabb lakosságszám, általában több kézműves-iparos, bővebb kereskedelmi lehetőségek (vásár vagy piactartás joga) – nem emelték ki lakosaikat a magánföldesúri függésből. Igaz, körükben gyakoribbak voltak a földbirtokosokkal kötött egyezségek (urbárium, contractus), mint a falvak esetében, szolgáltatásaik terén a természetbenieket általában a pénzjáradék (*taxa*) váltotta fel, alávetettségükből fakadó hátrányaikat azonban ezek sem enyhítették. Lakosaik a birtokszerzésben sem rendelkeztek különleges jogokkal. Nem úgy, mint a szabad királyi városok polgárai. Ilyen jogú település viszont Zemplén megyében – ellentétben a Felvidék számos más megyéjével, mint például amelyekben a bányavárosok feküdtek – nem volt. De éppen a Felvidéken elhelyezkedő szabad királyi városok tényleges vagy viszonylagos közelsége miatt találhattak lakosai – a más megyebeli extraneusokhoz hasonlóan – lehetőséget Zemplén megyei birtokok, és különösen a Hegyalja jövedelmező szőlőinek megszerzésére. A közelebbi megyék szabad királyi városaiból származó polgárok mellett persze néhány jóval távolabb lakó városi is birtokhoz juthatott Zemplénben. Lakóhely szerinti megoszlásukat a 119. sz. táblázatban mutatom be. (A városok sorrendjét az adott városból származó polgár-birtokosok számához igazítottam, vagy ha az egyenlő volt, akkor a jövedelem nagyságához.)

³⁵⁵ Kónya Péter, 1999. 306.; Fedič, Vasil, 2002. 96. (A szóbanforgó fejezetet ebben a kötetben is Kónya Péter írta.)

119. sz. táblázat.

A városi birtokosok lakóhely szerinti megoszlása

Város neve	Birtokos polgárok száma	Jövedelmük / sessio
Kassa	11	27 7/8
Késmárk	9	42 1/8
Igló	7	18 1/4
Lócse	7	16 3/4
Eperjes	5	14 3/4
Bártfa	2	7
Sopron	1	6 1/2
Debrecen	1	1 1/2
Pozsony	1	3/8
Pest	1	1/4
Összesen	43	140 4/8

A táblázatban szereplő polgár-tulajdonosok tehát általában valóban a Felvidék viszonylag közel fekvő városaiból kerültek ki, a távolabb fekvő településeken lakókat inkább kivételnek tekinthetjük. A felsorolt birtokosok közös vonása, hogy – elmentben nemes és egyházi birtokos-társaikkal – közülük senki nem lakott (nem lakhatott) a megyében. Lakóhelyük köre ugyanakkor mindenképpen szűkebb maradt a nemes extraneusok körénél

A polgárok birtoklását vizsgálva persze kizárólag az 1800-i jövedelemösszeírásra tudunk támaszkodni. Úrbéres birtoka vagy sajátkezelésű szántója Zemplén megyében a városiaknak nem volt, így a korábbi összeírásokba sem kerülhettek be. Az 1800-i *Liber obtingentialis* viszont 43 szabad királyi városi lakost sorol fel összesen 140 4/8 sessionyi jövedelemmel, amelyet 58 birtokról származtattak. (Igaz, ebbe belefoglalták Kassa város közösségi birtokát 1 1/4 sessio jövedelemmel.) A birtokok és birtokosok számát persze mégsem lehet ennyire egyértelműen megállapítani. Ahol az összeírás egy birtokra két – sőt, egy esetben három – birtokost nevezett meg, a többletet hozzá tudtam adni a birtokos számhoz. Ahol viszont örökösökről volt szó (pl. Schultz örökösök Sopronból), ott a birtokosokhoz nem adtam hozzá többlet számot, csupán egy birtokossal számoltam, hiszen nem derült ki, hogy valójában hány örökösről is volt szó. A városiak többségének egyébként Zemplénben általában csak egy helyen volt birtoka. Közel egy tucatnyian azonban több településről is élveztek jövedelmet. Közülük is kiemelkedik az az eperjesi Kux István, aki öt településen (Tolcsva, Ond, Tállya Vámosújfalú, Zsadány) volt érdekelt, igaz, jövedelme nem volt kiemelkedő, mindössze 7 5/8 sessio. A késmárki Badányi Mihály négy hegyaljai településen (Mád, Tokaj, Keresztúr, Kisfalud) rendelkezett 5 1/8 sessio jövedelemmel, amelyből 4 7/8 sessio szabad szőlőből származott. A városiak közül a legtöbb jövedelem a szintén késmárki Mudrányi örökösök kezére jutott: két településről (Tarcal, Bodrogkeresztúr) 26 6/8 sessio.

Nem tudjuk mikor hunyt el Mudrányi úr, de lehet, hogy az örökösök éppen a jelentős jövedelem miatt nem tudtak gyorsan dönteni hagyatékáról.

Az összeírások alapján egyébként be tudunk tekinteni a városiak jövedelmeinek forrásaiba is. Ezt a 120. sz. táblázatban mutatom be.

120. sz. táblázat.

A városiak jövedelmeinek forrásai az 1800-i összeírás szerint

Jövedelem forrása	Nagysága / sessio	Százaléka
Házatlan zsellérektől	6 7/8	11,09
Majorságból	7/8	1,41
Telken felüli földből	2/8	0,40
Szabad szőlőből	15 6/8	25,40
Dézsma köteles szőlőből	38 2/8	61,70
Összesen	62	100,00

A táblázat jól mutatja, hogy a városiak jövedelmi forrásainak skálája jóval szűkebb volt bármely eddig ismertett társadalmi csoportnál. Egyáltalán nem szerepelt közöttük a haszonvételekből származó jövedelem, minimális az, amit majorságból nyertek, s nem túl jelentős a házatlan zsellérek hozzájárulása sem. Utóbbinak valamivel több mint fele, 3 3/8 sessio egyébként a soproni Schultz örökösökét gazdagította. Az úrbéresektől származó más jellegű bevételt pedig nem találunk a városiak jövedelmei között. A döntő rész (87%) a szőlőből, azon belül is (61,7%) a tizedfizetésre kötelezett (dézsma) szőlőből származott. A városiak célja a Zemplén megyei birtokszerzéssel nyilvánvalóan nem a gazdálkodás, hanem a jövedelem, a haszon szerzése volt.

A városiaknak a 120. sz. táblázatban figyelembe vett jövedelme ugyanakkor elmarad a korábban nekik tulajdonított összegtől. Ennek oka az, hogy a teljes névsort tartalmazó *Liber obtingentialis* nem tünteti fel azt, hogy milyen forrásból származott az egyes városiak jövedelme. Megismeréséhez a kerületenkénti összeírásokhoz kellett visszanyúlnom, amelyekben viszont nem feltétlenül tüntették fel az érintett személyek lakóhelyét. A táblázat tehát hiányos, nem szerepel benne valamennyi városi lakos birtokos. Persze – az extraneusok esetéhez hasonlóan – a városiak esetében is lehetőségem nyílt volna arra, hogy a nevek egyeztetésével az egyes jövedelem fajtáknak a hiányzó személyek esetében is utána járjak. Ezt egyelőre nem tettem meg, ezért is maradt el például néhány bekezdéssel fentebb a Mudrányi örökség forrásainak megnevezése. Mégis úgy érzem, hogy a jövedelmek megoszlását az egyes jövedelemfajták között a 120. sz. táblázatban közölt szám-
adatok is kellőképpen illusztrálhatják.

Az összeírásokban feltüntetett további birtokosok között – mind a kataszteri felmérésben, mind a jövedelemösszeírásban – jelentős birtokokkal szerepelt a Tanulmányi Alap. Ezek a javak azonban a szerzetesrendek feloszlása során jutottak

az alap használatába, s – bár az általam vizsgált időszakon túl, 1802-től több lépésben – a visszaállított rendek általában vissza is kapták őket. Így az egyházi birtokokhoz soroltam őket, s a nekik szentelt fejezetben már foglalkoztam is velük. Újratárgyalásuk ugyanazon birtok kétszeri tárgyalását jelentené, aminek nem láttam értelmét. Nélkülük persze az iskolákhoz, az oktatáshoz kapcsolódó birtokosok jövedelmeinek nagysága még a városi polgárok jövedelmeitől is elmaradt. Legjelentősebbek közöttük a sárospataki református kollégium birtokai voltak. Úrbéres népesség vagy szántóföld ugyan közöttük sem szerepelt, volt viszont a kollégiumnak három településen (Erdőbénye, Sárospatak, Sátoraljaújhely) összesen 29 6/8 teleknyi jövedelme. Ennek forrásait a 121. sz. táblázatban mutatom be.

121. sz. táblázat.

A sárospataki kollégium jövedelmeinek forrásai az 1800-i összeírás szerint

Jövedelem forrása	Nagysága / sessio	Százaléka
Zsellérektől	6/8	2,52
Telken felüli földből	3/8	1,26
Korcsmáltatásból	11 4/8	38,65
Mészárszékből	2 4/8	8,40
Malomból	4/8	1,68
Szabad szőlőből	12 5/8	42,43
Dézsma köteles szőlőből	1 4/8	5,04
Összesen	29 6/8	100,00

A kollégium jövedelmei között tehát – a polgárokéhoz hasonlóan – szerepelt a zsellérektől és a telken felüli állományból származó bevétel, bár mindkettő – ugyancsak hasonlóan a polgárokéhoz – jelentéktelen mértékben. Ugyanakkor – a városiakkal ellentétben – viszonylag jelentős jövedelmük származott haszonvételekből: elsősorban az italmérésből, szerényebb mértékben mézárszék tartásából és elhanyagolható nagyságban malomból. Nagyjából a haszonvételekével azonos nagyságú volt a szőlőbirtokokról származó jövedelmük, amelynek zömét a szabad szőlők adták.

Az 1800-i összeírás a kollégium intézményi birtokán túl hét pataki professzor egyedi jövedelmét is tartalmazza. Sárospatakról származó jövedelmeik – összesen 7 sessio – zöme ugyancsak szőlőből származott: 2 5/8 sessio a szabad- és 1 7/8 a tizedköteles szőlőből. A maradék 2 4/8 sessionyi jövedelem forrása a telken felüli föld (*supernatantia*) volt. Természetesen ez a jövedelem sem arányosan oszlott meg a professzorok között. A 7 sessio jövedelemnek pontosan fele, 3 1/2 sessio egyetlen tanárnak, a nevezetes jogász professzornak, Kövy Sándornak (1763–1829) – akit többek között Kossuth Lajos tanárként tartunk számon – jutott. A professzorokra vonatkozó bejegyzések azonban jóval több ismeretet közölnek, mint a sessioban kifejezett jövedelmek számai. Nemcsak a jövedelmi nyolcadokat (à 3 rénes forint) tüntetik fel, hanem a megnevezett professzorok szakterületét (beosztását) és fizetését is. Az egyes professzorok sessioban kifejezett jövedelmei és rénes

forintban megadott fizetések egyébként nem állnak arányban egymással, így feltételezhetjük, hogy a rájuk vonatkozó bejegyzések valóságos összegeket takarnak, nem úgy, mint a helyi egyháziak neve mellett található, esetenként áthúzott összegek. Kövy Sándor professzor sessioban kifejezett jövedelmét (24 Rft-al számolva) 84 Rft-ra értékelték, éves fizetése 340 Rft volt.³⁵⁶ Rajta kívül Rozgonyi József filozófia- és Szabó Dávid matematika professzor kapott ugyanennyit. (Előbbi 7/8 sessio jövedelme viszont csak 21 Rft-os, utóbbi 6/8 sessioja 18 Rft-os bevételnek felelt meg.) Gelley József és Vadnay József, a gimnázium felső tagozatának számító humaniora-szint oktatói (2/8 ill. 4/8 sessio) 300 Rft-ot, Schmiedt József az elemi iskolai szintű normál osztály tanára (2/8 sessio) 180 Rft-ot keresett. Szombathy János történelem professzor (7/8 sessio) fizetését az összeírás nem adta meg. Hasonlóképpen nem találunk összeget a Patakon (italmérésből 7/8 sessio) jövedelemmel rendelkező Várady Pál losonci professzor neve mellett sem, valószínűleg azért nem, mert fizetése után a munkát adó településen vetették ki rá a hozzájárulást.

A professzorok mellett néhány tanító (*rector, ludi magister*) nevével is találkozhatunk az 1800-i összeírásban. Jövedelmeiket nem minden esetben tüntették fel, ahol viszont igen, ott azt a jobbágytelek kategóriába sorolták. A nevek mellett ugyanakkor nem áll a fizetésre utaló szám. Esetükben azt feltételezhetjük, hogy – a helyi egyháziak jövedelmeinek kezeléséhez hasonlóan – a tanítók más jellegű, esetleg természetbeni formában nyert jövedelmeiket tüntették fel ilyen módon, mintegy sessiora átszámítva. (Hiszen valójában az egész 1800-i jövedelem-összeírás fiktív, kikövetkeztetett számításon alapult.) A leleszpolyáni rector (neve nem szerepel) jövedelmét 2 sessiora, leányvári társát, Bacskay Mártonét csupán 4/8 sessiora értékelték. Több más társuk neve mellett viszont nem is szerepel összeg. Az összeírás következtelensége miatt adataikból nehéz lenne bármiféle következtetést levonni. Talán még abból sem, hogy sem az ő, sem a professzorok neve mellett nem találunk esetleges nemességükre utaló D betűt.

Párhuzamosan feltüntetett jövedelmekkel és fizetésekkel találkozhatunk több olyan személy neve mellett is, akiknél a bevételek forrását valamilyen foglalkozásban jelölték meg. Azt, hogy rájuk nagyobb figyelmet fordíthattak, mint a tudomány vagy a tanítás képviselőire, igazolhatja, hogy többük neve mellett megtaláljuk a nemességüket igazoló, *dominust* jelölő D betűt. Tóth Mihály sárospataki orvosnak (*doctor medicinae*) 1 2/8 jövedelmét és 340 Rft fizetését tüntették fel. Dörf Ferenc urasági *inspectornak* Nagy Mihályon 2 sessionyi majorsága és szőlőből származó 550 Rft jövedelme volt. (Utóbbit a kimutatás szokatlan módon nem sessioban, hanem pénzben kifejezve adta meg.) Ugyanott Liszy János postamester 1 sessionyi majorsággal és 220 Rft szőlőjövedelemmel rendelkezett. Homonnán Horváth Antal ügyvéd 4 sessionyi majorság mellett 150 Rft fizetést élvezett. Ugyanott Pecsarszky Mihálynak, Csáky István *inspectorának* csak 2 sessionyi majorsági jövedelmét tün-

³⁵⁶ A pataki kollégium professzorainak fizetése messze elmaradt a pesti egyetem professzoraiétól. Ott egy bölcsésztanár 800–1200, egy jogász 1000–1500, egy orvos 1200–1500 forint fizetést kapott. Vö. Kosáry, 1980. 502.

tették fel. Pecsarszkynak Hazsinán is volt 4/8 teleknyi jövedelme. Az ő neve mellett egyik helyen sem szerepel pénzben élvezett fizetés, ami persze nem zárja ki az utóbbi meglétét. A fentebbi esetek ugyanis azt mutatják, hogy az uradalmi alkalmazottak, tisztartók, számvevők fizetése jóval magasabb volt, mint az összeírásban – bizonyára más forrásból feltételezett – jövedelmük. Leleszen öt személy – feltételezhetően az apátság uradalmi alkalmazottai – esetében a kétféle jövedelmet összevonták (*in salario et deputato*), ami így fejenként 11–17 sessiora (264–408 Rft), együttesen pedig 82 4/8 sessiora (1980 Rft) nőtt. Ezt a jövedelmet egységesen a jobbágytelek kategóriájában tüntették fel. Más uradalmi alkalmazottaknak ugyanakkor más kategóriákban is (sajátkezelésű föld, telken felüli föld) tulajdoníthattak jövedelmet. Amennyiben viszont valamelyik tisztartónak italmérésből vagy szőlőből is származott jövedelme, akkor ezt nem alkalmazásával, hanem (rendszerint a D betűvel is kifejezett) nemesi mivoltával hozhatjuk összefüggésbe. A fizetések feltüntetésének elmaradása persze végül az összeírás következtelenségét mutatja, ami megnehezíti, hogy egyértelmű következtetéseket vonjunk le az uradalmi alkalmazottak adataiból.

A foglalkozásuk révén jövedelmet szerző, és ezáltal hozzájárulásra kötelezettek száma – az uradalmi alkalmazottakat leszámítva – összességében nem volt magas. Jelentéktelennek számít a nekik tulajdonított jövedelem is. Jasztrab Tamás lazonyi molnárra nagycsébi birtokáról származó 1/8 sessionyi, társára, Mitro göröginyei molnárra mácai birtokáról származó 4/8 sessionyi telken felüli jövedelem után vették ki a hozzájárulást. Megyei szinten ezek a nagyságok nem játszottak érdemleges szerepet.

A FÖLDBIRTOKLÁS PERIFÉRIÁJÁN

Az 1800-i összeírásba egy sor olyan – jövedelemmel rendelkező – személy is bekerült, aki a hatályos, kiváltságokat elfogadó jogrendszer szerint birtokkal nem rendelkezhetett. Parasztnak (*rusticus*), jobbágynek (*colonus*), szabadosnak (*libertinus*), vagy csak egyszerűen nem-nemesnek (*ignobilis*) nevezett gazdák, továbbá zsidók, görögök tartoztak közéjük. Az összeírók is tudomásul vették a dolog kivételességét, s időnként igyekeztek megmagyarázni szerepeltetésüket a jövedelem-kimutatóban, például kimondva, hogy bérlőről (*arendator*) esett szó, vagy az „*ignobilis jura nobilitaria tenens*” kifejezéssel megindokolva bizonyos jogok kiszélesítését.

Legszámosabban a – fenti nevekkal illetett – gazdák voltak. Az összeírásba 91-en kerültek be név szerint, összesen 26 29/32 sessionyi jövedelemmel. A nekik tulajdonított jövedelmek csekély mértékét igazolhatja, hogy a többi birtokoscsoportnál szereplő 1/8 sessiot (3 Rft), mint legkisebb feltüntethető jövedelemnagyságot esetükben 1/32-re kellett csökkenteni (45 kr). Jövedelmeik forrásai is meglehetősen egysíkúak, összesen négy kategóriát találunk közöttük. Megoszlásukba a 122. sz. táblázatban tekinthetünk be.

122. sz. táblázat.

Az 1800-i összeírásban említett gazdák jövedelmeinek forrásai

Jövedelem forrása	Nagysága / sessio	Százaléka
Jobbágytelekről	1 3/4	8,43
Zsellérektől	1/4	1,20
Majorságból	16 1/32	77,14
Telken felüli földből	2 3/4	13,23
Összesen	20 25/32	100,00

A táblázatban feltüntetett – eredete szerint is bemutatott – jövedelem ebben az esetben is kevesebb, mint a gazdák fentebb szereplő összes jövedelme, mivel a kerületi kimutatásokban – hasonlóan az extraneusokhoz vagy a városi polgár-birtokosokhoz – nincs minden gazda mellé kitéve társadalmi állása, amit a megyei összesítésként kellett volna kiegészítenem. Úgy vélem azonban, hogy a hiányos adatok ebben az esetben is megfelelőek lehetnek a jövedelmi arányok bemutatására. Az egyértelmű, hogy több mint háromnegyedük majorsági minősítésű földekből származott. Általában ennek jogosságát érezték szükségesnek megmagyarázni az összeírások a fentebb idézett, vagy hozzá hasonló kifejezésekkel. Ezen kívül az összeírásba felvett gazdáknak csak a telken felüli földekből ill. a jobbágytelkekről volt említésre méltó bevételük.

A gazdák említéséhez hasonlóan rendhagyó esetnek tekinthetjük zsidók és görögök felvételét az összeírásba. A zsidók egyénileg szerepelnek, 18-an, összesen 37 1/8 sessio jövedelemmel. Mielőtt azonban ennek forrásait vizsgálánánk, az összeg egy jelentős részét le kell vonnunk. 1800-ban Moskó *judeus* (akinek keresztnéve sajnos nem szerepel az összeírásban) élvezte Runyina falu (Szinnai kerület) birtoklásából származó valamennyi jövedelmet 14 3/8 sessio értékben. (Megoszlása: 6 2/8 sessio jobbágytelekről, 2 korcsmáltatásból, 6 erdőből, 1/8 malomból.) A település az úrbérrendezéskor Prámer Ádám birtokában volt, akinek 14 jobbágya 5 1/4 jobbágytelken ült, és 126 magyar hold szántót³⁵⁷ valamint 31 1/2 kaszás rétet művelt. Sajnos, a település tabellája nem áll rendelkezésünkre, a tabellákat összegző megyebeli summázat pedig nem tartalmazza azt, hogy mennyi szántója volt az egyes gazdáknak, és milyen besorolást kaptak telki állományuk alapján. (Mivel általában 9 holdjuk volt, ami a III. földosztályban, ahová a települést sorolták, 3/8 telkeknek felel meg, minden bizonnyal ez volt a besorolásuk is.) Földesúri sajátkezelésű szántó a faluban nem volt, így az általam használt forrásokból nem tudjuk

³⁵⁷ Az úrbérrendezéskor feltüntetett föl nagyság ezúttal is a paraszti szántók erős alábecsülésére utal. A kataszteri felmérésben ugyanis Runyina paraszti szántójaként 316 hold 1182 lól szerepel, ami magyar holdban kifejezve 422,21 holdat tesz ki. Ez pedig több mint háromszorosa az úrbérrendezés korabeli adatnak.

meg, hogy a kataszteri felmérés idején kit gazdagított a falu jobbágyainak munkája, s mikor került – feltételezhetően zálogként – 1800-i jövedelmének élvezőjéhez.³⁵⁸

A Runyinából származó, valamint a nem azonosított jövedelmek levonása után a 18 zsidó jövedelmeként maradó 12 5/8 sessio végül mindössze három forrásból származott: 2 5/8 sessio (20,79%) majorságból, 2 3/8 (18,81%) az italmérésből és 7 5/8 (60,40%) tizedet fizető szőlőből. A 18-as lélekszám azért maradhatott változatlan, mivel az említett Moskó úr ebből a jövedelemből is részesült, a Runyináról származó teljes jövedelmen kívül ugyanis Szöllőskéről is rendelkezett 2 4/8 sessionyi szabadszőlőből származó bevétellel.

A görögöket két közösség és egy személy képviselte. Legjelentősebb jövedelemmel a tarcali görög társaság rendelkezett, 4 1/4 sessioval, a miskolci görögöknek Erdőbényén volt 1 3/4 teleknyi jövedelmük, míg bizonyos Popovics Györgynek Sátoraljaújhelyen volt 3/4 sessioja. A görögök által élvezett összesen 6 3/4 sessio jövedelem kivétel nélkül tizedköteles szőlőből származott.

Csak az 1800-i jövedelemösszeírásban szerepel 88 fő honoratior és questor is, összesen 38 5/8 sessio jövedelemmel. Ennek bő háromnegyede, éppen 30 sessio (77,66%) származott szőlőből, a maradék (8 5/8 sessio, 22,34%) italmérésből. A szőlőjövedelemben enyhe túlsúlyban a szabad szőlők (16 6/8 sessio, a szőlőn belül 55,83%), kisebbségben a tizedköteles szőlők (13 2/8) voltak. Bár a csoport tagjai számbelileg jelentősnek mutatkoznak, birtokuk szerény volta miatt nem tartom érdemesnek velük részletesebben foglalkozni.

Ugyancsak az 1800-i összeírásban, de kizárólag a Homonnán jövedelemmel rendelkezők között találkozunk a „*propria adquisitio*” elnevezésű tétellel. Ilyen „saját szerzeményű” jövedelemmel 24-en rendelkeztek. Nem nemesek voltak, viszonylag sok (négy fő, 16,66%) özvegyasszonnyal a soraikban. Jövedelmük összesen hét sessiora rúgott, aminek egyetlen forrása a zsellérek birtokáról (*ex possessoria inquilinorum et subinquilinorum*) kategória volt.

*

A birtokokkal és jövedelemmel rendelkezők társadalmilag meglehetősen összetett, változatos képet nyújtó felsorolásaiban további személyek, társadalmi rétegek, intézmények neveit is megtalálhatjuk. Besorolásukat az egyes társadalmi csoportokba azonban nem feltétlenül lehetett volna egyértelműen megoldani, ezért eltekintettem tőle. Néhány mondatnyi ismertetést azért talán az eddig mellőzöttek is megérdemelnek.

³⁵⁸ Az úrbérrendezéskor Prámer Ádám birtokában lévő másik falu (Szmolnyik) a Révész család birtokába került.

A legszámottevőbb jövedelemmel közülük a lengyelek hétfőnyi csoportja rendelkezett. Tagjai kétségkívül nemesek voltak,³⁵⁹ akár az extraneusok között is tárgyalhattam volna őket, ennek azonban ellentmondana, hogy nevüket 1800-ig nem találjuk az országgyűléseken honfiúsított *indigenák* között,³⁶⁰ s ebből következően bizonyosnak látszik, hogy jövedelmüket nem saját birtokról élvezték, hanem ahhoz zálog (esetleg bérlet) útján jutottak.³⁶¹ Mivel kizárólag az 1800-i jövedelemösszeírásban szerepelnek, nagyjából nyomon követhető, hogy kiknek a birtokairól sikerült jövedelemhez jutniuk. Bisztránovszky Cajetán négy faluja 1774-ben Keglevics gróf nevén szerepelt. Egyébként ő lett az egyetlen, aki 1800-ban a lengyelek közül egyedül bírhatott egy egész falut. A Keglevics család nevét egyébként 1800-ban nem találjuk a megyei birtokosok között, birtokaiknak Bisztránovszkyn kívül más örökösei voltak. (És elképzelhető, hogy közülük adta valaki zálogba/bérbe a négy falut.) Lyesnovszky Cajetán és Skrinszky Stephanus az úrbérrendezéskor Barkóczy János gróf nevén szereplő falvak részirtokához jutottak úgy, hogy azokban a Barkóczyaknak is maradt jövedelmük. A korábbi birtokosok között szerepel még Szirmay Károlyné, Sztáray Mihály, özvegy Horváth Józsefné, Sennyey László báró, a Dessewffy család több tagja (András, Sámuel, Tamás). Több birtokuk jövedelme azonban 1800-ban már Jékelfalusi József nevén szerepelt, nem egyszer megosztva a lengyel haszonélvezővel, ami nem zárja ki, hogy ő adta zálogba/bérbe új szerzeményének egy részét.

A lengyelek 1800-ban összeírt jövedelmei egyébként – ha a hazai társadalom tagjai lettek volna – akár a vagyonosabb középbirtokosok sorába emelhetők volna őket. A legtehetősebb Bisztránovszky Cajetánnak 62 3/8 sessio, a „legszegényebb” Skrinszky Stefanusnak 8 3/4 sessio jövedelme volt. (A korábban említett Bukovszky Martin a második legtehetősebbként 48 3/8 sessio jövedelemmel rendelkezett.) Jövedelmeik forrását a 123. sz. táblázatban mutatom be.

³⁵⁹ Neveik, bár kisé torzított – mondhatnánk magyaros – formában vannak írva, jól azonosíthatók lengyel nemesi nevekkkel (pl. Bisztránovszky – Bystrzonowski; Bukovszky – Bukowski). Ennek megállapítására Nagy László Kálmán kollégám, a Debreceni Egyetem Lengyel Tanszékének vezetője Andrzej Brzezina Winiarski: *Herby Szlachty Rzeczypospolitej* (Warszawa 2006) c. kiadványa alapján jutott. Segítségét ezúton is köszönöm.

³⁶⁰ Az 1805-i országgyűlés 7. törvénycikke törvényesítette „osoroi” Bukovszky Márton gróf honfiúsítását. Bár a törvénycikk – néhány más esettől eltérően – nem indokolja meg a honfiúsítást, s nem utal az előnév (helységnevé) földrajzi helyére sem, feltételezhetjük, hogy vagy az 1800-i összeírásban a lengyelek között azonos névvel (bár előnév nélkül) szereplő személyről, vagy le származottjáról lehetett szó.

³⁶¹ Legalább két családnak közülük – úgy tűnik – mégis sikerült megvetnie a lábát a megyében. Nagy Ivánnál mindenestre a Bisztránovszky és a Bukovszky családok mint zempléni birtokosok tűnnek fel (II. 115. és 259.). Utóbbi családot a Gersei Pethők leányági ivadékanak nevezi. Az 1805-ben honfiúsított Bukovszky Mártonnak „fellebbivel összeköttetését” viszont ismeretlennek mondja. Uo. 260. – A többiek a Nagy Iván által összeállított kötetekben nem sikerült felfedeznem.

123. sz. táblázat.

Az 1800-i összeírásban szereplő lengyelek jövedelmeinek forrásai

Jövedelem forrása	Nagysága / sessio	Százaléka
Jobbágytelekről	119 1/2	54,47
Zsellérektől	9 7/8	4,50
Házatlan zsellérektől	1/8	0,06
Zsellérek földjéről	8	3,65
Telken felüli földről	4 1/2	2,05
Úrbéresektől	142	64,73
Majorságból	14 3/4	6,72
Korcsmáltatásból	29 1/2	13,45
Mészárszék tartásából	3/4	0,34
Vámból	3 3/8	1,54
Erdőből	6 7/8	3,13
Malomból	17 5/8	8,03
Vásártartásból	4 1/2	2,05
Haszonvételekből	62 5/8	28,55
Összesen	219 3/8	100,00

A lengyelek jövedelmeikhez a Sztropkói kerület településeiről jutottak, ahol természetesen már nem termett meg a szőlő. Így elestek a magyar birtokosok egyik legfőbb jövedelemforrásától. Sajátosnak tekinthetjük, hogy falvaikban mégis sikerült némi sajátkezelésű birtokra is szert tenniük, s arról – ha nem is számottevő – jövedelmet szerezniük. Jövedelmeik fele – amint ez az északabbi kerületek településein általános volt – közvetlenül úrbéres népességüktől származott, amihez érdemleges kiegészítést az italmérés tudott hozzátenni. A vidék elzártságából következhet, hogy élvezték a malom- és a vásártartás szűk körű, birtokaik közelében mások számára nemigen hozzáférhető jövedelmeit. Jelenlétük, jövedelmeik összességében nem változtatnak a nemesi birtokokról kialakult képünkön.

A pataki *xenodochiumot* (ezzel a névvel általában a kórházakat jelölték, de az intézmények egyszerre voltak szegényházak is) mind a kataszteri felmérésben, mind a jövedelemösszeírásban megtaláljuk birtokosként. Az előző szerint 52 kat. hold (a nem-nemesi földek közé sorolt) szántója, az utóbbi szerint 13 6/8 sessio jövedelme volt. Utóbbi elsősorban haszonvételekből (benne 3 6/8 sessio korcsmáltatásból) valamint szőlőből (4 2/8) származott.

X. RÉGIÓK, NEMZETISÉGEK

A HEGYALJA

„Hegyalja! megáldott az Isten jó borral,
Amely vért és lelket pezsgő kedvre forral,
Sáros utaidnak sincs a földön párja,
Tengeren és itt az utast egy sors várja.”
(Tomba Mihály: *A vámosújfalui jegyző*, 1847)

Bár Zemplén megye egyik járását már a legkorábbi (1299-től ismert) közigazgatási beosztás szerint is Hegyaljainak (*submontanus*) nevezték, s ez a meghatározás egészen az 1777-i átszervezésig megmaradt (attól fogva a területi egységeket székhelyükről nevezték el), ez a Hegyaljai járás a Tokaj és Sárospatak körül kialakult borvidéken kívül az Alföld peremterületét (a későbbi Szerencsi kerületet) is magába foglalta. A fogalom mai értelmét – a legkiválóbb borokat kínáló térségre való szűkítést – csak később nyerte el. A kereskedelem a tokaji bort kereste, s a többször emlegetett 1737-i rendelet is azt határozta meg, hogy mely települések árusíthatják borukat tokaji néven. A rendeletben megnevezett 21 település közigazgatásilag semmiféle egységet nem alkotott, s nemhogy egyetlen kerületben vagy járásban lettek volna, de kettő közülük (Abaújszántó és Erdőhorváti) még Zemplén határain is kívül esett. Elfogadhatjuk, hogy kiválasztásukban elsősorban minőségi szempont, a településen előállított bor kiválósága játszotta a fő szerepet. Ezen elkülönített települések szőlőművelésének kiemelkedő voltát a gazdálkodásról szóló korábbi fejezetben már bemutattam.

Mindemellett a borukat tokajiként árusító települések (együttesükre a továbbiakban – ha anakronisztikus módon is, de – a Hegyalja elnevezést fogom használni) nemcsak kiváló szőlőjük és boruk révén emelkedtek ki a többi település közül. Lakosságuk összetétele, gazdálkodásuk színvonala, a birtokosoknak nyújtott jövedelem alapján is a megye élvonalába tartoztak, ami számadatokkal is igazolható. Ezt a 124. sz. táblázatban kívánom bemutatni. A táblázatban a figyelembe vett források adatait viszont nem keletkezésük időrendjében szerepeltetem, hanem tartalmuk egyfajta általánosságának sorrendjében. A legáltalánosabb adatokat: a lakosság-számot a II. József korabeli népszámlálás, a szántóföld megoszlását a kataszteri felmérés adataiból vettem. Ezután következnek a jobbágyságra vonatkozó, időben azonban korábbi források: az úrbéri tabellák, valamint az 1776-i dicalis összeírás számai. A táblázatot az 1800-i jövedelemösszeírásból vett adatokkal zárom. Bár a különböző források ugyanarra a tényezőre (parasztlakosság lélekszáma, szántóföld, rét, szőlő nagysága) természetesen nem feltétlenül közöltek azonos adatokat, különbségeikre a táblázatban mégsem fordítottam figyelmet, mivel az arányokon érdemben az egyes számok eltérései sem változtattak. Nagyobb különbséget egyébként talán egyedül az úrbéres népesség lélekszámánál találunk. Ennek elsődleges

okát a két összeírás eltérő módszereiben kell keresnünk, amire a lakossággal foglalkozó fejezetben már kitértem. Azon a megállapításon azonban, hogy a Hegyalján a jobbágyok aránya messze elmaradt a megyei átlagtól, a zselléréké viszont ugyancsak erősen meghaladta azt, a számok eltérése sem változtat.

124. sz. táblázat.

A hegyaljai települések részesedése a megye lakosságából, földjeiből és jövedelmeiből

Kategória	Megyei összes	Hegyaljai összes	Hegyaljai az összes %-ában
<i>Népszámlálás szerint</i>			
Összes lakos	209 791	33 079	15,77
Férfiak	106 736	5 926	5,55
Papok	363	65	17,91
Nemes férfiak	4 948	1 897	38,34
Jobbágyok	14 596	1 004	6,88
Zsellérek	22 258	4 574	20,55
<i>Kataszteri felmérés szerint</i>			
Összes szántó / k.h.	322 451,58	16 719,19	5,18
Nemesi szántó / k.h.	95 597,38	9 491,91	9,93
Paraszti szántó / k.h.	226 854,20	7 227,27	3,18
<i>Úrbérendezési tabellákban</i>			
Telekszám	6 177 3/8	167 7/8	2,72
Paraszti szántó / m.h.	141 470 1/2	3 941 1/2	2,79
Rét / kaszás	46 137 1/4	1 611 1/2	3,49
Jobbágy	12 745	461	3,62
Zsellér	4 178	1 790	42,84
Házatlan zsellér	901	227	25,19
<i>1776-i dicalis összeírásban</i>			
Ház	16 855	2 354	13,79
Mesterember	912	285	31,25
Kert	4 978	532	10,69
Szőlő / kapás	18 859 1/2	13 073	69,32
Szarvasmarha	32 160	1 936	6,02
Ló	6 570	205	3,12
Dica szám	72 769 1/2	15 172 3/8	20,85
<i>1800-i jövedelemösszeírásban</i>			
Összes jövedelem / sessio	25 576 1/2	6 737 1/2	26,34
Úrbéresektől	11 178 1/4	947	8,47
Majorságból	3 986 5/8	314 3/8	7,89
Haszonvételekből	6 644 1/4	2 225 1/2	33,50
Ebből: Italmérésből	4 698 7/8	1 853 5/8	39,45
Szőlőből	3 767 3/8	3 250 5/8	86,28

A 124. sz. táblázat adatainak értékeléséhez kiindulási pontként a lakosság számaránya kínálkozik. Hegyalja településein Zemplén lakosságának kb. egyhatoda (15,77%) élt. Ehhez hasonlítva mondhatjuk valamely tényezőre, hogy eléri vagy meghaladja ezt az átlagot, esetleg éppen elmarad attól. Hegyalja különlegességét éppen az igazolhatja, hogy a táblázat százalékszámai a legritkább esetben közelítenek az átlaghoz. Talán a dicális összeírásban közölt házszám és a népszámlásnak az egyháziak lélekszámára vonatkozó adata áll legközelebb hozzá, mindkettő nagyjából 2–2%-os eltéréssel, csak amíg a házszám az átlag alatt marad, addig a papok száma meghaladja azt. A népszámlálás további adatai a népesség sajátos szerkezetét is mutatják. A térség gazdasági fejlettsége, a területén nyerhető jövedelmek a nemesség nagyfokú koncentrációjához vezettek. Arányuk nagyjából két és félszerese a megye lakosságán belül elfoglalt számarányuknak. Magas, bár nem ennyire, a mesteremberek aránya is, amit a dicális összeírás mutat. A szántóföldi művelés és az állattartás alacsony aránya, amit a tabellák és a dicális összeírás adatai egyaránt tükröznek, továbbá a jelentős munkaerőt igénylő szőlőművelés az úrbéres parasztság megoszlására is rányomta a bélyegét. A jobbágyok aránya a népszámlálás szerint fele, az úrbéri tabellák szerint kevesebb, mint egynegyede a megyei átlagnak, a zselléréké viszont többszöröse. A tabellák szerint a megye zselléréinek 40%-a a Hegyalja településein élt. A jobbágyok alacsony arányának lehet következménye, hogy a birtokosoknak az úrbéresektől (jobbágyok, kétféle zsellér, továbbá a zsellérés és a telken felüli földről) származtatott jövedelmei alig haladták meg a sajátkezelésű gazdaságból származó jövedelmeit.

A gazdálkodás sajátosságait tükrözi a szántó és a rét alacsony aránya. Ennek ellenére a birtokosok nem mondtak le a saját kezelésű gazdaságok kialakításáról, bár ezek aránya sem érte el a megyei átlagot. A gyakorlatilag 10%-os arányra mégis fel kell figyelni, mivel a Hegyalja településeit sokfelé sík, vagy enyhébben lankás, szántóföldi művelésre is alkalmas területek vették körül, amelyeken kedvezőbb lehetőség nyílt volna a földművelésre (és a majorságok kialakítására), mint a Beszkidek hegyvonulatai közé szorult településeken. (Ahol indokoltabbnak mutatkoztak volna az átlagot rontó arányok.) Az átlag alatti, mégsem jelentéktelen földesúri sajátkezelésű gazdaságok hasznát igazolhatja, hogy 1800-ban belőlük származtatták a birtokosok jövedelmének 8%-át. Pedig a majorságok kialakítását nem indokolta volna a paraszti szántók rendkívül alacsony (a megyei szántónagyság egyharmadánál is alacsonyabb) aránya sem, hiszen a földesúri sajátkezelésű földeket általában az úrbéresek emberi- és igaerejével műveltették, ennek pedig összefüggésben kellett állnia az úrbéres népesség saját szántójával. Hasonlóképpen alacsony a feltüntetett, a szántóföldi művelésben hasznosítható jószágok (szarvasmarha, ló) aránya, de ugyanezt tapasztalhatnánk a sertések, juhok és kecskék esetében is, amit éppen ezért nem tartottam érdemesnek külön bemutatni. A kertek alacsony arányára azért nem érdemes nagyobb figyelmet fordítani, mivel ennek feltüntetése a dicális összeírásokban nem volt következetes, egyes kerületekben teljesen hiányozhatott, ami irreálissá tesz bármiféle összehasonlítást.

A szőlőművelés kiemelkedő jelentőségét és hasznát két forrásunk is tükrözi. A dicalis összeírás szerint a megye szőlőterületének több mint kétharmada esett a Hegyaljára, a jövedelemösszeírás szerint pedig a földesúri jövedelmeknek 86%-a származott ebből a térségből. Ehhez képest az átlagot ugyancsak jóval meghaladó, a korcsmáltatásból származó jövedelem nem is tűnik magasnak. A térség lakóinak mentségére szolgáljon, hogy ez a jövedelem nemcsak az ő ital-fogyasztásukból következett, hanem más, szőlőt nem, vagy alig termelő területek korcsma-fenntartói, bérlői is innen vásárolták a bort.

Hegyalja településeinek története, társadalmuk, gazdálkodásuk mindig is kedvelt téma volt a történészek körében. Ahelyett, hogy a térségre vonatkozó általános megállapítások sorát szaporítanám, a következőkben megelégszem azzal, hogy két mezővárosának, a bornak nevet adó Tokajnak, és a kortársak szerint legédesebb bort kínáló Mádnak néhány 18. századi (annak második felére, végére jellemző) sajátosságát mutassam be.³⁶²

AHONNAN A HEGYALJAI BOR A NEVÉT KAPTA (KINCSTÁRI BIRTOKLÁS ÉS MEZŐVÁROSI POLITIKA TOKAJBAN)

„Megengedem, anglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd csipkét hoz asszonyink búbjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.
Mitőlünk elviszi a haszonra valót,
Sok encenbencével csalja a pazarlót,
Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót,
Hajós lesz, s nem fogja megjárni a tarlót.”³⁶³

Tokaj nem annyira a szőlőtermelésben és a borkészítésben elfoglalt szerepe miatt tudott magának kiemelkedő helyet elfoglalni a hegyaljai települések között, hanem inkább a kereskedelembe betöltött előnyös helyzete következtében. Az Alföld és az Eperjes–Tokaji heglánc találkozó pontján, északra a Bodrog mentén Zemplén felső vidékeire, Sárosba, Szepesbe, a bányavárosok felé vagy akár Lengyelországba és Sziléziába, nyugatra Abaújba és Borsodba vezető utak kiindulópontjában, ugyanakkor fontos, a Tiszántúlra, azon keresztül akár Erdélybe vezető tiszai átke-lőhely mellett fekvő szolgált piac és vásár központul mind a hazai, mind a külföldi (elsősorban a lengyel) kereskedők számára. Kereskedelmének legfontosabb cikke természetesen a bor volt, de Tokajból továbbították északra és nyugatra az Erdély-

³⁶² A két mezővárost bemutató fejezetek előzményeként készült tanulmányok különböző kiadványok számára, eltérő céllal, nem egyforma szempontok figyelembevételével születtek. Mégsem hoztam őket azonos nevezőre, mivel úgy érzem, általuk így – ha különböző települések példáján is – több oldalról tudom megvilágítani a hegyaljai sajátosságokat.

³⁶³ Orczy Lőrinc: *Tokajban való érkezés télen* (1774–1782 körül). Vö. Mezei–Szuromi, 1982. 203–204.

ből érkező sót is.³⁶⁴ A város értékeinek sokrétűségét a városleírások is igyekeztek kiemelni. A települést a 19. század elején megörökítő Speck Lajos úgy vélte, hogy „bővelkedik Tokaj gyümölcscsel, szénával, marhával... kövel, hallal”.³⁶⁵

Mindemellett Tokaj nem volt sem a megye, sem azon belül a Hegyalja legnépesebb, birtokosainak a legtöbb hasznot hozó települése, habár mindkét területen az elsők közé tartozott. Lakosainak száma a II. József korabeli népszámlálás szerint 2957 fő volt, amivel a megyében Tállya (4393 lakos), a megyeszékhely Sátoraljaújhely (4037 lakos), Mád (3486 lakos), valamint Sárospatak (a két Pataknak együttesen 3339 lakosa volt) mögött az 5. helyre került. A város lakosságában jelentős hányadot foglaltak el a nemesek (a népszámláláskor 177 fő, a férfiak 12,48%-a), annál szerényebbet a „polgárok” (83 fő, 2,77%). Utóbbiak súlyát még inkább mérsékelni látszik, hogy az 1776-i dicalis összeírás a városban mindössze 40 mesterembert tüntetett fel. Más források ugyanakkor nem igazolják az iparosokra vonatkozó adatok ilyen fokú pesszimizmusát.

Az 1800-i összeírásban kimutatott jövedelem (684 7/8 sessio) alapján Tokaj Tállya (954 sessio) és Keresztúr (700 sessio) mögött a 3. helyre került, ebben megelőzve Mádöt (668 telek) és Sátoraljaújhelyt (605 1/8 teleknyi jövedelem). Azon nem csodálkozhatunk, ha ennek a jövedelemnek gyakorlatilag a fele (340 3/8 telek, 49,70%) az italmérésből származott, közel harmada pedig (205 3/4 sessio, 30,04%) a szőlőművelésből. A korcsmáltatásból származó jövedelemmel viszont Tokaj az első helyre került mind a Hegyalján, mind a megyében, megelőzve magát a megyeszékhelyet, Sátoraljaújhelyt (233 7/8 sessio) is, a szőlőből származó jövedelemmel viszont már csak a 8. hely jutott neki. A szőlőből legnagyobb hasznot biztosító Tállya jövedelme (532 5/8 sessio) több mint két és félszerese volt a tokajinak. A földesúri sajátkezelésű gazdaságokból Tokajban annak ellenére is jövedelmet származtattak (35 1/2 sessio, 5,18%), hogy a városnak sem a kataszteri felmérés, sem az úrbéri tabellák, sem a dicalis összeírások szerint nem volt szántója. Ennek megfelelően úrbéres népességében sem volt jobbágy, azt zsellérek (215 fő) és házatlan zsellérek (2 fő) tették ki. Járadékaikból a birtokosoknak 36 3/4 sessio (5,37%) jövedelmük származott. A kisebb királyi haszonvételek közül az italmérésen kívül egyedül a mészárszék tartása biztosított jövedelmet a birtokosoknak, igaz, ennek nagyságát meglehetősen figyelemre méltónak ítélnék (66 1/2 sessio, 9,71%).

A szántó hiánya mentesítette a tokajiakat az egyik legsúlyosabb feudális járadék, a mezei robot alól. A helybeliek a rétet is kevesellték, 1776-ban mindössze 50 kaszást, 1800-ban 222 kaszást írtak össze. A hiányt a gazdák – az úrbérrendezés előkészítésekor, a kilenc kérdőpontra adott vallomásuk szerint – széna vásárlással igyekeztek pótolni. „Kaszálórétyek ugyan vagyon, de azokat is gyakran hol tavaszkor, hol pedig ősszel a nagy árvizek elborítani szokták annyira, hogy néha a szegénység sem maga marhái számára, sem militia részére elegendő szénát nem csi-

³⁶⁴ Udvari István, 1993. 53–58.

³⁶⁵ Speck Lajos, 1823. 3.

nálhat, hanem olyankor kéntelenítették más vidéki helyeken drága pénzen szénát venni.³⁶⁶ Amikor 1787-ben a hatóságok a lakosság birtokában lévő élelmiszer és takarmány mennyiséget mérték fel, különös tekintettel arra, hogy mennyi abból az eladható, a tokajiak (83 gazda) úgy nyilatkoztak, hogy nemhogy eladó takarmányuk lenne, de a meglévő is kevés. A 83 gazda 123 szekér szénával rendelkezett, de 279 szekérnyit tartott szükségesnek. A gazdák többsége persze a meglévő 1–2 szekér szénájához mindössze 2–3 további szekér többletet szeretett volna szerezni.

A kamara birtoklása következtében Tokaj nem sok önállósággal rendelkezett. A város vezetése úgy tudta, hogy településük a korábbi századokban pallosjoggal is rendelkezett, tehát főbenjáró ügyekben is ítélezhetett, a 18. század végén azonban tanácsa a szőlőforgalmi ügyleteken túl legfeljebb lopási és erkölcsi ügyeket tárgyalta, s kisebb pénzbüntetéseket mellett kalodába zárást, továbbá a férfiaknak „pálczázást” (botozást), a nőknek korbácsütéseket szabhatott ki. A város tanácsa a 18. század közepén–harmadik negyedében felerészben iparosokból állt.³⁶⁷ Az 1760-as évek közepén 3 csizmadiát, egy-egy szabót és üvegest, továbbá egy kereskedőt találunk közöttük. (Korábban bognár és varga is akadt soraikban.) A nem nemes, nem iparos tagok többsége valószínűleg szőlőjéből élt, mivel a dézsmajegyzékekben tekintélyes mennyiségű termést tüntettek fel a nevük mellett.³⁶⁸

Tokaj mezőgazdaságának alapvető ágát természetesen a szőlőművelés szolgáltatta. A város határában legalább 600–650 k.h. szőlőt műveltek. A pontos nagyságot megállapítani nem könnyű, hiszen a korabeli adatok meglehetősen eltérőek, részben a területmérés és nyilvántartás pontatlansága, részben a szőlőterület valószínű ingadozása miatt. 1765-ben a városban 9665 kapás szőlőt írtak össze, 1800-ra Orosz István – saját számítása alapján – 10 147 kapás (634 k.h.) szőlőt feltételezett, amelybe azonban a kamara birtokában lévő szőlőt is beleszámolta.³⁶⁹ Az 1800-i jövedelemösszeírás szerint a városban a szőlőből származó jövedelem (205 3/4 sessio) 46,66%-ához (96 sessio) szabad, 15,49%-ához (31 7/8 sessio) tizedeköteles szőlő, 37,85%-ához (77 7/8 sessio) a hegyjog alapján jutottak. Ebből a kamaráé volt 15 4/8 sessio szabad szőlőből származó jövedelem, az összes 7,53%-a.

A tokaji szőlőket három nagyobb területre osztották. A legnagyobb, ún. Alsó-rész (*Statio inferior*, egy 1818-i összeírás szerint 3644 kapással) a Kopasz hegy déli lejtőin, a Felső-rész (*Statio superior*, 2681 kapás) a hegység keleti-északkeleti lejtőin terült el. A Városfelőli szőlő (*Statio intra oppidanam*, 2130 kapás) a kettő

³⁶⁶ Takács–Udvari, III. 280.

³⁶⁷ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. 35. doboz. Lakossági összeírás 1765.

³⁶⁸ Uo. Bordézsmá, hegyvám jegyzékek 1709–1797.

³⁶⁹ Orosz István, 1995. 135. és 145. – A kiszámolt terület túlnyomó többsége a birtokosok (elsősorban az uradalom) művelése alatt állt. A dicalis összeírások (ZmL IV-A 2005/d. Dicalis összeírások 1773–1844/45, 1784-ig a 72., 1785-től a 73. dobozban) a feltételezett szőlőterületnek alig tízedét tudták a zsellér állapotú lakosok művelésében: 1773-ban 978 kapást, 1776-ban 924 kapást (33–35 hektár).

között feküdt. A 18. század harmadik negyedében a források mind az Alsó-, mind a Felső-rész szőlőhegyein átlagosan 3–4 ezer köből (400–550 hl) mustot regisztráltak. Az egyes évek terméseredményei persze – rendszerint az időjárástól függően – meglehetősen eltérőek. A tokaji szőlőbirtokosokat felsoroló 1800-i összeírás alapján a hektáronkénti átlagtermést 4,5–8,7 köbölre (16,8–32,6 hl) tehetjük, Tokaj össztermését pedig – a szabad és az uradalmi szőlők hozamával együtt – akár 9–9,5 ezer hl-re is becsülhetjük. A legjobb fekvésű Alsó-rész különösen alkalmas volt az aszúképződésre. Az itteni dézsmás szőlőkben jobbtermésű évben az aszúszemek mennyisége akár a mustmennyiség tizedét is megközelíthette. 1774-ben 3917 köből must mellett 379 köből aszúszemet gyűjtöttek be (9,6%). Máskor persze jó, ha a mustmennyiség 1–5%-át elérte, nem beszélve arról, hogy természetesen előfordultak évek, amikor nem lehetett aszút szedni. A bőven termő, de az Alsó-részben jégveréssel sújtott 1785. esztendőben pl. nincs nyoma annak, hogy aszút szedtek volna.

A szőlő nemcsak a város lakosainak, hanem a kincstári uradalomnak is a legnagyobb jövedelemforrását jelentette. A kamara kezdetben nem rendelkezett számottevő szőlőbirtokkal. Az uradalmi szőlőt (*Vinea regis* az ún. Hétszőlő részen) még 1785-ben – tehát bő évtizeddel a rend feloszlatása után – is jezsuita birtokként vették fel az összeírásba. A tokajiak évi 400 rénes forint taksát fizettek robotjuk megváltása fejében, a nem szabad szőlők birtokosai pedig (a nemeseket is beleértve) a dézsmának nevezett kilenced fizetésére voltak kötelezettek. 1757-ben azonban helyzetük lényegesen romlott. Kégly Lipót, a kincstári uradalom akkori prefektusa a tokaji és a tarcali jobbágyokat „vasban veréssel, mindenféle büntető fenyegetéssel erőszakosan” kényszerítette egy kedvezőtlen új szerződés aláírására. Ennek eredményeképpen a tokajiak taksája 400 forintról 700-ra emelkedett, a terményjáradék pedig 1/9-ről 1/7-re nőtt, amit aszúból is szedtek. Csökkent az újtelepítésű szőlők után járó dézsmamentes évek száma, 12-ről 7-re. A Rakamazon földet bérlő tokajiaktól pedig a tiszai hídon való átkeléskor vámot szedtek. Az új kontraktusban felújult a munkajáradék is, szüreti robot formájában: 400 szedőt és 50 puttonyost kellett kiállítaniok.³⁷⁰

Tokaj és Tarcal lakói nem kívántak beletörődni helyzetük romlásába. Előbb magánál a Magyar Udvari Kamara elnökénél, Grassalkovich Antal grófnál kerestek segítséget, majd egyenesen a királynőhöz fordultak, de különösebb eredmény nélkül. A Kégly által rájuk kényszerített terheket viselték még 1772-ben is, amikor az úrbérrendezés előkészítésekor felmérték a parasztság helyzetét. Az úrbérrendezéstől a tokajiak az 1757 előtti állapotok visszaállítását remélték. Várakozásukban azonban csalódnunk kellett, a telkiállománnyal (szántóval) nem rendelkező lakosokat a tabellákba zselléreként vezették be, s a zselléreknek előírt robotra kötelezték (a házas zselléreket évi 18, a házatlanokat évi 12 napra). Ez a szolgáltatás végül súlyosabbnak bizonyult, mint a rövid időre korlátozódó szüreti robot. A kamarai uradalom mégis élt jogával, hogy a munkajáradékot továbbra is elsősorban a szüreti

³⁷⁰ Takács–Udvari, III. 278–325.

munkákra vegye igénybe. Nem sikerült visszaszerezni az aszúszőlő dézsmamentességét sem, erre vonatkozó jogaik érvényesítéséért a tokajiak még az 1810-es években is pereskedtek a kamarával. Az úrbérrendezés után egyedül a szőlődézsma állt vissza a korábbi 1/9 nagyságra.

A mezőgazdaság egyéb ágai közül a gyümölcsstermesztésre kell nagyobb figyelmet fordítanunk. Az összeírások jelentős mennyiségű szilvásról tudnak, bár nagyságuk messze elmaradt a szőlőkétől. Hegyalján a szőlők beültetése gyümölcsfákkal – valószínűleg a minőségi bortermelés miatt – nem volt olyan mértékben elterjedve, mint az Alföldön. A szőlőket kiegészítő gyümölcsösök itt többnyire a hegyek lábainál húzódtak meg.³⁷¹ A szilvát többnyire aszalt gyümölcs formájában fogyasztották (vagy adták el), bár az sem kizárható, hogy pálinkát is főztek belőle. A szántók hiányán túl Tokaj gazdálkodásának fájó pontja volt, hogy a város nélkülözötte az erdőt is. Nemcsak a tűzi- és épületfát kellett „drága pénzen venni”, hanem a szőlőművelésben nélkülözhetetlen karókat is, amint erre a kilenc kérdőpontra adott válaszok utalnak.

Vegyes, némileg ellentmondásos képet mutatnak az állattartásra vonatkozó adatok. A korábbi dicális összeírásokban a jószágszám a lakosság lélekszámához képest nem mutatkozott túl jelentősnek. 1773-ban 44 ökröt és 19 lovat, 1776-ban 30 ökröt és 14 lovat írtak össze.³⁷² Az alacsony egyedszámban nyilván szerepet játszott a szántófield hiánya, ami miatt a jószágokra a mezei munkában nem volt szükség, ehelyett inkább fuvarozásra használták őket. A nyolcvanas évektől azonban a legelőn tartott szarvasmarhát is összeírták, ami 1786-ban 304, 1795/96-ban 320 egyedet tett ki. Korábbi elenyésző számuk után 1795/96-ban 114 tinó került az összeírásba, aminek egy részét bizonyára eladták. Az adatok – egymásnak nem egyszer ellentmondó – ingadozását akár ugyanazon éven belül is tapasztalhatjuk. 1788-ban egyetlen évből három összeírást is ismerünk. A júniusban összeírt 40 ló és 78 ökör száma augusztusra 49-re és 86-ra növekedett, hogy decemberre 36-ra és 84-re csökkenjen. A nyáron és ősszel használt igásjószág egy részén a tél bekövetkeztével – úgy látszik – túladtak. A jószágállományra vonatkozó számokat tehát inkább tájékoztató jellegűnek kell felfognunk s nem feltétlenül pontos adatnak. Az igavonó jószágok viszonylag szerény állománya mellett a városban jelentős, és erősen növekvő számú fejőstehenet is tartottak. A dicális összeírások szerint számuk 1773-ban 57, 1780-ban 144, 1790-ben 151, 1795/96-ban 114 volt. Más összeírások még ennél is magasabb számról tudnak. 1792 októberében a „csorda bezárásakor” 201 gazda 294 fejőstehenét írták össze (gazdánkénti 1,4-es átlaggal), tíz évvel később, 1802-ben 295 gazda 439 tehenét (1,5-es átlag).³⁷³

³⁷¹ Orosz, 1984. 534.

³⁷² ZmL IV-A 2005/d. Dicális összeírások 1773–1844/45. 72–73. doboz.

³⁷³ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. 35. doboz. Az csordának bezárása in Anno 1792.; Csorda bezárás listája 1802. – A hivatkozott összeírások a pásztorbér rögzítésére készültek.

Juhot, kecskét és sertést a tokaji összeírások nem mutattak ki. Az előző kettőt nyilván azért nem tartották, mert legeltetésük kárt tehetett volna a szőlőkben, az utóbbi tartását a lakosoknak – a szűk legelő miatt – 1752-i urbáriumuk tiltotta. A városiak ugyanakkor elkeseredetten panaszolták, hogy „ámbár város lakosai nem tartanak – mindazonáltal dominális és sótiszt, nemkülönben városban lakó némely nemes uraimék számos sertéseket tartván, azok által – nem gondolván az lakosok panaszaival és város tiltásával is – legelő mezejeket túrattyák és rontyák”.³⁷⁴ Figyelemre méltó lehetett viszont a méhészet, amiből járadékot szedtek, természetben 20, készpénzben 4 rénes forintot. A kötelezettség nemcsak a helybeliekre, hanem mindazokra az idegenekre is kiterjedt, akik méheiket Tokajban „legeltették”. Végül – ha áttételesen is – a természet által nyújtott javakhoz kell számítanunk a halászat hozamát. Tokajban jelentős számú halász élt. 1752-ben a város tanácsa – a halászó vizek kiterjedésének módosítása és a zsákmányból igényelt dézsma mérséklése végett – 16 halászt hívott össze. A városnak a halászatra engedélyezett területet az 1744-i királyi utasítás írta elő, míg a halászoknak, hogy érdekeltségük fokozódjék, csak negyedrészt dézsmát kellett adniok.³⁷⁵

Bár a szőlőtermő Tokaj elsősorban mezőgazdaságból élt, a városban tekintélyes számú iparos is tevékenykedett. 1765-ben a város lakóházainak számbavételekor a családfők közel egynegyedét találták iparos foglalkozásúnak vagy valamilyen szolgáltatás mesterének.³⁷⁶ Az összeírás 245 házban 307 háztartást talált, a családfők közül pedig nyolcvanán folytattak valamilyen mesterséget, tehát kétszer annyian, mint ahányat a dicális összeírás mesterként feltüntetett. Legtöbben a csizmadiák voltak (23 fő), őket követték a szabók és a bognárok (9–9), a vargák és szűcsök (4–4), kovácsok (3). Más mesterségeket csak egy–két fő gyakorolt (lakatos, asztalos, ács, tímár, nyereggyártó, kerékgyártó, kötélverő, gombkötő, fazekas, üveges). A mesteremberek közé sorolhatjuk az olyan szolgáltatások képviselőit is, mint a pék, a borbély, a kertész mesterség.

Tokaj ipara tehát tipikus mezővárosi ipar volt, amely jól alkalmazkodott mind a fogyasztópiachoz, mind a rendelkezésre álló alapanyaghoz. Az értékesítésben a fő hangsúlyt a lakosság ellátására, gazdasági tevékenységének kiszolgálására, valamint a környék ellátására helyezték. A gazdasági tevékenység kiegészítése biztosította a bognármesterség (hordókészítés) kiemelkedő helyét. Ugyanakkor ez az ipar elsősorban a mezőgazdaság termékeit dolgozta fel, ha lehetett helyi alapanyagot, néha – mint a bognárok esetében – idegenből vásároltat. Bár a tokaji mesterek egy része céhekbe tömörült, a város életében a céhek nem játszottak érdemleges szerepet. Ugyanakkor a mesteremberek egyénileg komoly tekintélyt vívhattak ki maguknak, amint azt a tanácsban való részvételük előkelő aránya igazolhatja. A mesterség persze nem zárta ki, hogy az iparosoknak szőlőjük is legyen, nem egyszer tekintélyes

³⁷⁴ Takács–Udvari, III. 280.

³⁷⁵ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. Protocollum V. 101. 1725–1767. 1752. május 13-i bejegyzés.

³⁷⁶ Uo. 35. doboz. Conscriptio animarum 1765.

nagyságban. Hitsch Antal (az 1750-es években a város kapitánya), majd özvegye az 1760–70-es években (amikor a dézsmajegyzékek a termésnek inkább csak harmadát–negyedét tüntették fel) 60–100 köböl must után fizette a járadékot (8–13,5 hl), ami 25–40 hl termést is jelenthetett.³⁷⁷ Végeredményben azonban nem találhatunk összefüggést a mesterségek és a szőlőbirtokok nagysága között.

Nincs általánosítható adatunk az iparos műhelyek alkalmazottainak összetételére sem. Az összeírás szerint jó néhányan dolgoztak egyedül, alkalmazott nélkül (háztartásukban nem találunk férfi szolgát, mely kategóriába az ipart végző legényeket és inasokat is besorolták). Az mégis szembetűnő, hogy a 80 iparos háztartásában (25,4%) lakott a férfiszolgák 79%-a (76 főből 60) s a cselédlányok 60%-a (53 főből 32). Bizonyára nem minden férfi szolga dolgozott a családfő műhelyében, a fenti arány mégis úgy jöhetett létre, ha a kézműves műhelyekben legényeket és inasokat is alkalmaztak. A cselédlányok nagyobb száma a mesterek nagyobb anyagi jólétét tükrözheti a többi lakossal szemben.

Az uralkodói privilégiumok Tokajban évi 6 országos vásárt engedélyeztek. De a lakosság számára legalább ilyen fontosak voltak a hetipiacok, sőt arról is van tudomásunk, hogy a városban állandó boltok nyíltak. „Vagyon [a városnak] a piacon két bótocskája”, olvashatjuk a vallomásokban. Az egyoldalú gazdálkodás, a szántó és az erdő hiánya miatt a város nem élhetett meg a külső ellátók nélkül. A hegyaljai városok mintegy 50–60 km-es körzet számára jelentettek biztos felvevő piacot.³⁷⁸ Egy későbbi, 1826-i felterjesztésében a város Szabolcs, Szatmár és Bihar megyéket nevezte meg fő élelmiszer ellátóiként.³⁷⁹ A gabonafélék viszonzásaként a tokajiak bort, gyümölcsöt és kézművesipari termékeiket tudták felkínálni. A bor piacául leginkább a közeli Taktaköz és Bodrogköz falvai, a felvidéki városok, valamint Lengyelország és Szilézia kínálkoztak. A hegyaljai borkivitel virágkora azonban csak a 18. század második harmadáig tartott. Akkor a bécsi udvar protekcionista vámpolitikája nyomán a borvásárló partnerek is korlátozni kezdték importjukat, s mind Lengyelország, mind Poroszország felé nehezebbé vált a kivitel. A Poroszország által elfoglalt Szilézia esetében az export nem is tudta visszanyerni jelentőségét. Amikor pedig Lengyelország 1772-i felosztása révén Galícia a Habsburg Monarchia része lett, az a rendelet nehezítette a kivitelt, amely szerint külföldre csak az és annyi bort vihetett ki, aki ugyanannyi osztrák bort is vitt magával. Csökkentette a külföldi piacot a lengyel nemesség fokozódó anyagi tönkremenetele, a majorsági gazdálkodás válságából fakadó pénztelenség. A hegyaljai (és tokaji) bor elsődleges fogyasztója tehát mindinkább a hazai piac lett.³⁸⁰

Csekélyebb mértékű és más irányú volt a gyümölcs értékesítése. Ahogyan a Tiszántúlról szekérszámra hozták a gabonát Tokajba, úgy vitték innen oda a gyümölcs-

³⁷⁷ Uo. Bordézsmá-, és hegyvám jegyzékek 1709–1797.

³⁷⁸ Orosz, 1995. 136.

³⁷⁹ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Prot. Sess. Anno 1826. Tokaj előjárói Zemplén vármegyének, 1826. május 22.

³⁸⁰ Borovszky, [1905]. 193.

csöt, ritkábban frissen, gyakrabban aszalt állapotban. Termékeik zömét persze a tokajiak a helyi piacon értékesítették. Az állandó árusok a piactéren lévő, a kortársak által patikának nevezett bódékban árulták portékáikat. Az árusok „a patikáktul annuatim bizonyos taxát fizettek”. Amikor 1765-ben Tokai Zsuzsanna asszony „az piacon lévő város bótocskáját”, amit édesanyja épített fel, de az adott időben használaton kívül volt, bérbe akarta venni a várostól, a tanács évi 10 vonásforintért engedélyezte használatát azzal a feltétellel, hogy öt év múlva a szerződést meg kell újítania.³⁸¹

A legnagyobb hasznot természetesen a borkimérés kínálta. A tokajiak – az uradalommal kötött szerződés következtében – csak korlátozottan élhettek ezzel a lehetőséggel. Az 1757-i contractus negyedévben határozta meg borárulási jogukat. Ezt a negyedévet (Szent Mihály naptól – szeptember 29. – az új év kezdetéig) azután igyekeztek maguk is minél nagyobb haszonnal bérbe adni. 1762-ben a bérlet három évre az uradalom „fő árendássa”, Speck György kezébe került, évi 300 forintért. A szerződés előírta, hogy nevezett „a város népétől tartozik a bort megvenni és az arenda pénzt a N. Város Magistratusa kívánja, megfizesse ökegyelme”.³⁸² A nyolcvanas évek elején a borkimérés bérletét 1000 forintra emelték fel.

Más árendákért a város – a dicalis összeírások szerint – 1786-ban 3500, 1790-ben 2380 Rft jövedelmet szedett be. Különben mind az uradalom, mind a város igyekezett megakadályozni azt, hogy a kereskedők felverjék az árakat. Az 1752. évi városi tisztújításkor (1751. december 31-én) a tanácsban megjelenő uradalmi prefektus, Ternyei László kifogásolta, hogy a kereskedők a városba szállítandó élelmiszereket sokszor már a város előtt, a határban felvásárolják, majd a piacon drágábban árusítják. A tanács a vásárbíró bízta meg, hogy az ilyen visszaéléseket tiltsa meg, a szabályt megszegőket árujuk elkobzásával büntesse, s a piacon kiáltassa ki, hogy „mindaddig senkinek sem eladni, sem megvenni öszvességet [nagybani eladást vagy vásárlást tenni] szabad nem leszen, valameddig az piacon levő R[ómai] Cath[olicus] Templom harangja 12 órára meg nem vonatik”.³⁸³

A kereskedelem mindazonáltal a város sebezhető pontja maradt. A legnagyobb hasznot kínáló borkereskedelem kezdettől fogva kicsúszott a helyi lakosság kezéből. Az alföldi mezővárosoktól eltérően a szőlőtermelő oppidumokban nem alakult ki a borexportban érdekelt, a tőzsérekhez hasonló vállalkozói réteg. A borkereskedelem a nagybirtokosok és a felvidéki városok polgárai kezéből jelentős részben görög majd zsidó kereskedők kezébe került. A „görög” név a kortársak számára nem nemzetiségi hovatartozást jelentett, hanem összefoglaló neve lett a Török Birodalomból származó, keresztény vallású, többnyire balkáni eredetű kereskedőknek. A névadó görögökön kívül lehettek közöttük örmények, szerbek, bolgárok, al-

³⁸¹ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Protocollum V. 101. 1725–1767. 1765. január 14-i bejegyzés.

³⁸² Uo. 1762. augusztus 21-i bejegyzés.

³⁸³ Uo. 1751. december 31-i bejegyzés

bánok vagy mások, akik a Török Birodalomból származó őseikkel keresztül kasul járták a Birodalommal határos országokat, helyenként lerakatokat hozva létre, vagy akár hosszabb ideig is letelepedve. Magyarországon a 17. században jelentek meg nagyobb számban. Az ország felszabadítása után a törökkel kötött békék és külön egyezségek úgy szabályozták tevékenységüket, hogy viszonylag csekély (3–5%-os) vám lefizetése ellenében hozhatták be áruikat az országba, a kincstári birtokokon letelepedhettek, a nekik járó kedvezményekért meghatározott járadékot fizettek.³⁸⁴

A történeti irodalom sokáig úgy tartotta, hogy a tokaji görögök már 1667-ben kiváltságlevelet kaptak I. Lipóttól, de ezt Hodinka Antal már a 20. század elején megcáfolta.³⁸⁵ Tény az, hogy az 1690-es évektől ingatlanokat szereztek a városban, 1694-ben saját papjuk volt, s még a 17. században megépült templomuk. Számuk a 18. század elejétől mindenesetre megemelkedett. A kamara 1753-ban az addigi 200 Ft-os cenzusukat 500 Ft-ra emelte, amit ők vonakodtak megfizetni. Magukra haragították Mária Teréziát is, amikor – ortodox vallásukhoz ragaszkodva – nem fogadták el a királynő egyházi unióra irányuló törekvéseit. Így 1772-ben – az ország többi görög kereskedelmi társaságával egyetemben – elveszítették kiváltságaikat.³⁸⁶

A görögségnek a hazai kereskedőkkel vívott harca a város hangulatára is rányomta a bélyegét. A lakosság panasza 1772-ben az úrbérrendezést megelőző felmérésbe is bekerült: „Város lakosai panaszképpen declarálták, hogy az idevaló, bécsi portékával kereskedő görögök, meg nem elégedvén magok szokott kereskedésével, mindenféle portékával és naturálékkal, tudniillik: gyertyával, szappannal, vajjal, túróval, pipával nemkülönben gubákkal, üvegekkel és egyébféle szegény mesterembereket és piacon kereskedő asszonyokat illető aprólékos portékával kereskedni szoktak, és ezáltal szegény – piacon kereskedő és portio fizető – város lakosainak élelmek keresésében nem kevés gátlást és kárt okoznak.”³⁸⁷

A század folyamán egyébként a görögök egyre gyakrabban szerepeltek a szőlőbirtokosok és háztulajdonosok között is. Az ingatlanhoz csak részben jutottak vásárlás révén, gyakrabban egy-egy ki nem egyenlített adósság törlesztéseképpen. Kiváltságaik elvesztése után azonban azok a görögök, akiket házuk, szőlőjük a városhoz kötött, s nem költöztek el, az asszimiláció útjára kényszerültek. Különállásuk emléke inkább csak a türelmi rendelet óta elfogadott görög keleti vallásukban és sajátos kultúrájukban maradt fenn. (Mária Terézia még az ortodoxia elhagyásához kötötte letelepedésük engedélyezését.)

Még a 18. században egy másik különállásához ragaszkodó etnikum is megjelent Tokajban, a zsidóság. Jelenlétük 1720 tájától mutatható ki, az első érkezők a keresztúri hitközséghez tartoztak. A 18. század közepétől saját hitközséget szerveztek, temetkezési egyletük működött, imaházat építettek. A görögök egyedulalmát

³⁸⁴ Hodinka, 1912. 29–30.; Bánkúti, 208–212.; Bur Márta, 1978. 281–285.

³⁸⁵ Hodinka, 1912. 10–14.

³⁸⁶ Uo. 103–106.

³⁸⁷ Takács–Udvari, III. 282.

azonban a kereskedelemben egyelőre nem sikerült megtörniök. Új bevándorlási hullámuk a 18. század végén indult meg, aminek során Tokaj zsidó népessége száz fő fölé emelkedett. Tevékenységük változatos volt, a kereskedelem mellett kézművességgel, szőlőműveléssel is foglalkoztak.

Tokaj városias kinézetét már a 17. században épült, zsindegyházzal fedett kőházak megalapozták. A 18. század közepén ehhez új Tisza híd járult, amely kétségtelen előnyeinek túl nem várt problémát is okozott, pillérein ugyanis fennakadt a folyón sodródó uszadékfa. Az uradalom prefektusa 1751 októberében utasította a várost, hogy „a Tiszán mostan épített hídnál megakadott és feneklett feles [fölsleges] fáknak az lakosok által elbocsájtása” iránt intézkedjék. A tanács válaszában arra hivatkozott, hogy a lakosság nagyon meg fogja sínyleni, ha a megnyomorító porciószolgáltatás, a bekvártélyozás, a mindennapi nyomorúság mellett további egy hétre el kell mennie közmunkára.³⁸⁸ A 18. században a városban postahivatal működött. Utolsó harmadában épült fel Tokaj római katolikus plébániatemploma (1773) valamint a görög katolikus templom (1790). A város római katolikus és református „ispitálnak” is helyet adott, amelyek azonban kevésbé számítottak kórháznak, mint inkább az időseket, elhagyottakat gondozó menedékhelynek. A század legvégén a város főutcáját kikövezték. A költségek kilenczted részét az uradalom állta. Végül azonban e lépésnek is voltak kellemetlen következményei, a nagy átmenő forgalom, „a nagy terhekkal utazni szokott szünet nélkül oda s vissza való fuvarozásaik által azon kirakott” utca úgy elromlott, hogy a rajta járó kocsik és szekerek összetörték.

A hagyományos gazdálkodásban fontos szerepet elfoglaló Tokaj a 19. század elején nem tudott előrelépni, sőt még a hírnevéhez méltó helyét sem tudta megőrizni. A hegyaljai városok hasonló gazdasági ténykedése miatt nem tudott a környező települések egyetlen központjává válni. Nem tudott sem érdemleges közigazgatási, sem egyházi funkciót kivívni, nem volt kiemelkedő oktatási intézménye sem. Részben visszajára fordult a kedvező földrajzi helyzet egyik vetülete is. A Bodrog és a Kopasz-hegy közé szorulva területileg nem tudott kellőképpen növekedni. De nehezen birkózott meg a hegyvel a bővülő szőlőművelés is. Miután a szőlők egy részéhez nem vezetett szekérút, a lakosok szüretkor „szölleiknek termését hátukon kintelenítettnek hazahordani, nagy károkkal,” sőt, ha trágyázni akartak, úgy kellett kihordaniok a trágyát is. A szüret ezért meglehetősen terhes időszaknak bizonyult, s az 1772-i panasz szerint „a jó hegyen sok szőlők parlagon is maradtak”.³⁸⁹

Orczy Lőrinc aggodalma, amelyet a fejezet elejére illesztett versrészletben papírra vetett, miszerint „anglus száll Tokaj tájára”, s a megvásárolt és gályára rakott „édes ital” helyébe drága áron „csipkét hoz asszonyaink búbjára”, szerencsére nem vált be. A hazai kereskedők botladozásai a jóval hatékonyabb, nagyobb tapasztalattal rendelkező idegenek mellett mégis joggal ébreszthette az arisztokrata költőben a

³⁸⁸ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Protocollum V. 101. 1725–1767. 1751. október 8-i bejegyzés.

³⁸⁹ Takács–Udvari, III. 281.

később szállóigévé vált kérdést, hogy „Illik-e a magyarhoz csalfa kereskedés...?” Tokaj lakóihoz – úgy tűnik –, egyelőre csak kevéssé illet. De nem törekedtek arra sem, hogy sarlót és mezei munkát megvetve, elhagyják a jobbágy- (esetükben zsel- lér) állapotot, s ha nem is hajósként, hanem inkább az úrbéres terhektől megszaba- dulva polgárként kapcsolódnak be egy új típusú társadalmi rendbe.

AHOL A LEGÉDESEBB BOR TEREM (MÁD BIRTOKOSAI ÉS LAKOSAI)

„*Ma ad az Isten jó szerencsét e tájon.*”
(Honfoglaló Árpád fejedelem fohásza
a Hegyalja birtokbavételekor)³⁹⁰

Mád leírása Bél Mátyás kéziratában nagyjából két és fél lap terjedelmű.³⁹¹ Szövege korrekt, azt is mondhatnánk, hogy érzelemmentes, a tudóshoz (vagy ugyancsak tu- dós segítőjéhez) méltó. Soraiból megismerhetjük a település elhelyezkedését, meg- tudhatjuk, mely falvakkal szomszédos, milyen vizeket (forrásokat, patakokat, mo- csarat) találhatunk a környékén. A katolikusoknak tornyos templomuk, a reformá- tusoknak oratóriumuk (imaházuk) van. Lakóinak többsége református, jelentősebb birtokosai Aspremont és Szirmay grófok, Orczy báró, továbbá Dessewffy és Szent- miklósi urak, de a település kúriáinak ismertetésekor további nevek is feltűnnek.³⁹² Bél felsorolja a szőlőhegyeket, dicséri a szőlőművelést, de megemlíti, hogy a talaj általában köves, ami megnehezíti rajta a munkát. Úgy véli, hogy a legnemesebb szőlőt a Középhegy adja. A település élén a Hadnagy (magyarul), a bíró és 12 „szénátor” áll. A település ismertetését a közösség Keresztelő Szent Jánost ábrázo- ló pecsétjének említése zárja.³⁹³

Bél leírásánál közvetlenebb Fényes Elek bő évszázaddal később született ismer- tetése. „Mád, magyar mezőváros és fő hely a Hegyalján, egy hegyekkel kerített szép térségen, mely csak nyugot felé kinyílt... Katolikus, református templommal, zsinagógával, fürdőintézettel, jó kőbányákkal” rendelkezik. Ezt követi két mondat, amely Mádót a Hegyalja élére helyezi: „Szüret alkalmával itt híres és pompás táncmulatságok tartatnak, valamint az idegen borkereskedők is itt gyűlnek össze; s

³⁹⁰ A hegyaljai népi hagyomány szerint Árpád fejedelem indult volna a fenti szavakkal a vidék bir- tokbavételére. A népi etimológia a kurzív szedéssel kiemelt szavakkal magyarázza Mád, Szerencs és Tállya helységek névadását.

³⁹¹ Bél Mátyás: *Descriptio* 35–37., § 31.

³⁹² A mádi birtokosoknak – Bél munkája szlovák fordításában található – felsorolásával kapcsolatban nem tudok ellenállni egy – a tudathasadásos szlovák névhasználat kialakulatlanságára figyelmez- tető – maliciózus megjegyzésnek. Amíg a szöveg a Szentiványi nevet – a szlovák történetírásban előírt – szlovákosított Svätójánsky formában közli, addig a Szentmiklósi név – következetlenül – eredeti formájában szerepel. – Bél Mátyás, 1999. 92.

³⁹³ Ez utóbbi állítása téves, a mezőváros pecsétjén valójában Szent Tamás apostol látható.

azért amint a bor és aszú ára megindul, az az egész Hegyalján [z]sinórmértékül szolgál. Nagy kiterjedésű szőlőhegyén az egész Hegyalján legédesebb bor terem.”³⁹⁴

A boráról nevezetes Hegyalján külön dicséretet kapni a „legédesebb bor” címén, egy olyan korban, amikor a bor cukorfokát még nemigen lehetett (legalábbis észrevétlenül) mesterséges eszközökkel emelni, különös érdemnek számíthatott. Fényes Elek jó másfél évszázaddal ezelőtt tett megjegyzése tehát mindenképpen kiemeli Mádót a Hegyalja 21 települése közül. Idézett mondatában elismeri a település szőlőhegyének kedvező fekvését, de ugyanez a kijelentés dicséri a lakosok hozzáértését is, amellyel ezt a kedvező földrajzi helyzetet ki tudták használni, hiszen a szőlőhegy nem bort, csak szőlőfürtöket tud teremni. Ahhoz, hogy a szemekből must csorduljon, majd bor készüljön, nagy szakértelmet igénylő munkára és szorgos munkáskezerekre volt szükség.³⁹⁵ Nem lehetett mindegy, hogy kik végzik ezt a munkát, lesznek-e elegenden, vagy idegeneket is be kell vonni teljesítésébe, saját hasznukra dolgoznak-e, vagy mások gyarapodását segítik elő, saját tapasztalataikra támaszkodhatnak, vagy utasításra várnak? A reformkor – Fényes Elek kora –, amely nagyobb figyelemmel fordult a lakosság zömét kitevő jobbágyság felé, már a változásokat vetítette előre, az örökváltságról szóló vitákkal és a nyomukban következő néhány önkéntes szerződéssel. A 18. század végéről származó forrásaink viszont még a következő nemzedék által megváltoztatásra ítélt viszonyok eredeti formájába engednek alaposabb bepillantást.

A II. József korabeli népszámlálás a településen 3475 lakost talált.³⁹⁶ Lakosság-száma alapján Mád a megyében a 3. helyen állt. Etnikailag lakosságát egységesnek tekinthetjük, a magyarok közé csak kis számban keveredhettek nemzetiségiek. Valószínűleg – ahogyan már Bél Mátyás is tudta – a reformátusok domináltak, bár pontosabb arányokra csak későbbi forrásokból tudunk visszakövetkeztetni. Nagy Lajos [Ludovicus Nagy] könyve szerint Mádnek a 19. század első negyedében 62,41%-al (5644 főre) gyarapodott lakossága 52,64%-ban (2971 fő) katolikus, 32,07%-ban (1827 fő) református, 14,99%-ban (846 fő) zsidó vallású volt.³⁹⁷ A zsidók kerek száma bizonyára pontos számbavételük hiányával magyarázható. Arányuk a 18. század végén feltehetőleg alacsonyabb volt, mint bő félévszázaddal később. Jelenlétükről és gazdasági szerepükről azonban már az 1774-i úrbérrendezés paraszti megnyilvánulásai (a 9 kérdőpontra adott válaszok) is tanúskodnak.³⁹⁸ Nemzetiségekre, minden bizonnyal ruszinokra utalhat a görög katolikusok jelenléte, arányuk azonban elenyésző lehetett, ha vallásuk nem éppen egy már asszimilálódott kiseb-

³⁹⁴ Fényes Elek, III. 1844. 397.

³⁹⁵ A termő szőlőben évente (márciustól novemberig) legalább 13 különféle munkafolyamatot kellett elvégezni, többségük komoly szakértelmet kívánt. (A szőlőben még a kapálást sem lehet mechanikusan végezni.) Új szőlő telepítése ezen túl további külön munkát igényelt. – Vö. Orosz István, 1995. 84.

³⁹⁶ Danyi–Dávid, 1960. 285.

³⁹⁷ Nagy Lajos, 1828. I. 439. – Másfél évtizeddel később Fényes (III. 1844. 397.) az akkori 4566 lakos 1,64%-át (75 fő) görög katolikusnak, 1,27%-át evangélikusnak (58 fő) tudta.

³⁹⁸ Takács–Udvari, III. 233.

ségre utalt. Ezt mutatja, hogy ruszin hangzású nevet az úrbéri összeírás 166 nevet tartalmazó felsorolásában nem találunk, s a rendszerint ruszin eredetet jelző Orosz családnévvel is mindössze háromszor találkozunk (Orosz Lukács a 41., Orosz István a 97., Orosz Ferenc a 99. a névsorban). A túlnyomó többségében tősgyökeres magyar neveket tartalmazó listán ugyanakkor 10–12 szlovák név is előfordul, viselőjük etnikai elkülönítésére azonban nem találtunk lehetőséget. Görög vagy rác (szerb) kereskedőkre utaló görög-keleti (korabeli megfogalmazással „nem egyesült görög”) vallásúakat ezzel szemben Mád állandó lakosai között nem írtak össze.

A 18. századvégi Mád – más hegyaljai településekhez hasonlóan – az országos átlagnál magasabb arányban éltek nemesek.³⁹⁹ II. József összeírói 187 nemes személyt számoltak össze (a férfilakosság 10,61%-a), de a település Hegyalja községei között ezzel is csak a 11. helyre kerülhetett. (A nemesség legmagasabb arányban Ondon és Kis Toronyán élt, ahol arányuk 35,87%-ot és 25,46%-ot tett ki. A 19 Zemplén megyei hegyaljai település átlaga 11,62% volt.) Ezzel szemben rendkívül alacsony volt azok aránya, akiket jobbágyként (*colonus*) írtak össze (30 fő – férfiak 1,70%-a, hegyaljai átlag 6,15%). A felnőtt lakosságban legnagyobb számban a zsellérek (*inquilini*) voltak (590 fő – 33,48%, Bodrogkisfalud és Tállya után a harmadik a Hegyalján, ahol az átlag 28,02%).⁴⁰⁰ A II. József alatt készült kataszteri felmérés Mád 837 kataszteri hold 1525 □-öl szántót találtak, ennek 96,42%-át (807 k.h. 1556 □-öl) nemesi, 3,58%-át (29 k.h. 1569 □-öl) paraszti kézben. A nemesi birtok aránya messze meghaladta mind a megyei, mind a hegyaljai átlagot (előbbi 29,65%, az utóbbi 56,77%)⁴⁰¹. Mád tehát a parasztlakos kezén a megyei átlagnál jóval szűkösebb szántót írtak össze.

A másfél évtizeddel a József által kezdeményezett népesség- és birtokösszeírást megelőző, azoknál sajnos jóval kevésbé pontos úrbérrendezési tabellák adatai természetesen eltértek a népszámlálásétól. Tudjuk, hogy ebben nem szerepelhettek a nemesi földek, de paraszti névsoraik a nemeseket is csak mint a jobbágyok és zsellérek földesurait említik. Eltérőek a parasztlakosokra vonatkozó adatok is. Mád az úrbérrendezést előkészítő 1772-i felmérés még talált 10 magyar hold szántót, amelyet az 1774-ben készített tabellákban már nem tüntettek fel. Ez azt jelentette, hogy a településen nem akadt olyan gazdálkodó, aki legalább egy-nyolcad teleknyi úrbéres szántóval rendelkezett volna.⁴⁰² Az 1774-i tabellákba így végül egyetlen mádi lakos sem került colonusként. Ennek magyarázata az, hogy a II. József korabeli

³⁹⁹ Az „elnemesedés” a 18. században általában jellemezte a magyarországi mezővárosokat. Orosz István: A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. In: Uő. 1995. 11–12. – A Hegyalján viszont ez, mint Kis Toronya példája mutatta, nemcsak a mezővárosok sajátossága volt.

⁴⁰⁰ Csak érdekességként említem meg, hogy a lakosságon belül többségben a nők voltak (50,55%), de még így is kevesebben, mint a hegyaljai átlagos arányuk (51,23%).

⁴⁰¹ A szokatlanul magas arány oka az, hogy ebben az esetben minden nem paraszti földet (tehát a kincstári, egyházi és alapítványi földet) a nemesi közé számítottam.

⁴⁰² A rendezés során a települést a második minőségi osztályba sorolták, ahol 22 magyar hold szántónak és 10 kaszás (falcastrum, régies magyar nevén embervágó) rétnak kellett volna egy egész telekhez tartoznia.

földmérésben szereplő 29 hold 1569 négyszögölnyi nem-nemesi szántó jórészét a lakosok nem úrbéres, hanem taksás viszonyban használták. A szükös szántó más része („a communitas 10 köblös [10 magyar hold] szántóföldgye”) pedig – a kilenc kérdőpontra adott válaszok szerint – „város kocsissának és béressének kitarására [szolgált] az uraság engedelmébül.”⁴⁰³ A colonus-kategória (és vele a telekbeosztás) hiánya egyébként a Hegyalja más településein is előfordult, szám szerint (Mádon kívül) mind a felmérésben, mind az összeírásban 5–5 településen⁴⁰⁴. Az úrbérendezéskor a parasztság zömét (házas) zselléreként (*inquilinus*) írták össze (az előzetes felmérésben 163, a tabellában 166 fővel szerepelnek). Differenciálni közöttük legfeljebb belső telkeik nagysága szerint lehetne, ami a tabellában 1/4 pozsonyi mérőtől 3 pozsonyi mérőig terjedt. (Utóbbi nagyságú belső telket egyetlen gazda neve mellett találunk, 2 pozsonyi mérővel 2 fő, másféllel 1, 1 pozsonyi mérővel 19, féllel 52, egynegyeddal 91 zsellér rendelkezett.) A házas zsellérek mellett eltörpült a házatlan zsellérek (*subinquilini*) száma is (a felmérésben 14, a tabellában 3 fő). A tabelláról eltűnt a rét is (a felmérés még 6 kaszást regisztrált), megnőtt viszont a belső telkek száma (a felmérés 34 1/2 pozsonyi mérőjével szemben az összeírásban több mint duplája, 76 3/4 mérő szerepel – azaz 17 1/4 ill. 38 1/8 magyar hold). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a tabellán az adott személyek neve mellett általában kétszer akkora nagyságú belső telket tüntettek fel, mint ami az előzetes felmérésben szerepelt. De nemcsak az előzetes felmérés adataiban találhatunk eltérést a tabellához képest. A község irtás-földjeinek jegyzéke 20 pozsonyi mérő (10 magyar hold) szántót és 34 kaszás rétet is feltüntetett.⁴⁰⁵ Név szerint is említett használóiok – a tabella adataival összevetve – általában a település tehetősebbnek tűnő (egy egész vagy több pozsonyi mérőre való belső telekkel rendelkező) házasszellérei közül kerültek ki.

Újabb adatokat ismerhetünk meg az 1800-i jövedelemösszeírásból. Eszerint Mádról 161 birtokosnak 668 sessionyi jövedelme folyt be. Ezzel a település a Hegyalján a 4. helyre került. Természetesen a Mádról származó jövedelemben is a szőlőművelés és a korcsmáltatás haszna dominált, sorrendjük azonban fordítottja volt a tokajinak. Több mint fele (394 3/8 telek, 59,4%) származott a szőlőművelésből, további bő egynegyede (178 1/4 telek, 26,68%) a borkimérésből. Szőlőből származó jövedelmükkel Mád birtokosai a második, italmérésükkel a 4. helyre kerültek a Hegyalján. A hegyaljai viszonylatban jelentősnek számító földesúri sajátkezelésű gazdaságokból Mádon mindössze a jövedelem huszada (31 7/8 telek, 4,77%), a nagyszámú zsellér és házatlan zsellér járadékából 7,82% (52 1/4 telek) származott. Olyan kisebb királyi haszonvételek, mint a mészárszék tartása, vám-

⁴⁰³ Takács–Udvari, III. 233.

⁴⁰⁴ Az összeírások eltérő szempontjai miatt a két forrás nem azonos településeket nevez meg. Mindkettőben előfordul Rátka, Tállya, Tokaj, csak a felmérésben: Bodrogkeresztúr, Tarcal; csak az összeírásban: Golop, Erdőbénye.

⁴⁰⁵ Az irtásföldek jegyzékén az alább említendő négy birtokos közös tartozékként 7 pozsonyi mérő szántó és 15 kaszás rét, Aspremont és Klobusitzky grófok közös birtokaként 10 p.m. szántó és 12 kaszás rét, Orczy báró birtokaként 3 p.m. szántó és 7 kaszás rét szerepel.

rév-, halászat-, vásártartás jövedelme, a birtokosoknak nem hoztak jövedelmet, erdőből összesen 6, malomból 3 1/2 teleknyi jövedelmük volt. A mézárszék földesúri jövedelmének hiányát magyarázhatja, hogy ezt a község bérelte, s összegét a taksával együtt róttá le. Vásárt Mádon nem tartottak, hiába volt ez – bizonyos kategorizálás szerint – a mezővárosi jogállás egyik feltétele. Oka az, hogy a Hegyalja számos környékbeli településén voltak országos vásárok, amelyekkel nem lett volna érdemes rivalizálni. A helybeliek termékeiket Mád forgalmas hetipiacán adhatták el, s ugyanott szerezhették be a számukra szükséges idegen árukat.

A Mádon élő nagyszámú nemes túlnyomó többsége – az 1800-i felmérésben mutatkozó jelentős jövedelem ellenére – igen szegény volt. Hiába találjuk ugyanis a szántók 96,42%-át nemesi kézen, ez a nemesi birtok erősen koncentráldott. Majorsággal 1790-ben mindössze kilencen rendelkeztek, még kevesebben vehették igénybe az úrbéresek (zsellérek) szolgáltatásait. Az úrbérrendezés idején a mádi zsellérek mindössze négy birtokost vallottak uruknak (Aspremont János Gobert, Klobusitzky István és Szirmay József grófokat, valamint Orczy Lőrinc bárót). A falu szántójának és jövedelmeinek megoszlását a jelentősebb birtokosok között a 125. sz. táblázatban összegeztem.

125. sz. táblázat.

*Mád szántójának és jövedelmeinek megoszlása a jelentősebb birtokosok között*⁴⁰⁶

Birtokos neve	Szántó / kat. hold, □-öl	%-a	Összjöv./ sessio	%	Majorság jöv. /sessio	%
Mád összes	837/1525	100,00	668 3/4	100,0	31 7/8	100,0
Aspremont J. G. gr.	308/1357	36,88	174 1/4	26,09	15 1/2	48,62
Orczy Lőrinc báró	274/1178	32,81	102	15,25	5 3/4	18,04
Szirmay József gróf	168/1293	20,15	94 7/8	14,18	7 3/4	24,31
Szepesy Mátyás	32/68	3,82	?	?	?	?
Nagy Imre	7/303	0,85	3 3/4	0,56	3/8	2,35
Draveczkyné örököse	5/1517	0,72	?	?	?	?
Uza Zsigmond	4/425	0,51	?	?	?	?
Pramer Ádám	3/1440	0,44	3 3/4	0,56	?	?
Medreczky András	2/375	0,26	?		?	?

A táblázatból nyilvánvaló, hogy 1790-ben a szántó 89,84%-ával rendelkező három birtokos élvezte a jövedelmek 55,52%-át. Az 1800-i jövedelemkimutatásban szereplő 158 tétel közül egyébként 7 tétel testületi (elsősorban egyházi) birtokost je-

⁴⁰⁶ A táblázatba csak az 1790-ben sajátkezelésű (majorsági) szántóval rendelkező birtokosokat vettem fel. Közülük hárman azonosak az 1774-i úrbérrendezéskor jobbágyokkal is rendelkező földesurakkal. Az akkori negyediket, Klobusitzky István grófot sem 1790-ben, sem 1800-ban nem szerepeltették a település birtokosai között. Az 1790-i birtokosok közül végül 1800-ban mégis ötnek a jövedelmét tudtam kimutatni. Az 1800-ban szereplő özvegy Klobusitzky Ferencné jövedelmét ugyanis Klobusitzky István gróf birtokával állítottam párhuzamba.

lőtt,⁴⁰⁷ a maradék 151 személy több mint fele pedig idegenben lakó *extraneus* volt. Természetesen nem helyben laktak a leghatalmasabb birtokosok, Aspremont gróf vagy Orczy Lőrinc báró sem. Mádi lakosnak az összeírás nem mindig világos adatai szerint 74 személyt vélhetünk (49%), akiknek jövedelme a településen összeírt jövedelmeknek kisebb részét tette ki.⁴⁰⁸ Ennek a jövedelemnek a megoszlására készítettem a 126. sz. táblázatot.

126. sz. táblázat.

*Néhány jövedelemfajta megoszlása a jelentősebb mádi birtokosok között*⁴⁰⁹

Birtokos neve	Összjöv / sessio	%	Zsell. szá-ma ⁴¹⁰	Zsell. jöv / telek	Borki-mérés jöv/sess.	Szőlő jöv / sess.	Saját jöved. %-a
Mád összes	668 6/8	100,00	166	49 6/8	178 2/8	394 3/8	59,0
Aspremont J. G.	174 2/8	26,05	51 3/4	28 7/8	58 3/8	65	37,3
Orczy Lőrinc br.	102	15,25	52 3/4	12 1/8	38 5/8	41 4/8	40,7
Szirmay József gr.	94 7/8	14,18	12 3/4	8 5/8	43 1/8	33 3/8	35,2
Szentimrey Pál	14 2/8	2,13	0	0	13	1 1/8	7,9
Klobusitzky István	13 6/8	2,05	51 3/4	0	13 6/8	0	0,0
Meskó Jakab br.	10 5/8	1,59	0	0	0	10 5/8	100,0
Újházy Dánielné	9 1/8	1,36	0	0	0	9 1/8	100,0
Horváth Sztansics	7 3/8	1,10	0	0	0	7 3/8	100,0
Metzner György	7 1/8	1,06	0	0	2 2/8	4 7/8	68,4
Jekelfalussy József	7 1/8	1,06	0	0	0	7 1/8	100,0
Andrássy Károly	6 5/8	0,99	0	0	6 3/8	2/8	3,8
Komjáthy Sámuel	6 5/8	0,99	0	0	0	6 5/8	100,0
Szirmay Tamás A.	5 4/8	0,82	0	0	0	5 4/8	100,0
Nagy Imre	3 6/8	0,56	0	0	2	1 3/8	38,0
Pramer Ádám	3 6/8	0,56	0	0	0	3 6/8	100,0

⁴⁰⁷ A sajlódi pálosok, az egri káptalan, az egri szeminárium, a munkácsi baziliták és a helyi római katolikus plébánia, továbbá a tokaji fiscus valamint a Tanulmányi Alap összesen 36 2/8 teleknyi (5,4%) – zömében szőlőből származó – jövedelemmel rendelkezett.

⁴⁰⁸ A helyi lakosok jövedelmének pontos bemutatásával egyelőre adós maradok.

⁴⁰⁹ A táblázatban elsősorban azokat a birtokosokat tüntettem fel, akiknek az 1800-i felmérés szerint jelentősebb – 5 telket, azaz 120 forintot meghaladó – jövedelmük volt. Kivételt jelentett az 1790-ben szántóval rendelkező Nagy Imre és Pramer Ádám. Visszakerült a táblázatba az 1774-ben birtokos Klobusitzky István gróf is.

⁴¹⁰ Házás és házatlan zsellérek együttes száma az úrbéri tabella alapján. E rovatba azonban bizonyos fokig kikövetkeztetett adatokat kellett feltüntetnem, mivel a tabellában a lakosok két csoportja is osztatlanul szerepel a mezőváros négy ill. két birtokosának szolgáló népeként. Hiába tünteti fel a tabella Orczy báró zselléreinek egy csoportját (azaz 40 zsellért) elkülönítve, a reguláció hiánya miatt 76 zsellér és 2 házatlan zsellér mint két birtokos (Aspremont, Klobusitzky), 50 zsellér és 1 házatlan zsellér mint a négy földesúr (Aspremont, Klobusitzky, Szirmay és Orczy) együttes szolgáló népe szerepel. Utóbbi szám négygel elosztva ráadásul nem is egész számot ad.

A táblázat szerint tehát a szőlőjövadelmek már korántsem voltak annyira koncentráltak, mint a szántóföldiek. A legjelentősebb jövadellel rendelkező 3 birtokos, akik a szántók 89,84%-át, s a jövadelmek 55,52%-át, a borkimérés jövadelmének 78%-át bírták, a szőlőjövadelmeknek már csak 35,6%-ával rendelkeztek. Igaz, ők hárman osztozhattak a hegyjog (hegyvám) átalány-adó formájában beszedett jövadelmén (108 telek, az összes jövadellel 16%-a, a szőlőjövadelmek 27%-a). Ennek fele Aspremont grófé volt, negyede-negyede Orczy báró és Szirmay gróf között oszlott meg. Hármójuk részesedése a további szőlőjövadelmekből (szabad szőlők) ugyanakkor szinte elhanyagolható (31 7/8 telek, a község 286 3/8 teleknyi jövadelmének 11,13%-a). És ahogyan követjük lefelé a jövadellel rendelkezők listáját, úgy koncentrálnak jövadelleik a szőlőre. Többségüket az sem zavarta, ha nem részesedhettek a szabad szőlőkből, hanem meg kellett elégedniük a dézsmás szőlőkkel.⁴¹¹ Mádón a szőlő jövadelméből 160 3/4 telek (az 1800-ban összeírt összes jövadellel 24,1%-a) volt a szabad szőlő, 125 5/8 telek (18,8%) a dézsmás szőlő. A három nagybirtokosnak nem volt dézsmás szőlője, az extraneusok közül sokan azonban már csak ilyent tudtak szerezni, vállalva a vele járó jobbágyi eredetű szolgáltatást.

Abból a panaszáradatból, amelyet a vármegye megbízottai 1774-ben – az úrbéri szabályozás előkészítése során – a Hegyalja gazdagnak látszó mezővárosaiban tapasztalhattak, Mád lakosai sem maradtak ki.⁴¹² Pedig helyzetüket több más település (így pl. a kamarai birtokok) lakosainak helyzeténél kedvezőbbnek ítéltjük, s panaszuk is kevésbé látszanak megalapozottnak. A vallomástévők a mezővárost sújtó károk között elsősorban a szántó és a legelő szűkösségét valamint a rét hiányát panaszolták, ami miatt élelmiszerüket és takarmányukat (utóbbi nem annyira a maguk számára, hiszen igásjószáguk is alig volt, hanem „kvártélyos katonák lovai alá” is) többségében idegenből – esetenként a Tisza másik oldalán fekvő településekről – kellett beszerezniük. Ezzel szemben – bár vallomásukban tagadták, hogy urbáriumuk vagy contractusuk lett volna – robotkötelezettség már évszázadnál régebben nem terhelte őket, mivel még a 17. században taksával váltották meg munkajáradékukat.⁴¹³ Igaz, a 18. század közepén helyzetükben rosszabbodás következett be. Szirmay József gróf tiszttartója ugyanis éppen 1771-től kezdődően megnövelte a földesúr részén élő parasztok taksáját. Ezen túl pedig mind a négy földesúr – valószínűleg a régió bér-limitációja következtében – 12 dénáról 18 dénára növelte a szüretkor, egy szedő megváltásáért a zsellérek által fejenként fizetendő összeget.⁴¹⁴ Arról viszont, hogy – a kamarai birtokok mintájára – robot-visszaállító kísérletek is történtek volna, a vallomások nem szólnak. A zsidóság megjelenésével

⁴¹¹ A szőlőbirtokok jogi helyzetére, a szabad és dézsmás szőlők különbségeire ld. a VII. fejezet nemesi jövadelleket tárgyaló alfejezetét. – A dézsmás szőlő kötelezettségeit a nemesi vásárlónak is vállalnia kellett: Orosz, 1995. 177.

⁴¹² Takács–Udvari, III. 232–235.

⁴¹³ A mádi jobbágyok 1635-ben kötöttek szerződést akkori földesuraikkal, Rákóczi Pállal és Györgygyel, robotszolgáltatásuk pénzzel való megváltására. – Orosz, 1995. 95.

⁴¹⁴ Takács–Udvari, III. 232.

romlottak a közösség gazdasági pozíciói. A község elveszítette korcsma bérletét, a zsidó kereskedők széleskörű tevékenysége (áru behozatala) miatt összeszűkült saját termékeik helyi és környékbeli piaca, az idegenből behozott italok árát ugyanakkor az új bérlők magasan tartották.⁴¹⁵ Az extraneusok szaporodása, amivel a dézsmás szőlők egy része is idegen kézbe került, a falubelieket saját szőlőjükből való kiszorítással fenyegette.⁴¹⁶

Mád lakosai mindezek ellenére több, sanyarú helyzetükön enyhítő tényezővel találkozhattak. A szántó és a rét, de egyáltalán a szokásos földműves-állattartó gazdaság hiányát pótolhatta számukra a sok munkát igénylő, de tisztas jövedelmet biztosító szőlő. Jó esztendőben külön bevételt hozott az aszú-szőlő eladása. Tűzifát saját határukban tudtak beszerezni. Zsellér állapotuk rászorította őket arra, hogy munkalehetőséget keressenek, amit mind otthon, mind a környéken meg is találtak. „Ezen városnak nagy és jó, finom bortermő szőlőhegyei lévén... a lakosoknak és szegénységnek annak idejében minden nap kézimunkával pénz keresésében jó alkalmatossága vagyón”. „Jó, nagy és finom bortermő szőlőhegyekkel” rendelkeztek a környező települések is. A zombori, tállyai, keresztúri és tarcali szőlőkben vállalt munkával szintén jó pénzt lehetett keresni. A mádi zsellérek helyzete tehát 1774-ben korántsem volt olyan kedvezőtlen, mint panaszaik mutatják. A robottól való korábbi megváltkozásuk, taksás voltuk mentesítette őket a szokásos úrbéres terhek alól, megélhetésüket pedig biztosították a helyi szőlők vagy a mások birtokán adódó munka- és kereseti lehetőségek. Veszélyt számukra talán éppen az úrbérrendezés jelenthetett volna. Az összeírók a tabellán az eddig nem robotoló zsellérek számára is automatikusan előírták az évi 18, a házatlan zsellérek számára 12 napi robotot.⁴¹⁷ Ennek teljesítése alól a királynő rendeletének azon pontja mentesíthette őket, amely kikötötte, hogy ahol az addigi szolgáltatások nem érték el a rendezéskor előírtat, a továbbiakban is a csökkentett mennyiséget kellett teljesíteni. A korlátozás a Hegyalja birtokosait egyelőre visszatartotta a túlzó követelésektől.

---

⁴¹⁵ Uo. 234.

⁴¹⁶ Orosz, 1995. 136.

⁴¹⁷ A mindenkire azonos robotkötelezettség mechanikus előírásánál az összeírók még a zsellérek belső telkeinek különbségét sem vették figyelembe. 18 napi robotot írtak elő mind a 2–3 pozsonyi mérőnyi, mind az 1/4 pozsonyi mérőnyi belső telekkel rendelkező zsellérek számára.

NEMZETISÉGI VISZONYOK

Krisztus urunk a földön jártában munkát ígért a ruszin és a magyar embernek. A ruszin ember annyira készült, hogy egész éjjel le sem hunyta a szemét, reggel mégis elszunnyadt. A munkára így a magyar ember érkezett először. Az Úr a síkvidékre, a búzatermő Alföldre küldte, a ruszinnak a hegyvidék jutott. A tél beálltával azonban a magyar ember fázni, a ruszin éhezni kezdett. A magyar búzát adott a ruszinnak, hogy ne éhezzen, a ruszin fát a magyarnak, hogy ne fázzon. Az isteni akarat így rendelte egymás segítésére a két népet.
(*Ruszin népi történet*⁴¹⁸)

A Kárpát-medencében élő nemzetiségek kutatásában a legnagyobb problémát az okozza, hogy a korábbi évszázadok forrásai alig teszik lehetővé a lakosság nemzetiségi hovatartozásának megismerését. Még a 18. század összeírásai is közömbösek maradtak a lakosság etnikai megoszlása iránt. Megismerésének igénye II. József – egyébként igen alapos – népszámlálásából is hiányzott.⁴¹⁹ Belekerült viszont az 1773-ban készült helységfelmérésbe, a *Lexicon Locorum Populosorum* c. kiadványba, amelyet korábban a megye lakosságának vallási megoszlására nézve felhasználtam. Ráadásul ennek a forrásnak a lakosság etnikai megoszlására vonatkozó adatai teljesebbnek is tűnnek, mint a vallásokra és a parókiákra (plébániákra–lelkészségekre) vonatkozó adatai, bár teljes képet belőle sem kaphatunk. Etnikailag vegyes lakosságot ugyanis a *Lexicon* meglehetősen ritka esetben tüntetett fel. Az egyes települések lakosságának – egyes személyekre lebontható – összetételére nézve tehát nem kapunk belőle tájékoztatást, valamely térség lakossága többségének nemzetiségi hovatartozására azonban mindenképpen megfelelő szolgálatot tehet. Zemplén megye lakosságát vizsgálva magam a *Lexicon* adataiból indultam ki.

A magyarországi viszonyok között jelentős kiterjedésű Zemplén megye az idők folyamán egyre több nemzetiségnek adott otthont. Bár területe nem esett túl messze a magyar honfoglalók Vereckétől induló útjától, őseink inkább csak délebbi, alföldi vagy legfeljebb dombos jellegű középső részét népesítették be, átengedve az északi, hegyvidéki területet a nemzetiségieknek. Közismert, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalást megelőzően többfelé éltek szlávok. Korai jelenlétük a Felvidéken inkább Nyugaton, a Morvaországgal határos vidékeken mutatható ki. A szlovákság máig élő, jelentősen eltérő nyelvjárásai azt látszanak bizonyítani, hogy őseik különböző nyelvi adottságú szláv területekről, más-más irányból vándoroltak be. Mivel nem jutottak el az Alföldre, ez megerősíti, hogy a magyarság honfoglalása után érkeztek. Ennek ellenére Zemplén megyében jelentős területek kerültek birto-

⁴¹⁸ Néprajzi gyűjtés alapján idézi Udvari István, 1994. 6.

⁴¹⁹ Az összeírásból egyedül a zsidóság lélekszámára következtethetünk, amely egybeesett az izraelita vallásúak számával. Zemplén megyében 1787-ben 6370 zsidó élt, a megye lakosságának 3%-a.

kukba. A tatárjárás után indult meg a ruszinok betelepülése, bár többségüknek már csak a Beszkidek magasabb hegyei között jutott hely a letelepedésre. A megye földrajzi sajátosságai, hegyeinek, folyóinak, úthálózatának észak-déli iránya ugyanakkor nyitottabbá tette délebbi területeit az eredetileg az északi völgyekbe települő nemzetiségek számára, mint olyan szomszédos megyékben (pl. Abaúj–Torna), ahol kelet-nyugati irányú hegyekkel is találkozhattunk.⁴²⁰

Az ország három részre szakadása idején Zemplén három hatalom ütközőpontjába került. Népeességét nemcsak az ismétlődő török dúlások fogyasztották, hanem a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek közötti sorozatos háborúskodások is. Lakossága lecsökkent, ha nem is annyira, mint a török hódoltsági területen. A török kiűzése után tehát a megyében mind a délre, a felszabadított területekre való átáramlással, mind a megritkult népesség telepítéssel való pótlásával találkozhatunk. Ez önmagában is elősegítette a nemzetiségek számának növekedését, eddigi arányaik megváltozását. A 18. században német telepes falvak színesítették a nemzeti-ségi térképet, Galícia felől jelentős számú zsidó költözött be, görög és örmény kereskedők települtek meg területén.

Nem csoda, ha a megye nemzetiségi viszonyai a történészek érdeklődését sem kerülhették el. A lakosság nemzetiségi összetételével és annak változásaival az utóbbi időkben is több munka foglalkozott. Tamás Edit a lakosság szám alakulását, valamint a nemzetiségi arányok 18–19. századokban végbement változásait kívánta feltárni.⁴²¹ Miután összevetette a *Lexicon* és az 1880-i népszámlálás adatait az 1715–1720-i összeírások adataival, arra a megállapításra jutott, hogy a megyében a 18–19. században a magyarság inkább visszaszorult, minthogy területet nyert volna. A szlovákság nemcsak a magyarság, hanem a ruszinok rovására is terjeszkedni tudott. A magyarság asszimilációs törekvései legfeljebb az 1880–1910 közötti évtizedekben vezettek némi eredményre, akkor is inkább csak a városokban. Bagdi Róbert és Demeter Gábor Zemplén megye példáján a különféle 18–19. századi összeírások ellentmondásaira, pontatlanságaira hívják fel a figyelmet.⁴²² Mivel magam jelen munkámban a népességszámra vonatkozó adatokat elsősorban az egyes nemzetiségek gazdasági és vagyoni helyzetének bemutatására kívánom használni, a következőkben megelégszem az 1773-i összeírás felhasználásával.

⁴²⁰ Bagdi–Demeter, 2004. 375.

⁴²¹ Tamás Edit, 1999. 265–297. – Az 1715–20-i összeírások nem tartalmaznak közvetlen utalást a lakosság nemzetiségi összetételére. Acsády Ignác ezt az összeírásban feltüntetett családfők neveinek egyedi elemzésével igyekezett pótolni, amit az utókor meglehetősen kritikával fogad. Általános következtetésekre azonban a módszer mindenképpen alkalmas.

⁴²² Bagdi–Demeter, 2004. 359–383. – A szerzőpáros megerősíti azt a következtetést, hogy a 19. század első háromnegyedében a magyarság – a szórványmagyarság felolvadása következtében – a megye középső részén éppen visszaszorult, amin a 19–20. század fordulóján bekövetkezett előretörése – a városok elmagyarosodása révén – csak részben tudott enyhíteni. Mivel elutasítják azt a megoldást, hogy időben egymáshoz közeli forrásokból vonjanak le következtetéseket a lakosság etnikai átalakulására, s a *Lexicon* adatait teljesen mellőzik, munkájuk eredményét csak nagy vonalakban tudom hasznosítani. – Uo. 376–377.

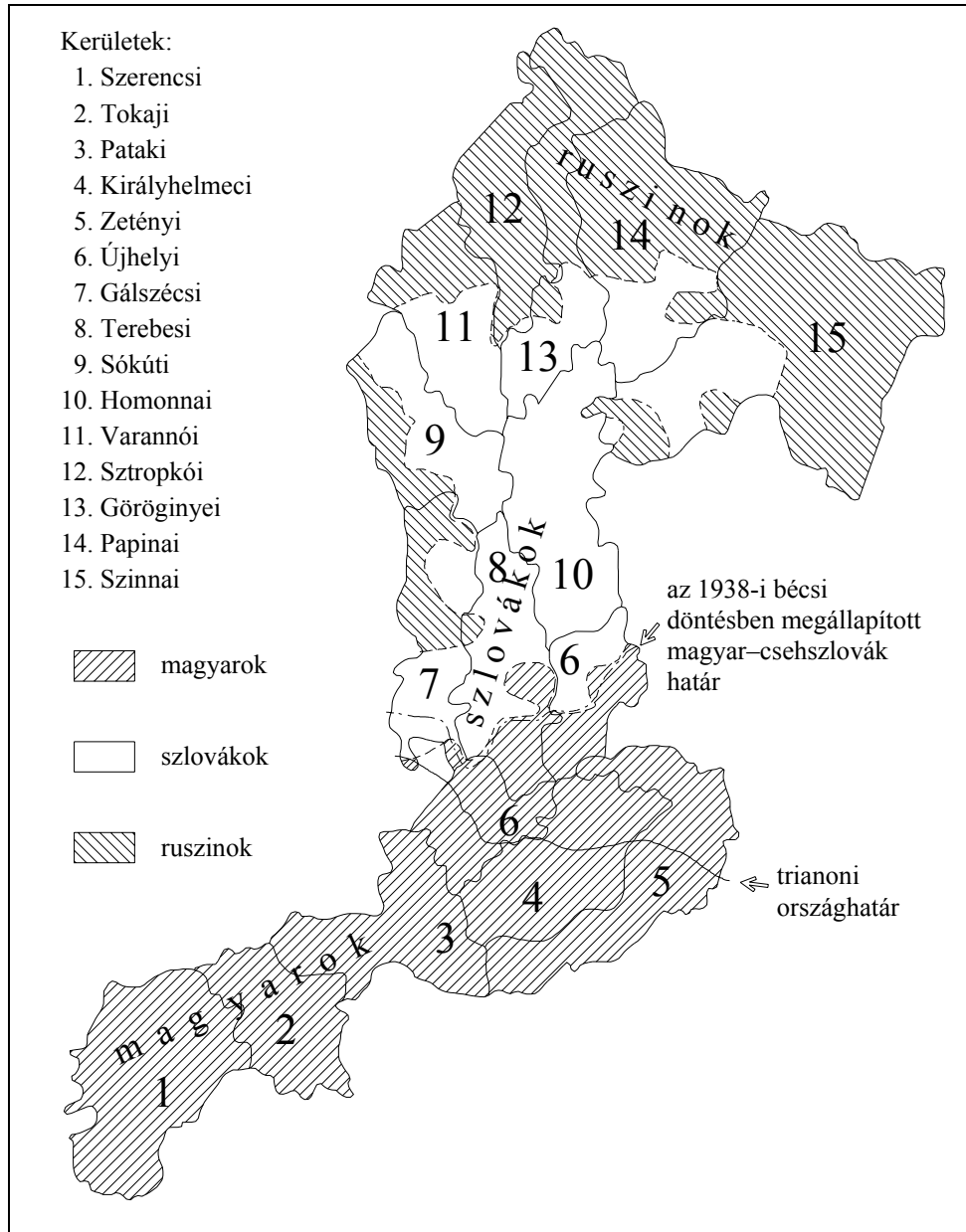
A *Lexicon* Zemplén megye 411 településén három jelentősebb és két kevésbé jelentős nemzetiséget nevezett meg többségi lakosként. A kimaradt települések besorolásának pótlása esetében kétféle megoldás között választhattam. Amennyiben a kimaradt település egy viszonylag zárt etnikai tömbön belül helyezkedett el, a szóban forgó települést természetesen ehhez az etnikumhoz soroltam. Amennyiben azonban valamelyikük két etnikum határán feküdt, Fényes Eleknek a 19. század közepén megjelent munkája alapján döntöttem.⁴²³ A pótlások segítségével 170 ruszin (összes település 38,3%-a), 158 szlovák (35,6%), 112 magyar (25,2%) többségű településsel tudtam számolni. (A *Lexicon* három német – Károlyfalva, Rátka, Trautzonfalva – és egy cseh települést – Kak – is feltüntetett.) A települések megoszlására vonatkozó következtetésem persze nem tekinthető kétségbevonhatatlannak. A lakosság etnikai hovatartozásának megállapítása ugyanis a kortársak számára sem mindig bizonyult egyértelmű feladatnak. A Mária Terézia korabeli úrbérrendezésnek a helyi lakosság nyelvéhez alkalmazkodó felmérése (a kilenc kérdőpontra adott válasz, amelyet mindenütt a helyi lakosság anyanyelvén kellett volna rögzíteni), ugyanis 126 községben készült magyarul. A többletet elsősorban a Bodroghöznek a *Lexicon*ban ruszin többségüként feltüntetett települései (5) valamint a Gálszécsi kerületben a magyar–szlovák etnikai határ mentén fekvő települések (ugyancsak 5) adják. A vallomástevők családnevei ill. keresztnévük nyelvi alakja e községekben általában igazolja, hogy vegyes lakosságú falvokról volt szó, amelyek sommás – egyetlen nemzetiség lakóhelyeként való – besorolása nem lehetett könnyű. A szlovák és ruszin községek elválasztására ugyanakkor az úrbérrendezés nem ad támpontot, mert a biztosok az anyagot mindkét nép esetében szlovákul rögzítették.⁴²⁴ Az úrbérrendezés adatait alapul vevő korrekcióktól ezért a magyarok esetében is eltekintettem.⁴²⁵

A többségi-nemzetiségű települések térképre vetítése (10. sz. térkép) az egyes etnikumok földrajzilag eltérő lakóhelyére utal. A magyarok és a szlovákok összefüggő tömbben helyezkedtek el. Előzőek nagyjából a megye déli kétötödét, a jobbra alföldi jellegű síkságot foglalták el, bár e síkságot is megszakították az Eperjes–Tokaji Hegylánc déli nyúlványai, mindenekelőtt a Hegyalja szőlőtermő hegyvo-

⁴²³ Fényes, 1844. III. 382–455.

⁴²⁴ A ruszin nyelv mellőzésének okát ld. Udvari, 1992. 13–14.

⁴²⁵ A *Lexicon*nál jóval differenciáltabb képet ad az egyes települések népességéről Fényes Elek többször felhasznált munkája. Az általa megnevezett 453 településből 156-ot tartott ruszin lakosságúnak, további 36-ot ruszin többségűnek (összesen 192), 94-et szlováknak, 42-öt szlovák többségűnek (összesen 136), 94-et magyar lakosságúnak, 26-ot magyar többségűnek (összesen 120). A német települések száma 5, cseh lakosságú települést viszont nem említ. Ugyanakkor Fényes szerint a megye lakosságában a magyar anyanyelvűek voltak a legtöbben. A megye 274 685 főnyi lakosságából 101 023 fő (36,8%) magyar, 88 918 fő (32,4%) ruszin, 67 173 fő (24,4%) szlovák, 14 619 fő (5,3%) zsidó, 2700 fő (1%) német, végül 242 fő (0,1%) görög. A népesség községenkénti nemzetiségi megoszlását Fényes könyvében nem közli. A nemzetiségek lélekszáma és a nemzetiségi települések száma közötti ellentmondást úgy lehet feloldani, hogy a magyarság által lakott, a megye délebbi vidékein fekvő települések lélekszáma bizonyíthatóan sokkal magasabb volt, mint a hegyvidéki apró szlovák és ruszin településeké. – Fényes, III. 1844. 391.

10. sz. térkép. Nemzetiségek Zemplén vármegyében

nulatai. A szlovákok ettől északra, a megye következő kétötödének középső sávjában éltek. A ruszinok meglehetősen szétszórtan laktak a hegyvidékeken. Szórtságuk következtében a megye 15 kerületéből az ő többségi településeiket találjuk meg a legtöbb kerületben (12-ben), míg szlovák többségű településeket 9, magyar többségűt 8 kerületben találunk. Az egyes nemzetiségek tömbszerű elhelyezkedésére utalhat az 127. sz. táblázat, amely a megye egyes közigazgatási kerületeiben összesíti a többségi nemzetiségű települések számát.

127. sz. táblázat.
Többségi-nemzetiségű települések száma az egyes kerületekben

	Kerület neve	Összes település	Magyar település	Szlovák település	Ruszin település	Cseh település	Német település
1	Szerencsi	21	20			1	
2	Tokaji	10	9				1
3	Pataki	14	12				2
4	Királyhelmecei	26	25		1		
5	Zétényi	24	19		5		
6	Újhelyi	28	17	10	1		
7	Gálszécsi	26	4	14	8		
8	Terebesi	26	6	13	7		
9	Sókúti	20		15	5		
10	Homonnai	45		40	5		
11	Varannói	39		18	21		
12	Sztropkói	41		5	36		
13	Göröginyei	33		15	18		
14	Papini	44		17	27		
15	Szinnai	47		11	36		
	Összesen	444	112	158	170	1	3

A *Lexicon* kiegészített adatai alapján tehát Zemplénben a ruszinoknak volt a legtöbb településen többségük, őket a szlovákok követték, míg a magyarok csak ezután következtek. A települések számát természetesen végül nem fogadhatjuk el a lakosság nemzetiségi összetételének megállapítására. A II. József korabeli népszámlálás adatai alapján azonban összeadhatjuk a többségi nemzetiségű települések lakosságát, feltételezve, hogy a vegyes lakosságú települések kisebbségei nagyjából kiegyenlítették egymást. Ennek alapján a magyarság lélekszáma – mivel kedvezőbb földrajzi környezetben fekvő települései népesebbek voltak a szlovákokénál és a ruszinokénál – a települések számarányánál jóval kedvezőbb képet mutat. Számításom szerint a megye két legnagyobb nemzetiségének lélekszáma meglehetősen közel állhatott egymáshoz. A II. József korabeli népszámlálás Zemplén megye lakosságát 209 791 főnek találta. Ebből a *Lexicon* által magyar többségűnek elfogadott településeken 75 556 fő (36,02%), a szlovák többségűekben 78 125

(37,24%), a ruszin többségűekben 54 418 fő (25,94%) élt. A németek (1212 fő, 0,57%) és a csehek (480 fő, 0,23%) aránya jelentéktelen marad.⁴²⁶

A fenti adatok ismeretében annak bemutatását is megkísérelhetjük, hogy milyen gazdasági háttér és gazdálkodási lehetőségek álltak az egyes nemzetiségek mögött. Ha az általuk (többségben) lakott települések legfontosabb adatait – szántóföld nagysága, parasztgazdaságok száma, az adott településekről származó jövedelem – összeadjuk, megpróbálhatjuk kikövetkeztetni, hogy milyen arányban álltak ezek a tényezők lélekszámukkal, és hogyan befolyásolhatták megélhetésüket.⁴²⁷

128/a-b. táblázat

Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó összesített adatok

a)

Többségi népesség	Települések száma	%-a	Adott nemzetiség lélekszáma	%-a	Összes szántóföld / kat. hold	%-a
Ruszin	170	38,29	54 418	25,94	103 068	31,96
Szlovák	158	35,59	78 125	37,24	124 574	38,63
Magyar	112	25,23	75 556	36,02	92 299	28,62
Német	3	0,67	1 212	0,57	1 455	0,45
Cseh	1	0,22	480	0,23	1 055	0,34
Összesen	444	100,00	209 791	100,00	322 451	100,00

b)

Többségi népesség	Parasztgazdaságok száma	%-a	Paraszi szántó kat. holdban	%-a	Jövedelem / sessió	%-a
Ruszin	5 119	31,38	94 654	41,72	4 254	16,63
Szlovák	5 428	33,28	85 199	37,56	8 509 1/2	33,27
Magyar	5 556	34,06	45 271	19,96	12 217	47,77
Német	177	1,08	1 339	0,59	68	0,26
Cseh	33	0,20	389	0,17	528	2,07
Összesen	16 313	100,00	226 854	100,00	25 576 1/2	100,00

A táblázat adatai azt tanúsítják, hogy – megyei szinten – a legjelentősebb szántófölddel a szlovák többségű falvak rendelkeztek, a paraszti szántókat tekintve viszont a ruszin többségű falvak kerültek az első helyre, a parasztgazdaságok száma valamint a földesúri jövedelem ugyanakkor a magyar többségű falvakban volt a legmagasabb. Pedig a magyar többségű falvak a szántóföldet tekintve nem álltak valami jól, a másik két nemzetiség településeihez jóval több szántó tartozott. A

⁴²⁶ A módszer sajnálatos hátránya, hogy alkalmazásával teljesen kimaradnak azok a nemzetiségek, amelyek egyetlen településen sem alkottak többséget (zsidók, görögök).

⁴²⁷ A parasztgazdaságok rovatban a jobbágy és zsellérgazdaságok együttes száma szerepel.

szlovákok és különösen a ruszinok viszont nem tudtak földesuraiknak a szántójuk arányának megfelelő jövedelmet biztosítani. Ez persze nem meglepő, hiszen a szántóföldi művelés a földesúri jövedelmeknek csak meghatározott részét adta, abban más mezőgazdasági ágak (leginkább a szőlőből származóak) is – nem lebecsülhető – szerepet játszottak. Egyelőre a szántóföldek vizsgálatánál maradva, megvizsgálhatjuk azt is, hogy mennyi szántó jutott egy-egy településre, és átlagban mennyi jövedelmet tudott biztosítani egy-egy település birtokosának. (Utóbbit ezúttal rénes forintban megadva.)

*129. sz. táblázat.
Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó
településenkénti adatok*

Többségi népesség	Átlagos lakosságszám / település	Összes szántó kat. holdban / település	Paraszti szántó kat. hold / település	Jövedelem sessio / település
ruszin	320,1	606,2	556,8	25,1
szlovák	492,0	788,4	539,2	53,9
magyar	674,6	824,1	404,2	109,1
német	404,0	485,0	446,3	175,9
cseh	480,0	1055,1	389,0	68,3
Összesen	471,6	726,2	510,9	57,6

A 129. sz. táblázat adatai számszerűleg is igazolják, hogy a magyar többségű települések lakosságszáma mennyire meghaladta a szlovák és a ruszin települések átlagos lélekszámát, ami által több jövedelmet tudtak szolgáltatni földesuraiknak. Kedvező fekvésük miatt településeik határában átlagosan még a szántó is nagyobb volt, mint a másik két jelentősebb nemzetiség többségi falvaiban. A táblázat ugyanakkor igazolhatja azt is, hogy a magyarság falvaiban a paraszti szántó nagysága alatta maradt a ruszin és szlovák falvak paraszti szántóinak. Ez sem meglepő, hiszen a megye délebbi és középső területein a birtokosok sokkal inkább törekedtek sajátkezelésű gazdaságok kialakítására, mint északon, a ruszinok (és részben szlovákok) által lakott hegyvidéki falvakban. Forrásaink alapján ki tudjuk számítani azt is, hogy az egyes nemzetiségeken belül átlagban mennyi szántóföld, vagy átlagosan mennyi jövedelem jutott egy-egy parasztgazdaságra. A számítás eredményét a 130. sz. táblázat mutatja.

130. sz. táblázat
Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó adatok lakosságszámra
*és parasztgazdaságra lebontva*⁴²⁸

Többségi népesség	Összes szántó / fő (kat. holdban)	Paraszi szántó / parasztgazdaság (kat. hold)	Összes jövedelem / fő (forint)	Parasztságtól származó jöv. / parasztgazdaság (Rft)
Ruszin	1,9	18,5	1,9	13,3
Szlovák	1,6	15,7	2,6	17,6
Magyar	1,2	8,1	3,9	13,5
Német	1,2	7,6	10,4	12,9
Cseh	2,2	11,8	3,4	10,2
Összesen	1,5	13,9	2,9	14,8

A 130. sz. táblázat adatai jól tükrözik azt a látszólag ellentmondásos helyzetet, hogy míg a szántóföldek nagyságát tekintve (akár a fejenkénti, akár a parasztgazdaságonkénti szántót vesszük alapul) a ruszinok helyzete tűnt a legkedvezőbbnek, a magyaroké pedig (a jelentősebb nemzetiségek közül) a legkedvezőtlenebbnek, addig a földesúri jövedelmek kategóriáiban ez a sorrend átalakult. Az összes jövedelem kategóriában teljesen megfordult, míg a paraszi gazdaságok jövedelme kategóriájában a szlovákok kerültek az első helyre, az egyformán álló magyarok és ruszinok elé. A táblázat megerősítheti azt a tényt, hogy az egyes nemzetiségek helyzetében mutatkozó különbségek elsősorban lakóhelyük földrajzi különbségeiből, és a gazdálkodásukban ennek nyomán bekövetkezett eltérésekből adódtak. A magyar többségű települések kedvező eredményeit részben az alföldi jellegű mezővárosok és falvak jobb minőségű termőföldjei biztosították, de komoly tényezőként kell számolnunk a Hegyalján a szőlőművelésből nyert tekintélyes jövedelemmel is. A másik végleten a ruszinok hegyi falvaiban a nagyobb kiterjedésű, de soványabb talajú szántók szerény hozamaik miatt mind a parasztokat, mind földesuraikat jóval kevesebb haszonnal kecsegtették. A magyar többségű településeken ugyanakkor a nagyobb lakosság-koncentráció, a telekaprózódás (a zsellérek magasabb aránya) a parasztgazdaságok alacsonyabb jövedelméhez vezetett. Megvizsgálhatjuk azt is, hogy hogyan alakultak a jelentősebb jövedelemfajták az egyes nemzetiségek esetében.

⁴²⁸ Parasztgazdaságnak a jobbágyok és (házzal rendelkező) zsellérek együttes számát tekintettem. Mivel a 24 Rft-tal számolt sessio az egyes gazdaságokra és különösen a lakosokra nézve meglehetősen alacsony törtszámot adott volna, az eredményeket ezúttal rénes forintra átszámolva közlöm.

131/a-b táblázat
Az egyes nemzetiségek gazdálkodásából származó
fontosabb jövedelmi csoportok megoszlása

a)

Többségi népesség	Összes jövedelem / sessio	%-a	Allódiumból származó jöv. / sessio	%-a	Paraszti gazd-ból származó jöv. / sessio	%-a
Ruszin	4 254	16,63	204 7/8	5,14	2 843	28,30
Szlovák	8 509 1/2	33,27	2009 3/8	50,40	3 971	39,54
Magyar	12 217	47,77	1727 3/8	43,33	3 122	31,08
Német	68	0,26	1 7/8	0,05	95	0,94
Cseh	528	2,07	43 1/8	1,08	14	0,14
Összesen	25 576 1/2	100,00	3986 5/8	100,00	10 045	100,00

b)

Többségi népesség	Italmérés jövedelme / sessio	%-a	Szőlőtermelés jöved. / sessio	%-a
Ruszin	742 4/8	15,80	7 3/8	0,19
Szlovák	1299 1/8	27,65	146 4/8	3,89
Magyar	2608 2/8	55,51	3607 2/8	95,75
Német	47 3/8	1,01	5 2/8	0,14
Cseh	1 5/8	0,03	1	0,03
Összesen	4698 7/8	100,00	3767 3/8	100,00

A 131. sz. táblázat az egyes nemzetiségektől származó jövedelmek nagyfokú differenciáltságára mutat. A legszélsőségesebb a magyar többségű települések részese-
 dése a szőlőből származó jövedelmekből (95,75%), ami alig hagyott teret a többi nemzetiségnek. A magyar többségű települések részese-
 dése az italmérés jövedelméből (55,51%) ugyancsak meghaladja a magyarságnak a lakosságon belül elfog-
 lalt arányát. A majorságokból származó jövedelmeknek ezzel szemben csak 43,33%-a, a paraszti jövedelmeknek 31,08%-a származott a magyar többségű fal-
 vakból. Ezekben a kategóriákban a szlovák falvak kerültek az első helyre. Ha a 131. sz. táblázat adatait egyénekre, vagy legalább a parasztgazdaságok átlagára
 próbáljuk lebontani (a paraszti szántókra és az italmérésre szűkítve), még inkább differenciált képet kapunk.

A paraszti szántók egy főre vetített jövedelmében nem találunk lényeges eltérést a megyében lakó három jelentősebb nemzetiség között, a parasztgazdaságokra ve-
 títve azonban ez a hasonlóság eltűnik. A szlovák jobbágyok és zsellérek szolgálta-
 tásait az összeírók magasabbra becsülték, mint a magyarokét és a ruszinokét. Kiug-
 ró ugyanakkor az italmérés haszna a magyar többségű falvakban. Nem zárhatjuk
 ki, hogy a magyar többségű falvakban valóban magasabb volt az italfogyasztás,
 mint a többi nemzetiség lakóhelyén, a magasabb számadatok oka azonban valószí-

núleg inkább az, hogy az északabbra fekvő falvak lakossága a délebbre fekvő szőlő- és bortertermelő vidékeken közvetlenül szerezte be italszükségletét, s ezzel az itteni birtokosok hasznát növelte. A különbség fő oka azonban aligha az italfogyasztás eltérő mértéke, hanem inkább a földrajzi környezet eltérése, nevezetesen az, hogy a megye délebbi tájain a mezőgazdaságnak nagyobb jövedelmet biztosító ágai domináltak.

132. sz. táblázat

Az egyes nemzetiségek gazdálkodásából származó fontosabb jövedelmek lebontása egyénekre vagy parasztgazdaságokra

Többségi népesség	Paraszti szántó jöv. / fő (Rft)	Paraszti szántó jöv. / parasztgazdaság	Italmérés jöv. / fő (Rft)	Italmérés jöv. / parasztgazdaság
Ruszin	1,2	13,3	0,3	3,5
Szlovák	1,2	17,5	0,4	5,7
Magyar	1,0	13,5	0,8	11,3
Német	1,9	12,9	0,9	6,4
Cseh	0,7	10,2	0,1	0,2
Összesen	1,2	14,8	0,5	6,9

A megye parasztságának gazdálkodását tükröző úrbéri felmérések ugyancsak azt igazolják, hogy az egyes nemzetiségek adatainak eltérését elsősorban a földrajzi környezet különbsége okozta. A déli kerületekben a jobbágyvallomások a pénzjáradékok gyakoribb előfordulását, alacsonyabb robotkötelezettséget, jobb minőségű szántó, dúsabb rét és legelő birtoklását rögzítették, mint az északabbi területeken. Gyakoriak az olyan taxalisták, akik robotkötelezettség helyett évi összeget fizetnek, a robotot is gyakran határozzák meg évi 1–2 hétben, vagy kapcsolják valamilyen idénymunka (aratás, kaszálás, szőlőkapálás, szüret) elvégzéséhez. A helyben, vagy alig 1-2 óra járásnyira lévő piacokon vagy vásártartó helyeken szinte minden terméket el lehetett adni. A Hegyalja szőlői szinte korlátlan munkalehetőséget kínáltak a szegényebbeknek. Fentebb, a hegyek között, a lakosság ezzel szemben egészen más természeti- és ennek megfelelően eltérő gazdasági körülmények között élt. Maguk a falvak is nehezen voltak megközelíthetőek, az utak rosszak, sárosak. A szántók soványak, agyagosak, gyakran kövecsesek, egy-egy nagyobb eső a nagy fáradsággal fölhordott trágyát is lemossa. Sok kárt tesznek a veteményben az erdők állatai. A parasztok körében a taxalista állapot szinte ismeretlen, minden jobbágyot robotkötelezettség sújt, ami magasabb, mint a délebbi kerületekben, ráadásul a robot egy részét a birtokos távolabbi uradalmában, esetleg hegyaljai szőlőjében kell elvégezni. Távolabbiak a piacok, vásárok, és szűkebb a helybeliek által eladható termékek köre. Bércmunkát is legfeljebb a Hegyalja több napi járásra fekvő szőlőjében találhatunk.⁴²⁹ Elkerülük a megyét a Lengyelország felé vezető forgal-

⁴²⁹ Hógye István, V. 191.

masabb kereskedő útvonalak, a helyi utakkal viszont inkább baj van, hiszen a sártengert kikerülni akaró utazók nem kímélik a szántókat, réteket.

Zemplén megye 18. századi viszonyainak jobb megismerése révén több, a történettudományban felületesen kezelt véleményt is pontosabbá tehetünk. A *Lexicon*ból származó adataink nem támasztják alá a nemzetiségek 19. századi erőszakos asszimilációjának eredményességét. A 18. század elejének etnikai viszonyait az 1715-i és 1720-i összeírások alapján Acsády Ignác próbálta megállapítani. Ő az 1720-i összeírásban feltüntetett családnevek alapján a megye lakosságának 43,7%-át vélte magyarnak, 56,0%-át szlováknak és ruszinnak.⁴³⁰ A *Lexicon* alapján 1773-ban 36,02% magyart, 63,18% szlovákot és ruszint feltételeztünk (a maradék 0,8% a németek és csehek aránya), Fényes Elek 19. századi munkája pedig 36,8%-nyi magyarról és 56,8% szlovákról és ruszinról tudósít. Azt a tényt, hogy a magyarság több évszázadot tekintve éppen visszaszorult, a helységnevek is igazolni látszanak. A megyében 13 település volt, amelynek neve a ruszinokra utaló Orosz jelzővel kezdődött. Lakosságukban a 18. század végén kivétel nélkül a ruszinok voltak többségben. Szlovák többségű volt a három Tót előnevű település. Az ugyancsak három Magyar jelzőjű település közül azonban már csak egyben találhattunk magyar többséget, a másik kettőé szlovák. Esetükben csak elnevezésükből következtethetünk arra, hogy a magyarság egykor többségben volt bennük. Elhelyezkedésük a magyar–szlovák nyelvi határtól nem messze északra ugyanakkor arra is utalhat, hogy környékükön korábban más településekben is lehetett magyar többség. Adataink Szabó István véleményét látszanak igazolni, miszerint a magyarság a szlováksággal szemben a középkori nyelvhatárhoz képest 10–40 km-es sávot veszített.⁴³¹

A *Lexicon* adatainak értékelése ugyanakkor más – külföldi – történészi tévedések helyesbítését is lehetővé teszi. A szovjet–orosz történetírásban visszatérő állítás, hogy Kárpátalja (amelynek visszamenőleg valamiféle szláv különállást tulajdonítanak) gyarmat szerepet töltött volna be a történeti Magyarországon, ruszin nemzetiségű lakosait kizsákmányolták.⁴³² Bár Zemplén nem tartozott Kárpátaljához, adatainkból könnyen leszűrhető, hogy az itteni ruszin lakosság kétségtelen sanyarú gazdasági–társadalmi viszonyait nem valamiféle kizsákmányolás, hanem a kedvezőtlen környezet okozta. Bizonyára hasonló okokból éltek nehezebb körülmények között Kárpátalja lakói is.

A 18. századvégi Zemplén megye nemzetiségeinek vizsgálata nem vezet eddigi ismereteinket alapjában megváltoztató eredményekhez. Megerősítheti viszont a megyében élő nemzetiségek békés egymásmellett élését, gazdasági tevékenységük egymásba fonódását (amit a fejezet elé helyezett ruszin népi történet is vall), a ma-

⁴³⁰ A magyar–szláv arány egyébként a korábbi, 1715-i összeírásban – az Acsády által kikövetkeztetett adatok szerint (magyarok 36,4%, szlovákok és ruszinok együttesen 63,3%) – még megfelelt a *Lexicon* alapján feltételezett aránynak. Az 1720-i korrekciós összeírás elemzése viszont a korábbitól eltérő eredményre vezetett. Tamás Edit, 1999. 270.

⁴³¹ Szabó István, 1937. 136.

⁴³² Említésük Udvari, 1994. 52.

gyarság lassú térvesztését a század folyamán. Nem előlegezi ugyanakkor a későbbi évszázadokban felerősödött ellentéteket, a sokszor ok nélküli gyűlöletet, ellenségeskedést, a kisebbségek hátrányos helyzetbe való taszítását.

A történeti Magyarország szétesését a 19. század folyamán éleződő nemzetiségi ellentétek okozták. Velük szemben a magyarság értetlenül állt, nem vonta le azokat a következtetéseket sem, amelyek enyhíthettek volna Trianon súlyán. Az I. világháborút lezáró békekötés a magyar etnikai határtól jóval délebbre, a magyarság lakóhelyébe mélyen belehasítva húzta meg a magyar–csehszlovák határt. Ez a határ azóta kétszer változott. Az 1938. november 2-i bécsi döntés Zemplén területén – néhány települést leszámítva – szinte pontosan az 1773-i *Lexicon*ban rögzített nemzetiségi viszonyok szerint alakította Csehszlovákia és Magyarország új országhatárát, azt erősítve, hogy a magyarság etnikailag nemigen tudott terjeszkedni az eltelt bő másfél évszázadban. A II. világháborút megelőző, az etnikai határokhoz jobban igazodó határmódosításokat végül a háborút követő békeszerződés megsemmisítette. Országhatáraink azóta is vajmi kevésbé igazodnak a nemzetiségeket egykor és ma elválasztó vonalakhoz. Kialakításukkor a politikusok nem kívánták figyelembe venni a történelem tapasztalait. Végül azonban az ő érzéketlenségük sem engedheti meg azt, hogy a múlt igazságait mellőzzük, s a jelen ellentmondásait akkor is régmúlt századokba vetítsük, amikor meglétüknek ott még semmi nyoma.

XI. ÖRÖM ÉS BÁNAT A 18. SZÁZADI ZEMPLÉNBEN

Ha csak a külsőségeket nézzük, Zemplén megye a 18. században látványos fejlődésen ment át. Feltöltődött a korábbi századokban valamint a századelő háborúiban megritkult népesség, helyreállt a gazdaság, konszolidálódott a közigazgatás. Újra-települt számos teljesen vagy részben lakatlanná vált, a századelő összeírásaiban puszta (*deserta*) településként felvett helység (Ardó, Deregyő, Gatály, Köröm, Legyesbénye, Mezőzombor, Vámosújfalva, Velejte stb.). A század két nagy telepítési hullámában a birtokosok és a kamara kezdeményezésére új falvak létesültek (Rátka, Károlyfalva, Trautzonfalva, Józseffalva, Hosszúláz).⁴³³ Megnőtt a lakosság száma. A századelőre nézve közvetlen adataink nincsenek, az 1720-i összeírásban szereplő 5402 háztartás alapján Reiszig Ede, a múlt (a 20.) század elején keletkezett megyei monográfia megfelelő történeti fejezetének szerzője az akkori lakosságot 60 348 főre tette.⁴³⁴ A II. József korabeli népszámlálásra ez a szám 209 791-re, tehát több, mint háromszorosára nőtt. Ha a családok II. József korabeli számát (38 765) vetjük össze a hetven évvel korábbi háztartások számával, a növekedés aránya nem is tűnik eltúlzottnak. (A két adat nem feltétlenül felel meg egymásnak, az 1715/20-i összeírást ráadásul erősen hiányosnak szokták tartani, ezért nem érdemes a háztartások-családok számának összevetésével nagyobb gyarapodást feltételezni, mint amire a lakosságszámból következtethetünk.) Az újonnan jöttek, még ha jobbágyok voltak is, általában rendelkeztek a szabad költözés jogával, amit a század végéig biztosan meg tudtak őrizni.

A korábbi bizonytalanságok és helyváltogatások után a század közepén rögzült a megye székhelye. Zemplén mezőváros, Sárospatak és más települések esetenkénti színhelyei után a megyegyűlések színtere végleg Sátoraljaújhely lett. 1754-ben a Zemplénben található régi megyeházát eladták, hogy még ebben az évben Sátoraljaújhelyen – itáliai mester, Silvester Aprilis tervei szerint – új építésébe kezdjenek. Az építkezés másfél évtizedig tartott, az épület 1768-ra készült el. Akkor foghatott hozzá a levéltárnak kijelölt két helyiség bútorzatának elkészítéséhez Speck József helyi asztalos mester.⁴³⁵ Vályi András a századvégen az épületet már a város díszé-

⁴³³ A telepítésekre ld. Tamás, 2004. 103.

⁴³⁴ Borovszky, [1905]. 410–411.

⁴³⁵ A vármegyeház építésére a szakirodalomban különféle időpontok találhatók. Magam az egyik legutóbbi munka (Oláh Tamás, 2008. 7.) adatát fogadtam el.

nek tarthatta. Újhely, amely „jeles hegyaljai város, fekszik Sátor hegye alatt, elég kies [itt: vonzó, a kietlen ellentéte] helyen, s a Vármegye szép háza és gyűlései által nevezetesítettik”.⁴³⁶

Ha a „szép” vármegyeházát belülről nem is láthatta mindenki, a megyeszékhely szépülését templomainak megújulásával mégis bárki lemérhette. A város közepén álló korábbi római katolikus templom több tűzvészben is megrongálódott, tornya ledőlt. A település földesura, Trautson herceg eltakarította az omladékot, s támogatásával 1770-ben hozzá is kezdtek az új, Szent Imrének szentelt templom építéséhez. Befejezésére azonban a mecénás halála miatt csak némi késlekedés után kerülhetett sor. „Nagy szentegyháza elkezdett, de félbe hagyatott” – olvashatjuk még Vályi Andrásnál. A katolikus hívők persze nem maradtak templom nélkül, hiszen a pálos szerzeteseknek is volt egy – Szent Egyednek szentelt – templomuk. II. József türelmi rendelete után a nyolcvanas években a városbeli reformátusok is új templomot építhettek maguknak, s volt zsinagógájuk a zsidóknak is. Sátoraljaújhelyen egyébként az ismétlődő tűzvészek (1758, 1764, 1768, 1794) miatt nem maradt fenn régi, nevezetes épület, a megyeszékhely arculatát így a 18. századvégi és 19. századeleji építkezések határozták meg.

A kortársak más településeken is közvetlen környezetükön érzékelhették a végbement kedvező változásokat. A háborúk elmúltával mindenütt örvendetesen megszorodtak az építkezések. Vidéken templomok, kastélyok, kúriák épültek, régiket bővítettek, szépítettek. Az évszázados megyei monográfia helységnévsora 47 település római katolikus, 24 református, 81 görög katolikus, 1 evangélikus templomáról, továbbá 1 zsinagógáról tudta úgy, hogy a 18. században épült.⁴³⁷ Az új templomok javarészt persze elsősorban kisebb településeken emelték.⁴³⁸ A városok vagy jelentősebb községek templomainak újjáépítésére inkább csak valamilyen – a természet vagy az emberek gondatlansága által kiváltott – katasztrófa következtében került sor. Varannón az 1718-i tűzvész után kellett mind a pálos kolostort, mind a templomot újjáépíteni. A templom freskóinak elkészítésével Kracker János Lukács mestert⁴³⁹ bízta meg. Meglepő a görög katolikusok felfokozott építő kedve, még akkor is, ha tudjuk, hogy templomaik jelentős része kis, fából épült imaház lehetett, amelyek jobban ki voltak szolgáltatva a természet pusztításainak, így megújításukra is gyakrabban kellett gondolni, mint a szilárd kőépületek esetében. Többségüket természetesen a megye északi harmadában, a hegyvidéki falvakban emelték, de a ruszinok terjeszkedése folytán a délebbi településekre is jutott belőlük (Sárospatak 1700 körül, Bodrogkeresztúr 18. sz.

⁴³⁶ Vályi, III. 556.

⁴³⁷ Borovszky [1905]. passim.

⁴³⁸ A szlovákiai település monográfiák közül három is megemlíti a korban épült katolikus templomot, amelyekről általában fényképet is közölnek. Mogyoróskán 1753-ban (Kónya Péter, 2002. 64.), Garanyban 1755–1756-ban (Uő. 2006. 94.), Fekete Patakon 1793–1793-ban (Uő. 51.) épült új katolikus templom.

⁴³⁹ A bécsi születésű, de főleg Magyarországon tevékenykedő Kracker hazánkban elsősorban az egri Líceum könyvtárhelyiségének mennyezetképével vált ismertté. Az egri freskókép a tridentini zsinatot ábrázolja. Az északkeleti régióban ő készítette a jászói apátság templomának freskóit is.

lük (Sárospatak 1700 körül, Bodrogkeresztúr 18. sz. közepe, Tolcsva 1760, Tokaj 1790, Kis Dobra 18. sz. vége, Ardó 1799). E templomokat általában gazdag díszítéssel, látványos ikonosztázzal látták el. Az 1750/60-as években épült fel a krasznibrodri görög katolikus monostor több épülete, és a szilárd boltozású, de fatornyos új templom is. A templomot 1752-ben fejezték be, de már 1761-ben Mária kápolnát építettek mellé, amely hamarosan búcsújáró helyé vált.

Azt hihetnénk, hogy a protestánsok csak a türelmi rendelet után kezdtek számottevő építkezésbe. A valóságban azonban templomépítő szándékuk a török ellenes háborúk és a Rákóczi szabadságharc lezárása után hamar megmutatkozott. Ennek Szerdahely (1700 körül), Szada (1714), Kis Kövesd (1730), Leányvár (1740 körül), Nagy Ráska (1751) református templomai lehetnek a bizonyosságai. Templomaik többsége persze valóban az 1780/1790-es években épült. Akárcsak a számbelileg szinte törpe kisebbségben maradó két további vallás híveinek új imaházai: az evangélikus templom Mernyiken (1788) és több zsinagóga: Homonnán (1797), Keresztúron, Tokajban, Mádon. Ahol nem volt szükség új templomra, a tehetősebb mezővárosokban a régit újíthatták meg, mint Királyhelmece (1757) és Homonna (1765) római katolikus templomát, vagy Szentesen a reformátusok használatába került régi gótikus templom belsejét (1794). Sztropkón Mária oltárt emeltek (1754), piacterén pedig – aligha lehet véletlen – a vizektől, áradásoktól, és a tűzvészektől óvó két szentnek, Nepomuki Szent Jánosnak és Szent Flóriánnak emeltek szobrot (1760). Az előző szent 1775-ben Mádon is szobrot kapott. Az egyházak új templomok építésével, a meglévők szépítésével kívánták híveik hitét erősíteni. Megbékélésükre azonban a 18. század jelentős részében még nem mindenütt kerülhetett sor. Tolcsván a katolikusok 1717-ben vették vissza a reformátusok használatába került egykori templomukat.

A megye arisztokrata családjai a mezővárosokban igyekeztek kiépíteni a maguk gazdasági, társadalmi és művelődési központjaikat.⁴⁴⁰ Ehhez hozzátartozott a kastélyépítkezés és szépítés is, amiben – úgy tűnik – Varannó urai jártak elől. A városban – a megyei monográfia szerint – az 1730-as években négy kastélyt is emeltek, kettőt a Szentiványi grófok, egyet-egyet a Zichy és a Reviczky család. Ág Csernyőn már 1700 körül megépült a Szerdahelyiek udvarháza. Alsó Hrabócon a 18. század közepén a Malonyayak, Sztárán 1770-ben Sztáray János gróf, Bélyen 1781-ben Sennyey László báró, Terebesen 1786-ban Csáky Imre gróf építtetett új kastélyt. Utóbbihoz felhasználták a korábbi vár kőanyagát is. Többfelé viszont éppen a korábbi századokban épült várakat alakítottak át barokk stílusú kastélyokká. A homonnai kastélyt birtokló két arisztokrata család (Csáky, Vandernáth) egymással versengve alakította, szépítette a közös épületet. A kastély homokzatát barokk elemekkel díszítették, belsejét új bútorzattal, képekkel tették otthonosabbá, köré nagyszerű parkot varázsoltak, mindketten külön-külön nyári lakot építtettek, amelyeket a családfők magukról neveztek el. Vandernát Henriké a Heinrichs Ruhe,

⁴⁴⁰ Kónya Péter, 2009. 99.

Csáky Istváné a Stephans Ruhe nevet kapta.⁴⁴¹ Nagymihályban Sztáray Mihály gróf építette át a régi vízivárat barokk stílusban, aminek során új emeletet húzatott rá. Vékén Ghilányi György báró 1791-ben húzatott emeletet a 16. században épült kastélyára, a birtokosok másutt is bővítették, szépítették kúriáikat. A hegyaljai mezővárosokban szaporodtak a késő barokk vagy copf stílusú lakóházak, egységes arculatot adva a városközpont bizonyos utcáinak (pl. a Kovács, vagy Új utca Patakon). A régebbi épületek közül egyedül a – térséget is sújtó háborúskodás, hadjáratok megszűntével feleslegessé vált – sűrű várhálózat nem tudott megújulni. Ahol nem építették át őket, vagy nem használták fel kőanyagukat, menthetetlenül pusztulásnak indultak.

Arra, hogy a lakosság építkezései mennyire tudták követni a birtokosokét, egyedül a dicális összeírásokban találhatnánk utalást. A lakóházak számának kétségtelen növekedését ugyan az egyes évek adataiban mutatkozó ingadozások némileg követhetlenné teszik, a számokban mutatkozó növekedés, valamint a házak minőségének esetleges javulása mégis utalhatna előrelépésre. Az 1776-ban összeírt 16 803 ház száma az általam vizsgált utolsó évre, 1800-ra 19 417-re nőtt, közben azonban – a nyolcvanas évek második felében – voltak évek, amikor a házak száma húszezer fölé emelkedett. Úgy látszik, az adófizetők titkolódzása (az adóalap eltitkolásának szándéka) a házak számbavétele esetében is erősebbnek bizonyult az összeírók hitelességre törekvésénél. A parasztházak minőségi besorolását látva viszont kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy ezen a területen nem történt mérhető javulás. Az 1776-ban felmért házak között az összeírók egyetlen I. osztályút sem találtak (II. o. 1246 = 7,4%, III. o. = 92,6%). Az 1788-ban összeírt 21 491 ház között ugyan akadt 61 I. osztályú (0,3%) valamint 302 II. osztályú (1,4%), a két magasabb kategória együttes aránya azonban így is messze elmarad a 12 évvel korábbi II. osztályúak arányától. (A 21 128 III. osztályú ház 98,3%-ot tett ki.) 1800-ra nemcsak az összeírt házak száma csökkent (19 417), hanem minőségük is tovább romlott (I. osztályú 15 = 0,1%; II. osztályú 131 = 0,7%; III. osztályú 19 271 = 99,2%). A megyei hivataloknak tehát bele kellett törődniök, hogy a lakosság életkörülményeiben nem tapasztalhatnak mérhető javulást.

Nem enyhült az alattvalók kiszolgáltatottsága a sajnálatosan gyakran bekövetkező katasztrófákkal szemben sem. A 18. század számos – mára szerencsére többségükben ismeretlenné vált – veszéllyel fenyegette a kortársakat. Ami a természetből fakadt, az ellen az adott korban aligha tudtak volna védekezni, más veszélyforrásokat azonban el lehetett volna hártani. A kortársak egyértelműen ki voltak szolgáltatva a – szerencsére nem olyan gyakran ismétlődő – földrengéseknek. A Megyaszót 1713-ban megrázó földrengés egyedinek tűnik, az 1778. decemberi, a Varannó és Nagymihály közti területet sújtó földindulás azonban számos településen keltett riadalmat a lakosság körében. „Mily rémületes volt, főképp ebben a völgyben... sem én, a legszerencsétlenebbül járt, sem más valaki az én kortársaim közül

---

⁴⁴¹ Uo. 100–105.; Fedič, 2002. 106.

elbeszélni nem tudjuk” – emlékezett rá Matyasóc falu (Göröginyei kerület) plébánosa. A település valóban egyike volt azoknak a Varannói és a Göröginyei kerület határán fekvő falvaknak (Benkóc, Kis Domása, Jeszenóc, Matyasóc, Zsalobina) amelyek a leginkább károsodtak. A plébános panaszának jogosságát pedig erősítheti, hogy erősen megsérült a nem sokkal korábban épült római katolikus templom is.⁴⁴² A rengések egyébként 1779 áprilisáig ismétlődtek, az egyik alapos – és számolni bizonyára jól tudó – kortárs szerint öt hónap alatt mintegy négyszázszor.

Egyelőre nem talált a védelmet a lakosság az ár- és belvizekkel szemben sem. A fenyegető árvizek egy részéről a kilenc kérdőpontra adott vallomások is beszámoltak, ezekre (pl. a Bodrog 1741-i áradására) a lakosok még évtizedek múlva is emlékeztek. Ezek nemcsak a nagyobb folyók (Tisza, Bodrog) közelében élőket fenyegették, hanem a gyorsan megduzzadó hegyi patakok mentén elhelyezkedő falvakat is. A Bodrogtörzs és a Zempléni-medence síkjait a folyamatosan ott terpeszkedő víznyelők, lápok tették járhatatlanná, sőt többnyire még a legeltetésre is alkalmatlanná. Az Alföldön a 19. században meginduló ármentesítéseknek, folyóvíz szabályozásoknak még nem találjuk nyomát. Visszatérő veszélyt jelentettek a gyakori tűzvészek, amelyek egész településeket emészthettek el (Varannó 1718, Lúcz, Meggyaszó, mindkettő 1750; Makkos Hotyka 18. sz. vége, Sátoraljajújhely ismétlődő tüzeiről korábban esett szó). A Homonnát pusztító 1761-i (vagy akörüli) tűzvészről Lácfalva lakosainak vallomásaiból is értesülhetünk, hiszen a károk helyrehozatalában robotmunkájukkal kellett résztvenniük.

A kor egészségügyi viszonyai között csak korlátozottan (vesztégzár kialakításával) tudtak volna védekezni a járványokkal szemben. Az 1708–1712 között lefolyt országos pestisjárvány embervesztését még nem szokták elkülöníteni a Rákóczi szabadságharc áldozataitól, de a járvány a század folyamán még egyszer visszatért újabb, hatalmas veszteséget okozva. Az 1739-i járvány azonban úgy tűnik, az utolsó volt e félelmetes betegség felbukkanásai között. A betegség elsősorban a Hegyalja sűrűn lakott térségében okozott károkat: Tállyán kétezer, Sátoraljajújhelyen és Mádon ezer-ezer, Erdőbényén és Liskán nagyjából fél-félezer, Tarcalon, Tokajban, Keresztúron száznál kevesebb áldozatot kívánt, de voltak halottai Olaszin, Tállyán és Zsadányban is. Ha hihetünk Debreczeni Ember András verses beszámolójának, két településen, Sárospatakon és Kisfaludon viszont sikerült gátat állítani a gyilkos kór elé. E két mezővárosban az ekkori járványban szerinte senki nem halt meg, mert „kemény vigyázó és strázsa” akadályozta meg a mirigy behurcolását.⁴⁴³

Az állampolitikában a 18. század második felében érvényre jutó felvilágosult abszolutisztikus törekvések javíthattak a lakosság hangulatán. Wellmann Imre sajnálattal állapította meg, hogy nem ismerjük az úrbérrendezést megelőző felmérés

⁴⁴² Az olvasó postájából. *Adalékok*, 1903. 344.

⁴⁴³ Debreczeni Ember András, 1987. 36.

visszhangját a parasztlakosság körében,⁴⁴⁴ a rendezés lefolytatása és következményei azonban – minden ellentmondásosságuk ellenére – nem lehettek közömbösek. A szabályozás elsősorban a megye északibb, terhekkal jobban sújtott jobbágysága számára hozott javulást. A szlovák nyelvű településmonográfiák az úrbérrendezést rendre a korszak pozitívumának tartják, ami ténylegesen javított a lakosság helyzetén.⁴⁴⁵ Még következetesebb az álláspontjuk II. József türelmi rendeletével kapcsolatban, amelynek hatására az evangélikus vallásban az udvar korábbi rekatolizációs törekvései ellenére is kitartó szlovák lakosság meg tudta újítani egyházi közösségeit.⁴⁴⁶ Kétségtelen, hogy a türelmi rendelet a megye református magyar lakosságában is egyfajta megkönnyebbüléshez vezethetett, hiszen a vallás jelentős részük – mint a sárospataki kollégium tanárai és diákjai – számára sokkal többet jelentett egyszerű hitbeli kérdésnél, hiszen kultúrájuk, életvitelük alapját képezte.

A lakosság jó vagy rossz hangulatát, érzéseit meghatározó tényezők között persze nem feledkezhetünk meg azokról a szigorú, és egyelőre megváltozhatatlannak tűnő merev szabályokról sem, amelyek szerint a lakosság élt. A nyugalmat biztosító következetes erkölcsi követelmények érvényre juttatásában valamennyi egyház érdekelt volt, és abban egyet is értett. Szigorukra példaként a vegyes vallású Tokaj tanácsában tárgyalt vétségek fajtáira, és a kemény, bár meglepően egyhangú büntetésekre hivatkozhatunk. A leggyakoribb kihágások sorában találjuk a káromkodást, tolvajlást, éjszakai hangoskodást és mindenekelőtt a paráználkodást. A jegyzőkönyvek szemérmesen „az élő Istent attá s teremtettével káromló”, „kutya attá”, „kutya teremtette” kifejezésekkel utalnak a kifogásolt szabadszájúságra, az elkövetők büntetése azonban meglehetősen súlyos volt. A nőknél legtöbbször 30 korbácsütés, a férfiaknál 24–40 pálca- (bot-) ütés, amit a város piacán kellett elszenvedniök. Ha pedig ez alól valamilyen okból (pl. gyenge fizikai állapota miatt) a vétkes mentesült, akkor 6 Rft büntetés pénzt kellett fizetnie. Ritkábban (pl. terhes asszony esetében) találkozunk a kalodába zárással („a piacon lévő nyak vasban fél óráig leendő állásra ítéltetik”). Érdekes, hogy lopásért a káromkodás büntetésénél enyhébb ítélet is járhatott. 1750. januárban pulykalopásért egy asszonyt 20 korbácsütésre ítélték. 1756-ban viszont egy visszaeső lúdtolvajt, aki a tettét felfedező károsultat még meg is verte, 50 pálcaütésre ítélték. Ugyancsak 1750-ben (júniusban) este 9 órakor hangoskodó, a strázsamestert bántalmazó három „gazdaembert” ítélték 40–50 pálcaütésre.

Hasonlóképpen súlyos büntetés sújtotta a paráználkodókat. Elkövetőik többnyire házasságon kívül élők voltak (vagy talán az ő vétkeikre derült inkább fény?),

⁴⁴⁴ Wellmann Imre, 1965. 318.

⁴⁴⁵ Kónya Péter, 1997. 36–39.; Uő. 1999. 39–44.; Uő. 2002. 58–62.; Uő. 2006. 90–94.; Fedič, 2002. 93. – Az úrbérrendezés következményeinek ismertetése valamennyi monográfiában (a homonnait is beleértve) Kónya Péter munkája.

⁴⁴⁶ Kónya Péter, 1997. 41–43.; Uő. 1999. 49–50.; Uő. 2002. 64–65.; Fedič, 2002. 108. – A felsorolt monográfiákban a türelmi rendeletről ugyancsak Kónya Péter írt.

büntetésük szintén elérhette az 50 korbács- vagy pálcaütést. A büntetés alól a házasságkötés ígérete vagy éppen bekövetkezte sem mentesített. Amikor pedig 1759 januárjában a frissen kapitánnyá választott Embery Mihály ellen „parázñaságbeli *suspicia* [gyanú] támadván”, vizsgálatot kezdtek, nevezetnek le kellett mondania tisztéről. A vizsgálat a következő évre sem fejeződött be. 1760 januárjában a tanács jegyzőkönyve arról tudósít, hogy „íránta a városban forgó rossz hírbül ki nem tisztította volna egészen” magát. Megbüntetéséről nem esik szó, mégis tény, hogy Embery Mihály a továbbiakban eltűnt a tisztviselők köréből.⁴⁴⁷

A települések erkölcsi rendje fenntartásának igénye gyanakvást szült egymással, de még inkább azokkal szemben, akik más szabályok szerint éltek. Az idegenekkel szemben ez a gyanakvás szokásaik elfogadását is nehezítette. Ugyancsak Tokajban 1751 júniusában azért kezdtek vizsgálatot egy bevándorolt zsidó ellen, mert róla kiderült, hogy már volt egy korábbi házassága, és „noha ugyan magok szokásuk szerint [feleségétől] elválasztatott”, a városban mégis szükségesnek tartották, hogy vizsgálatot kezdjenek ellene.⁴⁴⁸ Tiltották a nyilvános helyen való dohányzást, büntették a rontást („megboszorkányozás”), bár ennek gyakorlati formájáról (szemmel verés?) a jegyzőkönyv nem nyilatkozott. A büntetések végrehajtására Tokajban külön alkalmazottat tartottak, az „igazság szolgáját”, aki „tanult tudományának regulája szerint” volt köteles a tanács rendelkezésére állni. Az, hogy mit „tanult”, kiderül szerződéséből, amelyben állandó járandósága (évi 25 rénes forint és két köből gabona) mellett pontosan rögzítették az egyes „szolgáltatásokért” alkalmanként járó taksát: vesszőzés 1 Rft 30 kr, tortúrázás [kínvallatás] ugyanannyi. Az utóbbi büntetés a 18. században Tokajban már nem fordult elő, mint ahogyan a kivégzés sem, amelynek bármilyen változatáért (akasztás, égetés, fővétel) 3 Rft ütötte volna az „igazság szolgájának” markát.⁴⁴⁹ A város azonban – úgy látszik –, nem akarta feladni egykori pallosjogának legalábbis a látszatát.

A nem kiváltságos lakosság számára a mindennapok terhei alól a hivatal vagy tisztség sem feltétlenül jelentett könnyebbséget vagy mentesítést. Tokajban a 18. század közepén több alkalommal is előfordult, hogy az a személy, akit a város gyűlésén a városvezetésben fontos szerepet ellátó kapitány tisztére megválasztottak, „az súlyos és a feljebb múlt esztendő alatt tapasztalt bajos hivatalnak felvállalását” nem vállalta. Az egyik jelölt érvei között „tudatlanságára és deáktalanságára” (azaz a latin ismeretének hiányára) egyaránt hivatkozott.

Az utókor számára túl szigorúnak mutakozó szabályok a közbiztonság, a nyugalom fenntartásához kellettek, s ezért a kortársaknak – ha elégedettek nem is lehettek – el kellett őket fogadniuk. Bele kellett törődniük sorsukba, és bele is törőd-

⁴⁴⁷ ZmL V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Protocollum V. 101. 1725–1767. 1759. január 24-i és 1760. január 13-i bejegyzések.

⁴⁴⁸ Uo. 1751. június 19-i bejegyzés.

⁴⁴⁹ Uo. 1751. október 7-i bejegyzés.

tek. A társadalmi renddel szembeni elégedetlenségnek a megyében – a szűkkörű konspiráció keretein belül maradó jakobinus mozgalom ide vezető szálait leszámítva – a vizsgált korszakban nem találjuk nyomát. A lakosság nagy többségének persze esélye sem volt helyzetének megváltoztatására. De kudarcot vallott ebben az államhatalom, a II. József által képviselt felvilágosult abszolutizmus is. A régi rend fenntartásában leginkább azok a privilegizált csoportok váltak érdekeltté, amelyeknek vélt társadalmi presztízsét már nem elsősorban a vagyon, és nem is a hivatal biztosította, hanem az őket a társadalom többségét kitevő jogtalanoktól elválasztó kiváltságok. A társadalom hagyományos szerkezetének fenntartásban ugyancsak érdekelt nemesi vezetők a 18. század végén mind országosan, mind megyei szinten méltán számíthattak rájuk.

XII. UTÓSZÓ – ELLENTMONDÁSOS HANGVÉTELLEN

Könyvem írásakor elég hamar szkeptikus gondolataim kezdtek támadni. Egyre többször emlékeztem egyik – általam különben nagyra becsült – korábbi debreceni professzorunk ironikus megjegyzésére, amit akkor tett, amikor – legalább negyedszázaddal ezelőtt (de lehet, hogy régebben) – először érkeztek hírek Magyarországra a számítógépes adatkezelés és felhasználás lehetőségeiről. Sokat olvasó, a nemzetközi szakirodalomban tájékozott, éppen nagyszámú recenziójáról elhíresült kollégánk kétségeit fejezte ki az adatok szinte korlátlan gyűjtése miatt, amelyek – nemcsak szerinte – aligha kínáltak bővebb ismereteket annál, mint amit addig is tudtunk. Példája szerint, ha a franciák addig azt tudták, hogy a hadseregbe besorozott, és egészségügyileg vizsgált újoncok magassága egy bizonyos időmetszetben mondjuk két centiméterrel nőtt, akkor most ki fog derülni, hogy a pontos szám 2,2 centiméter. Vajon megéri-e mindez a fáradságot?

Ahogy magam az adatok *excell* táblázatait kialakítottam – több mint egytucatnyi munkafüzetet, valamennyit legalább 16 munkalappal (15 kerület + megyei összegzés), rajtuk a 444 település esetenként 25–30 adatával, melyeket a levéltárban az előre kiprintelt űrlapokra kézzel felvittem, hogy majd otthon gépre tegyem, s az összegeket, százalékokat a Σ (*summa*) jel használatával kiszámítsam –, egyre többször jutott eszembe kollégám egykori ironikus megjegyzése. Hiszen eredményeimben semmi olyan nincs, amely gyökeresen újat mondana a tudomány számára. A 18. század társadalma a magyar történetírás alaposan kutatott, és viszonylag jól ismert témái közé tartozik. Érdemes-e most nekem azt igazolnom, hogy Zemplén megyében hány századdal, netán tizeddel tért el a jobbágyok által bírt átlagos teleknagyság attól a nagyságtól, amit Felhő Ibolya a Dunántúlra, vagy Fónagy Zoltán az ország egészére számolt ki? Megéri-e a nemesség differenciálódását háborús hozzájárulásainak adataival igazolni, amikor tömegeinek elszegényedése közismert?

A pesszimista történészek egy szólással szokták magukat igazolni: a negatív eredmény is eredmény. Talán mégsem lehet érdektelen az, ha Zemplén megye eredményeit az úrbérrendezést illetően más megyékhez tudjuk hasonlítani, más esetekben pedig, amelyekben eddig – az adatok hiánya, vagy „fogyatkozása” (a szóval az úrbérrendezéskor a telekhez járó rétek hiányára kívántam utalni) miatt – nem születtek táblázatok, számításaim segíthetnek az eddigi általános többség-kisebbség megfogalmazások helyett konkrét, pontos arányok kialakításában. Még

indokoltabbak lehetnek a nemesség rétegződését illusztráló adatsorok, hiszen ennek bemutatására még kevesebb adattal rendelkezünk.

Ha pedig nem is büszkélkedhetek sorsdöntő eredményekkel, azt hiszem a források Zemplén megye társadalmához egy olyan időszakban vezettek el, amikor ez a megye – minden politikai elégedetlensége ellenére – a régi, akár idejétmúltnak is nevezhető keretek között élt, de amelyről – éppen a vezető réteg, a nemesség zártsága, az adatok kiszolgáltatásának megtagadása, vagy az attól való vonakodás miatt – ritkán rendelkezünk pontos, számszerű eredményekkel. A megye vezetése, amely az 1730-as években visszautasította a Helytartótanács kérését, hogy Bél Mátyás kéziratahoz a földbirtokosokról és birtokaikról adatokat szolgáltatson, alig negyven évvel később, az úrbérrendezés folyamatában beletörődött ugyanezeknek az adatoknak a tabellákon való feltüntetésébe. A II. József korabeli kataszteri felmérés adatait pedig – noha az eredetit, minden korábbi feltételezésemmel ellentétben tényleg megsemmisítették – annyi formában másolták le, hogy fő eredményei túléltek minden tiltakozást és ellenkezést, s alig másfél évtizeddel a látványos irat-égetés után maga nemes-nemzetes Szirmay Antal úr hozta őket nyilvánosságra nyomtatott munkájában. Nevezett vármegyei főjegyző úr, őt követően Kazinczy Ferenc és számos – a levéltár élére került – utód pedig gondoskodott arról, hogy az egykor eltírt anyagok megfelelő rendben várják a felfedezést. Talán irdatlan mennyiségük játszott a legfőbb akadályt abban, hogy valamely odaadó történész a kutatás hagyományos eszközeivel feldolgozza őket. Ma már persze – a számítógépes lehetőségek korában – ez lényegesen könnyebbnek mutatkozik. Mégis, ha Sátoraljaújhely a trianoni békekötéssel nem került volna az ország peremére, s a második világháború után ez a határ nem szigetelte volna el évtizedekre a gazdaság, a kultúra áramaitól, bizonyára a kutatók is hamarabb eljutottak volna hozzájuk, s eredményeik is hamarabb beilleszkedhettek volna a tudományba.

Azt hiszem, joggal feltételezhetem, hogy a kötetben található számítások, az eredményeik alapján készített táblázatok jelentős részének hazai történetírásunkban egyáltalán nincs előzménye, de ha van, az semmiképpen nem fog át ekkora (egész, ráadásul ennyire ellentétes földrajzi tájakat magába foglaló megyét felölelő) területet. Összeállításukban pedig nemcsak a – néha talán erőltetettnek ható – szempontok kialakítását kellett vállalnom, hanem a modern computeres technika követelményeit is. Azzal, hogy számítógépre vittem a források adatait, egyúttal el kellett fogadnom a táblázatokban kapott adatok könyörtelen pontosságát is. Összhangba kellett hoznom a korabeli másolások pontatlanságait, a forrásokban található – ugyancsak korabeli – utólagos javítgatások eltérései miatt adódó különbségeket, s ebben nem biztos, hogy mindig sikerrel jártam. Azt, ha valahol nem számoltam utána a korabeli adatoknak, általában igyekeztem jelezni, de még így is előfordulhatott, hogy javításaimat nem vezettem rá különböző – néha egymást átfedő – *excell* táblázataim mindegyikére, így a kötetben ugyanaz az adat többféleképpen is szerepelhet. A levéltárban talált újabb és újabb – addigi eredményeimet nem egyszer módosító – adatok azonban rendszerint nemcsak új számításokat tettek szükségessé,

hanem általában szakmailag, a történetiség szempontjából is új kihívásokat jelentettek. Némi túlzással úgy is fogalmazhatnánk, hogy ahányszor új adatot, adatsortot találtam, annyszor támadt új, válaszra váró kérdés bennem. Ezért is maradt annyi elvarratlan szál a kötetben. Megoldásukra legfeljebb a későbbiekben gondolhatok.

Szabad legyen feltételeznem, hogy adatsoraim valamilyen módon mégiscsak segítségére lehetnek a megye története iránt érdeklődőknek és különösen kutatóinak. Munkám bevezetőjében jeleztem, hogy ha csak *excell* táblázataimat próbáltam volna közölni, az is megtöltött volna egy külön kötetet. Mellőzésükkel persze elmaradt az a lehetőség, hogy a megye egyes településeivel foglalkozó kutatók ezután mentesüljenek bizonyos levéltári források kézbevitelétől és anyagának áttekintésétől. A megyei és kerületi adatok azonban megtalálhatók táblázataimban, s velük bármely település kutatója összehasonlíthatja az általa feldolgozandó helység adatait. Ennek alapján pedig következtethet az adott település kedvező vagy kedvezőtlen helyzetére.

Talán még azt is feltételezhetem, hogy az adatsorok – minden szárazságuk ellenére – képesek közelebb vinni a kutatót a korabeli lakossághoz is. A felhasznált források nemcsak az úrbérrendezéskor a kilenc kérdőpontra adott öszinte válaszok lejegyzésével tudják kifejezni a lakosság helyzetét, érzéseit, hanem a különféle források adatainak értelmezésével is. A dicális összeírásoknak a gazdák javaira, jövedelmeire utaló adatai, ezek eltérése az úrbérrendezési tabellákétól, a bennük található anomáliák, a kataszteri felmérés látszólag bőséges paraszti szántóra vonatkozó meglepő adatai jobbágysorsokra – önmaguk helyzetének túlértékelésére, vagy éppen alábecsülésre – világíthatnak rá. A nemesi névsorok áttekintésekor – sok más szempont mellett – mint említettem, feltűnő a nagyszámú asszony és leánynév. A hagyományos felfogás szerint a nők élete – legalábbis békeidőben – a szülés kockázatával nagyobb veszélynek volt kitéve, mint a férfiaké. A névsorokban mégis számos özvegyasszonyt találunk. (Igaz, az özvegy férfiakat nem jelölték külön.) Arányukra a nemesség lélekszámának szentelt fejezetben próbáltam következtetni. A birtokot öröklő leányok arányát viszont nem vizsgáltam, pedig bizonyára ebből is lehetne demográfiai következtetéseket levonni. (Igaz, a leányok ellentétpárjának, az egyedül élő férfiaknak a száma egyáltalán nem derül ki az összeírásokból.) Valamilyen örvedetesen gyarapodó család esetében az örökség megosztása miatt a családtagoknak esetenként már-már jelentéktelen nagyságú birtoktöredék (vagy töredékre utaló jövedelem) jutott. A leszármazottak birtokhoz való ragaszkodását viszont értékelhetjük akár társadalmi jelenségnek, a társadalmi álláshoz való ragaszkodás kifejezőjének is.

Az a kutató pedig, aki a forrásokat akarja kritikával fogadni, munkámban szintén megtalálhatja a maga igazolását. Érveket találhat arra, hogy ha többféle forrás is rendelkezésére áll (pl. úrbéri tabellák, dicális összeírások), akkor melyikben bizonyon inkább. Igazolást találhat arra, hogy még a leghitelesebbnek tekintett korabeli összeírás – mint amilyenek a minden bizonnyal valóban „mérnöki pontosságú” II.

József korabeli kataszteri összeírást kellene tekintenünk – sem használható a benne található adatok felülvizsgálata, bizonyos fokú mérlegelés nélkül.

Bár a történetkutatásnak elfogulatlanak kellene lennie, történészek és érdeklődők egyaránt tudják, hogy ez – a kutató jószándéka esetén is – milyen nehezen valószínűsíthető meg. Nem szégyellem beismerni, hogy immár több évtizedesre nyúlt kutatásaim során egyre közelebb kerültem Zemplén megyéhez és lakosságához, s nemcsak híres vagy csak helyi jelentőségű nemesi családok régen élt tagjait tekintettem szinte személyes ismerősömnek, hanem sokszor egy-egy meglepő helyzetet teremtő, vagy szokatlan tulajdonsággal rendelkező gazdát is. Elfogultságomat igazolja-e, ha utódaiknak ugyanazt tudom kívánni, mint amit a 18. század elején Debreczeni Ember András kívánt az elődöknek?

„Maradjon áldásod Úristen e népen.”⁴⁵⁰

---

⁴⁵⁰ Debreczeni Ember András, 1987. 36.

XIII. FÜGGELÉK

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. A parasztlakosság lélekszáma a 18. századvégi Zemplén megyei összeírásokban
2. A jobbágyok száma az úrbérrendezést megelőző felmérés, az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint
3. Azon települések száma, amelyekben az úrbéri tabellák és az 1776-i dicalis összeírás jobbágyainak száma pontosan megegyezik
4. A jobbágyok száma a Szerencsi kerületben az úrbérrendezést megelőző felmérés, az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint
5. A jobbágyok száma a Tokaji kerületben az úrbérrendezést megelőző felmérés, az úrbérrendezés tabellái és az 1776-i dicalis összeírás szerint
6. A jobbágyok száma az egyes kerületekben 1787-ben
7. A szántó és a rét nagysága az úrbéri tabellákban és az 1776-i dicalis összeírásban
8. A települések átlagos lakossága az egyes kerületekben
9. Az úrbérrendezést megelőző felmérés és az úrbéri tabellák számadatai kerületenként
10. A szántóföldek nagysága néhány év dicalis összeírásában
11. A paraszti szántó nagysága az úrbéri tabellákban és az 1776-i dicalis összeírásban
12. Az úrbéri tabellák és a II. József korabeli kataszteri felmérés paraszti szántóinak összehasonlítása
13. A paraszti szántóterület megoszlása az egyes kerületek között az úrbéri tabellák és a II. József korabeli kataszteri felmérés adatai alapján
14. Irtásföldek az előzetes úrbéri felmérés adataiban
15. A megye településeinek osztályba sorolása kerületenként az úrbéri tabellák alapján
16. A megye szántóföldi osztályba sorolt településeinek megoszlása a kerületek között az 1776-i dicalis összeírás alapján
17. A megye földosztályba sorolt paraszti szántóinak megoszlása az egyes kerületek között az 1776-i dicalis összeírás alapján
18. Az egyes földosztályokhoz tartozó települések szántóinak összege és arányuk az 1776-i dicalis összeírás alapján
19. A nagyállatok megoszlása az egyes kerületek között az 1776-i dicalis összeírás szerint
20. A sertés, juh és kecskeállomány száma és megoszlása az egyes kerületek között
21. A rétművelés alapján osztályba sorolt települések száma kerületenként az 1776-i dicalis összeírás alapján
22. A megye osztályba sorolt rétteinek nagysága (kaszásban kifejezve) kerületenként az 1776-i dicalis összeírás alapján
23. A jószágok réttel való ellátottsága a megye kerületeiben az 1776-i dicalis összeírás adatai alapján
24. A paraszti szőlők nagysága a dicalis összeírásokban
25. A paraszti szőlők változása kerületenként három év dicalis összeírásai alapján
26. A megye szőlőművelő településeinek osztályba sorolása az 1776-i dicalis összeírás alapján
27. A földesúri és a jobbágyi szőlőjövendelmek és arányaik összevetése Zemplén megyében

28. A Hegyalja jobbágyi szőlőinek nagysága és jövedelmezősége az 1776-i dicalis összeírás alapján
29. Szőlőből származó jövedelmek részesedése a földesúri jövedelmekből és a szőlődica részesedése a jobbágyi adózásban a Hegyalja településein
30. Az úrbérrendezés belső helyekre vonatkozó adatai
31. Az úrbérrendezés belső helyekre vonatkozó adatai a Tokaji kerület településein
32. A kertek adóalapját meghatározó adatok az 1776-i dicalis összeírásban
33. Tűzifa és épületfa adóalap megoszlása az 1776-i dicalis összeírásban (belefoglalva a méhészet adatait is)
34. A településekre jutó átlagos szántóterület az egyes kerületekben a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján
35. A paraszti szántó átlagos nagysága az egyes településeken
36. Az úrbérrendezést megelőző felmérés számadatai kerületenként
37. Az úrbéri tabellák adatai kerületenként
38. Az előzetes összeírás és az úrbéri tabellák százalékos eltérése
39. Telekátlagok Zemplén megye kerületeiben
40. A paraszti rétegek megoszlása az egyes kerületek között
41. A jobbágyok megoszlása a költözés joga alapján
42. A jobbágyság megoszlása telkiállománya szerint
43. A jobbágyok telekhányad szerinti megoszlása az egyes kerületekben
44. A jobbágyok szántófölddel való ellátottsága az úrbérrendezési tabellák alapján
45. A jobbágyok szántófölddel való ellátottsága az egyes kerületekben az I. földosztályba sorolt települések földnagysága alapján
46. Az egy jobbágyra jutó nagyállatok száma az 1776-i dicalis összeírás szerint
47. A nagyállatok állományának megoszlása Zemplén megye három nagyobb körzete között
48. Az adók növekedése Zemplén megyében a 18. század utolsó negyedében
49. A gazdák és a házak aránya az egyes kerületekben
50. A dicalis összeírások adókulcsainak aránya néhány 1776–1800 közötti évet figyelembe véve
51. Egy jobbágyra jutó dicaszám ill. adóösszeg
52. Az úrbéresek és a családtagok után kirótt dica-számok
53. A háznép dicáinak megoszlása
54. Mennyi adó jutott egy lakosra rénes forintban kifejezve
55. Közvetlenül a parasztoktól származó földesúri jövedelmek az 1800-i nemesi jövedelemösszeírás szerint
56. Az egy jobbágyra jutó dicaszám és adónagyság kerületenkénti eltérése az 1776-i dicalis összeírás alapján
57. A jobbágyok és zsellérek két csoportjától származó jövedelmek részesedése az egyes kerületek földesúri jövedelmeiből
58. Mekkora földről származtattak egy teleknyi jövedelmet az 1800-i nemesi jövedelemösszeírásban
59. Az úrbéres szántók megoszlása a tulajdonos-típusok között az úrbéri tabellák alapján
60. Egyéb úrbéres javak megoszlása a tulajdonos-típusok között Zemplén megyében az úrbéri tabellák alapján
61. Az allodiális szántók megoszlása a tulajdonos-típusok között a II. József korabeli kataszteri felmérés alapján
62. Jövedelemmel rendelkezők az 1800-i összeírás alapján
63. A nemesi birtokok megoszlása a jövedelem kategóriák között (Erdmann Gyula számítása szerint)
64. A nemes férfiak megoszlása a megye kerületei között
65. A nemesek szereplése a birtokos összeírásokban
66. A nemesi magánbirtokosok rétegződése az úrbéri tabellák alapján
67. A birtokosok rétegződése az úrbéri felmérés idején a Dunántúlon és az ország egészében
68. A birtokosok rétegződése a II. József korabeli kataszteri felmérés majorságai alapján
69. A birtokosok rétegződése az 1800-i jövedelemösszeírás alapján

70. A II. József-féle kataszteri felméréskor nincstelennek nevezett nemesek megoszlása az egyes kerületek között
71. A taxalisták megoszlása az egyes kerületek között.
72. A birtokos kategóriák kijelölt határa az egyes összeírásokban
73. A megye nemeseinek rétegződése a három összeírás alapján
74. A megyei birtokosok majorságainak és jövedelmeinek egybeesése a kataszteri felmérés és az 1800-i jövedelemösszeírás alapján
75. A legtehetősebb Zemplén megyei birtokosok részesedése az összeírásokban feltüntetett javakból és jövedelmekből
76. A megye legtehetősebb birtokosainak részesedése a földbirtokokból (a birtokszám alapján)
77. A megye legtehetősebb birtokosainak sorrendje a három összeírásban (birtokuk és jövedelmük nagysága alapján)
78. Jövedelmek Zemplénben az 1800-i összeírás szerint
79. A jövedelmek megoszlása az egyes kerületek között
80. Az 1800-i összeírásban szereplő jövedelemfajták csoportjai
81. Az egyes jövedelemcsoportok részesedése a kerületi jövedelmekből
82. A birtokos rétegek jövedelmeinek megoszlása az egyes jövedelemforrások között
83. Urbéres javak Aspremont gróf és Csáky Imre gróf Zemplén megyei birtokain
84. Az Aspremont birtokok és Csáky Imre birtokainak jövedelemszerkezete
85. Aspremont János Gobert és Csáky Imre grófok jövedelmeinek területi megoszlása
86. Aspremont gróf és az öt követő 12 legnagyobb jövedelemmel rendelkező Zemplén megyei birtokos jövedelmeinek megoszlása
87. A gabonabeszállítási kötelezettségek megoszlása 1789-ben
88. Az egy holdra kivetett gabonakötelezettség mennyisége 1789-ben
89. A gabonabeszállítási kötelezettségek megoszlása 1790-ben
90. Az egy holdra kivetett gabonakötelezettség mennyisége 1790-ben
91. Gabonabeszállítások 1790-ben
92. Beszállítási hátralékok 1790-ben
93. Az egyes csoportokra 1797-ben kivetett hozzájárulás összege és aránya
94. A megye legnagyobb birtokosainak kötelezettségei
95. A paraszti és a földesúri szántóra kivetett adó (hozzájárulás) összehasonlítása
96. Az Aspremont javak és jövedelmek
97. A homonnai uradalom népesedési viszonyai a II. József korabeli népszámlálás szerint
98. A homonnai uradalom gazdáinak szántófölddel való ellátottsága
99. Az uradalom településeinek földosztályba sorolása
100. Földesúri jövedelmek a homonnai uradalomban az 1800-i összeírás szerint
101. A jobbágy kategória és a majorságok részesedése a földesúri jövedelmekből
102. A homonnai uradalom településeinek megoszlása birtokosaik szerint
103. A legnagyobb birtokos családok részesedése az uradalmi jövedelmekből
104. Néhány család összes megyei birtoka és jövedelmi viszonyai
105. Az extraneusok száma és kötelezettségeik az egyes kerületekben az 1797-i összeírás szerint
106. Az extraneusok száma és jövedelmei a Hegyalja településein az 1797-i összeírás szerint
107. Az extraneusok jövedelem szerinti megoszlása az 1800-i összeírás szerint
108. Az extraneusok kötelezettségeinek megoszlása az 1797-i összeírás szerint
109. Az extraneusok megoszlása lakóhelyük szerint az 1800-i összeírás szerint
110. Kamarai-, Trautson- és szerzetesrendi birtokok az úrbéri tabellák szerint
111. A kamarai birtokok jövedelme az 1800-i összeírás szerint
112. Az egykori Trautson birtokok részesedése a kamarai jövedelmekből az 1800-i összeírás szerint
113. Az egyházi nagybirtokok részesedése a megyei birtokokból és jövedelmekből
114. Az egyházi nagybirtokok jövedelmei Zemplén megyében az 1800-i összeírás szerint
115. Az egyházi nagybirtokok birtok- és jövedelemállományának megoszlása
116. A parókiák megoszlása az egyes kerületekben
117. Az egyes egyházak birtokainak és jövedelmeinek megoszlása

118. Egyházi kivetés az 1797-i insurrectionalis lista alapján
119. A városi birtokosok lakóhely szerinti megoszlása
120. A városiak jövedelmeinek forrásai az 1800-i összeírás szerint
121. A sárospataki kollégium jövedelmeinek forrásai az 1800-i összeírás szerint
122. Az 1800-i összeírásban említett gazdák jövedelmeinek forrásai
123. Az 1800-i összeírásban szereplő lengyelek jövedelmeinek forrásai
124. A hegyaljai települések részesedése a megye lakosságából, földjeiből és jövedelmeiből
125. Mád szántójának és jövedelmeinek megoszlása a jelentősebb birtokosok között
126. Néhány jövedelemfajta megoszlása a jelentősebb mádi birtokosok között
127. Többségi–nemzetiségű települések száma az egyes kerületekben
128. Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó összesített adatok
129. Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó településenkénti adatok
130. Az egyes nemzetiségek gazdálkodására vonatkozó adatok lakosságszámra és parasztgazdaságra lebontva
131. Az egyes nemzetiségek gazdálkodásából származó fontosabb jövedelmi csoportok megoszlása
132. Az egyes nemzetiségek gazdálkodásából származó fontosabb jövedelmek lebontása egyénekre vagy parasztgazdaságokra

ZEMPLÉN MEGYE TELEPÜLÉSEI A 18. SZÁZAD VÉGÉN

A településeket a magyar ABC sorrendjében tüntettem fel (sorszámozásuknak külön jelentősége nincs). Amennyiben az adott helység ma Szlovákia területén található, hivatalos elnevezése kerek zárójelben szerepel. A szlovák nevek forrása a Takács–Udvari féle úrbéri összeállítás, a Lelkes György által szerkesztett *Magyar helységnév-azonosító szótár* (Bp. 1992), valamint Wildner Dénes: *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns* (A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára, München 1998) volt, amit Észak-Zemplén modern (szlovák kiadású) turistatérképeinek elnevezéseivel is próbáltam ellenőrizni. Mára számos település beolvadt valamely környékbeli nagyobb helységbe, esetleg neve megváltozott. A magyarországi települések esetében ilyenkor a mai elnevezést szögletes zárójelben tüntettem fel. A hasonló szlovákiai eseteket – mivel nem tudtam naprakész lenni – nem jeleztem. A települések neve után feltüntetett arab szám annak a kerületnek a száma, amelybe a megnevezett helység a számításaimban követett 1778–1787 közötti közigazgatási beosztás szerint tartozott. A kerületek sorrendje megegyezik a kötet táblázataiban szereplő sorrenddel. Valamely adat hiányát kérdőjellel jeleztem.

Az elnevezéseket követő betűk a *Lexicon Locorum* alapján az adott település többségi lakosainak vallására és nemzetiségére utalnak. A *Lexicon*ban nem szereplő adatokat Vályi András: *Magyarországnak leírása*, vagy Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* c. munkáiból próbáltam pótolni, amiben nem mindig jártam sikerrel, mivel rendszerint olyan összetett viszonyokat rögzítettek, amelyek feltüntetése nem tudta volna kifejezni az adott település többségi lakosságának nemzetiségi vagy vallási hovatartozását. A rövidítések magyarázata: vallások: R.C. – római katolikus, Helv. – református, G.C. – görög katolikus, Ag. – evangélikus; nemzetiségek: Hung. – magyar, Szlov. – szlovák, Ruth. – ruszin. (Amennyiben a

két adat valamelyikéhez az említett történelmi múltú munkákban nem sikerült hozzájutnom, a hiányt a rövidítés helyére illesztett kérdőjellel jeleztem.) Egyes (ritka) esetekben az általam felhasznált munkák ugyanazon településen több vallást vagy nemzetiséget is megjelölhettek.

A települések jegyzékében 445 helység található, holott munkámban mindig 444 településsel számoltam. Az eltérés oka az, hogy külön-külön szerepeltettem a korabeli forrásokban általában együttesen, mintegy iker-falvakként feltüntetett Dára és Sztarina, valamint Dubrava és Smugóc falvakat (valamennyi a Szinnai kerületben), ugyanakkor összevontam Sárospatak rendszerint külön-külön feltüntetett két városrészét, Nagy- és Kispatákat. A falusorban ugyanakkor eltekintettem a század legvégén Sátoraljaújhelyről ill. Sárospatakról leválasztott Hosszúláz és József-falva elkülönítésétől, mivel ezek a korábbi összeírásokban – úrbéri tabellák, dicalis összeírások – sem szerepelnek, így külön adataik az összehasonlításokban torzítás-hoz vezettek volna.

Kerületek

1 Szerencsi	8 Terebesi
2 Tokaji	9 Sókúti
3 Pataki	10 Homonnai
4 Királyhelmeci	11 Varannói
5 Zétényi	12 Sztropkói
6 Újhelyi	13 Göröginyei
7 Gálszécsi	14 Papini
	15 Szinnai

1. Abara (Oborin) 6. – Helv; Hung.
2. Agárd [Zemplénagárd] 5. – G.C.; Hung+Ruth.
3. Ágcsernyő (Čierna nad Tisou) 5. – ? Hung.
4. Agyagos (Hlinné) 9. – G.C. Szlov.
5. Agyidóc (Adidovce) 14. – ? Szlov.
6. Alsó Berecki 4. – Helv.; Hung.
7. Alsó Csebinye (Nižné Čabiny) 14. – ? Szlov.
8. Alsó Dobsza [Alsókázmérdobsza] 1. – Helv.; Hung.
9. Alsó Hrabóc (Nižný Hrabovec) 10. – ? Szlov.
10. Alsó Jablonka (Nižná Jablonka) 14. – G.C.; Ruth.
11. Alsó Körtvélyes (Nižný Hrušov) 10. – R.C.; Szlov.
12. Alsó Ladiskóc (Nižné Ladičkovce) 13. – ? Szlov.
13. Alsó Ósya (Nižná Ol'sava) 11. – ? ?
14. Alsó Szitnyice (Nižná Sitnica) 12. – G.C. Ruth.
15. Aranyos Patak (Zlatník) 9. – G.C. Ruth.
16. Ardó [Végárdó] 3. – ? Hung.
17. Bacska (Bačka) 5. – ? Hung.
18. Bacsók (Bačkov) 7. – G.C.; Szlov.
19. Bánóc (Bánovce nad Ondavou) 10. – Helv. Szlov.
20. Bánszka (Banské) 9. – G.C.; Ruth.
21. Bányácska [Rudabányácska] 6. – G.C.; Szlov.

22. Barancs (Zemplínsky Branč) 8. – R.C. Szlov.
23. Barkó (Brekov) 10. – ? Szlov.
24. Baskóc (Baškovce) 13. – ? Szlov.
25. Battyán (Bot'any) 5. – R.C. Hung.
26. Bekecs 1 – ? Hung.
27. Bély (Biel) 5. – ? Hung.+Ruth.
28. Benkóc (Benkovce) 11. – R.C. Szlov.
29. Berettő (Bracovce) 10. – G.C.c. Szlov.
30. Berzék 1. – Helv. Hung.
31. Bisztra (Bystré) 9. – G.C.; Szlov.
32. Bodzás (Bžany) 11. – G.C.; Ruth.
33. Bodzás Újlak (Novosad) 8.– G.C.+Helv. Hung.
34. Boly (Bol') 5. – ? Hung.
35. Borró (Borov) 13. – ? Ruth.
36. Borsi (Borša) 6. – ? Hung.
37. Bosnica (Božčice) 8. – ? Szlov.
38. Brezovec (Brezovec) 15. – ? Ruth.
39. Brusnyica (Brusnica) 12. – G.C.; Ruth.
40. Bukóc (Bukovce) 12. – G.C.; Ruth.
41. Butka (Budkovce) 6. – R.C. Szlov.
42. Céke (Cejkov) 8. – R.C. Hung.
43. Círóka Béla (Belá nad Cirochou) 15. – ? Szlov.
44. Círóka Hosszúmező (Dlhé nad Cirochou) 15. – R.C. Szlov.
45. Csabalóc (Čabalovce) 14. – G.C.c. Ruth.
46. Csábóc (Cabov) 7. – G.C.; Ruth.
47. Csáklyó (Čaklov) 9. – R.C. Szlov.
48. Csanálos [Hernádcsanálos, Újcsanálos] 1. – Helv. Hung.
49. Cséke [Lácacséke] 5. – ? Ruth.
50. Cselej (Čel'ovce) 7. – G.C.; Szlov.
51. Csernahó (Černochoh) 6. – ? Hung.
52. Csernyina (Čermina) 13. – ? ?
53. Csertész (Čertižné) 13. – G.C.; Ruth.
54. Csicsóka (Čičava) 11. – ? ?
55. Csukalóc (Čukalovce) 15. – G.C.; Ruth.
56. Dámóc [Zemplénagárd] 5. – G.C.; Ruth.
57. Dara (Dara) 15. – ? Ruth.
58. Dargó (Dargov) 7. – ? Ruth.
59. Dávid Vágás (Davidov) 9. – G.C.; Ruth.
60. Dedasóc (Dedačov) 14. – ? Szlov.
61. Deregnýó (Drahňov) 6. – Helv. Hung.
62. Detrik (Detrik) 11. – ? ?
63. Dobra (Dobrá) 5. – G.C.; Ruth.
64. Dobra (Dobrá nad Ondavou) 11. – R.C. Szlov.
65. Dricsna (Driečna) 12. – G.C.; Ruth.
66. Dubrava (Dúbrava) 15. – ? Ruth.
67. Dubróka (Dúbravka) 6. – G.C.; Ruth.
68. Egres (Egreš) 7. – ? ?
69. Erdóbénye 3. – R.C.+Helv. Hung.
70. Falkus (Falkušovce) 6. – ? Szlov.
71. Fekete Patak (Čierne nad Topl'ou) 9. – R.C. Szlov.
72. Felső Berecki 4. – ? Hung.
73. Felső Csebinye (Vyšné Čabiny) [Čabiny] 14. – G.C.; Ruth.
74. Felső Jablonka (Vyšná Jablonka) 14. – G.C.; Ruth.

75. Felső Körtvélyes (Vyšný Hrušov) 14. – ? Szlov.
76. Felső Ladiskóc (Vyšné Ladičkovce) 13. – ? Szlov.
77. Felső Ósva (Vyšná Olšava) 11. – ? ?
78. Felső Szitnyice (Vyšná Sitnica) 12. – ? Ruth.
79. Fias (Fijaš) 11. – G.C. Ruth.
80. Füzesér (Vfbnica) 10. – ? Szlov.
81. Gálszécs (Sečovce) 7. – R.C.+Helv.+G.C. Szlov.
82. Garany (Hraň) 8. – R.C. Hung.
83. Gatály (Hatalov) 10. – ? Szlov.
84. Gercsely (Hrčel') 8. – Helv. Hung.
85. Gerenda (Hriadky) 8. – ? Szlov.
86. Gesztely 1. – Helv. Hung.
87. Giglóc (Giglovce) 12. –G.C.; Ruth.
88. Girincs 1. – R.C. Hung.
89. Giróc (Girovce) 12. – G.C.; Szlov.
90. Golop 2. – Helv. Hung.
91. Göröginye (Ohradzany) 13. – R.C. Szlov.
92. Grozóc (Gruzovce) 10. –? Szlov.
93. Gyapalóc (Ďapalovce) 12. –G.C.; Ruth.
94. Györgyös (Durd'oš) 11. – ? ?
95. Habura (Habura) 13. –G.C.; Ruth.
96. Hankóc (Hankovce) 14. – ? Szlov.
97. Hardicsa (Zemplinske Hradište) 8. –G.C.; Hung.
98. Harkány [Taktaharkány] 1. – Helv. Hung.
99. Havaj (Havaj) 12. – G.C.; Ruth.
100. Hazsina (Hažin nad Cirochou) 15. – ? Ruth.
101. Hegedűsfalva (Hudcovce) 10. – ? Szlov.
102. Hegyi (Zemplinske Kopčany) 6. – Helv. Hung.
103. Helmecke (Chlmec) 15. – ? Szlov.
104. Hencóc (Hencovce) 9. – ? Szlov.
105. Hermány (Hermanovce nad Topľou) 9. – ? Szlov.
106. Hernád Németi 1. – Helv. Hung.
107. Hidvég [Sajóhidvég] 1. – Helv. Hung.
108. Hocsá (Chotča) 12. – R.C. Szlov.
109. Holcsikóc (Holčikovce) 12. – G.C.; Ruth.
110. Homonna (Humenné) 10. – R.C. Szlov.
111. Homonna Bresztó (Brestov) 10. – ? Ruth.
112. Homonna Olyka (Vyšná Ol'ka) 13. – ? Ruth.
113. Homonna Rokító (Humenský Rokytov) 14. – G.C.; Ruth.
114. Homonna Zbojna (Nižné Zbojné) 14. – ? Ruth.
115. Hoporty 1. – ? Hung.
116. Hór (Horovce) 8. – ? Szlov.
117. Horbók Csebinye (Nižné Čabiny) 14. – ? Ruth.
118. Horbók Radvány (Radvaň nad Laborcom) 14. – ? Ruth.
119. Hosztovica (Hostovice) 14. – G.C.; Ruth.
120. Hotyka [Makkoshotyka] 3. – ? Hung.
121. Hrabova Rosztoka (Hrabová Roztoka) 15. – ? Ruth.
122. Hrubó (Hrubov) 13. – ? Szlov.
123. Imreg (Brehov) 6. – R.C. Hung.
124. Inóc (Inovce) 15. – ? ?
125. Isztáncs (Stanča) 8. – G.C.; Ruth.
126. Izbugya (Zbudza) 10. – ? Szlov.
127. Izbugya Béla (Zbudská Belá) 14. – ? Ruth.

128. Izbugya Bresztó (Brestov nad Laborcom) 14. – ? ?
129. Izbugya Hosszúmező (Zbudské Dlhé) 14. – ? Szlov.
130. Izbugya Hrabóc (Hrabovce nad Laborcom) 14. – ? Szlov.
131. Izbugya Rokító (Zbudský Rokytov) 14. – G.C.; Ruth.
132. Izbugya Zbojna (Vyšné Zbojné) 14. – G.C.; Ruth.
133. Jakusóc (Jakušovce) 12. – G.C.; Ruth.
134. Jalova (Jalová) 15. – ? Ruth.
135. Jankóc (Jankovce) 13. – R.C. Szlov.
136. Jeszenő (Jasenov) 10. – ? ?
137. Jeszenóc (Jasenovce) 13. – ? Szlov.
138. Juszko Volya (Juskova Vol' a) 9. – G.C.; Ruth.
139. Kácsánd (Kačanov) 6. – ? Szlov.
140. Kak [Hernádkak] 1. – Helv. Boh.
141. Kaleno (Kalinov) 13. – G.C.; Ruth.
142. Kálna (Kálná Roztoka) 15. – ? Ruth.
143. Kaponya (Kapoňa) [Leles] 5. – ? Hung.
144. Karád [Tiszakarád] 5. – Helv. Hung.
145. Karcsa 4. – Helv. Hung.
146. Karna (Karná) 13. – ? Szlov.
147. Károlyfalva [Sátoraljaújhely] 3. – ? Germ.
148. Karos 4. – ? Hung.
149. Kásó (Kašov) 8. – G.C.; Ruth.
150. Kazsu (Kožuchov) 8. – Helv. Hung.
151. Kelese (Nová Kelča) 11. – R.C. Szlov.
152. Kelecsény (Zemplinsky Klečenov) 8. – ? Szlov.
153. Kereplye (Kravany Podhorany) 7. – G.C.; Ruth.
154. Keresztúr [Bodrogkeresztúr] 2. – R.C.+Helv. Hung.
155. Kesznyéten [Sajókesznyéten] 1. – Helv. Hung.
156. Király Helmec (Kráľóvský Chlmec) 4. – R.C. Hung.
157. Kis Azar (Malé Ozorovce) 7. – ? Szlov.
158. Kis Bári (Malá Bara) 6. – ? ?
159. Kis Breznice (Breznička) 12. – ? Szlov.
160. Kis Cigánd [Cigánd] 5. – ? Hung.
161. Kis Cséb (Žbince) 10. – ? Szlov.
162. Kis Csécs 1. [Girincs] – ? Hung.
163. Kis Domása (Malá Domaša) 11. – ? Szlov.
164. Kisfalud [Bodrogkisfalud] 2. – ? Hung.
165. Kis Géres (Malý Horeš) 4. – ? Hung.
166. Kis Kemence (Kamienka) 15. – ? Szlov.
167. Kis Kövesd (Malý Kamenec) 4. – ? Hung.
168. Kis Porubka (Kamenná Porubka) 9. – G.C.; Szlov.
169. Kis Ráska (Malé Raškovce) 6. – ? Hung.
170. Kis Rozvágy 4. – ? Hung.
171. Kis Ruzska (Malý Ruskov) 8. – ? Ruth.
172. Kis Tárkány (Malé Trakany) 5. – Helv. Hung.
173. Kis Toronya (Malá Tr'ňa) 6. – ? Hung.
174. Kis Újlak (Nová Vieska pri Bodrogu) 4. – R.C.+Helv.; Hung.
175. Kiszte (Kysta) 8. – ? ?
176. Kladzsány (Kladzany) 10. – ? Szlov.
177. Klenova (Klenova) 15. – G.C.; Ruth.
178. Kobulnica (Kobylnica) 11. – ? ?
179. Kohanóc (Kochanovce) 14. – ? Szlov.
180. Kohány (Kohanovce) 7. – R.C. Szlov.

181. Kolbása (Brezina) 7. – G.C.; Ruth.
182. Kolbászó (Kolbasov) 15. – G.C.; Ruth.
183. Kolbóc Kolbovce) 12. – G.C.; Ruth.
184. Kolcs Hosszúmező (Dlhé Klčovo) 9. – ? Szlov.
185. Kolonica (Kolonica) 15. – G.C.; Ruth.
186. Komoróc (Komárany) 11. – R.C. Szlov.
187. Kosaróc (Košarovce) 12. – G.C.; Ruth.
188. Koskóc (Koškovce) 14. – ? Szlov.
189. Kozma (Kuzmice) 7. – ? Szlov.
190. Köröm [Sajóhidvég] 1. – ? Hung.
191. Krasznibrod (Krásny Brod) 14. –G.C.; Ruth.
192. Krasznóc (Krásnovce) 10. – ? Szlov.
193. Kriszlóc (Krišlovce) 12. - ? ?
194. Kriva Olyka (Krivá Ol'ka) 13. – ? Ruth.
195. Krivostyán (Strážské) 10. - ? Szlov.
196. Kucsin (Kučin) 10. – ? Szlov.
197. Kudlóc (Kudlovce) 10. – ? ?
198. Külső Böcs [Böcs] 1. – ? Hung.
199. Kvakóc (Kvakovce) 11. – ? ?
200. Laborc Volya (Vol'a) 10. – G.C.; Szlov.
201. Láca [Lácacséke] 5. – ? Hung.
202. Lácfalva (Lackovce) 15. – ? Szlov.
203. Ladamér (Ladomirov) 15. – G.C.; Ruth.
204. Lagmóc (Ladmovce) 6. – Helv. Hung.
205. Lask (Laškovce) 10. – G.C.; Ruth.
206. Lasztóc (Lastovce) 7. – R.C.+Helv.+G.C.; Szlov.
207. Lasztomér (Lastomir) 10. – ? Szlov.
208. Lazony (Ložin) 10. – ? Szlov.
209. Leányvár [Zemplénagárd] 5. – ? Hung.
210. Legenye (Luhyňa) 7. – Helv. Hung.
211. Legyes Bénye 1. – ? Hung.
212. Lelesz (Leles) 5. – R.C. Hung.
213. Leszkóc (Lieskovec) 13. – R.C. Szlov.
214. Leszna (Lesné) 10. – ? Szlov.
215. Liszka [Olaszliszka] 3. – R.C.+Helv. Hung.
216. Lomna (Lomné) 11. – G.C.; Ruth.
217. Lúe [Tiszalúe] 1. – Helv. Hung.
218. Luka [Bodroghalom] 4. – Helv. Hung.
219. Lukasóc (Lukačovce) 13. – ? Szlov.
220. Lyubisse (L'ubiša) 14. – ? Szlov.
221. Mád 2. – R.C.+Helv. Hung.
222. Magyar Izsép (Nižný Žipov) 7. – G.C.;+Helv. Szlov.
223. Magyar Jesztreb (Zemplinske Jastrebie) – ? ?
224. Magyar Krucsó (Nižný Kručov) 11. – R.C. Szlov.
225. Majorocska (Majerovce) 9. – ? Szlov.
226. Makóc (Makovce) 12. – G.C.; Ruth.
227. Málca (Malčice) 6. – Helv. Szlov.
228. Márk (Markovce) 6. – ? Szlov.
229. Márk Csemernye (Pusté Čemerné) 10. – ? Szlov.
230. Maskóc (Vyšný Hrušov) 14. – G.C.; Ruth.
231. Mátyáska (Matiaška) 11. – G.C.; Ruth.
232. Matyasóc (Ondavské Matiašovce) 13. – R.C. Szlov.
233. Megyaszó 1. – Helv. Hung.

234. Mernyik (Merník) 11. – ? ?
 235. Mező Laborc (Medzilaborce) 13. – G.C.; Ruth.
 236. Micsak (Mičakovce) 11. – ? ?
 237. Miglész (Milhostov) 8. – Helv. Szlov.
 238. Mihajló (Michajlov) 15. – ? Szlov.
 239. Mihalkó (Michalok) 11. – ? ?
 240. Mihályi (Michal'any) 7. – Helv. Hung.
 241. Mikova (Miková) 12. – G.C.; Ruth.
 242. Minyóc (Miňovce) 11. – G.C.; Ruth.
 243. Mislina (Myslina) 10. – ? Szlov.
 244. Mocsár (Močarany) 10. – ? Szlov.
 245. Modra (Modra) 15. – ? Szlov.
 246. Mogyoróska (Skrabské) 11. – ? ?
 247. Monok 1. – R.C. Hung.
 248. Morva (Moravany) 10. – ? Szlov.
 249. Mrazóc (Mrázovce) 12. – G.C.; Ruth.
 250. Nagy Azar (Vel'ké Ozorovce) 7. – Helv. R.C. Szlov.)
 251. Nagy Bári (Vel'ká Bara) – ? ?6
 252. Nagy Breznice (Breznica) 12. – R.C. Szlov.
 253. Nagy Cigánd [Cigánd] 5. – Helv. Hung.
 254. Nagy Cséb (Žbince) 10. – ? Szlov.
 255. Nagy Domása (Vel'ká Domaša) 11. – R.C. Szlov.
 256. Nagy Géres (Vel'ký Horeš) 4. – Helv. Hung.
 257. Nagy Kázmér (Vel'ký Kazimir) 7. – R.C. Szlov.
 258. Nagy Kemence (Kamenica nad Cirochou) 15. – ? Szlov.
 259. Nagy Kövesd (Vel'ký Kamenec) 4. – R.C. Hung.
 260. Nagy Mihály (Michalovce) 10. – R.C. Szlov.
 261. Nagy Ráska (Vel'ké Raškovce) 6. – Helv. Hung.
 262. Nagy Rozvágy 4. – Helv. Hung.
 263. Nagy Ruzska (Vel'ký Ruskov) 8. – G.C. Ruth.
 264. Nagy Tárkány (Vel'ký Trakany) 5. – R.C. Hung.
 265. Nagy Toronya (Vel'ká Třná) 6. – Helv. Hung.
 266. Nátafalva (Nacina Ves) 10. – ? Szlov.
 267. Nehval Polyanka (Nechvalová Polianka) 14. – ? Szlov.
 268. Nézpest (Kucany) [Oborin] 6. – ? Szlov.
 269. Novoszedlica (Nová Sedlica) 15. – ? Szlov.
 270. Nyágó (Ňagov) 14. – G.C.; Ruth.
 271. Olaszi [Bodrogolaszi] 3. – G.C.; Hung.
 272. Olsinko (Ol'sinkov) 14. – G.C.; Ruth.
 273. Ond 2. – Helv. Hung.
 274. Oreszka (Oreské) 10. – ? Szlov.
 275. Orosz Bisztra (Bystrá) 12. – ? Ruth.
 276. Orosz Bisztra (Ruská Bystrá) 15. – ? Szlov.
 277. Orosz Hrabóc (Ruský Hrabovec) 15. – G.C.; Ruth.
 278. Orosz Hrabóc (Vyšný Hrabovec) 12. – G.C.; Ruth.
 279. Orosz Kajna (Ruská Kajňa) 12. – G.C.; Ruth.
 280. Orosz Kázmér (Ruský Kazimir) 11. – G.C.; Ruth.
 281. Orosz Krucsó (Ruský Kručov) 11. – G.C.; Ruth.
 282. Orosz Patak (Ruský Potok) 15. – ? Ruth.
 283. Orosz Petróc (Ruské Petrovce) 12. – G.C. Ruth.
 284. Orosz Poruba (Ruská Poruba) 12. – G.C. Ruth.
 285. Orosz Tokaj (Tokajik) 12. – G.C.; Ruth.
 286. Orosz Volova (Ruská Volová) 15. – G.C.; Ruth.

287. Orosz Volya (Ruská Vol'a) 11. – G.C.; Ruth.
 288. Osztrosnica (Ostrožnica) 15. – ? Ruth.
 289. Őrmező (Strázske) 10. – R.C. Szlov.
 290. Őrös (Strážné) 4. – Helv. Hung.
 291. Pácín 4. – ? Hung.
 292. Pakasztó (Pakostov) 13. – G.C.; Ruth.
 293. Pálfölde (Pavlovo) 4. – ? Hung.
 294. Palota (Palota) 14. – G.C.; Ruth.
 295. Papina (Papin) 14. – R.C. Szlov.
 296. Parihuzóc (Parihuzovce) 15. – ? Ruth.
 297. Parnó (Parchovany) 8. – R.C. Szlov.
 298. Pazdiacs (Pozdišovce) 10. – Ag. Szlov.
 299. Pcsolina (Pčoliné) 15. – G.C.; Ruth.
 300. Pelejte (Plechotice) 7. – R.C. Szlov.
 301. Perbenyik (Pribenik) 5. – Helv. Hung.
 302. Peticse (Ptičie) 15. – ? Ruth.
 303. Petkóc (Petkovce) 11. – ? ?
 304. Petőfalva (Petejovce) 11. – G.C. Ruth.
 305. Petrahó [Bodroghalász, Sárospatak] 3. – Helv. Hung.
 306. Petrik (Petrikovce) 6. – ? Szlov.
 307. Petróc (Petrovce nad Laborcom) 10. – ? Szlov.
 308. Pichnye (Pichne) 14. – G.C.; Ruth.
 309. Pizskoróc (Piškorovce) 12. – G.C. Ruth.
 310. Polány (Pol'any) 5. – G.C.; Ruth.
 311. Polena (Vel'ká Pol'ana) 15. – ? Ruth.
 312. Porubka (Porúbka) 15. – G.C.; Ruth.
 313. Possa (Poša) 10. – ? Szlov.
 314. Potocska (Potočky) 12. – G.C. Ruth.
 315. Pravróc (Pravrovce) 13. – ? Ruth.
 316. Priszlop (Prislop) 15. – ? Ruth.
 317. Pritulyán (Pritul'any) 12. – G.C. Ruth.
 318. Proszács (Prosačov) 11. – G.C. Ruth.
 319. Pucák (Korunková) 12. – G.C. Ruth.
 320. Rád (Rad) 4. – R.C. Hung.
 321. Radvány (Radván nad Laborcom) 14. – G.C.; Ruth.
 322. Rafajóc (Rafajovce) 12. – G.C. Ruth.
 323. Rákóc (Rakovec nad Ondavou) 10. – G.C.; Szlov.
 324. Rátka 2. – ? Germ.
 325. Remenye (Remeniny) 11. – G.C. Ruth.
 326. Repejő (Repejov) 13. – ? Ruth.
 327. Ricse 5. – Helv. Hung.
 328. Rohosnyica (Rohožník) 12. – G.C. Ruth.
 329. Rokitóc (Rokytovce) 13. – G.C.; Ruth.
 330. Roskóc (Roškovce) 13. – G.C.; Ruth.
 331. Rovna (Rovné) 14. – ? Szlov.
 332. Rudlyó (Rudlov) 9. – G.C. Ruth.
 333. Runyina (Runina) 15. – ? Ruth.
 334. Ruzska (Ruské) 15. – ? Ruth.
 335. Sámogy (Šamudovce) 10. – G.C.; Ruth.
 336. Sára [Sárazsadány] 3. – ? Hung.
 337. Sárospatak 3. – R.C. + Helv. + G.C. Hung.
 338. Sátoraljaújhely 6. R.C.+G.C.+Hel. Hung.
 339. Semjén 5. – ? Hung.

340. Smugóc (Šmigovec) 15. – adatai Dubravával!!
 341. Sókút (Sol') 9. – R.C. Szlov.
 342. Stefanóc (Štefanovce) 13. – G.C.; Ruth.
 343. Sterkóc (Čabalovce) 14. – ? Ruth.
 344. Szacsur (Sačurov) 9. – R.C.+G.C. Szlov.
 345. Szada [Taktaszada] 1. – Helv. Hung.
 346. Szalnyik (Solník) 12. – G.C. Ruth.
 347. Szalók (Slavkovce) 6. – ? Szlov.
 348. Szécs Keresztur (Zemplínska Teplica) 7. – G.C.; Ruth.
 349. Szécs Polyánka (Sečovská Polianka) 7. – R.C. Szlov.
 350. Szedlicke (Sedliská) 11. – G.C. Szlov.
 351. Szelepka (Sliepkovce) 6. – ? Szlov.
 352. Szent Mária (Svätá Mária) 4. – ? Hung.
 353. Szentes (Plešany) 4. – Helv. Hung.
 354. Szerdahely (Streda nad Bodrogom) 4. – G.C.; Ruth.
 355. Szerencs 1. – R.C.+G.C.+Helv. Hung.
 356. Szilvás Újfalú (Slivník) 7. – R.C.+Helv. Hung.
 357. Szinna (Snina) 15. – ? Szlov.
 358. Szinyér (Svinice) 4. – ? Hung.
 359. Szmolnik (Smolník) 15. – G.C.; Ruth.
 360. Szolnocska (Solnička) 5. – ? Hung.
 361. Szomotor (Somotor) 4. – Helv. Hung.
 362. Szopkóc (Ohradzany) 13. – G.C.; Szlov.
 363. Szög (Klin nad Bodrogom) 4. – ? Hung.
 364. Szőlöske (Viničky) 6. – Helv. Hung.
 365. Sztakesin (Stakčín) 15. – G.C.; Ruth.
 366. Sztakcsin Rosztoka (Stakčianska Roztoka) 15. – ? Ruth.
 367. Sztankóc (Stankovce) 7. – G.C. Ruth.
 368. Sztára (Staré) 10. – R.C. Szlov.
 369. Sztarina (Starina) 15. – G.C.; Ruth.
 370. Sztaskóc (Staškovce) 12. – ? Ruth.
 371. Sztarihóc (Strihovce) 15. – ? Ruth.
 372. Sztropkó (Stropkov) 12. – R.C. Szlov.
 373. Sztropkó Olyka (Nižná Ol'ka) 12. – G.C.; Ruth.
 374. Sztropkó Polena (Malá Pol'ana) 12. – G.C. Ruth
 375. Szuha (Suché) 10. – ? Ruth.
 376. Szukó (Sukov) 13. – G.C.; Ruth.
 377. Szürnyeg (Sirmik) 6. – ? Hung.
 378. Tállya 2. – R.C.+Helv. Hung.
 379. Tarcál 2. – R.C.+Helv. Hung.
 380. Tarnóka (Trnavka) 7. – G.C. Ruth.
 381. Tavarňa (Tovarné) 13. – R.C.; Szlov.
 382. Tavarňa Polyánka (Tovarnianska Polianka) 10. – G.C.; Szlov.
 383. Téhna (Dvorianky) 8. – G.C. Szlov.
 384. Telepóc (Osadné) 14. – ? ?
 385. Terebes (Trebišov) 8. – R.C.+G.C. Szlov.
 386. Tokaj 2. – R.C.+G.C.+Helv. Hung.
 387. Tolcsva 3. – R.C.+G.C.+Helv. Hung.
 388. Topolóka (Topol'ovka) 10. – R.C.; Szlov.
 389. Topolya (Topol'a) 15. – G.C.; Szlov.
 390. Topolyán (Topol'any) 10. – ? ?
 391. Tót Izsép (Višný Žipov) 11. – R.C. Szlov.
 392. Tót Jablonya (Jabloň) 14. – ? Szlov.

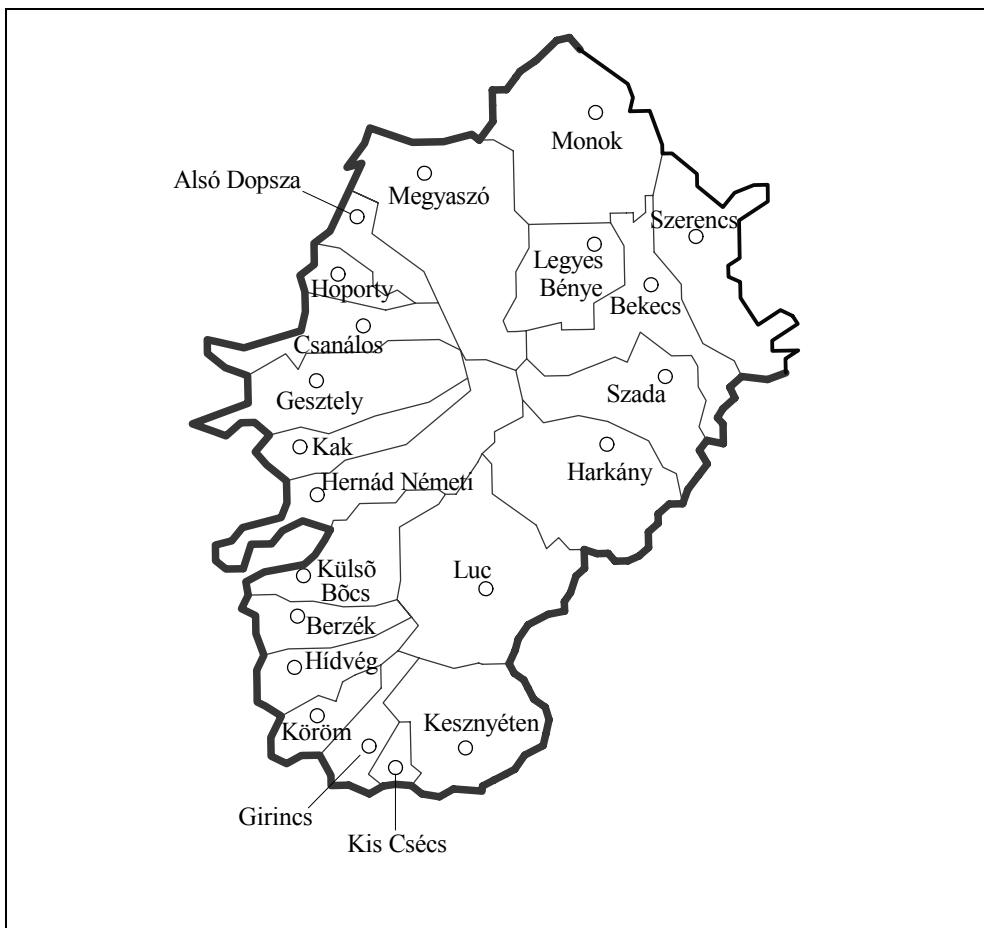
393. Tót Jesztreb (Jastrabie nad Topľou) 11. – ? ?
 394. Tót Kajna (Slovenská Kajňa) 11. – R.C. Szlov.
 395. Tót Kriva (Slovenské Krivé) 14. – ? Szlov.
 396. Tót Volova (Slovenská Volová) 13. – ? Szlov.
 397. Trautzonfalva [Hercegekút] 3. – R.C.; Germ.
 398. Trepec (Trepec) 11. – G.C.; Szlov.
 399. Turány (Turany nad Ondavou) 11. – R.C. Szlov.
 400. Turcsóc (Turcovce) 13. – ? Ruth.
 401. Tussa (Tušice) 8. – ? Szlov.
 402. Tussa Újfalu (Tušicka Nová Ves) 8. – ? Szlov.
 403. Ublya (Ubl'a) 15. – G.C.; Ruth.
 404. Udva (Udavské) 14. – R.C. Szlov.
 405. Ulics (Ulič) 15. – G.C.; Ruth.
 406. Ulics Kriva (Uličské Krivé) 15. – ? Ruth.
 407. Upor (Úpor) 8. – ? Ruth.
 408. Vajdáccka 4. – ? Hung.
 409. Valaskóc (Valaškovce) 15. – G.C.; Ruth.
 410. Valentóc (Zbudská Belá) 14. – ? Ruth.
 411. Valkó (Valkov) 11. – G.C. Ruth.
 412. Vámosújfalu 3. – ? Hung.
 413. Varannó (Vranov) 11. – R.C. Szlov.
 414. Varannó Csemernye (Čemerné) 9. – R.C. Szlov.
 415. Varannó Hosszúmező (Vranovské Dlhé) 9. – ? Szlov.
 416. Varehóc (Varechovce) 13. – G.C.; Ruth.
 417. Vásárhely (Trhovište) 10. – R.C. + G.C.; Szlov.
 418. Vavrinc (Vavrinec) 11. – ? ?
 419. Vécse (Věč) 4. – ? Hung.
 420. Vécse (Vojčice) 8. – G.C. Ruth.
 421. Vehéc (Vehec) 9. – R.C. Szlov.
 422. Véke (Vojka) 4. – ? Hung.
 423. Velejte (Vel'aty) 8. – R.C. Szlov.
 424. Velkrop (Vel'krop) 12. – G.C.; Ruth.
 425. Velopolje (Vel'opolie) 14. – ? Szlov.
 426. Vidrány (Vydraň) 13. – G.C.; Ruth.
 427. Világ (Svetlice) 14. – G.C.; Ruth.
 428. Virava (Výrava) 14. – G.C.; Ruth.
 429. Visnyó (Višňov) 7. – R.C. Szlov.
 430. Vítány [Vilyvitány] 7. – R.C. Hung.
 431. Vladicsa (Vladiča) 12. – G.C.; Ruth.
 432. Vojtóc (Vojtovce) 12. – G.C.; Ruth.
 433. Volica (Volica) 14. – ? Ruth.
 434. Zamutó (Zámutov) 9. – ? ?
 435. Zavada Závada) 12. – G.C.; Ruth.
 436. Zavatka (Závadka) 10. – ? Szlov.
 437. Zboj (Zboj) 15. – G.C.; Ruth.
 438. Zebegnyó (Zbehňov) 7. – ? ?
 439. Zemplén (Zemplín) 6. – Helv. Hung.
 440. Zétény (Zatin) 5. – ? ?
 441. Zombor [Mezőzombor] 2. – ? Hung.
 442. Zubna (Zubné) 14. – G.C.; Ruth.
 443. Zuella (Zvala) 15. – G.C.; Ruth.
 444. Zsadány [Sárazsadány] 3. – ? Hung.
 445. Zsalobina (Žalobin) 13. – ? Szlov.

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE ÉS A KERÜLETEK TÉRKÉPEI

A térképeket rajzolta *Bagdi Róbert* (1–5., 11–25.) és *Barta Imre* (6–10.)

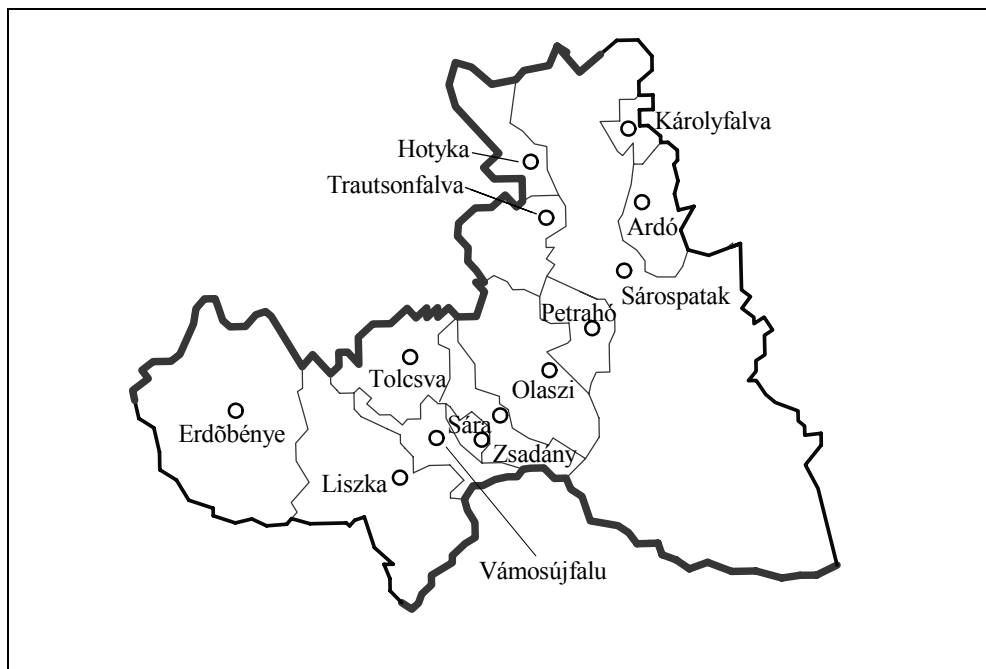
1. Zemplén vármegye vízrajzi térképe
2. Zemplén vármegye középkori járásai
3. Zemplén vármegye kerületei az úrbérrendezés korában
4. Zemplén vármegye kerületei 1778–1787 között
5. Zemplén vármegye kerületei az 1787-i átszervezés után
6. A Hegyalja és a további szőlőjövedelemmel rendelkező települések Zemplén megyében
7. Települések Aspremont gróf birtokaival Zemplén megyében (1790–1800)
8. Települések Csáky Imre gróf birtokaival Zemplén megyében (1790–1800)
9. A homonnai uradalom települései
10. Nemzetiségek Zemplén megyében
11. A Szerencsi kerület
12. A Tokaji kerület
13. A Pataki kerület
14. A Királyhelmeci kerület
15. A Zétényi kerület
16. Az Újhelyi kerület
17. A Gálszécsi kerület
18. A Terebesi kerület
19. A Sókúti kerület
20. Homonnai kerület
21. A Varannói kerület
22. A Sztropkói kerület
23. A Göröginyei kerület
24. A Papini kerület
25. A Szinnai kerület

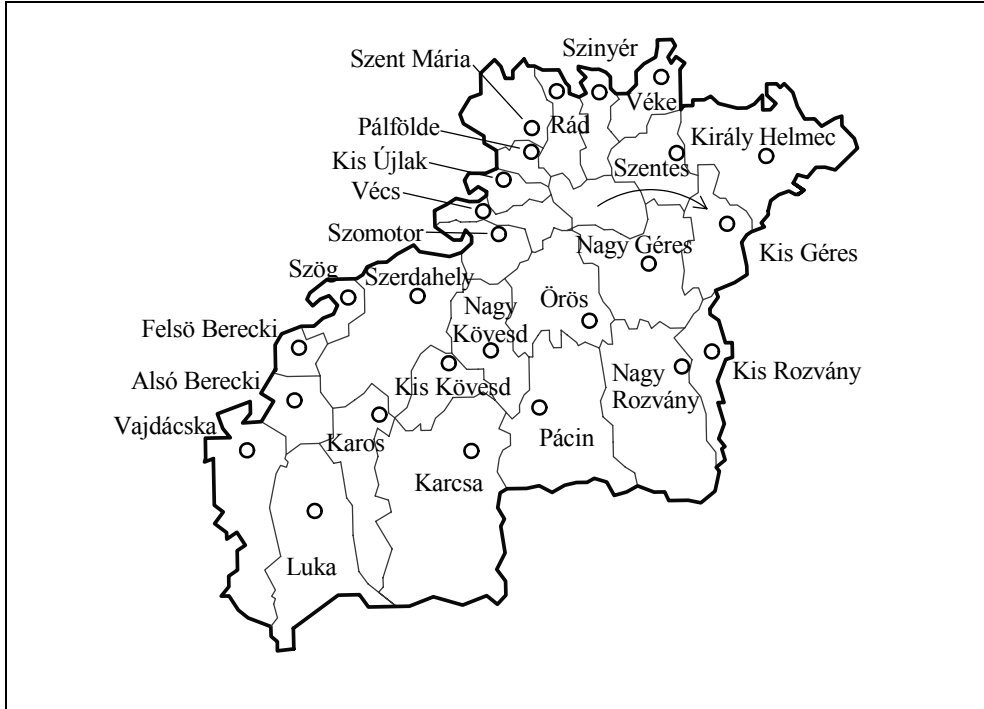
11. sz. térkép. Szerencsi kerület

12. sz. térkép. Tokaji kerület

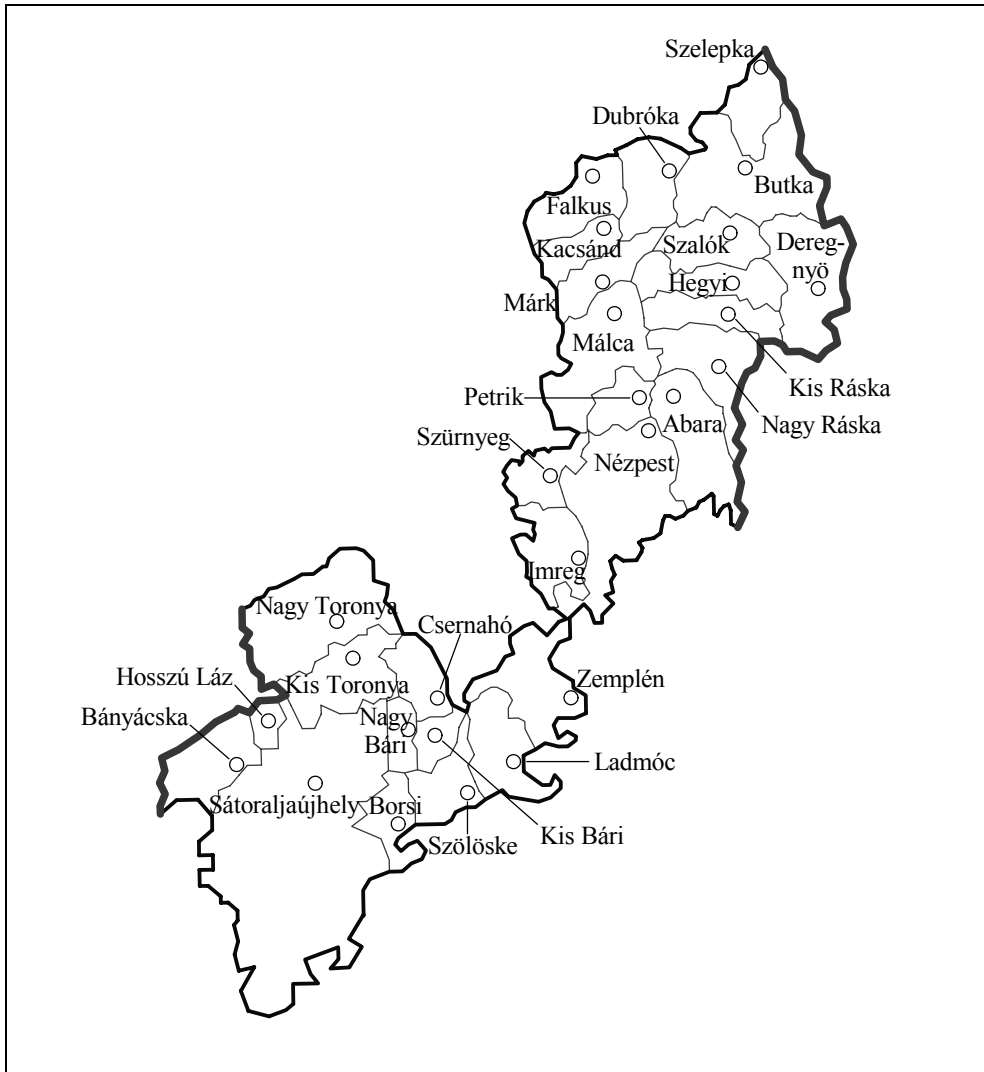
13. sz. térkép. Pataki kerület

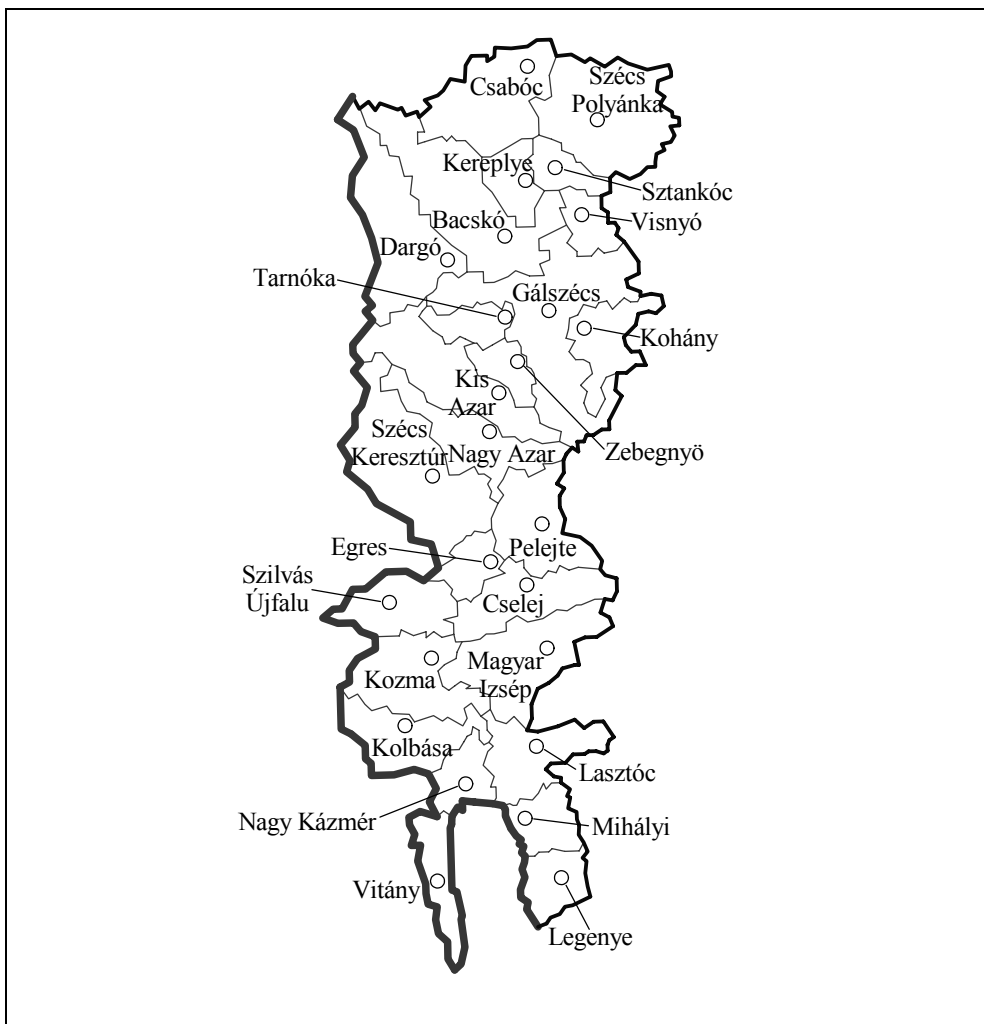
14. sz. térkép. Királyhelmeci kerület

15. sz. térkép. Zétényi kerület

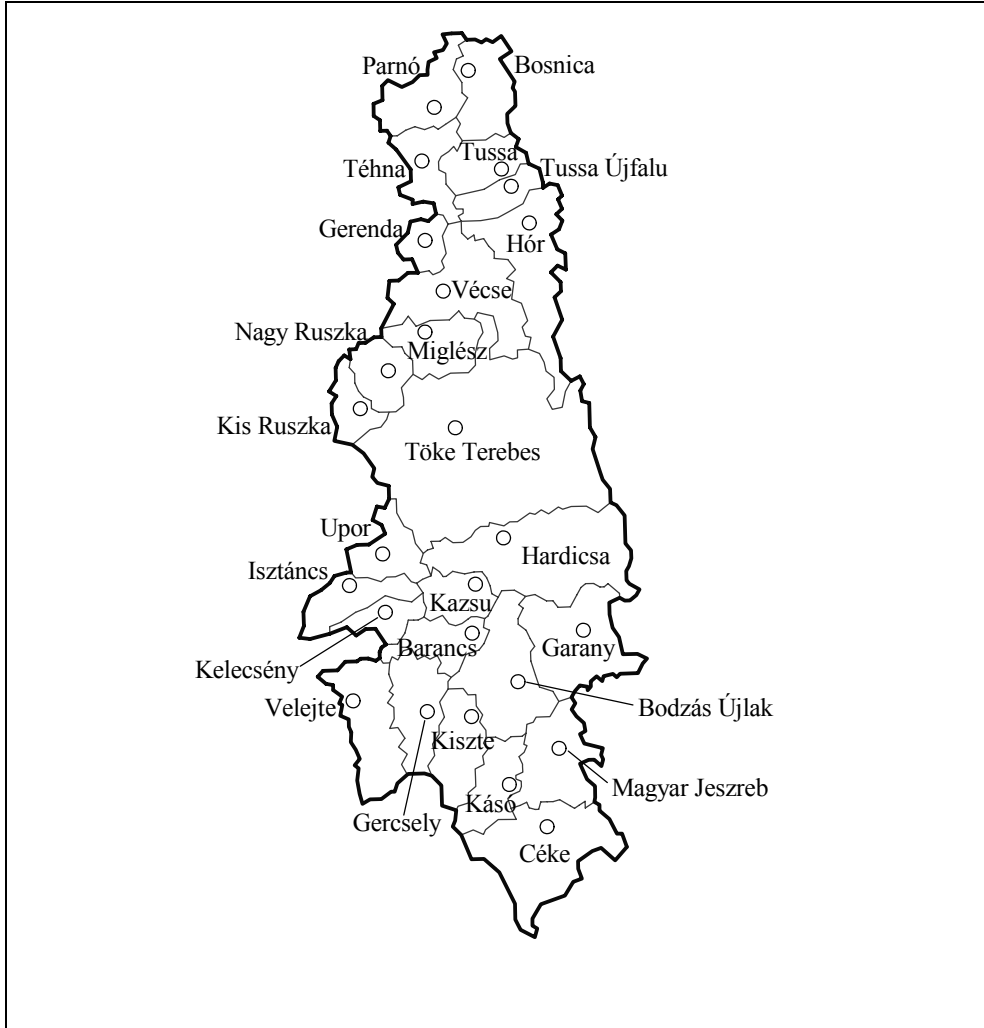

16. sz. térkép. Újhelyi kerület

17. sz. térkép. Gálszécsi kerület

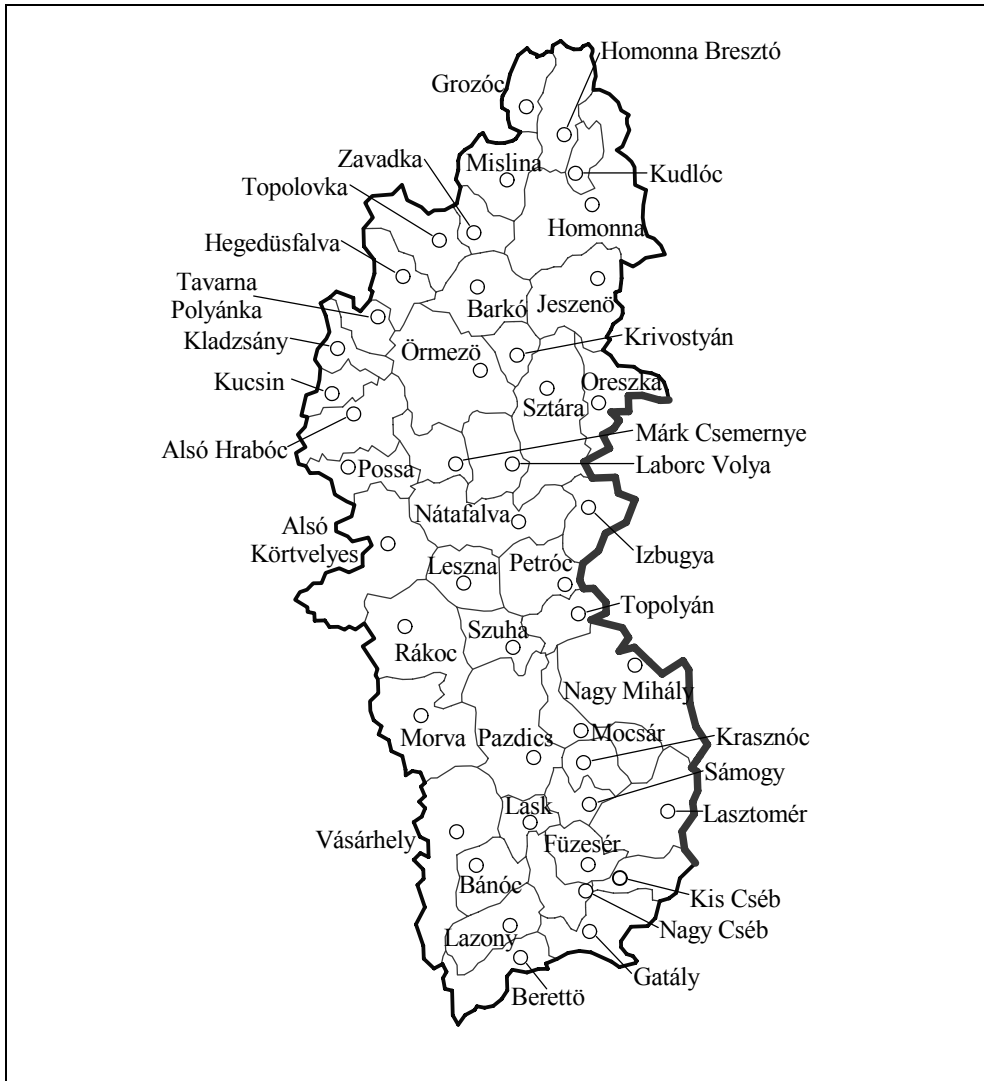

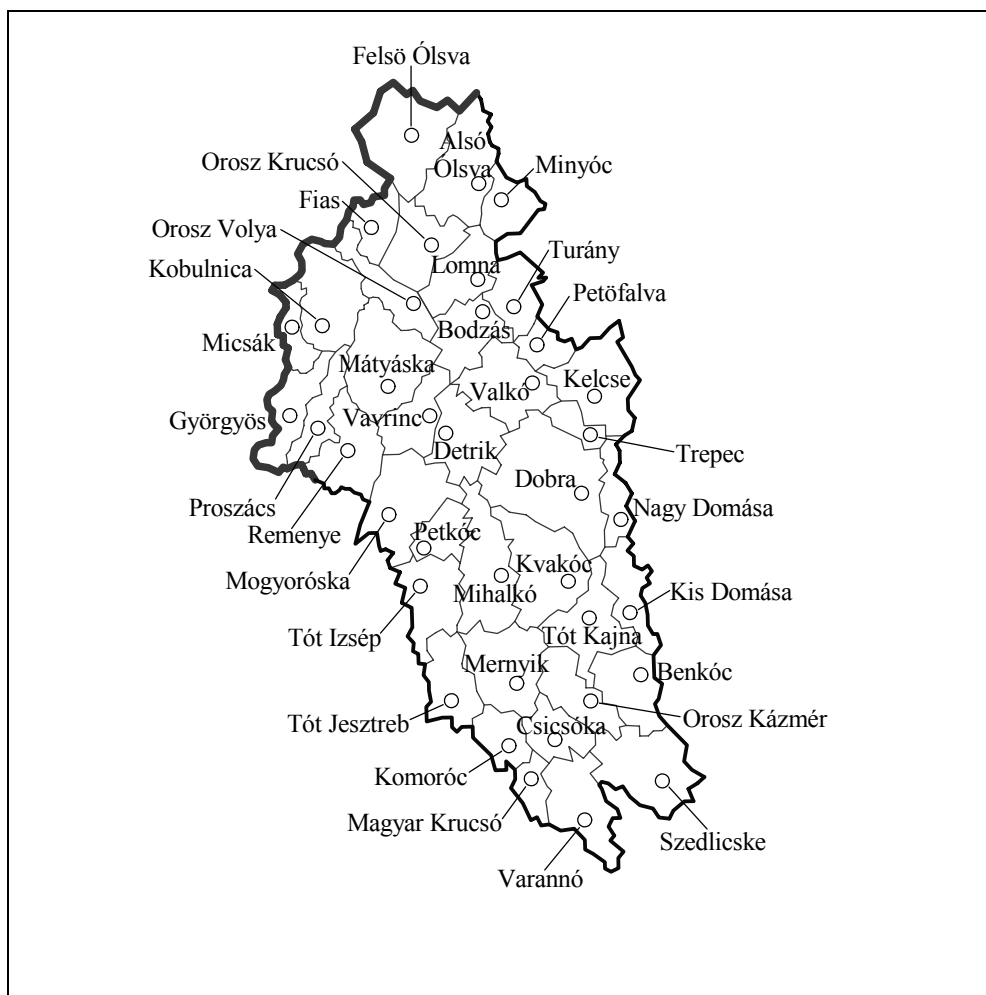
18. sz. térkép. Terebesi kerület

19. sz. térkép. Sókúti kerület

20. sz. térkép. Homonnai kerület

21. sz. térkép. Varannói kerület

22. sz. térkép. Szatmári kerület

23. sz. térkép. Göröginyei kerület

24. sz. térkép. Papini kerület

25. sz. térkép. Szinnai kerület

A 18. SZÁZADI MEZŐGAZDASÁGBAN HASZNÁLT MÉRTÉKEGYSÉGEK

1 kataszteri hold = 1600 □-öl = 1,33 magyar hold = 0,576 hektár
 1 magyar hold = (1100) –1200 □-öl = 0,75 kataszteri hold = 0,432 hektár
 1 köblös föld = 1 magyar hold = 0,432 hektár
 1 pozsonyi mérő (mint területmérték) = 600(-800) □-öl = 0,5 magyar hold = 0,216 hektár
 1 kaszás (falcastrum)⁴⁵¹ = (1100) –1200(-1300) □-öl = 0,75 kataszteri hold = 0,432 hektár
 1 kapás = 1/16 kataszteri hold = 100 □-öl = 0,036 hektár
 1 (bécsi) öl = 1,896 méter
 1 □-öl = 3,594 m²

*

1 pozsonyi mérő (mint űrmérték) = 62,53 liter
 1 köből (gabonamérték) = 2 pozsonyi mérő = 125,06 liter
 1 (kassai bor)kőből = 13,57 liter
 1 (pesti, pozsonyi) akó = 60 icce = 50,8 liter
 1 icce (itce) = 0,85 liter
 1 gönci hordó = 151,07 liter

*

1 font = 56 dkg = 0,56 kg
 1 mázsa = 100 font = 56,12 kg

*

1 rénes (rajnai = florenus Rhenesis) forint (Rft) = 60 krajcár (kr) = 1,2 magyar forint =
 = 120 dénár = 20 garas
 100 rénes forint = 80 magyar forint
 1 magyar (kurta) forint = 50 krajcár = 100 dénár = 0,833 rénes forint
 1 krajcár (kr) = 2 dénár
 1 poltúra = 1,5 krajcár

---

⁴⁵¹ Az úrbérendezést megelőző utasítás a kaszást a magyar holddal azonos nagyságúnak tekintette.

XIV. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári és kéziratos források

Magyar Országos Levéltár (rövidítése MOL), Helytartótanácsi Levéltár. C 35.

Acta Oeconomica. Lad D. Fasc. 10. No. I/1. Vármegyei jelentések a fejőstehenek számáról.

Idealia oeconomica No 20. A Gazdasági Bizottság jelentései.

Urbarialia. C 3250 – C 3265.

Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára, Sátoraljaújhely (rövidítése ZmL),

IV-A 2001/a. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. 1214–1850 (1898). Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek. 1558–1786.

IV-A 2001/b. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. 1214–1850 (-1898). Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta politica 1214–1786 (-1870). – A levéltárban található települési urbáriumok Loc. 66. – Loc. 75. jelzetek alatt, Szerencs mezővárosé Loc. 104. számon. Az úrbéri tabellák összesítője: Summaria Tabella Introductum Statum Urbariale Inclyti Comitatus Zempliniensis exhibens. Loc. 72. No. 600.

IV-A 2001/c. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. 1214–1850 (-1898). Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta politica 1214–1786 (-1870). – Közgyűlési jegyzőkönyvek 1790–1813.

IV-A 2001/d. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1790-1813. Conscriptio Individualis Districtus Tokaiensis pro Insurrectione Militari A. 1800. Loc. 159. N° 214.

IV-A. 2001/k. Nemesi közgyűlés úrbéri iratai. 15. Fasc. 294. No. 72. A kilenc kérdőpontra adott feleletek táblás kimutatása.

IV-A 2003/a. Zemplén vármegye II. József-féle közigazgatásának iratai 1786–1790. Germanica.

IV-A 2003/b. Zemplén vármegye II. József-féle közigazgatásának iratai 1786–1790. Nemesi ingatlanok felmérése terményadózási céljaira. 1789–1790. 96. és 97. kötet.

IV-A 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai. 1553–1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok. – Acta perceptoria et commissariatica 1553–1777.

IV-A 2005/d. Zemplén vármegye adószedőjének iratai. 1553–1850 (1852). Dicalis összeírások 1773–1844/45.

IV-A 2005/e. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1848 (1852). Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások 1664–1841. 1. és 4. doboz. Nemesi birtokok és jövedelmek összeírása járásokként. – Lista insurrectionalis pro Anno 1797. Tabella Demonstrans DD Nobiles in Persona propria Insurgentes vel Equites statuentes, aut Lege Publica Exemptos et Limitatos in Comitatu Zempleniensi Anno 1797. Loculo 34. N° 205.; Liber obtingentialis Insurrectionis 1800 anni.

V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. Protocollum V. 101. 1725–1767.

V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. 35. doboz. Bordézsma- és hegyvám-jegyzékek 1709-1797. Vetésterület-, terményösszeírások 178. Állatösszeírások 1780-1844. Conscriptio animarum 1765. Szántók, szőlők, kertek összeírása 1700–1818. stb.

V. 277. Tokaj nagyközség iratai 1595–1950. Feudális kori iratok. Szerződések, egyességek, örökbevallási jegyzőkönyvek. 101–103. kötet.

Štátni Okresný Archiv, Prešov (Állami Kerületi Levéltár, Eperjes, rövidítése: ŠOBA). Fond Drugeth–Humenné (rövidítése: F D–H). Inv. č 171. Signatura fasc. 15.

Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom.

Belius, Mathias (Bél Mátyás): *Zempliniensis Comitatus Descriptio* [1732] Hist. I. ffff.

Bonbardus, Michael: *Topographia magni Regni Hungariae*. Viennae, 1618 [!] Hist. I. KKKK.

ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest

Bel, Mathias: *Descriptio Comitatus Zempliniensis*. Kézirattár, Kaprainai gyűjtemény. Tomi in 4° Tom XXIV.

Nyomtatásban megtalálható források, vagy forrásértékű kiadványok

Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső.

Magyar Irodalmi Társaság Kiadása. Bp. 1926. 46. lap.

Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Összeállította Dr. Illésy János. Bp. 1902.

Barsi János szerk. *Zemplén megye (1773–1808)*. I–II. kötet [a Magyarország történeti helységnévtára c. sorozat darabja]. Bp. 1998.

Bársony István–Papp Klára–Takács Péter szerk. *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében*. I–III. Debrecen, 2001–2004.

Bél Mátyás a Bodrogtörzsről. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Püspöki Nagy Péter. [Pozsony] 1977.

Bél Mátyás: *Magyarország népének élete 1730 táján*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Wellmann Imre. Bp. 1984.

Bel, Matej: *Zemplínska stolica. Užská stolica*. Bratislava 1999. A SAV (Szlovák Tudományos Akadémia) birtokában lévő mikrofilm alapján fordította Martin Slaninka.

Benda Gyula: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetében 1767–1867*. Budapest, 1973.

Benda Kálmán szerk. (sajtó alá rendezte) *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. III. k. Bp. 1957.

Bonbardus Michael: *Topographia magni Regni Hungariae... ex praelectionibus R. P. Michaelis Bonbardi*. Viennae, 1718.

Danyi Dezső–Dávid Zoltán szerk. *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Bp. 1960.

Danyi Dezső–Farágó Tamás–László Géza szerk. II. József népszámlálásának községi adatai (Ung vármegye) Történeti Demográfiai Füzetek 15. (1996/1.) Népeségtudományi Kutató Intézet, Bp. 1996.

Debreczeni Ember András és Marton János *Leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről*. A bevezető tanulmányt írta és a leírásokat közreadja Pap Miklós. Miskolc, 1987.

Felhő Ibolya szerk. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. köt. Dunántúl. Bp. 1970.

Fényes Elek: *Magyar Országoknak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I–III. kötet. ²Pesten, 1844.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* I–III. k. Pest, 1851.

Fónagy Zoltán: *Adattár*. Melléklet a *Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában* c. kandidátusi értekezéshez. Kézirat.

Horváth Sándor: Pest vármegye 1789. évi kataszteri fölmérése. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1901. 62–114; 166–177.

Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Összegyűjtötte, szerkesztette és az előszót írta Szilágyi Ferenc. Bp. 1987.

Lexicon Universorum Regni Hungariae Locorum Populosorum anno 1773 officiose confectum (A Magyar Békeküldöttség Kiadása) Bp. 1920.

Mezei Márta–Szuromi Lajos szerk.: *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának irodalmából*. I. k. Bp. 1982.

Nagy Lajos [Ludovicus]: *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae*. I. Budae, 1828.

Oláh Miklós: *Hungária; Athila*. A kötetet szerkesztette, az Athilát fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Kulcsár Péter. A Hungáriát fordította és a jegyzeteket írta Németh Béla. Bp. 2000.

Speck Lajos: Tisza–Tokaj városának rövid leírása. In: *Tudományos Gyűjtemény* IV. 1823. 3–32.

Szirmay Antal: *Historia conspirationis Martinovicsianae* (kézirat, 1795), nyomtatásban: *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. III. k. Bp. 1957. 354–423.

Szirmay Antal: *Notitia historica Comitatus Zempliniensis* [per Antonium Szirmay] Budae, 1804.

- Szirmay Antal: *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum Comitatus Zempleniensis* [Authore Antonio Szirmay] Cassoviae, 1798.
- Szirmay Antal: *Notitia topographica politica incliti comitatus Zempleniensis*. Buda, 1803. (Matolai Etele fordításában, számos folytatásban közölte az *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. – I–IX. évfolyam, 1895–1903)
- Takács Péter–Udvari István: *Zemplén megyei jobbágyvállomások az úrbérrendezés korából I–III*. Nyíregyháza 1995–1998.
- Vályi András: *Magyarországnak leírása, mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Pusták, Uradalmak... Földes Urak, fekvések, történetyek – a betűknek rendjék szerint feltaláltnak*. I–III. Buda, 1796–1799.

Szakirodalom

- Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. I–XXVI. évfolyam, 1895–1928.
- Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 25. Összeállították Högye István stb. Miskolc, 1989.
- Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Bp. 1975.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp. 1984.
- Bagdi Róbert–Demeter Gábor: Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján. In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XIV*. Szolnok 2004.
- H. Balázs Éva: A felvilágosult abszolutizmus jozefinus szakasza. In: H. Balázs Éva–Makkai László szerk. *Magyarország a késői feudalizmus korszakában. 1526–1790*. Bp. 1957.
- Ballagi Géza: Zemplén megye. In: *Megyei monográfiák*. II. Bp. 1895.
- Balogh István: *A parasztság művelődése a két világháború között*. Bp. 1973.
- Bánkúti Imre: A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. *Történelmi Szemle*, 1969.
- Barta István. A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. In: *Történelmi Szemle*, 1963. 308–309.
- Barta István: *A fiatal Kossuth* Bp. 1966.
- Besze Tibor: *Népesség és agrárgazdálkodás Gyöngyösön*. PhD értekezés (Kézirat) Eger, 1999.
- Bodó Sándor: Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. In: *Ethnographia*, 1979.
- Bodó Sándor: *A magyar paraszti termelés igaerejének története*. Debrecen, 1990.
- Boros László: Észak-Hegyalja és a kapcsolódó felső-zempléni jó bortermelő helyek vázlatos történeti földrajzi tájértékelése. In: Tamás Edit szerk. *Zemplén népessége, települései*. In *Memoriam Németh Gábor*. Sárospatak, 1999. 80–103.
- Borovszky Samu szerk. *Zemplén vármegye*. Bp. é.n. [1905]
- Bur Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. *Történelmi Szemle*, 1978.
- Csorba Csaba: Az Adalékok jelentősége Zemplén történetének kutatásában. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 25. Összeállították Högye István stb. Miskolc, 1989.
- Dankó Imre: A Bodrogköz gazdálkodásának kérdései. In: *Merítés. Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Szerk. Bali János, Jávor Kata. Bp. 2001.
- Dongó Gyárfás Géza: A zempléni jakobinusok birtoktörténetéhez. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez XVIII. évf.* 1912.
- Dongó Gyárfás Géza: Tokaj Hegyalja borai az 1807. évi országgyűlésen. *Adalékok XVII. évf.* 1911.
- Erdmann Gyula: A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. század első felében. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján 1986. szept. 28–30. Nógrád Megyei Levéltár kiadványa. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. 85–97.
- Erdmann Gyula: Zemplén megye társadalmi a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. In: *A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában*. Szerk. Szabad György. Bp. 1990. 301–375.
- Fedič, Vasil a kollektív: *Dejiny Humenného*. Humenne 2002.

- Felhő Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957.
- Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. *Századok*, 1999. 1141–1191.
- Hajas József–Rázsó Imre: *Mezőgazdaság számokban*. 3Bp. 1969.
- Hodinka Antal: *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye. 1725–1772*. Bp. 1912.
- Högye István: Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a XVII–XVIII. században. In: *Borsodi Levéltári Évkönyv*, V. Miskolc. 1986. 186–226.
- Juhász Lajos: A porta története, 1526–1648. *Századok*, 1936. Pótfüzet. 497–578.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I–XI. kötet. Bp. 1911–1932.
- Knapp Éva: Kézirat- és ritkaságtár, tudományos ismertető. In: Szögi László szerk. *Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei*. Bp. 2008. 191–216.
- Kónya Péter: Arisztokrácia a felső-zempléni mezővárosokban a 18–19. században. In: Papp Klára–Püski Levente szerk. *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, 2009. 99–112.
- Kónya, Peter a kolektív: *Dejiny Čierneho nad Topľou* [Fekete Patak]. Prešov, 1999.
- Kónya, Peter a kolektív: *Dejiny Hrane* [Garany]. Hraň, 2006.
- Kónya, Peter–Imrich Michnovič zostavili: *Dejiny obce Sol'* [Sókút]. Prešov, 1997.
- Kónya, Peter a kolektív: *Dejiny Skrabského* [Mogyoróska]. Prešov, 2002.
- Kónya Péter: Gálszécs mezőváros a „hosszú” XIX. században (1780–19148). In: Tamás Edit szerk. *Zemplén népessége, települései. In Memoriam Németh Gábor*. Sárospatak, 1999. 305–321.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I*. Bp. 1970.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. 2Bp. 1976.
- Marczali Henrik: *Az 1790–91. országgyűlés. I. k.* Bp. 1907.
- Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. In: Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. VIII. k. Bp. 1898.
- Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. III. k. Bp. 1888.
- Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása, 1704. In: Tamás Edit szerk. *Zemplén népessége, települései. In Memoriam Németh Gábor*. Sárospatak, 1999. 112–238.
- Mille Géza: *Gyakorlati gazdalexikon*. Bp. é. n. I–II.
- Nagy Géza: Kossuth Lajos eredete In: *Turul*, 1894. 49–68.
- Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. kötet. Ráth Mór Kiadása. Pest, 1857–1865.
- Oláh József: Föld- és szőlőművelés a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 189–223.
- Oláh Tamás: *Zemplén Levéltára, Sátoraljújhely*. A BAZ megyei levéltár kiadása, 2008.
- Orosz István: A kisebb királyi haszonvételek kérdése a reformkorban és 1848–49-ben. In: *Századok* 139. évf. 2005.
- Orosz István: Extraneus birtoklás és borértékesítés Sárospatakon a XVIII–XIX. században. In: *A 800 éves város Patak*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2004. 69–77.
- Orosz István: *Hagyományok és megújulás*. Debrecen, 1995.
- A kötetből használt tanulmányok címe és lapszáma:
- A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. 3–15.
  - A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. 34–113. (Eredeti megjelenése 1960.)
  - Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. 126–147. (Eredeti megjelenése 1975.)
  - Nemesek és jobbágyok Bodrogkeresztúr társadalmában a 17–18. században. 176–180. (Eredeti megjelenése 1992.)
  - Sárospatak a Rákóczi szábaadságharc időszakában. 114–125.
- Orosz István: Sárospatak úrbéri pere a Trautsonokkal. In: Orosz István–Papp Klára szerk. *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Debrecen, 2009. 129–146.
- Orosz István: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. In: *Ethnographia* 1984/4.

- Papp Klára: *Biharország jobbágnépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Debrecen, 1998.
- Papp Klára: *Csáky Tamás leszármazottai, a homonnai uradalom megszerzése a 18. században*. (Kézirat, megjelenés előtt)
- Papp Klára: Az erdélyi Csákyak birtokai és családi stratégiája. In: Papp Klára–Püski Levente szerk. *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, 2009. 57–80.
- Péter Katalin: Egy hegyaljai mezőváros harca az örökös jobbágyság ellen. *Történelmi Szemle* IV. évf. 1961. 427–441.
- Péter Katalin: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. sz. végén. In: *Agrártörténeti Szemle* 1964. 170–188.
- Soós Imre: *Heves és Külső Szolnok megye 1772–1849. évi rovásadó összeírásai*. Eger, 1973.
- Szabó Dezső: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. I. Bp. 1933.
- Szabó István: *Ugocsa megye*. Bp. 1937.
- Szántay Antal: A II. József-kori kataszteri felmérés Magyarországon. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. ELTE Eötvös Kiadó Bp. 2008. 407–412.
- Takács Péter: *A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772-ből*. Nyíregyháza 1987.
- Takács Péter: *A Dél-Nyírség és a Hortobágy-melléke parasztjainak vallomásai 1772-ből*. Nyíregyháza, 1988.
- Takács Péter: *A kisvárdai járás parasztjainak vallomásai 1772-ből*. Kisvárdá 1988.
- Takács Péter: Jobbágy-hétköznapok a Homonnai uradalomban a Mária Terézia-féle úrbérrendezés-kor (Vázlat) In: *Habsburgok és Magyarország a XVI–XVIII. században* (Tanulmányok) Szerk. Barta János. Debrecen, 1997. p. 75–97.
- Takács Péter: Tállya története. In: Frisnyák Sándor szerk. *Tállya*. Tállya, 1994.
- Takács Péter: *Tállya*. h.n. 2000.
- Takács Péter: *Úrbérések vallomása Szabolcsban 1772*. Bp. 1991.
- Tamás Edit: Volt egyszer egy Józseffalva. In: *A 800 éves város Patak*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2004. 103–117.
- Tamás Edit: Zemplén vármegye népessége a XVIII–XIX. században. In: Tamás Edit szerk. *Zemplén népessége, települései*. In *Memoriam Németh Gábor*. Sárospatak, 1999.
- Tóth Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae Novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. PhD értekezés (ELTE). Kézirat. Bp. 2007.
- Tóth Gergely: Bél Mátyás Sáros vármegyéről. In: *Gesta. Miskolci történész folyóirat*. 2006/2. szám. 30–49.
- Tóth Tibor: *Ellentét vagy kölcsönösség?* Bp. 1980.
- Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza, 1994
- Udvari István: Sáros vármegye jobbágnépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. In: *Honismeret* XXI. 1993.
- Udvari István: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. *Adalékok a zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez*. Nyíregyháza, 1992.
- Uliční, Frantisek: *Dejiny osidlenia Zemplinskej župy*. Michalovce, 2001.
- Ulrich Attila: Allodiális szőlők a tokaji uradalom mezővárosaiban a XVII. században. In: Tamás Edit szerk. *Zemplén népessége, települései*. In *Memoriam Németh Gábor*. Sárospatak, 1999. 62–79.
- Varga János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Bp. 1967.
- Viga Gyula: *Népi kecsketartás Magyarországon*. Miskolc, 1981.
- Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Bp. 1979.
- Wellmann Imre: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében*. Bp. 1967.
- Wellmann Imre: A Rákóczi birtokok sorsa. In: Lukinich Imre szerk. *Rákóczi Emlékkönyv*. Bp. 1935. 93–122.
- Wellmann Imre: Pest megye parasztsága és az úrbérrendezés. In: *18. századi agrártörténelem*. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. Miskolc, 1999. 318–363.
- Zombory Gedő: Zemplén vármegyei kihalt főúri családok. In: *Adalékok* 1895.

Szerzőnek a témakörben megjelent publikációi

- Kincstári birtoklás és mezővárosi politika. In: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I. köt.* Szerk. Bencsik János–Orosz István. Tokaj, 1995. 139–158.
- Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter szerk. *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. k.* Debrecen, 1997. 181–201.
- Aspremont János Gobert gróf Zemplén-megyei birtokai és jövedelmei a XVIII. sz. végén. In: Tusor Péter szerk. *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv.* Bp. 1998. 478–493.
- Zemplén megye parasztsága a XVIII. század végén. In: *Szabó István Emlékkönyv.* Kovács Ágnes közreműködésével szerk. Rác István. Debrecen, 1998. 232–248.
- Zemplén megye parasztsága és a Mária Terézia-féle úrbérrendezés. In: *Emlékkönyv Rác István 70. születésnapjára.* Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen, 1999. 47–56.
- Nemzetiségek Zemplén megyében a 18. század végén. In: *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára.* Szerk. Angi János és Barta János. Debrecen, 2000. 105–123.
- Adelsgüter und Adelseinkommen im ungarischen Komitat Zemplén, Ende des 18. Jahrhunderts. In: *Studien zur ostelbischen Gesellschaftsgeschichte.* Hrsg. von Ernst Münch und Ralph Schattkowsky. Bd. 1. Festschrift für Gerhard Heitz zum 75. Geburtstag. Rostock, 2000. 185–202.
- Szőlőművelésből és italmérésből származó jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska.* Zostavili Jozef Baďurik–Péter Kónya–Radovan Pekník. Prešov, 2001. 109–118.
- Úrbérrendezés Zemplén megyében. In: *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet.* Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Bp. 2001. 9–23.
- Zemplén megye parasztsága önmaga helyzetéről a XVIII. század második felében. *Thesaurus Solemnis.* Balogh István köszöntése. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Debrecen–Nyíregyháza, 2002. 135–150.
- A Zemplén megyei Rákóczi birtokok sorsa a 18. században. In: *Povstanie Františka II. Rákociho 1703–1711 (v novšom priblížení). A Rákóczi szabadságharc 1703–1711 (újabb megközelítésben)* Ed. Peter Kónya. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov, 2005. 304–312.
- Mád mezőváros birtokosai és lakosai 18. század végi összeírásokban. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára.* Szerk. Angi János–Barta János. Multiplex Media – Debrecen University Press. Debrecen, 2005. 81–89.
- Egyházi földbirtokok és jövedelmeik Zemplén megyében a 18. század végén. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára.* Szerk. Erdélyi Gabriella, Tusor Péter. MTA Történettudományi Intézet Kiadása, Kizárólag CD formátum! Bp. 2007. 1021–1038.
- Földosztályok és jövedelmek Zemplén megyében a 18. század végén. In: *Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban.* Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza, 2007 73–93.
- Településszerkezet, foglalkozás és jövedelmek Zemplén megyében a 18. század végén. In: *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére.* Szerkesztette Ujváry Zoltán. Nagykőrös–Debrecen, 2007. 41–54.
- Uradalom az ország szélén (Jobbágyok és földesurak a homonnai uradalomban a 18. század végén). In: *Memoria rerum.* Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger 2008. 37–52.
- A parasztgazdaságok jószágai Zemplén megyében a XVIII. század utolsó harmadában. In: *Tisicum.* A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XVIII. Szolnok 2009. 147–157.
- Lappangó szántóföldek (A szántóföld nagysága Zemplén megyében a 18. század végén). In: *Történeusként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára.* Szerk. Gebei Sándor–Makai János–Bartók Béla. Eger, 2009. 73–84.
- A paraszti munka értéke. A jobbágmunka értékelése Zemplén megyében a 18. század végén. In: *Péztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára.* Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Bp. – Miskolc. 2009. 15–23.
- Szőlőművelés és szőlőből származó jövedelmek Zemplén megyében a 18. század utolsó negyedében. In: *Szőlőművelés és borkereskedelem.* Szerk. Orosz István–Papp Klára. Debrecen, 2009. 207–221.

A SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE SOROZAT
EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. MATHIAS AND HIS LEGACY. Cultural and Political Encounters between East and West. Editors *Attila Bárány–Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerkesztette: *Orosz István és Papp Klára*. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerkesztette: *Papp Klára és Püski Levente*. Debrecen, 2009.